BARBU BĂLĂCEANU

TRUFAȘA CITADELĂ

EDITURA POLITICĂ

BARBARA TUCHMAN

Trufaşa citadelă

O frescă a lumii dinaintea primului război mondial (1890 – 1914)

Traducere şi adnotări**: Mihai Livescu**
Prefaţă**: Eliza Campus**

EDITURA POLITICĂ

Bucureşti

1977

Iar de pe-a oraşului trufaşa citadela îşi
proiectează moartea gigantica ei umbră.

Din THE CITY IN THE SEA

Edgar Allan Poe

Barbara Tuchman s-a impus în literatura istorică ca un erudit, specialist al istoriei universale moderne.

Mînuind cu virtuozitate întregul tezaur rezultat dintr-o minuțioasă analiza, relevînd cu subtilitate amănuntul caracteristic, îmbrăcînd într-o formă de multe ori picturala bogatul conținut al lucrărilor sale, ea izbutește să dea un caracter original unor pagini de istorie de o netăgăduită valoare documentara.

În cartea de față, ea își propune să descopere caracteristicile lumii în care și-a avut obîrșia primul război mondial, concentrîndu-se mai mult asupra infrastructurii societății și mai puțin asupra politicii purtate de diversele state.

În acest scop, a ales, în primul rînd, unele mari puteri care au avut un rol determinant în declanșarea războiului; în al doilea rînd, a trecut la studierea în adîncime a anumitor domenii, a anumitor sectoare din viața socială, politica și culturală a acestor mari puteri; în al treilea rînd, a făcut portretul viu, în plină mișcare, al oamenilor care au ilustrat în chipul cel mai grăitor specificul, trăsăturile caracteristice ale acestor sectoare, ale acestor domenii. Utilizînd o atare ierarhizare, pătrunzînd, pas cu pas, în adîncimea unor probleme aparent înguste, Barbara Tuchman a elaborat o lucrase deosebit de originală, deosebit de rodnică în rezultate, izbutind să scrie remarcabile pagini de istorie reală, de un nedezmințit interes atît pentru specialiști, cît și pentru cele mai largi cercuri de cititori.

Încă de la bun început, autoarea pornește de la ideea că perioada antebelică, caracterizată de unii istorici ca „la belle epoque", nu a fost o epocă de aur decît pentru privilegiați, căci, arata ea, războiul ucigător nu-și putea găsi geneza într-o reală epoca de aur.

Pentru a-și dovedi tezele, autoarea examinează cu obiectivitate acele manifestări în cadrul cărora se proclama, cu mult zgomot, voința de pace a marilor puteri imperialiste. În acest scop, în capitolul îndepărtatele bătăi de tobă, autoarea se oprește asupra conferințelor ținute la Haga în anii 1899 și 1907 și ajunge la concluzia că marile puteri imperialiste, care formulau în mod demagogic propuneri de pace și dezarmare, erau, în fond, toboșarii războiului. Cum s-ar fi putut, se întreabă ea, ca apelul lansat în anul 1899 de tarul Nicolae al II-lea, «tînăr mărginit la minte, stăpînit de ideea de a guverna astfel încît să nu scadă intru nimic puterea autocratică, moștenită de la strămoșii săi», să creeze un real climat de pace, cînd toți înțelegeau că, rămasă în urmă în cursa înarmărilor, Rusia căuta să câștige timp? Cum s-ar fi putut ca Marea Britanie, care făcea totul pentru a-și păstra hegemonia mărilor, să accepte limitarea armamentului, mai ales în marină de război? Cum s-ar fi putut că Franța, care aștepta permanent să-și ia revanșa, să accepte o micșorare a armamentului și a armatei sale terestre? Cum s-ar fi putut ca Wilhelm al II-lea, „oficiantul" cel mai zelos al cultului pentru arme și armata, să-și pună măcar pentru o clipă problema unei limitări a armamentului? Cum s-ar fi putut, continua să întrebe Barbara Tuchman, ca marea industrie să renunțe la fabuloasele sale cîștiguri?

Dacă toți acești factori erau și principalii protagoniști ai conferințelor pentru pace și dezarmare de la Haga, cu atît mai puternică apare ipocrizia, zădărnicia acestor conferințe.

Pătrunzînd cu ascuțit spirit critic în însuși miezul problemelor dezbătute la conferințele de la Haga, urmărind cu minuțiozitate lucrările celor trei comisii, Barbara Tuchman prezintă concomitent, cu fină ironie, portretele delegaților și surprinde astfel, implicit, atmosfera războinică a unei conferințe care, pentru opinia publică, avea drept obiect pacea.

Se vorbea, de pildă, despre umanizarea războiului, în timp ce învățatul amiral Fisher susținea cu tărie că „supremația marinei engleze este cea mai bună garanție a păcii în lume"; în timp ce subtilul teoretician american Mahan declara cu emfază că „dreptul la captură este esența puterii maritime"; în timp ce întreaga delegație germană se opunea „cu unghiile și cu dinții" dreptului de apărare a populațiilor neînarmate contra unei invazii armate.

Purtîndu-ne prin sinuoasele hățișuri ale culiselor conferinței, autoarea surprinde realele motive care au stat la baza singurei decizii pozitive luate la Haga, aceea cu privire la arbitrajul internațional.

Hotărîrea în favoarea arbitrajului internațional, conchide ea, s-a luat, în primul rînd, de teamă socialiș-

tilor, „teribilă conştiinţă a societăţii”.

Toţi erau însă hotărîţi, din considerente diferite, să nu pună în vigoare hotărîrea luată. Wilhelm al II-lea, de pildă, afirma în 1907, cînd dorea încă înţelegerea cu tarul Rusiei:

„Am consimţit la toată inepţia aceasta pentru că ţarul să nu-şi piardă prestigiul în faţa Europei. Totuşi, în practică, mă voi baza pe Dumnezeu şi pe sabia mea ascuţită”.

Fragment caracteristic pentru istoria politică a societăţii antebelice, capitolul îndepărtatele bătăi de tobă, bizuindu-se pe o serioasă şi vasta baza documentară, este prezentat într-o formă atît de atrăgătoare, încît poate stîrni interes în cele mai largi cercuri de cititori.

Capitolul acesta se îmbină în mod armonios cu toate acele capitole ale cărţii în care autoarea îşi îndreaptă investigaţiile spre cercetarea trăsăturilor caracteristice ale principalilor protagonişti, participanţi la conferinţele internaţionale pentru pace de la Haga, explicînd astfel pe deplin cauzele eşecului acestor conferinţe.

În continuare consacra două capitole vieţii politice a Angliei, îndreptîndu-şi microscopul mai ales asupra cercurilor conducătoare.

Pentru etapa 1895–1902 a elaborat capitolul Patricienii, în care atinge, poate mai bine decît în oricare altul, principalul său obiectiv, acela de a dezvălui caracteristicile lumii în care şi-a avut originea primul război mondial. Anglia conservatoare, Anglia reginei Victoria, care, întocmai ca anticul împărat Darius, voia să comande valurilor şi să le interzică să-i lovească vasul; Anglia condusă de ultimul guvern care reprezenta pe deplin atributele aristocraţiei posesoare de imense domenii; Anglia dominată de veacuri de o clasă a cărei profesiune de credinţa era: „de o parte mulţimea şi de cealaltă conducătorii ei fireşti”; Anglia patricienilor, care se considerau guvernanţii „de drept ai statului, Anglia aceasta apare în cea mai veridica înfăţişare sub condeiul condus cu măiestrie de autoare.

Recurgînd la portretul viu al oamenilor, în plină mişcare, în plină desfăşurare a ocupaţiilor lor politice sau particulare, Barbara Tuchman a izbutit să învie o lume apusă şi să restituie prezentului o admirabilă frescă, constituită din pagini istorice de o netăgăduită valoare.

Prototipul patricienilor, Robert Arthur Talbot Gascoyene-Cecil, lord Salisbury, primul ministru al Marii Britanii, este surprins în diferite ipostaze ale vieţii sale de mare senior, fie la vînătoare, fie la club, fie în vechiul, imensul şi sobrul castel de la Hatfield, reşedinţa de veacuri a familiei, fie în Parlament, considerat de orgoliosul aristocrat ca locul cel mai potrivit pentru exercitarea „superioarelor sale aptitudini puse în serviciul menţinerii statu-quo-ului politic şi social favorabil clasei sale, care era dealtfel convinsă că „stăpînirea pămîntului şi guvernarea formau un tot inseparabil în multilaterala şi nuanţata fresca zugrăvită de autoare, aceste trăsături caracteristice clasei dominante apar la toţi nobilii lorzi, duci, marchizi care se perinda în faţa cititorului, deşi portretele lor diferă prin particularităţi proeminente, bine delimitate. Astfel, deosebit de inteligentul lord Lansdowne, sau rafinatul şi trufaşul duce de Devonshire, sau calculatul Michael Hicks-Beach, sau liberalul Arthur Balfour, apreciat de contemporani ca „cel mai subtil creier ce se ocupă de politică ce îşi puneau, ca şi mulţi alţii, energia şi realele lor talente în slujba aceluiaşi ţel: a menţine prin toate mijloacele posibile privilegiile clasei lor.

Cu atît mai crîncenă este lupta purtată de patricieni în anii 1902–1911, ani cînd, din cauza importantelor mutaţii politice ce au avut loc, conservatorii s-au văzut obligaţi să treacă puterea altor clase; ani cînd, în lupta constituţională dintre Camera Comunelor şi Camera Lorzilor, patricienii au pierdut poziţii deţinute de veacuri; ani cînd partidul politic al conservatorilor, condus de Arthur Balfour, s-a văzut nevoit să admită că fruntaşii Partidului Liberal la putere, Lloyd George, Asquith, ca şi întregul guvern erau în stare să înfrunte cu sînge rece pe cei mai abili dintre patricieni.

Tratînd cu deosebită competenta acest dificil capitol din istoria Mării Britanii, capitol pe care în lucrarea să îl intitulează Transferul puterii, Barbara Tuchman scoate în evidenţă noile dimensiuni luate de viaţă politică britanică, nu numai din cauza transferului de putere de la conservatori la liberali, ci şi din cauza

apariției și consolidării unor noi forțe politice. Dacă Partidul Laburist, creat la începutul secolului al XX-lea, se dezvolta cu rapiditate și începe să se impună în Parlament, cu mult mai uluitor este însă faptul, arată autoarea, că mișcarea socialistă, ca mișcarea sindicală ajung să trimită în Camera Comunelor reprezentanți ai clasei muncitoare de talia dîrzului miner Keir Hardie.

Evoluția vieții politice din Marea Britanie oferă autoarei prilejul să prezinte, așadar, un tablou al cărui centru rămîne, incontestabil, Parlamentul. Explorarea culiselor acestui for, a sinuoaselor lui meandre permite Barbarei Tuchman să adauge atmosferei tocmai acele amănunte care duc la o viziune sintetică.

În fata cititorului apar astfel în forme pregnante caracteristicile claselor conducătoare ale Angliei din ajunul izbucnirii războiului mondial.

Autoarea da astfel forme definite unei părți a obiectivului urmărit de întreaga sa lucrare, purtîndu-ne apoi spre Franța, a cărei societate își propune s-o studieze într-o manieră cu totul originală.

În capitolul Dă-mi, Doamne, luptă, Barbara Tuchman, concentrîndu-se asupra celebrului proces Dreyfus, izbutește să redea în mod magistral nu numai istoria acestui caz juridic, de largă rezonanță, ci întreaga viață social-politica a Franței.

Clasele, păturile, grupările sociale, politice și profesionale sînt prezentate în plină mișcare, într-o înverșunată, într-o pătimașă luptă de proporții epice.

Dintr-un încîlcit noian de fapte, autoarea scoate la iveală pivotul principal în jurul căruia gravitau toate aceste forțe sociale în plină desfășurare. O parte dintre ele dorea să restabilească vechile valori și să pună stavilă curentelor sociale progresiste; o altă parte, dimpotrivă, voia să salveze Franța din ghearele unei reacțiuni ale cărei tentacule se extinseseră în forme primejdioase. Pentru aceste forțe sociale – constată autoarea –, gîndul că țara lor săvîrșise o nedreptate, închizînd ochii în fața unei erori judiciare, era de nesuportat.

Examinînd cu minuțiozitate acțiunile acestor două tabere în plină luptă, ea izbutește să desprindă, cu deosebită acuitate, trăsăturile esențiale ale întregii vieți social-politice franceze.

Ocupîndu-se de principalii factori care au avut răspunderi majore în procesul Dreyfus, Barbara Tuchman se oprește, în primul rînd, asupra cadrelor superioare din armată, care, provenind mai ales, susține ea, din familii de moșieri cu idei reacționare, se împotriveau cu dîrzenie oricărei acțiuni de revizuire a procesului.

Profitînd de faptul că armata se bucura de prestigiu, fiind considerată de toți ca principalul instrument al revanșei împotriva Germaniei lui Wilhelm al II-lea, aceste cadre superioare au ascuns sub steagul întregii armate eroarea judiciară, falsul și minciună. Adăpostindu-se sub același steag, cercurile clericale, antisemite, naționaliste și antirepublicane au inițiat variate și surprinzătoare acțiuni destinate să împiedice revizuirea procesului Dreyfus. Astfel, generalul Auguste Mercier, ministrul de război, interzicînd apărării studierea dosarului, a fost unul dintre aceia care au pus pecetea ilegalității asupra întregului proces. „Desigur – observă autoarea – toată puterea, cu excepția adevărului, era de partea lui". Sub penelul ei necruțător apar și alte forțe sociale adversare ale revizuirii procesului. Astfel, se desprind, de pildă, nobilii aristocrați, cu înfățișarea lor rafinată și arogantă, care sînt apreciați de Barbară Tuchman ca „niște copii cu inteligența înapoiată ce urăsc evreii, americanii, prezentul, cele două secole trecute, guvernul, viitorul și artele frumoase".

Un interes deosebit acorda ea prezentării presei, factor social-politic de mare răspundere, deoarece ziarele constituiau pentru popor, subliniază autoarea, „vinul, carnea și pîinea de fiecare zi". Astfel, marile ziare Le Temps și Le Figaro, pledind pentru revizuirea procesului, au cîștigat un real prestigiu, pe cînd L'Intransigeant, organ exprimînd opiniile celor ce se împotriveau revizuirii, nu avea alt merit decît acela de a fi „cu atît mai strălucitor și mai caustic cu cît deveneau mai incerte convingerile".

Galeria de portrete, originala metodă picturală utilizată, în genere, de autoare, este în acest capitol deosebit de bogată, deosebit de nuanțată. Apar rînd pe rînd: austerul general Godefroy Cavaignac, ministrul de război din 1898, care, profund convins de vinovăția lui Dreyfus, demisionează cînd descoperă falsul, fiind obligat „să facă față tragediei de a se fi înșelat". Masivă, de neclintit, se desprinde figura marelui

romancier Emile Zola, care proclamă că „adevărul este în mers şi nimic nu-l poate opri”. J’accuse, celebra sa scrisoare deschisă către guvern, imn al înaltelor şi permanentelor valori umane, a transformat, crede autoarea, procesul Dreyfus dintr-o chestiune naţională într-una mondială". Plin de interes este şi portretul colonelului Picquart, antisemit convins, care nu poate suporta însă ideea că armata pedepsise un nevinovat. Prefera scoaterea din cadrele armatei şi apoi închisoarea decît să fie părtaş la falsificarea adevărului. Deosebit de veridic apare impetuosul, talentatul om politic Georges Clemenceau, care scria zilnic în l’Aurore că „nu poate exista patriotism fără dreptate".

Un loc important deţine în galeria portretelor Jean Jaures, socialistul profund uman, hotărît să lupte pentru adevăr, indiferent de apartenenţa de clasă a victimei.

Rolul socialiştilor este relevat de autoare mai ales în punctul culminant al procesului, cînd cortina se ridică şi este prezentat pe prim plan realul conflict, în formă dramatică a luptei pentru apărarea republicii burgheze. Socialiştii, clasă muncitoare, „imensă mulţime purtînd steaguri roşii”, au ieşit în stradă, iar reacţiunea nu a îndrăznit să-i înfrunte.

Republica a fost salvată.

Întregul capitol se citeşte cu emoţie şi interes crescînd, nu numai din cauza dramaticului său conţinut, ci şi din cauza clarităţii expunerii, a firului roşu călăuzitor spre care gravitează ştirile cele mai diverse alcătuind un tot unitar.

Largă scena politică a Franţei, extinsă de autoare pînă la nivelul celor mai variate cercuri şi grupări, este dominată de victoria acelora care şi-au pus talentul, întreaga lor capacitate spirituală pentru apărarea valorilor permanent umane, valori care rămîn neatinse de eroziunile masive ale veacurilor.

Originală metoda utilizată de Barbară Tuchman de a examina în mod analitic doar o singură latura caracteristică unui fenomen istoric dat şi de a scoate apoi în relief trăsături sintetice, definitorii pentru acest fenomen, este magistral ilustrata în capitolul Vin vremurile lui Nero, capitol în care microscopul este îndreptat de autoare asupra Germaniei lui Wilhelm al II-lea.

Investigaţia se efectuează într-un singur sector al vieţii cultural-artistice: muzica. Şi, în cadrul acestui sector, analiza are drept obiectiv un singur om: Richard Strauss.

Tocmai această îngustă circumscriere a ariei de investigaţie a îngăduit autoarei o reală disecţie, o săpare în adîncime de o atare natură, încît rezultatele se cristalizează la sfîrşitul procesului de cercetare, căpătînd forme bine definite.

Astfel, ea a ajuns, pas cu pas, la convingerea că cercurile dominante ale celui de-al doilea Reich au activat şi sub semnul unui imens orgoliu, exacerbat de evidenţele succese materiale repurtate de Germania.

Richard Strauss, omul care a izbutit să păstreze Germaniei supremaţia mondială în domeniul muzicii, este apreciat de ea ca „un barometru al climatului său natal”. Tocmai această trăsătură dominantă de caracter a compozitorului i-a îngăduit autoarei să înţeleagă atmosfera generală a Reichului, căci Strauss a evoluat şi s-a dezvoltat ca artist sub semnul „naţionalismului trufaş al imperiului” astfel, cînd Friedrich Nietzsche a publicat Aşa grăit-a Zarathustra, cînd ideea supraomului creat de el a pătruns în toate canalele culturii şi vieţii social-politice a Germaniei. Strauss a făcut imediat din Zarathustra subiectul unui poem simfonic, considerînd că forţa acestui supraom este bună per se, chiar dacă intră în contradicţie cu morală. În acelaşi timp, Wilhelm al II-lea se proclama el însuşi „Der Vbermensch”, iar Strauss compunea poemul simfonic autobiografic O viaţă de erou, promovîndu-se la rangul aceluiaşi „Ubermensch".

Este momentul istoric cînd Romain Rolland, asistînd la concertul cu O viaţă de erou, gîndea că Strauss, ca şi Germania şi-au dovedit puterea prin victoria creaţiilor şi că „mîndria lor nu va mai cunoaşte limita”. În muzică lui Strauss, el a descoperit atunci „o boală ascunsă”, conchizînd ca „mintea le este cuprinsă de ameţeală” şi că „vin vremurile lui Nero”.

Dealtfel, chiar şi admiratorii cei mai entuziaşti ai lui Strauss recunoşteau că prin noua sa simfonie el voia să „uluiască omenirea”. Strauss se sinchisea prea puţin de ceea ce se spunea despre el, căci considera

că el joacă în muzică un rol similar cu cel al lui Alexandru cel Mare sau al lui Napoleon I în istorie.

Pretenția aceasta de a fi superior tuturor, arata autoarea, a început însă să supere.

Evocînd, așadar, un fragment din istoria culturii germane, Barbara Tuchman izbutește să scoată la suprafață, în reală să înfățișare, starea de spirit predominanta în al II-lea Reich.

Urmărind evoluția acestei stări de spirit, autoarea trece la analizarea în continuare a operei lui Strauss. Se întreabă, de pildă, de ce acest eminent artist a compus partitura la mult discutată dramă a lui Oscar Wilde Salomeea, drama destinată să provoace doar senzație de dragul senzației? Deoarece, conchide ea, Strauss s-a încadrat în mod exemplar în curentul celor care îl interpretau pe Nietzsche ad litteram, fiind convins că „numai în pădurea sălbatică a viciului pot fi cucerite noi domenii ale cunoașterii". În acest climat, constata ea, simptomele dezastrului, semnalele că cetatea era coaptă pentru a fi distrusă prin foc și sabie marcau impetuos, ineluctabil faptul că „veneau vremurile lui Nero".

După ce Richard Strauss a compus și muzică pentru Electra, extravaganță, morbidă dramă a vienezului Hugo von Hofmannstahl, devenise evident că el atinsese apogeul unui pesimism cu caracter apocaliptic.

În 1909, la premiera acestei opere, de „o violentă demonică", publicul, observa Barbara Tuchman, avea sentimentul că muzica exprima mîndria, generată de o putere nemărginită, ca și o nesocotire a ordinii, care părea îndemnata „să se reîntoarcă în haos".

Este momentul cînd Kronprinzul, exprimînd punctul de vedere general, „proclama spada ca factor hotărîtor atît cît va exista lumea"; este momentul cînd ofițerii germani erau considerați într-o atare măsură mai presus de legile țării, încît unul dintre ultimii deputați lucizi din Reichstag a rostit profetic sentința: „Finiș Germaniae".

Datorită unei subtile intuiții, unei puternice forțe de evocare, bizuindu-se pe certitudinea faptelor, autoarea a reușit să prezinte, așadar, caracteristici de substanță ale societății germane antebelice.

Traversînd apoi Oceanul Atlantic, ea se oprește cu emoție asupra unui moment hotărîtor din istoria modernă a Statelor Unite: anii 1890–1902, perioada care a fost și este obiect de cercetare pentru nenumărați istorici, mai ales pentru cei americani.

Intitulîndu-și capitolul consacrat acestei decade, care deține un loc unic, Sfîrșitul unui vis, Barbara Tuchman, izbutește să descopere cheia de bolta, focarul principal în jurul căruia gravitau grupările social-politice, partidele, ca și personalitățile de prim rang ce și-au desfășurat activitatea în timpul furtunoasei perioade istorice a anilor 1890–1902.

Întreaga viață social-politică a Statelor Unite se axase atunci, constata autoarea, în jurul marilor probleme generate de ciocnirea violentă dintre două concepții ce își aveau obîrșia în împrejurări istorice obiective cu totul diferite: ciocnirea dintre cei ce voiau să pună în vigoare în continuare principiile democratice ale marilor lor înaintași Lincoln și Jefferson și aceia care, ca Alfred Mahan și Theodor Roosevelt, își modelau ideile în conformitate cu țelurile expansioniste ale imperialismului.

Surprinzînd aspectele cele mai ascunse, dar și cele mai revelatoare ale acestei drame, autoarea își orientează și-și concentrează investigația mai ales în jurul Congresului Statelor Unite.

Microscopul este îndreptat, în primul rînd, asupra unui om care domina prin puternică să personalitate întreaga viață parlamentară: Thomas B. Reed, speaker al Congresului, ultim reprezentant al jeffersonismului, om de o înaltă puritate morală și de o dîrzenie rar întîlnită, este persoana asupra căreia autoarea se oprește îndelung și cu pietate.

După părerea ei, Reed constituia prototipul uman care concretiza în mod exemplar ideea că „puterea poate avea și alte efecte decît acelea de a corupe, ca ea poate mări capacitatea de înțelegere, iar cîteodată ea poate genera măreția în dramatică încleștare a protagoniștilor reprezentînd cele două concepții fundamental opuse, masivă, puternică personalitate a lui Thomas Reed se detașează cu netăgăduita noblețe mai ales atunci cînd el apăra, cu înflăcărată pasiune, tradiționalul democratism jeffersonian. În comparație cu el, subtilul teoretician Alfred Mahan, care cucerise o glorie de neinvidiat prin tezele sale despre puterea ce ar obține

Statele Unite prin stăpînirea mărilor şi prin anexarea insulelor strategice din Pacific şi din Marea Caraibilor, apare ca un adevărat pigmeu. În acest context i-au viaţa în galeria de portrete a Barbarei Tuchman oamenii care acţionau pentru transpunerea în viaţa practică a tezelor lui Mahan. Se perinda astfel politicieni de talia deosebit de inteligentului Theodor Roosevelt; sau a cinicului Henry Cabot Lodge, care susţinea că „statele mici aparţin trecutului şi că expansiunea contribuie la civilizaţia şi progresul rasei, sau de talia lui Albert Beveridge, care proclamă sus şi tare că „sîntem o rasă de cuceritori". Aceşti adepţi ai teoriei expansioniste a lui Mahan voiau în fond să lupte împotriva Spaniei colonialiste, pentru că astfel Statele Unite să poată pune stăpînire pe teritoriile deţinute de acest stat în Pacific şi în Marea Caraibilor.

Denunţînd aceste primejdioase tendinţe colonialiste, autoarea aduce pe prim plan personalităţile care luptau, ca şi Reed, pentru apărarea democraţiei jeffersoniene: filosoful William James, cunoscutul creator al pragmatismului; E.L. Godkin, editorul unor publicaţii antiimperialiste şi antirăzboinice de larg tiraj; Charles William Eliott, preşedintele Universităţii Harvard „stejar al Noii Anglii"; Samuel Gompers, preşedintele Federaţiei americane a sindicatelor; marele scriitor Mark Twain şi mulţi alţii încă.

Prezentînd aceasta decisivă şi frămîntata decadă din istoria Statelor Unite ale Americii de Nord, decadă în care cercurile imperialiste şi-au impus politica lor expansionista, autoarea a subliniat, a scos în relief adîncile contradicţii ce caracterizau societatea ţării sale, relevînd cu măiestrie trăsăturile specifice ale vieţii politice americane din anii ce au precedat izbucnirea primului război mondial.

Analiza vieţii social-politice întreprinsă de autoare sub diferite forme şi în diferite state nu-i lasă nici o urmă de îndoială asupra racilelor societăţii în cadrul căreia şi-a avut geneza primul război mondial.

Fără să pătrundă în adîncimea reală a luptei de clasă, Barbara Tuchman îşi dă seama, totuşi, de ireductibilele antagonisme ale unei societăţi în cadrul căreia protestul se manifestă fie sub formele exasperate ale activităţii teroriştilor anarhişti, fie sub formele organizate ale mişcării sindicale şi ale mişcării socialiste internaţionale.

Capitolul intitulat Ideea şi fapta este consacrat mai ales activităţii practice a anarhiştilor, cărora Barbara Tuchman le atribuie o importanţă cu mult mai mare decît aceea pe care ei au avut-o de fapt în cadrul realităţii istorice a timpului.

Examinînd însă cu obiectivitate condiţiile politice şi sociale care au generat teoriile anarhiste referitoare la repudierea oricărei organizări statale sau instituţionale, ca şi cele ce făceau apologia „faptei" violente, analizînd lucrările ideologilor anarhismului Proudhon şi Bakunin, autoarea ajunge la concluzia că nu se poate acorda prea mult credit unor teorii ca acelea referitoare la revoluţia spontană sau la asasinatul politic.

Partea substanţială a acestui capitol nu este însă consacrata considerentelor cu caracter filosofic sau metodologic, ci prezentării anarhismului în plină mişcare, ca element avînd un loc bine determinat în marea frescă a societăţii antebelice.

Utilizînd originala să manieră de lucru picturală, autoarea scoate în evidenta caracteristicile curentului prin prezentarea unor anarhişti ca „amabilul", eruditul prinţ rus Piotr Kropotkin, „apostolul violenţei", care spre sfîrşitul vieţii sale a ajuns la concluzia că asasinatele politice nu pot duce la revoluţie, eficiente fiind în acest scop doar marile mişcări de masă. Apar, de asemenea, profesorul francez Elisee Reclus, „proroc" al mişcării, cu înfăţişare „de Crist bizantin", sau Jean Grave, care, încătuşat în turnul de fildeş al utopiilor sale, părea „un pustnic din evul mediu" care uitase să moară cu opt sute de ani în urmă".

Trecînd repede peste imoralul Ravachol, care punea înpractică deviza: „Jefuirea bogaţilor este dreptul celor săraci", autoarea îşi concentrează atenţia asupra anarhiştilor regicizi.

Rînd pe rînd apar oameni ca Luigi Lucheni, care, după ce a înjunghiat-o pe împărateasa Elisabeta a Austro-Ungariei, a declarat că acest act este doar „o parte a războiului contra celor bogaţi şi mari"; sau Gaetano Bresei, care a venit din Statele Unite pentru a-l asasina pe regele Umberto al Italiei; sau Kaliaev, care în februarie 1905 a aruncat o bombă asupra marelui duce Serghei, fratele tarului, arătînd la procesul său că „sîntem două tabere aflate în stare de război, două lumi care se înfruntă cu înverşunare".

Autoarea izbuteşte să redea atmosfera sumbră a etapei cînd asasinatele politice şi atentatele cu bombe loveau din plin Franţa, Spania, Rusia şi alte state, considerînd că aceste acte desperate nu constituiau altceva decît o replică faţă de exploatare şi de oprimare. Ilustrativ în acest sens este atentatul de la Paris comis de Auguste Vaillant, care a azvîrlit o bombă în Camera Deputaţilor. La proces, subliniază autoarea, Labori, avocatul lui Vaillant, a arătat deschis că Parlamentul Franţei era vinovat deoarece nu a reuşit să combată „chinurile sărăciei, care apăsa asupra unei treimi din naţiune".

Din întregul conţinut al acestui capitol reiese convingerea fermă a autoarei ca mişcarea protestatară neorganizata a anarhiştilor nu putea izbîndi, ea constituind doar o expresie a marilor contradicţii sociale care măcinau societatea antebelică.

Trecînd la prezentarea socialismului, mişcare internaţională organizată, cu puternice partide în nenumărate tari, autoarea are o viziune clară despre locul, de prim rang, deţinut de socialism pe arena politică mondială.

Ca şi în alte capitole ale lucrării, ea analizează, sapă în adîncime un singur fragment al activităţii mişcării socialiste mondiale: poziţia faţă de război.

Deşi, ca şi în capitolele precedente, Barbara Tuchman a pus sub microscop: doar unul dintre principalele inele ale lanţului, ea nu a reuşit, totuşi, să dea o imagine sintetică a întregului.

Nu se poate nega însă faptul că, studiind poziţia faţă de război a Internaţionalei a II-a, autoarea a izbutit să scoată în evidenţă o principală racila a acestei organizaţii.

Cea mai neliniştitoare situaţie în această chestiune capitală, constata ea, se găsea în sînul celui mai puternic partid socialist – cel german. Tocmai în acest partid nu găseşte teren favorabil ideea grevei generale ca replică, ca instrument de prim rang împotriva războiului. Tocmai acest partid, care avea un mare număr de deputaţi, a adoptat poziţia de a aproba tezele expuse în Reichstag de Gustav Noske, care afirmă că este o iluzie burgheză presupunerea că „toţi socialiştii cred în dezarmare", declarînd că „vrem o naţiune armată".

Aşadar, conchide autoarea, în ciuda importantului număr de membri şi a impozantei sale grupări parlamentare, Partidul Social-Democrat German se dovedea a fi un factor ce nu putea juca un rol real în vitală problema a războiului şi a păcii.

Barbara Tuchman se îndreaptă, de aceea, spre socialismul francez, care, deşi scindat, izbutise să trimită 37 de deputaţi în Parlament, printre care şi pe Jean Jaures.

Asupra lui Jaures îşi concentrează autoarea întreaga atenţie, considerîndu-l ca cea mai reprezentativă figura a luptei împotriva războiului.

Desigur, Jean Jaures a fost un militant de seamă, un înflăcărat adept al ideii de a respinge războiul ca mijloc de rezolvare a litigiilor dintre state, un om care şi-a pus vastele, eruditele sale cunoştinţe, ca şi deosebitul său talent oratoric în serviciul păcii, plătind cu viaţa aceasta nobilă profesie de credinţă. Sedusă de această personalitate, autoarea a lăsat însă în umbra tocmai acele grupuri, tocmai acele partide care, ca cel rus, de pildă, au izbutit să determine cunoscutele rezoluţii ale Internaţionalei a II-a împotriva războiului.

Capitolul intitulat Moartea lui Jaures. Socialiştii: 1890–1914, izbuteşte să scoată în relief lipsa de organizare, lipsa unui program, a unui fir roşu călăuzitor, fapt ce a avut drept consecinţă eşecul celor mai bine intenţionaţi dintre socialiştii care luptau împotriva războiului. Un exemplu elocvent în acest sens îl oferă însăşi meritoria activitate a lui Jaures, studiată cronologic de autoare, în mod minuţios. În 1902, arăta ea, Jaures se împotriveşte ideilor revizioniste ale socialistului german Bernstein; în 1904 subliniază tragica neputinţă a social-democraţiei germane; în 1907 proclama războiul ca inamic al clasei muncitoare şi consideră că, dacă ar izbucni, masele s-ar ridica spontan. În acelaşi an, Jaures militează pentru greva generală ca mijloc de luptă contra războiului; în 1910 supune Camerei un proiect de lege, precum şi cartea sa l'Armee nouvelle, cerînd crearea unei armate a întregii naţiuni, formată din gărzi civile, singurele care s-ar putea opune cu eficienţa, credea el, unor aventuri războinice; în 1913 se opune legii de prelungire a serviciului militar pe 3 ani; în 1914 se întîlneşte la Basel cu fruntaşul socialist german Haase, pentru a realiza, spera el,

o apropiere franco-germană; la 31 iulie 1914 se prezintă primului ministru Viviani, încercînd să oprească intrarea în război a Franței.

Evocînd această activitate, care face cinste lui Jaures, autoarea suprinde, de fapt, carenta majoră a Internaționalei a II-a, care nu a izbutit să imprime o linie fermă, nu a reușit să inspire o unitate de acțiune tocmai în cea mai vitală, în cea mai arzătoare problema a omenirii; pacea și războiul.

Însăși analiza, trecerea în revistă de către autoare a activității lui Jaures da imaginea unor acțiuni sporadice, în perfectă concordanță cu convingerea, nejustificată de realitate, că masele se vor ridica spontan împotriva războiului, ca greva generală se va declara spontan în cazul izbucnirii conflagrației.

Visătorul, cutezătorul Jaures, încheie autoarea, care spera să oprească războiul cu simțăminte înalte și idei nobile, a fost asasinat de un brutal reprezentant al taberei războinice ultranaționaliste.

În deosebit de reușită frescă a societății antebelice, elaborată de Barbară Tuchman, capitolul acesta, care evoca tragicul faliment al Internaționalei a II-a, da un adînc înțeles întregii lucrări, căci, în ciuda eșecului acestei Internaționale, unele dintre forțele sociale care se pronunțaseră împotriva războiului apar pe prim plan, în plină dezvoltare, constituind o chezășie temeinică a noii epoci ce se întrevedea la orizont.

Tocmai această dinamică, din care se desprinde marșul spre progres al epocii ce avea să vină, lipsește din acest interesant capitol.

În ciuda acestei carente, din întreaga lucrare se desprinde cu prisosință faptul că Barbara Tuchman și-a atins obiectivul urmărit, izbutind să zugrăvească, cu o fină nuanțare, societatea antebelică cu ceea ce ea a avut mai reprezentativ.

Autoarea a realizat o carte care îl duce, pas cu pas, pe cititor spre veridica imagine a societății în cadrul căreia a izbucnit războiul.

Barbara Tuchman a elaborat, în mod incontestabil, o lucrare științifică, întemeiată pe documente publicate și nepublicate de prim rang, prezentînd în mod riguros realități istorice, cartea ei provocînd interesul și emoția stîrnite întotdeauna de lucrările istorice de mare ținută.

Eliza Campus

Cuprins

Prefața de Eliza Campus
1. **Patricienii;**
Anglia: 1895–1902.....13
2. **Ideea și fapta;**
Anarhiștii: 1890–1914.....54
3. **Sfîrșitul unui vis;**
Statele Unite ale Americii: 1890–1902.....80
4. **„Dă-mi, Doamne, lupta!”;**
Franța: 1894–1899.....116
5. **Îndepărtatele bătăi de tobă;**
Haga: anii 1899 și 1907.....154
6. **„Vin vremurile lui Nero”;**
Germania: 1890–1914.....195
7. **Transferul puterii;**
Anglia: 1902–1911.....236
8. **Moartea lui Jaures;**
Socialiștii: 1890–1914.....274
Postfață.....310

1
Patricienii
Anglia: 1895–1902

Ultimul guvern din lumea apuseană care mai prezenta, în condiții active, toate atributele aristocratice a venit la putere în Anglia în luna iunie a anului 1895. Marea Britanie era la apogeul dominației ei politice atunci cînd conservatorii au cîștigat alegerile generale din anul acela, iar cabinetul pe care aceștia l-au format era imaginea ei superbă și strălucitoare. Membrii lui reprezentau pe marii proprietari funciari ai țării, oameni care se obișnuiseră să guverneze timp de generații. În calitatea lor de cetățeni de rang superior, considerau că aveau față de stat obligația să-i apere interesele și să-i administreze treburile. Guvernau din datorie, prin moștenire și obișnuința și – așa cum socoteau ei – de drept.

Primul ministru era marchiz și descendent în linie directă dintr-un tată și un fiu care fuseseră cel dintîi prim-ministru al reginei Elisabeta, iar celălalt prim-ministru al regelui Iacob I.

Ministrul de război era și el un marchiz, iar strămoșii săi purtaseră titlul mai modest de baroni din anul 1181; străbunicul său fusese prim-ministru sub George al III-lea, iar bunicul făcuse parte din șase cabinete ministeriale sub trei domnii. Lord-președinte al Consiliului era un duce posesor a 188000 de acri[1] de pămînt în 11 comitate, cu strămoși care participaseră la conducerea țării încă din secolul al XlV-lea. Făcuse și el parte, tirnp de 34 de ani, din Camera Comunelor și refuzase de trei ori să fie prim-ministru. Ministru al afacerilor indiene era fiul unui alt duce, a cărui reședința familială fusese primită, în 1315, ca donație din partea lui Robert the Bruce[2]. Avea patru fii care făceau parte din Parlament cu toții în același timp. Președinte al Comitetului pentru administrația locală era un proprietar rural de vază, care avea drept cumnat un duce și un marchiz ca ginere. Un strămoș de-al lui fusese lord-primar al Londrei sub domnia lui Carol al II-lea, iar el însuși făcuse parte, timp de 27 de ani, din Camera Comunelor. Lordul-cancelar purta un nume de familie adus în Anglia de către un cavaler normand al lui William Cuceritorul, nume care s-a păstrat timp de opt secole fără să i se adauge vreun titlu. Lord-locotenent al Irlandei era un conte, strănepot al ducelui de Wellington și curator ereditar al lui British Museum. Cabinetul includea, de asemenea, un viconte, trei baroni și doi baroneți. Dintre cei șase membri ai Camerei Comunelor care făceau parte din cabinet, unul era director al Băncii Angliei, altul un moșier a cărui familie reprezentase în Parlament același comitat începînd din secolul al XVI-lea, un al treilea – care îndeplinea funcția de lider al Camerei Comunelor – era nepotul primului ministru și moștenitor al unei averi scoțiene de 4000000 de lire, iar al patrulea – un important și turbulent pui de cuc intrat în cuibul acesta de nobili – era un fabricant din Birmingham considerat de foarte multă lume drept omul cu cea mai mare reușită din Anglia.

În afară de averi, ranguri, întinderi mari de pămînt și descendentă veche, noul guvern mai poseda – spre părerea de rău a opoziției liberale și după cuvintele unuia dintre membrii acesteia – „o bogăție aproape stingheritoare de talente și competente”. Siguri de autoritatea lor și sprijinindu-se pe majoritatea electorală comodă pe care o aveau în Camera Comunelor, precum și pe majoritatea permanentă din Camera Lorzilor, unde patru cincimi din membri erau conservatori, noii guvernanți erau într-o poziție de „forță inatacabilă”, după cum recunoștea același opozant.

Rîndurile le erau îngroșate și de aristocrații care preferaseră în 1866 să se despartă de Partidul Liberal decît să fie de acord cu stăruințele lui Gladstone de a se acorda autonomie Irlandei.

Cea mai mare parte dintre ei erau mari proprietari funciari, care, ca și conservatorii, frații lor firești, considerau uniunea cu Irlanda drept sacrosanctă. Conduși de ducele de Devonshire, de marchizul de Lansdowne și de Joseph Chamberlain, liberalii au rămas independenți pînă în 1895, cînd s-au asociat cu Partidul

[1] 1 acru = 0,4045 ha.
[2] Robert the Bruce (1274–1329) – rege al Scoției.

Conservator. Cele două grupări formau acum Partidul Unionist, nume care trebuia să afirme politică ce le făcuse să se întovărășească. Cu excepția lui Chamberlain, coaliția aceasta reprezenta clasa în al cărei temperament, educație și practică de secole stăpînirea pămîntului și guvernarea erau inseparabile. Încă de pe timpul în care căpeteniile saxone s-au întrunit, în prima lor adunare națională, ca să ofere sfaturi regelui, proprietarii funciari ai Angliei își trimiteau oamenii în Parlament și îndeplineau funcțiile de șerif, de judecător de pace și de lord-locotenent ai Miliției în comitatele lor. Învățaseră practică guvernării prin posesiunea marilor moșii și se angajau să conducă treburile națiunii tot așa de ineluctabil și de indiscutabil ca biberii ce construiesc un zăgaz.

Toate acestea erau însă acum amenințate de un vuiet de protest venind din adîncuri, de către radicalii din opoziție care vorbeau despre impozit pe creșterea nedatorată muncii a valorii proprietății funciare, de către autonomiștii care voiau să despartă de Anglia insula Irlandei, de unde englezii scoteau atîtea venituri, de către sindicaliștii care vorbeau despre reprezentarea în Parlament a clasei muncitoare și care cereau să li se acorde dreptul legal la greva sau de a interveni pe alte căi în jocul liber al forțelor economice, de către socialiștii care doreau să naționalizeze proprietatea și de către anarhiștii care voiau s-o desființeze, de către popoarele proaspăt trezite la viață, precum și de tot felul de provocări neobișnuite venind de peste granițe. Deși vuietul acesta era încă îndepărtat, el se transformă totuși într-un singur strigăt care cerea schimbare, iar celor a căror meserie era guvernarea le era imposibil să nu-l audă.

Înfipt solid de-a curmezișul caii spre schimbare și lucrînd cu precauție și dibăcie, dar totuși cu o convingere pasionată la apărarea ordinii existente, se afla un aristocrat: Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, lord Salisbury, al nouălea conte și al treilea marchiz din familia lui. Era președinte de onoare al Universității din Oxford, condusese de două ori Departamentul pentru afacerile indiene și de două ori Ministerul de Externe și era acum, pentru a treia oară, prim-ministru.

Lordul Salisbury era atît un reprezentant în miniatură al clasei lui, cît și un om lipsit de caracteristicile ei, în măsura în care libertatea de a fi diferit era o caracteristică a clasei. Avea o înălțime de 1,93 m, iar în tinerețea lui fusese descărnat, neîndemînatic, gîrbov și miop, cu un păr neobișnuit de închis pentru un englez. Acum, la 65 de ani, slăbiciunea din tinerețe se transformase în obezitate, umerii îi erau masivi și mai încovoiați ca oricînd, iar capul chel și mare, împodobit de o barbă deasă, încrețită și căruntă, se rezemă pe ei de parcă ar fi tras greu la cîntar. Melancolic, de un intelect puternic, expus la somnambulism și la accese de depresiune pe care el le numea „furtuni nervoase", caustic, lipsit de tact, distrat, plictisit de tovărășia altora și iubitor de singurătate, cu o minte pătrunzătoare, sceptică și cercetătoare, lordul Salisbury era socotit un Hamlet al vieții politice engleze. Nu ținea seama de convențiile sociale și refuza să locuiască în Downing Street.

Devoțiunea i se îndrepta spre religie, iar interesul spre știință.

Acasă la el lua parte în fiecare dimineață, înainte de micul dejun, la o slujbă religioasă particulară și își instalase un laborator de chimie în care făcea experiențe solitare.

Amenajase rîul din Hatfield pentru ca să-și poată instala o mică uzina hidroelectrică pe moșie și întinsese de-a lungul bătrînelor grinzi ale casei lui primele conducte de iluminat electric din Anglia, asupra cărora cei de-ai casei aruncau cu perne atunci cînd sîrmele începeau să scoată scîntei și să trosnească, pentru că apoi să-și continue flecăreala și discuțiile în contradictoriu, ocupația obișnuită a acelora din familia Cecil.

Lordul Salisbury nu dă nici doi bani pe sport și se interesa foarte puțin de oameni. Atitudinea lui distanță era accentuată de o miopie atît de avansată, încît o dată era cît pe ce să nu recunoască pe unul din membrii cabinetului său, iar altă dată pe propriul lui majordom. La terminarea războiului cu burii luase în mînă o fotografie cu semnătură a regelui Eduard și, uitîndu-se la ea gînditor, spusese: „Bietul Butler (era numele comandantului-șef de la începutul războiului), rău a mai încurcat-o". Cu un alt prilej a fost văzut purtînd o conversație prelungită, pe teme militare, cu un nobil de mai puțină importanță, pe care îl luase drept feldmareșalul lord Roberts.

Nici calului – acel alter ego al englezului din clasele superioare, tovarăşul cel mai intim şi preocuparea lui constantă –, lordul Salisbury nu-i acorda mai multă importanţă. Pentru el, călăritul era un simplu mijloc de locomoţie, în care calul nu reprezenta decît „un accesoriu necesar, dar extrem de incomod". Nu se consacra nici vînătorii. Atunci cînd Parlamentul îşi întrerupea lucrările, lordul Salisbury nu pleca în nord ca să masacreze potîrnichile pe terenurile rezervate de vînătoare şi nici să hăituiască cerbul în pădurile Scoţiei, iar cînd protocolul îi impunea prezenţa la curtea regală din Balmoral, nu înţelegea să iasă la plimbare şi „refuza categoric – după cum scria sir Henry Ponsonby, secretarul particular al reginei Victoria – să admire peisajul său căprioarele".

Lui Ponsonby i se ceruse să-i menţină „caldă" camera din castelul acela posomorît, adică la o temperatură minimă de 35 °C. Dealtfel, Salisbury se retrăgea în timpul vacantelor în Franţa, unde avea o vilă la Beaulieu pe Riviera şi unde putea să-şi exercite franceza lui curgătoare şi să se lase absorbit de lectura Contelui de Monte Cristo, singură carte – aşa i-a spus el odată lui Dumas-fiul – care îi permitea să uite de politică.

Cunoştinţele lui în materie de sport se rezumau la tenis. Atunci cînd a mai îmbătrînit însă, a inventat o formă proprie de exerciţiu, care constă din plimbări cu tricicleta făcute dis-de-dimineaţă prin parcul St. James sau de-a lungul aleilor, betonate în acest scop, ale parcului de pe moşia lui din Hatfield. Purta cu această ocazie un fel de sombrero şi o pelerină scurtă, fără mîneci şi prevăzută cu o deschizătură la mijloc, care îl făcea să semene cu un călugăr, şi era însoţit de un tînăr vizitiu care trebuia să-l împingă la deal. La vale, tînărului i se ordonă să se suie la spate, iar primul ministru, cu mîinile vizitiului pe umeri, se repezea pe pantă cu pelerina în vînt şi cu pedalele rotindu-se în mare viteză.

Castelul Hatfield, situat la 20 de mile nord de Londra, în comitatul Hertfordshire, fusese reşedinţa familiei Cecil timp de aproape 300 de ani, adică de cînd Iacob I îl dăruise, în 1607, primului său ministru, Rabert Cecil, întîiul Conte de Salisbury, în schimbul unei case a acestuia care îi plăcuse regelui.

Castelul era reşedinţa regală în care regina Elisabeta îşi petrecuse copilăria şi unde, la primirea ştirii că fusese ridicată pe tron, şi-a ţinut primul ei consiliu, pentru a lua jurămîntul lui William Cecil, lord Burghley, numit prim-secretar de stat.

Marea galerie a acestui castel, cu pereţii ei prevăzuţi cu lambriuri complicat sculptate şi cu plafonul ornat cu foi de aur, avea o lungime de 55 m. Sala de marmură, numită astfel din cauza pardoselii ei de marmură albă şi neagră, strălucea ca o besactea de giuvaieruri eu plafonul ei pictat şi aurit şi cu tapiseriile de Bruxelles. Salonul roşu al regelui Iacob avea pereţii acoperiţi cu portrete ale membrilor familiei, toţi în mărime naturală, pictate de Romney, Reynolds şi Lawrence.

Biblioteca era umplută de la pardoseala pînă la galerie şi pînă la plafon cu 10000 de volume legate în piele şi în pergament. În alte încăperi erau păstrate scrisorile presupuse că ar fi fost schimbate între Maria, regina Scoţiei, şi Bothwell în legătură eu asasinarea lui Darnley, armuri complete capturate de la soldaţii Armadei spaniole, leagănul lui Carol I, regele decapitat, precum şi portrete ale lui Iacob I şi George al III-lea oferite de către aceştia în dar familiei Cecil. În exteriorul castelului se întindeau garduri vii de tisă, tunse în formă de creneluri, precum şi grădinile despre care Pepys scria că erau încărcate cu „flori atît de frumoase şi cu agrişe mari ca nucuşoarele", cum nu mai văzuse niciodată. De grinzile holului de la intrare atîrnau steaguri capturate la Waterloo şi dăruite castelanului din Hatfield de către ducele de Wellington, un vizitator statornic şi admirator devotat al mamei primului ministru, cea de-a doua marchiză. În cinstea ei, Wellington purta, atunci cînd era în campanie, mantaua de vînătoare de la Hatfield. Prima marchiză a fost pictată de sir Joshua Reynolds şi a luat parte la vînători pînă în ziua cînd a murit, la vîrsta de 85 de ani. Pe jumătate oarbă şi legată de şa cu nişte curele, era întovărăşită de un rîndaş care obişnuia să-i strige atunci cînd calul ei se apropia de un gard: „Săi, fir-aş al dracului, săi, stăpîna!"

Această femeie excepţională a reîmprospătat sîngele familiei Cecil, care, după Burghley şi fiul lui, nu mai produsese exemplare cu un intelect superior. Din contră, mediocritatea generală a generaţiilor care au

urmat a fost diversificata – după spusele unui membru de mai tîrziu al familiei Cecil – doar de exemplare „de o stupiditate cu totul excepțională". Al doilea marchiz s-a dovedit a fi însă un om viguros și capabil, cu un simțământ puternic al datoriilor cetățenești și a făcut parte din mai multe cabinete conservatoare de pe la mijlocul secolului. Cel de-al doilea fiu al său, un alt Robert Cecil, era primul ministru din 1895. La rîndul lui, acesta a avut cinci fii, care urmau să se distingă. Unul a devenit general, unul episcop, unul ministru de stat, un altul membru al Camerei Comunelor din partea comitatului Oxford, iar ultimul a căpătat un titlu propriu de noblețe datorită serviciilor pe care le adusese guvernului. „Atît în ceea ce privește oamenii, cît și în privința cailor – se simți îndemnat să observe lordul Birkenhead în legătură cu trecutul familiei Cecil – se pot spune și unele lucruri bune despre principiul eredității".

La Oxford, în 1850, contemporanii tînărului Robert Cecil erau de acord că acesta va sfîrși prin a ajunge prim-ministru, fie datorită părerilor sale de o intransigentă lipsită de orice considerație, fie în ciuda lor. De-a lungul întregii sale vieți, nu și-a dat osteneala să și le înfrîneze. Cuvîntările sale din tinerețe se remarcau prin virulenta și insolentă. Disraeli spunea că Robert Cecil nu era „omul care să-și măsoare cuvintele". O „salisburiadă" devenise sinonimă cu o imprudență politică. Pe irlandezi i-a făcut o dată hotentoți, învinuindu-i că nu știu să se autoguverneze, iar pe un candidat indian la calitatea de membru al Parlamentului l-a numit „negrul ăla". După părerea lordului Morley, era întotdeauna o plăcere să-i citești discursurile, fiindcă „puteai fi sigur că vor conține vreo indiscreție formidabilă, pe care să ți-o amintești cu plăcere".

Este discutabil dacă ieșirile acestea erau cu totul accidentale, fiindcă, deși lordul Salisbury nu-și ținea cuvîntările după note, le elabora totuși dinainte în minte și le expunea clar și perfect în ceea ce privește construcția frazelor.

Cînd apărea în public, în fața unui auditoriu care nu-l interesa, se simțea stingher. Dar în Camera Lorzilor, unde se adresă egalilor săi, se simțea la largul lui. Vorbea cu o voce puternică, schimbîndu-și din cînd în cînd tonul pentru a trece la ironia glacială sau la sarcasmul ucigător? Odată, cînd un liberal proaspăt înnobilat s-a urcat la tribună ca să țină Camerei o prelegere plină de sentimentalități umflate și solemne tipice liberalilor, Salisbury îl întrebă pe un vecin cine era vorbitorul și, cînd îi auzi numele, spus în șoaptă, zise cu voce tare: „Credeam că a murit". Se plictisea ușor cînd îi ascultă pe alții și lucrul acesta se vedea din clătinarea piciorului sau, care părea să întrebe: „Cînd au să se termine toate astea?

Nu lua niciodată masa de seara în oraș și, dacă facem abstracție de una sau două recepții politice pe care le organiza în casa lui din Arlington Street și de cîte o petrecere în aer liber pe care o dădea din cînd în cînd la Hatfield, nu primea decît rar musafiri. Evita Carltonul, clubul oficial al conservatorilor, pentru a se duce la Junior Carlton, unde i se rezervă la prînz o masă specială și unde biblioteca era înțesată cu anunțuri uriașe pe care scria PĂSTRAȚI LINIȘTEA. Lucra de la micul dejun pînă la ora unu, pentru a se înapoia la masa de scris după prînz, ca și cînd ar fi început o nouă zi. Hainele îi erau de o culoare ștearsă și adesea neîngrijite. Purta pantaloni și vesta gri-închis sub o redingotă de lînă fină lustruită de atîta purtare. Însă pe cît era de neglijent în materie de îmbrăcăminte, pe atît era de pretențios în ceea ce privește potrivirea bărbii, operație pe care o conducea atent de pe scaun, arătînd bărbierului de unde să mai reteze cîte ceva, în vreme ce, „artist și personaj în același timp, se uită fix în oglindă ca să aprecieze rezultatele".

În ciuda limbii lui ascuțiteși a sarcasmelor sale, Salisbury exercita un farmec personal asupra colegilor și egalilor lui mai apropiați, ceea ce, după cum spunea unul dintre aceștia, „era: o calitate importanta în conducerea treburilor". Dădea o atenție minuțioasă problemelor partidului și își sacrifica chiar spiritul lui de castă în scopul rezolvării lor. Odată a surprins pe toată lumea acceptînd o invitație la masa tradițională a simpatizanților partidului, oferită de liderul Camerei Comunelor. A cerut însă să i se dea în prealabil amănunte biografice asupra fiecărui oaspete. La masă, primul ministru și-a încîntat vecinul, un renumit agricultor, prin cunoștințele lui de specialitate în materie de rotație a culturilor și de creștere a vitelor, a flecărit prietenos după aceea pe rînd cu fiecare oaspete și, înainte de a pleca, a făcut semn secretarului sau particular să se apropie și i-a spus: „Cred că i-am aranjat pe toți. Este totuși unul pe care n-am reușit să-l identific:

acela despre care spuneai că fabrică muştar".

Deşi în filosofia politică era adversarul lui cel mai înverşunat, totuşi, Gladstone îl considera pe lordul Salisbury drept „un mare gentleman în societate". Într-adevăr, în viaţa particulară, lordul era fermecător şi simpatic, în complet contrast cu personalitatea lui publică. nu-l interesa aprobarea oamenilor pentru că, gloata nefiind instruită, părerile ei erau – în ceea ce-l privea pe el – lipsite de valoare. Ignoră mulţimea şi nu folosea (şi nici nu încerca măcar să cultive) contactul personal, care face dintr-un conducător politic o personalitate ce poate fi recunoscută de omul de pe stradă, aducîndu-i o poreclă, ca de exemplu „Pam", „Zăpăcitul" sau „Marele Bătrîn".

Nici în presă şi nici măcar în Punch, lordul Salisbury nu a fost numit altfel decît lordul Salisbury. Nu făcea nici o încercare ca să-şi ascundă antipatia faţă de mulţimile de orice fel, „inclusiv faţă de Camera Comunelor". După ce a trecut în Camera Lorzilor, n-a mai revenit niciodată în Camera Comunelor ca să-i asculte, din galeria nobililor, dezbaterile sau ca să stea de vorbă în marele vestibul cu membrii acesteia, iar dacă era silit să facă aluzie la ei în propria lui Cameră, folosea un ton de dispreţ degajat, spre distracţia vizitatorilor din Camera inferioară care veneau să-l asculte. Toate acestea nu erau însă decît o poză exterioară, destinată să sublinieze profundul lui sentiment interior de patrician. În calitatea lui de membru al familiei Cecil, şi încă unul superior, se născuse cu conştiinţa capacităţii lui de a conduce, impregnată în sîngele şi în celulele creierului său, şi nu vedea nici un motiv care să-l oblige să facă, indiferent cui, vreo concesie din dreptul acesta consacrat.

Din cauză că intrase în Camera Comunelor ca orice fiu de nobil, adică trimis, la vîrsta de 23 de ani, de către un oraş controlat de familia lui, printr-o alegere fără contracandidaţi, fiindcă în decursul celor 15 ani în care făcuse parte din Camera Comunelor fusese reales de cinci ori, tot fără opoziţie, de către acelaşi oraş, şi pentru că în ultimii 27 de ani făcuse parte din Camera Lorzilor, avea puţină experienţă personală în legătură cu felul în care se obţin voturile. Nu se socotea responsabil faţă de oameni, ci responsabili pentru ei. Erau în grija lui. Dacă datora "vreun respect cuiva, acesta nu se îndrepta în jos, ci în sus – spre monarhie. O respectă pe regina Victoria, care era cu vreo 10 ani mai în vîrstă decît el, atît ca supus, cît şi, din curtoazie faţă de femeie, ca bărbat. Pentru ea îşi tempera bruschetea, chiar dacă la castelul Balmoral nu-şi putea ascunde plictiseala.

La rîndul ei, regina îl vizită la Hatfield şi avea în el cea mai mare încredere, acordîndu-i, aşa cum i-a spus episcopului Carpenter, „dacă nu cel mai înalt loc, atunci cel puţin un loc egal printre cei mai înalţi dintre miniştrii mei", fără să-l excludă pe Disraeli. Salisbury, „pe care îi dureau tot timpul picioarele", a fost singurul bărbat pe care ea l-a invitat vreodată să se aşeze. Deşi nu se asemănau prin nici o însuşire a minţii, cu excepţia puternicului lor sentiment de stăpînire, regina cea bătrînă şi micuţa şi primul ministru, înalt, greoi şi pe cale de a îmbătrîni, simţeau unul faţă de altul respect şi consideraţie.

În chestiunile de stat lipsite de importantă, ca şi în materie de îmbrăcăminte, Salisbury manifesta indiferentă, într-o împrejurare în care doi pastori cu nume asemănătoare candidau pentru o episcopie vacantă, Salisbury nu l-a numit pe acela care fusese recomandat de arhiepiscopul de Canterbury şi, atunci cînd acesta i-a atras, supărat, atenţia, el i-a răspuns: „Ah, n-am nici o îndoială că are să se descurce la fel de bine".

Îşi rezerva seriozitatea numai pentru chestiuni serioase şi cea mai serioasă chestiune era pentru el menţinerea influenţei aristocraţiei şi păstrarea puterii executive în mâna nobililor, nu atît de dragul puterii, ci fiindcă era convins că acesta era singurul element capabil să ţină naţiunea unită în faţa forţelor în creştere ale democraţiei, pe care o vedea „dezbinînd naţiunea într-un mănunchi de fragmente ostile şi bănuitoare".

Cele mai mari rele erau pentru el lupta de clasă şi ateismul.

Motivul pentru care detesta socialismul era ca predica lupta de clasă şi se baza pe materialism, lucru care însemna pentru el negarea valorilor spirituale. Salisbury nu respingea necesitatea reformelor sociale, dar credea că ele puteau fi realizate prin jocul de forţe al partidelor politice şi prin presiunile pe care le exercitau unul asupra altuia. De exemplu, Legea pentru despăgubirea muncitorilor, care îi făcea responsabili

pe patroni de accidentele suferite de muncitori în timpul lucrului, deşi fusese atacată de unii din membrii partidului sub cuvînt că reprezenta o ingerinţă în întreprinderea particulară, a fost introdusă şi votata, în 1897, cu sprijinul lui.

A combătut însă toate propunerile destinate să mărească puterea politică a maselor. Pe cînd mai era încă doar fiul cel mai mic al familiei Cecil şi deci nu se putea aştepta să moştenească titlul de noblețe, şi-a formulat filosofia politică într-o serie de aproape 30 de articole publicate în Quarterly Review, la începutul anilor ’60 ai secolului ai XIX-lea, atunci cînd abia trecuse de 30 de ani. Faţă de 30 cererile din ce în ce mai insistente ce se făceau auzite pe vremea aceea pentru o nouă lege care să extindă dreptul de vot, lordul Robert Cecil, titlu pe care îl avea pe atunci Salisbury, declara că datoria Partidului Conservator era de a apăra drepturile şi privilegiile clasei posedante, „singurul bastion” posibil contra influenţei numărului.

După părerea lui, lărgirea dreptului de vot însemna să se dea clasei muncitoare nu numai dreptul de a-şi expune părerile în Parlament, ci şi un număr preponderent de reprezentanţi, adică să se acorde „superiorităţii numerice o putere pe care n-ar trebui să o aibă”. Deplîngea faptul că liberalii adulau clasă muncitoare, „ca şi cînd muncitorii ar fi fost altfel decît ceilalţi englezi”, cînd, după părerea lui, singura diferenţa era aceea că lucrătorii erau mai puţin instruiţi şi posedau mai puţin, iar „cu cît proprietatea este mai redusă, cu atît este mai mare pericolul de a se abuza de dreptul de vot”. Socotea că acţiunile democraţiei sînt periculoase pentru libertate din cauză că sub democraţie „pasiunea este regulă şi nu excepţia” şi fiindcă era „absolut imposibil” să încredinţezi conducerea unei politici clarvăzătoare şi lipsite de pasiuni „unor oameni ale căror minţi nu sînt obişnuite cu meditaţia şi n-au disciplina necesară pentru studiu”. Extinderea dreptului de vot pentru cei săraci şi mărirea impozitelor asupra celor bogaţi vor duce – scria el – la o separaţie completă între putere şi responsabilitate, fiindcă „cei bogaţi vor plăti toate impozitele, în timp ce cei săraci vor întocmi toate legile”.

Lordul Robert Cecil nu credea în egalitatea politică.. De o parte este mulţimea, spunea el, şi de cealaltă „conducătorii ei fireşti”. „Omul pe care o comunitate aflată într-o stare sănătoasă de spirit se bizuie pentru a-i încredinţa conducerea este întotdeauna unul bogat, în cîteva ţări unul de neam mare şi, în toate ţările, unul cult şi cu intelect puternic”. Oamenii de acest fel au timp liber şi avere ca să se cultive, „astfel ca luptele pentru realizarea ambiţiilor politice nu sînt pătate de lăcomia josnică… Ei sînt aristocraţia unei ţări în sensul originar şi cel mai bun al cuvîntului… Lucrul important este ca cei ce conduc destinele unei ţări să fie aleşi dintre ei”, iar aceşti oameni, în calitatea lor de membri ai unei clase, ar trebui să nu uite că „preponderenţa politică, la care au tot dreptul, le-o pot conferi numai aceste aptitudini superioare”.

Atît de sinceră şi de sigură era convingerea lui în aceste „aptitudini superioare”, încît, în 1867, cînd guvernul conservator a adoptat cea de-a doua lege de reformă a reprezentării poporului în Parlament, care a dublat numărul votanţilor, acordînd dreptul de vot muncitorilor din oraşe, Salisbury, în vîrstă de 37 de ani, a preferat să demisioneze din funcţia de ministru cu un an înainte de termen decît să fie părtaş la ceea ce consideră el că era o trădare şi abdicarea de la principiile conservatoare. Reforma Partidului Conservator, pusă la cale de Disraeli printr-o acţiune îndemînatică, destinată să-i „înfunde pe liberali” şi să facă faţă realităţilor politice, a fost privită cu o aversiune extremă de către lordul Cranborne (noul titlu pe care îl primise lordul Robert Cecil la moartea fratelui său mai mare, în 1865). Deşi lucrul acesta ar fi putut să-i distrugă cariera politică, el şi-a dat demisia din funcţia de ministru al treburilor indiene şi, printr-un discurs tăios şi grav ţinut în Camera Comunelor, s-a declarat fără înconjur contra politicii duse de conducătorii partidului, adică de lordul Derby şi de domnul Disraeli, conjurîndu-i pe membri să nu facă, de dragul unui avantaj politic, un lucru care pînă la urma putea să-i distrugă ca grup social. „Averea, inteligenta şi energia comunităţii, toate acele lucruri care v-au dat forţă ce va face să fiţi atît de mîndri de naţiunea dv. Şi care contribuie ca deliberările acestei Camere să fie atît de importante, vor fi total depreciate datorită superiorităţii numerice a noilor alegători”.

S-ar putea ivi situaţii în care interesele patronilor să vină în conflict cu cele ale angajaţilor, situaţii care

n-ar putea fi tranşate decît de către forţa politică, „iar în acest conflict de forţe politice, dv. Puneţi faţă în faţă un număr copleşitor de mare de angajaţi şi o minoritate dinainte învinsă de patroni". Rezultatul va fi „condamnarea la lipsa de importanţă politică şi la dispariţie a claselor care au contribuit pînă acum atît de mult la grandoarea şi la prosperitatea patriei lor".

Un an mai tîrziu, la moartea tatălui său, lordul Cranborne intra în Camera Lorzilor ca cel de-al treilea marchiz de Salisbury. În 1895, după ce trecuseră aproape 30 de ani, principiile lui nu se schimbaseră nici cu o iotă. Nefiind convins că schimbarea ar fi putut aduce o îmbunătăţire şi lipsit de încredere într-un viitor mai bun decît prezentul, îşi dedică, „cu o vigoare sălbatică", toată activitatea ca să apere ordinea existentă. Socotind că „rangul social fără puterea al cărei simbol fusese la origine tocmai acest rang este o simplă spoiala", era hotărît că, atîta timp cît trăia şi guverna Anglia, să reziste la atacurile contra puterii acelei clase al cărei simbol vizibil mai era încă rangul. Stînd în gardă faţă de inamicii care se apropiau, se ridică astfel împotriva timpurilor viitoare.

Presiunile democraţiei înconjurau, fără să fi împresurat încă în întregime, persoana pe care lordul Curzon o descria ca pe „influenta aceea inertă, stranie, puternică, de nepătruns, scînteietoare şi obstructivă din vîrful societăţii".

Membrii obişnuiţi ai clasei dominante, netulburaţi de mintea prea prudentă şi prea prevăzătoare a lordului Salisbury, nu se arătau chiar aşa de îngrijoraţi de viitor, fiindcă, deocamdată, prezentul era cît se poate de încîntător.

Epoca privilegiilor, deşi asaltata din diferite locuri şi trosnind cînd ici, cînd colo, părea să rămînă încă – în anii de sfîrşit ai secolului al XIX-lea şi ai domniei reginei Victoria – o stare permanentă. Pentru cei privilegiaţi, viaţa se arăta „sigură şi confortabilă… Pe deasupra ţării plutea pacea". Fără îndoială însă că bugetul din 1894 al lui sir William Harcourt, pus în aplicare de către liberali în timpul preşedinţiei lordului Rosebery, urmaşul mai degrabă nepotrivit al domnului Gladstone, i-a făcut pe mulţi să se înfioare. Noul buget introducea impozite pe moştenire şi – ceea ce era şi mai rău – nişte impozite calculate în trepte, care începeau cu 1% pentru averi de 500 de lire şi mergeau pînă la 8% pentru averi de peste un milion de lire. Ceva mai mult, bugetul aceasta marea impozitul pe venit cu 1 pînă la 8 pence de fiecare liră. Deşi – pentru a atenua lovitura şi a se repartiza în mod egal povara – se prevedea şi o taxă pe bere şi pe băuturile spirtoase, astfel că şi clasa muncitoare, care nu plătea nici un impozit, să contribuie la veniturile statului, totuşi, aceasta măsură nu reuşi să înăbuşe alarma provocată de impozitul succesoral. Cel de-al optulea duce de Devonshire s-a simţit îndemnat să prevadă o vreme, despre care „credea că nu poate fi amînată dincolo de epoca vieţii sale", cînd marile moşii, aşa cum era moşia lui din Chatsworth, vor trebui abandonate numai şi numai din cauza „necesităţilor inexorabile ale finanţei democratice".

În 1894 se produse însă un eveniment mai important – iar din punctul de vedere al conservatorilor, mai fericit –, care despăgubea nobilimea de îngrijorările create de buget.

Gladstone se retrăgea din Parlament şi din politică. Strădania acestui octogenar de a trece prin Parlament legea de autonomie a Irlandei fusese înfrîntă în Camera Lorzilor de către o adunare furioasă de nobili, care se strînseseră cu această ocazie într-un număr nemaivăzut încă pînă atunci. Gladstone îşi dezbinase partidul în mod irevocabil, avea 85 de ani şi sfîrşitul carierei lui politice sosise. Odată cu victoria conservatorilor în alegerile din anul următor, impresia generală, reflectată de Times, era că, reuşind să se descotorosească, cel puţin deocamdată, de legea autonomiei Irlandei, „germenul acela introdus de domnul Gladstone în viaţa noastră politică şi care ameninţa să infecteze întregul organism", Anglia putea să se aşeze cuminte pe o viaţă paşnică şi rodnică în afaceri. „Influenţele dominante" erau stăpîne pe situaţie, fără să fie ameninţate de vreun pericol.

„Influenţe dominante" nu era o expresie a lui Times, ziarul favorabil conservatorilor, ci – lucru destul de curios – aparţinea chiar lui Gladstone, un membru al micii nobilimi posesoare de averi funciare, situaţie pe care n-o uita niciodată, după cum nu voise să renunţe vreodată la convingerea înnăscută că proprietatea

înseamnă responsabilitate. Era proprietarul unei moşii de 7000 de acri, situată la Hawarden şi împărţită la 2 500 de arendaşi, care îi plăteau o arenda de 10000 pînă la 12000 de lire pe an. Într-o scrisoare adresată nepotului său, care urma să moştenească această moşie, „marele radical" îl îndemna să readucă în patrimoniul lui pămînturile pierdute din cauza datoriilor făcute de cei din generaţiile trecute, pentru ca să redea domeniului Hawarden rolul de influenţa conducătoare în comitat pe care îl avusese mai înainte, fiindcă, aşa cum spunea el, „societatea nu-şi poate permite să se lipsească de influenţele ei dominante". Nici măcar un duce nu s-ar fi putut exprima mai bine. Exact aceeaşi era şi convingerea proprietarilor funciari din Partidul Conservator, care îi erau cei mai aprigi adversari, dar cu care Gladstone împărtăşea în fond credinţa atît în „aptitudinile superioare" pe care le conferă dreptul de proprietate moştenit asupra pămmtului, cît şi în nevoia pe care o avea ţara de aceste aptitudini. Crezul lor era exact opus ideilor curente din Statele Unite ale Americii, mult mai deschise spre nou, care considerau că faptul de a fi de origine umilă este o calitate superioară de un fel deosebit, că numai oamenii care au răzbătut în viaţa prin propriile lor forţe poartă semnul capacităţii şi că cei trăiţi în belşug sînt, de cele mai multe ori, fie nătîngi, fie răi, fie şi una şi alta. Spre deosebire de americani, englezii, care au evoluat încet de-a lungul unor generaţii de conducători proveniţi din clasa posedantă, socoteau că numai vieţuirea îndelungată a aceleiaşi familii în condiţii de educaţie, confort şi responsabilitate socială putea oferi hrana spirituală naturală a „aptitudinilor superioare".

Aceste aptitudini îi calificau pe englezi pentru conducerea politică, considerată în Anglia, că nicăieri în altă parte, drept profesiunea cea mai potrivită şi mai aleasă pentru un gentilom.

Funcţia de secretar particular al unui unchi sau al altei rude care deţinea un post de ministru putea fi sau o ucenicie serioasă în vederea intrării în guvern, sau doar o ocupaţie agreabilă pentru un nobil ca sir Schomberg McDonnell, secretarul particular al lordului Salisbury şi fratele contelui de Antrim.

Diplomaţia oferea şi ea adesea o carieră dezirabilă unor oameni de talent, în 1895, pe cînd era ambasador al Angliei la Paris, marchizul de Dufferin şi Ava a învăţat singur limba persană şi şi-a notat în agendă pe acel an că, în afară de citirea în greceşte a 11 piese de Aristofan, a învăţat pe de rost 24000 de cuvinte dintr-un dicţionar persan, din care „8000 perfect, 12000 binişor şi 4000 prost". Serviciul militar în unul din regimentele de elită ale gărzilor, husarilor sau lăncierilor era considerat, de asemenea, drept o funcţie acceptabilă pentru oamenii avuţi şi de rang, deşi atrăgea spre el mai cu seamă pe cei mai slabi cu duhul. Nobilii mai puţin bogaţi îmbrăcau haina preoţească sau intrau în marină. Avocatură şi ziaristica ofereau cariere utile atunci cînd cîştigarea existenţei era o necesitate. Mai presus de toate însă, Parlamentul era considerat drept domeniul de activitate firesc şi de dorit pentru exercitarea „aptitudinilor superioare". Un scaun în Parlament era singura cale spre un loc în cabinetul ministerial, unde se putea cîştiga putere şi influenţa, calitatea de membru al Consiliului privat al regelui sau reginei şi chiar un titlu de noblete la retragerea din viaţa publică. Consiliul privat, format din 235 de personalităţi de frunte din toate domeniile vieţii publice, deşi avea doar o funcţie formală şi ceremonială, era totuşi simbolul importanţei în cadrul naţiunii. Un titlu de noblete continua să mai fie încă mantia magică care izola un nobil faţă de oamenii de rînd.

Funcţia de ministru era foarte rîvnită şi constituia obiectul unor manevre înverşunate de culise. Atunci cînd se schimbau guvernele, nimic nu absorbea mai mult atenţia societăţii înalte engleze decît complicatul menuet al formării cabinetului.

Cluburile şi saloanele erau numai zumzet, se făceau, şi se refăceau clici şi alianţe, iar cîştigătorii apăreau orgolioşi, purtînd pe frunte cununa de lauri a norocului. Premiul acesta cerea o muncă obositoare şi multe nopţi nedormite, deşi nu pretindea decît rareori cunoaşterea treburilor departamentale.

Funcţia unui ministru nu presupunea să facă el munca, ci să se-ngrijească ca ea să fie făcută de alţii, ceea ce însemna că îşi conducea departamentul aşa cum îşi administra moşia. Detalii ca virgulele numerelor zecimale, pe care lordul Randolph Churchill le-a înlăturat cu un gest de dispreţ atunci cînd a ajuns ministru de finanţe, fiindcă le considera drept nişte „virgule afurisite", nu erau treaba lui.".

Membrii guvernului format de lordul Salisbury, dintre care cea mai mare parte, deşi nu cu toţii, erau

proprietari de pământuri, averi sau titluri moştenite, nu intraseră în guvern pentru avantaje materiale. Din punctul lor de vedere, era just şi necesar că treburile publice să fie administrate, aşa cuim spunea lordul Salisbury, de către oameni neatinşi de „pata lăcomiei josnice". Cariera parlamentară, ocupaţie care nu era, firește, retribuită, nu aducea beneficii, ci distincţie. Camera Comunelor era centrul capitalei, al imperiului şi al înaltei societăţi, iar compania parlamentarilor era cea mai căutată din regat. Ceea ce îi ducea pe oameni acolo erau ambiţia şi datoria.

În afară de aceasta, era tocmai ceea ce se aştepta de la ei să facă. Taţii erau urmaţi în Parlament de fii, activînd cîteodată cu toţii în acelaşi timp. James Lowther, vicepreşedinte al Camerei Comunelor din 1895 pînă în 1905 şi apoi preşedintele ei, se trăgea dintr-o familie care reprezentase mai mult sau mai puţin continuu pe alegătorii din comitatul Westmorland timp de peste şase secole. Atît străbuni lui, cît şi bunicul lui ocupaseră, fiecare, un loc în Parlament timp de cîte o jumătate de secol, iar tatăl lui vreme de 25 de ani. Reprezentantul unei circumscripţii electorale dintr-un comitat era de obicei cineva a cărui locuinţa era cunoscută pe o rază de 70 de mile[3] împrejur drept „conacul", a cărui familie fusese cunoscută în district timp de mai multe sute de ani, iar candidatul însuşi încă de la naştere.

Deoarece costul candidaturii, al alegerilor şi al contactului cu alegătorii după alegeri era suportat de candidat, privilegiul de a reprezenta poporul în Parlament era un lux, limitat în cea mai mare măsură la clasă care şi-1 putea permite. Dintre cei 670 de membri din 1895 ai Camerei Comunelor, 420 erau nobili fără nici o ocupaţie, proprietari rurali, funcţionari şi avocaţi. Printre ei se aflau 23 de parlamentari care erau fiii cei mai în vîrstă ai unor nobili, iar alături de ei nenumăraţi fii mai tineri, fraţi, veri, nepoţi şi unchi, inclusiv lordul Stanley, moştenitor al celui de-al şaisprezecelea conte de Derby, care, după duci, era nobilul cel mai bogat din Anglia. În calitate de chestor secund al guvernului, Stanley era obligat să stea la uşa marelui vestibul pentru ca prin admonestări sau persuasiune să-i facă pe parlamentari să se prezinte la numărătoarea voturilor, deşi el însuşi n-avea voie să intre în Camera în timp ce-şi făcea slujba.

Lucrurile se întîmplau – după cum scria un observator – ca şi cînd lordul Stanley ar fi fost un „servitor de casă nobilă". Faptul că „moştenitorul unui nume mare şi istoric, precum şi al unei averi uriaşe făcea aproape o muncă de slugă" era o dovadă atît a sentimentului de datorie socială, cît şi a seducţiei pe care o exercita cariera politică.

Clasa dominantă nu cultiva numai conducători, ci producea, în aceleaşi proporţii ca şi orice altă clasă, incapabili, inapţi, stricaţi sau nătîngi. Pe lîngă prim-miniştri şi ziditori de imperii, din această clasă mai făceau parte şi oameni pretenţioşi şi prost-crescuţi, pisălogii cluburilor, învechiţii Reggy şi Algy, caricaturizaţi în Punch fiindcă discutau numai despre veste şi cravate, ofiţerii de gardă lungi de picioare, a căror conversaţie se limita la „ah, ah", risipitorii, care se ruinau la băutură, curse de cai şi joc de cărţi, precum şi proporţia normală de mediocri, care nu făceau niciodată ceva demn de luat în seamă, nici în bine, nici în rău. Chiar şcoala din Eton îşi avea „nulele" ei, băieţi descrişi astfel de un elev de acolo: „Cu totul lipsiţi de maniere… poate nu răi din fire, dar cu siguranţă imbecili şi probabil degeneraţi". Deşi cîte o „nulă" de la Eton – termen care nu trebuie confundat cu acela de „moartea muştelor" sau de „tocilar" – putea foarte adesea să apară peste 30 de ani ca membru al Consiliului privat, totuşi, unii rămîneau „nule" întreaga lor viaţă. Unul din nepoţii lordului Salisbury, Cecil Balfour, a dispărut în Australia după o afacere cu un cec falsificat şi, aşa cum se spunea, a murit acolo din cauza băuturii.

În pofida acestor accidente, familiile din clasa dominantă n-aveau nici o îndoială asupra dreptului lor înnăscut de a guverna şi, în general vorbind, nu se îndoia de el nici restul ţării. „A fi lord – scria în 1895 un exemplar deosebit de pitoresc al nobilimii, lordul Ribblesdale – mai este încă ceva popular".

Cunoscut sub porecla de „strămoşul" din cauza aspectului său exterior de nobil din timpul regentei[4], Ribblesdale era o personificare atît de perfectă a patricianului, încît John Singer Sargent, un pictor care a

[3] 1 milă = 1 609 m.

[4] Intervalul dintre anii 1810 şi 1820, în care a domnit ca regent în Anglia George, prinţ de Wales.

ridicat în slăvi clasa nobiliara și tipurile ei reprezentative, i-a cerut permisiunea să-i facă portretul. Stînd în picioare, îmbrăcat în mantaua lungă de călărie a marelui maestru de vînătoare al reginei, cu cilindru pe cap, încălțat cu cizme lustruite luna și ținînd în mînă o biciușcă de vînătoare încolăcită, Ribblesdale, așa cum a fost pictat de Sargent, privea lumea într-o atitudine de o arogantă, eleganta și încredere în sine atît de naturale, încît de la el încoace nimeni n-a mai fost în stare s-o imite. Atunci cînd tabloul a fost expus la Salonul din Paris și Ribblesdale a venit să-l vadă, a fost urmărit din sală în sala de grupuri de admiratori francezi, care, recunoscînd în el subiectul portretului, își atrăgeau unul altuia atenția, șoptind: „voilă ce grand diable de milord anglais”[5].

La inaugurarea săptămînii de curse de la Ascot, lordul Ribblesdale, care conducea procesiunea regală de-a lungul gazonului verde, călare pe un cal roib cu părul strălucitor care se profila pe cerul albastru de iunie, îmbrăcat într-un veston verde-închis și cu două zgărzi de cîine aurite atîrnate la cingătoarea de aur, era o apariție pe care nici imul din cei ce au văzut-o n-au mai putut-o uita vreodată în calitatea lui de chestor al Camerei Lorzilor, de membru activ al Consiliului municipal al Londrei și de curator al Galeriei naționale, participa și el la conducere. Ca și cea mai mare parte dintre cei din categoria lui, lordul Ribblesdale avea calitatea de a întreține legături lipsite de formalism cu muncitorii rurali folosiți la vînători sau pe moșiile nobilimii. Atunci cînd regina îi dărui lui J. Miles, un jocheu al vînătorilor de cerbi, o medalie pentru cei 50 de ani de serviciu, Ribblesdale pleca călare din Windsor pentru că să-l felicite și rămase cîtva timp la el ca „să ia un ceai și să schimbe cîteva vorbe” cu d-na Miles. După cum a scris el singur despre nobilul mijlociu, „faptul că trăiește în îndestulare încă din tinerețe îl face să fie bine dispus… A fi satisfăcut de tine însuți este poate o atitudine egoistă sau prostească, care nu este însă decît rar cu adevărat dezagreabilă, ci, de obicei, chiar plăcută”. În ciuda tendinței presei liberale de a descrie nobilimea ca și cînd ar fi fost compusă din indivizi „cu genunchi ce se lovesc în mers și cu frunți teșite, care te împing la deprimare” nobilul continua să se bucure, după părerea lui Ribblesdale, de respectul comitatului sau. Identificîndu-se cu interesele și cu treburile ținutului și întreținînd relații reciproc amabile cu arendașii săi, precum și cu tîrgoveții și negustorii din orașul în care se țineau iarmaroacele, aflat pe moșia lui, el socotea că trebuia să se ferească de orice purtare urîtă, care putea „coborî prestigiul unui nume vechi și răci relații verificate”. Dar, cu toată această imagine tihnită pe care și-o făcea despre stările de lucruri din Anglia, Ribblesdale auzea și el vuietul acela îndepărtat, astfel ca 30 de ani mai tîrziu și-a ales drept moto al memoriilor afirmația lui Chateaubriand: „Mi-am păstrat dragostea puternică de libertate specifică unei aristocrații al cărei ultim ceas a sunat”.

Mijlocul verii era timpul în care sezonul londonez era în toi, cînd înalta societate se amuza și se arăta în întreaga ei splendoare. Unui vizitator parizian cu titlu de noblețe i se părea că „un neam de zei și de zeițe descind din Olimp în Anglia în lunile iunie și iulie”. Păreau că „trăiesc pe un nor auriu, risipindu-și bogățiile cu aceeași nepăsare și naturalețe cu care înverzesc frunzele”. Pe urmele prințului de Wales plutea „o flotilă de lebede albe, cu gîturi lungi și capete delicate împodobite cu bijuterii”, care purtau nume ca lady Glenconner, ducesa de Leinster și lady Warwiek. Ducesă de Leinster, care a murit de tînără, prin anii ’80, era, după cuvintele lordului Ernest Hamilton, „divin de înaltă… de o frumusețe uluitoare, aproape de necrezut”. Urmașa ei, contesa de Warwiek, „cea mai frumoasă femeie măritată din Londra”, era iubita prințului de Wales și a fost cauza unei încăierări faimoase în decursul căreia lordul Charles Beresford era cît pe ce să-l lovească pe viitorul lui suveran. În ochii unui jurnal monden, ea se oglindea ca „o zeiță cu o talie plinuță, drapată în valuri diafane, cu chip frumos, trufaș și strălucitor, a cărei faima pătrunsese pînă în cele mai ascunse colțuri ale țării”. Era o frumusețe, adică poseda acel titlu magic al timpului care conferea purtătoarei o reputație publică. „Scoală-te, Daisy – strigă maică-sa atunci cînd vaporul lor intră în port, după o traversare deosebit de furtunoasă a Canalului St. Georges, care o doborîse pe fată –, mulțimea așteaptă să te vadă”.

Intrînd și ieșind prin pasajele Adam din străzile Berkeley și Belgrave, defilarea continua fără între-

[5] „Asta-i huiduma aceea de lord englez”.

rupere. Nimeni, în afară de cei aflaţi pe patul de moarte, nu stătea acasă. Ziua începea la zece dimineaţa cu un galop prin parc şi se termină la trei dimineaţa, la un bal. Într-un loc pentru lumea selectă, situat între porţile Albert şi Grosvenor din Hyde Park, un grup restrîns, compus din tot ce avea mai important înalta societate, era sigur că-şi va putea întîlni membrii la o partidă de călărie matinală sau la o plimbare cu trăsura în orele tîrzii ale după-amiezii, între ceai şi cina. Londra nu-şi pierduse încă înfăţişarea ei georgiană[6]. Jardinierele de la ferestrele caselor şi din scuarurile care purtau numele stăpînilor lor – casa Devonshire şi casa Lansdowne, scuarul Grosvenor şi Piaţa Cadogan – erau pline de flori viu colorate. Echipaje splendide umpleau străzile. Doamnele, care se plimbau în trăsurile lor trase de cai voinici, cu picioare scurte, sprinteni şi cu pasul înalt şi avînd pe capră, lîngă vizitiu, un lacheu, care stă drept şi cu braţele încrucişate, erau urmărite de privirile aprobative ale bărbaţilor atunci cînd treceau pe sub ferestrele cluburilor. Va trece un timp şi aceşti domni îşi vor aminti suspinînd: „Ce frumos era să vezi la Londra o femeie fermecătoare plimbîndu-se cu trăsura trasă de doi cai bine împerecheaţi".

De-a lungul unei alte străzi venea în trap garda regală călare, în tunici albastre şi pantaloni albi, încălecată pe cai negri cu frîiele şi căpestrele lucind şi zăngănind. Siluetele înalte ale şaretelor pe două roţi şi cu vizitiul la spate purtau profiluri binecunoscute de oameni de stat şi de membri ai cluburilor aflaţi în turneul lor de vizite la casele importante şi la cluburile din Pall Mall şi Piccadilly: Clubul Carlton al conservatorilor, Reform al liberalilor, Athenaeum, renumit prin distincţia lui, Turf al sportivilor, Travelleres, White Brooks şi Boodle, unde îşi dădeau întîlnire domni cu înclinaţii asemănătoare.

Treburile guvernului şi ale imperiului îşi continuau cursul în „cel mai select club din Londra", adică în Camera Comunelor, care îşi ţinea şedinţele în timpul sezonului. Biblioteca, fumoarul şi sufrageria, servitorii, chelnerii şi pivniţele ei cu vinuri erau de calitatea cuvenită rangului de gentleman.

Doamne cu pălării cu borul mare şi îmbrăcate în rochii cu trena luau ceaiul cu membrii Parlamentului şi cu miniştrii pe terasa care se extindea în afară deasupra Tamisei, de unde puteau privi impunătoarea clădire a palatului episcopal Lambeth de dincolo de fluviu, în timp ce bîrfeau felul în care se făceau promovările politice.

La mesele rezervate, decorate cu rămurele de sălcie şi cu cîte un valet la spatele fiecărui scaun, domni cu cravată albă şi în frac stăteau de vorbă cu doamne ai căror umeri goi erau acoperiţi cu nori de tul şi care purtau stele sau diademe pe părul pieptănat în mod complicat. Conversaţia nu se făcea la-ntîmplare, ci era o artă „a cărei cunoaştere conferea prestigiu". La operă, adusă la modă de foarte energica ei protectoare, lady de Grey, Nellie Melba cîntă cu vocea ei de soprană angelică şi pură duete de dragoste cu frumosul idol Jean de Reszke. În loja regală putea fi zărită lady Warwick, o apariţie radioasă, îmbrăcată într-o toaletă de catifea foarte decoltată, „cu numai cîteva diamante pe rochia ei de un roşu-aprins mefistofelic" şi cu o egretă stacojie în păr.

Lornietele se ridicau ca la comanda ca să vadă cum era îmbrăcată lady de Grey, rivala doamnei Warwick atunci cînd era vorba de cea mai bine îmbrăcată femeie din Londra. După spectacol, la reuniunile date de lady de Grey, la care se adună „boema în diademe", puteau fi văzuţi printre oaspeţi doamna Melba, prinţul de Wales şi – înainte de anul 1895, fatal pentru el – Oscar Wilde. În fiecare seară se dădeau recepţii politice, care durau pînă la miezul nopţii, şi baluri, care continuau pînă în zori. La capătul scării în curbă largă, ducesa de Devonshire sau lady Londonderry, cele două arbitre ale înaltei societăţi, primeau, scînteind de diamante, un torent strălucitor de oaspeţi, în timp ce un majordom anunţă cu o voce de stentor un adevărat dezmăţ de titluri: „înălţimea-sa…, foarte onorabilul…, lordul şi lady…, excelenţa-sa ambasadorul…", iar jos, în scuarul iluminat cu lămpi, un valet zbiera cît îl ţinea gura ca să cheme trăsura vreunei mărimi care urma să plece.

Înalta societate era împărţită în mai multe grupuri, ale căror margini se suprapuneau şi ai căror membri se amestecau unii cu alţii. În capul grupului „frivol" şi sportiv de la Marlborough House se află persoana

[6] Epoca anilor 1714 şi 1830, în care au domnit în Anglia regii George I, George al II-lea, George al III-lea şi George al IV-lea.

corpolenta și totuși regală a prințului de Wales, cu burta, cu o țigară de foi în gură, cu obrazul proeminent al celor din familia de Hanovra, terminat cu o barbă scurtă și căruntă. Sociabil, străin de rigori, plictisit de moarte – ca și alții – de monotonia mohorîtă a modului de viață regal impus de mama sa, văduvă, prințul primea în cercul lui de nobili o diversitate de oameni din alte categorii sociale cu condiția să fie sau frumoși, sau bogați, sau amuzanți: americani, evrei, bancheri și agenți de schimb sau, din timp în timp, chiar cîte un fabricant, vreun explorator sau o altă celebritate a zilei. Din punct de vedere profesional, prințul primea pe oricine. Printre prietenii săi personali se numărau cîțiva dintre oamenii cei mai capabili ai țării, că, de exemplu, amiralul sir John Fisher, iar povestea că nu citea niciodată o carte nu era decît un zvon mincinos. Este adevărat că o preferă pe Marie Corelli oricărui alt autor în viață, dar a citit, totuși, prima carte a locotenentului Winston Churchill, The Malakand Field Force[7], „cu cel mai mare interes posibil" și, binevoitor, i-a trimis autorului o notă elogioasa, în care îi spunea că „descrierile și limba sînt în general excelente". Îndeobște însă, intelectualii și literații nu erau agreați în cercul lui, iar inteligența nu era apreciată din cauză că, așa cum spunea lady Warwick, înalta societate, sau cel puțin partea aceasta a ei, „nu dorea să fie obligată să gîndească". Oamenii din jurul prințului erau iubitori de plăceri, nesăbuiți, ușuratici și de o extravaganță nebunească. Noii veniți, în special evreii, erau primiți, în cele mai multe cazuri, cu răceală, „nu fiindcă aveam vreo aversiune față de ei ca indivizi, căci unii dintre ei erau încîntători sau chiar sclipitori, ci fiindcă erau inteligenți și pricepuți în chestiuni financiare". Aceasta din urmă calitate era cu atît mai neplăcută cu cît înalta societate nu dorea să se gîndească la felul în care se cîștigă banii, ci numai cum să-i cheltuiască.

La dreapta grupului sportiv se aflau „incoruptibilii", adică familiile cu idei rigide și reacționare, cu o puternică conștiința de clasă și cu o îndelungată tradiție, care considerau cercul din jurul prințului drept „vulgar", iar pe ele înseși drept cele ce făceau că ținuta societății să fie respectată. Fiecare din aceste familii era înconjurată de un trib de veri rustici mai săraci, care apăreau la Londra o dată sau de două ori într-o generație pentru ca să introducă în lume o fiică și care, din alte puncte de vedere, de-abia dacă ieșiseră din secolul al XVIII-lea. La stînga grupului erau „intelectualii" sau „sufletele", care se adunau plini de adorație în jurul lui Arthur Balfour, soarele și centrul lor de gravitate, nepotul lordului Salisbury, cel mai strălucitor și mai popular om din Londra. Ca grup, erau mari amatori de literatură, conștienți de deșteptăciunea lor și aveau o admirație fără margini față de propria lor persoană. Le plăcea să fie unul în tovărășia altuia așa cum îi place unui bărbat neobișnuit de frumos sau unei femei să se admire în oglindă.

„Stați cu toții în jurul mesei și vorbiți despre sufletele voastre – constata, în 1888, lordul Charles Beresford la un dineu. – am să vă chem – «sufletele»", și așa le-a rămas numele. Lordul Charles, amiral al marinei engleze și podoabă celebră a grupului prințului de Wales, nu făcea parte, el însuși, dintre „suflete", deși se însurase cu o femeie remarcabilă, care purta diadema la rochiile ei de interior și care a fost pictată de Sargent cu două rînduri de sprîncene, deoarece, așa cum a explicat pictorul, avea în realitate două rînduri, unul adevărat și unul tras cu creionul deasupra celui dintîi.

Cei din grupul „sufletelor" se dedicaseră carierei politice și erau cu toții miniștri mai tineri în guvernul lordului Salisbury.

Un membru influent al grupului era George Wyndham, care scrisese o carte despre poeții francezi și introducerea la Plutarch a lui North, pentru că, după ce avusese funcția de secretar parlamentar particular al lui Balfour, să fie numit, în 1898, subsecretar de stat la Ministerul de Război, în ciuda observației potrivnice a lordului Salisbury: „Nu-mi plac poeții".

George Curzon, subsecretar de stat la Ministerul de Externe și care avea să fie numit în curînd vicerege al Indiei, era și el un „suflet", după cum mai era și St. John Brodrick, viitorul ministru de război. Amîndoi moșteniseră titluri de noblețe, astfel că au pus la cale un protest, dealtfel zadarnic, contra viitoarei lor treceri forțate în Camera Lorzilor. Alții erau rubedenii de-ale lui Tennant: Alfred Lyttelton, un campion de crichet

[7] Corpul de armată din Malakand.

care urma să ajungă ministru al coloniilor şi care se însurase cu Laura Tennant cu puţin timp înainte de moartea acesteia; lordul Ribblesdale, însurat cu Charlotte Tennant, precum şi Margot, cea de-a treia soră a lui Tennant, la a cărei căsătorie cu Asquith, ministrul de interne liberal tocmai atunci demisionat din guvern, asistaseră doi foşti prim-miniştri, Gladstone şi lordul Rosebery, şi doi viitori prim-miniştri, Balfour şi mirele.

Un membru deosebit de admirat al grupului era Harry Cust, moştenitorul domeniului baronial Brownlow, erudit şi atlet înzestrat cu o inteligenţă uluitoare, căruia i s-a propus la un dineu, aşa, pe nepregătite, numai pe baza reputaţiei lui şi fără să fi avut vreo experienţă prealabilă, să preia postul de editor al lui Pall Mall Gazette. Cust a acceptat propunerea pe loc şi a deţinut această funcţie timp de patru ani. Afectat de o „senzualitate fatală" faţă de femei, asupra cărora exercita o „fascinaţie irezistibilă", cariera lui publică a suferit, astfel că n-a îndreptăţit nici un moment speranţele care se puseseră la început în el.

Înalta societate era puţin numeroasă şi omogenă, iar condiţia ei sine qua non era posesiunea pământului. Pentru ca un om din afară să pătrundă în ea, era absolut necesar să cumpere mai întîi o moşie şi să locuiască acolo, deşi nici măcar acest lucru nu avea întotdeauna efectul dorit. Cînd John Morley, pe atunci ministru de stat, s-a dus să viziteze castelul Skibo, unde Andrew Carnegie[8] îşi construise un bazin de înot, l-a luat pe detectivul care îl însoţea ca să vadă şi el instalaţia şi apoi i-a cerut părerea: „Ei bine, domnule – i-a răspuns chibzuit detectivul –, mi se pare că miroase a parvenit".

În „colectivitatea aceasta strălucitoare şi puternică", aşa cum o numea Winston Churchill, a celor două sute de mari familii, care guvernaseră Anglia timp de generaţii, fiecare îi cunoştea sau era înrudit cu toţi ceilalţi. De vreme ce superioritatea şi belşugul impuneau nobilimii mari şi mici datoria de a se reproduce, membrii ei căutau să aibă progenituri numeroase, astfel că cinci sau şase copii într-o familie era un lucru obişnuit. Ducele de Abercorn, tatăl lordului George Hamilton din guvernul lui Salisbury, avea şase fii şi şapte fiice, cel de-al patrulea baron de Lyttelton, cumnatul lui Gladstone şi tatăl lui Alfred Lyttelton, opt fii şi patru fiice, iar ducele de Argyll, ministrul pentru afacerile indiene în guvernul lui Gladstone, doisprezece copii. Drept rezultat al căsătoriei atîtor copii avînd părinţi comuni şi al numeroaselor recăsătoriri, fiecare din ei era înrudit cu o duzină de alte familii. Oamenii care se întîlneau la fiecare două zile, în casele lor sau ale altora, la concursurile hipice şi la vînătoare, la Cowes pentru regată, la Academia regală, la curte şi în parlament, găseau cel mai adesea un văr de-al doilea, pe unchiul cumnatului, pe sora tatălui vitreg sau pe nepotul unei mătuşi după altă linie de rudenie. Atunci cînd un prim-ministru forma un guvern, nu nepotismul, ci tocmai această situaţie aproape de neînlăturat făcea că unii din membrii cabinetului să fie înrudiţi între ei. În cabinetul din 1895, lordul Lansdowne, ministrul de război, era căsătorit cu o soră a lordului George Hamilton, ministrul pentru afacerile indiene, iar fiica lui Lansdowne era măritată cu nepotul şi moştenitorul ducelui de Devonshire, care era lord-preşedinte al Consiliului.

Conducătorii ţării, spunea cineva, „se cunoşteau unul pe altul în mod intim, chiar din afara palatului Westminster".

Învăţaseră împreună la unul sau două colegii favorite: Christ Church College[9] de la Oxford şi Trinity College de la Cambridge. În aceste instituţii de învăţămint, prim-miniştrii – inclusiv lorzii Rosebery şi Salisbury, care au studiat la Christ Church College, şi succesorii lor direcţi, Balfour şi Henry Campbell-Bannerman educaţi la Trinity College – se dezvoltau în mod firesc. Cu toate acestea, pepiniera oamenilor de stat era Colegiul Balliol[10], al cărui influent director, Benjamin Jowett, îşi consacră pe faţă talentele didactice unor studenţi „a căror poziţie socială le poate da posibilitatea să obţină funcţii înalte în serviciul public". Christ Church College, cunoscut pur şi simplu drept „casa", era aşezămîntul special al aristocraţiei bogate şi posesoare de pămînturi. Pe vremea tinereţii oamenilor care au guvernat în cel de-al 9-lea deceniu al secolului, Christ Church College avea ca director pe Dean Liddell, un om neobişnuit de frumos, de o mare

[8] Un miliardar american.
[9] Înfiinţate în 1546 de către Henric al VIII-lea (1491–1547).
[10] Înfiinţat la Oxford în 1263 de către John de Balliol, fratele lui John de Balliol, regele Scoţiei.

distincție socială și cu niște maniere extraordinar de elegante „care avea o fiică, Alice, foarte admirată de un obscur lector universitar de matematici cu numele Charles Dodgson[11]. La Christ Church College, activitățile principale erau vînătoarea de vulpi, cursele, o formă nu prea serioasă de crichet și „nenumărate mese bune, luate în tovărășia eelor mai strașnici tipi din lumea așa cum o cunoșteau ei".

Atunci cînd acești „tipi își scriau, spre sfîrșitul vieții, memoriile, paginile de început erau ticsite cu note de subsol prin care Charles, Arthur, William și Francis din zilele de școală ale autorului erau identificați cu „viitorul șef al statului-major imperial", „viitorul episcop de Southhampton", ca „speaker al Camerei Comunelor" sau ca „ministru plenipotențiar" la Atena, după caz. Datorită anilor de familiaritate, fiecare știa ce fel de oameni sînt ceilalți și puteau să-și ceară unul altuia servicii. În împrejurarea în care Winston Churchill, în vîrstă de 23 de ani, și-a exprimat dorința de a lua parte la expediția din 1898 în Sudan, iar comandantul-șef, sir Herbert Kitchener, s-a împotrivit energic, soluția n-a fost chiar așa de greu de găsit. Bunicul lui Winston, cel de-al șaptelea duce de Marlborough, care fusese colegul lordului Salisbury în guvernul lui Disraeli, precum și lordul Salisbury în calitatea lui de prim-ministru l-au ascultat cu bunăvoință pe tînăr, promițîndu-i să-l ajute. Cînd acest ajutor se dovedi a fi de mare urgență, Winston recurse la secretarul particular al reginei, sir Schomberg McDonnell, „cu care mă văzusem și pe care îl știam de pe cînd eram copil mic". Winston îl găsi îmbrăcîndu-se pentru dineu. După ce îi explică ce îl adusese la el, bărbatul acesta cumsecade îi răspunse: „Am s-o rezolv imediat" și plecă, lăsîndu-și invitații în voia Domnului.

Așa se aranjau pe atunci treburile.

Tiparul după care erau educați cu toții era același, iar scopul educației nu era neapărat spiritul științific sau un mod exact de a gîndi, ci „demnitatea elegantă", care conferea celui ce o deprindea dreptul la poziția de gentleman englez, precum și credința nestrămutată ca această poziție este bunul cel mai de preț pe care îl poate avea un om pe pămînt. Condiția aceasta socială îl obliga însă pe englez să o onoreze. În fiecare cameră a băieților de la Eton[12] atîrna renumitul tablou, pictat de lady Butler, reprezentind dezastrul de la Majuba Hill, în care un ofițer cu sabia ridicată șarjează, îndreptîndu-se spre moarte cu strigătul „Floreat Etona"[13]. Poate că – așa cum s-a sugerat – tocmai acest spirit infiltrat tineretului explica precăderea pe care o avea la ofițerii englezi bravură față de strategie. Și totuși, a fi student la Eton însemna pe atunci „să fii pătruns de sentimentul unei superiorități lipsite de efort și să te legeni în conștiința unei întîietăți inatacabile", îmbrăcați în această armură, purtătorii ei aveau o încredere senină în lumea lor și deplîngeau pe toți cei ce nu făceau parte din ea. Într-o ocazie în care sir Charles Tennant și unul din partenerii lui de golf se pregăteau să execute o lovitură și au fost întrerupți brusc de un necunoscut care s-a repezit să-și așeze propria lui minge pe reper, partenerul era cît pe-ce să plesnească de furie. „N-ai de ce să te superi pe el – încerca să-l liniștească sir Charles – poate că nu-i un gentleman, bietul de el".

Acest mod magic de comportare era invidiat și imitat cu convingere de către toată aristocrația continentală (cu excepția, poate, a rușilor, care, deși vorbeau franțuzește, nu imitau pe nimeni). Nobilii germani își luau unul după altul soții din Anglia și purtau costume de șeviot sau raglane, în timp ce în Franța viața celor din haut monde[14] se concentra în jurul lui Jockey Club, ai cărui membri jucau polo, beau whisky și îl puneau pe Helleu, omologul francez al lui Sargent, să-i picteze îmbrăcați în haine trandafirii de vînătoare.

Nu era o întîmplare faptul că admiratul lor model era privit în termeni ecvești. Gentilomul englez era de neconceput fără calul lui. Încă de pe timpurile în care primul om călare și-a înălțat statura și și-a mărit viteza (iar, odată cu invenția scărilor, și puterea de izbire în luptă), animalul acesta l-a deosebit pe conducător de cel condus. Omul călare era simbolul dominarii, iar la nici o altă clasă din lume calul nu a reprezentat o parte așa de intrinsecă a omului ca la aristocrația engelză. Era atributul puterii ei. Atunci cînd un scriitor

[11] Dodgson, Charles Lutwidge (1832–1898) – matematician englez, autorul, sub pseudonimul Lewis Carrol, al romanului Alice în țara minunilor.
[12] Școala publică fondată în 1440 de către Henric al Vl-lea (1421–1471).
[13] „Să-nflorească Etonul!".
[14] Societatea înaltă.

contemporan a vrut să arate cum gîndea oligarhia rurală, a folosit termeni ecveştri: ei văd societatea, scria el, ca şi cînd ar fi compusă dintr-o „aristocraţie puţin numeroasă şi selectă, născută cu cizme-n picioare şi cu pinteni ca să poată călări, şi dintr-o gloată mare şi confuză, născută cu şaua-n spinare şi cu frîul în gură ca să poată fi călărită".

Prin 1895, calul continua să fie tot aşa de inseparabil şi de omniprezent în viaţa clasei sus-puse ca şi servitorul, deşi mult mai mult îndrăgit decît acesta din urmă. Calul era mijloc de locomoţie, oferea o ocupaţie şi subiecte de conversaţie, inspiră dragoste, bravură, poezie şi curaj fizic. Era elementul esenţial al curselor, sportul regilor şi al cavaleriei, elita războiului. Un patrician englez care se gîndea cu nostalgie la tinereţe scria că a fost un timp „cînd priveam viaţa de pe şa şi eram foarte aproape de rai".

Galeria sălii de licitaţie Tattersall avea duminică seara, atunci cînd înalta societate se adună ca să arunce o privire asupra cailor ce urmau să fie vînduţi luni, tot atîta vogă ca şi opera. Nu numai că oamenii se duceau la cursele de căi de la Newmarket, dar aveau sau închiriau case în vecinătate şi locuiau acolo în timpul competiţiei. Cursele se desfăşurau sub controlul celor trei comisari ai lui Jockey Club, ale căror decizii erau fără apel. Trei miniştri care au făcut parte din guvernul lordului Salisbury, Henry Chaplin, contele de Cadogan şi ducele de Devonshire, au fost într-un moment sau altul comisari de curse. Stăpînirea unei herghelii şi creşterea cailor de curse necesitau o avere mare. Atunci cînd lordul Rosebery, a cărui soţie făcea parte din familia Rothschild, a cîştigat cu calul lui cursa clasică de la Derby, a primit de la Chauncey Depew, din America, o telegramă cu următorul text: „A mai rămas doar raiul". S-a dovedit totuşi că, prin telegrama lui, Depew îl subaprecia pe Rosebery, fiindcă acesta a mai cîştigat derbyul de două ori, în 1895 şi în 1905. Prinţul de Wales a cîştigat derbyul în 1896 cu Persimmon, un renumit cal murg cu trupul lung, crescut în propria lui herghelie, a doua oară în 1900, cu Diamond Jubilee, fratele lui Persimmon, şi a treia oară în 1909, pe cînd era rege, cu armăsarul Minoru. Fiindcă a fost prima victorie de acest fel cîştigată de un monarh aflat pe tron, ziua acestei ultime curse a fost şi ziua cea mai mare pe care a trăit-o cîmpul de curse de la Epsom. Atunci cînd culorile regale – purpuriu, roşu-aprins şi auriu – trecură în frunte la turnanta Tattenham, mulţimea scoase un răcnet, iar cînd Minoru, aflat la egalitate cu rivalul lui, îl depăşi într-o alură furibundă de-a lungul marginii interioare a pistei, oamenii aproape că înnebuniră de emoţie, pentru ca să plîngă apoi de bucurie cînd armăsarul cîştiga cu un cap cursa. Au trecut peste frînghii, l-au bătut pe rege peste umăr, i-au strîns mîna şi „chiar poliţiştii şi-au fluturat căştile şi au răguşit ovaţionînd".

Distincţia putea fi dobîndită şi de către o „cravaşă " faimoasă, cum a fost lordul Londesborough, preşedintele Clubului Atelajul în patru, cunoscut 45 ca un „tip şic", expresie care desemna o persoană de o extremă distincţie şi strălucire, şi renumit prin eleganta atelajelor sale, prin „lustrul, viteza şi stilul" cailor săi de trăsură. Calul de trăsură era ceva mai mult decît un ornament: era esenţial pentru transport şi îşi exercita tirania tocmai datorită acestui rol. Cînd o nepoată a lui Charles Darwin a fost condusă, în 1900, ca să-l vadă pe lordul Roberts îmbarcîndu-se pentru Africa de Sud, ea a reuşit să vadă vaporul, dar nu şi pe lordul Roberts, „fiindcă trăsura a trebuit să se-ntoarcă acasă, ca să nu se obosească caii". Dacă mătuşa ei, Sara, doamna William Darwin, se ducea să-şi facă cumpărăturile la Cambridge, ea urca pe jos, în urma trăsurii, cel mai mic deal, iar cînd cursele pe care le avea de făcut erau mai mari de zece mile, trăsură şi caii se-ntorceau acasă şi ea îşi termină vizitele într-o trăsură de piaţă.

Adevărata pasiune a călăreţului se arată însă la vînătoarea cu gonaci. Galopul peste dunele de nisip împreună cu copoii şi călăreţii, scria Wilfrid Scawen Blunt într-un sonet, îmi dădeau senzaţia că „mi-e calul zmeu cu-aripi, iar eu un zeu".

Vînătorul de vulpi nu se sătura niciodată de fiorii, pericolul şi frumuseţea urmăririi, de tînguirile cornului de vînătoare, de lătratul aţiţat al copoilor, de goană precipitată a călăreţilor îmbrăcaţi în roşu şi a amazoanelor în negru, de săriturile în zbor peste valurile de pămînt, peste garduri, ziduri de piatră şi gropi şi chiar de căzături, de oase rupte şi de drumul spre casă în frigul usturător al iernii. Dacă pe timpul acela era o fericire să fii teafăr şi sănătos şi să faci parte din clasele avute, atunci vînătoarea însemna extazul. Devotaţii

acestui sport, bărbați sau femei, ieșeau la vînat de cinci ori și, cîteodată, de șase ori pe săptămînă. Despre Knox, capelanul particular al ducelui de Rutland, se spunea că purta cizme și pinteni sub sutana și sub stiharul alb și că „se gîndea la cai chiar și atunci cînd era în amvon". Familia ducelui putea să-și dea seama după viteza cu care erau spuse rugăciunile de dimineață dacă domnul Knox se duce în ziua aceea la vînătoare sau nu.

Domnul Henry Chaplin, popularul nobil de țară din cabinetul lordului Salisbury, considerat drept prototipul gentilomului rural englez, care se considera reprezentant al intereselor agricole în Parlament, privea la fel de serios și demnitatea de maestru de vînătoare la Blankney, fără să poată hotărî care din aceste îndatoriri era mai importantă. În timpul dezbaterilor parlamentare sau al ședințelor de cabinet desena pe documente oficiale mici crochiuri de cai. Dacă prezența lui ca ministru era cerută cînd se puneau în discuție probleme care îl priveau, atunci un tren special trebuia să-l aștepte ca să-l ducă acolo unde urmau să se întîlnească a doua zi dimineața vînătorii. Undeva, între două stații, trenul se oprea, domnul Chaplin cobora din el în pantaloni albi și manta stacojie și se urcă pe rambleu, unde își găsea, așteptîndu-l, rîndașul și caii.

Cum cîntărea aproape 115 kg, era permanent în căutare de cai destul de mari și de puternici ca să-l poată duce și adesea „reușea să dărîme cîțiva pe zi". „Era o priveliște frumoasă să-l vezi repezindu-se ca fulgerul spre un gard, încălecat pe unul din caii lui mari". Într-o anumită împrejurare, singura ieșire dintr-un teren era o deschidere făcută într-un gard înalt de mărăcini, unde fusese plantat un copăcel înconjurat de un gard de fier înalt de 1,40 m. „Oamenii începură să strige, cerînd să li se aducă un topor sau un cuțit, cînd îl văzură pe castelan venind cu 60 km pe oră, cu monoclu și nevăzînd altceva decît deschiderea din fața lui. Nimic n-a putut să-l oprească: greutatea lui și a calului au rupt copăcelul tot așa de ușor cum ai rupe un bețișor, iar el trecu mai departe fără să-și dea seama că acolo fusese un obstacol".

Cheltuielile pe care le implica ocupația de maestru de vînătoare, care, pe lîngă întreținerea unui grajd propriu, mai implica și creșterea și întreținerea haitelor de cîini, nu erau o bagatelă. Atît de extravaganta era pasiunea pentru vînătoare a domnului Chaplin, încît ținea într-un timp două haite de cîini și vîna pe două terenuri deosebite, astfel că, fie din cauza hergheliei de căi de curse, fie datorită pădurii cu cerbi din Scoția sau cheltuielilor pe care le făcea primind pe costisitorul său prieten, prințul de Wales, s-a ruinat pînă la urmă și a pierdut moșiile familiei. La una din ultimele sale partide de vînătoare, care a avut loc în 1911, atunci cînd trecuse de 70 de ani, a căzut de pe cal, rupîndu-și două coaste și perforîndu-și un plămîn.

Înainte de a fi dus acasă însă, a insistat ca trăsura să oprească în satul cel mai apropiat pentru ca să telegrafieze chestorului conservator al Camerei Comunelor că nu va putea lua parte la vot în seara aceea.

George Wyndham, care a intrat în guvern cînd a fost numit, în 1902, ministru pentru afacerile irlandeze, se zbătea, ca și domnul Chaplin, între pasiunea pentru vînătoare și îndatoririle lui politice. În cazul lui Wyndham însă, datoria nu rămăsese neîntinată de ambiție, fiindcă el avea intenția fermă să devină prim-ministru. Întrucît mai scria și versuri și avea înclinații spre arta și literatură, viața era pentru el plină de alternative dificile. Un prieten amator de sporturi l-a sfătuit „să nu-mi sacrific viața politică și mi l-a dat pe Harry Chaplin drept exemplu pregnant de om de la care, în tinerețea lui, s-au așteptat lucruri mai bune". Era greu să fii de acord cu acest sfat: și să nu preferi viața lipsită de griji a gentlemenilor care coborau la micul dejun în vestoanele lor trandafirii și încinși cu un șorț ca să-și apere albul imaculat al pantalonilor, sau cînd, într-o seară de Crăciun, așa cum arăta, Wyndham, „ne-am așezat 39 la masa", pentru că a doua zi să plece la vînătoare numai 30. „Astăzi am ieșit din nou cu toții pe cîmp. Trei dintre noi am luat-o înainte cu 50 de lungimi de cal față de cei care veneau imediat în urmă. Restul nu se știe unde erau. Ne-am răspîndit pe cîmp. Viteza cailor era prea mare ca să-ți poți alege locul măcar la o diferență de un metru. Făceam și noi ce puteam, în timp ce cîinii schelălăiau pe lîngă noi. Nici unul nu-i putea depăși pe ceilalți măcar cu o șchioapă. Acestea sînt clipele.. – care fac bucuria vînătorii. Nu există ceva asemănător".

Însă ocupația cea mai veche a călărețului, mai veche decît vînătoarea de vulpi, era războiul. Ofițerii de cavalerie se considerau crema armatei, deși, de fapt, se remarcau mai mult prin prestigiu social decît prin

gîndire și imaginație. Erau „siguri de ei”, avea să scrie mai tîrziu un ofițer de cavalerie.

„Aveau siguranță superbă proprie celor care erau tineri pe vremea aceea și care se trăgeau din clasă și din neamul lor”. În primii ani de regiment reușeau ca, bînd zilnic vin de Porto și căzînd săptămînal în cap de pe cal, să se mențină „în starea aceea cronică de toropeală care este țelul fiecărui ofițer de cavalerie”. Pasiunea lor era jocul de polo, învățat pe pămîntul lui natal de regimentele staționate în India, iar şarja de cavalerie, esența și culmea strategiei lor. Conducătorii militari ai națiunii proveneau din cavalerie. Credeau în şarja de cavalerie, așa cum credeau în biserica anglicană. Drept ofițer de cavalerie tipic poate fi considerat bărbatul acela magnific și simpatic, prieten apropiat al prințului de Wales, „o personalitate marcantă la curte, în cluburi, pe cîmpurile de curse și pe terenurile de vînătoare… una din cele mai strălucitoare vedete militare ale înaltei societăți londoneze”, colonelul Brabazon din Regimentul 10 de husari. Avea o înălțime de 1,83 m, trăsături regulate și simetrice, ochi cenușii și strălucitori și falca de jos puternică, o mustață pe care i-ar fi putut-o invidia și kaiserul, precum și idei asortate cu această înfățișare. Făcîndu-și declarațiile, în 1902, în faţa Comitetului pentru apărarea imperiului, în legătură cu învățămintele războiului cu burii, în care comandase Corpul imperial de cavalerie, compus din mici proprietari rurali, generalul Brabazon (grad pe care îl avea, atunci) „a electrizat comisia prin relatarea propriilor sale experiențe în lupta la corp și prin expunerea teoriilor sale privind folosirea armei cavaleriei în război”. „Teoriile acestea – așa raporta lordul Esher regelui – rezultau din neîncrederea pe care o avusese o viață întreagă în armele puse la dispoziția cavaleriei și din preferința lui pentru atacurile date de oameni înarmați cu tomahawk-uri"[15]. În timp ce-și depunea mărturia, „în maniera atît de caracteristica acestui brav ofițer,… El desena cîteva scheme ale. Unei şarje de cavalerie executate în aceste condiții, care se dovediră a avea un efect paralizant asupra imaginației membrilor comisiei".

Martorul următor, colonelul Douglas Haig, devenit mai tîrziu șef de stat-major al diviziei de cavalerie care a luat parte la războiul din Africa de Sud, a deplîns propunerea de desființare a lăncii și și-a afirmat credința în l’arme blanche[16], adică în sabia de cavalerie, drept armă eficace.

Acasă la el, la țară, printre arendașii și țăranii lui, între recolte și animale, pe moșia care domina viața districtului, a cărui subîmpărțire mare era „conacul”, iar subîmpărțirea mică era satul, pe pămîntul pe care familia lui îl posedase, îl cultivase și îl arendase și din care își trăsese veniturile timp de generații, patricianul englez prospera în climatul lui natural.

Trăia aici din copilărie în strînsă legătură cu natura, cu cerul și cu copacii, cu ogoarele, cu păsările și cu căprioarele din păduri.

„Eram înzestrați din belșug cu frumusețea fără asemănare a căminelor în care eram crescuți”, scria lady Frances Balfour.

Maiestuoasele castele – Blanheim al ducilor de Marlborough, Chatsworth al ducilor de Devonshire, Wilton al conților de Pembroke, Warwick al ducilor de Warwick, Knole al familiei Sackville, Hatfield al familiei Salisbury – aveau cîte trei sau patru sute de camere și cîte o sută de coșuri, iar suprafața acoperișurilor putea fi măsurată în acri. Altele, ceva mai mici, fuseseră locuite mult mai multă vreme, ca, de exemplu, castelul Renishaw, locuit de familia Sitwell timp de cel puțin șapte sute de ani. Proprietarii mari și mici nu conteneau cu mărirea sau modificarea conacului lor și cu desăvîrșirea peisajului. Mutau și creau coline, scoteau ca din pămînt lacuri, abăteau cursurile de apă și tăiau în păduri luminișuri pe care le agrementau cu un pavilion de marmură pentru a da o direcție privirilor.

Locuințele lor se înmulțeau într-una. O casă la oraș „alta pe moșie, o a doua casă la țară, o cabană de vînătoare într-un comitat din nord, o altă în Scoția și, eventual, un castel în Irlanda nu era ceva ieșit din comun. Lordul Salisbury poseda, în afară de castelul său din Hatfield și de un palat la Londra pe strada Arlington, un conac la Cranborne în Dorsetshire, o vilă în Franța și, dacă s-ar fi ocupat cu vînătoarea, ar mai

[15] Tomahawk – secure mică folosită de indienii din America la aruncat, ca arma de luptă și vînătoare.
[16] Arma albă.

fi avut o casă în Scoția și un grajd de căi de curse în apropiere de Epson sau de Newmarket. Existau pe atunci în Anglia 115 persoane care posedau cîte 50000 de acri, iar 45 dintre ele posedau, peste 100000 de acri fiecare, deși o bună parte din aceste suprafețe erau reprezentate de pămînturi necultivabile din Scoția, care aduceau venituri mici. Existau între 60 și 65 de persoane – toate făcînd parte din nobilime – care aveau peste 50000 de acri de pămînt și, pe deasupra, un venit anual de peste 50000 de lire, iar 15 dintre ele – șapte duci, trei marchizi, trei conți, un baron și un baronet – aveau un venit din proprietăți funciare de peste 100000 de lire pe an. În toată Marea Britanie, dintr-o populație de 500 000 de suflete, existau 2500 de proprietari de pămînt care posedau mai mult de 3000 de acri fiecare și aveau un venit din proprietăți funciare mai mare de 3000 de lire pe an.

Nu se plătea impozit pe veniturile mai mici de 160 de lire pe an și în această categorie intrau aproximativ 18 pînă la 20 de milioane de oameni. Dintre aceștia, aproape 3 milioane lucrau în sectorul nemanual sau de servicii – funcționari, vînzători de prăvălie, comercianți, hangii, fermieri și învățători – și aveau un venit mediu de 75 de lire pe an, 15 milioane și jumătate erau muncitori manuali, soldați, marinari, poștași, polițiști și servitori la ferme sau prin case care aveau un venit mai mic de 50 de lire pe an. Limita venitului impozabil era stabilită la 55 de lire pe an, sau la 21 de șilingi și 8 pence pe săptămînă, pentru o familie compusă din cinci persoane. Servitorii dormeau prin poduri sau în subsoluri fără ferestre. Lucrătorii agricoli locuiau în case pentru care plăteau un siling pe săptămînă și lucrau pe cîmp, cu coasa, cu plugul sau cu seceră, din clipa în care se auzea mugetul cornului celui mare, la ora 5 dimineața, și pînă la căderea nopții. Reparația caselor care începeau să putrezească sau prin ale căror acoperișuri trecea apa depindea de bunăvoință proprietarului, iar dacă acesta nu avea grijă de lucrătorii săi atunci cînd nu mai erau în stare să-și cîștige pîinea, ei își sfîrșeau zilele la azilul de săraci. Muncitorii de pe moșii – rîndașii, grădinarii, tîmplarii, potcovarii, crescătorii de vite și muncitorii de pe ogoare –, ale căror familii trăiseră pe vreo moșie de tot atîta vreme ca și proprietarii acesteia, munceau „cu toată inima și cu pasiune… Era în joc mîndria lor”.

De la deschiderea sezonului de vînătoare a cocoșilor de munte, în august, și pînă la reluarea lucrărilor Parlamentului, în ianuarie, marii moșieri se invitau în ospeție unii pe alții, la petreceri care durau cu săptămînile și la care participau 20 pînă la 50 de invitați. Din cauză că fiecare oaspete își aducea cu el și servitorul, gazda trebuia să hrănească pînă la 100 de oameni, iar într-o împrejurare, la Chatsworth, 400 de guri suplimentare pe tot timpul cît a durat reuniunea. Distracția favorită era vînătoarea, la care participanții trebuiau să dea dovadă că sînt rezistenți și buni trăgători. Erau asistați de cîte un încărcător și echipați cu trei sau patru pușți, cu care doborau un număr nemăsurat de mare de animale mici, izgonite din desișuri de o armată de hăitași. Din comitat în comitat, în Scoția și înapoi în Anglia, cu urma însîngerată de mii de păsări și de iepuri morți, nobilimea era în continuă mișcare: la Sandringham ca să vîneze păsări și iepuri cu prințul, în Wiltshire ca să vîneze – în mantale albastre și galben spălăcit în loc de mantale stacojii – cu copoii ducelui de Beaufort, printre lacurile, stîncile și prin pădurile necălcate de picior de om ale Scoției ca să vîneze, stînd la pîndă, cerbul; la petreceri de Crăciun, la serbările prilejuite de majoratul copiilor și, din cînd în cînd, la Homburg sau la Marienbad pentru ca să-și curețe stomacurile sătule pînă la refuz, astfel că circuitul să poată începe din nou. În legătură cu vînătorile de cerbi se istorisește ca domnul Chaplin, obligat să se strecoare la loc deschis ca să-și aducă cerbul în bătaia pușții, a fost admonestat de însoțitorul său scoțian, care i-a spus șoptind: „Tupilați-vă, domnule, tupilați-vă! Aveți niște șolduri atît de mărețe, încît mă tem că are să vă vadă cerbul”.

Gentilomii își petreceau diminețile pe terenurile de vînătoare. Doamnele coborau la micul dejun cu pălăriile pe cap, în timp ce la ceaiul de după-amiază domneau în salon îmbrăcate în rochii de interior pretențioase, confecționate eventual din satin „eau de Nil[17] drapate cu „mousseline de soie[18]”, țesute cu fire de aur și cu garnitură de zibelina la tivuri și la gît. Dineurile de gală aveau loc în ținută de ceremonie. Cît era

[17] Verde de Nil.
[18] Muselină de mătase.

ziua de mare, armate de servitori alunecau tăcute prin castel, aducînd, înainte de scularea din pat, cești de ceai și ziarul Times, urcînd pe scări apa pentru baie și cărbuni pentru căminuri, umplînd vazele cu flori proaspete, murmurînd „înălțimea-sa este în biblioteca cea mare”, făcînd să răsune gongul pentru ora mesei, iar seara cameristele așteptau să fie chemate ca să desfacă corsetul stăpînei lor înainte de culcare.

Fiecare din oaspeții invitați la reuniune își avea numele înscris pe un carton introdus într-o ramă de alamă fixată pe ușa camerei sale de culcare, iar un carton corespunzător era așezat lîngă tabloul cu clopoței din oficiul majordomului. La repartizarea camerelor trebuiau luate în considerare legăturile amoroase cunoscute, chiar dacă nu erau mărturisite. Atîta timp cît partenerii acestor infidelități de interior nu făceau nimic ce ar fi putut provoca un scandal public din partea soției ultragiate sau a soțului încornorat, n-aveau decît să trăiască după pofta inimii. Principiul de la care nu se făcea nici o derogare era acela de a se împiedica orice etalare a purtărilor imorale în fața claselor de jos. Din punctul acesta de vedere, codul era strict, în cercul închis al clasei conducătoare, păcatul de neiertat era acela de a expune ridicolului pe vreun membru al grupului: nici un apel la Curtea de divorțuri și nici o publicitate care să-i discrediteze pe membrii ei ca grup social.

Dacă – ceea ce era regretabil – un soț refuza cu desăvîrșire să fie îngăduitor și amenința cu procesul, toți arbitrii înaltei societăți, incluzînd, dacă era necesar, și pe prințul de Wales (în ciuda reputației lui, care cu greu putea fi considerată fără cusur), se coalizau ca să-l oprească. El n-avea dreptul – i se reamintea – să-și expună clasa unui asemenea scandal.

Datoria lui era să salveze aparențele și să prezinte un chip imaculat privirilor vulgului, învins, bărbatul ascultă, chiar cu condiția, așa cum a fost cazul, unei perechi, de a nu vorbi cu soția lui timp de 20 de ani decît în public.

În lumea lor somptuoasă și risipitoare, legea firească era satisfacerea egoistă a poftelor. Excentricii notorii, așa cum a fost nocturnul duce de Portland, sau autocrații arțăgoși, ca sir George Sitwell și sir William Eden, erau doar niște reprezentanți specifici ai clasei lor, în care obiceiul ca fiecare să facă ce-i trăsnea prin cap era împins pînă la ultimele limite.

Celor mai mulți dintre ei însă le venea ușor să facă pe agreabilii atunci cînd totul era astfel aranjat ca să-i mențină într-o stare de confort și de liniște sufletească și că viața celor mari și bogați să fie o continua plăcere.

Rezultatul se vedea în manierele lor trufașe. Atunci cînd colonelul Brabazon, care afecta o dificultate la modă în pronunțarea lui r, a ajuns cu întîrziere într-o stație de cale ferată, unde a fost informat că trenul pentru Londra tocmai plecase, el i-a ordonat șefului de gara: „Atunci adă-mi altul”.

Nobilii, cărora nu le plăcea să aștepte în frig într-o stație de cale ferată provincială sau să facă o călătorie cu viteză redusă într-un tren local, aveau obiceiul să comande trenuri speciale, care costau cîte 25 de lire pentru o distanță medie. Printre ei, nu puțini erau aceia care, ca și regina Victoria, nu văzuseră în viața lor un bilet de tren. Doamnele purtau rochii cu modele unice, desenate special pentru fiecare în parte de Worth sau Doucet, care acordau fiecărei cliente tot atîta atenție ca și cînd i-ar fi făcut portretul. „Numai așa ca să fie altfel decît celelalte”, frumoasa Daisy, prințesă de Pless și englezoaică din naștere, a pus să i se coase „o bordură de violete adevărate” pe trena rochiei ei de curte, făcută din dantela transparentă, dublată cu sifon albastru și presărată cu țechini de aur.

Hrăniți din privilegii, patricienii prosperau. Cel puțin cinci dintre miniștrii mai importanți din guvernul lordului Salisbury aveau o înălțime de peste 1,80 m, cu mult peste înălțimea normală de pe timpul acela. Dintre cei 19 membri ai cabinetului, toți, în afară de doi, au ajuns la o vîrstă de peste 70 de ani, șapte au trecut de 80 de ani, iar doi de 90, și asta într-o vreme cînd speranța medie de viață a unui copil de sex masculin era, la naștere, de 44 de ani și a unui bărbat ajuns la 21 de ani, de 62. Datorită traiului îmbelșugat și trîndav, ei dobîndeau o anumită calitate, pe care lady Warwick n-a putut s-o definească decît prin cuvintele: „Au un aer…!”

Din cînd în cînd, vuietul acela îndepărtat care plutea în atmosfera socială le provoca temeri nedesluşite

față de schimbările ce puteau veni ca să le strice joacă. După masă, la un pahar de porto, domnii vorbeau despre progresul democrației și despre amenințarea socialismului. Caricaturile din ziare îl prezentau pe John Bull[19] privind peste gard la un taur numit clasă muncitoare. Deși cea mai mare parte dintre oameni erau conștienți de problemele care se puneau, fără să se gîndească însă la vreo schimbare mai importantă a stărilor prezente, erau totuși unii care se simțeau profund îngrijorați.

Tînărul Arthur Ponsonby vedea în fiecare seară, de-a lungul taluzului dintre Westminster și podul Waterloo, „gloata mizerabilă a decăzuților, lipsiți de adăpost și nenorociți, dormind pe bănci", și din această cauză a rupt-o cu tradiția de curtean a tatălui și fratelui său, pentru a se face socialist. Lady Warwick încerca să-și înăbușe îndoielile care o rodeau în legătură cu viața ei dedicată plăcerilor prin „accese periodice de filantropie", motivate de „o dorință nestăpînită de a ajuta ca situația să se-ndrepte și din convingerea profundă că, așa cum stăteau lucrurile, nu erau în regulă". În 1895, citind în Clarion atacul lui Robert Blatchford, redactorul socialist al jurnalului, contra unui mare bal pe care îl dăduse la castelul Warwick ca să sărbătorească înălțarea soțului ei la titlul pe care îl moștenise, se repezi mînioasă la Londra, lăsînd în urma ei o casă plină de oaspeți, ca să-și înfrunte inamicul. Îi explică lui Blatchford că într-o iarnă aspră ca aceea, cînd multă lume nu găsea de lucru, serbările date de familia Warwick ofereau multora o ocupație. Domnul Blatchford îi expuse, la rîndul lui, frumoasei vizitatoare caracteristicile muncii productive și principiile teoriei socialiste. Aceasta s-a întors la Warwick cu capul plin de idei noi și confuze, consacrîndu-și apoi energia, banii și influența propagării lor, spre marea încurcătură a celor din cercul ei.

Lady Warwick era o persoană expusă la influențe, dar nu reprezenta o tendință. Ca națiune, Marea Britanie făcea vecinilor ei, în 1895, impresia unei supremații lipsite de griji, care îi irită. Atitudinea numită „splendidă izolare" era atît o stare de spirit, cît și una de fapt. Marea Britanie nu-și bătea prea mult capul cu inamicii ei potențiali, nu simțea nici o nevoie să aibă aliați și n-avea prieteni. Într-o lume în care alte energii naționale făceau să sară-n aer vechile îngrădiri, această stare fericită nu dădea prea mari speranțe într-o stabilitate prelungită. La 20 iulie 1895, cînd guvernul Salisbury nu împlinise nici măcar o lună de la venirea la putere, a fost înfruntat pe neașteptate și în mod surprinzător dintr-o direcție neprevăzută, și anume de către Statele Unite. Litigiul se referea la o porțiune de frontieră, de mult disputata, dintre Guiana britanică și Venezuela. Pretinzînd că englezii își măreau teritoriul în dauna lor, prin violarea doctrinei Monroe[20] venezuelanii îmboldiseră Statele Unite să extindă și asupra lor această faimoasă umbrelă, insistînd că ele să arbitreze conflictul. Deși președintele american, Grover Cleveland, era un om cu judecată sănătoasă și cu bun simț, totuși, concetățenii lui erau într-o stare de spirit din ce în ce mai arogantă și, așa cum a remarcat Rudyard Kipling, după cum – pentru a-și revărsa asupra cuiva sentimentele șovine – Franța avea Germania, iar Anglia Rusia, tot așa și America avea Anglia, singura țară potrivită pe care „oratorul american o putea călca în picioare". La 20 iulie, ministrul de externe al lui Cleveland, Richard Olney, i-a trimis Marii Britanii o notă diplomatică în care se declară că nerespectarea doctrinei Monroe va fi „considerată ca un act de ostilitate față de Statele Unite", pe care el le descria, în termeni de o agresivitate nu prea voalată, ca „stăpîne pe situație și invulnerabile față de orice provocare".

Din punctul de vedere al uzanțelor diplomatice, limbajul era cu adevărat surprinzător. Venit din partea lui Olney însă, el avea un caracter de provocare intenționată, fiindcă, după cum spunea el, „pe timpul acela Statele Unite erau în ochii englezilor o cantitate complet neglijabilă", astfel încît era convins că „numai cuvintele grele puteau fi eficace". Însă asupra lordului Salisbury, care făcea și pe propriul lui ministru de externe, ele nu avură nici un efect. Nu era dispus să răspundă acestui fel de împunsătura după cum n-ar fi răspuns croitorului sau care l-ar fi provocat pe neașteptate la duel.

Afacerile externe fuseseră îndeletnicirea lui timp de 20 de ani.

---

[19] Personificarea englezului tipic, reprezentat ca un fermier corpolent, cu fața roșie, încălțat cu cizme înalte și cu joben în cap.

[20] Doctrina formulată în 1823 de James Monroe (1758–1831), al cincilea președinte al Statelor Unite, conform căreia orice amestec al unui stat european în treburile republicilor spaniolo-americane era considerat că un act ostil față de Statele Unite, iar cele două continente americane nu mai erau deschise stabilirii de colonii europene.

Participase, în 1878, la Congresul de la Berlin împreună cu Disraeli şi manevrase prin toate întortocheliile acelei complicaţii perpetue care era chestiunea balcanică. Metoda lui nu se asemăna cu cea a lordului Palmerston, pe care prinţul de Wales îl admira fiindcă „nu şovăia niciodată şi ştia să pună piciorul în prag". Problemele de politică externă nu mai erau aşa de simple ca pe timpurile de glorie ale lordului Palmerston, iar lordul Salisbury nu încerca să obţină succese spectaculoase în rezolvarea lor. Victoriile diplomaţiei, spunea el, se cîştigă „printr-o serie de avantaje microscopice, printr-o sugestie judicioasă într-un caz, printr-o politeţe oportună în altul, printr-o concesie înţeleaptă la un moment dat şi printr-o persistentă clarvăzătoare în altul, printr-un tact permanent treaz, printr-un calm neclintit şi printr-o răbdare pe care să nu o poată zdruncina nici o nebunie, nici o provocare şi nici o gafă".

El consideră însă că aceste rafinamente diplomatice ar fi fost irosite în van atunci cînd era vorba de o democraţie că Statele Unite, tot aşa după cum socotea că votul este un lucru prea bun pentru clasa muncitoare. De aceea, lăsă pur şi simplu fără răspuns nota lui Olney timp de patru luni.

Atunci cînd a răspuns în sfîrşit, la 26 noiembrie, n-a făcut altceva decît să observe rece că „frontiera în litigiu a Venezuelei n-are de-a face cîtuşi de puţin cu vreuna din chestiunile tratate cu preşedintele Monroe" şi să refuze categoric să supună unui arbitraj „hotarele unei posesiuni britanice care a aparţinut tronului Angliei încă dinainte ca republica Venezuelei să fi luat fiinţă". Nu şi-a dat nici măcar silinţa să asculte de prima regulă a diplomaţiei: să lase loc pentru negocieri. Refuzul acesta categoric întrecea însă orice măsură, chiar pentru Cleveland.

Într-un mesaj adresat Congresului la 17 decembrie, el aducea la cunoştinţă că, după ce un comitet american de anchetă va fi studiat şi stabilit o linie de frontieră, orice extindere engleză peste această linie va fi considerată ca o „agresiune premeditată" contra drepturilor şi intereselor Statelor Unite.

Cleveland deveni un erou. Un uragan de şovinism matura ţară. „Război, dacă este necesar", proclama ziarul Sun din New York.

Cuvîntul „război" începu să fie folosit în curînd cu atîta nesăbuinţă de parcă ar fi fost vorba de o expediţie contra irochezilor sau a piraţilor din Africa de Nord.

Marea Britanie rămase uluită, iar opinia publică se împărţi după partide. Pe liberali îi nemulţumea tonul arogant al lordului Salisbury, în timp ce conservatorii erau înfuriaţi de îngîmfarea americană. „Nici un englez pătruns de ideea imperială – scria jurnalistul şi romancierul conservator Morley Roberts în scrisoarea lui către Times – nu poate privi decît cu dispreţ doctrina Monroe. Englezii şi nu locuitorii Statelor Unite reprezintă puterea cea mai mare în cele două Americi şi nici un cîine dintr-o republică oarecare n-are dreptul să deschidă gura şi să latre fără permisiunea noastră". Dacă tonul întrecea măsură, ofensa era reală. Deşi absurditatea litigiului era recunoscută de ambele părţi ale Atlanticului, totuşi, spiritul războinic se dezlănţui, iar sîngele începu să fiarbă. Agresivitatea născută din putere şi prosperitate ieşi la suprafaţă. Disputa devenea din ce în ce mai greu de rezolvat, cînd, din fericire, o a treia forţă provoca diversiunea necesară.

Nimeni nu era mai folositor ca mijloc de atragere a animozităţilor altor naţiuni decît împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei, omul care a îndeplinit funcţia de catalizator al epocii sale. Arzînd permanent de dorinţa de a scoate în relief importanţa lui şi a ţării sale, de a juca un rol, de a lua o poză, de a întoarce cursul istoriei, kaiserul nu lăsa să-i scape nici o ocazie favorabilă. Era avid de influenţa şi, de obicei, o avea.

La 29 decgmbrie 1895, vechiul conflict dintre Republica Burilor din Transvaal şi englezii din Colonia Capului a fost declanşat prin raidul lui Jameson. Aflată nominal sub suveranitate britanică, dar de fapt independentă, Republica Burilor era un obstacol în faţa expansiunii posesiunilor britanice de-a lungul Africii şi ţara opresoare a uitlenderilor care trăiau între graniţele ei. Ca uitlenderi erau cunoscuţi englezii şi alţi străini care, atraşi de aur, veniseră în masă şi se stabiliseră în Transvaal, pînă cînd au ajuns să-i depăşească ca număr pe buri, care refuzau să le acorde dreptul de vot, spre marea nemulţumire a noilor veniţi. La sugestia lui Cecil Rhodes, acel geniu veşnic la pîndă al imperialismului, doctorul Jameson trecu în fruntea a 600 de călăreţi frontiera burilor cu intenţia să provoace o răscoală a uitlenderilor, să răstoarne guvernul şi

să aducă aceasta republică sud-africana sub control britanic. Deși trupa lui a fost surprinsă și capturată în decurs de trei zile, totuși, această acțiune a declanșat o succesiune de evenimente al căror efect avea să se arate din plin patru ani după aceea.

Pentru moment, evenimentele acestea îi oferiră kaiserului, omul care pîndea permanent o ocazie favorabilă, momentul să se manifeste. El îl felicita telegrafic pe Kruger, președintele Republicii Burilor, pentru succesul pe care l-a avut în respingerea invadatorilor, „fără să apeleze la ajutorul puterilor prietene". Aluzia că un asemenea ajutor i-ar sta la dispoziție dacă l-ar cere cumva în viitor era clară. Dintr-o dată, privirile tuturor englezilor se îndreptară – așa cum se întorc capetele spectatorilor la un meci de tenis – de la America spre Germania, iar furia lor se abătu de la președintele Cleveland, considerat improbabil ca agresor, spre kaiser, care prezentă într-o măsură mult mai mare un asemenea pericol. Telegrama kaiserului către Kruger a fost una din cele mai energice acțiuni ale lui, care însă a contribuit la desăvîrșirea propriei lui încercuiri, de care kaiserul se temea cel mai mult. Ea dădea pe față o dușmănie care i-a înfiorat pe englezi. Din momentul acela, mintea celor care dirijau politica britanică începu să fie preocupată de posibilitatea ca izolarea să se dovedească mai degrabă periculoasă decît splendidă.

Deși anul 1895 a fost bogat în evenimente care au produs o mare impresie, totuși, întîmplarea care a zguduit înalta societate s-a produs cu două luni înainte de venirea conservatorilor la putere. Judecarea și condamnarea lui Oscar Wilde, pe baza paragrafului 11 al decretului de modificare a Codului penal, pentru „acte de indecentă flagrantă între bărbați" a distrus un strălucit om de litere și a spulberat starea de spirit decadenta pe care el o simboliza.

Problema decadentei fusese ridicată în mod viguros, cu doi ani mai înainte, de către Max Nordau în Die Entartung[21], o carte care a provocat mari discuții. Pe parcursul a 600 de pagini de o furie morbidă și crescîndă se urmărește decadența care s-ar ascunde în realismul lui Zola, în simbolismul lui Mallarme, în misticismul lui Maeterlinck, în muzica lui Wagner, în dramele lui Ibsen, în picturile lui Manet, în romanele lui Tolstoi și în filosofia lui Nietzsche, în îmbrăcămintea de lînă a doctorului Jaeger, în anarhism și în socialism, în veșmintele femeilor, în nebunie și sinucidere, în bolile mintale și în patima stupefiantelor, în dans și în desfrîul sexual, care se îmbinau toate că să dea naștere unei societăți fără stăpînire de sine, fără disciplină sau rușine și care „se îndreaptă spre pieirea ei sigură, fiindcă este prea epuizată și prea moleșită pentru a mai putea duce la îndeplinire sarcini importante".

Wilde, ascultînd de îndatoririle unui decadent, se angajase deja pe calea care urma să-l ducă la distrugere. Ca estet, sibarit și om de spirit, fusese protejat pînă atunci de către platoșa succesului. Conversația sa excepțională fermeca prietenii, după cum piesele lui încîntau publicul. Însă mîndria lui de artist se transformase în înfumurare și poftele îi scăpaseră de sub control, astfel că se îngrașă, se fleșcăi și făcu gușă, iar – așa cum remarcase un prieten de-al lui – „toate calitățile lui rele începură să i se arate pe chip". nu-l mai satisfăcea succesul, fiindcă saţietatea pretindea ca el să guste și ultima senzație, aceea a ruinei. „Eram o problemă – a spus el într-o tristă mărturisire despre sine însuși – pentru care nu există soluție".

Și-a grăbit arestarea dînd în judecată pentru calomnie pe marchizul de Queensberry. Procesele care au urmat au smuls cortina discreției de care se servea înalta societate, dînd posibilitate tuturor să privească, înfiorați de groază, licărul livid al viciului: codoși, prostituate masculine, camere de hotel rezervate pentru întîlniri cu un valet, cu un rîndaș sau cu un barcagiu cules de pe plajă, precum și fantoma șantajului. N-au fost aduse nici un fel de acuzații contra lordului Alfred Douglas, fiul marchizului de Queensberry, tînărul proaspăt și seducător care a împărtășit cu Wilde aceste practici, precum și societatea și afecțiunea lui. Nu s-a intentat, de asemenea, nici o acțiune penală contra lordului Arthur Somerset, un fiu al ducelui de Beaufort și prieten al prințului de Wales, care a fost găsit, în 1889, într-un bordel pentru homosexuali cu ocazia unei razii polițienești. I s-a permis chiar s-o șteargă pe furiș și să trăiască după pofta inimii pe continent, în timp ce prințul îi cerea lordului Salisbury să-i dea voie tînărului să-și viziteze din cînd în cînd pe tăcute părinții

[21] Degenerarea.

în țară „fără să-i fie teamă că va fi arestat pe baza acuzației groaznice care i se aduce”.

Frank Harris, editorul de pe atunci al lui *Fortnightly Review*, socotea că solidaritatea clasei conducătoare se va strînge protectoare în jurul prietenului său Oscar, ca și în cazul lordului Arthur. Presupunea că prejudecățile aristocratice constau în favorizarea omului excepțional față de cel de rînd și că se aplică în aceeași măsură lordului, milionarului și „omului de geniu”. S-a înșelat. Wilde făcuse greșeala de neiertat de a atrage atenția publicului asupra păcatelor sale. Ca artist și intelectual surprins în depravare sexuală, el a stîrnit strigătele de mînie ale filistinilor și a aruncat publicul britanic în cel mai violent dintre accesele sale periodice de moralitate. Judecătorul era rău-voitor, publicul insultător, înalta societate, pe care o amuzase, i-a întors spatele, birjarii și vînzătorii de ziare, își spuneau unii altora glume vulgare în legătură cu „Oscar”, presa îl insulta, cărțile sale erau retrase din vînzare, iar numele șters de pe afișele care anunțau The Importance of Being Earnest[22], cel mai strălucitor giuvaer al lui Wilde, care se juca în fața unui public vrăjit… Prăbușirea lui, spunea gentilomul-socialist H. M,

Hyndman, „a fost cel mai penibil lucru pe care l-am cunoscut în

lumea literară". Odată cu ea s-a risipit în Anglia, dacă nu și pe continent, boarea galbenă a decadentei fin de siecle.

Nici un alt scriitor n-ar fi putut să reprezinte un contrast mai mare între oamenii de litere și nici să contribuie mai mult la reîntronarea respectabilității decît acela care a fost numit în funcția de „poet laureat”[23] ** la sfîrșitul aceluiași an, 1895, de către lordul Salisbury. Postul acesta rămăsese vacant de la moartea lui Tennyson, în 1892, fiindcă nici domnul Gladstone, nici lordul Rosebery, care-și luau în serios răspunderea lor față de literatură, nu putuseră să găsească un succesor demn de poetul dispărut. – Datorită apucăturilor și părerilor sale dezolante, Swinburne era, cu toată părerea de rău, o persoană

„absolut imposibilă” (deși domnul Gladstone „îi admira talentul”), William Morris era socialist, Hardy era cunoscut deocamdată numai prin romanele sale, iar talentele poetice mai tinere tindeau să poarte culorile publicației Yellow Book[24] și ale „Decadei Mauve”. Desigur că tînărul anglo-indian Rudyard Kipling făcuse să răsune o notă virila și imperială în cartea lui din 1892, Barrack Room Ballads[25], însă limba pe care o folosea era mai degrabă rudimentară, astfel că nici el, nici W. E. Henley sau Robert Bridges nu puteau fi luați în considerație. Toți ceilalți candidați erau niște mediocrități, iar unul din ei, sir Lewis Morris, era autorul unei compoziții pe care un contemporan a denumit-o „cel mai spiritual lucru rostit vreodată spontan în Anglia". Morris, care era autorul unui poem plin de căldură sufletească, întitulat The Epic of Hades[26], și care avea mare nevoie de postul de poet laureat, s-a plîns lui Oscar Wilde, înainte de prăbușirea acestuia, că „există o conspirație a tăcerii contra mea, o conspirație a tăcerii. Ce-ar trebui să fac, Oscar?"

„Alătură-i-te și d-ta”, i-a răspuns Wilde.

Plecînd de la principiul că în materie de poezie, ca și în materie de episcopi, unul putea face o treabă tot așa de bună ca și oricare altul, lordul Salisbury l-a numit, atunci cînd a ajuns prim-ministru, pe Alfred Austin în funcția de poet laureat.

Jurnalist de o nuanță ultraconservatoare, fondator și editor al publicației National Review, Austin era și autorul unor versuri înaripate de actualitate, ca, de exemplu, acelea pe care le-a scris cu ocazia morții lui

---

[22] Ce înseamnă să fi onest.

[23] Poet care primește salariu ca funcționar al casei regale britanice și care scrie poezii în legătură cu evenimente importante din viața statului.

[24] Cartea galbenă – publicație ilustrată trimestrială, apărută între-anii 1894 și 1897, la care au colaborat Aubrey Beardsley, Max Beerbohm, Henry James, Walter Sickert și mulți alți scriitori și artiști renumiți.

[25] Baladele camaraderiei.

[26] Epopeea infernului.

Disraeli. Atunci cînd unul din prietenii lui i-a atras atenția că poemele lui conțineau greșeli gramaticale, Austin i-a răspuns: „Nu îndrăznesc să le modific. Așa îmi vin de sus".

Era un om mic de statura – de numai 1,52 m –, cu fața rotundă și cu o mustață albă, bine îngrijită, care, în calitatea lui de colaborator cu articole privind politica externă a conservatorilor, semnate „Diplomaticus", era un cunoscut personal al primului ministru și un vizitator obișnuit al castelului Hatfield. Își începuse cariera în calitate de corespondent de război, în 1870, luînd un interviu lui Bismarck, la Versailles, pentru ca peste 30 de ani să fie obligat să ajungă la penibilă concluzie că Germania, în războaiele ei dintre anii 1859 și 1870, „a recurs, în mod incontestabil, la mijloace pe care n-ar fi conceput să le folosească Alfred cel Mare sau vreun ministru englez modern". Deși cea mai populară lucrare a lui de pînă atunci fusese o carte de proză despre grădinile englezești, totuși, la numai două săptămîni de la numirea sa ca poet laureat, a depășit toate așteptările cu un poem publicat în Times prin care glorifică isprava doctorului Jameson:

În urbea cu filoane de aur
Sînt mame, copii și fecioare
Care ne strigă „haideți odată, fie-vă milă,
Și-atunci ce putea face un bărbat curajos?
Așa c-am trecut rîul și-am pornit în galop înainte,
Cît îi ținea vlagă pe caii noștri,
Mai întîi spre est și apoi spre nord
Peste pășunile cu vai și cu dealuri.

Cum unele ecouri ale ilarității provocate de această capodoperă au ajuns la regina, ea a cerut informații lui Salisbury, care a fost nevoit să admită că prima manifestare a puternicelor sentimente ale noului său laureat „era, din nefericire, pe gustul galeriei teatrelor de mîna a treia, unde este cîntată cu înfocare". Salisbury nu și-a dat niciodată osteneala să explice de ce l-a ales pe Austin, arătînd doar în treacăt că „Austin a dorit-o", iar faptul că această alegere nu onora arta poetică națională era ceva ce se potrivea foarte bine modului de a gîndi britanic.

Așa cum a arătat un observator american, englezul se considera cetățeanul cel mai bine guvernat din lume, chiar dacă, în opoziție fiind, era convins că titularii ministerelor duceau țara de rîpă. Forma engleză de guvernămînt „este lucrul de care cetățeanul este deosebit de mîndru… și el are o încredere de neclintit în probitatea oamenilor de stat". Austin era reprezentantul acestei mîndrii reconfortante. În radioasa vară a anului jubiliar 1897[27], un vizitator l-a găsit, îmbrăcat într-un costum din pînză de in și pe cap cu o pălărie de panama, stînd pe un scaun de răchită cu spătar înalt așezat pe pajiștea casei lui de la țară și savurînd o conversație cu lady Paget și lady Windsor. Își propuseseră ca fiecare din ei să spună cam cum își imagina paradisul. Dorința lui Austin era cu adevărat nobilă. Dorea să stea într-o grădină și să primească o avalanșă de telegrame care să anunțe, rînd pe rînd, o victorie englezească pe mare și o victorie englezească pe uscat.

Membrii Camerei Lorzilor – acum, cînd conservatorii îi înlocuiseră pe liberali – se puteau rezema comod în fotolii, lăsîndu-se pradă înclinației lor firești de a lucra cît mai puțin posibil. În ultimii ani ai guvernării liberale își scuturaseră apatia și se puseseră în mișcare ca să „evite demoralizarea" produsă de legislația radicală și respinseseră de aceea legea răspunderii patronilor, legea consiliilor districtuale, destinată să democratizeze organele locale de conducere, și, în sfîrșit, legea pentru autonomia Irlandei. În ultima lui cuvîntare, de la 1 martie 1894, Gladstone avertizase solemn că diferențele dintre „tendințele fundamentale" ale celor două Camere ajunseseră cu un an înainte la un punct care impunea găsirea unei soluții pentru „aceasta înspăimîntătoare opoziție de idei și pentru acest conflict continuu în probleme de principiu și de importanta primordială". Se făcuseră multe propuneri de restructurare a Camerei Lorzilor cu scopul de a se restabili echilibrul politic atunci cînd la guvern erau liberalii și de a se înlătura astfel motivele de critică. Acum însă, cînd o stare de armonie fericită succedase conflictului, urgență nu mai era atît de mare.

[27] Anul în care s-au sărbătorit 60 de ani de domnie a reginei Victoria.

Avertismentul lui Gladstone fusese uitat, iar lorzii puteau să-şi reia calmul lor obişnuit.

Din cei 560 de membri ai Camerei Lorzilor, mulţi nobili, cei „de la capătul ţării", nu-şi ocupau niciodată fotoliile. Alţii apăreau numai în perioada de criză, astfel că de fapt nu participau regulat la şedinţe decît ceva mai mult de 50 de lorzi.

Aşa cum a spus lordul Newton, „Camera Lorzilor este cea mai amabilă adunare din cîte există", care asculta pînă la capăt nişte vorbitori pe care Camera Comunelor nu i-ar urmări nici măcar cinci minute. Dezbaterile ei erau „întotdeauna politicoase" şi conduse cu o reţinere care părea să indice „o detaşare care merge pînă la indiferenţă". Animozităţile partinice erau ascunse „sub un val de curtoazie studiată".

Auditoriul nu era stimulant, în special pentru liberali, al căror lider, lordul Rosebery, se plîngea că „fiecare ascultător dă impresia unei profunde oboseli şi plictiseli".

Pe timpul cînd prim-ministru era lordul Salisbury, Camera Lorzilor se afla cu totul sub influenţa lui, deşi conducătorul ei nominal era lordul-cancelar, care avea calitatea de speaker.

Această funcţie era deţinută acum de lordul Halsbury, de origine burghez, cu numele de Hardinge Giffard, membru al uneia din cele mai vechi familii din Anglia. Întemeietorul ei luptase la Hastings[28] şi a fost ridicat mai tîrziu la rangul de conte de Buckingham de către William Rufus[29]. Deşi dreptul la titlu s-a stins în generaţia următoare, familia a continuat să se dezvolte cu vigoare, dacă nu şi în avere, astfel că vioiul lord-cancelar, care avea 72 de ani pe timpul acela, a ajuns pînă la vîrsta de 98 de ani. Mic şi îndesat ca domnul Pickwick, cu picioare scurte, obrajii roşii, smocuri albe de păr deasupra urechilor şi cu o expresie plină de umor, lordul Halsbury era, în ciuda manierelor sale cordiale, un opozant îndîrjit, de neînduplecat în relaţiile cu solicitanţii şi avea o memorie căreia nu-i scăpa nimic. Purta redingotă, pălărie tare cu boruri rotunde şi cu fundul pătrat, cravata „patriotică" a conservatorilor şi – după spusele unui membru mai tînăr al Camerei Lorzilor – „se împotrivea invariabil, din principiu, la orice schimbare". Din cauza situaţiei financiare precare a familiei sale, fusese educat acasă, de către tatăl său, avocat pledant şi editor al unui ziar ultraconservator standard, care îi dădea lecţii de greacă, latină şi ebraică pînă la ora 4 dimineaţa şi care era aşa de integru, încît a refuzat oferta ducelui de Newcastle, un admirator al ziarului sau, de a-l ajuta să-şi educe cei trei fii la Oxford. Fiul cel mai mic a reuşit totuşi să-şi facă studiile la Merton College, s-a urcat cu repeziciune în vîrful profesiei juridice, cîştigîndu-şi pe drum avere şi prieteni şi atrăgîndu-şi din anumite părţi acuzaţia că „îşi îndeplinea importanţa lui funcţie cu un cinism îngrozitor" şi că folosea fără nici un scrupul scaunul judecătoresc pentru a obţine protecţii politice. Cu toate acestea, atunci cînd, dintre mai mulţi pretendenţi rivali, a fost numit el lord-cancelar, ajungînd astfel personajul cu rangul cel mai înalt după familia regală şi după arhiepiscopul de Canterbury, „Carlton Club l-a sprijinit în unanimitate", iar lordul Coleridge, preşedintele înaltei Curţi de Justiţie şi membru al Partidului Liberal, i-a scris: „Fireşte că politica dv. este de neînţeles pentru mine, însă din orice alt punct de vedere, ca erudit, gentleman şi jurist, nu există altcineva mai potrivit ca să fie şeful nostru".

Doi nobili de rang înalt din cabinetul lordului Salisbury, cel de-al cincilea marchiz de Lansdowne şi cel de-al optulea duce de Devonshire, erau liberali ca genealogie politică, dar convertiţi la conservatorism. Lordul Lansdowne, ministrul de război, era un aristocrat care arăta ca atare în cele mai mici amănunte.

Egal şi rece ca o piatră şlefuită, elegant, corect şi curtenitor, lordul Lansdowne era parcă predestinat pentru înalte funcţii ceremoniale, astfel că fusese guvernator general al Canadei la 38 de ani şi vicerege al Indiei la 43 de ani. Numele lui de familie era Fitzmaurice. Primul strămoş din ascendenţa lui se stabilise în Irlanda, în comitatul Kerry, încă din secolul al XII-lea, iar marchizul în viaţa era cel de-al douăzeci şi optulea lord de Kerry în linie bărbătească directă. Era unul dintre acei anglo-irlandezi, spunea ziarul Spectator în comentariul său asupra însuşirilor guvernului prezidat de lordul Salisbury, „care pot guverna printr-un fel de instinct". Instinctul acesta înflorise la străbunicul lui, primul marchiz, care, în calitate de conte de

[28] În bătălia de la Hastings, în 1066, William Cuceritorul i-a învins pe anglo-saxonii conduşi de Harold al II-lea.
[29] Fiul lui William Cuceritorul. Rege al Angliei între anii 1087 şi 1100.

Shelburne, fusese ministru sub George al III-lea și îndeplinise scurtă vreme funcția de prim-ministru în ultimul an al războiului cu coloniile engleze din America. Același instinct îl adusese pe bunicul lui, cel de-al treilea marchiz, la Ministerul Afacerilor Interne și în alte posturi pe care le-a deținut în șase guverne între anii 1827 și 1857, după care a declinat cinstea de a fi numit prim-ministru și a refuzat titlul de duce. Pentru cumnatul său, lordul Ernest Hamilton, marchizul în viața era „cel mai eminent gentleman din zilele lui", care putea fi desemnat ca reprezentant britanic în orice concurs internațional de gentlemeni.

Mai în vîrstă ca Lansdowne și chiar mai distins ca el, însă purtîndu-și aerul de patrician fără nici un fel de afectare, era Spencer Compton Cavendish, cel de-al optulea duce de Devonshire, care a fost probabil singurul om din Anglia destul de sigur de situația lui și îndeajuns de indolent ca să uite o făgăduială dată suveranului său, Eduard al VII-lea, care îl informase pe duce că avea intenția să ia masa cu el, în intimitate, la castelul Devonshire într-o anumită zi; sosi la ora fixată, spre consternarea familiei, fiindcă ducele nu era acasă, astfel că a trebuit să fie adus în grabă de la Turf Club.

Avea acum, în 1895, 62 de ani, era înalt și bărbos, cu ochii apărați de pleoape grele într-o fată alungită de Habsburg, cu un nas drept, trufaș și proeminent. După ce purtase numele de lord Hartington în timpul celor 34 de ani petrecuți ca membru al Camerei Comunelor, era acum lord-președinte al Consiliului în guvernul lui Salisbury. Poseda 186000 de acri de pămînt și avea un venit de 180000 de lire numai din pămînturi, fără să mai socotim și proprietățile în care făcuse investiții. Deși era renumit pentru apatia lui, reușise totuși să facă parte din mai multe cabinete ministeriale și din mai multe guverne decît orice alt englez în viață: prim-lord al Amiralității sub lordul Palmerston, ministru de război sub lordul John Russell, ministru al postelor și telegrafului, secretar de stat pentru Irlanda și pentru India și apoi din nou ministru de război sub guvernele succesive prezidate de Gladstone. Lordul Hartington era o figură familiară așa cum venea de-a lungul străzii Whitehall, îndreptîndu-se spre Camera Lorzilor, suit într-un faeton pe care-1 conducea ținînd neglijent hățurile, cu o țigare mare de foi în gură și cu un cîine ciobănesc din Scoția alături de el.

Jucase un rol important în înteținea mișcării de opoziție față de domnul Gladstone cu ocazia celor două crize care s-au produș în deceniul al 9-lea și care au rupt în două Partidul Liberal: litigiul dintre puterile imperialiste în legătură cu expediția lui Gordon[30] în Sudan și diferendul politic privind legea de autonomie a Irlandei. Deși nu era un orator strălucit și înflăcărat, totuși, discursul lui din 1886, prin care a anunțat ruptura cu Gladstone, a produs o impresie profundă. Declarînd sincer că un om nu poate rămîne în poziția falsă de a sprijini un guvern ale cărui principii le dezaproba – chiar dacă e vorba de un guvern al propriului său partid –, el a dat, așa cum spunea un membru al Camerei, „un nou sens al datoriei și o nouă putere de acțiune multor sute de oameni din întreaga țară".

După părerea lui Henry Chaplin, discursul ar fi trebuit „să vă facă cu siguranță prim-ministru". Cu cîțiva ani mai înainte, regina, în efortul ei perseverent de a evita revenirea inevitabilă a lui Gladstone, îi ceruse lordului Hartington să formeze un nou guvern. El a refuzat însă, retrăgîndu-se din fața lui Gladstone, care, după cum Hartington știa foarte bine, nu înțelegea să fie folosit decît în funcția cea mai înaltă.

După părerea domnului Balfour, care era un expert în materie, lordul Hartington era „cel mai convingător vorbitor… dintre toți oamenii de stat pe care i-am cunoscut", și asta nu datorită cuvintelor lui, ci caracterului care se simțea în spatele lor. El îl făcea pe fiecare ascultător să simtă că avea în fața lui un om „care și-a dat toată silința să stăpînească toate aspectele problemei, care a fost condus de logică ca să ajungă la o anumită concluzie și care nu cauta să scoată în evidență în fața noastră vreun argument favorizînd vreuna din părți… Cum am putea spera să avem o călăuză mai bună?" Balfour spunea că tocmai această calitate, pe care Hartington o posedă „într-o măsură mult mai mare decît oricare alt om pe care l-am cunoscut", era aceea care îi conferea marea lui influența asupra publicului, îl făcea indispensabil oricărui guvern și îi dădea posibilitatea „să aibă o poziție dominantă în orice adunare", indiferent dacă era vorba de Consiliul

[30] Charles George Gordon (1833–1885), numit și Gordon Pașa – guvernator general al Sudanului între anii 1877 și 1880. A fost trimis de guvernul englez să elibereze garnizoana egipteană din Sudan, cu care ocazie a fost omorît.

de Miniştri, de Parlament sau de o tribună publică.

Şi totuşi, ducele ar fi preferat să fie oriunde în altă parte, fiindcă făcea munca aceea grea şi suporta orele pe care era obligat să le petreacă în biroul guvernamental mai mult din datorie decît din dorinţa. Se simţea însă recompensat de convingerea suveranei şi a ţării că era unul din stîlpii pe care se rezemă statul. „Regina nu poate încheia această scrisoare – îi scria Victoria în 1892 – fără să-i comunice ducelui… cît de mult se bizuie pe sprijinul lui pentru a menţine siguranţa şi onoarea vastului ei imperiu. Toţi trebuie să se alăture – încheia ea, rezumîndu-şi simplu credinţa – acestei munci măreţe şi necesare".

Ducele i se alătură, însă fără vreo ardoare vizibilă.

„Niciodată supărat, deşi adesea plictisit", după spusele unui prieten, „nu ia lucrurile prea în serios", după mărturia altuia.

Unii spuneau că inerţia lui nu era decît lene, iar alţii că nu reprezenta decît o aversiune bine chibzuită faţă de grabă. Dar, indiferent cum am califica-o, ea atrăgea atenţia prin obiceiul lui de a adormi tocmai cînd activitatea era în toi. Îl plictiseau chiar propriile lui discursuri, astfel că odată, pe cînd vorbea despre bugetul Indiei, se opri şi, reţinîndu-şi un căscat, se aplecă spre cei mai apropiaţi colegi de pe banca ministerială, şoptindu-le: „E afurisit de plictisitor".

Singura pasiune pe care o avea era grajdul său de căi de curse, deşi a menţinut timp de 30 de ani, nu se ştie dacă din dragoste, obişnuinţă sau indolenţă, o legătură amoroasă „cu una din cele mai frumoase femei din Europa", aşa cum era ea atunci cînd începuse această iubire. Era vorba de autoritară şi ambiţioasă Luiza, ducesă de Manchester, germană de origine.

Primul ei soţ, ducele de Manchester, o dezamăgise pierzîndu-şi averea. Supus prescripţiilor castei sale, se abţinuse său fusese convins să se abţină de a introduce vreo acţiune judiciară neplăcută, astfel că o lăsase pe soţia lui şi pe lordul Hartington să se bucure unul de altul, precum şi de o poziţie socială şi morală inatacabile. După moartea lui Manchester, văduva lui se mărită, în 1892, cu ducele de Devonshire, puţin timp după ce acesta obţinuse prin moştenire titlul. Cunoscută după aceea ca „dublă ducesa", – ea continua să-şi valorifice formidabilele ei talente pentru realizarea principalului ei ţel, acela de a-l face pe soţul ei prim-ministru.

Însă ducele nu înţelegea să-i dea concursul necesar. Nu făcea parte dintre oamenii la care ambiţia arzătoare de a ajunge la cea mai înaltă funcţie înlătură orice alte considerente. Atunci cînd – după ce condusese în afară partidului pe liberalii unionişti – lordul Salisbury îi oferi de două ori să preia o funcţie în guvernul său, ducele refuză din nou, fiindcă nu era pregătit încă pentru cartel. Totuşi, pînă în 1895, dezbinarea dintre liberalii moderaţi şi radicali se accentuase, iar obiceiul primilor de a vota umăr la umăr cu conservatorii crease o punte, pe care ducele, împreună cu alţi patru liberali unionişti, o folosiră pentru a trece de partea cealaltă şi a prelua funcţii sub conducerea lordului Salisbury.

Guvernul care a luat puterea în iunie 1895, deşi conservator, purta acum numele de unionist. La castelul Windsor se socotea că se va crea o situaţie delicată atunci cînd ducele şi ceilalţi liberali plecaţi din partid, sosind ca membri ai guvernului Salisbury pentru ca să primească sigiliile funcţiei lor, vor trece pe lîngă foştii lor confraţi în drumul acestora spre ieşire. Pentru a evita orice încurcătură, secretarul particular al reginei aranjă, cu deosebit tact, ca liberalii care plecau de la guvern să-şi depună sigiliile la 11 dimineaţa, în timp ce noii miniştri urmau să aştepte în alt salon pînă la plecarea predecesorilor. Toate ar fi mers ca pe roate dacă n-ar fi fost ducele, care, sosind tîrziu că de obicei, greşi salonul ce-i fusese indicat pentru aşteptare, astfel că-şi întîlni – în timp ce ieşeau – vechii asociaţi, care îl copleşiră cu sarcasme în legătură cu noii lui prieteni. „Nici o mînă n-a fost vreodată mai potrivită cu o situaţie dificilă – scria un martor ocular – fiindcă ducele, deloc impresionat de acest incident, a trecut printre ei cu gura căscată şi cu ochii pe jumătate închişi".

Cei din familia Cavendish se trăgeau dintr-un strămoş care fusese preşedinte al înaltei Curţi de Justiţie

în timpul revoltei țăranilor din 1381. Fiul său, John, a fost omul care l-a ucis pe Wat Tyler[31], motiv pentru care a fost făcut pe loc cavaler de către Richard al II-lea, în timp ce tatăl lui a fost decapitat drept răzbunare de către mulțimea care îl prinsese în altă parte.

Ascultînd de datoria lor, deși nu cu prea mare entuziasm, urmașii lui Cavendish au ajutat de-a lungul secolelor la guvernarea țării. Cel de-al patrulea duce a îndeplinit, pentru scurtă vreme, funcția de prim-ministru în 1756–1757, în timp ce Pitt și Newcastle erau în vrăjmășie, dar a demisionat imediat ce a putut fi înlocuit. Fratele lui, lordul John Cavendish, a fost de două ori ministru de finanțe. Referindu-se la această funcție, Edmund Burke l-a lăudat pentru „marea probitate… și totală lui dezinteresare”, dar și-a exprimat în același timp dorința ca lordul John să poată fi „convins să se ocupe într-un mod mai regulat de treburi”, permițîndu-i-se să acorde numai „o anumită proporție rezonabilă de timp pentru vînătoarea de vulpi”. Cel de-al cincilea duce i-a întrecut pe toți, însurîndu-se cu fermecătoarea Georgiana, ducesă de Devonshire, pe care Gainsborough a pictat-o într-o lumină pală, proiectată pe nori de furtună, iar Reynolds în timp ce ținea pe genunchi un copil îmbrăcat într-o rochiță lungă și rîdea.

Frumusețea și farmecul ei irezistibil ieșeau din comun, ca și datoriile ei la joc, dealtfel, care îl costaseră pe soțul ei 1 milion de lire. Din fericire, familia Cavendish era una din cele mai bogate din regat. Atunci cînd intendentul își exprima regretul că trebuie să-l informeze pe cel de-al cincilea duce ca moștenitorul lui, lordul Hartington, cum se numea el pe atunci, „era înclinat să cheltuiască foarte mulți bani”, ducele i-a răspuns: „Cu atît mai bine. Lordul Hartington va avea la dispoziție foarte mulți bani ca să-i cheltuiască”.

În ceea ce îl privește pe ducele din 1895, nici averea, nici poziția de cel mai mare fiu, nici aversiunea față de eforturi și nici dorința de a se dedica curselor de cai nu au putut să înăbușe „anumite instincte ereditare de guvernare”. Simțea că „avea față de stat o datorie pe care trebuia s-o plătească”. Acest simțămînt al datoriei, remarcat de toți cei ce-l cunoșteau, nu-și avea originea numai în rangul familiei lui, ci și în conștiința inteligenței sale superioare. Tatăl lui, un om care studia matematicile și clasicii, cunoscut ca ducele „erudit”, își educase fiul acasă. Mai tîrziu, la Trinity College, Cambridge, în ciuda vieții fără griji, sportive, în plăcuta tovărășie a unor studenți cu titluri nobile, lordul Hartington a fost singurul din cercul lui care a obținut un grad academic, fiind clasificat al doilea, după ce urmase un curs de specializare în matematici. A intrat în Parlament la 24 de ani și a fost prima dată ministru la 30 de ani. Fratele său, lordul Frederick Cavendish, a îmbrățișat și el cariera politică. În 1882 a fost asasinat în Phoenix Park din Dublin, chiar în prima zi a funcției sale de ministru pentru afacerile irlandeze. Uciderea unui ministru al coroanei engleze de către nemulțumiții irlandezi a făcut o senzație tot așa de mare ca și moartea generalului Gordon la Khartoum. Fie din cauza asasinării fratelui său, fie dintr-o altă cauză mai puțin evidentă, ducele își luă obiceiul de a purta un revolver încărcat asupra sa, ceea ce era o sursă permanentă de îngrijorare pentru familia lui. „Le pierdea într-una și cumpăra altele noi – scria nepotul lui –, iar cînd a murit s-au găsit nu mai puțin de douăzeci de revolvere răspîndite prin Devonshire House”.

Odată cu sosirea ducesei, care era o gazdă neobosită, primirile de la Devonshire House deveniră cele mai strălucite din înalta societate. În fiecare an, la deschiderea Parlamentului, ducele și ducesa dădeau o mare recepție. Tot în fiecare an, în ziua curselor de derby[32], Devonshire House, împodobit cu trandafiri și violete canadiene, era scena unui bal sclipitor. Înainte de bal, regele oferea, la Buckingham Palace[33], un dineu membrilor Jockey Clubului, în timp ce regina lua masa la ducesă. În 1897, anul Jubileului, balul costumat de la Devonshire House ă fost cea mai vestită și mai somptuoasă recepție a epocii. La castelul Chatsworth din Derbyshire, căminul familiei Cavendish vreme de patru sute de ani, reuniunile atingeau apogeul odată cu vizita anuală a prințului, și prințesei de Wales, care a continuat și atunci cînd aceștia au devenit rege și regină. Tot ce putea contribui la confortul regal era anticipat și satisfăcut, inclusiv prezența

[31] Conducătorul revoltei țăranilor din 1381.

[32] Cele mai renumite curse pentru caii de trei ani, înființate în 1780, de către contele de Derby. Au loc la Epsom, de obicei în vinerea dinainte de Rusalii sau în a doua vinere de după această sărbătoare.

[33] Reședința regală din Londra.

doamnei Keppel, amanta regelui, gătită cu diamante strălucitoare, cu care, după cum spune prinţesa Daisy de Pless, „regele joacă bridge într-o cameră separată, în timp ce în alte camere oamenii stau îngrămădiţi, jucînd şi ei, firește, tot bridge".

Clădit din piatra aurie a ţinutului, castelul Chatsworth era înconjurat de un parc din secolul al XVIII-lea, desenat de Capability Brown[34]. Totul era fastuos. Vedeai cascade de apă susurînd în timp ce se scurgeau pe un şir de trepte de piatră lungi de 183 m, copiate după arhitectura peisagistica italiană a Renaşterii. Datorită unui mecanism ingenios, o salcie din aramă vărsa lacrimi de apă din fiecare frunză. Ghirlande încîntătoare de flori şi fructe, sculptate în lemn, ornau pereţii.

Biblioteca, precum şi colecţiile de picturi şi de sculpturi erau de o amploare princiară, ca şi acelea ale familiei Medici, şi administrate aproape ca o proprietate publică. Custozi aflaţi în slujba ducelui le ţineau deschise, la dispoziţia savanţilor şi a cunoscătorilor, făceau achiziţii noi şi împrumutau cu generozitate comorile pentru expoziţii. Un tablou pictat de Memling şi aflat la castelul Chatsworth a fost dus la Bruges, picturile lui Van Dyck la Anvers, iar în tot cursul anului castelul era deschis vizitatorilor, care parcurgeau cu miile sălile. Ducelui îi plăcea să-i privească şi, crezînd că le era necunoscut, după cum nu-i cunoştea nici el, se întrebă, fără să-şi dea seama că fusese recunoscut, „de ce camerista care făcea pe ghidul şi întreg grupul se opresc brusc şi se uită ţintă la el". Deşi caii de curse erau mai importanţi pentru el decît cărţile, l-a uimit odată pe bibliotecarul lui, care îi arătă o primă ediţie, proprietatea lui, a Paradisului pierdut, aşezîndu-se şi citind-o cu glas tare, de la primul vers, cu o plăcere adevărată, pînă cînd a intrat ducesa, care, împungîndu-l pe duce cu vîrful umbrelei, a spus: „Dacă se apucă să citească poezii, n-are să mai iasă niciodată la plimbare".

Îl plictisea fastul şi ura emfază. Atunci cînd regele s-a decis să-l facă Mare comandor al noului Ordin victorian[35], ducele, „în felul lui adormit", îl întrebă pe secretarul particular al regelui, sir Frederick Ponsonby, ce aşteptau de la el să facă cu „lucrul acela". „N-am văzut niciodată un om mai puţin dornic să primească un ordin. Singurul lucru la care părea că se gîndeşte era că are să-i complice îmbrăcatul". La repetiţia ceremoniei de încoronare a regelui Eduard, în 1902, cînd apariţia nobililor purtînd pe cap micile lor coroane, deşi erau îmbrăcaţi în costume de dimineaţă, a produs un efect comic, ducele sosi, ca de obicei, tîrziu şi, cu mîna dreaptă în buzunarul pantalonului, iar pe faţă cu o mină nespus de plictisită se îndrepta fără grabă spre scenă, la invitaţia contelui Marshal. Îi plăceau hainele obişnuite, largi şi vechi şi nu-şi dădea nici o osteneală în privinţa oaspeţilor săi, ignorîndu-i dintr-adins pe cei ce se puteau dovedi a fi plictisitori. Odată, în vreme ce un orator din Camera Lorzilor vorbea cu un ton declamator despre „cele mai importante momente ale vieţii", ducele îşi deschide ochii pentru un timp suficient ca să-i spună vecinului său: „Cel mai important moment din viaţa l-am trăit atunci cînd porcul meu a cîştigat premiul întîi la tîrgul din Skipton". Clubul său favorit, după Turf Club, era Travellers' Club, renumit pentru caracterul lui exclusiv şi printr-o atmosferă de „linişte solemnă", în care cititul, aţipitul şi meditaţia aveau prioritate faţă de conversaţie. Pentru sarcina neplăcută de a vorbi la întrunirile publice se antrena după o metodă pe care i-a destăinuit-o tînărului Winston Churchill într-o împrejurare cînd au apărut amîndoi la o întrunire a Asociaţiei pentru liberul schimb, la Manchester. „Ţi-e frică, Winston?", l-a întrebat ducele şi, la răspunsul afirmativ al acestuia, i-a spus: „Mi-a fost şi mie frică, însă acum, de cîte ori mă sui la o tribună publică, mă uit cu de-amănuntul împrejur şi, în timp ce mă aşez, îmi spun: – «N-am văzut în viaţa mea o asemenea adunătură de idioţi», iar după aceea mă simt mai bine".

Cînd voia, putea fi „cel mai agreabil om… şi era o încîntare să stai de vorbă cu el", aceasta, bineînţeles, atunci cînd împrejurările erau potrivite. La un dineu din 1885 a sosit obosit şi flămînd după o zi lungă petrecută într-o şedinţă a Camerei, pentru ca să se afunde apoi într-o tăcere îmbufnată atunci cînd primele feluri se dovediră a fi nişte mîncăruri franţuzeşti, la modă, dar nesubstanţiale, în locul mîncărurilor consis-

[34] Porecla lui Lancelot Brown (1715–1783) – arhitect englez. A reîmprospătat stilul natural al arhitecturii peisagistice.
[35] Ordin înfiinţat în 1896 de regina Victoria, care se acorda pentru servicii personale aduse suveranului.

tente care îi plăceau. Atunci însă cînd fu adusă la masă o friptură de vacă la tava, el exclamă cu o voce profundă: „Ura! În sfîrşit, avem ceva de mîncare!", şi începu să ia parte la conversaţie. Un comesean, scriitorul Wilfred Ward, a observat că, în toate cazurile cînd părerile lui se deosebeau de cele ale domnului Gladstone, care lua şi el parte la dineu, lordul Hartington „punea degetul pe punctul slab din punct de vedere logic, pe care retorica domnului Gladstone tindea să-l ascundă". După 18 ani, Ward îl întîlni din nou pe duce la Ambasada engleză de la Roma şi, pus în prezenţa unei feţe care nu exprima nimic, îi reaminti de locul unde se întîlniseră mai înainte. Atunci ducele exclamă cu căldură: „Firește că mi-aduc aminte. N-aveam nimic de mîncare".

Chiar după ce a moştenit titlul de duce, în 1891, el şi-a reluat – spre deosebire de Salisbury – vizitele la Camera Comunelor, unde, în nopţile de dezbateri importante, „putea fi văzut de obicei căscînd pe banca din faţă a galeriei nobililor". Ca duce, avea de lucru mai mult ca întotdeauna. Poseda moşii în comitatele Derbyshire, Yorkshire, Lancashire, Lincolnshire, Cumberland, Sussex, Middlesex şi în Irlanda şi examina personal toate conturile proprietăţilor sale şi, împreună cu administratorii moşiilor, toate chestiunile importante. Era şef al puterii executive şi al magistraturii din comitetul Derbyshire, cancelar al Universităţii din Cambridge, preşedinte al Ligii Imperiului britanic şi patron al mai multor parohii, ai căror preoţi trebuia să-i numească el. Era director sau preşedinte al mai multor societăţi în care făcuse investiţii, printre acestea numărîndu-se două companii de cale ferată, o societate pentru producerea oţelului, o uzină de apă şi o societate de construcţii navale. Îşi îndeplinea toate aceste funcţii, continuînd însă să susţină că plăcerea cea mai mare i-o aducea grajdul de cai de curse de la Newmarket. Odată, la Aix-les-Bains îl întîlni pe W. H. Smith, care era pe atunci lider conservator al Camerei Comunelor. Se aşeză imediat pe un scaun, discuta cu el timp de o jumătate de oră politică, pentru că la sfîrşit să-i spună: „E plăcut să ai ceva de făcut într-un loc ca acesta".

El a adus guvernului conservator din 1895, pe lîngă îndelungată lui experienţă şi prestigiul numelui şi rangului său, şi un imens capital de încredere publică, acumulat de-a lungul celor patru decenii ale carierei sale politice.

Dezinteresarea lui nu putea fi pusă la îndoială. Lipsa oricărei ambiţii personale era aşa de evidentă la el, scria un redactor al ziarului Spectator, „încît nimeni n-a atribuit vreodată motive nedemne acţiunilor sale şi nici n-a insinuat că, aducîndu-le la îndeplinire, avea în vedere interesul său personal". Atunci cînd ducele luă poziţie în legătură cu o anumită problemă, oamenii simţeau că li se arată o cale de urmat. N-a fost niciodată prim-ministru şi nici n-a cîştigat derbyul, însă „nimeni – spunea Times – n-a avut puterea de a modela într-o asemenea măsură convingerile politice ale concetăţenilor săi". Extinderea influenţei lui îl punea cîteodată în încurcătură. „Nu înţeleg de ce trebuie să le spun oamenilor ce-aş face dacă ar trebui să votez – protestă el. – N-au decît să facă ceea ce cred că-i mai bine, iar eu am să fac ceea ce cred eu că-i bine. Oamenii nu doresc să mă amestec în treburile lor". Iar atunci cînd prinţul, care se baza, nu mai puţin decît supuşii lui, pe judecata ducelui dacă era vorba de oameni şi de situaţii, îl consulta în probleme sociale delicate, el îşi manifesta nemulţumirea: „Nu ştiu de ce se-ntîmplă aşa, însă ori de cîte ori cineva este prins trişînd la cărţi, mi se supune mie cazul". Datorită îmbinării fericite a calităţilor moştenite şi a caracterului său, el devenise îndrumătorul conştiinţei naţionale. Atunci cînd la o solemnitate sau la o ceremonie era nevoie de o „prezenta", demnitatea sobră şi aproape melancolică a ducelui era aceea care corespundea împrejurării. Era, aşa a spus lordul Rosebery, „una din marile forţe de rezervă ale Angliei".

Printre miniştrii lordului Salisbury care au luat loc, în 1895, pe băncile rezervate membrilor guvernului şi liderilor opoziţiei în Camera Comunelor se aflau doi baronefi, cel de-al noulea şi cel de-al şaselea din ascendenta lor, sir Michael Hicks-Beach, ministru de finanţe, şi sir Matthew White Ridley, ministru de interne. Cel dintîi, înalt, zvelt şi sobru, era un ultraconservator, campion al bisericii anglicane şi al clasei proprietarilor de pămînt, cunoscut sub porecla de „Michael cel Rău". Într-o împrejurare, după ce a citit a doua oară observaţia unui membru al Partidului Liberal asupra bugetului întocmit de el, sir Michael, om cu

spirit caustic şi cu limba ascuţită, i-a poruncit scurt secretarului: „Du-te şi spune-i că-i un porc”.

Lîngă cei doi baroneţi erau aşezaţi alţi doi gentlemeni rurali, domnul Henry Chaplin şi domnul Walter Long, reprezentanţi ai micii nobilimi posesoare de pămînt, vechea aristocraţie fără titluri a ţării, care „disprețuiau titlurile de noblețe, dar, atunci cînd atingeau majoratul, considerau ca o datorie de onoare să susţină pe reprezentanţii comitatului lor la primele alegeri generale”. Domnul Long, ministrul agriculturii, în vîrstă de 41 de ani, cel mai tînăr membru al guvernului, „n-a spus în viaţa lui vreun lucru pe care să şi-l aducă aminte cineva”. „Moţăie liniştit – aşa îl vedea un observator –, cu braţele încrucişate şi cu capul rezemat pe pernă, iar faţa lui aprinsă de băutor de bere da un pic de culoare scenei”, în timp ce mai vîrstnicul domn Chaplin „apăra cu vigoare, vigilenţă şi agerime imperiul contra vicleşugurilor perfide ale opoziţiei”.

Domnul Chaplin, care avea pe atunci 54 de ani, cu statura lui falnică, cu capul său mare şi frumos, cu nasul lung, bărbie proeminentă, favoriţi şi monoclu, era o personalitate marcantă, unul din oamenii cei mai populari ai generaţiei lui „uşor de recunoscut şi o figură familiară publicului. Toată lumea îl ştia din vedere”. Era simbolul vizibil al gentlemanului englez de la ţară. Avea funcţia de ministru al administraţiei locale şi se ocupă cu aplicarea legii de asistenta publică, cu problema locuinţelor, cu urbanismul, cu sănătatea publică şi cu administrarea municipiilor. Atribuţiile lui au fost descrise cel mai bine de către Winston Churchill, care a spus atunci cînd i s-a oferit acelaşi post, în 1908: „Refuz să fiu închis împreună cu doamna Sidney Webb într-o bucătărie pentru săraci”. Chaplin se achita de îndatoririle sale, precum şi de acelea pe care le avea ca membru al Parlamentului, cu o gravitate teribilă. Se considera, aşa cum îl considerau dealtfel şi alegătorii lui, drept bastionul Marii Britanii şi obişnuia să-şi repete discursurile în dosul gardurilor de mărăcini pentru a-şi onora mai bine rolul.

Vocea lui tunătoare, rotirea elegantă a braţului atunci cînd vorbea de pe banca ministerială – spunea un martor ocular – nu exprimau vanitate, ci „calma şi nezdruncinata convingere a clasei conducătoare”. Fără să se lase intimidat de cele mai complexe probleme de guvernămînt, a atacat legea taxelor de import sau legea învăţămîntului în acelaşi spirit ca şi atunci cînd se afla în faţa unui şant greu de trecut pe terenul de vînătoare şi a ajuns chiar să sprijine cu ardoare bimetalismul, pe care îl socotea drept un remediu al greutăţilor economice.

Odată, după un discurs de două ore pe această temă complexă, îşi şterse fruntea şi, aplecîndu-se spre domnul Balfour, îl întrebă:

— Cum m-am achitat, Arthur?

— Splendid, Harry, splendid.

— M-ai înţeles, Arthur?

— Nici un cuvînt, Harry, absolut nici unul!

Arthur Balfour, prinţ din descendenta lui Cecil, nepot al primului ministru şi moştenitorul lui politic prezumptiv, artist al dezbaterilor şi idol al înaltei societăţi, era modelul partidului şi liderul lui oficial în Camera Comunelor. Avea 47 de ani în 1895, iar atunci cînd unchiul lui s-a retras, ’în 1902, i-a urmat ca prim-ministru. Era înalt de peste 1,80 m, cu ochi albaştri, păr castaniu rondulat şi mustaţa şi avea o faţă amabilă şi flasca, care ar fi putut părea vulnerabilă dacă n-ar fi avut o netezime care dădea impresia unei seninătăţi exterioare. Avea o înfăţişare aristocratică, statura suplă, maniere indolente.

Însă faţa lui rămînea un mister. Nimeni nu putea spune ce pasiuni acumulate mocneau în el, dacă mocneau într-adevăr sau dacă ascundea măcar vreo pasiune oarecare.

Se îmbinau în el toate darurile pe care le oferea privilegiul.

Avea avere, sînge albastru, înfăţişare plăcută, mult farmec şi „cel mai subtil creier care s-a ocupat de politică în timpurile noastre”. Era un filosof de seamă, astfel că cea de-a doua operă a sa mai importantă, The Foundations of Belief[36], publicată în 1895, a fost citită de filosoful american William James cu „o plăcere imensă. Există într-o asemenea carte mai multă filosofie adevărată – scria el fratelui său Henry –

36 Bazele credinţei.

decît în 50 de cărți nemțești umplute cu subtilități și detalii tehnice".

Deși distant și detașat în fond, Balfour avea totuși un fel de a fi cuceritor, care îl făcea să fie înconjurat de admirație. „Deși era cel mai bun causeur pe care l-am cunoscut cîndva – spunea John Buchan –, nu monopoliza niciodată conversația, ci stimula și înnobila întreaga discuție, făcînd să iasă în relief tot ce aveau mai bun cei cu care stă de vorbă". „După o seară în tovărășia lui – scria Auster Chamberlain –, plecai cu senzația că ai fost într-o formă extraordinară și că ai vorbit de fapt foarte bine".

Această calitate îi influența pe opozanții lui politici într-o măsura aproape egală ca și pe aliații lui. Era singurul conservator căruia Gladstone îi acordă în dezbateri termenul pe care îl rezerva de obicei membrilor propriului său partid, „onorabilul meu prieten". Femeile se lăsau ispitite de el în aceeași măsură. „Vai! – oftă Constance, lady Battersea, după o vizită pe care i-o făcuse acasă lui Balfour în 1895 –, ce diferență extraordinară între el și majoritatea celorlalți bărbați". Margot Așquith găsea că „atenția lui încîntătoare" și „înclinarea seducătoare a capului" în timp ce vorbea cu ea „erau irezistibile", și asta cu atît mai mult cu cît mai înainte, pe cînd era încă Margot Tennant și vedeta socială de cea mai înaltă clasă, „răsturnase cerul și pămîntul", după cum spunea lady Jebb, ca să-l ia de bărbat.

Întrebat despre zvonurile în legătură cu această căsătorie, Balfour a răspuns: „Nu, lucrurile nu stau așa. Vreau să am o carieră proprie".

Ca cel mai mare fiu al surorii lordului Salisbury, lady Blanche Balfour, el a primit prenumele de Arthur, după acela al ducelui de Wellington, care i-a fost naș. După tată, cei din familia Balfour erau dintr-un vechi neam scoțian, a cărui avere fusese făcută spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea de către bunicul lui Arthur, James Balfour, un nabab al Companiei Indiilor Orientale. James a cumpărat în Scoția, la Whittinghame, pe un platou care se înalța deasupra estuarului Forth, o moșie de 10000 de acri, al cărei castel a devenit căminul familiei, precum și o pădure în care creșteau căprioare, un rîu cu somoni și o cabană de vînătoare, pentru că după aceea să dobîndească un loc în Parlament și pe fiica celui de-al optulea conte de Lauderdale ca soție. O fiică ieșită din această căsătorie, mătușa lui Balfour, s-a măritat cu ducele de Grafton, astfel că, dacă se luau în considerație și neamurile din partea lui Salisbury, Balfour putea – așa cum a spus un prieten de-al lui – „să se socotească rudă cu jumătate din nobilii Angliei".

Fratele lui mai mic, Eustace, s-a căsătorit mai tîrziu cu lady Frances Campbell, fiica ducelui de Argyll, nepoata de fiu a ducelui de Sutherland, nepoata de sora a ducelui de Westminster și cumnată cu prințesa Louise, fiica reginei Victoria.

Tatăl lui Balfour, fost și el membru al Parlamentului, a murit la 35 de ani, atunci cînd Arthur avea 7 ani, lăsînd pe lady Blanche, la care firicelul de simțămînt religios al neamului lor era deosebit de pronunțat, să-și conducă familia, compusă din cinci fii și trei fiice. Ea nu numai că l-a învățat pe Arthur s-o admire pe Jane Austen și pe favoritul fratelui ei, Contele de Monte Cristo, dar i-a comunicat și simțămîntul datoriei, specific celor din familia Cecil. Atunci cînd fiul ei, aflat la Cambridge, s-a îndrăgostit de filosofie și și-a exprimat dorința de a ceda fratelui său succesiunea la titlu pentru că el să poată duce o viață dedicată studiului, ea l-a mustrat pentru lipsa de curaj pe care o arată, căutînd să se sustragă răspunderilor pe care le implica poziția ce o avea în societate.

La Trinity College, unde Balfour studia etica, faptul că nu a reușit să iasă primul la examene nu l-a făcut să-și piardă buna dispoziție. Dintre cei patru frați ai lui, Frank era profesor de embriologie și ar fi ajuns, după cîte spunea Darwin, „primul dintre biologii englezi" dacă n-ar fi murit la 31 de ani, în timp ce făcea o ascensiune în Alpii elvețieni. Gerald, de o frumusețe magnifică, era, tot după spusele lui lady Jebb, „cel mai distins om pe care l-am întîlnit", deși nepoata lui îl considera „omul cel mai încrezut". Eustace era doar un om obișnuit, iar Cecil, în fine, fusese mărul putred al familiei și a murit, dezonorat, în Australia. Arthur, în schimb, tot după părerea lui lady Jebb, era „cel mai bun dintr-o familie în care toți sînt foarte buni, … un om pe care aproape toată lumea îl iubește". Cu toate acestea, ea socotea că firea lui era capabilă numai de o „emoție rece" și că singura lui tentativa de dragoste, aceea cu May Lyttelton, sora unui prieten de la

Cambridge şi nepoata lui Gladstone, care a murit la vîrsta de 25 de ani, atunci cînd Balfour avea 27 de ani, „îi secase puterile din acest punct de vedere". În anii care au urmat, aceasta a fost ipoteză, acceptată de toată lumea, prin care se explică celibatul lui Balfour.

Explicaţia reală nu este atît faptul că Balfour ar fi fost chiar aşa de incapabil de o „emoţie caldă", cît acela că ţinea cu tărie la libertatea lui de a face ce-i place.

Printre prietenii lui se aflau şi doi savanţi eminenţi de la Trinity College, şi anume îndrumătorul lui la studii, Henry Sidgwick, viitorul profesor de etică, şi fizicianul John Strutt, care, mai tîrziu, a devenit cel de-al treilea baron Rayleigh, a primit Premiul Nobel şi a ajuns cancelar al Universităţii.

Fiecare din ei a luat în căsătorie cîte o soră de-a lui Balfour. Pe vremea aceea, cînd a fi intelectual însemna a fi şi liber-cugetător, simţămîntul religios moştenit al lui Balfour îi făcea pe prietenii săi de la Cambridge să-l socotească „un curios vestigiu al unei generaţii mai vechi". În schimb, atunci cînd Balfour şi-a publicat prima lui carte, A Defence of Philosophic Doubt[37] prietenii lui din înalta societate s-au crezut îndreptăţiţi să deducă din titlu că Arthur susţinea agnosticismul, astfel că, atunci cînd i se menţiona numele, „se plimbau de colo-colo, cu nişte mutre foarte solemne". De fapt, exprimînd îndoială asupra realităţii materiale, cartea afirma, prin paradox, dreptul la credinţa spirituală, posibilitate enunţata, dealtfel, explicit în cea de-a doua carte a lui, The Foundations of Belief. La castelul Whittinghame, administrat pentru el de către sora lui nemăritată, Alice, şi locuit de fraţii săi însuraţi şi de numeroşii lor copii, Balfour citea în fiecare duminică seara rugăciunile, îmbibat cu sistemul de gîndire ebraic al Vechiului Testament, el simţea un interes deosebit pentru „poporul Bibliei" şi era preocupat de problema evreilor din lumea modernă. Nepoata şi biografa lui preluase de la el încă din copilărie „ideea că religia şi civilizaţia creştină au faţă de iudaism o datorie foarte mare, de care se achita într-un mod ruşinos".

Era omul cu cele mai multe invitaţii la dineu din Londra.

Ignorînd cu şiretenie regula neînduplecatş care cerea ca liderul Camerei Comunelor să fie prezent în timpul şedinţelor, dispărea la ora cinei pentru ca să reapară mai tîrziu, îmbrăcat, fără ruşine, în frac. Toate cronicile mondene ale timpului îl găsesc la reuniuni şi dineuri. „La Rothschilzi – scria John Morley – se afla numai Balfour: o partie carree[38] este întotdeauna ceva extrem de agreabil". A fost unul din cei 20 de invitaţi la dineul dat de Harry Cust, în timpul căruia discuţia era aşa de captivantă, încît, atunci cînd etajul de sus a luat foc, dineul a continuat, în timp ce valeţii ofereau, odată cu vinul de Porto, prosoape de baie pentru ca oaspeţii să se apere de apa care curgea din furtunurile pompierilor; a fost prezent la palatul Blenheim al familiei Marlborough, într-un grup de invitaţi care includea pe prinţul şi prinţesa de Wales, pe membrii familiilor Curzon, Londonderry şi Grenfell, precum şi pe Harry Chaplin; a participat, la castelul Chatsworth, ca invitat al familiei Devonshire, la o reuniune în care erau prezenţi ducele şi ducesa de Connaught, contele Mensdorff, ambasadorul austriac, urîtul, fascinantul şi licenţiosul marchiz de Soveral, ambasadorul Portugaliei, precum şi membri ai familiilor Grey, Ribblesdale şi Grenfell; era de faţă la recepţia de la castelul Hatfield al familiei Salisbury, împreună cu ducele de Argyll, domnul Peel, preşedintele Camerei Comunelor, fiica acestuia, domnul Buckle de la Times, George Curzon şi generalul lord Methuen; a fost, în fine, prezent la Cassiobury, locuinţa lordului Essex, într-o duminică de la sfîrşitul unui strălucit sezon londonez, atunci cînd Edith Wharton, ajungînd la ora ceaiului, „a găsit răspîndită pe pajişte, sub cedrii bătrîni, floarea şi crema lumii londoneze: domnul Balfour, lady Desborough, lady Elcho, John Sargent, Henry James şi multe alte stele din galaxia aceea strălucitoare, extenuate de corvezile lor sociale din săptămînile trecute… care nu mi-au putut oferi aproape nimic în afară de zîmbete binevoitoare".

Domnul Balfour putea fi găsit de cele mai multe ori la Clouds, locuinţa baronetului Percy Wyndham şi casa de ţară favorită a „sufletelor". Printre oaspeţii cu gusturi comune pe care îi întîlnea acolo, aceea care prezenta o atracţie deosebită pentru el era lady Elcho, una din cele trei frumoase surori Wyndham, cu care

[37] Apologia îndoielii filosofice.
[38] O reuniune în patru.

– deşi era soţia unui prieten de-al lui – Balfour a întreţinut timp de aproape 12 ani o legătură amoroasă discretă. Corespondenţa lor s-a păstrat pentru posteritate. Atunci cînd le-a pictat pe cele trei surori, în 1899, Sargent n-a mai fost împiedicat de realismul acela forţat care l-a influenţat în chestiunea sprîncenelor doamnei Charles Beresford. Portretul în grup al doamnelor Elcho, Tennant şi Adeane, îmbrăcate în rochii albe ca porţelanul şi aşezate pe o canapea în atitudini de o elegantă indolentă, dar trufaşă, este ca un vis fermecător de aristocraţie feminină.

Dintr-o reacţie conştientă faţă de idealul feminin victorian, doamnele din cercul „sufletelor" se hotărîseră să se ocupe cu probleme intelectuale, să fie zvelte şi să-şi acorde pe deasupra o mai mare independenţă morală în viaţa intimă. Singura membră americană a acestei societăţi, frumoasă Daisy White, soţia lui Henry White, primul secretar al Ambasadei americane, a fost felicitată odată de o prietenă că nu se lasă influenţată de „toate femeile acelea care au amanţi". În acest fel de activitate, „sufletele" nu se deosebeau prea mult de membrii mai filistini din grupul prinţului de Wales. Legătura lui Balfour cu lady Elcho a fost pentru un timp destul de serioasă ca să îngrijoreze într-o anumită măsură pe prietenii lor. Sentimentele soţului, lordul Hugo Elcho, moştenitorul contelui de Wemyss şi membru tăcut al aceluiaşi cerc, nu sînt cunoscute. Această legătură de dragoste, ca şi aceea a ducelui de Devonshire, nu era decît o abatere permisă de conduită a unei persoane al cărei caracter şi a cărei poziţie socială erau suficient de înalte pentru a fi mai presus de orice reproş. – Atunci cînd Balfour a intrat pentru prima dată în Parlament, la vîrsta de 26 de ani, ca reprezentant al unui oraş controlat de familia sa, n-a făcut-o fiindcă ar fi fost împins de vreo dorinţă personală, ci din cauză că aceasta era soarta lui în calitate de cel mai mare fiu şi de membru al familiei Cecil.

Totuşi, pînă în anul 1895, cînd s-a mutat în Downing Street[39] ca preşedinte al Consiliului de Miniştri şi lider al Camerei Comunelor, în locul unchiului său, care preferă să locuiască acasă la el, pasiunea pentru politică, aflată în stare latentă în sîngele lui, se dezvoltase odată cu iscusinţă şi cu puterea.

Aceasta nu-i tulbura însă detaşarea spirituală faţă de lume, pe care i-o dicta temperamentul. Atunci cînd i se aducea o critică, n-o lua în nume de rău, ci o privea ca pe un lucru ce trebuie examinat, aşa cum examinezi o gînganie interesantă. „E un ins foarte de treabă. Are păreri curioase, dar nu lipsite de interes", spunea el odată despre un opozant. Era în fond atît un conservator care dorea să păstreze ceea ce era mai bun în lumea pe care o cunoştea, cît şi un liberal cu o „atitudine înţelegătoare faţă de progres", după cum observa cumnata lui.

Mai tîrziu, cînd a ajuns prim-ministru, a fost primul om avînd această funcţie care s-a dus la Buckingham Palace cu automobilul şi primul care a venit la Camera Comunelor cu o pălărie moale pe cap.

Se considera ca aparţinînd tinerei generaţii de conservatori, care recunoştea necesitatea de a se găsi un răspuns la cererile din ce în ce mai insistente ale clasei muncitoare. Totuşi, crescuţi în privilegii cum erau, nu puteau ca, în cazul cînd se ajungea la o încercare a puterilor, să se alinieze de partea atacanţilor. În primii lui ani de Parlament, Balfour se alăturase celor patru conservatori „radicali" din cel de-al patrulea partid, condus de lordul Randolph Churchill. Aceştia ocupau banca din faţă, în partea dinspre culoar, iar Balfour se aşează alături de ei fiindcă, după cum spunea el, avea loc pentru picioare. Totuşi, această alegere indica un punct de vedere politic. Membrii celui de-al patrulea partid erau partizanii – agasanţi pentru restul partidelor – ai aşa-numitei „democraţii conservatoare", adică erau de părere că puterea politică în creştere a muncitorimii putea fi stăvilită prin asocierea cu conservatorii. Dacă muncitorimea – afirma în 1892 lordul Randolph – socoate că putea „să-şi realizeze obiectivele şi să-şi asigure avantajele" în condiţiile existente (şi era treaba conservatorilor că aceste condiţii să fie menţinute), atunci totul are să fie bine. Dacă însă conservatorii se vor opune cu încăpăţînare acestor cereri, „susţinînd, în mod nesocotit şi imprudent, toate drepturile actuale ale proprietăţii", atunci clasa muncitoare va lua poziţie contra lor. Datorită faptului că conservatorii reprezentau o minoritate în ţară, le revenea obligaţia de a cîştiga în sprijinul lor „majoritatea

[39] La nr. 10 al acestei străzi din Londra este instalată reşedinţa oficială a primului ministru. Tot aici se afla şi alte clădiri sau birouri guvernamentale.

voturilor masei de muncitori”.

Balfour nu s-a lăsat niciodată complet influenţat de acest argument, convingător formulat, după cum nu fusese influenţat nici lordul Randolph însuşi, lucru care s-a văzut atunci cînd s-a ajuns la o probă practică. În teorie, Balfour credea în democraţie şi în lărgirea dreptului de vot, în îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi în mărirea drepturilor muncitorimii, însă nu cu condiţia de a se dărîma zidurile de privilegii care protejau clasă conducătoare. Într-asta consta dificultatea fundamentală a democraţiei conservatoare. Apărătorii ei credeau că era posibil să se satisfacă cererile muncitorilor păstrînd în acelaşi timp intactă citadela privilegiilor. Balfour însă bănuia existenţa acelui adevăr neplăcut al istoriei care spune că un grup de oameni nu poate progresa şi avea un cîştig fără ca un alt grup să piardă vreo valoare permanentă. De aceea, el continua să-şi exprime credinţa că socialismul nu va reuşi niciodată să pună stăpînire pe clasele muncitoare „dacă cei ce dirijează forţele colective ale comunităţii se arata dornici… să satisfacă orice plîngere îndreptăţită". Atunci cînd a fost vorba însă de acte bine determinate de îndreptare, el nu s-a arătat nici entuziasmat şi nici nu s-a ocupat prea mult de ele. „Ce este de fapt «sindicatul muncitoresc»?" – l-a întrebat el odată pe un prieten liberal.

Margot Asquith i-a spus cînd va că semăna cu unchiul său fiindcă avea un admirabil simţ al umorului, stil literar şi se interesa în mod deosebit de ştiinţă şi religie. Era oare şi o diferenţă între ei? – a întrebat ea.

„Exista o diferenţă – a răspuns Balfour –, unchiul meu este conservator, iar eu sînt liberal”. Dar faptul că unchiul său nu s-a arătat neliniştit de tovărăşia iniţială a lui Balfour cu conservatorii radicali, precum şi acela că încrederea pe care o aveau unul în altul a rămas neumbrită lăsa să se presupună că identitatea lor fundamentală de credinţe era mai puternică decît diferenţa.

Pentru contemporanii lui, Balfour părea o enigmă din cauza firii sale paradoxale, a părerilor sale adesea de neîmpăcat între ele şi fiindcă nu vedea viaţa sau politica în termeni absoluţi.

Drept rezultat, a fost acuzat adesea că este cinic, iar oamenii care priveau lumea din punctul de vedere al liberalilor îl considerau perfid. H. G. Wells l-a luat drept model pentru Evesham din The New Machiavelli. „Pentru a marca cît mai multe puncte în jocul pentru avantajele partidului, Evesham etala cîteodată o lipsă de scrupule diabolică în folosirea minţii sale subtile… Îi pasă cu adevărat de ceva? Avea ceva vreo importanţă pentru el?” Şi Winston Churchill a folosit odată cuvîntul „perfid” vorbind despre Balfour cu doamna Asquith.

După părerea acesteia, secretul calmului de care dădea dovadă Balfour în momentele periculoase şi decisive consta în faptul că „îi pasă prea puţin de interesele în joc şi nu credea că fericirea omenirii depindea de faptul că evenimentele se desfăşurau într-un sens sau altul”. Realitatea este că, deşi Balfour avea anumite convingeri fundamentale, putea considera totuşi argumentele pro şi contra în judecarea unei probleme, ceea ce este spre dezavantajul omului care gîndeşte. Într-o împrejurare, venind la o serată dată într-o casă mare, a cărei scară se împărţea în două curbe gemene, a stat în hol timp de 20 de minute, încercînd – aşa cum i-a explicat el unui observator nedumerit – să găsească o raţiune logică ca să se urce pe o scară sau pe cealaltă.

În anul 1887, lumea se aştepta ca numirea surprinzătoare de către lordul Salisbury a nepotului său în greaua şi periculoasă funcţie de ministru al afacerilor irlandeze să se dovedească un fiasco. Balfour era privit ca un intelectual lipsit de energie; presa se delecta numindu-1 „prinţul fermecător” sau chiar „domnişoara Balfour”. Irlanda clocotea în războiul ei cronic dintre propretari şi arendaşi, care era aţâţat şi mai mult de agitatorii pentru autonomie.

Poliţia îi evacua în fiecare zi pe arendaşii care nu erau capabili să-şi plătească arenda şi era în schimb bombardată cu pietre, vitriol şi apă fiartă de către mulţime. Amintirea sorţii pe care o avusese cu cinci ani înainte lordul Frederick Cavendish era menţinută vie de atacurile continue ale răsculaţilor, astfel că „toţi cei din vîrful piramidei tremurau". Faptul că Balfour nu lua în seama ameninţările la viaţa lui uimi amîndouă insulele.

El declară că intenţiona să fie „tot aşa de neînduplecat ca şi Cromwell" în aplicarea legii şi „tot aşa de

radical ca orice reformator" în înlăturarea nedreptăților privind pământul.

Guvernarea sa hotărîtă „i-a luat pe dușmanii lui prin surprindere – scria John Morley – și a stîrnit în prieteni o plăcere greu de depășit în politica zilelor noastre”. Ea i-a adus celebritatea publică și l-a făcut să fie cunoscut ca Balfour „cel Sîngeros" în Irlanda și ca viitorul conducător firesc al partidului său în Anglia.

În 1891, după demisia lui W. H. Smith din funcția de lider al Camerei Comunelor, Balfour i-a preluat succesiunea prin vot unanim. Ca ministru al afacerilor irlandeze, el a arătat, prin nepăsarea lui totală față de pericol, un curaj sau poate o lipsă de frică pe care contemporanii nu i le bănuiau. Winston Churchill atribuia impasibilitatea lui Balfour unei „firi reci”, însă recunoștea în el „pe cel mai curajos om în viață. Cred că, dacă ai îndrepta spre el un pistol, nu s-ar speria”.

Aceeași calitate îi dădea posibilitatea să domine dezbaterile.

Sigur de puterile lui, nu-i era frică de nici un adversar și de nici o încurcătură. Potrivit celor spuse de Morley, Balfour acționa după principiul doctorului Johnson[40], conform căruia „a-ți trata cu respect adversarul înseamnă să-i dai un avantaj la care n-are dreptul”. Conducea dezbaterile cu „o ingeniozitate cutezătoare și cu o ironie politicoasă”. Deși nu folosea decît rar în public sarcasmul ofensator, totuși, aforismele lui enunța-te în particular puteau fi mușcătoare. A spus odată despre un confrate: „Dacă ar avea ceva mai multă materie cerebrală, ar putea fi considerat un imbecil”. Se purta în Cameră față de adversari cu o curtoazie aproape respectuoasă, iar dacă era atacat cu înverșunare de către parlamentarii irlandezi, stătea liniștit, cu un zîmbet flegmatic pe față, pentru că, atunci cînd se ridică să le răspundă, să-i doboare cu cîteva cuvinte care aveau efectul „unui glonț asupra unei bășici de săpun”. Dar toate acestea îi cereau o mare sforțare. I-a mărturisit unui prieten ca nu dormea niciodată bine după o seară agitată la Camera Comunelor. „Nu-mi pierd niciodată sîngele rece. Însă nervii ți se încordează la maximum și au nevoie de timp ca să-și revină”. Îl admira pe Macaulay[41] fiindcă felul lui de a povesti era irezistibil, iar stilul o încîntare. Cuvîntările sale, pe care le ținea fără note, deși nestudiate dinainte, păreau totuși perfect finisate. Lordul Willoughby de Broke, un tînăr activ, membru al Camerei Lorzilor, căruia îi plăcea să vină la vecini că să-l asculte pe Balfour, spunea că plăcerea consta în a auzi „idei și argumente expuse într-o succesiune perfect logica, fără nici o aparență de plănuire anticipată, procesul magistral de gîndire, argumentare și exprimare fiind executat cu un talent atît de desăvîrșit și cu o ușurință atît de admirabilă, încît era o adevărată încîntare să fii martorul exercitării acestei arte”.

Balfour nu dădea prea multă atenție faptelor, era nesigur în ceea ce privește cifrele, iar memoria nu era partea lui tare.

Totuși, reușea să ascundă aceste slăbiciuni cu ajutorul unei tehnici care amuza întotdeauna Camera. Atunci cînd avea de-a face cu o lege complicată, se-ngrijea să fie flancat de un ministru bine informat, ca, de exemplu „ministrul de interne sau avocatul general al statului[42], pentru că, atunci cînd începea să se-ncurce în amănunte, colegul să-l corecteze în șoaptă. Așa cum ne spune sir Henry Lucy, corespondentul parlamentar al revistei Punch, domnul Balfour se oprea în aceste ocazii, arunca colegului o privire prietenească, umbrită de o mustrare binevoitoare, și spunea: „Exact". La următoarea greșeală și corectare șoptită, repeta scena, cu o notă mai aspră în cuvîntul „exact", vrînd parcă să dea impresia că în chestiunile acestea există o limită de toleranță și că confratelui său i se putea ierta o dată, însă că nu avea voie să continue cu gafele.

Printre virtuțile sale nu se putea număra și punctualitatea, „astfel că putea fi văzut adesea intrînd cu elegantă la Camera cînd problemele în dezbatere erau aproape epuizate. A făcut o revoluție mutind pentru ziua de vineri ședința scurtă de miercuri a Camerei, din cauza weekendului, obicei pe care de fapt el l-a introdus, ca să aibă timp pentru golf. „Afurisitul ăsta de crochet scoțian", cum l-a numit un sportiv scîrbit,

---

40 Samuel Johnson (1709–1784) – om de litere și lexicograf englez, cunoscut sub numele de dr. Johnson.

41 Thomas Babington, baron de Macaulay (1800–1859) – istoric și eseist englez.

42 Jurist care are sarcina să se ocupe de acțiunile judiciare în care una din părți este statul. În Anglia este membru al Camerei Comunelor.

îşi datora popularitatea influenţei lui Balfour. Cu o nepăsare desăvîrşită şi încalcind toate obiceiurile, juca şi duminică, bineînţeles nu şi în Scoţia, iar puterea lui de atracţie era aşa de mare, încît înalta societate îl urma oriunde se ducea, astfel ca obiceiul de a petrece weekend-ul la ţară se împămînteni. Nu se ducea la vînătoare de păsări sau de iepuri, nici la vînătoare cu gonaci şi, în afară de golf, juca cu multă vigoare tenis, se plimba cu bicicleta ori de cîte ori avea posibilitatea, parcurgînd cîteodată chiar 20 de mile într-o singură cursă, şi se lasa pradă unei pasiuni vinovate pentru noua şi palpitantă experienţa a automobilismului. Felul cum concepea el distracţia nu se asemăna cu al celorlalţi. Odată, cu ocazia unei vizite la sora lui, lady Rayleigh, fiind întrebat cum i-ar plăcea să se distreze, a răspuns „Ah, ceva amuzant: să chemăm cîţiva profesori de la Cambridge ca să discutăm despre ştiinţă". Muzica era o altă pasiune a lui. A scris un eseu despre Handel pentru Edinburgh Review şi a făcut, în scopuri muzicale, o plimbare circulară prin Germania, în decursul căreia a reuşit să farmece relicva aceea greu de mulţumit care era Frau Wagner.

Indolenta şi înfăţişarea lui apatica ascundeau o capacitate imensă de muncă. Pe lîngă că era reprezentantul guvernului în Camera Comunelor, îl mai înlocuia adesea şi pe unchiul lui la Ministerul de Externe. Atunci cînd Salisbury s-a retras, în 1902, lordul Esher a fost de părere că absenţa lui va fi compensată de „supremă energie a lui Arthur". Pentru a-şi economisi energia, Balfour rezolva eît mai multe afaceri posibile în pat şi nu se sculă decît rareori înainte de amiază.

Citea fără întrerupere: în timp ce se îmbraca, pe placa de deasupra căminului sta rezemată o carte ştiinţifică, iar pe masa de la căpătîiul patului un roman poliţist, rafturile din salonul lui particular erau ticsite cu cărţi de filosofie şi teologie, ceea ce prisosea era îngrămădit pe canapea, publicaţiile periodice erau aşezate claie peste grămadă pe masă şi pe scaune, iar buretele era folosit ca să ajute la citirea în baie a romanelor franţuzeşti. Nu citea niciodată ziarele. Oaspeţii care rămîneau peste noapte constatau că nici nu se abona la ele, neglijenţă pentru care a fost mustrat de către domnul Buckle, directorul ziarului Times. Odată, ziaristul W. T. Stead remarca, într-o convorbire cu prinţul de Wales, ca Balfour era bun să-l ai la spate într-o luptă, însă că era niţel cam indiferent. „Ah – răspunse prinţul, încuviinţînd cu capul –, nu citeşte niciodată ziarele, după cum ştii".

Prinţul nu se prea ocupa de Balfour, care, după cum îşi dădea seama, îl cam privea de sus. În schimb, regina Victoria îl admira. Cu ocazia unei vizite la Baimoral – ne relatează sir Henry Ponsonby –, Balfour a discutat diferite chestiuni cu regina, „arătîndu-i cele în care nu era de aceeaşi părere cu ea într-un mod care a pus-o pe gînduri… Cred că regina îl simpatizează, dar îi este cam frică de el". Cel mai tînăr dintre fraţii Ponsonby era de părere că Balfour avea mare trecere la regina, „deşi părea că el n-o lua în serios". Regina şi-a consemnat părerile ei asupra lui Balfour în 1896, după ce discutase cu el despre Creta, despre ororile turceşti şi despre legea învăţămîntului. Fusese „foarte impresionată de extrema onestitate, imparţialitate şi lipsa de prejudecăţi a domnului Balfour. Ia în consideraţie toate laturile unei probleme, este extraordinar de generos în sentimentele lui faţă de alţii, foarte manierat şi amabil".

Priorităţile şi siguranţa acelor timpuri n-aveau să mai dureze mult, iar Balfour avea slăbiciuni care, atunci cînd secolul se sfîrşi şi începură ani mai puţin îngăduitori, urmau să devină din ce în ce mai vădite. Dacă ţinem seama şi de slăbiciunile lui, Balfour a fost, din punctul de vedere al caracterului şi al calităţilor lui, ultima întruchipare perfectă a patricianului. S-ar putea afirma despre el ceea ce a spus Celeste, menajera lui Proust, atunci cînd i-a murit stăpînul: „După ce l-ai cunoscut pe domnul Proust, toată lumea ţi se pare vulgară".

În afară de Imperiul roman, nici o altă stăpînire nu s-a extins atît de mult că Imperiul britanic la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Se întindea pe un sfert din suprafaţa uscatului, iar la 22 iunie 1897, ziua Jubileului de diamant al reginei[43], mărturia lui vie mărşăluia în şiruri strălucitoare spre catedrala St. Paul, unde urma să se oficieze serviciul divin. Fiindcă împrejurarea era destinată sărbătoririi familiei de naţiuni aflate sub oblăduirea coroanei britanice, nici unul din regii străini – care asistaseră la Jubileul de aur din 1887 nu mai

[43] Ziua aniversării a 60 de ani de la urcarea pe tron a reginei Victoria.

fusese invitat de astă dată.. În locul lor, trăsurile de gală purtau pe cei 11 prim-miniștri din Canada, Noua Zeelandă, Colonia Capului, Natal, Newfoundland și din cele șase state ale Australiei.

Printre trupele ce defilau se aflau unități de cavalerie din toate părțile pământului: pușcași călări din Colonia Capului, husari canadieni, lăncieri din New South Wales, cavaleria ușoară din Trinidad, lăncieri bărboși și cu turbane splendide din Kapurtala, Badnagar și din alte state indiene, precum și zaptici din Cipru purtînd fesuri cu ciucuri și încălecați pe ponei cu coama neagră. Regimente, de infanterie compuse din soldați cu pielea întunecată, „teribili și magnifici de privit", după cuvintele unui jurnalist extaziat, mergînd în pas cadențat de-a lungul străzilor, îmbrăcați într-un amestec fantastic de uniforme pestrițe, polițiști diaci din Borneo, artileriști din Jamaica, polițiști regali din Nigeria, sikhi giganți din India, soldați indigeni din Coasta de Aur, chinezi din Hong Kong, malaezi din Singapore, negri din Indiile de Vest, Guyana britanică și Sierra Leone, treceau, companie după companie, prin fața unui popor uluit și înspăimîntat de propria lui putere.

În urma alaiului venea într-un landou de gala deschis, tras de opt cai șargi, figura principală a zilei, o femeie micuță, îmbrăcată în negru și purtînd pe cap o pălărie legată cu panglici pe sub bărbie, ale cărei pene de culoare crem păreau să se-ncline în fața mulțimii. „Cred că nimeni n-a fost ovaționat vreodată așa cum am fost eu – a scris regină în jurnalul ei – fiecare față părea iluminată de o bucurie adevărată. Am fost foarte mișcată și mulțumită".

Vreme de cîteva luni înaintea acestei ceremonii domnise o atmosferă de autofelicitare, „un anumit optimism – spunea Rudyard Kipling – care mă înspăimîntă". Asta l-a făcut să-și aștearnă gîndurile pe hîrtie și a doua zi a apărut în Times poemul Recessional[44], care cuprindea un avertisment sever. Efectul pe care l-a produs a fost imens. „Cel mai măreț poem care a fost scris de un om în viața", declara distinsul jurist sir Edward Clarke. Însă, oricît de în serios ar fi luat oamenii admonestările lui, cum ar fi putut ei crede – acum, cînd ceremoniile și paradele continuau, iar personalități cu pălării înalte veneau și plecau de la conferința imperială ce se ținea la Whitehall – ca toată această măreție vizibilă era în realitate „tot una cu Ninive și cu Tirul"?

La 11 octombrie 1899, amenințarea îndepărtată, care crescuse într-una de la raidul lui Jameson, se preciza și războiul cu burii începu. Lordul Salisbury l-a numit „războiul lui Joe" ca un omagiu pentru rolul agresiv jucat de „cucul din cuib", adică de domnul Joseph Chamberlain, ministrul coloniilor. Deși își începuse viața politică în calitate de liberal radical, adică printre oameni care se opuneau în principiu imperialismului, domnul Chamberlain învățase de atunci să „gîndească imperial", așa cum spunea el. Era o schimbare de păreri politice ușor de înțeles la un om cu un simț așa de dezvoltat pentru ocaziile favorabile, datorită căruia numai în ultimii 12 ani fuseseră anexate la imperiu teritorii cu o suprafață de 22 de ori mai mare decît aceea a Marii Britanii. Intrînd în guvernul din 1895, Chamberlain își alesese Ministerul Coloniilor, cu convingerea că acolo era cheia imperiului și „destinul lui evident", un imperativ categoric al vremii de atunci, care îi făcea pe americani să-și îndrepte ochii spre Cuba și Hawaii, iar pe germani, belgieni, francezi și chiar pe italieni să intre în lupta pentru cele mai alese felii din teritoriul Africii.

Chamberlain era un om de o forță și de o abilitate neasemuite, mînat de o ambiție devorantă, niciodată satisfăcută. Se născuse din părinți care nu făceau parte din clasa proprietarilor de pămînt și reușise să-și compună o mină de autoritate și de siguranță care îl distingea de toți ceilalți. Avea trăsături aspre, aproape elegante, ochi ce nu dezvăluiau nimic și un păr negru ca smoala, pieptănat lins. Fața îi era o mască împodobită cu-n monoclu prins de o panglică neagră, iar îmbrăcămintea impecabilă și decorată cu o orhidee prinsă la butonieră și schimbată în fiecare zi. După ce făcuse o avere îndeajuns de mare ca fabricant de șuruburi la Birmingham, care îi dăduse posibilitatea să se retragă din afaceri la 38 de ani, ajunsese primar al orașului, unde realizările lui din domeniul învățămîntului, precum și alte reforme sociale se bucuraseră de atenția întregii națiuni. Fără să-și piardă vremea, intra în Parlament la 40 de ani, ca reprezentant al orașului

44 Numele unui imn care se cîntă în bisericile anglicane la terminarea serviciului divin.

Birmingham, deveni un purtător de cuvînt violent al radicalilor, ridicîndu-se împotriva aristocraților și plutocraților cu ardoarea unui socialist, și intră în guvern ca ministru al comerțului în cabinetul lui Gladstone din 1880. Om cu un caracter dur, imperturbabil și autoritar, a cărui popularitate în comitatele centrale ale Angliei atrăgea multe voturi, ajunsese un factor politic de care trebuia să se țină seama, astfel că se și vedea succesor al lui Gladstone.

Marele și bătrînul om de stat nu se arată însă prea grăbit să-și desemneze urmașul, astfel ca Chamberlain, nemaiavînd răbdare să aștepte, folosi drept pretext legea pentru autonomia Irlandei ca să părăsească partidul împreună cu un foarte mare număr de alți membri. Fiindcă se pregăteau pentru alegerile din 1895, conservatorii se arătară bucuroși, dar și oarecum neliniștiți, să și-l apropie. Deși Chamberlain nu arata aceeași indiferentă ca și patricienii față de opinia publică, totuși, prin maniere și îmbrăcăminte cauta să și-o atragă, astfel că reuși să devină o personalitate vrednică de ținut minte. Pentru public era „Joe cel Energic" sau „Ministrul Imperiului" și figura cea mai cunoscută din noul guvern.

Singurul care nu s-a lăsat impresionat de ascesiunea lui Chamberlain a fost lordul Salisbury. „Nu s-a încredințat încă dacă are sau nu vreo convingere – îi scrisese el lui Balfour în 1886 – și tocmai în asta constă nemărginită superioritate a lui Gladstone". La rîndul lui, Balfour a fost – în felul său caracteristic – mai amabil și mai sincer. „Deși îl iubim cu toții foarte mult – i-a scris el lui lady Elcho –, Joe nu se contopește în totul său complet cu noi, adică nu formează cu noi o combinație chimică". Această afirmație n-are nimic surprinzător în ea. Chamberlain nu urmase cursurile vreunei școli secundare sau ale unei universități (adică aceleia de la Oxford sau Cambridge), unde, așa cum observa lordul Esher, „orice om cu capacitatea lui învața ce este aceea discreție", și nu era nici măcar membru al bisericii anglicane. Cu toate acestea, el se mișca cu afabilitate printre noii săi asociați, și într-o zi a fost văzut oferind un ceai, pe terasa Camerei Comunelor, unui grup mare de invitați, care cuprindea și trei ducese. Desigur că, spre deosebire de Balfour, nu putea fi acuzat că era un om indiferent.

Chamberlain era permanent sub stăpînirea vreunei convingeri pasionate, la care rămînea și la care ținea cu o energie înverșunată. Nu avea însă un punct de vedere statornic, bine fixat. Deși doar cu 5 ani mai tînăr decît Salisbury și cu 12 ani mai în vîrstă decît Balfour, el reprezenta forțele și metodele unor timpuri noi, cărora guvernul lui Salisbury li se opunea prin însăși esența lui. „Diferența dintre Joe și mine – spunea Balfour – seamănă cu diferența dintre tinerețe și bătrînețe: eu sînt bătrînețea". Balfour avea în spatele lui îndelungată stabilitate pe care i-o conferea faptul că făcea parte din cei de la vîrf, în timp ce Joe era un proaspăt magnat al finanțelor care se grăbea. Direcțiile pe care nu se „confundau" erau fundamentale.

Deocamdată, colaborarea dintre Chamberlain și noii săi colegi se desfășura de ambele părți cu loialitate. Atunci cînd s-a bănuit că ar fi avut un amestec în raidul lui Jameson, iar liberalii au început să-l acuze cu înverșunare, guvernul și-a strîns rîndurile în jurul lui, astfel ca comitetul parlamentar de anchetă s-a găsit în imposibilitate de a intra în posesia unei dovezi concludente împotriva Ministerului Coloniilor. Joe ieși din această afacere cu puterea neștirbită și cu agresivitatea neumbrită. „Nu știu pe care dintre multiplii noștri inamici ar trebui să-l provocam – i-a scris el lui Salisbury după telegrama către Kruger –, dar să-l provocăm pe unul din ei".

Avînd sarcina – în calitatea lui de ministru – să ducă tratativele cu Republica Burilor, care se desfășurau într-o atmosfera din ce în ce mai dușmănoasă, metoda favorită pe care o folosea – așa cum îi raportă Balfour lui Salisbury – era „aplicarea darnică a iritantelor". În timp ce acestea își făceau efectul, o veche înfrîngere a fost răzbunată: în 1898, Kitchener a ocupat din nou Khartoumul și a ridicat drapelul britanic deasupra mormîntului generalului Gordon. Pe Nilul superior, la Fashoda, o expediție militară franceză care pătrundea în Sudan s-a pomenit față-n față cu englezii și, după o perioadă de tensiune în decursul căreia francezii și-au dat seama de ce-i aștepta, s-au retras fără să tragă un singur foc de armă. Lipsa de popularitate a Angliei creștea odată cu prestigiul ei.

A venit apoi războiul cu burii. Armata britanică, căreia anii de splendidă izolare îi imprimaseră o

anumită rigiditate, se dovedise bine pregătită în războiul din Crimeea, deși suferise un șir de înfrîngeri grave. Burii aveau, așa cum s-a constatat mai tîrziu, tunuri de la Krupp și Creusot, iar artileriștii lor erau adesea germani sau francezi. Președintele Kruger folosise despăgubirile acordate pentru raidul lui Jameson ca să cumpere piese de artilerie, mitraliere Maxim și cantități mari de puști și de muniție pentru pregătirea ciocnirii finale a armatelor. În „săptămîna neagră" din luna decembrie a anului 1899, lordul Methuen a fost învins la Magersfontein, generalul Gatacre la Stormberg, iar sir Redvers Buller, comandantul-șef, la Colenso, unde a pierdut 11 tunuri, lăsînd în urma lui, asediate, orașele Kimberley și Ladysmith. În Anglia, oamenii ascultau veștile buimăciți, nevenindu-le să le creadă. Ducele de Argyll, care era grav bolnav, nu și-a mai revenit de pe urma șocului și a murit murmurînd versul lui Tennyson referitor la ducele de Wellington, „care n-a pierdut nicicînd vreun tun englezesc".

Odată cu săptămîna neagră s-a terminat și epoca în care britanicii se considerau stăpînii necontestați ai lumii. Această situație a fost simțită din plin de englezi atunci cînd, peste cîteva luni, kaiserul a avut posibilitatea să-și impună dorință ca un comandant german să conducă expediția care pornea pe mare ca să pedepsească pe „boxerii"[45] din Pekin. Este adevărat că expediția era compusă în cea mai mare parte din unități germane, fiindcă principalele forțe militare britanice se aflau deja la fața locului, însă Salisbury a socotit necesar să obiecteze din principiu. Este ceva caracteristic britanic, chiar dacă lucrul acesta ar putea fi considerat nerezonabil, i-a spus el ambasadorului german, că englezii „să nu tolereze comanda unui străin". În momentul acela însă, el nu putea provoca un conflict care ar fi avut drept consecință un ajutor dat burilor, astfel că a fost nevoit să accepte.

În anul care a urmat, războiul a fost adus treptat sub control cu o nouă vigoare, cu noi forțe militare și cu un nou comandant-șef, care l-a înlocuit pe funestul general Buller. În luna mai a anului 1900, orașul Mafeking a fost despresurat, acțiune care a dezlănțuit un val de entuziasm în Anglia, în iunie lordul Roberts a intrat în Pretoria, iar la 1 septembrie a fost proclamata anexarea Transvaalului, cu credința că ceea ce mai rămînea de făcut era doar curățirea de insurgenți a teritoriului.

Într-o atmosferă de încredere reînnoită și de bună dispoziție, conservatorii cerură țării să le reînnoiască mandatul prin alegerile din octombrie, cunoscute cu numele de „alegerile kaki"[46]. Folosindu-se de lozinca „orice loc în Parlament cîștigat de liberali este un loc cîștigat de buri", ei au reușit să reia puterea cu o majoritate confortabilă. Dar, cu toate că ardoarea patriotică predomină, există și un curent de aversiune față de război, datorat nu numai atitudinii englezilor de tradiție liberală ortodoxă, care erau de părere că dimensiunile și responsabilitățile imperiului trebuiau limitate, ci, mai cu seamă de această dată, sentimentului supărător că în spatele acestui război se aflau mobiluri dezonorante, strălucirea aurului din minele ținutului Rand, capitalismul rapace, interesele comerciale și profitul. Opoziția față de război i-a oferit tînărului parlamentar David Lloyd George prilejul să se facă cunoscut, deși în acțiunea lui n-a mers atît de departe încît să se opună anexării Transvaalului, ci s-a rezumat să propună negocieri pentru încetarea războiului.

Erau mulți politicieni dinăuntrul și din afară guvernului care au așteptat apropierea secolului al XX-lea cu anumite iluzii ce nu urmau să fie realizate niciodată. Cu puțin înainte de a muri, în noiembrie 1899, lady Salisbury i-a spus unei rude mai tinere: „Tînăra generație ne poate critica cît îi place. Va fi ea însă în stare să ofere ceva tot atît de bun că ceea ce am cunoscut noi?"

Astronomul curții regale hotărîse, după o îndelungată analiză a argumentelor pro și contra, că anul 1900 și nu 1899 era cel de-al sutălea și ultimul an al secolului al XIX-lea[47]. Momentul împlinirii lui se apropia. Era sfîrșitul secolului celui mai plin de speranțe și de schimbări, al celui mai progresist, mai activ și mai bogat secol pe care îl cunoscuse pînă atunci omenirea. După trei săptămini de la încheierea lui, la 24 ianuarie 1901, regina Victoria muri, întărind simțămîntul general că se sfîrșea o epocă. Lordul Salisbury, obosit de

[45] Denumire data de europeni participanților la marea răscoală antiimperialistă din 1898–1901, condusă de societatea secretă I-he-tuan, din China.
[46] Culoarea uniformelor militare engleze.
[47] S-a pus în discuție modul în care fusese calculat timpul calendaristic pînă la sfîrșitul secolului al XlX-lea.

îndatoririle sale oficiale, ar fi dorit să plece şi el, dar îşi dădea seama că nu putea face acest lucru pînă cînd victoria din Africa de Sud, deocamdată încă îndepărtată, nu va fi cîştigată. Ea veni, în sfîrşit, în iunie 1902, iar la 14 iulie lordul Salisbury se retrase. Oamenii au avut din nou conştiinţa sumbră că ceva se apropia de sfîrşit: plecase o autoritate, un caracter şi o tradiţie.

Un ziar francez, Le Temps din Paris, suferind încă de umilinţă de la Fashoda, scria: „Se încheie astăzi, odată cu retragerea lordului Salisbury, o întreagă era istorică. Aceasta este Anglia domnului Chamberlain, şi nu a domnului Balfour, cu toată conducerea nominală a acestuia din urmă".

Regina Victoria, lordul Salisbury şi cel de-al XIX-lea secol nu mai erau. Cu un an înainte de a muri, regina, întorcîndu-se pe iahtul ei după o vizită în Irlanda, se simţi deranjată de marea agitată de hulă. După ce un val deosebit de puternic izbi vasul, ea îl chema pe medicul de serviciu şi îi spuse, repetînd, fără să-şi dea seama, vorbele unui predecesor îndepărtat[48]:

„Sir James, du-te imediat sus, transmite-i amiralului complimentele mele şi spune-i că lucrul acesta nu trebuie să se mai întîmple".

Dar valurile n-au vrut să se mai potolească.

[48] Probabil o aluzie la Darius, care a poruncit ca marea să fie bătută cu vergile.

2
Ideea și fapta
Anarhiștii: 1890–1914

În cei 20 de ani dinaintea lui 1914 au fost asasinați șase șefi de state. Aceștia au fost: președintele Carnot al Franței (în 1894), Canovas, primul ministru al Spaniei (în 1897), împărateasa Elisabeta a Austriei (în 1898), regele Umberto al Italiei (în 1900), președintele Mckinley al Statelor Unite (în 1901) și un alt prim-ministru al Spaniei, Canalejas (în 1912).

Nici unul din ei nu putea fi calificat drept tiran. Moartea lor s-a datorat gesturilor unor oameni disperați și induși în eroare, făcute cu scopul de a atrage atenția asupra ideii anarhiste.

Oamenii aceștia veneau din imensele vizuini locuite de cei săraci, în care domneau foamea și jegul, unde tuberculoșii își scuipau plămînii, iar aerul era infectat de miasmele latrinelor, de mirosul verzei fierte și al berei trezite, în care țîncii urlau, iar perechile se luau pe neașteptate la ceartă, în care apa pătrundea prin acoperișuri, iar prin geamurile sparte răzbăteau rafalele înghețate ale vîntului, unde intimitatea era de neînchipuit și unde bărbații, femeile, bunicii și copiii trăiau la un loc, mîncînd, dormind, iubind, defecînd, bolind și murind în aceeași încăpere, unde oala de fiert ceai servea la fiertul rufelor între mese, lăzile vechi drept scaune, maldărele de paie putrede drept paturi și scîndurile proptite pe două cutii drept mese, unde uneori nu toți copiii unei familii puteau ieși din casă cu toții deodată fiindcă nu aveau destule haine să se-mbrace, unde familii cumsecade trăiau printre beți, printre bărbați care-și băteau nevestele sau printre hoți și prostituate, unde viața era o veșnică balansare între șomaj și truda fără de sfîrșit, unde un lucrător care făcea țigări de foi cîștiga, împreună cu soția lui, 13 cenți pe oră, lucra 17 ore pe zi și șapte zile pe săptămînă pentru ca să poată trăi și să-și întrețină cei trei copii și unde singura posibilitate de scăpare și unica extravaganță era moartea, cînd economiile, strînse ban cu ban o viață întreagă, erau risipite pentru un dric împodobit cu flori și pentru o defilare de indivizi îndoliați cu scopul de a-l salva pe cel decedat de la anonimat și de la ultima rușine a aruncării în groapă comună.

Anarhiștii erau convinși că odată ce proprietatea – cauza tuturor relelor – va fi suprimată, nimeni nu va mai trăi din munca altuia, astfel că natura omului, eliberată în sfîrșit, își va putea căuta nivelul ei firesc de justiție între oameni. Rolul statului va fi înlocuit prin cooperarea liber consimțită dintre indivizi, iar rolul legii, prin legea supremă a bunăstării generale. Pentru atingerea acestui scop, era zadarnic să se încerce îndreptarea răului social prin consultări electorale sau prin convingere, deoarece clasele conducătoare nu renunță niciodată de bunăvoie la proprietate sau la puterile și legile care apără proprietatea. De aici rezultă necesitatea violenței.

În perioada de formare a anarhismului, care a început în jurul anului revoluționar 1848, profeții lui cei mai însemnați au fost Pierre Proudhon din Franța și discipolul acestuia, Mihail Bakunin, un exilat rus care a ajuns mai tîrziu conducătorul activ al mișcării.

„Oricine se organizează ca să mă conducă – declară Proudhon – este un uzurpator și un tiran, iar eu îl consider inamicul meu… Stăpînirea omului de către om este sclavie", iar legile unei asemenea stăpîniri sînt „pînzele de păianjen ale bogaților și cătușele de oțel ale săracilor". „Forma cea mai perfecționată" a societății libere era, după el, aceea fără nici un fel de autoritate, iar Proudhon a fost primul care i-a dat numele de „anarhie”[49] într-un acces de dispreț, el condamna guvernarea. „A fi guvernat înseamnă a fi urmărit, controlat, spionat, dirijat, îndoctrinat, mustrat, verificat, condus și cenzurat de oameni care n-au nici înțelepciunea, nici calitățile necesare, înseamnă că în orice acțiune sau operație să fii înregistrat, ștampilat, impus, brevetat, autorizat, evaluat, măsurat, mustrat, corectat și frustrat. Înseamnă că, sub pretextul interesului general, să fii exploatat, monopolizat, delapidat și furat, pentru că după aceea, la cel mai slab

[49] Anarchia înseamnă în grecește lipsa de guvernare.

protest sau cuvînt de nemul-ţumire, să fii amendat, hărţuit, defăimat, bătut, terorizat, dezarmat, judecat, condamnat, băgat la închisoare, împuşcat, strangulat, deportat, vîndut, trădat, pungăşit, înşelat, maltratat şi dezonorat. Asta înseamnă guver-narea, aceasta este justiţia şi moralitatea ei!"

Proudhon era de părere că „ideea abstractă a dreptăţii" va înlătura necesitatea revoluţiei şi că oamenii vor putea fi convinşi să adopte societatea fără guvernare, cu ajutorul raţiunii. Ceea ce Bakunin a adăugat acestei teorii, pe baza celor învăţate în Rusia lui Nicolae I, a fost necesitatea revoluţiei prin violenţă. Spre deosebire de oponentul lui, Karl Marx, care susţinea că revoluţia poate fi realizată numai de către proletariatul industrial, organizat şi pregătit în acest scop, Bakunin credea că o revoluţie poate izbucni spontan în una din ţările mai înapoiate din punct de vedere economic, în Italia, Spania sau Rusia, unde muncitorii – deşi neexperimentaţi, neorganizaţi, analfabeţi şi neînţelegîndu-şi propriile lor nevoi – vor putea fi gata să se răscoale fiindcă n-au nimic de pierdut.

Şi totuşi, Bakunin a fost înlăturat de la conducerea Internaţionalei I.

Mişcarea anarhistă suferea de un paradox inerent, care îi împiedica dezvoltarea. Anarhismul respingea partidul politic, pe care Proudhon îl denumea o simplă „varietate a absolutismului", deşi, pentru a provoca o revoluţie, era necesar ca promotorii ei să se supună unei autorităţi, unei forme de organizare şi unei discipline. Această necesitate implacabilă se ridică în faţa lor ori de cîte ori se întruneau ca să întocmească un program. Credincioşi ideii, ei respingeau organizarea.

Revoluţia trebuia să izbucnească spontan, din mase. Singurul lucru necesar era ideea – şi o scînteie.

Anarhiştii sperau (iar capitaliştii se temeau) ca orice grevă, orice dezordine cauzată de lipsa alimentelor sau orice răzvrătire locală putea reprezenta aceasta scînteie.

Şi totuşi, de fiecare dată – ca şi atunci cînd minerii lui Zola s-au aflat în faţa puştilor jandarmeriei –, scînteia era înăbuşită. Magicul moment în care masele aveau să se trezească ca să-şi dea seama de nevoile şi de puterea lor nu voia să vină. „Ne-am făcut socotelile fără a ţine seama de mase", scria, deziluzionat, Bakunin soţiei sale. Pierzînd orice nădejde că va putea salva lumea, el a murit, decepţionat, în 1876 – un Columb fără America, aşa cum spunea Aleksandr Herzen.

Între timp, totuşi, ideile lui prinseră rădăcini în ţara lui natală, şi anume printre narodnicii aparţinînd partidului „Voinţa poporului", întemeiat în 1879. Datorită sistemului de folosire în comun a pămîntului, specific ţărănimii din Rusia, reformatorii aveau un cult pentru ţăran, pe care îl considerau un socialist din naştere, care nu avea nevoie decît de apariţia unui Mesia pentru a fi trezit din letargie şi împins pe drumul revoluţiei. Acest Mesia urma să fie bomba. „Activitatea teroristă – declară programul narodnicilor –, constînd din nimicirea celei mai nefaste persoane aflate la conducere, are scopul să submineze prestigiul guvernului, trezind astfel spiritul revoluţionar al poporului şi încrederea lui în succesul cauzei".

În 1881, narodnicii l-au asasinat pe ţarul Alexandru al II-lea. Era o lovitură care va aduce triumful – îşi închipuiau ei –, o lovitură asemănătoare cu dărîmarea Bastiliei. Ea va proclama sus şi tare protestul lor, va chema la acţiune pe cei oprimaţi şi îi va înfricoşa pe opresori. Singurul lucru pe care l-a făcut însă a fost acela că a declanşat reacţiunea. Ţarul mort, a cărui coroana era poate simbolul autocraţiei, dar care, ca persoană, era considerat „eliberatorul" şerbilor, a fost jelit de ţărani, care credeau că „nobilimea l-a ucis pe ţar ca să-şi capete înapoi pămînturile". Miniştrii ţarului dezlănţuiră o campanie de represiuni sălbatice. S-a sfîrşit prima perioadă a anarhismului înainte ca mişcarea să ajungă la o nouă înflorire. În anii '90, un singur eveniment înfricoşător, care a dat noi proporţii anarhismului, a avut loc nu în Europa, ci în America, şi anume în oraşul Chicago. Acolo, în august 1886, opt anarhişti au fost condamnaţi la spînzurătoare de către judecătorul Joseph Gary pentru asasinarea a şapte poliţişti, în ziua de 4 mai, cu o bombă aruncată în mijlocul unei unităţi armate de poliţie care încerca să împrăştie o adunare de grevişti ţinută în Haymarket Square.

Aceasta împrejurare reprezenta punctul culminant al unei campanii pentru ziua de muncă de opt ore, care era, la rîndul ei, partea culminanta a unui deceniu de război industrial cu centrul la Chicago. Patronii foloseau drept aliaţi în toate ciocnirile forţele legii: poliţia, garda naţională şi tribunalele.

Revendicările muncitorilor erau întîmpinate cu pușți încărcate, cu lockouturi și de către spărgători de greva protejați de agenții lui Pinkerton[50] înarmați și considerați că ajutori de șerif pe baza jurămîntului pe care îl depuneau. În războiul dintre clase, statul nu era neutru. Din cauza mizeriei și a nedreptății, mînia muncitorilor creștea într-una și, odată cu ea, se mărea frica patronilor, se accentua sentimentul lor ca amenințarea era din ce în ce mai mare și hotărîrea lor de a o călca în picioare.

Anarhismul nu era o mișcare muncitorească, ci doar un element al revoltei generale a claselor de jos. Anarhiștii vedeau însă în luptele muncitorimii cărbunii aprinși ai revoluției și sperau că, suflînd. În ei, să-i facă să ardă cu flacără. „O jumătate de kilogram de dinamită face cît o banită de gloanțe", proclama August Spies, editorul revistei anarhiste Die Arbeiter Zeitung, care apărea la Chicago în limba germană. „Poliția și garda națională, cîinii de vînătoare ai capitalismului, sînt gata să ucidă". A avut dreptate în această privință, fiindcă în decursul unei ciocniri între muncitori și spărgătorii de greva poliția a tras omorînd doi oameni. „Răzbunare! Răzbunare!

Muncitori, la arme!" – îndemnau manifestele tipărite și distribuite de Spies în noaptea aceea, care cerea să se țină un miting de protest în ziua următoare. Mitingul a avut loc în Haymarket Square, poliția a intervenit ca să împrăștie muncitorii și atunci a fost aruncată bomba. Nu s-a descoperit niciodată cine a făcut asta.

Cuvîntările ținute de acuzați în fața tribunalului după ce s-a dat sentința au răsunat în toată Europa și America. „Să știe întreaga omenire – a strigat August Spies – ca în anul 1886, în statul Illinois, opt oameni au fost condamnați la moarte fiindcă au crezut într-un viitor mai bun". Pînă la sfîrșit, sentințele a trei condamnați la moarte au fost comutate în pedepse cu închisoarea. Unul din condamnații la moarte, Louis Lingg, cel mai tînăr, cel mai frumos și cel mai pătimaș dintre ei, care, după cum s-a dovedit cu martori, făcuse bombele, s-a aruncat singur în aer, cu ajutorul unei capsule de fulminat de mercur, în noaptea premergătoare execuției și a scris cu sîngele lui înainte de a muri: „Trăiască anarhia!" Mulți au considerat sinuciderea lui ca o mărturisire a vinovăției. Ceilalți patru, printre care era și Spies, au fost spînzurați la 11 noiembrie 1887.

Săracii trăiau într-o societate în care puterea, bogăția și cheltuielile nu fuseseră niciodată mai mari, în care cei bogați mîncau pește, păsări și carne de vită la o singură masă, trăiau în case cu pardoseli de marmură, cu pereții tapisați cu damasc și avînd 30, 40 sau 50 de încăperi, se înfofoleau în blănuri iarna și erau îngrijiți de o armată de servitori, care le lustruiau ghetele, le aranjau părul, pregăteau băile și aprindeau focurile.

În mediul acesta, cu ocazia unui dejun dat în cinstea d-nei Nellie Melba la Savoy, cînd s-au servit niște piersici minunate, o trufanda pentru sezonul acela, „înmiresmate și delicioase în vată în care erau învelite", oaspeții ghiftuiți s-au distrat aruncîndu-le celor ce treceau pe sub ferestre.

Așa erau stăpînitorii și oamenii avuți, ale căror posesiuni imense puteau fi explicate – după cîte se părea – prin faptul că fuseseră strînse din sudoarea maselor exploatate. „Ce este proprietatea?" – era faimoasă întrebare pe care o punea Proudhon și la care răspundea tot el: „Proprietatea este un furt". Nu știți – vocifera Enrico Malatesta în cartea sa Convorbire între doi muncitori, o lucrare clasică a anilor '90 – că fiecare bucățică de pîine pe care ei o mănîncă este luată de la gura copiilor voștri și că orice cadou mai deosebit pe care-1 fac sotiilor lor înseamnă pentru voi sărăcia, foamea, frigul sau poate chiar prostituarea soțiilor voastre?"

Dacă teoriile economice ale anarhiștilor erau nebuloase, în schimb, ura lor față de clasă conducătoare era puternică și patetică. Urau pe toți „călaii omenirii – cum îi numea Bakunin –, pe preoți, monarhi, oameni de stat, soldați, funcționari, financiari, capitaliști, cămătari și avocați". Pentru muncitori, inamicul nu era îndepărtatul bogătaș, ci reprezentanții lui vizibili, proprietarii de case și de fabrici, patronii și polițiștii.

Urau, dar numai puțini dintre ei se răzvrăteau. Cei mai mulți trăiau în apatie, abrutizați de sărăcie. Unii din ei renunțau la luptă. O femeie cu patru copii, care făcea cutii de chibrituri cu 4,5 cenți grosul[51] și care,

---

50 Allan Pinkerton (1819–1884) – patronul unei agenții americane de detectivi. A contribuit la înființarea serviciilor secrete federale.

51 O duzină de duzini, adică 1" de cutii.

lucrînd cîte 14 ore, putea confecţiona zilnic şapte grosuri pentru 31,5 cenţi, s-a aruncat într-o zi pe fereastră şi a fost ridicată moartă de pe stradă. Era „descurajată", a spus un vecin. Un tînăr care îşi avea mama bolnavă şi îşi pierduse slujba a fost dat în judecată pentru tentativa de sinucidere. Nevasta ecluzierului, care îl scosese din apă, a declarat că acuzatul „se trăgea înapoi, în timp ce eu mă străduiam să-l scot cît mai repede de-acolo", pînă cînd au venit cîţiva lucrători s-o ajute. Atunci cînd judecătorul a felicitat-o pe femeie pentru forţa ei muşchiulară, cei din sala au rîs, cu excepţia unui observator, numit Jack London, care a scris după aceea: „Tot ce puteam vedea era un tînăr aflat în pragul vieţii tîrîndu-se pătimaş spre moartea din mocirlă".

Eşecul pe care l-au suferit, pe vremea lui Bakunin, încercările de punere în practică a ideilor anarhiste a făcut că teoria şi practică anarhista să se-ndrepte într-o direcţie care nu mergea spre pămînt, ci spre nori. În nouă perioadă a anarhismului, care a început în ultimul deceniu al secolului, ţelurile lui au devenit şi mai utopice, iar faptele din ce în ce mai puţin legate de realitate. Devenise nerăbdător. Disprețuia firavele sforţări ale socialiştilor şi ale sindicaliştilor de a obţine ziua de muncă de opt ore. „Opt ore de muncă pentru patron înseamnă opt ore prea mult – proclama revista anarhistă La Revolte. – Ştim că ceea ce avem să-i imputăm societăţii noastre nu este faptul că muncitorul lucrează doisprezece sau paisprezece ore pe zi, ci acela că există patroni".

Cel mai de vază printre noii conducători anarhişti era prinţul Piotr Kropotkin, aristocrat prin naştere, geograf de profesie şi revoluţionar din convingere. Evadarea lui senzaţională, în 1876, după doi ani de detenţiune, din sinistră fortăreaţa Petropavlovsk din Petersburg îi adusese o aureolă de erou, pe care şi-a păstrat-o în toată strălucirea ei şi în anii de exil petrecuţi în Elveţia, Franţa şi Anglia prin propovăduirea îndîrjită şi perseverenţa a revoltei.

În ciuda unei vieţi de grele încercări, credinţa lui Kropotkin în omenire era inepuizabilă şi de neclintit. Dădea impresia – aşa spunea jurnalistul englez Henry Nevinson, care îl cunoştea bine – că „ardea de dorinţa să ia toată omenirea şi s-o ţină la sînul lui, ca s-o încălzească". De pe fruntea lui, pleşuva şi nobilă, mărginită de un nimb de păr castaniu şi stufos, radia bunătatea. Sub bărbie se răspîndea în voie o barbă bogată. Era foarte mic de statură, „cu un trup ce nu părea îndeajuns de mare ca să-i susţină capul masiv". Descendent al prinţilor din Smolensk, care, conform tradiţiei familiei lui, făceau parte din dinastia lui Rurik, conducătoare a Rusiei înaintea dinastiei Romanovilor, Kropotkin îşi luase locul în şirul lung de nobili ruşi „cuprinşi de remuşcări", care se simţeau vinovaţi că aparţineau unei clase ce oprimase vreme de veacuri poporul.

Se născuse în 1842. După ce a servit ca ofiţer de cazaci în Siberia, unde a studiat geografia regiunii, a ajuns secretarul Societăţii de geografie, din însărcinarea căreia a explorat, în 1871, ghețarii din Finlanda şi din Suedia. Devenise între timp membrul unui comitet revoluţionar secret şi, după ce a fost descoperit, a fost arestat şi întemniţat. După evadarea din 1876, anul în care a murit Bakunin, a plecat în Elveţia, unde a lucrat cu Elisee Reclus, geograful francez şi tovarăşul lui de idei, la monumentală geografie a lumii, opera lui Reclus.

Kropotkin a scris volumul despre Siberia şi a fondat împreună cu Reclus (iar după aceea a condus timp de trei ani) revista Le Revolte, care, după suprimarea şi reapariţia ei la Paris sub numele de La Revolte, urma să devină revista anarhistă cea mai bine cunoscută şi cu cea mai îndelungată viaţa. Şirul neîntrerupt de polemici, convingătoare şi pasionate, pe care le-a susţinut, prestigiul pe care i-1 dădea evadarea din cea mai temută temniţă a Rusiei, munca lui efectivă cu anarhiştii elveţieni din Munţii Jura, din cauza căreia a fost expulzat din Elveţia, iar toate acestea încoronate de titlul de prinţ, făceau din el succesorul recunoscut al lui Bakunin.

În Franţa, unde a venit în 1882, tradiţiile Comunei din Paris întreţinuseră o mişcare anarhistă militantă, din care făcea parte şi un grup în plină vigoare aflat la Lyon. O razie poliţienească, precum şi aruncarea, cu titlu de represalii, a unei bombe care cauzase moartea unui om au fost urmate de arestarea şi darea în judecată a 52 de anarhişti, printre care era şi Kropotkin, sub acuzaţia că aparţin unei ligi internaţionale avînd ca scop abolirea proprietăţii, familiei, statului şi religiei.

Condamnat la cinci ani închisoare, Kropotkin făcu trei, fu grațiat de către președintele Grevy și împreună cu soția și cu fiica lui, se stabili în Anglia, refugiul inevitabil al exilaților politici de pe vremea aceea.

Într-o căsuță din Hammersmith, un colț liniștit, respectabil și sumbru de la marginea Londrei, Kropotkin continua să scrie imnuri înflăcărate închinate violenței pentru La Revolte și articole erudite pentru revistele geografice și pentru revistă Nineteenth Century, să se întrețină în cinci limbi cu vizitatorii radicali, să țină prelegeri într-o pivniță din Tottenham Court Road la întrunirile clubului anarhist, să cînte la pian, să picteze și să farmece cu firea lui blîndă și cu manierele sale plăcute pe toți aceia pe care îi întîlnea. „Era de o amabilitate care se apropia de sfințenie – scria George Bernard Shaw –, iar cu barba sa lungă și cu expresia lui simpatică l-ai fi putut lua drept un cioban din țară făgăduinței. Singura lui slăbiciune era obiceiul de a prooroci într-una izbucnirea războiului în următoarele două sătpămîni. Pînă la urmă însă, a avut dreptate". De fapt, această slăbiciune nu era altceva decît expresia optimismului sau, fiindcă, pentru Kropotkin, războiul era catastrofa mult așteptată, care urma să nimicească lumea veche și să deschidă calea triumfului anarhiei. „Decăderea galopantă" a statelor grăbea triumful. „Nu poate fi prea îndepărtat, – scria el. – Tot ce se-ntîmplă îl apropie".

Și totuși, această persoană agreabilă, îmbrăcată convențional în redingota neagră a gentlemanului victorian, era un apostol intransigent al necesității violenței. Progresul omenirii înspre perfecțiune este ținut pe loc – scria el – „de inerția acelora care au interese investite în condițiile existente".

„Progresul are nevoie de un eveniment brutal care să arunce omenirea afară din făgașul ei și să o îndrume pe cai noi… Revoluția devine o necesitate absolută". Spiritul revoltei trebuie trezit în mase printr-o „propagandă repetată a faptei". Expresia aceasta, care a devenit sloganul violenței anarhiste, a fost folosită pentru prima dată de socialistul francez Paul Brousse, în 1878, anul care a văzut patru atentate contra unor capete încoronate: doua contra lui Wilhelm I, împăratul Germaniei, unul contra regelui Spaniei și unul contra regelui Italiei. „Ideea este în marș – scria Brousse – și noi trebuie să căutăm să inaugurăm propaganda faptei. Calea spre revoluție trebuie deschisă prin pieptul unui rege".

În anul următor, la un congres anarhist care s-a ținut în Munții Jura din Elveția, Kropotkin a pledat deschis în favoarea propagandei prin fapta, chiar dacă a fost mai puțin explicit în ceea ce privește metoda. Deși nu îndemna niciodată la asasinat prin prea multe cuvinte, totuși, în decursul anilor '80, el a continuat să recomande o propagandă „prin vorba și cuvînt scris, prin pumnal, arma de foc și dinamita". În paginile revistei La Revolte a publicat un apel inspirat adresat „oamenilor curajoși, dispuși nu numai să vorbească, dar să și acționeze, caracterelor curate, care prefera închisoarea, exilul și moartea unei vieți ce le contrazice principiile, firilor îndrăznețe, care știu că, pentru ca să cîștigi, trebuie să îndrăznești". Oamenii de acest fel trebuiau să formeze avangarda revoluției cu mult înainte că masele să fie gata și – „în timp ce alții vorbesc, se plîng și discută" – să săvîrșească „fapta răzvrătirii".

„O singură faptă – scria altă dată Kropotkin – face o propagandă mai bună decît o mie de manifeste. Vorbele se pierd în văzduh ca sunetele clopotelor de biserică". Acțiunile sînt necesare ca să „atîțe ura față de exploatatori, să ridiculizeze pe guvernanți, să le dea pe fata slăbiciunea și – mai presus de toate – să trezească spiritul de revoltă". Acțiunile pe care le cerea pe hîrtie și de pe o poziție elevată au fost înfăptuite, dar nu de el.

Prin anii '90, atunci cînd trecuse de 50 de ani, Kropotkin, deși nu-și modificase cu nimic părerile în ceea ce privește necesitatea revoltei, își mai potolise totuși într-o oarecare măsură entuziasmul pentru fapta individuală. „Deși spiritul revoluționar cîștiga enorm prin faptele acestea de eroism individual – scria el în La Revolte din martie 1891 –, totuși, nu aceste acțiuni eroice fac revoluțiile. Revoluțiile sînt, mai presus de orice, mișcări de masă… Instituții cu rădăcini înfipte în secole de istorie nu pot fi nimicite prin cîteva kilograme de explozivi…"

După revoluție – care avea să ceară, după calculele lui Kropotkin, între trei și cinci ani pentru răsturnarea guvernelor, distrugerea închisorilor, a forturilor și a cocioabelor și pentru exproprierea pămînturilor,

fabricilor şi a tuturor formelor de proprietate –, oameni lucrînd din propria lor dorinţă vor face inventarul tuturor stocurilor de alimente, al locuinţelor şi al mijloacelor de producţie. Se vor distribui cu milioanele liste tipărite de bunuri. Fiecare îşi va lua atît cît are nevoie din lucrurile care există în cantităţi mai mari decît cele necesare, iar lucrurile în cantităţi insuficiente vor fi raţionalizate. Întreaga proprietate va aparţine comunităţii. Fiecare individ va ridică din depozitele comunităţii hrană şi mărfuri după nevoile lui şi va avea dreptul „să hotărască el singur ce anume îi trebuie ca să ducă o viaţă tihnită". Fiindcă nu va mai există dreptul de moştenire, nu va mai fi nici lăcomie. Toţi bărbaţii apţi pentru muncă vor face „contracte" cu societatea prin intermediul grupurilor sau comunelor din care fac parte, angajîndu-se să lucreze cinci ore pe zi, de la vîrsta de 21 de ani şi pînă la aproximativ 45 sau 50 de ani, în domeniul pe care şi-1 vor alege.

Societatea le va garanta, în schimb, folosirea „caselor, magazinelor, străzilor, mijloacelor de transport, şcolilor, muzeelor etc."

Nu va fi nevoie de legi, de judecători sau de pedepse, fiindcă oamenii îşi vor executa contractele din nevoia lor de „cooperare, asistenţă şi simpatie" din partea vecinilor.

Cea mai supărătoare problema a planului anarhist era aceea a contabilizării valorii bunurilor şi a serviciilor. După teoriile lui Proudhon şi ale lui Bakunin, fiecare individ urma să fie plătit în bunuri, proporţional cu producţia lui. Lucrul acesta implica însă existenţa unui organism care să stabilească valorile şi să le contabilizeze, adică a unei „autorităţi", pe care anarhiştii „puri" o anatemizau. Soluţia – aşa cum a fost dată de Kropotkin şi de Malatesta – era aceea de a se presupune că fiecare va dori să lucreze pentru binele comunităţii, astfel ca – orice muncă fiind agreabilă şi demnă – fiecare îşi va aduce de bunăvoie contribuţia şi va lua pe gratis cele dorite din depozitul comunităţii, fără să mai fie nevoie de vreo contabilizare.

Ca să dovedească acest lucru, Kropotkin a dezvoltat teoria „asistentei mutuale", pentru a arăta că anarhismul îşi găsea o bază ştiinţifică în legile naturii. Teza lui Darwin – argumentă el – a fost denaturată de gînditorii capitalişti. În realitate, natura nu are înclinaţii sîngeroase şi nici nu este animată de instinctul fiecărei fiinţe de a supravieţui pe seama semenilor ei, ci de instinctul de a conserva speciile prin „asistenţă mutuală".

A luat în acest scop exemple din viaţa furnicilor şi a albinelor, a căilor sălbatici şi a vitelor cornute (care formează un cerc atunci cînd sînt atacate de lupi), din folosirea în comun a pămîntului şi din viaţa sătească a oamenilor din evul mediu. Admira foarte mult iepurii, care – deşi lipsiţi de apărare şi fără nici o adaptare specială – supravieţuiesc şi se înmulţesc. Pentru el, iepurele simboliza durabilitatea celor umili, care – aşa cum afirma un predicator mai vechi – vor moşteni pămîntul.

Deşi Kropotkin nu arata nici o moderaţie în dorinţa lui ca lumea burgheză să fie total distrusă, totuşi, această lume nu s-a putut abţine ca să-l onoreze. Era un savant distins şi, pe deasupra, prinţ. Deşi n-a fost de acord să fie numit membru al Societăţii geografice regale din Londra, fiindcă era sub patronajul regelui, a fost totuşi invitat la banchetul societăţii, iar cînd a refuzat să se scoale în picioare la toastul pentru rege al preşedintelui, acesta s-a ridicat din nou ca să închine în sănătatea prinţului Kropotkin, iar toată lumea a făcut acelaşi lucru, alăturîndu-se urării. Atunci cînd a vizitat, în 1901, Statele Unite şi a ţinut prelegeri la Lowell Institute din Boston, a fost primit de întreaga elită intelectuală a oraşului, precum şi de d-na Potter Palmer din Chicago, care nu accepta niciodată că alţii să i-o ia înainte. Memoriile lui au fost achiziţionate de revista Atlantic Monthly; cărţile lui purtau numele celor mai respectabili editori, iar cînd a apărut Ajutorul mutual, Review of Reviews a calificat-o „o carte delicioasă, agreabilă, robustă şi bună, pe care îţi face plăcere s-o citeşti".

Gîndirea anarhistă căpătase o mare dezvoltare şi în Franţa.

În mulţimea de teoreticieni, unii serioşi şi alţii superficiali, conducători erau Elisee Reclus şi Jean Grave. Reclus – omul cu faţa melancolică şi împodobită cu o barbă neagră, de o frumuseţe sumbră ca aceea a unui Crist bizantin – era profetul mişcării. Luptase pe baricadele Comunei şi se îndreptase spre temniţă pe drumul prăfuit şi pătat de sînge care ducea la Versailles. Se trăgea dintr-o familie distinsă de oameni

erudiți și – în afară muncii lui de geograf – își consacrase mulți ani din viața ca să explice și să propage sistemul anarhist cu ajutorul cărților și al revistelor pe care le scotea din cînd în cînd cu Kropotkin și Grave. În prelegerile lui la Universite Nouvelle din Bruxelles, unde a ocupat pentru un timp catedra de geografie, a exercitat asupra auditorilor – așa cum a scris unul din ei – un „magnetism irezistibil". Trecea de la formarea Pămîntului la viitorul omenirii și „afirma, ca și Rousseau, credința lui nestrămutată în bunătatea omului odată eliberat de tarele unei societăți bazate pe forța".

Spre deosebire de Reclus, Grave se trăgea dintr-o familie de muncitori. La început cizmar, iar mai tîrziu – ca și Proudhon – zețar și tipograf, se exersase, prin anii '80, în producerea fulminatului de mercur pentru ca să arunce în aer Prefectura de poliție sau palatul Bourbon, care era pe atunci sediul Parlamentului francez. Cartea lui La Societe mouribonde et Vanarchisme[52] argumenta atît de convingător necesitatea răsturnării statului și dădea atît de multe sugestii insidioase, încît l-a costat doi ani de închisoare. În timpul detențiunii a scris o altă carte, La Societe apres la revolution[53], pe care a tipărit-o singur și a publicat-o imediat după eliberare. Fiindcă avea idei utopice, nu era considerat de către autorități ca periculos pentru ordinea de stat. Într-o mansardă de la etajul cinci al unei clădiri situate pe Rue Mouffetard, o stradă locuită de muncitori, edita, scria singur în cea mai mare parte și tiparea la o presă de mînă La Revolte, lucrînd în același timp la marea lui operă istorică, Le Mouvement libertaire sous la troisieme republique[54]. Într-o cameră mobilată cu o masă și două scaune trăia și lucra, îmbrăcat invariabil într-o bluză neagră și lungă de muncitor francez, înconjurat de broșuri și de ziare, „simplu, tăcut și neobosit" și atît de absorbit de gîndurile și de sarcina lui, „încît părea a fi un pustnic din evul mediu care uitase să moară cu opt sute de ani mai înainte".

Adepții care formau grosul mișcării nu se constituiau într-un partid, ci se asociau în cluburi și grupuri mici și localizate.

Mai tînăr cu zece ani decît Kropotkin, Enrico Malatesta arata ca un bandit romantic care putea fi prieten cu contele de Monte Cristo. În realitate, se trăgea dintr-o familie burgheză bine situată, iar ca tînăr student în medicină fusese dat afară de la Universitatea din Neapole fiindcă luase parte la o răzmeriță studențească de pe timpul Comunei din Paris. A învățat după aceea meseria de electrician, ca să aibă din ce trăi, s-a alăturat secției italiene a Internaționalei I, a trecut de partea lui Bakunin și împotriva lui Marx, a condus o revoltă țărănească, născută moartă, în Apulia, a fost închis și apoi a plecat în exil. A încercat să devieze greva generală din 1891 a muncitorimii belgiene de la țelul – meschin pentru el – de obținere a dreptului de vot pentru toți bărbații, fiindcă votul era, după credința lui de anarhist, doar o simplă păcăleală a statului burghez. A fost expulzat pentru isprăvi revoluționare similare din mai multe țări la rînd și apoi condamnat la cinci ani închisoare pe insula Lampedusa, de unde a evadat într-o barcă cu vîsle în timpul unei furtuni. Din închisoarea italiană în care a ajuns mai tîrziu a evadat într-o ladă de ambalaj marcată „Mașini de cusut". A fost încărcat pe un vas care se îndrepta spre Argentina, unde spera să găsească – în Patagonia – aur pentru a procura fonduri cauzei. A dat într-adevăr peste un filon aurifer, însă lotul i-a fost confiscat de guvernul argentinian.

Nemulțumindu-se numai să vorbească despre dispariția viitoare a statului, Malatesta era amestecat permanent în diferite încercări practice destinate să ajute statul să dispară.

Caracteristica cea mai remarcabilă a acestor conducători era optimismul. Erau siguri că sistemul capitalist trebuia să se prăbușească din cauza putreziciunii și aveau presentimentul că apropiatul sfîrșit al secolului va fi o misterioasă linie de hotar.

„Toți așteaptă nașterea unei noi ordini a lucrurilor – scria Reclus. – Secolul care a fost martorul unor descoperiri așa de mari în lumea științelor nu se poate sfîrși fără să ne aducă cuceriri și mai mari. După atîta ură, ardem de dorința de a ne iubi unii pe alții și din cauza aceasta sîntem inamicii proprietății particulare și

52 Societatea muribundă și anarhismul.
53 Societatea după revoluție.
54 Mișcarea anarhistă sub cea de-a III-a Republică.

disprețuim legea".

Noua eră de violență a anarhismului a început în Franța imediat după cea de-a o suta aniversare a revoluției franceze.

S-a instalat dintr-o dată o domnie de doi ani a dinamitei, a pumnalului și a focurilor de armă, care a ucis atît oameni de rînd, cît și oameni mari, a distrus bunuri, a alungat siguranță și a răspîndit teroarea, pentru că apoi să se potolească. Semnalul a fost dat în 1892 de un om al cărui nume – Ravachol – părea că „emană revolta și ura".

În ziua de 1 mai a anului 1891, la Clichy, suburbie muncitorească a Parisului, o demonstrație a lucrătorilor, condusă de Ies anarchos purtînd steaguri roșii cu lozinci revoluționare, a fost șarjată de poliția călare. În încăierarea care a urmat, cinci polițiști au fost răniți ușor, iar trei conducători anarhiști mai grav. Tîrîți la secția de poliție, anarhiștii au fost supuși – încă plini de sînge și fără să li se fi dat ajutorul medical necesar – unui passage a tabac[55] de o sălbăticie de neînchipuit, fiind făcuți să treacă printre două șiruri de polițiști, care îi loveau cu picioarele, cu pumnii și cu mînerele revolverelor. La proces, procurorul Bulot a cerut pedeapsa cu moartea pentru toți cei trei acuzați, cerere cu totul nejustificată, fiindcă nu fusese omorît nimeni, și care avea să provoace un șir întreg de atentate cu dinamită. Deocamdată, Benoist, președintele tribunalului, l-a achitat pe un acuzat și i-a condamnat pe ceilalți doi la cinci, respectiv trei ani închisoare, adică la pedeapsă maximă ce putea fi dată în condițiile în care se petrecuseră faptele.

La șase luni după proces, locuința lui Benoist de pe bulevardul St. Germain a fost aruncată în aer cu o bombă. După două săptămîni, la 27 martie, o altă bombă a aruncat în aer locuința procurorului Bulot din stradă Clichy. Între cele două explozii, poliția dăduse publicității o descriere a criminalului bănuit, prezentat ca un tînăr slab, dar Musculos, în vîrstă de 20–30 de ani cu o fața osoasă și gălbuie, cu părul și barba castanie, cu o înfățișare bolnăvicioasă și avînd o cicatrice rotundă între degetul mare și cel arătător ale mîinii stîngi. În ziua celei de-a două explozii, un om cu aceste semnalmente, care lua masa la restaurantul Very de pe bulevardul Magenta, a început să vorbească cu un chelner numit Lherot despre această explozie. Individul și-a expus în același timp opiniile sale antimilitariste și anarhiste. Lherot a fost surprins – de cele auzite, dar n-a întreprins nimic. Peste două zile, omul a venit din nou, iar Lherot, observînd de data aceasta cicatricea, a chemat poliția.

El era Ravachol, își luase numele mamei, în loc de Koenigstein, numele tatălui, care își părăsise soția și cei patru copii, lăsîndu-1 pe Ravachol, pe atunci în vîrstă de 8 ani, ca susținător al familiei. La 18 ani, după ce a citit Jidovul rătăcitor al lui Eugene Sue, și-a pierdut credința în Dumnezeu, a îmbrățișat ideile anarhiștilor și a început să ia parte la întrunirile lor, astfel că, drept rezultat, a fost dat afară, împreună cu un frate mai tînăr, din slujba de ajutor de vopsitor pe care o avea. Între timp, sora lui mai mică a murit, iar cea mai mare a născut un copil nelegitim. Deși a mai găsit și alte slujbe, totuși, ele nu-i aduceau un venit suficient ca să-și ferească familia de mizerie. Drept urmare, a început să-și procure venituri suplimentare nelegale. Jefuirea bogaților este dreptul celor săraci, „ca să nu ducă o viață de animale – a spus el la închisoare. – Este o lașitate și o înjosire să mori de foame. Prefer să mă fac hoț, falsificator sau asasin". De fapt, a fost toate acestea și, pe deasupra, jefuitor de morminte.

La procesul lui, care a avut loc la 26 aprilie 1892, Ravachol a declarat că mobilul acțiunilor lui a fost să răzbune pe anarhiștii din Clichy, care au fost bătuți de poliție „fără să li se dea măcar apa ca să-și spele rănile", pentru că după aceea Bulot și Benoist să le aplice pedeapsa maximă, deși juriul recomandase minimul de pedeapsă.

Poliția descoperise un întreg șir de crime ale lui Ravachol, printre care jefuirea unui mormînt ca să ia bijuteriile mortului, asasinarea unui avar de 92 de ani și a menajerei lui, asasinarea a două femei bătrîne care țineau o prăvălie cu articole de fierărie și care-1 înșelaseră cu 40 de sous, precum și a altui negustor care nu-l înșelase cu nimic.

[55] Bătaie cruntă.

Presa anarhista se împărți în două. În La Revolte, Kropotkin l-a repudiat pe Ravachol ca „nefiind un revoluționar adevărat, autentic", ci dintre cei din „varietatea opera-bouffe".

Faptele acestea, scria el, „nu fac parte din munca zilnică și perseverența, puțin vizibilă, dar imensă, pe care o pretinde revoluția. Ea cere altfel de oameni decît cei de teapa lui Ravachol. Să-i lăsăm pe seama burghezului fin de siecle, ai cărui produs sînt". Malatesta respingea și el în En Dehors, revista literară a anarhiștilor, faptele lui Ravachol.

Ravachol ținea în bună măsură – dar nu în întregime – de clasa anarhiștilor singuratici, care cuprindea un teoretician adevărat, germanul Max Stirner, și sute de profesioniști ai cultului eului. Oamenii aceștia profesau un dispreț total față de orice sentiment burghez sau constrîngere socială și recunoșteau dreptul individului de a „trăi în mod anarhic", drept care includea furtul și orice alt delict care putea servi necesitaților momentului. Erau interesați de propria lor persoană și nu de revoluție. Operațiile neînfrînate ale acestor „Borgia în miniatură", care se terminau de obicei prin încăierări cu poliția, în care se trăgeau focuri de armă și se făcea parada de steagul „anarhismului", sporeau în mare măsură frica și mînia publicului.

La 11 iulie Ravachol a plecat spre ghilotina calm și fără să-și recunoască greșelile și, înainte de a muri, a strigat: „Vive L'anarchie!" Peste noapte, Ravachol a devenit un martir al anarhismului, iar pentru drojdia societății – un erou popular.

La Revolte și-a schimbat atitudinea. „Va fi răzbunat", proclama ea, adăugindu-și mica ei contribuție la șirul de răzbunări care urma să se desfășoare. En Dehors deschise o listă de subscripție pentru copiii unui complice judecat odată cu Ravachol. Printre cei ce au subscris se afla pictorul Camille Pissarro, dramaturgul Tristan Bernard, socialistul și poetul belgian Emile Verhaeren, precum și Bernard Lazare, care avea să joace curînd un rol în procesul Dreyfus.

Pe cînd se întîmplau toate acestea, violența izbucni și peste Atlantic.

Anarhismul, care respinge autoritatea în chestiunile sexuale, ca și în toate celelalte, își avea intrigile lui amoroase, iar una din ele, care urma să aibă un efect exploziv asupra mișcării din America, era în curs de desfășurare tocmai pe atunci la New York. Începuse în 1890, la un miting pentru comemorarea martirilor de la Haymarket, unde a luat cuvîntul exilatul de origine germană Johann Most, un bărbat cu fața strîmbă și cu corpul diform, care edita săptămînalul anarhist Die Freiheit din New York.

Accidentul din copilărie, ale cărui urmări rămăseseră fără îngrijire medicală și care i-a desfigurat fața, precum și tinerețea lui înjosită și solitară, petrecută pribegind din loc în loc, cîteodată flămînzind și altă dată făcînd fel de fel de meserii, fuseseră hrana spirituală a urii lui contra societății. În sufletul lui Most, ea înmugurise și se dezvoltase cu forța unei buruieni.

Învățase în Germania meseria de legător de cărți, scrisese articole pline de mînie pentru presă revoluționară și fusese, pentru o legislatură, deputat în Reichstag prin anii '70. Izgonit din Germania pentru că aţîţa la răscoală, s-a refugiat mai întîi în Anglia, unde a devenit anarhist, a fondat o revistă, în care își exprima sentimentele lui înflăcărate, și a salutat vestea uciderii lui Alexandru al II-lea, în 1881, cu atîta entuziasm, încît a fost condamnat la 18 luni închisoare. Faptul că tovarășii lui aplaudaseră la fel de fierbinte – în timp ce el se afla în temniță – asasinarea la Dublin a lordului Frederick Cavendish de către rebelii irlandezi a făcut ca tradiționala toleranţă engleză să se simtă în sfîrșit ofensată, astfel că Die Freiheit a fost suprimată, iar la ieșirea lui din închisoare, Most a fost obligat să-și transfere revista și pasiunea în Statele Unite.

Aici, incitările și ferocitatea revistei sale au continuat să se manifeste cu aceeași forţă ca și mai înainte, astfel că un cititor o asemăna cu „o lavă care împrăștie flăcări de batjocură, dispreț și sfidare… și exala ura". După ce a lucrat un timp în secret într-o fabrică de explozivi din Jersey City, Most a publicat un manual despre fabricarea bombelor și a expus în Die Freiheit, într-un limbaj lipsit de orice reținere, modul de folosire a dinamitei și a nitroglicerinei. Țelul lui, ca și ura, avea un caracter general și se-ndrepta spre distrugerea „dominației de clasă existente" printr-o acțiune revoluționară „implacabilă".

Most se dezinteresa cu totul de ziua de muncă de opt ore – „revendicarea aceea afurisită", cum o numea

el –, care, chiar dacă va fi obținută, va servi numai ca să distragă masele de la scopul real, care era lupta contra capitalismului și pentru o nouă societate.

În 1890, Most avea 37 de ani, o înălțime mijlocie și un cap mare încoronat cu un păr cărunt și stufos, a cărui parte inferioară era răsucită spre stînga de către falca dislocată. Deși aspru și înăcrit, a fost totuși așa de elocvent și de pătimaș atunci cînd a vorbit la mitingul de comemorare, încît lumea a uitat de înfățișarea lui respingătoare. Pentru o membră, care făcea parte dintre ascultători, ochii lui albaștri erau „simpatici" și el părea că „radiază ura și iubire".

În orice caz, Emma Goldman, o evreică din Rusia, în vîrstă de 21 de ani, care imigrase de curînd și care avea un suflet rebel și o fire foarte emotivă, a fost peste măsură de încîntată.

Însoțitorul ei din seara aceea era Alexander Berkman, evreu din Rusia ca și ea, care trăia în Statele Unite de aproape trei ani.

Persecuția din Rusia și sărăcia din America le infiltraseră celor doi tineri scopuri revoluționare exaltate. Crezul lor era anarhismul. Prima ocupație a Emmei în Statele Unite fusese aceea de cusătoreasă într-o fabrică, unde lucra 10 ore și jumătate pe zi cu 2,50 dolari pe săptămînă. Pentru camera ei plătea 3 dolari pe lună. Berkman se trăgea dintr-o familie ceva mai înstărită, care avusese posibilitatea să țină servitori și să-l trimită pe el la liceu. Fusese lovită însă pe neașteptate de un dezastru politic. Un unchi la care ținea și care avea sentimente revoluționare a fost înhățat de poliție și nu l-a mai văzut niciodată, iar Sașa (Alexandru) fusese dat afară din școală fiindcă scrisese o compoziție nihilistă și ateistă. Avea acum 20 de ani, „gîtul și pieptul de uriaș", o frunte înaltă de om studios, ochi inteligenți și o expresie severă. Ca să se elibereze de „tensiunea și de înfricoșătoarea emoție" pe care i-o produsese cuvîntarea lui Most despre martiri, Emma a căutat alinare în brațele lui Sașa, pentru că după aceea, cuprinsă de entuziasm, să alerge și în brațele lui Most. Tensiunea pe care a produs-o acest aranjament s-a dovedit a nu diferi cu nimic de acela din orice triunghi amoros burghez.

În iunie 1892, la Homestead, Pennsylvania, Sindicatul muncitorilor oțelari a intrat în grevă ca să protesteze contra scăderii salariilor de către Carnegie Steel Company.

Societatea ordonase reducerea salariilor cu intenția deliberată de a zdrobi sindicatul și, în așteptarea bătăliei, se apucase să ridice o estacadă acoperită cu sîrmă ghimpată, în spatele căreia plănuia să mențină în funcțiune laminoarele cu ajutorul a trei sute de spărgători de greva recrutați de Agenția Pinkerton.

Fiindcă se făcuse filantrop, Andrew Carnegie s-a retras discret, pe timpul verii, lîngă un rîu plin cu somoni din Scoția, lăsîndu-1 pe director, Henry Clay Frick, să dea bătălia cu muncitorimea organizată.

La 5 iulie, spărgătorii de grevă, recrutați de Frick, urmau să fie introduși în uzina ca să o pună în funcțiune. După ce au trecut Monongahela în șlepuri blindate și erau gata să debarce, au fost atacați de greviști cu tunuri de construcție proprie, cu puști, dinamită și ulei încins. Ziua în care a avut loc această lupta înverșunată s-a terminat cu 10 morți și 70 de răniți, iar oamenii lui Pinkerton au fost azvîrliți afară din uzina de către muncitorii însîngerați, dar triumfători. Guvernatorul Pennsylvaniei a trimis la fața locului 8000 de soldați din garda națională, întreaga țară s-a înfiorat și, în atmosfera aceea de fum de praf de pușcă, de distrugeri și de frămîntare, Frick a dat muncitorilor un ultimatum prin care îi înștiința că refuză să trateze cu sindicatul, că intenționează să mențină în funcțiune uzina cu ajutorul muncitorilor nesindicalizați și că va concedia pe aceia care refuză să se întoarcă la lucru și îi va evacua din locuințe.

„Homestead! Trebuie să plec la Homestead!" – strigă Berkman în seara aceea memorabilă cînd Emma a năvălit în camera lui fluturînd ziarul. Simțeau că acesta era „momentul psihologic pentru faiptă… Toată țara s-a ridicat contra lui Frick, iar o lovitură îndreptată împotriva lui va atrage atenția întregii lumi asupra cauzei". Muncitorii intraseră în grevă nu numai pentru interesele lor, ci „pentru cauza comună, pentru o viață liberă, pentru anarhism…", deși nu știau nimic despre el.

Deocamdată erau niște „răzvrătiți orbi", iar Berkman simțea că este misiunea lui să „lumineze" lupta și să transmită „viziunea anarhismului, singura care poate impregna nemulțumirea cu un țel revoluționar

conștient". Suprimarea unui tiran nu era numai un act legitim, ci și „un act de eliberare, dăruirea vieții și a șanselor de progres unui popor oprimat", iar „cea mai înaltă datorie" și „piatra de încercare a oricărui revoluționar adevărat" era să moară pentru cauză.

Berkman s-a suit în trenul de Pittsburgh, hotărît să-l ucidă pe Frick, dar să rămînă el însuși în viață destul timp ca să-și poată „Motiva fapta în fața tribunalului", pentru că apoi, în închisoare, „să-și facă singur seama, ca Lingg".

La 23 iulie s-a dus la biroul lui Frick, unde a fost primit cînd a prezentat o carte de vizită pe care scrisese: „Agent al unei firme de plasare din New York". Frick era tocmai într-o discuție cu vicepreședintele societății, John Leishman, cînd Berkman intra, scoase un revolver și trase. Glontele îl răni pe Frick în partea stîngă a gîtului. Atentatorul trase din nou, rănindu-1 pe Frick în partea dreaptă, însă atunci cînd trase a treia oară, Leishman îi împinse brațul în sus, astfel ca glontele își greși ținta. Plin de sînge, Frick se ridică și se repezi la Berkman, care, atacat acum și de Leishman, căzu la pămînt, trăgîndu-i și pe ceilalți doi după el. Eliberîndu-și o mînă, reuși să scoată un pumnal din buzunar și să-l înjunghie pe Frick de șapte ori în șale și în picioare, pînă cînd a fost tras deoparte de către un ajutor de șerif și de alți oameni care năvăliseră în încăpere.

La secția de poliție au fost găsite asupra lui Berkman (unii spun că în gură) două capsule de fulminat de mercur, de felul celor pe care le folosise Lingg ca să se sinucidă. Frick a scăpat cu viața, greva a fost înăbușită de către garda națională, iar Berkman a fost condamnat la 16 ani închisoare.

Deși toate întîmplările acestea lăsaseră țara cu răsuflarea tăiată, totuși, emoția pe care o suferise mulțimea era neînsemnată în comparație cu aceea care a zguduit cercurile anarhiste atunci cînd în Die Freiheit din 27 august Johann Most, preotul violenței, își repudie dintr-o dată convingerile anterioare și se ridică contra încercării lui Berkman de a ucide un tiran. Most spunea că importanța acțiunii teroriste fusese supraestimată, că ea nu putea mobiliza revolta într-o țară în care nu există o conștiință de clasă proletară și îi trata pe Berkman – socotit acum ca erou de către anarhiști – cu dispreț. Atunci cînd a repetat verbal aceste păreri, la o întrunire, din mijlocul ascultătorilor s-a ridicat o zeiță a furiei.

Era Emma Goldman, care sări pe tribuna înarmată cu o cravașă și-1 lovi pe fostul ei amant peste față și peste trup.

Scandalul care a urmat a fost formidabil.

Nu-i nici o îndoială că atît în comportarea lui Most, cît și în fapta Emmei au jucat un rol sentimentele personale. Este posibil ca Most să-și fi luat ideile de la Kropotkin și de la Malatesta, care începuseră să pună la îndoială valoarea acțiunilor violente încă de la atentatul lui Ravachol. Însă Berkman, un om cu totul devotat cauzei, nu putea fi comparat cu Ravachol, și de aceea este limpede că ceea ce îl rodea pe Most nu era decît gelozia față de un rival mai tînăr, atît în dragoste, cît și în mișcarea revoluționară.

În anul care a urmat evenimentelor de la Homestead, frica a izbucnit din nou atunci cînd guvernatorul John P. Altgeld al statului Illinois i-a grațiat pe cei trei deținuți rămași de pe urma procesului de la Haymarket. Altgeld, un om ciudat, aspru și pătimaș, născut în Germania și adus în Statele Unite la vîrsta de trei luni, avusese o copilărie plină de privațiuni, în care își cîștigase existenta ca lucrător manual. La 16 ani luptase în războiul civil, apoi studiase dreptul, ajunsese avocat al statului, judecător și, în sfîrșit, guvernator, făcuse avere cu proprietățile imobiliare și era un liberal înverșunat. Își propusese să repare nedreptatea făcută cu ocazia procesului sumar de la Haymarket imediat ce va avea această putere, lucru ce putea fi explicat în parte și prin pica pe care i-o purta judecătorului Gary. De îndată ce a fost ales guvernator, a pus să se facă un studiu al actelor procesului, iar la 26 iunie 1893 a emis actul de grațiere, însoțit de un document conținînd 18000 de cuvinte prin care se dovedea ilegalitatea răspunsului dat de juriu și a condamnării pronunțate de judecător. Documentul arăta că juriul fusese alcătuit în mod favorabil acuzării și „astfel ales încît să condamne", că judecătorul era pornit contra inculpaților și nu voise să facă o judecată dreaptă, precum și că procurorul recunoscuse că nu există nici un cap de acuzare contra a cel puțin unuia dintre acuzați. Faptele acestea nu erau necunoscute, iar în anul care se scursese între condamnarea și spînzurarea celor cinci, mulți

locuitori proeminenți din Chicago, pe care condamnarea la moarte îi apăsa pe suflet, acționaseră ca simpli particulari în vederea grațierii și tot lor li se datora de fapt comutarea sentinței pentru cei trei acuzați care se mai aflau în viață. Dînd însă pe față matrapazlîcurile justiției, Altgeld zdruncinase încrederea oamenilor în una din instituțiile fundamentale ale societății. Dacă grațierea anarhiștilor ar fi fost un simplu act de îndurare, agitația n-ar fi fost prea mare. Însă fiindcă procedase altfel, el fu criticat extrem de aspru de către presă, de păstorii din amvoane și de către diferite personalități importante. Un ziar din Toledo l-a învinuit că încurajează „distrugerea civilizației", iar The Sun din New York s-a simțit așa de ofensat, încît a recurs la următoarea poezie:

Vai, nesăbuitule Chicago…
Ridică-ți mîinile slabe și vinovate
De pe epava statelor.
Și în timp ce turnurile măcinate se năruie.
Scrie Altgeld pe porțile tale.

La alegerile următoare, Altgeld a fost scos din funcție. Din cauza grațierii și din alte motive, el n-a mai fost ales guvernator și a murit în 1902, la vîrsta de 55 de ani.

În timp ce aceste evenimente aveau loc în Statele Unite, era dinamitei a izbucnit și în Spania. Ca și Rusia, Spania era un cazan în care elementul revoluționar fierbea sub capacul etanș al oprimării, ținut apăsat de paznicii statului – biserica, proprietarii de pămînt și guardia civil[56]. Deși Spania avea cortes[57] și o fațadă de procedura democratică, totuși, în realitate, clasa muncitoare n-avea la dispoziție mijloacele legale de reformă și de schimbare care existau în Franța și în Anglia. De aceea, atracția anarhismului și a metodelor lui violente era mai puternică. Spre deosebire însă de anarhismul „pur", forma pe care a luat-o această mișcare în Spania era colectivă, fiindcă nu putea fi altfel. Oprimarea era prea apăsătoare ca să dea speranțe unor acțiuni individuale.

În ianuarie 1892 s-a produs o răbufnire care, ca și întîmplarea din ziua de 1 mai de la Clichy, urma să inaugureze un șir teribil de atentate, represalii și răzbunări. În sudul țării, acolo unde imensele latifundii ale proprietarilor absenteiști erau cultivate de țărani, care lucrau ziua întreagă pentru o pîine, revoltele se țineau lanț. Se revoltaseră de data aceasta 400 de țărani, care, înarmați cu furci, coase sau cu armele de foc pe care putuseră să le procure, se îndreptaseră spre satul Jerez de la frontiera din Andaluzia cu scopul de a elibera cinci tovarăși de-ai lor condamnați să stea în lanțuri întreaga lor viață pentru complicitate într-un conflict de muncă petrecut cu zece ani înainte. Revolta fusese înăbușită imediat, iar patra din conducătorii ei sugrumați cu încetul, după sistemul spaniol de execuție, la care victima este legată cu spatele de un stîlp și strangulată cu o fîșie de pînză pe care călăul o răsucește de la spate cu un mîner de lemn. Zarzuela, unul dintre condamnați, a murit strigînd: „Răzbunați-ne!"

Unul din bastioanele guvernului spaniol era reprezentat de generalul Martinez de Campos, a cărui mîna puternică restaurase monarhia în 1874. După aceea îi bătuse pe carliști, reprimase una din primele insurecții cubaneze și apoi deținuse funcția de prim-ministru și de ministru de război. La 24 septembrie 1893, Martinez trecea în revistă, la Barcelona, o adunare de trupe. Din primele rînduri ale mulțimii, un anarhist cu numele Pallas, care îl însoțise pe Malatesta în Argentina, arunca mai întîi o bombă și apoi o a doua, omorînd calul generalului, un soldat și cinci spectatori, însă lăsînd-o din greșeală neatinsă pe plănuită lui victimă, care căzuse, doar puțin contuzionata, sub trupul calului. Așa cum a mărturisit-o cu mîndrie, Pallas își propusese să-l ucidă pe general și „întregul lui stat-major". Atunci cînd a fost condamnat la moarte de Curtea marțială, a strigat: „De acord! Sînt mii de oameni care vor continua munca". I s-a permis să-și ia rămas-bun de la copii, dar – din cine știe ce motiv lipsit de omenie – nu și de la soție și de la mama. Condamnat să fie împușcat cu spatele la plutonul de execuție – o altă variantă spaniolă a modului uzual de aducere la îndeplinire a

56 Garda civilă.
57 Adunare legislativă.

sentințelor de condamnare la moarte –, el a repetat strigătul Andaluziei: „Răzbunarea va fi teribilă!”

Răzbunarea a venit, într-adevăr, după cîteva săptămîni, tot în capitala catalană, sub forma unui atentat care – după numărul morților – a fost cel mai pustiitor din toate atentatele anarhiste. În seara zilei de 8 noiembrie 1893, dată foarte apropiată de ziua aniversării evenimentelor de la Haymarket, se inaugura sezonul de operă la Teatro Lyceo, iar spectatorii în haine de seara luxoase ascultau Wilhelm Tell. În momentele culminante ale acestei drame de sfidare a tiranilor, de la balcon au fost aruncate în sala două bombe. Una a explodat, omorînd pe loc 15 persoane, iar cealaltă a rămas intactă, amenintind să explodeze în orice moment. A izbucnit o larmă infernală, provocată de „groază și de consternare”, de țipete și de blesteme, și s-a produs o îmbulzeală sălbatică spre ieșiri, unde oamenii „se luptau ca fiarele să scape, fără să respecte nici vîrsta, nici sexul”. După explozie, în timp ce răniții erau scoși afară, cu splendidele lor haine sfîșiate și cu sîngele șiroind pe plastroanele albe și scrobite, mulțimea adunată afară a început să „blesteme și pe anarhiști și poliția”, după spusele unui reporter. De pe urma rănilor au mai murit încă 7 oameni, făcînd ca totalul morților să se ridice la 22, iar al răniților la 50.

Riposta guvernului a fost cumplită. Poliția a făcut descinderi în toate cluburile, locuințele sau locurile de adunare cunoscute ale nemulțumiților sociali. Sute și poate mii de oameni au fost arestați și aruncați în carcerele fortăreței Montjuich, închisoare situată la 200 de metri deasupra mării, ale cărei tunuri dominau portul și orașul Barcelona, zădărnicind dinainte orice revoltă a acestei localități cronic răzvrătite.

Celulele erau așa de pline, încît noii arestați trebuiau ținuți, legați în lanțuri, pe vasele de război ancorate sub fortăreață.

Deținuții au fost supuși la cazne crunte ca să li se smulgă o mărturisire. Erau arși cu fierul roșu, siliți cu biciuștile să alerge continuu 30, 40 sau 50 de ore în șir sau supuși altor procedee care-și aveau baștină în patria inchiziției. Cu ajutorul unor asemenea mijloace, a fost stoarsă o informație ce a condus la arestarea, în ianuarie 1894, a unui anarhist numit Santiago Salvador, care a recunoscut că a comis crima de la Opera ca un act de răzbunare a lui Pallas. Arestarea lui a fost plătită imediat de către tovarășii lui anarhiști din Barcelona cu un alt atac cu bombe, care a provocat moartea a două persoane nevinovate. Guvernul a răspuns cu șase condamnări la moarte – executate în aprilie – ale unor deținuți de la care se obținuseră mărturisiri smulse prin tortură. Salvador, care încercase, dar fără rezultat, să se sinucidă cu un revolver și cu otravă, a fost judecat separat în luna iulie și executat în noiembrie.

Înspăimîntătoarea poveste a exploziei de la Opera din Spania a stîrnit nervozitatea autorităților de pretutindeni și i-a făcut chiar pe englezi să se-ntrebe dacă era potrivit să li se permită anarhiștilor să-și propage pe față doctrinele. Atunci cînd, după trei zile de la atentat, anarhiștii își ținură tradiționala lor întrunire de comemorare a martirilor de la Haymarket, în Parlament s-au făcut interpelări în legătură cu atitudinea d-lui Asquith, ministrul liberal al afacerilor interne, care autorizase personal întrunirea, cînd, de fapt, asemenea întruniri necesitau o aprobare specială dată în prealabil de către Ministerul de Interne. D-l Asquith încercă să înlăture interpelarea printr-o simplă ridicare din umeri, considerînd-o ca lipsită de importantă, însă a fost „strivit” – după spusele unui reporter – de către liderul opoziției, d-l Balfour, care, în felul lui apatic, își exprima părerea că dreptul de a arunca bombe nu era un subiect de discutat într-o întîlnire publică și nici de justificat pe motivul că societatea era rău organizată.

Fie că a fost convins de către Balfour, fie că a chibzuit mai bine asupra celor întîmplate în Spania, în orice caz, Asquith și-a schimbat părerile și a anunțat peste cîteva zile că, „deoarece propagarea doctrinei anarhiste este periculoasă pentru ordinea socială”, nu vor mai fi permise alte întruniri publice ale anarhiștilor.

Pe timpul acela, anarhiștii din Londra erau în cea mai mare parte ruși, polonezi, italieni și alți exilați, care gravitau în jurul clubului anarhist „Autonomia”. Un al doilea grup se formase dintre imigranții evrei, care trăiau și munceau într-o sărăcie cumplită în East End, publicau o revistă în idiș Der Arbeiter-Fraint, și se adunau la clubul numit „Internațional” din Whitechapel. Clasa muncitoare engleză – căreia actele de vio-

lenţă individuală i se păreau mai puţin fireşti decît slavilor şi latinilor – nu arăta, în general, nici un interes acestei mişcări. Este adevărat că un intelectual răzleţ că William Morris devenise purtător de torţă, însă el se interesa mai ales de versiunea sa personală a statului utopic şi, fiindcă influenţa lui începuse să scadă spre sfîrşitul anilor ’80, a pierdut controlul asupra revistei The Commonweal – pe care o fondase şi o editase el – în favoarea unor anarhişti mai activi, mai plebei şi mai ortodocşi decît el. O altă revistă, The Freedom, era organul unui grup activ, al cărui mentor era Kropotkin, iar o a treia, numită The Torch, editată de cele două fiice ale lui William Rossetti, publica ideile lui Malatesta, ale lui Faure şi ale altor anarhişti francezi şi italieni.

În 1891, odată cu apariţia eseului The Soul of Man Under Socialism[58] în mişcare pătrunse pentru scurt timp un recrut ciudat, asemănător unui fluture splendid, care vine şi apoi zboară. Autorul eseului era Oscar Wilde. Personalitatea lui Kropotkin îl emoţionase puternic şi el vedea într-o societate în care, „firește, autoritatea şi constrîngerea erau imposibile” adevărata libertate pentru artist. În ciuda titlului eseului său, Wilde dezaproba socialismul din aceeaşi cauză că şi anarhiştii ortodocşi, şi anume pentru că era prea „autoritar”. Wilde se gîndea la un socialism bazat pe individualism, care – atunci cînd va elibera adevărata personalitate a omului – va permite artistului să ocupe, în sfîrşit, locul ce i se cuvine în societate.

Între timp, în Franţa, atentatele continuau fără întrerupere.

La 8 noiembrie 1892, în timpul unei greve a minerilor de la Societe des Mines din Carmaux, a fost pusă o bombă în biroul societăţii de pe Avenue de l’Opera din Paris. Descoperită de o portăreasă, bomba a fost scoasă pe trotuar şi apoi dusă cu mare atenţie de către un poliţist la secţia de poliţie a cartierului, situată pe Rue des Bons Enfants. În timp ce poliţistul intra cu ea, bomba a explodat cu o putere devastatoare, omorînd şi sfărîmînd în bucăţi alţi cinci poliţişti aflaţi acolo.

Bomba a scos din minţi populaţia Parisului. Nimeni nu ştia unde are să mai explodeze vreo bombă. Orice om care avea vreo legătură cu justiţia sau cu poliţia era privit de vecini că şi cînd ar fi fost ciumat, iar proprietarii îl dădeau afară din locuinţa, situaţie agravată de faptul că foarte mulţi parizieni locuiau în apartamente mobilate. Oraşul, scria un vizitator englez, era „pur şi simplu paralizat” de frică. Clasele de sus „trăiau din nou ca în zilele Comunei. Nu mai îndrăzneau să se ducă la teatru sau la restaurant, să intre în prăvăliile elegante de pe Rue de la Paix sau să se plimbe prin Bois de Boulogne, unde se bănuia că în dosul fiecărui copac exista un anarhist". Oamenii îşi comunicau unul altuia zvonuri înspăimîntătoare: anarhiştii au minat bisericile, au turnat acid prusie în rezervoarele de apă ale oraşului şi se ascund sub scaunele trăsurilor ca să se arunce asupra călătorilor şi să-i jefuiască. În suburbii erau adunate trupe gata să intre în acţiune, turiştii fugeau din oraş, hotelurile erau goale, omnibuzele circulau fără pasageri, iar teatrele şi muzeele erau baricadate.

În ţara domnea o atmosferă de ură ascunsă şi de nemulţumire profundă. De-abia reuşise republica să se apere de lovitura de stat a lui Boulanger[59], că s-a făcut din nou de ruşine din cauza lanţului de corupţie descoperit prin scandalul

Canalului Panama şi prin traficul oficial de decoraţii. Între anii

1890 şi 1892 au fost dezvăluite, zi de zi, în Parlament dedesubturile sistemului de finanţare a construcţiei acestui canal prin împrumuturi, mită, fonduri de cumpărare a conştiinţei funcţionarilor publici şi prin trafic de influenţa, pînă cînd s-a dovedit – după cîte se spunea – că erau amestecaţi în această afacere 104 deputaţi. Înşuşi Georges Clemenceau s-a compromis prin amestecul pe care îl avusese în această afacere, astfel că şi-a pierdut locul în Parlament la alegerile următoare.

Pe măsură ce scădea prestigiul statului, înflorea anarhismul. Intelectualii cochetau cu el. Romancierul Maurice

[58] Sufletul omului în socialism.

[59] Georges Boulanger – general francez şi ministru de război în 1886. După eşuarea loviturii de stat a fugit la Bruxelles, unde s-a sinucis pe mormîntul amantei sale.

Barres, care a încercat rînd pe rînd toate culorile spectrului politic ca să-și găsească o tribună pentru talentul său, a ridicat în slăvi filosofia anarhistă în lucrările L'Ennemi des Lois[60] și Un Homme Libre Poetul Laurent Tailhade a salutat viitoarea societate anarhistă ca pe un „timp fericit", cînd aristocrația va fi aceea a inteligenței, iar „omul de rînd va săruta urmele de pași ale poeților". Anarhismul literar s-a bucurat de mare trecere la simboliști, că, de exemplu, la Mallarme și Paul Valery.

Scriitorul Octave Mirbeau a fost atras spre anarhism fiindcă avea oroare de autoritate. Detesta pe orice om îmbrăcat în uniforma: polițiști, controlori de bilete, comisionari, portari și servitori. Dintre pictori, Pissarro a colaborat cu desene la Le Pere Peinard, iar mai mulți desenatori parizieni strălucițiși crînceni, printre care era și Theophile Steinlen, și-au exprimat în revistele anarhiste profunda lor nemulțumire față de nedreptățile sociale, cîteodată într-un mod cît se poate de indecent, cum a fost cazul cînd președintele Franței a fost prezentat într-o caricatură cu pijamaua mînjită.

În martie 1893 s-a întors la Paris, venind din Argentina, unde plecase cu speranța de a începe o viață nouă în Lumea nouă, fără să fi reușit însă să-și găsească vreun rost, un bărbat de 32 de ani numit Auguste Vaillant. Născut nelegitim, avea zece luni cînd mama lui s-a măritat cu un bărbat care nu era tatăl copilului și care a refuzat să-i poarte de grijă, astfel că a fost adoptat de niște oameni străini. La vîrsta de 12 ani, băiatul era de capul lui la Paris, trăind din munci întîmplătoare, din șterpeleala și din cerșit. Într-un chip sau altul, a urmat o școală și și-a găsit de lucru ca funcționar. A editat într-o vreme un săptămînal de scurtă durată numit L'Union Socialiste și, curînd după aceea, a început – ca și alți dezmoșteniți ai sorții – să graviteze în jurul cercurilor anarhiste. Ca secretar al Federației grupărilor independente, a avut oarecare contacte cu purtătorii de cuvînt ai anarhiștilor, printre care cu Sebastien Faure, a cărui „voce armonioasă și mîngîietoare" și ale cărui fraze frumoase și maniere elegante puteau face pe orice om să creadă în viitoarea perioada de fericire și prosperitate atîta timp cît îl ascultă. Vaillant s-a căsătorit, s-a despărțit apoi de soție, reținînd la el pe fiica lor, Sidonia, și și-a luat o amantă. După nereușita din Argentina, Vaillant a încercat din nou să-și găsească un mijloc de existenta la Paris, pentru că – la fel ca și contemporanul sau Knut Hamsun, care cutreiera pe vremea aceea, flămînd, străzile Christianiei – să încerce umilință „eșecurilor repetate, a jumătăților de promisiuni, a refuzurilor tăioase, a speranțelor nutrite și înșelate și a noilor încercări care dădeau greș", pînă la ultima înjosire, aceea de a nu mai avea o îmbrăcăminte decentă pe care s-o poarte atunci cînd solicita o slujbă. Fiindcă nu-și putea permite să cumpere ghete, purta o pereche de galoși care fuseseră aruncați de cineva pe stradă. A găsit, în sfîrșit, de lucru într-o rafinărie de zahăr cu un salariu de 3 franci pe zi, o sumă prea mică pentru întreținerea a trei oameni.

Copleșit de rușine și de amărăciune, văzîndu-și fiica și amanta că suferă de foame și dezamăgit de o lume în care nu reușea să-și afle un rost, se hotărî să-și curme viața. Nu voia să plece însă pe tăcute, ci cu un strigăt de protest, „cu un strigăt al întregii clase – așa cum a scris în noaptea dinainte de a fi acționat – care își cere drepturile și care își va îmbina într-o zi nu prea îndepărtată acțiunea cu vorba. Voi muri cel puțin cu satisfacția de a ști că am făcut ce-am putut ca să grăbesc venirea unei ere noi".

Fiindcă nu era un om dornic să ucidă, Vaillant plănui o acțiune care avea în ea o anumită logică. Boala societății o vedea concretizată în Parlamentul bîntuit de scandaluri. Făcu de aceea o bombă dintr-o tigaie umplută cu cuie și cu o încărcătură explozivă care nu era mortală și, în după-amiaza zilei de 9 decembrie 1893, o lua cu el pe scaunul din galeria publică a Camerei deputaților unde se așezase. Un observator văzu un om înalt și slab ridicîndu-se în picioare și azvîrlind ceva jos în toiul dezbaterilor. Bomba lui Vaillant exploda cu bubuitul unui tun, împroșcînd deputații cu schije metalice, rănind pe cîțiva, dar fără să omoare vreunul.

Odată aflată știrea atentatului, ea a produs o senzație enormă, iar un ziarist întreprinzător a contribuit ca să fie păstrată pentru posteritate. El a rugat mai mulți oameni celebri, printre care Zola, Verlaine,

60 Inamicul legilor.

Mallarme, Rodin și Laurent Tailhade, invitați la un dineu dat în seara atentatului de către jurnalul La Plume, să-și spună părerea asupra cazului.

Tailhade a răspuns cu un aer superior și într-un ritm rafinat: „Ce ne interesează victimele dacă gestul este frumos?"

Publicată a doua zi dimineață în Le Journal, părerea aceasta urma să fie reamintită în niște împrejurări groaznice. În aceeași dimineață, Vaillant s-a predat.

Toată Franta a înțeles gestul lui, iar unii care nu erau anarhiști i-au arătat chiar simpatie. Ca o ironie, simpatizanții aceștia făceau parte din extrema dreaptă, ale cărei forțe antirepublicane – regaliștii, iezuiții, înalta aristocrație și antisemiții – disprețuiau statul burghez din propriile lor motive.

Plin de mînie și hotărît să o termine o dată pentru totdeauna cu anarhiștii, guvernul a luat măsuri ca să le înăbușe propagandă. După două zile de la atentatul lui Vaillant, Camera deputaților a votat în unanimitate doua legi prin care se considera drept crimă tipărirea oricărei instigări directe sau „indirecte" la acte teroriste sau asocierea cu intenția de comitere a unor asemenea acte. Deși au fost numite Les lois scelerates[61] ele nu puteau fi considerate decît cu greu drept niște măsuri exagerate, deoarece îndemnul la faptă era într-adevăr principalul impuls al acțiunilor teroriste. Poliția a făcut descinderi în toate cafenelele și locurile de adunare ale anarhiștilor, au fost emise 2000 de mandate de arestare, cluburile și grupurile de agitație au fost împrăș-tiate, redacțiile ziarelor La Revolte și Le Pere Peinard au fost închise, iar anarhiștii mai importanți au părăsit Franța.

La 10 ianuarie, Vaillant a fost adus la proces în fața a cinci judecători îmbrăcați în robe roșii și avînd pe cap toci negre cu fireturi de aur. Acuzat că a avut intenția să ucidă, el a susținut că n-a vrut decît să răneas-că. „Dacă aș fi vrut să ucid, aș fi folosit o încărcătură de exploziv mai puternică și aș fi umplut vasul cu gloanțe. În locul lor, am folosit doar niște cuie".

Avocatul lui, maestrul Labori, care era sortit să joace un rol dramatic și violent într-un proces și mai renumit, l-a apărat cu energie ca pe un om „exasperat de mizerie". Vinovat era Parlamentul, a spus Labori, fiindcă nu a reușit să combată „chinurile sărăciei, care apăsa asupra unei treimi din națiune".

Cu toate strădaințele lui Labori, Vaillant a fost condamnat la moarte, pedeapsă aplicată pentru prima dată în secolul al XIX-lea unui om care nu a ucis. Aproape imediat după proces, președintele Sadi Carnot a început să fie asaltat cu petiții de grațiere, din care una venind din partea unui grup de 60 de deputați conduși de abatele Lemire, unul din cei răniți de bombă. Un socialist înfocat, Jules Breton, a prevăzut că, dacă președintele Carnot „se pronunță cu nepăsare în favoarea pedepsei cu moartea, nimănui din Franța n-are să-i pare rău dacă va fi și el într-o bună zi victima unei bombe". Această amenințare, considerată ca instigare la omor, l-a costat pe Breton doi ani de închisoare și s-a dovedit a fi cea de-a doua prezicere în legătură cu afacerea Vaillant, care urma să se realizeze printr-un concurs de împrejurări ciudat și sinistru.

Guvernul nu putea ierta un atac anarhist împotriva statului. Carnot refuză să comute pedeapsa, astfel că Vaillant fu executat după toate regulile la 5 februarie 1894.

Trenul morții își accelera viteza. Numai la șapte zile după ce Vaillant fusese condus la ghilotina, el a fost răzbunat printr-un atentat aparent atît de absurd, încît oamenii avură impresia că trăiesc un coșmar. De data aceasta, bomba n-a mai fost îndreptată contra vreunui reprezentant al legii, al proprietății sau al statului, ci contra omului de pe stradă. A explodat în cafeneaua „Terminus" de lîngă gară St. ―Lazare, în mijlocul unor „cetățeni pașnici și anonimi, adunați ca să bea o bere înainte de a se duce la culcare", așa cum scria Le Journal. Unul dintre ei a fost omorît, iar alți 20 răniți. După cum s-a lămurit mai tîrziu, făptașul acționase după o logică smintită. Încă înainte de a fi fost trimis în judecată, străzile Parisului se cutremurară de noi explozii. Una din ele, aceea din strada St. Jacques, a omorît un trecător, o alta, din Faubourg St. Germain, n-a făcut nici o stricăciune, iar cea de-a treia a explodat în buzunarul lui Jean Pauwels, un anarhist belgian, pe cînd intră în biserică Madeleine. Pauwels a fost ucis, dovedindu-se, cu această ocazie, că tot el aruncase

[61] Legile scelerate.

şi celelalte două bombe. La 4 aprilie 1894, o a patra bombă explodă în elegantul restaurant Foyot, unde, deşi n-a ucis pe nimeni, i-a scos un ochi lui Laurent Tailhade, care lua din întîmplare masa acolo şi care cu numai patru luni înainte vorbise cu atîta superioritate despre victimele unui „gest frumos".

Nervozitatea mulţimii creştea din ce în ce. Atunci cînd la o reprezentaţie teatrală nişte decoruri din spatele scenei au căzut cu un zgomot formidabil, jumătate din spectatori s-au repezit spre ieşiri strigînd: „Anarhiştii! O bombă!" Ziarele începură să publice un buletin zilnic cu titlul „Dinamita". La procesul atentatorului de la cafeneaua „Terminus", care a început la 27 aprilie, s-a dezvăluit teribilă capacitate a ideii anarhiste de a se transforma din iubire a umanităţii în ura faţă de oameni.

S-a dovedit că acuzatul era acelaşi Emile Henry care fusese bănuit mai de mult că pusese bomba în biroul Societăţii de mine din Carmaux, bomba care omorîse pe cei cinci poliţişti. Deşi acuzat de omor numai pentru atentatul din cafeneaua „Terminus", el îşi atribuia acum meritul şi pentru celelalte lovituri, cu toate că nu putea aduce nici o probă. A declarat că pusese bomba de la cafeneaua „Terminus" ca să-l răzbune pe Vaillant şi că intenţia lui fusese să ucidă „cît mai mulţi posibil.

Am contat pe 15 morţi şi 20 de răniţi". De fapt, poliţia găsise în locuinţa lui materiale explozive suficiente pentru fabricarea a 12 pînă la 15 bombe. Cu mînia lui rece, cu mîndria lui de intelectual şi cu disprețul lui pentru omul de rînd, Henry părea să fie uin „Saint-Just"[62] al anarhismului. Student strălucit, admis în ermetica Ecole Polytechnique şi apoi dat afară fiindcă insultase un profesor, fusese lăsat să-şi folosească inteligenta ca vînzător într-o prăvălie de textile cu o leafă de 120 de franci pe lună. La vîrsta de 22 de ani era – ca şi Berkman – cel mai instruit şi cel mai bun cunoscător al teoriei anarhiste dintre toţi asasinii şi, totodată, cel mai explicit dintre ei.

În închisoare a scris o lungă şi riguros argumentată dare de seamă a încercărilor prin care trecuse din cauza cinismului şi nedreptăţii societăţii burgheze, în care arăta că „are un respect prea mare faţă de iniţiativa individuală" ca să-şi poată permite să se asocieze cu socialiştii gregari. Dădea, de asemenea, amănunte asupra apropierii lui de anarhism, dovedind că este perfect familiarizat cu doctrinele acestuia şi cu lucrările lui Kropotkin, Reclus, Grave, Faure şi alţii, deşi afirma că anarhiştii nu sînt nişte „credincioşi inconştienţi" care înghit fără să mestece toate ideile teoreticienilor sau măcar o parte din ele.

Atunci cînd, la tribunal, judecătorul l-a învinuit că a pus în pericol oameni nevinovaţi, Henry a răspuns cu o arogantă glacială: „Nu există burghezi nevinovaţi".

În ceea ce priveşte liderii anarhişti, a spus el, care „se disociază de propaganda faptei", cum făcuseră Kropotkin şi Malatesta în cazul lui Ravachol, şi „încearcă să facă o distincţie vicleană între teoreticieni şi terorişti, sînt nişte laşi…"

Henry şi-a primit moartea cu mare curaj. Însuşi causticul Clemenceau, care a asistat la execuţia din 21 mai 1894, s-a simţit mişcat şi tulburat.

Lovitura următoare – ultima din seria franceză, cu victima cea mai importantă, dar cu asasinul cel mai neînsemnat – a venit aproape imediat. La 24 iunie 1894, în timp ce vizita Expoziţia din Lyon, preşedintele Sadi Carnot – preşedintele mergea într-o trăsură deschisă prin mulţimea înşirată de-a lungul străzilor şi dăduse ordin escortei să lase oamenii să se apropie dacă doreau. Atunci cînd un tînăr ţinînd în mînă un ziar făcut sul îşi croi drum din rîndul din faţă, gardă nu l-a oprit, crezînd că în ziar era un buchet de flori pentru preşedinte. În loc de flori, ziarul conţinea un pumnal pe care tînărul îl înfipse cu o lovitură puternică la o adîncime de 15 cm în abdomenul preşedintelui. Carnot a murit după trei ore. A două zi, soţia lui a primit o scrisoare pusă la poştă înainte de atentat şi adresată „Văduvei Carnot", în care era o fotografie a lui Ravachol cu inscripţia: „Este răzbunat".

Asasinul era un ucenic de bărbier care nu împlinise încă 21 de ani, cu numele Santo Caserio. Născut în Italia, intrase în legătură cu grupările anarhiste din Milano, focarul tulburărilor politice. La 18 ani fusese condamnat fiindcă distribuise broşuri anarhiste unor soldaţi. Urmînd direcţia pe care o luau şi alţi oameni

62 Louis Antoine Leon Saint-Just (1767–1794) – revoluţionar francez. A fost înjunghiat mortal de către un tînăr lucrător italian.

neliniştiţi şi incomozi, a plecat în Elveţia şi apoi la Cette, în sudul Franţei, unde a găsit de lucru şi a dat peste un grup de anarhişti cunoscuţi sub numele de „Les Coeurs de Chene"[63]. Se gîndea într-una la cazul lui Vaillant şi la refuzul preşedintelui de a comuta pedeapsa capitală, cînd citi în ziare despre apropiata vizită a acestuia la Lyon. Caserio se hotărî imediat să facă „o faptă mare". Ceru un concediu de acolo unde lucra şi cei 20 de franci care i se datorau, iar cu aceşti bani îşi cumpără un pumnal şi un bilet de tren pînă la Lyon. Acolo se lua după mulţimile în mişcare, pînă cînd găsi ocazia favorabilă pe care o caută.

Reuşind să-l ucidă chiar pe şeful statului, anarhismul a atins în Franţa o culme după care, pus în faţa realităţilor politice şi a stărilor de lucruri din mişcarea muncitorească, a început să dea brusc înapoi. S-a părut totuşi, la început, ca anarhiştilor li se va oferi o ocazie splendidă, potrivită fie pentru propaganda lor, fie ca să-i transforme în martiri. Luînd ofensiva, guvernul a înscenat la 6 august un proces de masă contra a treizeci din cei mai cunoscuţi anarhişti cu intenţia de a dovedi existenţa unei înţelegeri criminale între teoreticieni şi terorişti. Deoarece teroriştii cunoscuţi fuseseră executaţi, singurele exemplare pe care guvernul a fost în stare să le înfăţişeze au fost trei indivizi de importanţă secundară, din categoria spărgătorilor, şi nu din aceea a lui Ravachol. Dintre conducători, Elisee Reclus părăsise ţara, însă nepotul său Paul Reclus, Jean Grave, Sebastien Faure şi alţii se aflau în boxa acuzaţilor. Din cauză că în proces nu figura ca inculpat un partid sau un corp constituit oarecare, situaţia acuzării era tot aşa de dificilă ca şi atunci cînd la judecată lipseşte corpul delict.

Cu toate acestea, procurorul acuza ceea ce el numea „secta" că ar avea scopul să distrugă statul printr-o propagandă care încuraja furtul, jaful, incendierea şi omorul, „la care fiecare membru al sectei cooperează după temperamentul şi aptitudinile lui". Fiindu-i frică de elocventă irezistibilă a lui Faure, acuzarea vorbea numai ea, fără să le permită inculpaţilor să deschidă măcar din cînd în cînd gura şi regretînd cînd aceştia reuşeau s-o facă. Adresîndu-se lui Felix Feneon, criticul de artă şi primul campion al curentului impresionist, care era unul dintre acuzaţi, preşedintele îi spuse: „Aţi fost văzut vorbind cu un anarhist în dosul unui stîlp de felinar", la care Feneon i-a replicat: „Puteţi să-mi spuneţi, domnule preşedinte, unde este dosul unui felinar?"

În absenţa vreunei probe care să facă legătura între inculpaţi şi fapte, juriul nu s-a lăsat impresionat de acuzare şi i-a achitat pe toţi inculpaţii, cu excepţia celor trei spărgători, care au fost condamnaţi la închisoare. În felul acesta, bunul simţ francez a reuşit să se impună încă o dată.

Verdictul raţional al juriului i-a privat pe anarhişti de o cauze celebre[64], însă motivul major al declinului care a urmat a fost acela că clasa muncitoare franceză era prea realistă pentru a putea fi atrasă într-o mişcare atinsă de o neputinţă pe care şi-o pricinuia ea singură. Sterilitatea acţiunilor teroriste începuse să fie recunoscută de conducători ca Kropotkin, Malatesta, Reclus şi chiar de Johann Most. În căutarea altor mijloace pentru doborîrea statului, anarhiştii se poticneau în paradoxul lor inerent: revoluţia cere organizare, disciplina şi autoritate, condiţii pe care anarhiştii le respingeau. Zădărnicia poziţiei lor începuse să se facă simţită.

Îndepărtaţi de la întrunirea Internaţionalei a II-a socialiste care a avut loc la Londra în 1896, din cauza refuzului lor de a accepta necesitatea acţiunii politice, anarhiştii au convocat un congres propriu la Paris, în 1900. S-au făcut aici sforţări pentru a se găsi o formulă de uniune pe care participanţii s-o accepte, însă toate propunerile s-au lovit de devotamentul încăpăţînat al lui Jean Grave faţă de solitarism. O a doua încercare, făcută la Congresul de la Amsterdam din 1907, a dat naştere unui Birou internaţional de scurtă existenta, care, din lipsă de sprijin, a intrat în declin şi a încetat să mai funcţioneze.

Ceea ce dorea muncitorimea franceză era ziua de muncă de opt ore, iar nu bombe în Parlament şi preşedinţi ucişi. Fiindcă ajunsese să înţeleagă că puterea ei stătea în acţiunea colectivă, în 1895, numai la un an de la ultimul atentat, a fost constituită Confederaţia Generală a Muncii.

63 Inimile de stejar.
64 Cauza celebră.

Asupra anarhiștilor frustrați de paradoxul lor inerent, această uniune a exercitat o mare putere de atracție. Unul cîte unul s-au lăsat purtați de curent înspre asociațiile muncitorești, aducînd cu ei atîta din doctrina lor cita putea fi aplicată.

Aceasta contopire a teoriei anarhiste cu practica asociațiilor a luat forma cunoscută sub denumirea de sindicalism. Deși extremiștii din categoria „pură", cum era Jean Grave, au evitat-o, această formă modificată a permis anarhismului francez să se dezvolte între anii 1895 și 1914.

Dogma sindicalismului era acțiunea directă sub forma grevei generale, iar noul ei profet era Georges Sorel. Sub flamura lui, greva generală urma să înlocuiască „propaganda prin faptă".

În Spania, șirul de atentate era încă departe de a se fi terminat. La 7 iunie 1896, în ziua de sărbătoare numită Corpus Cristi, o bombă fu aruncată la Barcelona în mijlocul unei procesiuni religioase care tocmai intra pe ușa bisericii, condusă de episcop și de generalul comandant al orașului. Atît reprezentantul bisericii, cît și cel al armatei, cărora le erau destinate bombele, au scăpat neatinși, însă alți 11 oameni au fost uciși și 40 răniți. A fost o scenă de sînge și de teroare asemănătoare celei care s-a văzut cu trei ani înainte la Opera din Paris. Anarhiștii reușiseră să înspăimînte ţara de la un capăt la altul, dar nu și pe primul ministru, Antonio Canovas del Castillo.

Rechemat, în 1895, pentru a cincea perioadă de funcționare a lui ca prim-ministru, Canovas era un om de „origine umilă" – așa cum se spunea pe atunci –, care se ridicase prin activitate tehnică, jurnalism, diplomație și prin alegerea lui în Adunarea Legislativă, la cea mai înaltă funcție din Partidul Conservator.

Fusese forța politică a restaurării monarhiei în anul 1874.

Paralel cu ocupațiile lui politice, scrisese poezii, critică literară, o lucrare despre viața lui Calderon și o istorie în zece volume a Spaniei, iar acum era președinte al Academiei regale de istorie.

Colecționa picturi, obiecte rare de porțelan, monede și bastoane vechi, locuia într-un palat somptuos în Madrid și se îmbrăca întotdeauna în negru. Era recunoscut de toată lumea ca fiind singurul care putea ține unit Partidul Conservator și menține Cuba în stăpînirea Spaniei. Deși întocmise un plan pentru autonomia Cubei, el trimisese totuși pe generalul Weyler ca să-i astîmpere pe insurrectos[65]. În ceea ce-i privea pe anarhiști, nu considerentele morale aveau să-l împiedice pe Canovas să procedeze fără nici o milă.

Cu aprobarea lui, începură arestările în masă. Au fost arestate peste 400 de persoane, guvernul folosindu-se ca de obicei și de acest pretext, ca de oricare altul, ca să intenteze procese unora sau tuturor inamicilor regimului, indiferent dacă erau anarhiști, anticlericaliști sau republicani din Catalonia.

Țipetele de suferință din închisoarea Montjuich se auzeau din nou, urmate fiind de zvonul înfricoșător ca procurorul general va cere pedeapsa cu moartea pentru nu mai puțin de 28 din cei 84 de acuzați care urmau să fie judecați de Curtea marțială.

Această măsura era luată pe baza unei legi votate de Adunarea Legislativă după explozia de la Operă, conform căreia toate crimele comise cu ajutorul explozivilor trebuiau judecate de Curtea marțială, iar vinovații condamnați la moarte. Pentru cei vinovați de a fi propagat violenta prin cuvîntări, articole de ziar sau prin desene, legea prevedea închisoarea pe viață. Procesul a avut loc în dosul cortinei de piatră a fortăreței Montjuich, numai în prezența personalului militar admis să asiste. Publicul a aflat doar sentințele: opt condamnări la moarte, din care patru comutate în închisoare pe viață, iar patru executate. 76 de inculpați au fost condamnați la închisoare pe termen între 8 și 19 ani, iar 61 dintre ei erau trimiși în colonia de deținuți din Rio de Oro, insula spaniolă a Diavolului.

Lumea din afară a aflat în același timp, dintr-o sursă directă, despre torturile pe care le suferiseră la Montjuich deținuții din 1893. Tarrida del Marmol, membru al unei familii catalane de frunte și director al Academiei Politehnice din Barcelona, fusese arestat din cauza convingerilor sale liberale, iar relatarea lui,

65 Răzvrătiți.

publicată la Paris, în 1897, cu titlul Les Inquisiteurs de L'Espagne[66], a stîrnit proteste şi indignare. Ea conţinea şi un strigăt de ajutor postum sub forma unei scrisori scrise înainte de execuţie şi adresate „tuturor oamenilor buni de pe pămînt" de către un tovarăş de captivitate al lui Tarrida.

Acesta istorisea cum fusese scos într-o noapte din celulă şi dus pe o stîncă ce atîrna deasupra mării, unde gardienii şi-au încărcat armele şi l-au ameninţat că-1 împuşca dacă nu declara tot ce-i spune locotenentul. Fiindcă a refuzat, i-au fost răsucite organele genitale, pentru că mai tîrziu, după ce fusese readus în închisoare, tortura să fie repetată în timp ce era ţinut atîrnat de uşa celulei cîte 10 ore. A fost supus, de asemenea, marşului forţat timp de cinci zile. „În cele din urmă, am declarat tot ce mi s-a cerut şi, în slăbiciunea şi laşitatea mea, mi-am semnat declaraţiile".

După oarecare vreme, în august 1897, primul ministru Canovas s-a dus să-şi petreacă vacanţa de vară la Santa Agueda, o staţiune climaterică din Munţii Pirinei. În decursul zilelor liniştite pe care le petrecea acolo, atenţia îi fu atrasă de un bărbat cu părul blond şi cu maniere frumoase care locuia în acelaşi hotel cu el, vorbea spaniola cu accent italian şi îl salutase politicos de mai multe ori. Toate acestea l-au făcut pe Canovas să-l întrebe pe Secretarul sau dacă ştia cine era tînărul străin, pentru ca să afle că figura în registrul hotelului drept corespondent al ziarului italian Il Popolo. Într-o dimineaţă, în timp ce primul ministru stătea pe terasa cu soţia lui, citindu-şi ziarul, tînărul italian apăru pe neaşteptate, scoase un revolver din buzunar şi, de la o distanţă de trei metri, trase trei gloanţe în Canovas, ucigîndu-1 pe loc. Într-un acces de furie şi de durere, doamnă Canovas se repezi la omul care mai ţinea încă în mâna revolverul şi-1 lovi peste obraz cu evantaiul, strigîndu-i: „Ucigaşule! Asasinule!"

„Nu sînt asasin – îi răspunse italianul cu asprime. – Sînt răzbunătorul tovarăşilor mei anarhişti. N-am nimic de-a face cu dv., doamnă!"

Cînd a fost executat prin strangulare la stîlp, a refuzat asistenţa preotului şi nu şi-a pierdut nici o clipă sîngele rece.

Presa europeană s-a dezlănţuit, cerînd zgomotos să se concentreze eforturile pentru suprimarea „cîinilor turbaţi" ai anarhismului.

Dacă pentru moartea lui Canovas putea fi găsită o explicaţie, în schimb, pentru două din cele trei atentate care s-au produs în următorii trei ani n-a existat absolut nici una. În parte, ele au fost opera propagandei anarhiste, care sugera crima, dar, într-o şi mai mare măsură, o consecinţă a senzaţiei produse în mulţime de acţiunile anarhiste, care promiteau asasinilor o notorietate eroică şi aveau efectul unei băuturi ameţitoare asupra spiritelor bolnave.

Primul atentat a fost făcut cu pumnalul, la 10 septembrie 1898, alături de vaporaşul pentru traversarea lacului, ancorat la cheiul Mont Blanc din Geneva. S-au întîlnit aici, ca la o încrucişare de drumuri în care se produce un accident mortal, doi oameni atît de îndepărtaţi între ei în lumea reală, încît existentele lor ar fi putut să nu se apropie niciodată. Unul din ei era împărateasa Elisabeta a Austriei, soţia împăratului Franz Joseph, iar celălalt Luigi Lucheni, un lucrător italian care hoinărea din loc în loc.

Măritată şi încoronată la 16 ani, Elisabeta rătăcea, la 61 de ani, dintr-un loc în altul, într-o neîncetată încercare de a fugi de neliniştile unui suflet chinuit. Renumită pentru frumuseţea ei, împărateasa suferea de „dureri de cap căpătate la balurile de la Curte" şi nu putea apărea în public fără să ţină un evantai în faţa obrazului. „Era un copil al zînelor – scria despre ea Carmen Sylva, regina României –, cu aripi ascunse, care îşi ia zborul atunci cînd i se pare că lumea este de nesuportat".

Scria poezii romantice şi triste şi trăise sfîrşitul fiului ei, cea mai melodramatică sinucidere a secolului.

La 9 septembrie a făcut o vizită la vila de pe malul lacului a baronesei Adolfe de Rothschild, un colţ de lume retras şi fascinant, în care porci spinoşi din Java, minusculi şi îmblînziţi, precum şi păsări de culori exotice decorau un parc particular plantat cu cedri din Liban. Cînd a ieşit în dimineaţa următoare din hotelul ei ca să ia vaporaşul, italianul Lucheni o aştepta în stradă.

66 Inchizitorii Spaniei.

Acesta venise de la Lausanne, unde fusese de curînd denunțat poliției ca individ suspect. Infirmierul de serviciu al unui spital în care Lucheni fusese dus din cauza unei răni căpătate în timp ce lucra la o construcție găsise printre lucrurile lui un carnet conținînd cîntece anarhiste și desenul unei măciuci pe care scria „Anarhia", iar dedesubt, în italienește, „Pentru Umberto I". Obișnuită cu inadaptabilii, radicalii și exilații de toate felurile, poliția elvețiană n-a considerat descoperirea infirmierului drept un motiv suficient ca să-l aresteze sau să-l pună sub supraveghere pe italian.

Potrivit celor spuse de el infirmierului, mama lui, însărcinată la 18 ani cu un copil nelegitim, se îndreptase spre Paris ca să nască acolo, între milioanele anonime ale acestui mare oraș. Mai tîrziu s-a putut întoarce în Italia, unde și-a lăsat copilul la azilul de săraci din Parma, pentru că apoi să dispară în America.

La vîrsta de 9 ani, băiatul era lucrător cu ziua la o cale ferată din Italia. Mai tîrziu, atunci cînd a fost încorporat într-un regiment de cavalerie al armatei italiene, a fost notat și avansat caporal. La eliberarea din armată, în 1897, din cauză că nu avea nici economii, nici perspective să găsească de lucru, a intrat ca servitor la fostul lui căpitan, prințul de Aragona, loc pe care l-a părăsit furios că i se refuzase o urcare a salariului.

Mai tîrziu a cerut să revină, însă prințul, considerîndu-1 prea recalcitrant pentru serviciul într-o casă mare, l-a refuzat.

Indignat și fără lucru, Lucheni începu să citească L'Agitatore, Il Socialista, Avanti și alte ziare sau pamflete revoluționare, al căror subiect de discuție era pe atunci putreziciunea societății burgheze, demonstrată de afacerea Dreyfus. Un singur Samson, spuneau ele, putea doborî dintr-o singură lovitură statul. Lucheni, care se afla pe atunci la Lausanne, trimitea tăieturi din ziare, însoțite de comentariile lui, foștilor camarazi din regimentul de cavalerie. Discutînd despre moartea unui lucrător ucis într-o ceartă, i-a spus unui prieten: „Ah, ce-aș mai vrea să ucid pe cineva. Ar trebui să fie însă o persoană importantă, așa ca fapta mea să apară în ziare". Lua parte la întrunirile anarhiștilor italieni, care discutau cu patimă planuri de zguduire a lumii cu o faptă mare, a cărei victima favorită era regele Umberto al Italiei.

Între timp, ziarele publicară știri despre apropiata vizită a împărătesei Elisabeta la Geneva. Lucheni încerca să cumpere un stilet, dar i-au lipsit cei 12 franci de care avea nevoie. În locul stiletului și-a confecționat un pumnal dintr-o pilă veche, ascuțită cu atenție și fixată într-un miner făcut dintr-o bucată de lemn. În timp ce împărăteasa împreună cu dama ei de onoare, contesa Sztaray, se îndreptau spre cheiul Mont Blanc, Lucheni ieși în calea lor. Se repezi la ele cu mîna ridicată, se aplecă, se uită sub umbrelă ca să se asigure că era împărăteasa și o înjunghie în inimă. Ea a murit peste patru ore. Întrebat de ce a ucis-o pe împărătească, a răspuns că acțiunea lui este „o parte a războiului contra celor bogați și mari… Acum vine Umberto la rînd".

Fiindcă la Geneva nu există pedeapsa cu moartea, Lucheni a fost condamnat la închisoare pe viață. Doisprezece ani mai tîrziu, după o ceartă cu gardianul lui, de pe urma căreia a fost pedepsit cu carceră, s-a spînzurat cu centura.

În luna care a urmat după moartea împărătesei, suveranul care a atras cel mai mult privirile lumii a fost kaiserul Wilhelm al II-lea, aflat în cursul unei mult trîmbițate călătorii spre Ierusalim. Poliția a arestat pe toți anarhiștii cunoscuți descoperiți de-a lungul rutei imperiale, iar surescitarea internațională a atins culmea cînd la Alexandria a fost arestat un anarhist italian care se afla în posesia a două bombe și a unui bilet de călătorie pentru Haifa și care avea, fără doar și poate, intenții criminale cu privirie la kaiser. În schimb, acestui suveran n-avea de ce să-i fie frică de anarhiștii din propria lui țară. Anarhiștii germani rămîneau niște teoreticieni, cu excepția acelora care ajungeau în America.

Asasinii președintelui Franței, primului ministru al Spaniei, împărătesei Austriei, precum și presupușii atentatori la viața kaiserului fuseseră cu toții italieni. În Italia însăși, un fierar anarhist cu numele de Pietro Acciarito încercase, în 1897, să-l ucidă pe regele Umberto sărind asupra lui în trăsură cu un pumnal în mînă, la fel cum făcuse Caserio cu președintele Carnot. Mai agil decît Carnot în cazul unor asemenea accidente profesionale, regele sări deoparte, scăpă de lovitură și remarcă, ridicînd din umeri, către cei ce-l escortau:

„Sono gli incerți del mestiere”[67], pentru că apoi să ordone vizitiului să-și continue drumul. La poliție, Acciarito a declarat că ar fi preferat să-și înfigă pumnalul în papa Leon al XlII-lea, „maimuța aia bătrînă”, dar, cum nu putuse pătrunde în Vatican, s-a hotărît să atace monarhia, răul imediat următor după papalitate.

Ca de obicei, poliția, în dorința ei de a descoperi un „complot”, arestă o jumătate de duzină de presupuși complici ai lui Acciarito, fără ca pînă la urmă să se poată dovedi că vreunul din ei avusese vreo legătură cu el. Comploturile pe care le puneau la cale grupările sau partidele politice puteau fi descoperite, fiindcă poliția avea pretutindeni informatori. Cum putea fi prevenit însă saltul neașteptat al acestor tigri solitari?

Problema era așa de serioasă, încît guvernul italian a reunit, în noiembrie 1898, la Roma, o conferință internațională a organismelor de siguranță și a funcționarilor superiori din ministerele de interne pentru a încerca să găsească o soluție.

Ședințele secrete s-au ținut lanț timp de o lună de zile fără vreun rezultat cunoscut decît acela că Belgia, Elveția și Anglia au refuzat să anuleze tradiționalul drept de azil sau să predea, la cererea țărilor de baștină, pe anarhiștii suspectați.

În anul următor, în 1899, s-au produs în Italia dezordini provocate de impozite și de taxa de import pe grîne. Dezordinile s-au extins spre nord și sud, în ciuda măsurilor represive luate de autorități și a intervențiilor armatei, soldate cu ciocniri sîngeroase între trupe și populație. La Milano, vagoanele de tramvai au fost răsturnate ca să se facă din ele baricade, lumea a azvîrlit cu pietre în poliția înarmată cu puști, femeile s-au aruncat în fața trenurilor ca să împiedice sosirea trupelor, s-a declarat starea de asediu, iar întreaga Toscană a fost supusă legii marțiale. Zvonul că revoluția izbucnise în sfîrșit a readus în țară mii de lucrători italieni din Spania, Elveția și din sudul Franței, care voiau să participe și ei. Autoritatea a fost restabilită numai prin trimiterea unei jumătăți de corp de armată la Milano. Toate ziarele socialiste și revoluționare au fost suprimate, iar Parlamentul prorogat. Însă, cu toate că guvernul reușise să restabilească ordinea, aceasta era numai la suprafață.

Inofensivul monarh, care se pomeni obligat să hotărască asupra acestei situații, avea o mustață albă și fioroasă, curaj, un suflet galant și își exercita meseria fără a vădi un talent mai remarcabil decît acela al vreunui alt membru al casei de Savoia.

Umberto nutrea o mare pasiune pentru căi și pentru vînătoare, nu arăta nici un interes față de arte, pe care le lăsa sub patronajul reginei, și ducea o viață foarte regulată. Se scula la șase dimineața, se ocupă de administrația proprietăților lui particulare (care aduceau venituri mari, depuse la Banca Angliei), își vizita grajdurile și se plimba în fiecare după-amiază – la aceeași oră și pe același traseu – cu trăsura prin grădinile Borghese. În fiecare seară, la aceeași oră, vizita o doamnă căreia îi păstra credința încă dinainte de căsătoria lui, celebrată cu 30 de ani în urmă. La 29 iulie 1900, în timp ce distribuia din trăsură premii concurenților la un concurs atletic din Monza, reședința regală de vară de lîngă Milano, a fost împușcat cu patru gloanțe de un om care s-a apropiat de trăsură, trăgînd de la o distanță de numai doi metri. Regele s-a uitat la el cîteva clipe cu un aer de reproș, s-a răsturnat peste umărul aghiotantului, i-a spus în șoaptă vizitiului „Avanti l” și apoi și-a dat sufletul.

Asasinul, „ținîndu-și triumfător arma fumegîndă în sus”, fu arestat imediat. A fost identificat ca fiind Gaetano Bresei, un anarhist în vîrstă de 30 de ani, de meserie țesător de mătase, care venise în Italia din localitatea Paterson, statul New Jersey, S.U.A., cu intenția de a-l asasina pe rege. Acțiunea lui este singurul exemplu de propagandă anarhistă prin fapta pentru care există anumite dovezi – deși neconfirmate – că a fost rezultatul unei conjurații.

Paterson era un centru al italienilor și al anarhiștilor.

Desigur că anarhiștii din Paterson țineau multe întruniri și că discutau cu aprindere despre o faptă care să fie semnalul nimicirii opresorilor. Este neîndoielnic, de asemenea, ca regele Italiei reprezenta ținta lor preferată, dar nu se poate spune cu precizie dacă – așa cum s-a afirmat în rapoarte după această întîmplare

[67] Acestea sînt riscurile meseriei.

– s-a tras la sorți pentru a se alege omul care să ducă la îndeplinire fapta sau dacă discuțiile l-au inspirat pur și simplu pe Breșei ca să acționeze din proprie inițiativă.

Un reporter plin de imaginație îl înfățișa pe Bresei ca fiind „îndoctrinat" de către Malatesta, „capul și sufletul tuturor conspirațiilor care au uluit în ultima vreme lumea prin succesul lor teribil". El pretindea că Malatesta fusese zărit bînd pe furiș ceva într-un bar italienesc din Paterson, însă poliția n-a găsit nici o dovadă că Bresei s-ar fi întîlnit vreodată cu el. Totuși, Bresei avea un revolver – pe care fie ca și-1 procurase singur, fie că îl primise de la cineva din Paterson – cu care se antrena la tir în pădure, în timp ce soția și fiica lui în vîrstă de trei ani culgeau flori prin apropiere. De asemenea, primise de la tovarășii lui sau obținuse pe vreo altă cale bani cu care să-și cumpere un bilet de vapor clasa a III-a de la compania „French Line", precum și suficienți bani ca să ajungă de la Le Havre în Italia.

Fiindcă Italia desființase pedeapsa cu moartea, Bresei a fost condamnat la închisoare pe viață, primii șapte ani urmînd să-i petreacă singur în carceră. După cîteva luni de închisoare s-a sinucis.

În Statele Unite, darea de seamă asupra asasinării regelui Umberto, apărută în presă, fusese citită și răscitită de către un american de origine poloneză numit Leon Czolgosz.

În 1898, Czolgosz a suferit de o boală a cărei natură n-a fost lămurită și de pe urma căreia a rămas ursuz și deprimat. Nu mai voia să lucreze, stătea acasă, își ducea mîncarea sus, în dormitor, evita tovărășia altora, citea Free Society, revista anarhiștilor din Chicago, și Looking Baekward, utopia politică a lui Bellamy, și se lasa pradă gîndurilor negre. Se ducea la Chicago și la Cleveland, unde lua parte la întruniri anarhiste, asculta cuvîntările Emmei Goldman și avea convorbiri cu un anarhist numit Emil Schilling, căruia i-a spus odată că se simte tulburat de comportarea armatei americane, care, după ce eliberase Insulele Filipine de spanioli, se războia acum cu filipinezii. „Nu se potrivește cu ce învățăm la școală în legătură cu steagul nostru", spunea Czolgosz neliniștit.

Fiindcă steagurile nu erau un obiect de respect pentru anarhiști, Schilling începu să-l bănuiască, astfel că publică în Free Society un avertisment că vizitatorul acesta polonez, care se comportă așa de ciudat, putea să fie un agent provocator.

Lucrul acesta se întîmplă la 1 septembrie, iar Schilling se înșela amarnic. Peste cinci zile, Czolgosz își făcea apariția la Buffalo, unde, din șirul de oameni care primeau pe invitații la Expoziția panamericană, îl împușca pe președintele Mckinley.

Președintele muri peste opt zile și fu urmat în funcție de Theodor Roosevelt. În felul acesta, Czolgosz, omul cel mai puțin inteligent dintre asasinii anarhiști, a înfăptuit acțiunea cu cele mai mari consecințe. Ca și Caseiro, asasinul sărac cu duhul al președintelui Carnot, el făcea parte din categoria de regicizi obsedați de credința falsă că misiunea lor este să ucidă pe cel mai mare. Lucrul acesta a fost scos în evidență – la scurtă vreme după judecarea în grabă și executarea lui pe scaunul electric la 29 octombrie – de către doctorul Walter Channing, profesor alienist la Tufts și fiu al poetului William Ellery Channing. Nemulțumit de raportul medicului alienist oficial, Channing a făcut și el un studiu, conchizînd că Czolgosz „mergea spre dementia praecox"[68] și că era victima unei halucinații, izolată și descrisă, încă din 1890, de un alienist francez, dr. Emanuel Regis.

Noul președinte, Theodore Roosevelt, în mesajul din 3 decembrie 1901 către Congres a cerut că scrierile, cuvîntările și întrunirile anarhiste să fie considerate în viitor drept sedițioase, ca anarhiștilor să nu li se mai permită să se miște în libertate și că cei existenți deja în țară să fie deportați.

Congresul trebuie să „interzică în mod categoric intrarea în țară a tuturor indivizilor cunoscuți că sînt adepți ai principiilor anarhiste sau care sînt membri ai societăților anarhiste", iar încurajarea omorului să fie considerată prin tratate – ca și pirateria – drept o crimă contra legilor internaționale, astfel ca guvernul federal să aibă posibilitatea legală de a acționa împotriva lor.

După multe discuții și nu fără o împotrivire puternică față de limitarea dreptului tradițional de imigrare,

68 Dementa precoce.

Congresul a modificat, în 1903, legea imigrării, astfel ca să fie excluse de la intrarea în Statele Unite persoanele care nu cred sau care „propagă neîncrederea sau opoziția față de guvernarea organizată".

Odată cu moartea lui Mckinley, epoca asasinatelor anarhiste a luat sfîrşit în ţările din vest. Însuşi Alexander Berkman recunoştea din celula lui – aşa cum i-a scris Emmei Goldman – zădărnicia actelor de violenţă individuale atîta timp cît nu există un proletariat hotărît să facă revoluţia. În general vorbind, pasiunea anarhistă se deplasa, aşa cum se întîmplase în Franţa, înspre lupta mai realistă a sindicatelor.

În S.U.A., mişcarea anarhistă a fost absorbită de Industrial Workers of the World (I.W.W.)[69], uniune întemeiată în 1905, deşi mai rămîneau în fiecare ţară destui ireconciliabili care trăiau singuratici şi loiali crezului lor de la început.

În două ţări de la marginile Europei, în Spania şi în Rusia, fiecare din ele înapoiată din punct de vedere industrial şi guvernată despotic, numărul bombelor şi al asasinatelor se mărea pe măsură ce lumea înainta în cel de-al XX-lea secol.

Bomba aruncată în Spania, în 1906, asupra regelui Alfonso şi a tinerei sale mirese, de origine engleză, chiar în ziua căsătoriei lor şi care a ucis 20 de spectatori a făcut lumea să înţeleagă înfricoşată cît de intensă trebuie să fi fost ura care a putut împinge un om la o asemenea faptă. Că pătura conducătoare îşi ura şi ea inamicii s-a putut vedea în 1909, cînd, în urma eşuării răzvrătirii din Barcelona, cunoscută ca „răscoala săptămînii roşii", guvernul a ordonat execuţia lui Francisco Ferrer, un pedagog cu idei radicale şi anticlericale, deşi nu era un anarhist adevărat. În 1912, un anarhist spaniol cu numele de Manuel Pardinas l-a urmărit pe primul ministru Jose Canalejas de-a lungul străzilor Madridului şi l-a ucis pe la spate cu un foc de armă în timp ce acesta se uită la vitrina unei librarii de pe Puerta del Sol. Alegerea era destul de nefericită, fiindcă Canalejas, adus în fruntea guvernului imediat după execuţia lui Ferrer, încerca să reducă puterea neînfrînată a bisericii şi a moşierilor.

În Rusia, tradiţia revoluţiei era veche şi adînc înrădăcinată, tot atît de desperată pe cît era de plină de speranţă. În îndelungatul război dintre răzvrătiţi şi despoţi, fiecare generaţie scotea la iveală noi luptători. În 1887, anul în care au fost spînzuraţi în S.U.A. anarhiştii de la Haymarket, au fost spînzuraţi în Rusia cinci studenţi de la Universitatea din St. Petersburg fiindcă încercaseră să-l ucidă cu o bombă pe ţarul Alexandru al III-lea. Conducătorul lor, Alexandr Ulianov, a justificat la procesul său folosirea terorii ca fiind singura metodă de luptă într-un stat poliţienesc. Făcea parte dintr-o familie cu trei băieţi şi trei fete, toţi revoluţionari, dintre care cel mai mic, Vladimir Ilici, s-a jurat să-şi răzbune fratele mai mare, şi-a schimbat numele în acela de Lenin şi a început să lucreze pentru revoluţie[70].

Frămîntările crescînde din anii '90 i-au determinat pe revoluţionari să creadă că timpul era copt pentru insurecţie.

Noul ţar, Nicolae al II-lea, şi-a marcat suirea pe tron, în 1895, prin respingerea categorică, ca „visuri absurde", a oricăror cereri pentru o constituţie, făcîndu-i pe democraţi să deznădăjduiască şi pe extremişti să triumfe. În oraşe, grevele muncitorilor din industriile nou construite se ţineau lanţ. Se contura apropiatul sfîrşit de secol. Omenirea avea sentimentul că ceva se sfîrşeşte şi că se apropie un început, că „vin vremuri noi".

Toate grupările de nemulţumiţi simţeau nevoia să se pregătească pentru ceasul acţiunii, să-şi adune puterile în partide şi să-şi formuleze un program. Există însă un conflict între adepţii marxismului, care stăruiau neînduplecaţi asupra organizării şi pregătirii, şi moştenitorii tradiţiei narodnice, care credeau în revoluţia spontană, provocată de o acţiune teroristă. Drept rezultat, s-au format doua partide, unul social-democrat, de nuanţă marxistă, pe de o parte, şi pe de altă parte cel socialist-revoluţionar.

Deşi adept al teroarei, Alexandr Ulianov nu era anarhist, ci membru al partidului „Narodnaia volea". Cît despre Vladimir Ilici Lenin, el a înţeles încă de pe atunci sterilitatea terorii individuale şi a declarat: Noi

[69] Uniune muncitorească întemeiată la Chicago, care sprijinea sindicalismul şi socialismul internaţional.
[70] Autoarea înclină să identifice cu anarhiştii toate grupările care foloseau în activitatea lor teroarea individuală.

vom merge pe o altă cale.

Această cale era, după cum se știe, lupta organizată a maselor, în frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea partidului ei de clasă, pentru răsturnarea orînduirii capitaliste și instaurarea socialismului.

Odată ce socialiștii-revoluționari acceptau să se organizeze într-un partid, ei nu mai puteau fi considerați ca anarhiști, deși împărtășeau convingerea anarhiștilor că acțiunile teroriste puteau precipita revoluția. Anarhiștii ortodocși, existenți în grupuri mici, care publicau reviste în limba rusă la Geneva și la Paris și care se inspirau din ideile lui Kropotkin, nu reprezentau o forță de oarecare însemnătate în Rusia.

În 1902, Gorki a pus în Azilul de noapte toată tristețea, toată mizeria și toată deznădejdea Rusiei. „Omul trebuie să trăiască pentru ceva mai bun!", exclamă trișorul beat din piesă, „pentru ceva mai bun" și – în căutarea cuvintelor, a unui sens, a unei idei filosofice – nu poate repeta decît „pentru ceva mai bun". În urmărirea acestui scop, Brigada de teroriști a socialiștilor–revoluționari a asasinat, între anii 1901 și 1903, pe ministrul instrucțiunii, Bogolepov, pe ministrul de interne, Sipiaghin, care comanda poliția secretă, și pe guvernatorul din Ufa, Bogdanovici, care reprimase cu o deosebită brutalitate o grevă a minerilor din Urali. La 15 iulie 1904, în toiul războiului ruso-japonez, l-au lichidat pe un al doilea ministru de interne, Viaceslav von Pleve, cel mai detestat om din Rusia. Ca reacționar extremist, Pleve era și mai ferm convins decît țarul că autocrația trebuia menținută, fără să fie slăbită de cea mai mică concesie făcută procesului de democratizare. Unica lui politică era să zdrobească orice sursă posibilă de dușmănie contra regimului. I-a arestat pe revoluționari, i-a împilat pe credincioșii de „rit vechi", a restrîns drepturile zemstvelor sau ale conducerilor sătești, i-a terorizat pe evrei și a încercat să-i rusifice cu forța pe polonezi, pe finlandezi și pe armeni, făcînd să crească numărul inamicilor regimului și convingîndu-i de necesitatea unei schimbări hotărîtoare.

Metoda lui favorită de a abate nemulțumirea poporului a definit-o unui alt ministru prin cuvintele: „Trebuie să înecăm revoluția în sînge evreiesc". Asmuțiți de agenții lui și vegheați cu îngăduința de către poliție, huligani din Chișinău s-au dezlănțuit, la Pastele evreiesc din 1903, în acțiuni violente contra veșnicului țap ispășitor, omorînd și bătînd, dînd foc și jefuind locuințele și prăvăliile, profanînd sinagogile și smulgînd Tora cea sfîntă din mîinile unui rabin cu barbă albă, a cărui groază a fost scurtată de moartea sub ciomegile și cizmele huliganilor. Răsunetul pogromului de la Chișinău nu numai că a făcut înconjurul lumii, dar a reușit să pătrundă și în inima conducătorului Brigăzii de teroriști, Evno Azef, care era în același timp și agent al poliției secrete, iar pe deasupra și evreu. Azef a avut grijă să nu dea nici o informație în legătură cu planul asasinării lui Pleve, care s-a desfășurat așa cum fusese întocmit. Atentatul a produs o impresie enormă asupra tuturor oamenilor din Rusia, fiindcă era o lovitură puternică dată sistemului a cărui încarnare era Pleve. Atît de prevestitor de rele a părut să fie acest atentat, încît asasinul a fost condamnat, de către urmașul lui Pleve, prințul Sviatopolk-Mirski, la muncă silnică în Siberia, în loc să fie condamnat la moarte, cu speranța că o politică mai blîndă va mai potoli spiritele.

Peste șase luni, în ianuarie 1905, s-a produs masacrul din fața Palatului de iarnă, cunoscut sub numele de „duminică sîngeroasă", cînd trupele au tras asupra unei mulțimi de muncitori care veniseră să adreseze țarului o petiție pentru promulgarea unei constituții. Au fost uciși aproape o mie de oameni. Drept urmare, teroriștii făceau acum planuri ca să-l asasineze pe țar și pe unchii lui, marele duce Vladimir, considerat ca răspunzător pentru masacru, și marele duce Serghei, despre care se spunea că era omul cu cea mai mare influență asupra țarului. Ca guvernator general al Moscovei, ducele Serghei era cunoscut prin brutalitatea necruțătoare a cîrmuirii lui. După spusele unui observator englez, ducele Serghei era „cunoscut prin cruzimea lui și renumit – chiar printre aristocrații ruși – pentru bizareria viciilor sale". Deși în solda poliției, Azef trebuia să dea brigăzii de teroriști posibilitatea să realizeze succese suficient de mari pentru ca membrii ei să fie satisfăcuți și că el să-și mențină poziția de șef, fără de care valoarea lui pentru poliție ar fi fost mult mai mică.

În februarie 1905, ducele Serghei a fost ucis cu o bombă aruncată de un tînăr numit Kaliaev, care a rămas în viață, deși a fost găsit stînd în picioare în mijlocul sfărîmăturilor, îmbrăcat în vechea lui haină

albastră și cu o eșarfă roșie la gît, cu fața plină de sînge, însă dealtminteri nevătămat. Tot ce rămăsese din marele duce, din trăsură și din caii lui era „o masă informă de fragmente, înaltă de 20 pînă la 25 cm". În seara aceea, după ce ţarul a aflat știrea, a coborît la cină ca de obicei, fără să spună nimic despre asasinat. Potrivit celor spuse de un oaspete care era prezent acolo, „după cină, ţarul și cumnatul lui s-au amuzat încercînd să se împingă unul pe altul de pe o canapea lungă și îngustă".

La procesul care a avut loc în aprilie 1905, Kaliaev, descărnat, cu privirile rătăcite și cu ochii cufundați în orbite, le-a spus judecătorilor: „Sîntem două tabere aflate în stare de război… două lumi care se înfruntă cu înverșunare. Voi, reprezentanții capitalului și ai împilării, și eu, unul din răzbunătorii poporului". În afara granițelor, Rusia se afla în toiul războiului contra japonezilor, iar în interiorul lor, contra propriului său popor în stare de răzvrătire. „Ce înseamnă toate acestea? Înseamnă că judecata istoriei cade asupra voastră".

Atunci cînd a fost pronunțată sentința de moarte, Kaliaev și-a exprimat speranța că cei ce trebuiau s-o aplice vor avea curajul s-o facă pe față și în public. A fost spînzurat îmbrăcat în negru, după miezul nopții, în curtea închisorii și înmormîntat sub zidul acesteia.

În octombrie a venit revoluția. Revoluția a erupt dintr-o greva generală a muncitorilor și, în decursul perioadei inițiale de spaimă a regimului, a reușit să-l silească să acorde o constituție și instituirea unei adunări legislative. Mai tîrziu concesiile acestea au fost retrase, iar revoluția reprimată cu sălbăticie. În Rusia, Brigada de teroriști a mai asasinat cîțiva demnitari înainte de a se dezintegra sub șocul produs de demascarea lui Azef, în 1908. Pînă la asasinarea primului ministru Stolîpin, în 1911, lumea din perioada de amurg a dinastiei Romanov devenise atît de învălmășita, încît nu s-a mai putut distinge niciodată dacă asasinii lui Stolîpin erau revoluționari autentici sau agenți provocatori ai poliției.

3
Sfîrșitul unui vis
Statele Unite ale Americii: 1890–1902

La deschiderea lucrărilor Congresului Statelor Unite, în ianuarie 1890, fotoliul prezidențial al Camerei Reprezentanților era ocupat de un speaker nou ales. De statura uriașă, înalt de peste 1,90 m, cîntărind aproape 140 kg și îmbrăcat într-un costum negru „din al cărui guler se ridică un obraz dolofan, mare și rîs complet, ca un cantalup crescut pe un lujer negru și cărnos, noul speaker ar fi fost un subiect potrivit pentru un Frans Hals, iar degetele lui albe și lungi l-ar fi încîntat pe un Memling". Vorbea tărăgănat și monoton și se delecta lăsînd să cadă în decursul celor mai înfierbîntate cuvîntări mici perle înghețate de sarcasm, pentru ca să le urmărească apoi reacția cu gravitatea blîndă a unui Buda din Noua Anglie. În timp ce reprezentantul Springer din Illinois informa Camera printr-un discurs fără sfîrșit și lăbărțat că prefera din toată inima să fie mai curînd drept decît președinte, speaker-ul l-a întrerupt cu vorbele: „Domnul reprezentant nu trebuie să se-ngrijoreze: n-are să fie nici una, nici alta", iar cînd un alt reprezentant, cunoscut pentru convingerile lui prost asimilate și pentru felul lui stîngaci de a se exprima, și-a început observațiile cu cuvintele: „Mă gîndeam, domnule speaker, mă gîndeam…", acesta și-a exprimat speranța că „nimeni nu va întrerupe aceasta meritorie inovație a domnului reprezentant". De asemenea, despre doi oratori deosebit de stupizi, noul speaker a fost de părere că „nu-și deschid niciodată gura fără să sustragă ceva din totalitatea cunoștințelor omenești". Se spunea despre el că prefera să compună o epigramă decît să-și facă un prieten.

Cu toate acestea, printre puținii care erau prietenii lui aleși era cunoscut drept „unul din cei mai veseli oameni care au animat vreodată o societate", deoarece conversația lui, „scînteind de bună dispoziție, era mai plăcută decît cea mai bună șampanie".

Omul acesta era Thomas B. Reed din statul Maine, membru al Partidului Republican, în vîrstă de 50 de ani. Recunoscut, după cei 14 ani de activitate ca membru al Congresului, drept „cel mai abil orator parlamentar pe care l-a cunoscut vreodată poporul american", avea să aibă, încă înainte de a se fi terminat sesiunea parlamentară în curs, reputația de „cel mai important lider parlamentar al timpului său… de departe cea mai strălucită personalitate a politicii americane".

Deși prezența familiei lui în America putea fi urmărită pînă la începuturile Noii Anglii, totuși, Reed nu fusese predestinat carierei politice prin avere moștenită, poziție socială sau proprietate de pămînt. Viața politică americană nu cauta să profite de aceste calități, iar oamenii care le aveau nu intrau în politică. Familiile bogate și de vită veche nu numai că nu-și asumau răspunderile guvernării, dar chiar fugeau de ele. Lui John, fratele cel mai mare al lui Henry Adams, „considerat drept cel mai strălucit membru al familiei", care făcuse avere cu calea ferată Union Pacific Railroad, „îi repugnau" funcțiile guvernamentale, după spusele fratelui său. „Avea tot ce dorea: avere, copii, anturaj și considerație, astfel ca nu-l atrăgea ideea de a se sacrifica pentru a împodobi vreun cabinet al lui Cleveland sau pentru a fi ovaționat de o gloată de irlandezi".

Atitudinea aceasta nu se restrîngea la mai mult sau mai puțin epuizată familie Adams. Atunci cînd tînărul Theodore Roosevelt și-a anunțat intenția de a intra în politică, în anul 1880, la New York, a fost luat peste picior de „oamenii ce duceau o viață cu preocupări intelectuale și comodă", care îi spuneau că politica este „vulgară" și făcută de „cîrciumari, conductori de tramvaie cu cai și de alții de teapa acestora", oameni pe care are să-i găsească „grosolani, brutali și prea dezagreabili ca să ai de-a face cu ei".

Această atitudine rezervată a celor bogați se datora succesului revoluției americane și eșecului planului lui Hamilton de organizare a statului în interesul clasei guvernante. Învinseseră principiile lui Jefferson și democrația lui Jackson. Fondatorii statului și semnatarii Declarației de independenta fuseseră în majoritatea lor proprietari și oameni cu poziții înalte, dar înșeși realizările lor au sfîrșit prin a-i descuraja pe oamenii de o seamă cu ei să participe la conducere.

În urma introducerii dreptului de vot universal pentru toți bărbații adulți, oamenii înstăriți au constatat că nu contează la vot mai mult decît oamenii de rînd, astfel că, copleșiți cu mult numericește, s-au retras din luptă. Nici unul dintre președinții care au venit după primii șase nu se trăgea dintr-o familie bogată, afară de cazul cînd am considera că familia Harrison făcea parte din această categorie. Retrăgîndu-se în confortul căminului lor și rezumîndu-se la preocupările clasei din care făceau parte, ei lăsau conducerea, într-o măsură din ce în ce mai mare, pe seama întreprinzătorilor nou-veniți, care își croiau drum de jos. Energia pe care o aveau și-o consacrau mai degrabă îmbogățirii prin afaceri bancare sau comerciale decît prin cultivarea pămîntului, pe care îl părăseau treptat, treptat.

Primele care au intrat în declin au fost marile moșii ale proprietarilor de descendenţă olandeză din statul New York și apoi, odată cu războiul civil, plantațiile din Sud au suferit și ele aceeași soartă. Vechile familii din Boston au continuat să activeze și să prospereze, ținîndu-se însă, în general, departe de guvernare. Trufașul „Centru" n-a mai dat nici un președinte după cei doi din familia Adams. „Cea mai valoroasă, mai moderată, mai capabilă și mai instruită parte a populației – scria Emerson în eseul său asupra politicii – are un sentiment de ezitare sau chiar de repulsie față de proprietatea funciară".

Cu 40 de ani mai tîrziu, englezul James Bryce a rămas impresionat de „apatia care predomina în clasele îmbelșugate și la oamenii cu gusturi greu de satisfăcut", astfel că și-a consacrat un capitol întreg din cartea sa The American Commonwealth[71] problemei: „De ce oamenii cei mai capabili nu intră în politică". După părerea lui, explicația era că le lipsea simțul răspunderii față de poziția lor socială.

„Indiferenţa claselor instruite și bogate" se datora în parte – socotea el – lipsei de respect pe care le-o arătau masele. „Odată ce masele nu le solicită cîrmuirea, nici cei de sus nu se prezintă ca să le-o ofere".

Odată cu eliberarea în masă a sclavilor negri și cu avîntul spiritului întreprinzător de după războiul civil, Statele Unite au intrat într-o perioadă de expansiune economică fără precedent.

Între anii 1880 și 1900, populația lor a crescut cu 50%, de la 50 de milioane la 75 de milioane de oameni. În fața posibilităților de afaceri care se iveau de pretutindeni, guvernul Statelor Unite a avut – de-a lungul anilor '70 și '80 – mai ales rolul de a face ca țara să se afle în afară de orice primejdie și, bineînțeles, să aducă profituri capitaliștilor. Guvernul nu era altceva decît un agent plătit. Scandalurile și afacerile lui veroase stîrniseră mînia populației, care a început să ceară reforme. Însă domnii nu voiau „să se înjosească pînă acolo încît să facă politică", după cum spunea Edith Wharton despre „înalta societate" new-yorkeză. Puțini dintre prietenii ei din „cea mai înaltă clasă" își foloseau aptitudinile sau prestau serviciile publice pe care ar fi putut să le îndeplinească. Statele Unite „își iroseau această clasă, în loc s-o folosească".

Neavînd nici un post în guvern și lipsiți fiind de siguranţă pe care o da pămîntul, bogătașii din Statele Unite intrau ușor în panică. Atunci cînd criza financiară din 1893 a pus în pericol averea lui John Adams, acesta „s-a pierdut complet cu firea", după cum scria fratele sau Henry. „întregul sistem nervos al Bostonului părea că cedează, iar John s-a prăbușit odată cu o mulțime de alți oameni importanți. Desigur că n-am nici un motiv să cred că vreunul din noi este mai tare ca el. Și nervii mei s-au zdruncinat cu ani în urmă". Deși mulți din clasa lui aveau o fire mai tare decît aceea a membrilor familiei Adams, era totuși o mare diferență între ei și Lewis Morris, stăpînul moșiei Morrisania, care, atunci cînd a fost îndemnat de fratele lui să nu semneze Declarația de independență din cauza consecințelor pe care faptul acesta ar fi putut să le aibă asupra proprietății lui, a răspuns: „Dă-le dracului de consecințe, dă-mi condeiul!"

Speaker-ul Reed era – ca intelect, caracter și printr-un fel de independenţă brutală – omul cel mai capabil pe care Statele Unite puteau să-l promoveze în viața politică pe vremea aceea.

Se trăgea de pe o fîșie de pămînt din colțul acela nordic și dur al Noii Anglii care poartă numele monosilabic și intransigent de Maine. Pînă la data nașterii lui, în 1839, strămoșii lui trăiseră acolo vreme de 200 de ani. Prin mama, descindea dintr-un călător de pe „Mayflower"[72], iar prin mama tatălui său, din George

[71] Confederația americană.

[72] Corabia pe care „pelerinii" au călătorit din Anglia spre America în 1620.

Cleve, care a venit din Anglia în 1632, a clădit în regiunea Maine prima casă de om alb, a fondat colonia Portland și a fost primul ei guvernator. Bărbatul cu numele de Reed care s-a căsătorit cu stră-strănepoata lui Cleve se trăgea dintr-un familie de pescari și de navigatori. Fără să fi stăpînit vreodată întinderi mari de pămînt și fără să fi fost bogați, înaintașii aceștia, împreună cu vecinii lor, s-au străduit din tată-n fiu să mențină așezarea de pe pămîntul crestat de stînci și să supraviețuiască atacurilor indienilor, izolării și iernilor întroienite de zăpezi. Obișnuința de a lupta împotriva unor forțe superioare era înnăscută în neamul lui Thomas Reed.

Tatăl său, căpitanul unui mic vas de coastă, își ipotecase casă ca să-și trimită fiul la Colegiul Bowdoin. Pentru ca să se întrețină la colegiu, Reed dădea lecții particulare, parcurgînd pe jos, la dus și la întors, cîte 12 mile în fiecare zi. Fiii familiilor din Portland se duceau la Bowdoin nu pentru ca să se conformeze unui obicei social, ci ca să capete o educație serioasă. Din cauză că cei mai mulți dintre ei aveau o situație materială asemănătoare aceleia a lui Reed, orele de curs erau astfel aranjate încît să permită studenților să dea lecții iarna.

La început, Reed se considera destinat pentru preoție, însă nopțile pe care le petrecuse stînd în capul oaselor pe patul din odaia de la mansardă și citind tare, împreună cu un coleg, Revoluția franceză a lui Carlyle, Faust și Werther ale lui Goethe, eseurile lui Macaulay și romanele lui Thackeray și ale lui Charles Reade l-au dus la niște convingeri religioase care erau prea personale ca să se poată supune unei credințe formale. După ce a absolvit colegiul, în 1861, s-a înscris la drept, continuînd să dea lecții cu 20 de dolari pe lună și stînd în pensiune la familiile din localitate.

Războiul civil nu l-a prins în viitoarea lui pînă în 1864, cînd a fost înrolat în marină, unde a luat parte la acțiuni nu prea belicoase pe o canonieră de pe Mississippi. A fost ofițer de intendență, iar mai tîrziu urma să recunoască cu sinceritate că n-a auzit niciodată șuierul gloanțelor. Aureola obișnuită a gloriei și strălucirea bravurii, care se depun, îngroșîndu-se treptat, pe majoritatea amintirilor din timpul războiului, nu apăreau și în memoriile lui Reed. „Ce viața încîntătoare era aceea de odinioară din marină – obișnuia el să spună atunci cînd alții începeau să-și amintească de război –, cînd țineam băcănie pe o canonieră. Știam toate regulamentele, iar ceilalți nu le știau. Mă bucuram de toate drepturile mele și de cea mai mare parte a drepturilor celorlalți". Mai tîrziu urma să repete aceeași metodă și să obțină același rezultat și în Congres.

Atunci cînd a fost admis în baroul din Maine, în 1865, Reed era un tînăr înalt și viguros, în vîrstă de 25 de ani, cu un obraz sever, frumos și pătrat și cu părul blond și des; în decursul următorilor zece ani a avut funcția de consilier municipal la Portland, a fost ales în Adunarea Legislativă a statului și apoi în Senatul statului, a fost numit procuror general la Maine, s-a căsătorit și s-a îngrășat. A avut doi copii, un fiu care a murit de mic și o fiică. Cu timpul, părul i s-a rărit, pînă cînd i-a căzut aproape de tot, iar trupul a început să se rotunjească într-atîta, încît – mergînd de-a lungul străzilor din Portland – părea „o fregată umană mișcîndu-se printre șalupe". Taciturn, impasibil, introspectiv și fără să se uite la nimeni, avansa cu mersul domol și legănat al unui elefant. „Ce îngustă pare strada cînd trece el!" – a exclamat odată un trecător.

În 1876, Reed – acum în vîrstă de 36 de ani – a fost ales în Congres în locul lui Blaine, care trecuse la Senat. Ca membru al comitetului format pentru cercetarea acuzațiilor aduse de democrați că s-ar fi făcut fraude la alegerea din Hayes-Tilden, iscusința juridică cu care examina în contradictoriu martorii atrăgea cîrduri de spectatori, lucru care i-a adus o notorietate națională. În legislaturile următoare a ajuns membru al foarte importantului comitet pentru reguli și procedură și președinte al comitetului judiciar, desăvîrșindu-și sesiune după sesiune cunoștințele în legătură cu procedura Camerei și cu manevrele parlamentare.

În decursul timpului se dezvoltase la Camera Reprezentanților un sistem de reguli „calculate la perfecție – după cum spunea un coleg de-al lui Reed – ca să blocheze legislația", un sistem tot atît de plin de „complicații și de secrete" ca și instrumentele și metodele unui cabalist medieval. Reed însă stăpînea sistemul. „După părerea mea, n-a fost niciodată – în nici o adunare parlamentară și în nici o perioadă – un lider mai înzestrat ca el", spunea un observator de aceeași profesie, senatorul Henry Cabot Lodge, care făcuse parte

din Camera Reprezentanţilor timp de şapte ani împreună cu Reed. Acesta nu era numai un perfect cunoscător al practicii şi legilor parlamentare, dar „înţelegea, că puţini alţii, teoria şi filosofia sistemului", în mod conştient – sau poate fără să fi avut această intenţie –, el se pregătea pentru timpul cînd, ca speaker, urma să fie în stare să impună Camerei convingerea că nimeni din sala de şedinţe nu putea rivaliza cu el în cunoaşterea regulamentelor şi a procedurii.

Chiar şi în acest caz, Reed nu şi-ar fi putut impune autoritatea dacă n-ar fi fost, tot după părerea lui Lodge, „cel mai viguros vorbitor pe care l-am văzut sau l-am auzit vreodată". Nu folosea niciodată vreun cuvînt în plus, nu se poticnea în chestiuni de sintaxă, nu era pus niciodată în încurcătură şi nu fusese silit vreodată să bată în retragere sau să-şi modifice poziţia. Riposta lui era imediată, concisă, convingătoare şi limpede. Putea expune un caz fără să se teamă de replică, lămuri o problemă, spulbera un argument sau demasca un sofism în mai puţine vorbe de cît oricine altul.

Vorbirea îi era vie şi pitorească. „Doar timpul să se coacă o fragă", a spus el cîndva ca să descrie un interval de două luni.

Avea un mod deosebit de abil şi cu totul personal de a-şi exprima ideile. Într-o împrejurare cînd se discuta care din doi reprezentanţi, Berry sau Curtis, era mai înalt, Reed i-a rugat să se scoale în picioare ca să li se ia măsură, iar fiindcă Berry se desfăşura încet ca să ajungă la întreaga lui înălţime, Reed i-a spus: „Ia-ascultă, Berry, cît din tine păstrezi în buzunare?"

Aforismele lui erau celebre. Unul din ele era acesta: „Toată înţelepciunea vieţii consta în a fi alături de majoritate", iar un altul: „Omul de stat este un politician mort". Nu făcea decît rar vreun gest în timp ce vorbea. „Atunci cînd se ridică în picioare – spunea Lodge –, aşteptînd ca un adversar să termine, umplînd cu trupul lui îngusta trecere dintre bănci, cu mîinile rezemate pe pupitru şi cu orice urmă de expresie alungată de pe faţă, dînd impresia că n-avea habar de ce se-ntîmplă şi că de-abia auzea ce se spune, atunci era cel mai periculos". După o ripostă, care o lăsase pe victima paralizată şi fără grai, Reed spuse, uitîndu-se blajin în jurul lui: „Şi acum, după ce am îngropat musca aceasta în ambră lichidă a observaţiilor mele, am să continuu".

Luciditatea şi logica lui dădeau rezultate deosebit de eficace atunci cînd se aplică regulă „celor cinci minute". „Russell – i-a spus el unui reprezentant din Massachusetts –, d-ta nu înţelegi teoria intervenţiilor de cinci minute. Scopul ei este să comunici Camerei fie informaţii adevărate, fie informaţii false. Ai consumat în după-amiaza aceasta mai multe perioade de cîte cinci minute fără să faci nici una, nici alta".

Reed îşi argumenta ideile nu perorînd, ci povestind. Odată, în timp ce se deda distracţiei lui favorite de a hărtui Senatul, pentru care avea o profundă lipsă de respect, a descris o alegere prezidenţială care urma să aibă loc cincizeci de ani mai tîrziu şi la care, conform unui amendament la Constituţie, preşedintele trebuia ales dintre şi de către senatori. „După ce buletinele de vot au fost adunate şi deschise, preşedintele Curţii Supreme, care supraveghea alegerea, a fost văzut că ezită, iar cei din imediata lui apropiere au înţeles, după paloarea feţei sale, ca se-ntîmplase ceva neaşteptat. Totuşi, cu o sforţare energică, el se ridică în picioare, anunţînd imensei mulţimi, cu ajutorul unui megafon de curînd inventat de către Edison, rezultatul uimitor că 76 de senatori primiseră fiecare cîte un vot".

Vorbind, în cursul unei dezbateri asupra tarifelor, despre libertatea economică, el le povesti reprezentanţilor că, atunci cînd umbla pe străzile New Yorkului şi compară „faţadele de gresie roşie ale prăvăliilor negustorilor bogaţi cu virtutea nerecompensată a oamenilor de pe trotuar, mi se face silă… Nu simt nici o simpatie pentru cei dinăuntru. Însă cînd am un asemenea sentiment, ştiu ce-nseamnă. Nu este decît expresia unei nobile, oneste şi cumsecade invidii. Atunci cînd domnii reprezentanţi de pe partea opusă au sentimente similare, ei cred că fac economie politică".

Cînd pe coridoare se răspîndea vestea că Reed era în picioare gata să vorbească, grupurile aflate la taifas se împrăştiau, reprezentanţii se repezeau la fotoliile lor, plictiseala şi neatenţia dispăreau ca prin farmec, iar Camera întreagă îşi încordă atent auzul ca să asculte proza sculpturală, înţepătura sarcasmelor şi străfulgeră-

rile de spirit ale speaker-ului. Toți membrii Camerei rîvneau după cinstea de a se face remarcați printr-o discuție în contradictoriu cu Reed, deși el refuza să fie atras în controverse de către „inși lipsiți de importanţă", rezervîndu-se numai pentru adversarii pe care îi considera demni de el.

Cu speranța de a scoate de la el o vorbă de spirit, reporterii îi cereau într-una să comenteze noutățile zilei, fără să aibă însă întotdeauna succes. Solicitat să-și spună părerea despre un mesaj papal, a răspuns: „Copleșitoarea lui lipsa de importantă mi-a luat graiul", iar la întrebarea care era cea mai însemnată problemă care confrunta poporul american a răspuns: „Aceea de a te feri din calea unei biciclete".

După prima legislatură, candidatura lui la demnitatea de reprezentant al primului district din Maine n-a mai fost contestată de nimeni. Cu alegerile era însă altceva, astfel că era cît pe ce să piardă în 1880, fiindcă refuzase să facă vreun compromis sau măcar să ia o atitudine ambiguă în problema etalonului–argint[73], în ciuda puternicului curent existent pe atunci în Maine în favoarea acestui sistem monetar. Și-a menținut locul în Congres la aceste alegeri cu un surplus de numai 109 voturi. Dar, cum faima lui creștea, obținea, în general, cel mai mare număr de voturi în alegerile bienale.

Chiar democrații mărturiseau că „votau pentru el în ascuns". „Se potrivea gusturilor Noii Anglii – spunea senatorul Hoar din Massachusetts. – Oamenilor le plăcea să-l audă vorbind despre problemele generale mai mult decît pe oricare altul, fără să-l excepteze pe Blaine sau pe Mckinley".

Motivul se asemăna poate aceluia invocat de un englez pentru a explica secretul popularității lui Palmerston: „Ceea ce națiunii îi place la Palmerston este că îi dă dracului pe toți".

Deși Reed disprețuia adularea alegătorilor și nu încuraja niciodată familiaritatea cu publicul, totuși, pentru egalii lui ca intelect „nu a existat vreodată un tovarăș mai plăcut". În lumea aceea restrînsă pe care o reprezenta pe atunci elita Washingtonului, Reed era o personalitate jovială și radioasă, jucător de pocher, un bun povestitor și un invitat căutat pentru dineuri. Odată, la o masă, atunci cînd conversația a trecut la jocurile de noroc, un alt povestitor renumit, d-1 Choate din New York, a remarcat cu oarecare înfumurare că nu pariase niciodată în viața lui pe un cal, pe o carte de joc sau pe altceva.

„Aș dori să pot spune și eu același lucru", spuse atunci serios un alt comesean. „De ce să nu poți? – îl întrebă Reed, cu specifică lui intonație nazală. – Choate a fost în stare".

Conversația îi era înfrumusețata de resursele minții sale cultivate. Poeții lui favoriți erau Burns, Byron și Tennyson, iar romanul favorit – Vanity Fair[74] al lui Thackeray. Citea de obicei revista Punch și pe Balzac în original, fiind de părere că „aproape toate cărțile acestuia sînt peste măsură de triste".

Învățase franțuzește după ce trecuse de 40 de ani și ținea un jurnal în această limbă, „pentru practică". Existența bibliotecii naționale se datorește lui Reed, ale cărui stăruințe elocvente au învins pînă la sfîrșit parcimonia firească pe care a arătat-o Camera Reprezentanților atunci cînd a fost vorba de procurarea unor fonduri adecvate pentru Biblioteca Congresului.

„N-a fost om mai plăcut pe care să-l asculți și nici un ascultător mai bun – spunea Lodge –, fiindcă simpatiile îi erau largi, interesul lui nelimitat și nimic omenesc nu-i era străin". „Am invitat la masa familia Tom Reed – scria Theodore Roosevelt, un tînăr prieten al lui Lodge din New York, – și el a fost fermecător". Puțin după aceea, Reed, care susținea necesitatea unei reforme a serviciilor civile, a obținut pentru tînărul acesta un post în Comisia serviciilor civile din Washington, pentru că după aceea să fie gata să-l sprijine ori de cîte ori noul membru al comisiei avea nevoie de vreun ajutor la Capitoliu[75].

Mai tîrziu, atunci cînd tînărul din New York a pășit pe scenă națională, Reed i-a alcătuit probabil cel mai straniu omagiu ce i-a fost adus vreodată: „Theodore, dacă există vreun lucru, mai presus de oricare altul, pentru care te admir, este originală ta descoperire a celor zece porunci". Dovedindu-se mai puțin perspicace, el a mai spus într-o altă împrejurare: „Theodore nu va fi niciodată președinte; n-are stofă de politician".

---

73 Se propunea ca la baza sistemului monetar Statelor Unite să stea, în afară de aur, și argintul.
74 Bîlciul deșertăciunilor.
75 Clădirea din Washington ocupată de Congresul Statelor Unite.

Şi totuşi, în 1889, Theodore Roosevelt se dovedi util din punct de vedere politic pentru Reed în lupta acestuia cu Mckinley, Joe Cannon şi alţi doi membri din partidul lui pentru preşedinţia Camerei Reprezentanţilor. În timp ce creştea vite şi vîna în nord-vestul Statelor Unite, Roosevelt dusese o campanie viguroasă şi încununată de succes pentru ca să se asigure că cele patru noi state care intraseră în Uniune – Washington, Montana, Dakota de Nord şi Dakota de Sud – vor trimite reprezentanţi republicani în noul Congres. Întors la Washington, el îşi stabili un cartier general personal într-o cameră retrasă a vechiului hotel „Wormley", unde organiza „adunarea" voturilor noilor membri ai Camerei Reprezentanţilor în favoarea lui Reed. Cu toate că – spre desperarea suporterilor săi – Reed refuza să pescuiască voturi cu nada promisiunilor de numiri în comitete, el reuşi totuşi să fie ales.

Ocupa acum cea mai înaltă funcţie electorală pe care o putea acorda partidul sau, după aceea de preşedinte. „Ambiţios ca Lucifer", după părerea reprezentantului Champ Clark, care îl cunoştea bine, Reed nu intenţiona să se oprească aici. Era hotărît că, preluînd funcţia de speaker, să pună în aplicare un plan la care reflectă de multă vreme fără să se consulte cu nimeni şi prin care îşi primejduia viitorul său politic. Era conştient că lupta aceasta va concentra asupra lui atenţia naţiunii, după cum ştia că, dacă dădea greş, cariera lui politică se va sfîrşi. Miza era mare: sau va înfrînge „tirania minorităţii", prin care Camera era ţinută într-o stare de „inconştienta neputincioasă", sau îşi va da demisia.

Sistemul pe care spealcer-ul Reed era hotărît să-l înfrunte era cunoscut drept cvorumul tăcut sau eclipsat.

Era o practică datorită căreia partidul aflat în minoritate putea preîntîmpina orice măsură legislativă care nu-i convenea, împiedicînd realizarea cvorumului prin aceea că membrii lui cereau să se facă apelul nominal, pentru că apoi să nu răspundă atunci cînd erau strigaţi. Deoarece regulamentul prevedea că prezenţa unui membru se constată numai printr-un răspuns oral dat la apelul nominal şi fiindcă – tot conform regulamentului – pentru constituirea cvorumului era necesară o majoritate calculată pe totalitatea membrilor, obstrucţioniştii puteau împiedica Camera să lucreze.

Ultima alegere, aceea din 1888, reprezentase o victorie a republicanilor, în urma căreia, pentru prima dată după 16 ani, un acelaşi partid controla şi puterea executivă şi Congresul… dar numai pe o muchie de cuţit. Severul Benjamin Harrison era un preşedinte al minorităţii care pierduse consultarea populară în favoarea lui Cleveland, astfel că stătea acum pe tronul acela instabil, dulgherit atît de ciudat de către sistemul electoral colegial al Statelor Unite. Majoritatea republicană din Camera Reprezentanţilor, compusă din 168 de membri faţă de 160 de democraţi, era subţire ca o foiţă de ţigară, doar cu 3 reprezentanti mai mare decît cvorumul fixat la 165. În această situaţie, republicanii luptau pentru a impune doua legi de importanţă majoră pentru partidul lor, şi anume, legea Mills privind revizuirea tarifelor şi legea împotriva impozitului electoral şi a altor metode aplicate de sudişti pentru a-i împiedica pe negri să voteze. Democraţii se pregăteau să blocheze votarea acestor două legi şi să împiedice validarea alegerii a patru republicani, din care doi erau negri, această alegere fiind contestată de districtele din Sud.

Pentru Reed, problema care se punea era aceea a supravieţuirii guvernării reprezentative. Împiedicarea de către democraţi a votării legilor, pe care republicanii credeau în mod legitim că au dreptul să le introducă ca urmare a victoriei lor electorale, însemna nesocotirea voinţei exprimate de alegători.

După convingerea lui, drepturile minorităţii erau apărate prin libertatea de a lua parte la dezbateri şi de a vota. Atunci însă cînd minoritatea avea putinţa să zădărnicească acţiunile majorităţii, „ea devenea o tiranie". Reed socotea că treaba Congresului era să legifereze şi nu numai să delibereze, iar datoria unui speaker faţă de partidul şi de ţara lui era să vegheze ca această treabă să fie făcută, nu numai să arbitreze dezbaterile.

Speaker-ul dispunea pe atunci de împuterniciri foarte mari, care, în 1910, după revolta reprezentanţilor contra lui Joe Cannon, aveau să fie transferate comitetelor. Întrucît era din oficiu preşedintele Comitetului pentru reguli şi procedură, format din doi republicani şi din doi democraţi, care îşi anulau reciproc deciziile,

avea dreptul să numească toate comitetele, cariera politică a membrilor și desfășurarea muncii de legiferare depindeau de voința lui. „Puterea responsabilă” se afla acum în mîinile lui Reed. În ciuda unui celebru dicton, el urma să demonstreze că puterea poate avea și alte efecte decît acela de a corupe: ea poate mări capacitatea de înțelegere, iar cîteodată generează măreție. Funcția de speaker, pe care ziarul Post din Washington o numea „nu mai puțin importantă decît aceea de președinte”, putea fi o trambulină spre vîrful piramidei, iar Reed nu era omul care să scape o ocazie favorabilă sau care nu era în stare să o întîmpine cu energia necesară.

Luase hotărîrea de a ataca cvorumul tăcut și își făcea planul de campanie singur, pe de o parte, fiindcă nimeni n-ar fi vrut să creadă că avea vreo șansă de succes și, pe de altă parte, pentru că nu era sigur dacă propriul său partid avea să-l sprijine. Din contră, existau indicii că s-ar putea să nu-l susțină. Datorită părerilor cunoscute ale lui Reed în legătură cu obstrucționismul prin tăcere, era limpede că numărătoarea celor prezenți urma să fie o problemă-cheie în noul Congres. „REED ARE SĂ-I NUMERE", prezicea ziarul Post din Washington într-un titlu, iar în cuprinsul articolului se arata că însuși d-1 Cannon, cel mai apropiat locotenent al lui Reed, se opunea acestei încercări.

Între timp, democrații își întăreau și ei pozițiile. Fostul speaker, Carlisle, a făcut cunoscut că, împotriva oricărei legi votate de un cvorum care nu va fi fost stabilit prin „vot înregistrat”, se va face recurs la Curtea Supremă, cerîndu-se casare pentru neconstituționalitate.

Reed se asigurase însă între timp că va fi sprijinit dacă se va ajunge la justiție, iar în ceea ce privea atitudinea propriului său partid, era pregătit să riște. Socotea cu înțelepciune ca, în cazul cînd democrații, în furia lor, îi vor provoca pe republicani, aceștia își vor strînge rîndurile ca să-l sprijine. Atunci cînd prima dintre alegerile contestate apăru pe ordinea de zi, pentru data de 29 ianuarie, Reed era pregătit. După cum era de așteptat, democrații susținură cu tărie că cvorumul nu era întrunit, cerînd să se facă apelul nominal. Au rezultat 163 de voturi pentru, toate din partea republicanilor, însă cu două mai puțin decît cerea cvorumul. Clipa cea mare a lui Reed venise.

Fără nici o umbră de expresie pe fața lui mare și albă ca luna – „cel mai mare obraz de om pe care l-am văzut vreodată”, așa cum l-a descris un coleg de-al lui – și fără să-și grăbească cît de cît vorbirea lui tărăgănată, el anunță: „Președintele dispune ca secretarul să înregistreze numele următorilor membri care sînt prezenți, dar care refuză să voteze”, și începu să le citească el însuși. Dintr-o dată – conform celor spuse de un reporter – „se dezlănțui o larmă infernală. Furtuna era violență… și probabil că n-au existat vreodată atîta agitație sălbatică, indignare pasionată, condamnare acerbă și situații cu adevărat periculoase cum au fost acelea din Camera” în următoarele cinci zile. Republicanii aplaudau furtunos, toți democrații „urlau, țipau și băteau cu pumnii în pupitre”, în timp ce vocea viitorului lor speaker, Crisp din Georgia, bubuia: „Fac apel. Fac apel contra hotărîrii prezidiului”. Explozia era „atît de violență, cum nu s-a mai văzut în nici un parlament”, își reamintea mai tîrziu un reprezentant. Calm și impasibil, speaker-ul își continua numărătoarea: „D-l Blanchard, d-1 Blind, d-1 Blount, d-1 Breckinridge din Arkansas, d-1 Breckinridge din Kentucky…".

Reprezentantul din Kentucky, „renumit pentru părul său argintiu și pentru glasul lui cristalin”, sări în sus. „Refuz să mă supun autorității speaker-ului și o denunț că revoluționară”, strigă el. De la tribună prezidiului, vocea aceea nazală și sonoră continua să răsune însă, fără să țină seama de întrerupere, printre huiduieli, fluierături și strigăte de „Apelez”: „d-1 Bullock, d-1 Bynum, d-1 Carlisle, d-1 Chipman, d-1 Clement, d-1 Covert, d-1 Crisp, d-1 Cummings", rostogolindu-se irezistibil de-a lungul alfabetului: „d-1 Lawler, d-1 Lee, d-1 Mcadoo, d-1 Mccreary…"

„Neg dreptul dv., domnule speaker, de a mă socoti prezent”, mugi Mccreary.

Speaker-ul se opri pentru prima dată, ținînd sala suspendată în tăcere, așa cum își ține un actor auditorii, și apoi spuse malițios: „Prezidiul face constatarea de fapt că domnul reprezentant este prezent. D-l reprezentant o contrazice?”

Şi îşi continua numărătoarea, nepăsător la proteste, negări şi strigăte de „La ordine!", care se transformară într-un imens vacarm atunci cînd a ajuns la literele S şi T şi s-a apropiat de sfîrşit. Şi apoi, deodată, părînd că-şi aduna toată puterea trupului său uriaş, proiectîndu-şi toată forţa personalităţii lui impozante şi ridicîndu-şi vocea, care putea umple orice sală atunci cînd dorea, anunţă: „în consecinţă, prezidiul decide că este prezent cvorumul prevăzut de Constituţie".

A urmat o harmalaie şi mai mare decît cea dinainte.

Breckinridge din Kentucky ceru să i se acorde cuvîntul la regulament pe motiv ca prezidiul n-avea dreptul să ia o asemenea decizie. „Prezidiul respinge cererea", declara impasibil Reed.

„Fac apel contra deciziei prezidiului", strigă Breckinridge.

„Propun ca apelul să fie pus în discuţie", interveni repede un republican ager, Payson din Illinois. Dacă această propunere ar fi fost admisă, dezbaterile ar fi fost închise. Democraţii spumegau de furie. O sută dintre ei „erau în picioare, urlînd să se admită apelul", scria un reporter. Joe Wheeler, numit şi „Luptătorul", minusculul general confederat de cavalerie, neputînd ajunge în faţa din cauză că intervalul dintre bănci era ticsit, a coborît din fundul sălii „sărind de pe un pupitru pe altul, ca un ţap sălbatic care sare din stînca în stîncă". Agitaţia devenea din ce în ce mai frenetică, iar singurul democrat neaflat în picioare era uriaşul reprezentant al Texasului, care stătea pe fotoliul lui, ascuţindu-şi sugestiv cuţitul de vînătoare pe cizma.

Atunci cînd un republican îşi exprima părerea că „ar trebui ţinută o dezbatere" asupra acestei chestiuni atît de importante, Reed îl aprobă. Dezbaterea avea să dureze patru zile, iar în tot decursul ei democraţii se luptară cu o energie furibundă, insistînd să se citească fiecare cuvînt al procesului-verbal de şedinţă, făcînd apel contra deciziilor preşedintelui, cerînd să se înscrie la cuvînt şi să se facă apeluri nominale, cereri pe care Reed le satisfăcea imperturbabil, considerîndu-i pe toţi membrii tăcuţi ca prezenţi şi provocînd de fiecare dată noi proteste violente. La un moment dat, reprezentantul Mckinley, străduindu-se ca de obicei să placă, renunţă din zăpăceala la cuvînt în favoarea unui alt vorbitor, astfel că a trebuit să fie ajutat de Reed, care a spus: „D-l reprezentant din Ohio nu acceptă să fie întrerupt". „Refuz să fiu întrerupt", repeta ca un ecou Mckinley, astupînd vitejeşte breşă.

Pe măsură ce Reed număra, implacabil şi de fiecare dată, pe cei prezenţi şi repetă formula: „Există cvorumul constituţional pentru ca să se poată adopta hotărîri valabile", creştea şi furia şi deruta democraţilor. Un grup se îndrepta spre tribună pe intervalul dintre bănci, înjurînd şi ameninţînd să-l smulgă pe Reed din fotoliul prezidenţial, astfel că un spectator avu pentru un moment impresia că „intenţionau să-l brutalizeze pe speaker". Reed rămînea însă neclintit. Molipsiţi de dezlănţuirea din sală, vizitatorii şi corespondenţii de presă aflaţi la galerie se plecau peste balustradă, ameninţîndu-1 pe speaker cu pumnii, insultîndu-1 şi înjurîndu-1. „Buna-cuviinţă – se lamenta un reporter – era cu totul uitată. Parlamentarii alergau turbaţi de colo-colo prin sală, cu frunţile încruntate şi ameninţătoare… vărsînd un şuvoi turbat de invective elocvente". Îl făceau pe Reed tiran, despot şi dictator, aruncîndu-i epitetele ca pe nişte pietroaie. Printre celelalte variante ale cuvîntului „tiran" apărea că favorită aceea de „ţar", care personifica pe timpul acela imaginea autocratului violent, astfel că după aceea speakerul a rămas cunoscut ca „ţarul Reed". Cu cît se înfuriau mai tare democraţii, cu atît mai calm rămînea Reed, arătînd imens în fotoliul lui şi „senin ca o dimineaţă de vară". Deşi în timpul unei pauze secretarul îl văzuse în biroul său particular apucînd masa de scris şi zgîlţîind-o cu mînie înăbuşită, totuşi, în sala de şedinţe n-a dat nici un semn că insultele grosolane care îi erau adresate l-ar fi atins. Se stăpînea cu o voinţă de fier, „calm şi hotărît că un tîlhar de drumul mare", aşa cum spunea ziarul new-yorkez Times.

Secretul calmului său consta – după cum i-a spus unui prieten mult timp după aceea – în faptul că hotărise în mod precis ce urma să facă dacă Camera n-avea să-l susţină. „Aş fi părăsit pur şi simplu preşedinţia, mi-aş fi dat demisia din funcţia de speaker şi aş fi renunţat la scaunul meu de reprezentant". Îl aştepta un loc de avocat la firma Elihu Root din New York şi „mă hotărîsem că, în cazul cînd viaţa politică consta în a sta neputincios în fotoliul speaker-ului şi a vedea că majoritatea n-are putinţă să legifereze, atunci era

mai bine să mă retrag din această activitate, să părăsesc fotoliul prezidențial și să plec". Odată ce ajungi la o asemenea hotărîre, spunea el, „ești în stare să înfrunți tot ce-i mai rău". O asemenea atitudine are un efect „calmant" asupra spiritului.

Hotărîrea aceasta a făcut mai mult decît să-l liniștească; i-a dat o forță interioară pe care oamenii cărora le este frică de rău sau care renunță la principii pentru ca să evite răul n-o pot avea niciodată. Ea l-a înzestrat cu o superioritate morală față de Cameră, pe care parlamentarii o simțeau, fără să știe însă cărui fapt se datora.

Schimbîndu-și strategia, democrații hotărîră atunci să nu se mai prezinte deloc la ședințe, socotind că republicanii nu vor fi în stare să întrunească ei singuri cvorumul. Cum democrații începură să se strecoare unul cîte unul afară din sală, Reed, ghicindu-le intenția, ordona să se-ncuie ușile. S-a produs o busculadă teribilă, fiindcă adversarii voiau să iasă înainte de votul următor. Pierzîndu-și „orice simțămînt de demnitate personală sau oficială", democrații se ascundeau pe sub pupitre sau în dosul perdelelor. Reprezentantul din Texas, care a forțat, lovind cu picioarele, o ușă încuiată pentru ca s-o poată șterge, a făcut ca „lovitura de picior a lui Kilgore" să devină o desfătare pentru caricaturiști.

În cea de-a cincea zi, democrații absentară in corpore, astfel că, atunci cînd s-a trecut la vot, republicanii n-au reușit să întrunească cvorumul. Doi dintre ei au fost aduși pe targă de pe paturile lor de suferință. Mai lipsea doar unul, dar se știa că era în drum spre Washington. Deodată s-a deschis o ușă și – așa cum a povestit un reporter – „s-a văzut o strălucire de favoriți roșii și s-a auzit o voce spunînd: „încă unul, domnule speaker, reprezentantul Sweney din Iowa fu pus și el la socoteală, iar votul a fost înregistrat ca fiind 166 pentru și 0 contra. Bătălia se terminase. Democrații își reluară posomoriți locurile. Comitetul pentru reguli și procedura prezenta un nou regulament întocmit – nu e nevoie s-o spunem – de către președinte. Cunoscut după aceea că Regulamentul Reed și adoptat la 14 februarie, el prevedea printre altele: 1) toți membrii sînt obligați să voteze, 2) cvorumul este constituit din 100 de membri prezenți, 3) sînt numărați toți membrii prezenți și 4) nu se admite nici o propunere dilatorie, iar aprecierea dacă o propunere este sau nu dilatorie este lăsată la judecata speaker-ului.

Cinci ani mai tîrziu, Theodore Roosevelt scria că, spulberînd obstrucția prin tăcere, reforma lui Reed a avut „o importanță permanenta mult mai mare" decît toate actele legislative promulgate datorită ei pe timpul acela.. Reed și-a dat seama de acest lucru de îndată ce a obținut victoria. În cuvîntarea lui de închidere a celui de-al Ll-lea Congres a spus că singurul lucru demn de înregistrat era „verdictul istoriei" și că avea încredere în el, „fiindcă am făcut un pas atît de mare în direcția unei guvernări responsabile".

Mai prompt decît verdictul istoriei și, de fapt, considerat pe atunci, de către toată lumea, ca un echivalent al acestuia a fost portretul pe care i l-a pictat Sargent. Comandat ca un omagiu adus speaker-ului de către colegii săi republicani, portretul a fost un insucces memorabil. „Se presupune că este pe cale să numere un cvorum – a observat un critic –, cînd de fapt figura lui arăta ca și cînd ar fi tentat să muște dintr-o gutuie chinezească verde".

Sfîrșitul cvorumului tăcut a fost discutat în parlamentele din toată lumea. În Statele Unite, el a făcut din Reed o figură politică de frunte și un candidat evident la alegerile preliminare din 1892 pentru funcția de președinte, însă, după cum socotea și el, pe bună dreptate, timpul lui nu venise încă, astfel că, atunci cînd a fost întrebat dacă credea că partidul are să-l propună pentru președinție, a răspuns: „S-ar putea să facă ceva mai rău și cred că au s-o facă".

Și chiar așa s-a întîmplat. „Țarismul" lui Reed mai era luat încă în nume de rău, iar sarcasmul lui nu-i adusese prieteni. De asemenea, cercul lui de partizani nu putea fi mărit prin repulsia lui față de tîrguială și prin refuzul de a linguși publicul cu zîmbete și strîngeri de mînă sau de a-i atrage pe politicieni prin promisiuni. De aceea, membrii partidului au preferat să propună candidatura vicepreședintelui Harrison, un om incoruptibil, dar ursuz, cunoscut sub numele de „aisbergul de la Casa Albă", față de care Reed avea o aversiune pe care nu cauta deloc s-o ascundă. Fiindcă Harrison numise ca administrator financiar la Portland,

orașul de reședință al lui Reed, un om pe care acesta îl disprețuia, el a refuzat tot restul vieții să mai intre în Casa Albă sau să-l mai întîlnească pe Harrison.

În 1892, cînd democrații au obținut controlul Camerei Reprezentanților cu o majoritate atît de mare încît puteau întruni oricînd, numai prin voturile lor, un cvorum, ei au anulat triumfători reforma lui Reed. Acesta a așteptat însă verdictul istoriei, și asta nu fără oarecare încredere, fiindcă obișnuia să spună: „Camera are mai mult bun-simț decît oricare dintre membrii ei". Și istoria nu l-a lăsat să aștepte prea multă vreme.

În următorul Congres, cînd majoritatea democrată s-a redus la jumătate, divizată și aceasta pe chestiunea etalonului și a altor probleme importante, Reed a avut parte de o răzbunare delicioasă. Cerea într-una la Camera să se facă apelul nominal, iar atunci cînd reprezentantul Blind din Missouri a început să tune și să fulgere contra acestui „obstrucționist veritabil", el a ripostat imediat: „Obstrucționist veritabil? Vreți să spuneți cinstit". Controlul lui asupra partidului, nu mai redus acum ca lider al minorității decît atunci cînd era speaker, rămăsese total. „Domnii din partea cealaltă îl urmează orbește", a spus odată melancolic noul speaker, Crisp. „îi auzi spunînd între ei: «Reed n-ar trebui să facă asta» sau «Asta nu-i bine», însă cînd Reed le spune «Faceți așa», se ridică cu toții și-o fac". Iar cînd, în sfîrșit, democrații fură obligați să cedeze și să adopte din nou, în interesul propriului lor program, regulile de numărare a cvorumului, Reed a trebuit să se rețină ca să nu-și arate bucuria. „Scena care se petrece astăzi aici echivalează cu cel mai eficace discurs pe care l-aș putea ține – a spus el. – Felicit cel de-al LlII-lea Congres".

În anul 1890, cînd s-a produs ultimul conflict armat din Statele Unite dintre indieni și albi, la Wounded Knee Creek, iar Biroul de recensămînt a declarat că nu mai exista nici o frontieră terestră în interiorul acestei țări, în fața lui Reed începu să se contureze o nouă încercare. În anul acela, căpitanul A. T. Mahan, președintele Colegiului marinei de război, a declarat în Atlantic Monthly: „Fie că vor sau nu, americanii trebuie să înceapă a privi înspre exterior".

Ofițer de marină modest și taciturn, înzestrat cu una din cele mai viguroase minți ale timpului sau, Alfred Thayer Mahan își luase cu de la sine putere sarcina de a satisface nevoia țării sale de „o voce care să vorbească neîncetat de interesele noastre externe". Erau pe vremea aceea puțini americani conștienți de faptul că Statele Unite aveau și interese externe, iar un număr mare dintre ei socoteau că nici n-ar fi trebuit să le aibă. Rezultatul imediat al acțiunii lui Mahan a fost anexarea insulelor Hawaii. În 1887 s-a achiziționat la Pearl Harbor o bază pentru alimentarea cu cărbuni a navelor, iar anexarea întregului arhipelag a fost făcută în special sub presiunea interesului pentru terenuri al americanilor, reprezentați de judecătorul Dole și de trustul zahărului. Cu ajutorul infanteriei marine a Statelor Unite, fu pusă la cale, în ianuarie 1893, o revoltă contra guvernului hawaian autohton. Judele Dole deveni președinte și în această calitate negocie imediat cu ministerul american un tratat de anexare a insulelor, pe care președintele. Harrison l-a trimis în mare grabă, în februarie, Senatului spre ratificare. Fiindcă fusese învins, atunci cînd se prezentase pentru a doua oară în alegeri, de către fostul președinte Cleveland, care urma să fie instalat la 4 martie, Harrison ceru Senatului să ia imediat în discuție tratatul cu speranța că va putea obține ratificarea lui înainte ca noul președinte să se instaleze. Procedeul lui Harrison era însă prea grosolan, astfel ca Senatul n-a acceptat să se preteze manevrei.

Opunîndu-se la anexare sub indiferent ce formă ar fi fost făcută, Cleveland era un om care se asemăna ca integritate și înfățișare cu Reed. Odată, cînd fusese luat din greșeală drept Cleveland într-o încăpere slab luminată, Reed a exclamat: „Doamne sfinte! Nu-i spune lui Grover. Este și așa foarte mîndru de plăcută lui înfățișare". Încă înainte de a fi împlinit o săptămînă în noua lui funcție, Cleveland a retras de la Senat tratatul de anexiune, spre marea mîhnire a lui Roosevelt, tînărul prieten al lui Reed, care se simțea „extrem de mîhnit" de faptul că „se cobora pavilionul", așa cum spunea el.

Mobilul anexioniștilor fusese propriul lor interes economic.

Era acum treaba lui Mahan ca să transforme operația într-o problemă de importanta națională și decisivă. În aceeași lună a lui martie cînd Cleveland a retras tratatul de la Senat, Mahan a publicat în Forum un articol intitulat „Insulele Hawaii și viitoarea noastră putere maritimă", în care declara că stăpînirea mărilor

era principalul element al puterii și prosperității națiunilor și că de aceea era „imperios necesar ca, atunci cînd lucrul acesta putea fi făcut în spirit de dreptate, să se pună stăpînire pe acele poziții maritime care pot contribui la realizarea acestei dominații". Insulele Hawaii „atrag atenția strategului" fiindcă ocupă o poziție „de importanţă unică… influențînd puternic controlul comercial și militar al Pacificului".

Într-un alt articol, publicat în aceeași lună de Atlantic Monthly, Mahan demonstra nevoia imperativă pe care o avea viitoarea putere maritimă americană de proiectatul canal de peste istmul Panama.

Declarațiile căpitanului Mahan erau concepute în termeni care emanau – datorită caracterului și stilului lor – atîta autoritate, încît tot ce scria el era considerat că de necontestat.

Era deja autorul lucrării The Influence of Sea Power on History[76], prezentată la început, în 1887, sub formă de conferințe la Colegiul militar naval și publicată ca o carte în 1890. Efectul ei asupra profesiunii marinărești din străinătate – deși nu și asupra aceleia din Statele Unite – a fost imediat și imens. La el în țară, deși îi trebuiseră trei ani ca să găsească un editor, cartea aceasta a atras atenția mai multor persoane meditative care se interesau de politica națională. Theodore Roosevelt, care, în calitatea lui de autor, la vîrsta de 24 de ani, al unei cărți intitulate The Naval War of 1812[77], fusese invitat să vorbească la Colegiul militar naval, a auzit de Mahan și a devenit discipolul lui. Atunci cînd a apărut Influenta puterii navale asupra istoriei, el a citit-o „de la un capăt la celălalt" și apoi i-a comunicat lui Mahan convingerea lui că va deveni „o lucrare navala clasică". Walter Hines Page de la Forum și Horace E. Scudder de la Atlantic Monthly, editorii acestor publicații ilustrate, care erau pe atunci arene vitale pentru lupta de opinii, puneau regulat la dispoziția lui Mahan paginile revistelor lor. Universitățile Harvard și Yale i-au conferit titlul de doctor în drept. Dealtfel, nu toți colegii lui de profesiune erau niște tradiționaliști adversari ai noului. Predecesorul lui la conducerea Colegiului naval, amiralul Stephen Luce – care îl alesese pe Mahan ca să-l urmeze atunci cînd el, amiralul, a fost numit comandant al Escadrei nord-atlantice –, și-a adus escadra la Newport pentru că ofițerii ei să asiste la prelegerile acestui om nou, care, așa cum a prezis Luce, va face pentru știința navala ceea ce făcuse Jomini[78], pe timpul lui Napoleon, pentru știința militară. După prima prelegere, Luce s-a ridicat în picioare și a declarat: „Omul acesta este aici, iar numele lui este Mahan".

Ceea ce descoperise Mahan era calitatea de factor dominant al puterii maritime: acela care stăpînește mările stăpînește și situația. Ca d-l Jourdain, care vorbise în proza toată viața fără s-o știe, tot așa și ceea ce descoperise Mahan era o realitate care acționa de multă vreme, fără ca cei ce-o aplicau să-și fi dat seama de ea, astfel că formulările lui Mahan li se păreau surprinzătoare. Prima lui carte a fost urmată și întărită de o a doua, The înfluence of Sea Power on the French Revolution[79], publicată în 1892. Ideea originală îi venise „din interior", atunci cînd, citind Istoria Romei a lui Mommsen, „m-am gîndit cu surprindere cît de deosebită ar fi fost situația dacă Hanibal ar fi putut invada Italia de pe mare… sau, dacă, odată sosit acolo, ar fi putut să aibă comunicații libere pe apă cu Cartagina". Dintr-o dată, Mahan și-a dat seama că „controlul mărilor este un factor istoric care nu fusese niciodată estimat și interpretat în mod sistematic". Era „una din acele constatări care transformă obscuritatea interioară în lumină". Luni întregi – în timpul permisiei din 1885 și înainte de a prelua funcția de la Colegiul naval – a studiat documentația de la filiala Astor Place a Bibliotecii publice din New York, urmărindu-și firul conducător de-a lungul istoriei, din ce în ce mai emoționat, cu „toate simțurile treze și tresărind într-una".

În Statele Unite, construcția vaselor cu un tonaj mai mare decît cel necesar pentru apărarea coastelor era considerată, prin tradiție, ca un sacrilegiu față de ideea originară a unei Americi care putea trăi, ca națiune, fără agresiune, dovedind lumii posibilitatea unui nou viitor. Națiunile europene, care își exercitaseră de secole puterea pe mări au fost făcute de Mahan să înțeleagă dintr-o dată ce posedau în realitate. Un

76 Influenta puterii navale asupra istoriei»
77 Războiul naval din 1812.
78 Henri, baron Jomini (1779–1869) – general și scriitor militar elvețian. A fost general al lui Napoleon, aghiotant al țarului Alexandru I și consilier militar al țarului Nicolae I. Este autorul unui Precis de L'art de guerre (Manual de arta militară).
79 Influenta puterii maritime asupra revoluției franceze.

comentator care semna „Nauticus” a făcut observația că puterea maritimă, ca și oxigenul, influențase lumea de-a lungul secolelor, dar, după cum natura și puterea oxigenului au rămas necunoscute pînă la Priestley, „tot așa s-ar fi putut întîmpla și cu puterea maritimă dacă n-ar fi fost Mahan”.

Desemnat, în 1893, să comande vasul-amiral al escadrei navale din apele europene (deși contra voinței lui, fiindcă ar fi preferat să rămînă acasă și să continue a scrie), Mahan a fost primit în Anglia cu onoruri fără precedent. A fost invitat de regină la un dineu oficial dat la Osborne, a luat masa cu prințul de Wales și a fost primul străin sărbătorit vreodată de Escadra iahturilor regale, care a dat în onoarea lui un dineu cu participarea a 100 de invitați, toți amirali și căpitani. Din Londra, John Hay, care era în vizită acolo, i-a scris că „toți oamenii de cultură așteaptă să vă ureze bun-venit”. Lordul Rosebery, pe atunci prim-ministru, l-a invitat la o masă intimă, la care a participat, în afară de amfitrion, și John Morley, iar discuția a durat pînă la miezul nopții. S-a întîlnit cu Balfour și cu Asquith, l-a vizitat pe lordul Salisbury la Hatfield și a luat din nou masa cu regina la palatul Buckingham.

Purtînd roba academică roșie peste uniforma lui de ceremonie și pe deasupra sabiei, a primit titlul de doctor în dreptul roman de la Oxford și acela de doctor în drept de la Cambridge, fiind astfel – după cîte se spunea – singurul om care primise într-o aceeași săptămînă cîte un titlu universitar de la amîndouă universitățile.

După o evaziune temporară pe continent, unde, echipat cu un ghid, cu o umbrelă și un binoclu, a mers pe urmele oștilor lui Hanibal, fu acaparat de cel mai entuziast discipol al lui, kaiserul Wilhelm al II-lea, care l-a invitat la masa pe iahtul lui, „Hohenzollern”, în timpul regatei de la Cowes. Cartea lui Mahan The Influence of Sea Poiver on History sădise în mintea kaiserului ideea că viitorul Germaniei este pe mare, lucru care urma să aibă un efect epocal asupra istoriei lumii. Din ordinul lui, pe fiecare vas al marinei germane a fost adus cîte un exemplar al cărții lui Mahan, iar exemplarele personale ale kaiseruiui, în engleză și germană, erau pline de sublinieri și presărate pe margini cu observații și semne de exclamare. „Nu numai că citesc acum cartea lui Mahan, ci o devorez și încerc s-o învăț pe de rost – l-a informat el, în 1894, pe un prieten printr-o telegramă, pe vremea cînd Mahan era în Europa. – Este o carte excelentă și clasică din toate punctele de vedere. Se află la bordul tuturor vaselor mele și este continuu citată de căpitanii și ofițerii mei".

Nici japonezii nu se interesau mai puțin de ideile lui Mahan.

The Influence of Sea Power on History a fost adoptată ca manual în colegiile militare și navale japoneze, iar toate cărțile următoare ale lui Mahan au fost traduse în limba niponă.

Corolarul evident al tezei lui Mahan era necesitatea peremptorie a dezvoltării marinei americane, aflată pe atunci în stare de agonie din cauza uitării în care fusese lăsată. După cum spunea în 1887 William C. Whitney, ministrul marinei din cabinetul lui Cleveland, flota americană n-avea nici puterea să lupte, nici viteza suficientă ca să se sustragă unei angajări, astfel că, după părerea lui Mahan, nu era capabilă să lupte nici cu marina statului Chile și cu atît mai puțin cu aceea a Spaniei.

În 1880, cînd a început să se discute mai serios despre canalul de pe istmul Panama, care – în lipsa unei puteri maritime adecvate – putea reprezenta mai degrabă un pericol decît un avantaj, Mahan a scris: „Trebuie să începem – fără întîrziere – construirea unei flote care să fie cel puțin egală cu aceea a Angliei atunci cînd canalul va deveni un fapt realizat… Pentru moment, nu sper că lucrul acesta va fi făcut, însă, chiar și în acest caz, va trebui să încetăm de îndată să mai vorbim de doctrina Monroe".

De atunci încolo și-a hărțuit fără încetare prietenii, colegii și corespondenții pe această temă. Pasiunea lui era puterea maritimă, și nu navele ca atare. Nu-i plăcea serviciul pe mare și nici nu arată ca un marinar. Înalt de peste 1,80 m, vînjos, zvelt și drept, avea o față alungită și îngustă, ochi albaștri-pal apropiați, nasul lung, drept și ascuțit, precum și o mustață roșcată care se contopea cu o barbă potrivită scurt, crescută pe o bărbie foarte comună. Toată vigoarea fetei stătea în partea ei de sus, în ochi și în fruntea boltită, precum și în protuberantele de deasupra sprîncenelor. Născut la un an după Reed, avea, în 1890, 50 de ani și, deși extrem de rezervat și de nesociabil, era capabil să izbucnească – după cele spuse de soția lui – în urlete

năpraznice, emise „cu vocea lui de ofițer de punte”. Fratele lui îi zicea Alf. Avea un simț redus al umorului, un înalt simțământ moral și împărtășea oroarea oamenilor respectabili față de romanele lui Zola, pe care le interzicea fiicelor sale să le citească. Așa de exagerate îi erau scrupulele, încît, pe vremea cînd locuia într-o clădire a marinei de la Colegiul naval, nu permitea copiilor să folosească creioanele statului.

Avea puțini prieteni și cunoscuți, iar viața lui socială era aproape inexistentă, dacă facem abstracție de călătoria lui de serviciu în străinătate. Se exterioriza puțin, dar, în schimb, avea o viață interioară intensă. Era ca un cazan de abur în care clocotul continua într-un spațiu limitat, iar vaporii țișnesc printr-o singură țeavă. Ca și Reed, era înzestrat cu o gîndire clară și vie, iar concluziile lui erau definitive. În legătură cu o plimbare pe care o făcuse pe țărm, la Aden, unde a vizitat o colonie de evrei, a scris: „Nu am sentimente antisemite. Faptul că Iisus Hristos a fost evreu este pentru mine garanția rasei”.

Printr-un total de 16 cuvinte, el rezolvă, spre propria lui satisfacție, o problemă care hărțuia omenirea de 19 secole și care se redeschisese chiar în zilele lui, plină de noi neliniști și de dușmănie. Samuel Ashe, prietenul lui de o viață întreagă și cu care fusesq, coleg de clasa la Annapolis, spunea: „Era omul cel mai intelectual pe care l-am cunoscut vreodată”.

În sfîrșit, în 1890, marina americană începu să construiască.

După recomandarea comitetului politic, numit de către Benjamin Tracy, ministrul marinei din cabinetul lui Harrison, Congresul a autorizat – aproape în silă și nu fără obiecții puternice provenind din interior și din exterior – construcția a trei cuirasate de linie, „Oregon”, „Indiana” și „Massachusetts”, și apoi, peste doi ani, a celui de-al patrulea cuirasat, „Iowa”.

Erau primele roade ale îndelungatei lupte a lui Mahan. Politica pe care o exprimau aceste nave – deși încă departe de a fi fost acceptată de toată lumea – reprezenta schimbarea de direcție fundamentală pe care o indică Mahan: înspre exterior.

Ele reprezentau recunoașterea faptului că America trebuia să-și creeze o flotă capabilă să-nfrunte cu succes cea mai puternică flotă pe care un inamic potențial ar fi putut s-o trimită contra ei. Canada era privită ca un gaj pentru ținerea în frîu a Angliei, iar echilibrul politic din Europa era considerat de natură să împiedice pe orice inamic potențial european să-și trimită întreaga flotă în apele americane. Obiectivul era deci ca America să aibă supremația navală în aceste ape, ceea ce însemna existența unei flote capabile să protejeze coastele americane, executînd acțiuni ofensive contra unor baze inamice situate indiferent unde între Newfoundland și Marea Caraibilor. Aceasta urma să fie funcția noilor cuirasate de linie.

Erau din clasa de 10000 de tone, aveau o viteză medie de 15 noduri, o capacitate de încărcare cu cărbuni suficientă pentru o rază de acțiune de 5000 de mile la o viteză mijlocie și erau echipate cu patru tunuri de 13 toii și cu opt tunuri de 8 toli.

Dacă se ținea seama de blindaj și de puterea de foc, aceste nave reprezentau tot ce era mai bun pe timpul acela că tip și construcție. Totuși, la cursele de probă ale cuirasatului „Indiana” (în 1895), urmate de cele ale cuirasatului „Iowa” (în 1896), ele nu i-au impresionat prea mult pe englezi, care le comparau cu navele lor de prima linie, din care ultimele, acelea din clasa „Majestic”, aveau 15000 de tone și erau echipate cu patru tunuri de 12 toli și cu 12 tunuri de 6 toli.

Noile nave le-au insuflat curaj discipolilor lui Mahan.

Roosevelt, care mai făcea încă parte din Comisia serviciilor civile, nu avea deocamdată prea multă trecere, însă prietenul și mentorul lui politic, senatorul Henry Cabot Lodge din Massachusetts, era, la Washington, principalul purtător de cuvînt politic al ideilor lui Mahan. Fiu al unei familii a cărei avere fusese făcută cu ajutorul corăbiilor cu pînze pentru curse lungi și prin comerțul cu China, autor al mai multor biografii și povestiri din perioada colonială, Lodge fusese împins spre viața politică de profundul său interes pentru istoria Statelor Unite.

Bunicul și omonimul lui, Henry Cabot, își aducea aminte de nepotul lui cînd, copil fiind, se ascundea sub bufet ca să-l urmărească cu privirea pe președintele George Washington, aflat la micul dejun în locuința

tatălui său. Ales în Camera Reprezentanților în 1886, Lodge și-a impresionat imediat colegii prin cuvîntările sale numeroase și iscusite, dovedindu-se un maestru abil al strategiei și al tacticii politice. Era subtil, monden și viguros, înzestrat atît cu energie, cît și cu inteligență. Împreună cu Roosevelt, era un campion al reformei serviciilor civile și membru intim al selectului grup ce se adună în jurul celor doi neparticipanți la conducere, John Hay și Henry Adams, care urmăreau guvernarea de pe marginea ringului, pe jumătate cuprinși de o vagă dorința și pe jumătate sfidători. Fiindcă reprezentau partidul din opoziție, Lodge și Roosevelt n-aveau nici o influență asupra președintelui Cleveland, însă credeau în puterea maritimă și o propagau cu ardoare.

„Puterea maritimă este esențială pentru orice popor mare", spunea, pe un ton declamator, Lodge în ședința Senatului din 2 martie 1895. Pusese să se atîrne o hartă a Pacificului pe care bazele Angliei erau marcate cu cruci roșii foarte vizibile și folosea în timp ce vorbea o baghetă, pentru ca să reliefeze argumentele lui Mahan în legătură cu poziția vitală a insulelor Hawaii. Efectul a fost dramatic, întărit fiind și de vorbitor, care era – așa cum i-a scris Lodge mamei sale – „de o seriozitate extremă". Insulele Hawaii trebuiau dobîndite, iar canalul construit. „Sîntem un popor mare, controlăm acest continent, predominăm în această emisferă și avem o moștenire prea însemnată ca să ne jucăm cu ea sau ca să renunțăm la ea. Ne aparține și trebuie s-o păstrăm și s-o extindem". Pe măsură ce vorbea, senatorii veneau de la vestiare, apăreau membri de-ai Camerei Reprezentanților, precum și curieri și jurnaliști, pînă cînd sală se umplu repede, astfel că unii au trebuit să se-nșire de-a lungul pereților. Lodge simțea că se bucura de „totala lor atenție… Cînd m-am așezat, s-au îngrămădit cu toții în jurul meu ca să-mi strîngă mîna… Lucru care se-ntîmplă extrem de rar la Senat". Într-un articol publicat în aceeași lună în Forum, Lodge declara fără înconjur că, după ce se va construi canalul, „insula Cuba va deveni o necesitate" pentru Statele Unite. Nu justifica această necesitate și nici nu spunea dacă Statele Unite urmau să cumpere insula de la Spania sau pur și simplu s-o ocupe. Era de părere că statele mici aparțin trecutului și că expansiunea contribuie la „civilizația și la progresul rasei".

În momentul acela critic, istoria își oferi și ea contribuția. La 24 februarie 1895, poporul cubanez s-a răsculat împotriva guvernării spaniole, iar la 8 martie o canonieră spaniolă a urmărit și a deschis focul împotriva unei nave comerciale americane, „Alliance", despre care se presupunea că are intenții piratерești. Această „insultă adusă pavilionului american" a provocat o explozie de comentarii din partea unor membri proeminenți ai Comitetului de relații externe al Senatului, ceea ce dovedea că Lodge nu exprimă numai punctul lui personal de vedere. Pofta americanilor de noi teritorii începea să se dea pe față. Senatorul Morgan din Alabama, președintele democrat al comitetului, a spus că soluția era limpede: „Cuba trebuie să devină o colonie americană". Colegul, dar nu și prietenul lui Reed, senatorul Frye din Maine, a fost de acord că „ar trebui desigur să posedăm insula, pentru ca să ne rotunjim posesiunile", și a adăugat cu o candoare naivă: „în ceea ce mă privește, dacă n-o putem cumpăra, mi-ar plăcea să-avem ocazia s-o obținem prin forța armelor". Un alt republican, senatorul Cullom din Illinois, a exprimat și mai clar ceea ce gîndea poporul american: „E timpul să ne trezim – a spus el – și să ne dăm seama de necesitatea de a anexa teritorii… Avem nevoie de toată această emisferă nordică". După cum se vede, în 1895 nu era încă necesar ca agresivitatea să fie prezentată drept altceva decît ceea ce era în realitate. Deocamdată, senatorii nu vorbeau despre sprijinirea luptei juste a cubanezilor pentru libertate, fiindcă răzvrătiții, care incendiau proprietățile americane cu tot atîta entuziasm ca și pe cele spaniole, nu fuseseră încă prezentați în această lumină.

Datorită faptului că președintele Cleveland se opunea cu vigoare expansiunii, imensă lăcomie a anumitor senatori n-avea un efect prea mare asupra politicii. Ceea ce a făcut ca noua stare de spirit a americanilor să izbucnească pe fața a fost chiar o acțiune a lui Cleveland de la sfîrșitul anului. Aserțiunea lui plină de emfază că America are dreptul să extindă – în ciuda protestelor Angliei – doctrina Monroe asupra Venezuelei a marcat – tot așa de viu ca și cînd pavilionul de semnalizare ar fi fost arborat la vîrful catargului unui vas american – începutul unei noi perioade în viața Statelor Unite. Problema Venezuelei nu implică vreun cîștig, vreo pretenție teritorială sau de altă natură, ci se rezumă pur și simplu la afirmarea unui drept american, așa cum i se părea lui Cleveland și, în special, foarte autoritarului sau secretar de stat, Richard Olney.

Explozia de șovinism, de fals patriotism și de agresivitate generală pe care a provocat-o acest act a surprins pe toată lumea, deși ea se datora nu atît oamenilor de rînd, cît celor bogați, puternici și zgomotoși. Union League Club are 1600 de membri – spunea unul din ei – și „toți 1600 îl sprijinim pe d-l Cleveland în această chestiune… Nu se aude printre noi absolut nici o voce disidentă". La Casa Albă veneau valuri de felicitări și de la alți republicani cuprinși de admirație, una din ele fiind din partea lui Theodore Roosevelt.

Ziarul new-yorkez Times exagera situația prin titluri care n-aveau nici o legătură cu știrile de sub ele. PREGĂTIRI DE RĂZBOI sau ȚARA SE TREZEȘTE erau două din ele. Altele sunau: VREM SĂ NE RĂZBOIM CU ANGLIA: Soldații și marinarii doresc cu înfocare să intre în război. Zvonuri despre invadarea Canadei. Întrebat, șeful biroului armatei, departe de a vorbi despre invadarea Canadei, a făcut un raport corect și sobru în care a arătat lipsurile armatei și ale marinei americane și și-a exprimat convingerea că America „va da un spectacol lamentabil într-un război cu Anglia".

Valul de militarism provocat de mesajul în legătură cu Venezuela a scandalizat pe oamenii care se gîndeau la Statele Unite, așa cum se gîndiseră și fondatorii lor, ca la o națiune care se opune militarismului, cuceririlor, armatelor permanente și tuturor năravurilor corupte asociate cu monarhiile lumii vechi. Tradiția aceasta era foarte puternică în Noua Anglie și mai puternică la generațiile mai vechi – în general la oamenii care aveau peste 50 de ani în 1890 – decît la cele noi. Generațiile mai vechi erau mai apropiate de Jefferson, care spusese: „Dacă există un principiu adînc înrădăcinat în mintea fiecărui american, atunci este acela că noi să n-avem nimic de-a face cu cucerirea". Ele luau în serios Declarația de independență și principiul puterii legitime, care își are originea în consensul celor guvernați. Considerau extinderea dominației americane asupra unor teritorii străine și asupra unor popoare străine drept o violare a acestui principiu și o profanare a intențiilor americane. Democrația americană originară era pentru ei o torță, un ideal, exemplul unei lumi noi și curajoase care se opunea lumii vechi. Nu voiau să aibă nimic de-a face cu titlurile derivînd din ranguri sau cu cele de noblețe, cu pantalonii scurți pînă la genunchi, cu decorațiile sau cu celelalte capcane perfide ale monarhiei. Cînd s-a propus pentru prima dată în marina americană gradul de amiral, un ofițer s-a înfuriat: „Să-i numim amirali? Niciodată! Au să dorească după aceea să fie duci".

Imigranții din prima generație, care veniseră în Statele Unite atrași de mirajul american, erau tot așa de atașați de principiile întemeietorilor ca și cei care fuseseră crescuți în ele timp de generații. Unii imigranți plecaseră în urma zădărnicitei revoluții din 1848 ca să caute libertatea, așa cum a fost tatăl lui Altgeld sau Carl Schurz, acum în vîrstă de 66 de ani, care ca jurnalist, editor, ministru și senator fusese o forță politică și un reformator încă de te timpul administrației lui Lincoln. Alții veniseră ca să scape de împilare și de sărăcie și ca să caute posibilități de cîștig, așa cum a fost cazul cu țesătorul scoțian venit în 1848 împreună cu fiul lui de 12 ani, Andrew Carnegie, sau cu lucrătorul de origine evreo-olandeză specializat în confecționarea țigărilor de foi, care venise în 1863, dintr-o mahala londoneză, împreună cu fiul lui de 13 ani, Samuel Gompers. În sfîrșit, alții, că E. L. Godkin, editorul publicației Nation și al ziarului new-yorkez Evening Post, nu au fugit de oprimare, ci au venit că exilați voluntari din Lumea veche, văzînd în America un exemplu viu al idealului democratic.

Pentru aceștia, ca și pentru aceia ai căror strămoși veniseră prin 1630, America reprezenta un principiu nou, astfel că în proaspătul spirit războinic nu vedeau decît trădarea acestui principiu.

Godkin, copleșit de „grijă pentru țară", se hotărî să se opună mesajului în legătură cu Venezuela, chiar dacă prin asta își punea în pericol revista față de „publicul pe jumătate înnebunit". Fiu al unei familii originare din Anglia, care se stabilise încă din secolul al XII-lea în Irlanda, unde el se născuse și crescuse, Godkin îndeplinise funcția de corespondent al unor ziare englezești în timpul războiului din Crimeea și al războiului civil din America. A devenit apoi redactor al publicației Nation atunci cînd aceasta a fost întemeiată, în 1865, de către un grup de 40 de acționari care depuseseră 100000 de dolari cu scopul declarat de a susține interesele clasei muncitoare și ale negrilor, cauza învățămîntului popular și aplicarea „adevăratelor principii democratice în societate și guvernare", în 1883, rămînînd în continuare la conducerea lui Nation, el i-a

succedat lui Carl Schurz ca redactor al lui Evening Post, reuşind ca, datorită acestor două organe de presă, să devină, aşa cum spunea William James, „o influenţă predominantă asupra întregii gîndiri privind treburile publice".

Era un celt frumos, bărbos şi irascibil, încîntat cînd putea să lupte, muncit de melancolie, plin de energie, certăreţ şi „scormonitor de gunoaie" înainte ca Roosevelt să fi inventat acest cuvînt. Atît de implacabil a fost în dezvăluirea practicilor necinstite ale politicienilor din Partidul Democrat, încît, într-o împrejurare, aceştia au făcut să fie arestat, pentru defăimare în public, de trei ori într-o singură zi. James Russell Lowell era de acord cu părerea unui jurnalist englez ca Godkin făcuse din Nation „cea mai bună publicaţie periodică din lume", iar James Bryce, renumit deja ca autor al cărţii The American Commonwealth, considera că Evening Post era „cel mai bun ziar tipărit în limba engleză". Acasă la el, părerile erau însă mai puţin favorabile. Guvernatorul Hill din New York spunea că îi pasă prea puţin de „mînă de granguri" care citeau Evening Post. „Partea proastă cu foaia asta blestemată este ca o citesc toţi redactorii din statul New York". Tocmai acest lucru explica influenţa persuasivă a lui Godkin: şi alţi fabricanţi de opinie îi împrumutau părerile, deşi, desigur, nu toţi. „Ce înspăimîntătoare degenerare mintală rezultă din citirea constantă a acestui ziar sau a lui Nation", îi scria Theodore Roosevelt căpitanului Mahan în 1893.

În 1895, Godkin avea 64 de ani şi se temea de viitor. Statele Unite – scria el unui prieten – „se afla în posesiunea unei puteri enorme şi ard de dorinţa de a o folosi într-un mod brutal contra primului venit, fără să ştie însă cum s-o facă, astfel că se afla permanent la un pas de o catastrofă înspăimîntătoare". De fapt, cum Statele Unite aveau pe timpul acela un singur cuirasat de linie în serviciu, Godkin nu greşea prea mult atunci cînd îi considera pe patriotarzi drept „complet nebuni". Era convins că noul spirit de „optimism feroce", aşa cum îl definea el, va conduce la un dezastru definitiv.

William James, profesor de filosofie la Harvard, era şi el neliniştit. „Este instructiv de observat – scria el în legătură cu Venezuela – cît de apropiat de suprafaţa este în noi toţi străvechiul spirit războinic şi cît de slabă trebuie să fie chemarea care să-l trezească. Însă, odată trezit, nu mai există retragere". Colegul său de la Harvard, Charles Eliot Norton, profesor de belle-arte, considerat drept exponent şi arbitru al culturii în viaţa americană, s-a ridicat şi el împotriva spiritului războinic la o întrunire ţinută la Shepard Memorial Church din Cambridge. „Ropotul de aplauze brutale care s-a ridicat din toate colţurile acestei ţări", a spus el, îl face pe fiecare om raţional care îşi iubeşte patria să simtă „cea mai mare îngrijorare" pentru viitor.

Născut în 1827, numai cu un an după moartea lui Jefferson şi a lui John Adams, Norton reprezenta conştiinţa puritană, liberală şi militantă a generaţiei mai vechi. Era fiul lui Andrews Norton, capul bisericii unitariane din Noua Anglie şi profesor de literatura sacră la Harvard, care se căsătorise cu Catherine Eliot, fiica unui negustor bogat din Boston, şi descindea el însuşi, printr-un şir lung de pastori, din John Norton, un teolog puritan care emigrase în America în 1635.

Ca şi lordul Salisbury, Norton credea în predominanţa unei clase aristocratice, care însemna pentru el o clasă bazată nu pe proprietatea pămîntului, ci pe un fond comun de cultură, rafinament, cunoştinţe şi obiceiuri. El considera că această clasă este pe cale de a dispărea şi de aceea se ridică regulat în prelegerile lui contra vulgarităţii care se întindea. Un student îl parodia astfel: „îmi propun ca în după-amiaza aceasta să fac cîteva observaţii asupra o-ri-bi-lei vul-ga-ri-tăţi a TOT CE EXISTĂ". O studentă de-a lui de la Radcliffe îl descria în jurnalul ei pe anul 1895 ca arătînd „atît de fericit şi de binevoitor… în timp ce ne spune cu blîndeţe că ar fi fost mai bine pentru noi dacă nu ne-am fi născut în epoca aceasta degenerată şi nefericită". Norton a fost unul din primii colaboratori ai lui Atlantic Monthly atunci cînd această revistă a fost fondată de către James Russell Lowell în 1857, apoi editor, împreună cu Lowell, al lui North American Review şi unul din cei 40 de acţionari care au fondat revista Nation.

Scriindu-i lui Godkin despre mesajul cu privire la Venezuela, Norton socotea că reprezenta un „sfîrşit lamentabil al acestui secol" şi că contribuise mult la dezvoltarea „în democraţia noastră a celui mai dăunător spirit… un spirit barbar, de arogantă şi de autoritarism excesiv". Ceea ce îl îngrijora cel mai amarnic era

„considerentul mai profund" că dezvoltarea democrației nu se dovedea a fi, la urma-urmelor, „o garanție a păcii și civilizației", fiindcă avea drept consecință „ridicarea celor necivilizați, cărora nu le ajunge nici un fel de educație școlară ca să-i înzestreze cu inteligența și rațiune". Tot așa ar fi vorbit și lordul Salisbury. Norton simțea amărăciunea bărbatului care descoperă că iubita sa nu-i nici atît de frumoasă și nici atît de pură cum credea el. „Mi-e teamă că America – așa îi scria el unui prieten din Anglia – este la începutul unui drum lung plin de erori și de nedreptăți și are șansa să devină din ce în ce mai mult o putere înclinată spre tulburări și barbarie… Ai impresia că lumea intra într-o nouă etapă de experiențe, în care va trebui să domnească o nouă disciplină a suferinței pentru ca să-i adapteze pe oameni la noile condiții".

Și totuși, Norton nu suferea de pesimismul acela arid și dezamăgit al lui Henry Adams, care umblă de colo-colo, înspre Washington și de la Washington, între Europa și America, croncănindu-și nesfîrșitele lui lamentări ca un cioroi negru și sfrijit. Afirmînd că secolul este „putred și falimentar", societatea prăbușită în vulgaritate, banalitate, imbecilitate și atrofie morală, plîngîndu-se ca el însuși se află pe marginea „extincției mintale" și „moare de plictiseală", constata că America era de nesuportat și plecă în Europa, găsea că Europa era de nesuferit și se întorcea în America, vedea că „totul este în declin" și că pretutindeni se întindea apa moartă a sfîrșitului de secol… unde nici un suflu nu agita aerul trîndav al educației și nici nu tulbura apatia mintală a automulțumirii". Criza venezueleană nu făcea decît să-l întărească în credința că „societatea de astăzi este mai putredă decît în oricare timpuri despre care am cunoștință. Totul este un vast edificiu de obligații și de impostură". Aceste ieșiri nu reprezentau opiniile lui despre starea de spirit curentă, ci erau mai degrabă o reflexie a violenței zdruncinări nervoase de care suferise cu ocazia panicii financiare din 1893. Ca și mulți alți oameni, Adams vedea societatea după propria lui imagine și atribuia lipsa lui de tărie sufletească și propria lui neputință întregii societăți. „Sînt descompus din cauza declinului – spunea el despre sine însuși în 1895 – și nu mi-a rămas suficientă vitalitate ca să mai simt plăcerea". Totuși, bătrînul și putredul secol plesnea de vitalitate și ar fi fost suficient ca Adams să se uite la cei apropiați din propriul lui cerc, la Lodge și Roosevelt, pentru ca să constate existența acelui „optimism feroce" pe care Godkin îl vedea de jur împrejurul lui.

Deși cu zece ani mai în vîrstă decît Adams, Norton își permitea din cînd în cînd clipe de optimism atunci cînd bănuia că pierderea valorilor la care ținea ar fi putut reprezenta contravaloarea unei creșteri compensatoare a bunăstării omenirii. „Există astăzi cu mult mai multe ființe umane care o duc bine din punct de vedere material decît în oricare altă perioadă din istoria lumii", scria el în 1896 și, neputînd să reziste gîndului, continuă: „Ce interesante au fost vremurile noastre și mai sînt încă!"

Într-adevăr, ultimii ani fuseseră plini de întîmplări neobișnuite. Cu toate bunele lui intenții, Cleveland era înfruntat de timpuri grele. Țara era cuprinsă de frămîntările muncitorilor industriali. Panica din 1893 a fost urmată de o depresiune economică. În 1894, armata de șomeri a lui Coxey s-a îndreptat asupra Washingtonului, iar sîngeroasă greva de la întreprinderile „Pullman" a umplut de mînie și a înfricoșat amîndouă părțile angajate în luptă din ce în ce mai înverșunată dintre muncitorime și capital. La alegerile pentru Congres din luna noiembrie a aceluiași an, republicanii au redobîndit precăderea în Camera Reprezentanților cu enormă majoritate de 140 de locuri (2" contra 104), astfel că, atunci cînd cel de-al LIV-lea Congres s-a întrunit, în decembrie 1895, familiară și faimoasă persoană îmbrăcată în negru cu fața albă și mare se afla din nou întronata pe fotoliul speajcer-ului.

Reed era acum la apogeul puterii lui. Periculoasă bătălie pe care o dăduse la începutul primei sale perioade de activitate parlamentară era de domeniul trecutului, iar războiul de guerilă din timpul celorlalte două legislaturi, cînd fusese liderul minorității, se terminase, lăsîndu-1 cu o putere nemărginită.

„Domina totul prin brutalitatea intelectului sau", spunea un membru al Congresului. Oamenii lui, bine instruiți, deși din cînd în cînd refractari, iar – pe măsura trecerii timpului – din ce în ce mai dificili de condus, n-o puteau rupe cu obișnuință ascultării. Atunci cînd speaker-ul făcea cu mîna un semn în sus, se ridicau în picioare ca un singur om, iar dacă, din întîmplare, cereau cuvîntul atunci cînd Reed dorea ca ei să tacă, un

semn în jos cu mîna îi făcea să se prăbuşească în fotolii. „Avea asupra Camerei Reprezentanţilor o putere mult mai mare decît orice alt speakers, cria senatorul Cullom din Illinois.

Rigid în ceea ce privea demnitatea şi decenţa, nu permitea fumatul sau dezbrăcarea vestonului şi a mers pînă acolo încît a combătut îndrăgitul privilegiu al ţinerii picioarelor pe pupitre.

Un parlamentar încălţat cu ciorapi albi, deosebit de vizibili, care îşi uitase atît de mult îndatoririle încît şi-a reluat poziţia aceasta confortabilă, a primit din partea preşedintelui următorul mesaj: „Ţarul va ordona să coborîţi drapelele acelea albe de pace".

Fără să aibă favoriţi şi fără rivali direcţi, conducea singur.

Din grijă de a nu aţîţa geloziile, evita chiar să se plimbe în public cu vreun membru al Camerei. În fiecare dimineaţă, personajul acesta uimitor se deplasa solitar şi cu pas liniştit de la vechiul hotel „Shoreham" (care se afla pe atunci la colţul dintre strada a15-a şi strada H), unde locuia, spre Capitoliu, de-abia răspunzînd la saluturi şi ignorînd necunoscuţii care se întorceau ca să privească după el pe stradă.

Avea un fel de „măreţie liniştită", spunea un confrate de-al lui, rezultată dintr-o filosofie care îi era proprie şi îl făcea să nu fie „tulburat de obişnuitele supărări şi griji ale vieţii". Reed a dat explicaţia acestei atitudini într-o seară cînd a venit la el un prieten ca să discute politica şi l-a găsit citind poezia Kasidah a lui sir Richard Burton, din care i-a reprodus cu voce tare versurile:

Fă ce-ţi impune vîrsta bărbăţiei,
Nu aştepta să te aprobe nimeni.
Trăieşte şi moare-n măreţie
Acel ce-şi face singur legea.

Încrezător în propriile sale legi, Reed nu-şi pierdea niciodată capul. Odată, un membru al Partidului Democrat, căruia Reed îi refuzase cuvîntul la regulament, i-a amintit speaker-ului ca în îndreptarul la Regulamentul Reed luase o altă poziţie.

Parlamentarul trimise în grabă să i se aducă cartea, o frunzări de la un capăt la altul, se năpusti asupra pasajului aplicabil în cazul respectiv şi, savurîndu-şi dinainte triumful, se îndrepta spre tribună pentru a o aşeza în faţa speaker-ului. Reed o citi atent, aruncă o privire cu ochii săi căprui la omul din faţă şi spuse fără drept de apel: „Ah, cartea greşeşte".

În timpul crizei venezuelene a vorbit puţin în public, i-a ţinut pe republicanii din Cameră sub ferma lui autoritate şi spera că aversiunea profundă a lui Cleveland faţă de aventurile externe, aversiune pe care o împărtăşea şi el, va ţine piept rîvnei patriotarzilor de a anexa ba un teritoriu, ba altul. Reed se opunea fără şovăire expansiunii şi tuturor implicaţiilor ei.

Era convins că grandoarea Statelor Unite putea fi realizată la ea acasă, prin îmbunătăţirea condiţiilor de trăi şi prin sporirea înţelegerii din punct de vedere politic dintre cetăţeni şi nu prin extinderea dominaţiei americane asupra unor popoare semicivilizate şi greu de asimilat. Pentru el, păzitorul acestui principiu era Partidul Republican, iar expansiunea era „o politică pe care nici un republican n-ar trebui s-o scuze şi cu atît mai puţin s-o adopte".

Anul 1896 a fost unul din anii bisecţi destinat alegerilor prezidenţiale, iar Reed dorea să i se propună candidatura.

Datorită faptului că democraţii erau sfîşiaţi de discordiile lor interne, şansele unei victorii republicane păreau favorabile, iar propunerea candidaturii era o recompensă pentru care făcea să te lupţi. „Se bucura de o sănătate şi de o stare de spirit excelentă – relata Roosevelt – şi crede că curentul se-ndreaptă spre el". Poziţia sa de concurent la desemnarea de către Partidul Republican a viitorului candidat pentru preşedinţie era complicată de faptul că cei mai viguroşi luptători în favoarea lui erau Lodge şi Roosevelt, ale căror păreri asupra expansiunii erau fundamental opuse părerilor sale.

Reed nu voia să se abată de la felul lui de a fi ca să obţină sprijin prin metodele obişnuite. Atunci cînd i s-a solicitat de către nişte parlamentari aprobarea unor legi de interes local pentru alocarea de fonduri

destinate districtelor lor, fără de care se temeau că nu vor fi în stare să cultive sentimentele alegătorilor în favoarea candidaturii lui Reed, acesta a rămas inflexibil. „Nu voi permite ca proiectul dv. de lege să fie depus, chiar dacă purtați insignă cu numele lui Reed la butoniera", i-a spus el unui parlamentar. Într-o împrejurare în care Collis P. Huntington, magnatul căii ferate Southern Pacific, a cerut, pentru a treia oară, să-l vadă pe reprezentantul F. J. Aldrich, conducătorul campaniei electorale a lui Reed, acesta a răspuns că da, Aldrich poate să-l viziteze, adăugînd însă: „Ține minte, nici un dolar din partea d-lui Huntington pentru fondul campaniei mele!" Aldrich, care s-a dus totuși să-l vadă pe Huntington, i-a destăinuit acestuia că Reed nu voia să accepte nici un fel de donații, afară de cele din partea prietenilor săi personali, și că strînsese pînă atunci în total 12000 de dolari.

Profund nemulțumit, Huntington i-a făcut cunoscut lui Aldrich ca rivalii lui Reed nu erau chiar așa de mofturoși în materie de bani. „Ceilalți au primit", a spus el, dezvăluind astfel că își plasase pariurile de cealaltă parte a mesei de joc.

Un alt om care cheltuia cu generozitate bani în folosul unui candidat rival, Mark Hanna, patronul din Ohio, își aruncase, cu ocazia campaniei electorale anterioare, privirea lui de făuritor de președinți și asupra lui Reed, găsindu-1 însă prea sarcastic, arta lui oratorică prea impregnată cu dialectul vorbit în răsăritul Noii Anglii, iar personalitatea lipsită de docilitate.

Așa cum spunea Henry Adams, Reed era „prea abil, prea voluntar și prea cinic" ca să convină șefilor de partide. Între timp, Hanna găsise calitățile potrivite la un om care era opusul lui Reed, adică la amabilul, mierosul la vorbă, corpolentul și frumosul Mckinley, despre care se spunea că cea mai puternică convingere a lui era dorința de a plăcea. Era un om născut să fie condus. Nu-și făcuse niciodată vreun dușman și – așa cum s-a exprimat plin de tact unul din biografii lui – părerile lui în chestiunea crucială a etalonului „n-au fost niciodată atît de categorice încît să-l facă nepopular" fie față de susținătorii etalonului argint, fie de aceia ai etalonului aur. Reed avea acum motive să regrete că, numindu-1 pe Mckinley președinte al Comitetului financiar, îi deschisese calea spre vîrf ca raportor al legii Mckinley asupra tarifelor. Încă de la cel de-al LI-lea Congres, atunci cînd Mckinley îndrăznise să ridice cîteva obiecții față de metodele folosite de speaker în problema cvorumului, Reed și-a dat seama că se putea dispensa de el. Îl consideră lipsit de caracter, părere căreia i-a dat o formă imortală prin expresia: „Mckinley n-are mai multă șira a spinării decît un ecler de ciocolată"[80].

Hanna nu vedea în Mekinley un ecler, ci un fel de Lohengrin și era sigur că putea să-i asigure candidatura atîta timp cît rivalii lui Mekinley rămîneau divizați și nu se uneau ca să sprijine pe unul din ei, în special ca să-l sprijine pe Reed, singurul care era croit pentru președinție. Cu flerul lui însă, Hanna îl socotea pe Reed prea inflexibil ca să consimtă să se plece pentru a cîștiga sprijinul altora. Și avea dreptate. Liderii politicii din Est, socotind tabăra lui Reed ca lipsită de perspective ispititoare, își făgăduiră voturile altora. Reed nu cauta să ușureze sarcina pretinșilor săi suporteri. Atunci cînd șeful unui clan politic din California a cerut să se promită un loc la Curtea Supremă unui om din statul lui, Reed a refuzat, spunînd că o candidatură la președinție nu merită să fie luată în considerație dacă nu era liberă de orice tîrguială. Puțin după aceea, șeful clanului din California a fost văzut încălzindu-se la razele anturajului lui Hanna. Odată, cînd guvernatorul Pingree din Michigan, care avea la ordinele lui pe delegații statului sau, veni la Waskington ca să-l vadă pe Reed, Aldrich a trebuit să-și dea cea mai mare osteneală ca să-l convingă pe speaker să-și părăsească fotoliul prezidențial și să coboare în biroul lui, unde îl aștepta guvernatorul. Cînd, în sfîrșit, a coborît, Pingree a început să-i țină o dizertație asupra părerilor lui în legătură cu etalonul argint, păreri care îi repugnau lui Reed, lucru pe care i l-a spus pe loc interlocutorului său. „Pingree dorea să-l sprijine pe Reed – relata neputincios Aldrich. – Apoi a plecat și s-a alăturat cauzei lui Mekinley".

Reed vedea tendința, dar nu se putea schimba. „Unora le place să stea în picioare – a spus el odată –, în timp ce altora le place să se tîrască chiar după ce se-mbogățesc și ajung în poziții înalte".

80 Expresia aceasta a fost atribuită și lui Roosevelt. Nu se știe cui trebuie să-i dăm crezare. – Nota aut.

Atunci cînd printr-un discurs magistral a sfîşiat în bucăţi, a călcat în picioare şi a spulberat etalonul argint, care reprezenta pe vremea aceea nu atît o chestiune monetară, cît una de luptă de clasă, Roosevelt i-a scris plin de entuziasm: „Ah, Dumnezeule! Ce n-aş da să fiţi port-drapelul nostru". Totuşi, din cînd în cînd, Roosevelt mărturisea că era „destul de supărat" pe Reed, care nu voia să dea ascultare stăruinţelor lui privind sprijinirea marinei de război. „Pe cinstea mea – se plîngea el lui Lodge –, cred că Reed ar trebui să dea o oarecare atenţie dorinţelor d-tale şi alor mele". Speranţa lui Roosevelt era zadarnică, fiindcă Reed era un om care nu prea avea obiceiul să „dea atenţie" dorinţelor cuiva. Spre nemulţumirea lui Lodge, Reed a refuzat, de asemenea, „să promită funcţii mai mici decît acelea de ministru sau să cheltuiască bani ca să-şi asigure voturile delegaţilor din Sud". Bine aprovizionat cu fonduri, Hanna era ocupat în Sud ca să adune voturile de vînzare ale delegaţilor republicani, albi şi negri. „Erau cu mine pînă cînd a început cumpărarea", a spus Reed.

N-avea speranţe că va fi ales, astfel ca – într-o scrisoare pe care i-a trimis-o lui Roosevelt înainte de a se fi întrunit Convenţia[81] – spunea că vrea să se retragă din viaţa politică ca să practice avocatură. „într-un cuvînt, dragul meu băiat, sînt plictisit de această chestiune şi vreau să fiu sigur că datoriile mele nu vor trebui plătite de vreun sindicat (se referea la Mckinley)… Ceva mai mult, strugurii care se îndepărtează par că mustesc oţet „iar toată treaba aceasta este o farsă".

În luna iunie, la St. Louis, Lodge ţinu cuvîntarea de prezentare a candidaturii lui Reed. La prima votare, acesta a obţinut 84 de voturi, faţă de cele 861 ale lui Mckinley, astfel ca strugurii erau acum atît de departe „încît nu mai puteau fi ajunşi cu mîna.

Preşedintele Cleveland fu şi el lăsat să cadă de către Convenţia democraţilor în favoarea unui congresman ambiţios din Nebraska, în vîrstă de 36 de ani, cunoscut pentru elocvenţa prin care captiva masele şi care a desfătat Convenţia cu cel mai memorabil discurs lipsit de conţinut de la acela prin care Patrick Henry ceruse libertate sau moarte. „Înveşmîntaţi în armură unei cauze juste… o cauză tot atît de sfîntă ca şi cauza libertăţii… nu veţi apăsa pe fruntea clasei muncitoare aceasta coroană de spini. Nu veţi crucifica omenirea pe o cruce de aur".

Atunci cînd furtuna de aplauze a încetat, guvernatorul Altgeld a întors spre Clarence Darrow „o faţă plictisită, pe care era arborat un zîmbet ironic", întrebîndu-1: „Mă gîndeam la discursul lui Bryan. Ce-a vrut totuşi să spună?"

Campania electorală a provocat în Statele Unite culmi de agitaţie şi de ură reciprocă. Argintul era contra aurului, poporul contra profiturilor, fermierul contra agentului căii ferate, care îi reducea beneficiile prin taxele ridicate de transport, iar omul cu venituri mici contra bancherului, a jucătorului la bursă şi a deţinătorului de ipoteci. Republicanii se temeau că o victorie a democraţilor, venind după violentele de la întreprinderile Homestead şi Pullman, va însemna răsturnarea sistemului capitalist. Proprietarii de fabrici le spuneau lucrătorilor că, în cazul cînd Bryan va fi ales, „sirena n-are să mai şuiere miercuri dimineaţa". Chiar şi Nation îl sprijinea pe McKinley. Dacă acesta cîştiga, oamenii de afaceri se puteau rezema comod în fotolii, siguri că vor fi sprijiniţi în respingerea protestului social. „Epoca lui Mark Hanna – scria un contemporan privind în urma lui – a marcat punctul culminant al sfidării din partea celor tari. Mi-aduc bine aminte de fermecătorul aer de cîine buldog cu care Hanna a luat apărarea monopolurilor particulare neîngrădite… Era o notă care nu se va mai face auzită vreodată cu atîta neînfricare".

Arena politică era acum liberă pentru o altă bătălie, în care urma să se decidă soarta lui Reed şi a ţării lui. Cleveiand a refuzat să dea înapoi atunci cînd Congresul a votat o rezoluţie care – recunoscîndu-i pe insurgenţii cubanezi drept beligeranţi – ar fi permis Statelor Unite să le vîndă arme. Rezoluţia era „doar o exprimare a părerii eminenţilor domni care au votat-o", spuse el, şi, fiindcă dreptul de a recunoaşte beligeranţa era numai al puterii executive, el va privi rezoluţia doar „ca un aviz", care lăsa „neschimbată atitudinea acestui guvern". Cleveland fusese însă înlocuit cu Mckinley, care, deşi personal era contra războiului cu

[81] Adunarea delegaţilor unui partid care propun candidatul pentru funcţia de preşedinte al Statelor Unite.

Spania, n-avea încă practică conviețuirii cu propriile sale convingeri. În Spania, primul ministru Canovas murise, lăsînd la conducere oameni mai slabi ca el. La New York, William Randolph Hearst, cumpărătorul lui Journal, cauta să se adapteze părerii editorului primului ziar de jumătate de penny din Anglia, Daily Mail, care, întrebat fiind ce face să se vîndă un ziar, a răspuns: „Războiul". Hearst ajuta la fabricarea războiului publicînd materiale despre groaznicele cruzimi ale spaniolilor, despre eroismul cubanezilor și despre destinul și datoria Americii, toate puternic condimentate cu provocări, adresate lui World, ziarul lui Joseph Pulitzer din New York, la o bătălie a tirajelor.

Un factor nou intervenise între timp în lume. Victoria japonezilor asupra Chinei în războiul din 1895 a dus la ridicarea neașteptată a Japoniei la rangul de noua mare putere în Orient, eveniment care l-a alarmat atît de mult pe kaiserul Wilhelm al II-lea, încît a născocit expresia „pericolul galben".

Ridicarea Japoniei a conferit urgență și forța cererii pentru construirea unui canal prin istmul Panama, precum și susținerilor lui Mahan ca insula Cuba din Marea Caraibilor și insulele Hawaii din Oceanul Pacific erau necesare pentru apărarea strategică a canalului, într-o serie de articole apărute în 1897, Mahan a demonstrat că Marea Caraibilor era o răspîntie de drumuri vitală din punct de vedere militar, care putea fi controlată fie din Jamaica, fie din Cuba, pentru că apoi să demonstreze, ca om de meserie și în mod incontestabil, că, ținînd seama de situația geografică, de mărimea populației și de resursele materiale, Cuba era „infinit superioară". În Senat, ecoul părerilor lui Mahan era Lodge, care repetă argumentul că proiectatul canal va face ca insula Cuba să devină o „necesitate". Ca un stimulent suplimentar pentru senatorii înclinați mai mult spre interese pur materiale decît spre strategie, Lodge le arata pe larg că „insula aceasta splendidă…, deocamdată slab populată și extrem de fertilă", oferea mari posibilități pentru investițiile de capital ale Statelor Unite și ca piața pentru mărfurile acestora. Deși n-avea la dispoziție un asemenea for, Roosevelt pleda cu toată convingerea aceeași cauză ori de cîte ori putea găsi un auditoriu. Totuși, campania zgomotoasă pe care o ducea împreună cu Lodge a ajuns pînă la un ascultător august, care nu s-a arătat deloc încîntat.

Vorbind la Washington în legătură cu mult discutata problemă a arbitrajului internațional, președintele Universității Harvard, Charles William Eliot, „cel mai înalt stejar" al Noii Anglii, a atacat doctrina adepților politicii de intervenție, considerînd-o ca „jignitoare". Aceasta politică, specifică țărilor în care a existat în permanență o clasă militară, era – spunea el – „absolut străină de societatea noastră…, cu toate că unii dintre prietenii mei încearcă să o prezinte drept patriotism american". Apoi, Eliot a stabilit cu fermitate criteriile care, după părerea lui, deosebeau Statele Unite de națiunile vechi. „Construcția unei marine de război și prezența unei armate permanente mari înseamnă… abandonarea a tot ce este caracteristic american… Construcția marinei de război și, în special, a cuirasatelor de linie este o politică englezească și franțuzească. Ea nu va trebui să fie niciodată și politica noastră". Politica americană se bizuia pe puterea pașnică, în timp ce politica de intervenție era o creație a „agresivității care există în oameni". Referindu-se în mod special la Lodge și la Roosevelt, Eliot i-a asimilat cu patriotarzii, iar într-o convorbire particulară i-a numit – după cum s-a aflat – „fii denaturați ai Harvardului".

Eliot vorbea cu o autoritate fără egal. Descendent din familiile Eliot și Lyman, stabilite în Noua Anglie încă din secolul al XVII-lea, el făcea parte dintr-un grup de oameni care se considerau ei înșiși drept cei mai distinși. „Eliza – a spus dezaprobator d-na Eliot atunci cînd o prietenă de-a ei a trecut la biserica episcopală –, îngenunchezi în biserică și te declari o biată păcătoasă? Nici eu și nimeni altul din familia mea n-are să facă vreodată așa ceva!" Tatăl lui, primar al orașului Boston și membru al Congresului, era tezaurier al Universității Harvard, precum și membru al consiliului celor șapte care formau colectivul de conducere al universității, numit de un observator englez „conducerea celor șapte veri". Sfertul de secol pe care și-1 petrecuse ca președinte al universității nu fusese decît o neîntreruptă bătălie dusă contra tradiționaliștilor cu scopul de a transforma colegiul dintr-o apă stătătoare a secolului al XVIII-lea într-o universitate modernă. Așa cum a spus președintele Hyde al Colegiului Bowdoin, în decursul celor 25 de ani, Eliot fusese

„neînțeles, calomniat, fals prezentat și detestat”, iar însuși Eliot a mărturisit mai tîrziu că, ori de cîte ori a apărut în public pe vremea aceea, „a avut impresia clară că se adresa unui auditoriu ostil”. Fiindcă era un luptător, atitudinea aceasta nu-l făcea să șovăie. Din fire nu era un om care caută să se facă plăcut. Înalt de peste 1,80 m, cu „spinarea de vîslaș și capul impozant și sculptural”, era „o prezență nobilă”, născută să comande. O pată roșie din naștere care îi acoperea o parte a obrazului și îi ridică un colț de buză, dîndu-i un aer arogant, îl deosebise încă din copilărie de ceilalți băieți și îl făcuse să prefere singurătatea. În ciuda acestui defect și deși era handicapat de faptul că, în calitatea lui de profesor de chimie, era un om de științe exacte, fusese totuși numit președinte al Universității Harvard la vîrsta de 35 de ani. După propriile lui cuvinte, idealul lui de comportare era acela al unui „gentleman care este în același timp și democrat”. Era neînduplecat în chestiunile în care socotea că are dreptate.

Atunci cînd un renumit jucător de basebal a fost scos din echipă Harvardului fiindcă avea note mici la învățătură, Eliot a fost auzit făcînd observația că nu era nici o pagubă, fiindcă respectivul recurgea la înșelăciuni. „De ce – întrebă el – se fălea atunci cînd se făcea că aruncă mingea într-o direcție, pentru că după aceea s-o arunce ÎN ALTA!”

Luptînd contra apatiei persistente a conservatorilor, Eliot a reușit să includă în programul de învățămînt studiile moderne, să introducă sistemul de recrutare a profesorilor prin alegere și să alcătuiască un corp profesoral care a adus Universității Harvard epoca ei de aur, conferind prestigiu Facultății de drept și Facultății de medicină și ridicîndu-le la o poziție predominantă, astfel că prin influența lui a contribuit la modernizarea întregului sistem de învățămînt superior american. Cînd și-a serbat, în 1894, la vîrsta de 60 de ani, aniversarea celui de-al douăzeci și cincilea an de președinție, opoziția de mai înainte făcuse loc respectului și admirației. A fost recunoscut dintr-o dată drept cel mai eminent președinte al Harvardului și „primul cetățean particular al țării”. Se spunea că orchestra simfonică din Boston nu-și putea inaugura stagiunea fără el și că pata lui roșie din naștere nu mai apărea ca un stigmat, ci ca „un simbol al triumfului asupra dezavantajelor vieții”.

Lui Roosevelt, care avea pe atunci 38 de ani, Eliot i se părea a fi unul dintre conservatorii inveterați, care refuzau să înțeleagă că destinul evident al Statelor Unite era în exterior.

Pătruns adînc de ideile lui Mahan, Roosevelt simțea necesitatea urgentă pentru țara lui de a se pregăti pentru rolul de mare putere spre care o îndreptau vremurile. Aversiunea pe care o aveau față de acest rol mulți dintre oamenii influenți de pe timpul acela îl făcea să-și exprime părerile într-o notă stridentă de dezamăgire: „Dacă nu vom reuși să ne realizăm ca națiune – îi scria el lui Lodge, după ce aflase că amîndoi fuseseră taxați drept „fii degenerați ai Harvardului” –, va fi din cauză că tezele lui Carl Schurz, ale președintelui Eliot, ale lui Evening Post și ale puerililor sentimentali de tipul acelora care cer un arbitraj internațional" vor da naștere „unui tip de caracter timid și lipsit de vlagă, care va măcina marile calități combative ale rasei noastre".

Îl exaspera faptul că tocmai acum, cînd războiul cu Spania se apropia, la Casa Albă se afla un asemenea personaj timid și lipsit de vlagă. Roosevelt ajunse la concluzia că în guvern trebuia să intre un om ager și capabil, care să contribuie la pregătirea pentru marile evenimente. Își puse în cap să aducă în contact pe omul care înțelegea noul destin – adică pe el însuși –, cu instrumentul de care depindea totul – adică cu marina de război. Ministru al marinei în guvernul lui Mckinley era John D. Long, un domn prietenos și nepretențios, care fusese mai înainte guvernator al statului Massachusetts.

Roosevelt era convins că, dacă el personal ar fi fost numit ministru adjunct, putea avea posibilitatea ca prin superioritatea energiei și a ideilor sale să preia comanda de fapt a acestui minister.

Aceeași convingere o aveau și ceilalți. Long spunea cu oarecare teamă: „Roosevelt are titlurile, poziția socială, capacitatea și reputația care să-i dea dreptul să fie ministru plin. Funcția aceasta nu-i prea mică pentru el?” Singurul lucru în defavoarea lui, i-a scris Lodge prietenului său, după ce-l vizitase pe Mckinley în legătură cu această numire, era „teamă că ai să vrei să te războiești cu cineva”. Cu toate acestea, Mckinley,

convins ca de obicei de oameni cu caracter mai energic, l-a numit pe Roosevelt la 5 aprilie 1897, numire care a fost confirmată de Senat la 8 aprilie. S. S. Mcclure, impulsivul și receptivul redactor al lui Mcclure's Magazine, presimți de unde venea numirea și unde are să ducă. „Trebuie să-l vedem și să vorbim cu Mahan imediat – i-a scris el celuilalt redactor al revistei. – Este cel mai mare biograf și cercetător naval al acestui secol, iar domeniul lui este pe cale să devină din ce în ce mai popular". Fiu al timpului sau, perfect asemănător ca fire cu Roosevelt, Mcclure știa ce are să facă fratele lui geamăn. „Se pare că Roosevelt va deveni o persoană importantă – continuă el. – Scrie-i și încearcă să obții de la el ceva material în chestiuni navale. Mahan și Roosevelt sînt exact pe măsura noastră". Și așa era în realitate. Mcclure împărtășea cu ei sentimentul stăpînirii, al puterii și al amplorii posibilităților viitoare.

Anexarea insulelor Hawaii, care fusese zădărnicita atîta vreme, fu pusă între timp din nou pe tapet. În străduința lui de a-l stimula pe Mckinley, Roosevelt îl informa la 22 aprilie că japonezii trimiseseră un crucișător la Honolulu. I-a scris apoi lui Mahan, întrebîndu-l cum să rezolve problema politică a dobîndirii insulelor. „Nu fă nimic nedrept – a fost răspunsul clasic al acestuia –, însă pune întîi mîna pe ele și rezolvă după aceea problema". Roosevelt îi răspunse că, dacă ar putea proceda după voia lui, ar anexa „mîine" insulele Hawaii, ar alunga Spania din Indiile de Vest, ar pune să se construiască imediat o duzină de cuirasate noi, din care jumătate pentru coasta Pacificului. L-a informat, de asemenea, că Congresul manifesta tendința regretabilă de a sista noile construcții navale pînă cînd se vor mai consolida finanțele. „Spre surprinderea și indignarea mea, Tom Reed este și el de această părere".

Continuînd să-i mențină sub comanda lui fermă pe reprezentanții republicani, Reed avea posibilitatea să înfrîneze orice poftă morbidă de anexare care s-ar fi născut în inimile lor.

Ca speaker însă, avea obligația să piloteze politica administrației printre obstacolele ivite în Camera Reprezentanților. Întrebarea care se punea era ce reprezenta politica administrației: rezistența slabă a lui Mckinley sau imboldul „înspre exterior" al lui Lodge și Roosevelt, susținut de ideile lui Mahan și de puterea de convingere a trustului zahărului? Răspunsul a venit în iunie, cînd s-a încheiat cu guvernul arhipelagului Hawaii un nou tratat de anexiune, semnat de Mckinley și trimis Senatului spre ratificare. Deși probabilitatea întrunirii în Senat a celor două treimi din voturi necesare pentru adoptarea lui era mică, adversarii expansiunii erau totuși îngrijorați. Carl Schurz, pe care Mckinley, totdeauna dornic să placă, îl asigurase mai înainte ca insulele Hawaii nu prezentau nici un interes pentru el, a ridicat în fața președintelui această problemă după un dineu la Casa Albă, atunci cînd s-a ajuns la țigările de foi. Pus într-o situație dezagreabilă, Mckinley a susținut că trimisese tratatul la Senat numai pentru că acesta să-și dea avizul. Schurz a plecat totuși cu inima „apăsată de presimțiri rele". În Anglia, ziarul Spectator spunea cu oarecare nervozitate că tratatul marca „sfîrșitul politicii istorice duse de republică de la întemeierea ei… și va însemna evoluția ei treptată spre o putere mai puțin pacifică și eventual chiar combatantă".

În ceea ce privea Cuba, populația Statelor Unite era din ce în ce mai agitată. Reed privea cu dispreț furia, fabricată de Hearst, în legătură cu împilarea spaniolă și socotea îmbrățișarea de către republicani a cauzei Cubei drept ipocrizie. Vedea că partidul sau își pierdea integritatea morală și devenea o grupare care practică oportunismul politic. Fără nici un scrupul, el a retras de la publicare rezoluția prin care se recunoștea starea de beligeranță a „Republicii" Cuba. Pentru a aduce argumente contra expansiunii, s-a adresat revistelor cu un articol al cărui titlu, Imperiul poate să aștepte, a devenit strigătul de raliere al adversarilor anexării insulelor Hawaii.

Articolul pronunța groaznicul nume; pînă atunci, cuvintele „imperiu" și „imperialism", desemnînd lupta, în toi pe vremea aceea, dintre puterile europene pentru Africa, nu fuseseră folosite în Statele Unite. James Bryce, poate singurul englez căruia i s-ar fi permis să dea un sfat, îi rugă stăruitor pe americani să nu aibă nimic de-a face cu politica de anexiune.

Poziția îndepărtată a Americii și imensa ei putere – scria el în Forum – o eliberau de povara armamentelor, care strivea puterile europene. Misiunea în lume a Statelor Unite era „să dea popoarelor și statelor mai

vechi exemplul abţinerii de la conflicte, războaie şi cuceriri, care formează o parte atît de mare şi de lamentabilă din istoria Europei". A ceda „foamei de pămînt" care bîntuia statele europene ar fi însemnat „o abatere totală de la preceptele iluştrilor fondatori ai republicii". În spatele acestor cuvinte sobre putea fi simţită dragostea omului pentru obiectul operei vieţii lui şi rugămintea pe care o adresă Americii să nu dezmintă promisiunea care îi însoţise naşterea.

Mintea lui Mahan, care plănuia strategia unui război cu Spania, făcuse deja un salt dincolo de Hawaii, pînă la îndepărtata posesiune spaniolă a Filipinelor. Ceea ce îl îmboldea nu era foamea de pămînt, ci puterea maritimă, ideea controlului mărilor, care îi inspirase cuvintele grandioase şi orchestrale în legătură cu rolul marinei de război engleze în timpul războaielor lui Napoleon: „Navele acelea îndepărtate şi bătute de furtuni, asupra cărora Marea Armata nu-şi arunca niciodată privirile, stăteau între ea şi stăpînirea lumii". La sfîrşitul anului 1897, Mahan s-a angajat în dezbaterea din ce în ce mai aprinsă în legătură cu marina de război, publicînd cartea The Inter est of America în Sea Power[82], în care erau strînse articole mai importante publicate de el în ultimii şapte ani. L-a sfătuit, de asemenea, pe Roosevelt să numească un nou comandant al escadrei din Pacific, în care să se poată avea încrederea că va acţiona în mod viguros atunci cînd va fi pus la încercare. A fost ales comandorul George Dewey, a cărui misiune a fost astfel precizată: „Escadra noastră din Pacific va bloca şi – în măsura posibilului – va ocupa Manila". Roosevelt i-a scris în această privinţă lui Lodge, luînd măsuri să se obţină cărbunele necesar pentru pregătirea de luptă a escadrei.

La 15 februarie 1898, crucişătorul „Maine" al Statelor Unite a sărit în aer şi s-a scufundat în portul Havana, ceea ce a dus la pierderea a 260 de vieţi omeneşti. Deşi cauza exploziei n-a putut fi stabilită niciodată, era imposibil ca în starea de spirit ce domnea atunci să se presupună vreo altă pricină decît o acţiune spaniolă. Partizanii războiului izbucniră în strigăte isterice, iar pacifiştii fură făcuţi să amuţească. Mckinley ezită cîtăva vreme, însă, fiindu-i teamă de o sciziune în partid, cedă în faţa vacarmului. Reed nu voia însă să cedeze. În cursul celor două luni, în care tratativele au fost duse cu singurul scop de a forţa Spania să intre în război, a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să oprească valul, limitînd timpul dezbaterilor şi anulînd rezoluţiile prin care se recunoştea independenta Cubei. La înflăcărata cuvîntare în favoarea războiului ţinută de senatorul Proctor, care era proprietarul unor cariere de marmură din Vermont, Reed a făcut următorul comentariu: „Era de aşteptat ca Proctor să aibă această atitudine. Războiul ar deschide o piaţă largă pentru pietrele de mormînt". Era atacat de presă favorabilă războiului, iar deciziile lui provocau indignare în Camera Reprezentanţilor, care, în totalitatea ei – ca şi ţara, de altfel –, dorea războiul. „Ambiţia, interesele, setea de noi teritorii, simplă plăcere de a lupta contra unui inamic oarecare – recunoştea ziarul Post din Washington –, toate acestea arată că sîntem animaţi de sentimente noi…

Aroma imperiului este în gura poporului aşa cum în jungla este gustul sîngelui".

Situaţia era prea grea pentru că Reed s-o mai poată stăpîni.

Rugat într-o dimineaţă, la micul dejun pe care-1 lua la Shoreham, de către reporteri să-şi spună părerea asupra cursei precipitate înspre război, el le-a arătat o scrisoare, tocmai atunci deschisă, primită din partea guvernatorului Morton din New York, care îl rugă stăruitor să coboare de la tribună în sala de şedinţe a Camerei pentru ca să-i sfătuiască pe reprezentanţi să-şi schimbe hotărîrea de a interveni în Cuba. „Să-i fac să-şi schimbe hotărîrea! Guvernatorul mi-ar putea cere la fel de bine să cobor în mijlocul pustiului din Kansas şi să opresc un ciclon să se dezlănţuie!" N-a avut posibilitatea să împiedice ca ultimatumul către Spania să fie pus în discuţie, iar numărul de voturi întrunit în Cameră, 311 pentru şi 6 contra, era o măsură a puterii ciclonului. Unuia dintre cei şase opozanţi, Reed i-a spus: „Te invidiez pentru extravaganţa cu care ţi-ai folosit votul. Eu eram într-un loc de unde n-am putut face acelaşi lucru".

Războiul a fost declarat la 25 aprilie 1898. Mahan, aflat atunci la Roma şi întrebat de către reporteri cît timp credea că va dura războiul, a dat un răspuns care s-a dovedit a fi bazat pe un calcul aproximativ: „Circa trei luni". Înapoiat imediat în patrie, a fost numit unul din cei trei membri ai Comitetului pentru războiul

[82] Importanta pe care o are puterea maritimă pentru Statele Unite.

naval. Roosevelt i-a trimis un plan de campanie pentru acțiunea din Filipine și, primindu-1 înapoi cu observațiile lui Mahan, i-a scris acestuia: „Fără îndoială că ne ești superior. Ne-ai dat exact sugestiile de care aveam nevoie".

La 30 aprilie, escadra comandorului Dewey a intrat în golful Manila și, după un bombardament de o zi, declanșat în urma ordinului clasic „Puteți deschide focul atunci cînd sînteți gata, Gridley", a distrus sau a scos din lupta escadra spaniolă și bateriile de coastă. CEA MAI MARE BĂTĂLIE NAVALĂ A TIMPURILOR MODERNE, așa suna titlul unui articol de ziar.

Începerea ostilităților punea dintr-o dată Statele Unite în fața unei probleme la care nu se gîndise aproape nimeni: ce urma să se facă în continuare? Așa cum a spus d-1 Dooley, poporul american nu știa precis dacă Filipinele erau insule sau niște alimente conservate, iar Mckinley însuși mărturisise că „n-ar fi putut să spună în ce loc – pe o rază de 2000 de mile – se aflau insulele acelea afurisite". Singuri discipolii lui Mahan știau ceva mai precis unde se aflau Filipinele și ce urma să se-ntîmple cu ele. La nu mai mult decît patru zile de la biruința lui Dewey, Lodge scria: „Nu trebuie să lăsăm în nici un caz că insulele să ne scape din mînă… Pavilionul american a fost ridicat la vîrful catargului și trebuie să rămînă acolo sus".

Ținînd seama de faptul că existase, timp de 30 de ani, o mișcare de independență a filipinezilor, pentru care mulți luptaseră și înfruntaseră închisoarea, exilul și moartea, se vede că soluția simplistă a senatorului Lodge nu lua aproape deloc în considerare consimțămîntul celor guvernați. Conducătorul mișcării era Emilio Aguinaldo, un tînăr de 28 de ani, care stătuse în exil la Hong Kong și care, după victoria lui Dewey, s-a întors imediat în Filipine.

În Statele Unite, izbucnirea acestui război, care urma să fie dus pe teritoriul inamicului, fără să pună în pericol patria, nu i-a redus la tăcere pe adversarii lui, ci le-a dat un nou avînt. Se transformară dintr-o dată într-o grupare numită antiimperialistă. Profesorul Norton, care avea pe atunci peste 70 de ani, și-a atras șuvoaie de insulte și de amenințări cu acte de violență împotriva locuinței și a persoanei sale fiindcă stăruise față de studenții lui să nu se înroleze într-un război în care „noi aruncăm peste bord tot ce este mai prețios în încărcătura noastră națională". Deși un politician irlandez din Boston făcuse propunerea să se trimită contra lui o echipă de linșaj și cu toate că presa îl numea „trădător", iar însuși senatorul Hoar din Massachusetts îl amenințase în public, totuși, amărăciunea lui Norton, provocată de calea pe care o apucase țara lui, era prea mare ca să poată fi stăpmită. La o slujbă religioasă de la biserică congregaționalistă din Cambridge, el a arătat cît de dureros era că tocmai acum, la sfîrșitul secolului care trăise cel mai mare progres al cunoștințelor umane și al speranțelor de pace, America să se îndrepte împotriva idealurilor ei și să se „afunde într-un război nedrept".

Și alți bărbați din Boston își exprimau pe față părerile. Unul din ei era Moorfield Storey, președinte al lui Reform Club și al Ligii pentru reforma serviciilor civile din Massachusetts și fost președinte al Asociației americane a avocaților, iar celălalt, Gamaliei Bradford, un critic agresiv al guvernului, cunoscut prin cruciadele, făcute de unul singur, cu ajutorul unei avalanșe de scrisori trimise ziarelor. Primul din familia Story (fără e) se stabilise în Massachusetts în 1635, iar Bradford descindea din cel dintîi guvernator al coloniei Plymouth. Acești doi oameni au convocat împreună un miting de protest la Faneuil Hali, unde, la 15 iunie 1898, la trei zile după ce Aguinaldo lansase în Filipine o declarație de independentă, au întemeiat Liga antiimperialistă. Președintele ei era republicanul George S. Boutwell, în vîrstă de 80 de ani, fost senator de Massachusetts și fost ministru de finanțe sub președintele Grant. Obiectivul ei declarat nu era să se opună războiului ca atare, ci să stăruie ca această acțiune, întreprinsă ca un război de eliberare, să nu fie transformată într-un război de cucerire. Goană după putere, avere și glorie peste granițe – susținea Liga – ne va abate atenția de la reformele de-acasă și va avea ca urmare un guvern central puternic, care va anula drepturile tradiționale ale statelor și libertățile locale. Înainte de a căuta să aducă sub stăpînirea lor popoare străine, americanii au destule de făcut pentru rezolvarea problemelor pe care le ridică corupția municipală, lupta dintre capital și clasa muncitoare, unitatea monetară dezechilibrată, impunerile nejuste, folosirea

funcţiilor publice pentru jefuirea cetăţenilor, drepturile oamenilor de culoare din Sud şi ale indienilor din Vest.

Acestea erau problemele care îi preocupau pe reformatori, dintre care mulţi se reuneau sub stindardul Ligii împreună cu independenţii şi disidenţii de diferite nuanţe, precum şi cu democraţii, care formau acum, prin forţa împrejurărilor, partidul antiexpansionist. Printre cei 41 de vicepreşedinţi ai Ligii au putut fi număraţi curînd fostul preşedinte Cleveland, fostul lui ministru de război, William Endicott, speaker-ul Carlisle, fost ministru de finanţe, senatorul Ben Tillman, numit şi „Parvenitul", preşedintele David Starr Jordan al Universităţii Stanford, preşedintele James B. Angell al Universităţii Michigan, Jane Addams, Andrew Carnegie, William James, Samuel Gompers, preşedintele Federaţiei americane a sindicatelor, şi un mare număr de alţi congressmeni, clerici, profesori, avocaţi şi scriitori. Romancierul William Dean Howells considera războiul „o îndeletnicire abominabilă", iar cînd prietenul lui, Mark Twain, s-a înapoiat în ţară după o călătorie prelungită în străinătate, a devenit şi el membru al Ligii. În afară de ziarul Evening Post al lui Godkin, purtătoare de cuvînt ale Ligii mai erau publicaţiile Herald din Boston, Sun din Baltimore şi Republican din Springfield; alte două ziare republicane, Evening Transcript din Boston şi Ledger din Philadelphia, îi dădeau şi ele sprijin.

În ceea ce-i privea pe antiimperialişti, aceştia simţeau o aversiune puternică – rezultată din dificultăţile avute cu negrii după războiul civil – faţă de acceptarea unor noi populaţii de culoare. De pe urma „coloniilor locuite de rase ignorante şi inferioare", cu care americanii nu vor avea alte legături „decît acelea ce vor fi necesare în vederea candidaturilor politice în regiuni străine sau care se vor datora corupţiei", n-au să rezulte decît şi mai multe griji, spunea, brutal, Godkin în Nation. Cari Schurz a folosit acelaşi argument contra canalului de pe istmul Panama, spunînd că, „odată porniţi în cursa extinderii teritoriale", imperialiştii vor pretinde că acest canal să se mărginească de ambele părţi cu teritorii americane, astfel că vor dori să anexeze ţări „cu o populaţie de 13000000 de spaniolo-americani amestecaţi cu sînge indian", care vor copleşi Congresul cu 20 de senatori şi cu 50 sau 60 de reprezentanţi.

Arhipelagul Hawaii, unde orientalii întreceau cu mult ca număr pe albi, prezenta şi el aceeaşi ameninţare.

Curentul antiimperialist nu i-a antrenat pe populişti şi pe adepţii lui Bryan, sau pe cei care urmau să fie cunoscuţi curînd sub numele de progresişti. Deşi grupările acestea erau contra armatelor permanente, a flotelor mari şi a complicaţiilor externe, prezentîndu-se în teorie drept antiimperialiste, antimilitariste şi antieuropene, ele erau totuşi pătrunse de dorinţa aprinsă de a lupta împotriva spaniolilor, pe care îi considerau drept nişte tirani care călcau în picioare libertatea chiar în pragul Statelor Unite. Bryan cerea războiul tot aşa de zgomotos ca şi Theodore Roosevelt şi s-a numit el singur colonel al celui de-al treilea Regiment de voluntari din Nebraska, însă nu îndeajuns de prompt ca să mai poată lua parte la luptele din Cuba. Cel mai gălăgios dintre toţi era un tînăr avocat din Indianapolis, celebru la 36 de ani ca orator politic, care urma să devină în curînd liderul progresiştilor. Pofta de cuceriri şi sentimentele naţionaliste din ce în ce mai aprinse, exprimate toate prin ideea unei dominaţii şi mai vaste, îşi găsiseră în Albert Beveridge cel mai strident gornist. Ca şi Bryan, Beveridge poseda acel periculos talent oratoric care poate comunica impresia falsă a acţiunii şi chiar a gîndirii. Războiul îl adusese într-o stare de surescitare violenta.

„Sîntem o rasă de cuceritori – proclama el la Boston, în aprilie, chiar înainte de victoria din golful Manila. – Trebuie să ascultăm de impulsurile noastre şi să ocupăm noi pieţe, iar dacă va fi necesar, noi teritorii… După planul infinit al Atotputernicului…, civilizaţiile degradate şi rasele decadente" trebuiau să dispară „în faţa civilizaţiei mai înalte a tipurilor mai nobile şi mai virile de oameni". Pangermaniştii de la Berlin şi Joseph Chamberlain din Anglia vorbeau şi ei de misiunea rasei superioare, teutonică sau anglo-saxonă, după caz, însă Beveridge n-avea nimic de învăţat de la ei: tot ce spunea reprezenta ideile sale originale. Vedea în evenimentele de-atunci „progresul unui popor puternic şi al instituţiilor sale libere", precum şi împlinirea visului „pe care Dumnezeu l-a infiltrat în mintea" lui Jefferson, Hamilton, John Bright,

Emerson, Ulysses S. Grant şi a altor „inteligente imperiale", visul „expansiunii americane pînă cînd toate mările vor fi împodobite cu acea floare a libertăţii care este drapelul marii republici". Ceea ce Beveridge vedea că vine în urma drapelului nu era atît libertatea, cît comerţul. Fabricile americane şi pămîntul american, spunea el, produc mai mult decît poate consuma poporul. „Politica noastră ne este dictată de destin; comerţul lumii trebuie să fie şi va fi al nostru… Vom acoperi oceanul cu navele noastre comerciale. Vom construi o flotă pe măsura forţei noastre… Legea americană, ordinea americană şi civilizaţia americană se vor împlînta pe ţărmurile pînă acum însîngerate şi scufundate în întunericul ignoranţei, pe care – cu ajutorul lui Dumnezeu – le vom face să fie frumoase şi fericite".

Beveridge era atît de transportat de perspectivele grandoarei, încît sabia pe care o flutură strălucea aproape prea vizibil. Vorbea despre Oceanul Pacific ca despre „adevăratul cîmp al operaţiilor noastre. Spania are acolo, în Filipine, un imperiu insular…, în timp ce Statele Unite au tot acolo o escadră puternică. Filipinele sînt în mod logic prima noastră ţinta".

În decursul verii, în timp ce alţii se înrolau voluntari şi luptau în Cuba, îmbolnăvindu-se de friguri galbene, de pe urma cărora au murit peste 5000 de soldaţi, reacţia personală a lui Beveridge în faţa chemării sîngelui continua să rămînă retorică.

Varsă torente de indignare contra argumentelor aduse de antiimperialişti. „N-avem frontiere comune cu Cuba? N-avem frontiere comune cu Porto Rico?… Dewey, Sampson şi Schley le vor face să ne fie învecinate, iar rapiditatea americană, tunurile americane, inima, mintea şi forţa americană ni le vor ţine alăturate pentru totdeauna!… Cine îndrăzneşte să ni se pună în cale acum, cînd sîntem, în sfîrşit, un singur popor, îndeajuns de puternic pentru orice sarcină şi îndeajuns de mare pentru orice onoare pe care ne-ar putea-o acorda destinul?" În anul următor, Beveridge a fost ales senator. „Sîntem un popor mare – a remarcat d-l Dooley – iar partea cea mai bună este că ştim că sîntem".

În lunile acelea, Theodore Roosevelt se afla pe front. Deşi avea o funcţie înaltă şi de mare răspundere, se hotărîse încă mai dinainte ca, în caz de război, să renunţe la ea şi să se înroleze în armată. Aşa cum i-a scris confidenţial unui prieten, oamenii de felul lui sînt taxaţi în zeflemea drept „patriotarzi de fotoliu şi de salon… astfel că puterea mea de a face binele, oricît de mare ar fi ea, va dispărea dacă nu voi încerca să trăiesc după preceptele pe care am încercat să le propag". Imediat după bătălia de la Manila îşi dădu demisia din funcţia de ministru-adjunct al marinei, refuza comanda unui regiment de cavalerie compus din voluntari care îi fusese oferită de către Alger, ministrul de război, şi ceru să fie încadrat locotenent-colonel, cu condiţia ca comanda să fie dată prietenului său colonelul Leonard Wood din armata regulată, lucru care a fost făcut. La 24 iunie, adică după două luni, Roosevelt era pe cîmpul de luptă de la San Juan Hill, iar la 3 iulie lupta pe uscat s-a terminat, exuberantul cavalerist din trupele neregulate a ajuns un erou, astfel că a fost ales în triumf, în luna noiembrie, guvernator al statului New York.

Între timp, susţinătorii anexării insulelor Hawaii socotiră că Adunarea Legislativă, înfierbîntată de război, le oferea o nouă ocazie ca să-şi aducă la îndeplinire planurile. Fiindcă nu putuseră încă întruni două treimi din voturile Senatului, hotărîseră să realizeze anexarea printr-o rezoluţie mixtă a celor două corpuri legislative, pentru că era nevoie numai de majoritatea simplă. Rezoluţia fusese introdusă la Senat la 16 martie, însă Reed reuşise s-o împiedice ca să fie adusă în discuţia Camerei Reprezentanţilor tot timpul cît a durat surescitarea din aprilie. Autoritatea lui brutală, comentă ziarul Post din Washington la 15 aprilie, îl făcea „cel mai periculos adversar din viaţa publică". Efectiv, Reed era singurul om cu care neînfricatul Beveridge nu era dispus să se măsoare. Atunci cînd a fost solicitat să-i scrie lui Reed ca să-l convingă să nu se opună anexării, Beveridge a răspuns: „Am impresia că orice presiune de-a mea asupra minţii sau voinţei, ferme ca stînca Gibraltarului, a speaker-ului va rămîne absolut fără nici un efect".

Cu toate acestea, acum, cînd războiul se întinsese pînă în Pacific, lui Reed îi venea din ce în ce mai greu să-şi menţină autoritatea lui de fier. Exasperat, i-a spus lui Champ Clark din Missouri că ar fi fost bine ca Dewey „să-şi ridice pînzele şi să plece imediat din locul acela. Dacă rămîne, vom avea necazuri cît vom trăi

de-acum înainte". Partizanii anexării susțineau că, în cazul cînd Statele Unite nu vor pune stăpînire pe Hawaii, lucrul acesta avea să-l facă Anglia sau, eventual, Japonia, care plănuia deja să obțină controlul insulelor, încurajînd afluxul de supuși japonezi, subvenționați de guvern. În afară de aceasta era evident că acum insulele se aflau în calea americanilor.

„Avem nevoie de Hawaii așa cum am avut nevoie de California, dacă nu chiar mai mult – i-a spus Mckinley secretarului sau, George Cortelyou, la 4 mai. – Este evident că aceasta le este soarta",

În ziua de 4 mai, rezoluția a fost depusă la Camera Reprezentanților. Reed a ținut-o pe loc timp de trei săptămîni, rezistînd unor presiuni din ce în ce mai mari. Considera argumentul că stăpînirea insulelor Hawaii era necesară pentru înfrîngerea Spaniei în Oceanul Pacific pur și simplu ca un pretext născocit de proprietarii plantațiilor de trestie de zahăr și de către imperialiști. Procedînd astfel, Reed era în dezacord cu președintele Statelor Unite, cu aproape toți republicanii din Congres și cu prietenii săi din afară Congresului. „în momentul de față, întîmpinăm numai opoziția lui Reed, care depune toate sforțările ca să respingă rezoluția asupra insulelor Hawaii", îi scria Lodge lui Roosevelt. Reed a mers chiar pînă acolo încît să caute să-și asigure ajutorul democraților. Atunci cînd viitorul speaker, Champ Clark, care, deși democrat, era bun prieten cu Reed, i-a cerut acestuia să-l numească în Comitetul financiar al Camerei, Reed l-a rugat să intre mai degrabă în Comitetul pentru afacerile externe, unde avea nevoie de ajutorul lui Clark ca „om care are aceleași convingeri ca și mine și este un luptător".

„Dacă prezinți în felul acesta lucrurile – i-a răspuns Clark foarte mișcat –, sînt alături de d-ta". A acceptat astfel să sacrifice postul pe care îl rîvnea de multă vreme pentru a-l ajuta pe cel mai intransigent adversar al partidului său.

În propriul partid al lui Reed, nervozitatea era în creștere. La 24 mai, membrii republicani ai Camerei Reprezentanților luară măsura neobișnuită de a semna o petiție pentru formarea unui comitet care să-și dea avizul asupra rezoluției. Petiția îl punea pe Reed în situația de a trebui să repudieze toate principiile pentru care luptase în bătălia lui contra obstrucției prin tăcere a cvorumului. Premisa fundamentală a acestei bătălii și a Regulamentului Reed fusese aceea că voința Camerei, așa cum era exprimată de majoritate, trebuia să prevaleze. Reed știa că, de pe poziția inatacabilă pe care o avea față de Cameră și cu perfectă lui cunoaștere a tehnicii procedurale, putea – cu colaborarea lui Clark – să pareze votul asupra rezoluției privind insulele Hawaii, fără să poată schimba însă sentimentele colegilor săi. Știa că propriul lui partid, care deținea majoritatea, dorea anexarea și că întreaga Cameră era în favoarea ei. Putea ca, recurgînd la toată autoritatea lui, să zădărnicească rezoluția, dar, dacă reușea acest lucru, succesul lui ar fi anulat tot ce realizase mai înainte, adică reforma care asigură că această Cameră să se conducă cu adevărat ea însăși, că nici un șiretlic de procedură și nici o decizie arbitrară a speaker-ului să nu poată bloca voința majorității. Scopul pentru care dăduse bătălia cvorumului era pus acum la încercare și, cu o tragică ironie, chiar contra lui însuși. Avea de ales între aversiunea lui față de cuceririle din afară și datoria lui de speaker, adică între convingerile lui cele mai profunde, pe de o parte, și Regulamentul Reed, pe de altă parte.

N-avea decît o singură alternativă. Cunoscînd prea bine valoarea a ceea ce realizase în decursul celui de-al Ll-lea Congres, se înclină în fața majorității. Dezbaterile au început la 11 iunie, iar la 15 iunie rezoluția a fost adoptată cu 209 voturi pentru și 91 contra, cu sprijinul aproape unanim al republicanilor. Reed nu se afla în fotoliul prezidențial.

Înlocuitorul lui, reprezentantul Dalzell, a anunțat înainte de votare: „Speaker-ul acestei Camere lipsește fiindcă este bolnav. Mi-a cerut să spun că, dacă ar fi fost prezent, ar fi votat Nu".

Reed luase o poziție – spunea Nation – „absolut singulară" în cadrul partidului său. „Curajul de a te opune pasiunii populare și, în special, de a merge împotriva propriului tău partid nu este o calitate atît de obișnuită încît să ne putem permite să nu aducem omagiul nostru omului care o are".

Anexarea insulelor Hawaii a fost ratificata formal la 7 iulie, la patru zile după ce se pusese capăt războiului din Cuba prin bătălia navală din largul portului Santiago. În locul acela, flota spaniolă, care încerca să

spargă blocada americană, a fost distrusă datorită puterii de foc superioare a celor cinci cuirasate de linie „Indiana", „Oregon", „Massachusetts", „Iowa" și „Texas", de curînd construite. Odată cu predarea orașului Santiago, care s-a produs cu două săptămîni mai tîrziu, dominația spaniolă a luat sfîrșit, înfrîntă nu de insurgenții cubanezi, ci de către Statele Unite. Cînd s-a ajuns la negocierea condițiilor de pace, toată pasiunea risipită în decursul ultimilor trei ani pentru cauza libertății cubanezilor, toate rezoluțiile Congresului prin care se recunoștea existența unei republici cubaneze independente sau prin care se repudiau intențiile de anexare s-au dovedit a fi un obstacol serios în calea necesității" senatorului Lodge. Oricît de ademenitoare erau avantajele ei strategice și comerciale, Cuba nu putea fi luată în stăpînire ca rod al biruinței. Era însă disponibilă o insulă mai mică, anume Porto Rico, astfel că, obligată să renunțe la Cuba și să cedeze pe vecinul mai mic al acesteia, Spania a fost eliminată din emisfera vestică. Gradul de independență al Cubei și natura relațiilor ei cu Statele Unite urmau să fie elaborate în prezența armatelor de ocupație americane.

Rezultatul a fost amendamentul Platt din 1901, prin care se stabilea un protectorat american de fapt asupra Cubei.

Între timp, condițiile preliminare de pace fuseseră semnate la Washington în ziua de 12 august, lăsînd ca chestiunea din ce în ce mai dificilă a Filipinelor să fie negociată de membrii unei comisii pentru pace care urmau să se-ntrunească la Paris pentru a încheia aranjamentul final. Făcînd bilanțul războiului, Lodge putea spune cu satisfacție: „Ne-am ridicat într-atît încît am ajuns a fi una din marile puteri ale lumii și cred că am făcut asupra Europei o impresie care va dura". Scriindu-i, în legătură cu același subiect, d-nei Roosevelt, Mahan era mai emfatic:

„Voioasă tinerețe a poporului nostru se termină acum, pentru a nu mai reveni niciodată; de-acum încolo, ne așteaptă grijile și neliniștile anilor bărbăției".

La ei acasă, antiimperialiștii încercau – prin întruniri, proteste, discursuri, articole de ziar, petiții și conferințe publice – să împiedice anexarea arhipelagului din Pacific, care părea să emane aceeași ispită fatală că și mărul din grădina paradisului. Cari Schurz stăruia pe lîngă Mckinley să transfere Filipinele, sub formă de mandat, unei puteri mai mici, de exemplu Belgiei sau Olandei, astfel ca Statele Unite să poată rămîne „marea putere neutră a lumii". În Franța, lumea trăia „vara lui Dreyfus", iar americanii simțeau și ei în lunile acelea că țara lor atinsese un punct critic pentru reputația și viitorul ei. În public și în particular se discuta cu aprindere dacă Filipinele trebuiau păstrate sau transferate unui guvern autonom format de filipinezi. Chiar și Mahan, de obicei un om realist, fu cuprins de febra echității, astfel că i-a scris unui prieten din Anglia despre datoria Americii de a păstra Filipinele. „Deus vuit![83] Acesta a fost strigătul cruciaților și al puritanilor, iar eu mă îndoiesc că omul poate rosti niște cuvinte mai nobile".

În luna august a fost convocată la Saratoga de către liderii vieții publice, atît dintre cei ce erau pentru expansiune, cît și dintre adversarii ei, o conferință de trei zile pentru „a lua în considerare unele din cele mai capitale probleme din istoria republicii". Tema favorită a expansioniștilor, care făceau apel la argumentele lor cele mai energice, era imaginea vastelor și nefolositelor piețe ale Orientului, cu posibilitățile nelimitate pe care le ofereau spiritului întreprinzător al americanilor.

Vorbind din partea antiimperialiștilor, Henry Wade Rogers, președintele lui Northwestern University și președinte al conferinței în ziua deschiderii ei, a insistat energic asupra argumentului că nu era necesar ca un teritoriu să fie anexat pentru ca să se poată face comerț cu el. El n-a fost însă în stare să provoace tot atîta entuziasm ca judele Grosscup, cunoscut ca autorul ordinului de interzicere a grevei de la întreprinderile Pullman, care a ridicat un imn exuberant în cinstea „noii dezvoltări a activității comerciale, în care, sper, sîntem pe cale să ne angajăm". Odată în stăpînirea insulelor Filipine și Hawaii, Statele Unite vor controla drumul spre Asia, un continent întreg cu „uși care se deschid în interior și care ne vor conduce spre jumătate din teritoriile pe care le dorim și spre o treime din populația Pămîntului".

[83] Asta e voia Domnului!

Samuel Gompers a vorbit împotriva cuceririi de pămînturi străine, care reprezenta nu numai o trădare a principiilor americane, ci şi un pericol pentru standardul de viaţă al salariaţilor americani. Cauza anti-imperialismului a condus la făurirea unor asociaţii stranii de oameni. Atunci cînd, la un miting ţinut mai tîrziu la Chicago, Gompers a declarat că păstrarea sub stăpînirea Statelor Unite a Filipinelor va demonstra că „războiul nostru a fost fără o cauză dreaptă", Andrew Carnegie i-a trimis o telegramă de felicitare, spunîndu-i: „Să ne aliem ca să salvăm republică".

După ce şi-a cercetat atent inima şi după multe rugăciuni, preşedintele Mckinley ajunse, în sfîrşit, la hotărîrea dorită de consilierii săi şi agreată de partid: Filipinele trebuiau păstrate.

La Paris, delegaţilor Spaniei li s-a dat să înţeleagă că vremea tîrguielilor trecuse: ceea ce decide situaţia era posesiunea.

Trebuiau să cedeze sau să ia în considerare reînceperea ostilităţilor. Li se oferea o plată simbolică de 20 de milioane de dolari pentru că acceptarea inevitabilului să le fie uşurată. La 10 decembrie a fost semnat Tratatul de la Paris, prin care suveranitatea asupra Filipinelor era transferată Statelor Unite, urmînd ca cele 20 de milioane de dolari să fie plătite la ratificare. „Am cumpărat cu toptanul 10 milioane de malaezi dînd doi dolari de cap", a remarcat cu amărăciune Reed.

Deşi aranjamentul acesta era mai mult sau mai puţin de aşteptat, totuşi, Aguinaldo şi oamenii săi aflară despre el cu amărăciune şi spaimă, multora dintre ei nevenindu-le să creadă că eliberatorii şi aliaţii lor de pînă atunci se transformaseră într-o nouă bandă de cuceritori. Fără să aibă o armată organizată şi lipsiţi de arme moderne, filipinezii se pregătiră totuşi să lupte din nou, aşteptînd între timp să cîştige prin neprezentarea, încă posibilă, a adversarului. Ştiau că în Statele Unite era un puternic curent antiimperialist şi sperau ca Senatul va refuza să ratifice tratatul.

Sesiunea de iarnă a Congresului, deschisă la 5 decembrie 1898, a fost dominată de luptă în legătură cu tratatul asupra Filipinelor, mai intensă decît aceea asupra insulelor Hawaii.

Conta fiecare vot. Pentru ca să întrunească cele două treimi din voturi de care aveau nevoie, republicanii, conduşi de Lodge ca prim-chestor, trebuiau să folosească orice artificiu, orice argument şi orice mijloc de presiune asupra propriilor lor colegi şi asupra oricăror democraţi care puteau fi convinşi, în timp ce anti-expansioniştii se luptau să ţină ferm în mîna lor exact atîţia senatori cîţi erau necesari ca să obţină o treime plus unu din voturi; în timpul acesta, în Camera Reprezentanţilor, anumiţi membri i-au propus lui Reed o coaliţie a democraţilor cu republicanii antiimperialişti în scopul votării unei rezoluţii a Camerei contra tratatului, ceea ce ar fi condus la respingerea lui în Senat. Deşi pentru iniţiaţii Washingtonului nu era nici un secret că Reed „disprețuia" guvernul, acesta refuză. Atîta timp cît rămînea pilotul acestui guvern în Camera Reprezentanţilor, nu era dispus să conducă o revoltă contra lui.

Şi-a îndeplinit sarcina de speaker plin de venin. „Reed este teribil de acru – îi scria Lodge lui Roosevelt. – Spune în convorbirile particulare tot felul de lucruri urîte pe seama guvernului şi a politicii acestuia, iar eu mă feresc din calea lui, fiindcă ţin la el. Mărturisesc că atitudinea lui este pentru mine atît de penibilă şi de dezamăgitoare, încît n-am cum s-o califlc".

Publicul nu înţelegea prea multe din aventura filipineză şi nu era deloc lămurit asupra îndatoririlor lui. Democraţii şi populiştii, în special, crezuseră că războiul din Cuba fusese dus pentru cauza libertăţii. Acum, printr-un fel de vrăjitorie a sorţii, războiul se transformase într-un act prin care se impunea, după dreptul învingătorului, suveranitatea străină unui popor care nu era dispus să o primească. America devenise o nouă Spanie.

La Washington se părea că adversarii tratatului vor ieşi învingători, fiindcă republicanilor le lipsea un singur vot pentru ca să întrunească cele două treimi necesare ratificării.

Pe neaşteptate, William Jennings Bryan veni la Washington şi – spre uimirea partizanilor lui – le ceru să voteze pentru tratat. În calitatea lui de lider al Partidului Democrat, era ferm hotărît că la alegerile prezidenţiale din anul 1900 să-i fie el portdrapelul. Îşi dădea însă în acelaşi timp seama că partidul avea nevoie

de un nou stindard. Făcîndu-și socoteala că nu putea cîștiga punînd din nou pe tapet problema etalonului argint, era dispus să renunțe la el în favoarea imperialismului, noua coroană de spini a politicienilor. Era sigur că păstrarea Filipinelor va da loc la atîtea încurcături, încît va putea fi obiectul unei campanii electorale aprinse, bineînțeles cu condiția ca anexarea să se realizeze. Drept urmare, le-a spus partizanilor săi că nu era cazul să împiedice ratificarea tratatului. Raționamentul acesta cu totul neobișnuit îi ului sau chiar îi scandaliză pe legislatorii care crezuseră că atitudinea față de tratat implica un principiu. Pettigrew, senatorul „argintului" din Dakota de Sud, s-a înfuriat atît de tare, „încît, în cele din urmă, i-am spus că n-avea ce căuta la Washington cu asemenea treburi". Totuși, atitudinea lui Bryan a afectat delicatul echilibru ce se crease în legătură cu ratificarea tratatului, cea mai importantă problemă de acest fel de cînd secesiunea[84] era să depindă de votul unuia sau a doi senatori șovăitori. Argumentul lui Bryan ca ratificarea tratatului însemna terminarea războiului i-a impresionat, de asemenea, pe unii reprezentanți.

În clipele acelea, cînd nu se știa ce rezultat va avea votarea fixată pentru ziua de 6 februarie și cînd fiecare din cele două părți umbla după aderenți și calculă orice vot pentru și contra, filipinezii se ridicară ca să-și ducă propriul lor război de independentă. Trupele lor au atacat în noaptea de 4 februarie liniile americane din afară Manilei. La Washington, știrea a dus la intensificarea freneticelor afaceri de bursa, deși nimeni nu putea fi sigur ce efect politic urma să aibă. Printr-o petiție de ultimă oră, semnată de fostul președinte Cleveland, de președintele Eliot al Universității Harvard și de alți 22 de bărbați de vază, adresată Senatului, se cerea ca tratatul să nu fie ratificat dacă în cuprinsul lui nu se includea o clauză contra anexării Filipinelor și a insulei Porto Rico. „în conformitate cu principiile care au stat la bază întemeierii republicii, este de datoria noastră să recunoaștem drepturile locuitorilor… la independență și autonomie", spunea petiția, observînd că, dacă – așa cum declarase cîndva Mckinley – anexarea cu forța a Cubei ar fi fost „o agresiune criminală, după codul nostru moral", atunci anexarea Filipinelor putea fi calificată la fel. Textul petiției era de necombătut, însă el nu oferea nici funcții judecătorești, nici viitor politic sau vreo altă răsplată de felul acelora cu care făceau negoț Lodge și Bryan.

Atunci cînd a fost supus din nou Senatului, la 6 februarie, tratatul a obținut 57 de voturi pentru și 27 de voturi contra, cu 1 vot în plus peste cele două treimi necesare. „A fost cea mai strînsă și mai dură luptă pe care am cunoscut-o vreodată", a spus Lodge. Un lucru asupra căruia toată lumea a fost mai tîrziu de acord era ca Bryan fusese acela care schimbase direcția voturilor decisive. Pînă la ora cînd s-au numărat voturile, în Filipine muriseră 59 de americani, 278 fuseseră răniți, iar pierderile filipinezilor erau evaluate la 500 de oameni.

„Felul în care țara și-a aruncat peste bord la prima tentație vechile ei principii a fost dezgustător", scria William James într-o scrisoare particulară. În public, a scris la Evening Transcript din Boston următoarele: „Sîntem angajați pe față să înăbușim cel mai sfînt lucru care există în omenirea asta mare – încercarea unui popor înrobit de multă vreme de a-și dobîndi libertatea și de a-și făuri propriul său destin". Pentru oameni ca James, lucrul cel mai trist era renunțarea la visul american. „America – scria Norton – și-a pierdut poziția ei unică de lider în progresul civilizației și și-a luat locul printre națiunile lacome și egoiste ale vremurilor noastre".

Faptul că tunurile americane trăgeau în filipinezi era penibil și pentru mulți alții. Mînia antiimperialiștilor creștea, iar numărul lor ajunse la o jumătate de milion. Liga lor avea filiale la Boston și Springfield, la New York, Philadelphia, Baltimore, Washington, Cincinnati, Cleveland, Detroit, St. Louis, Los Angeles, Portland și Oregon. „Trădăm toate ideile în care am crezut – scria Moorfield Storey. – Țara aceasta mare și liberă, care a oferit timp de peste un secol refugiu oprimaților de pretutindeni, s-a transformat acum în opresoare". Nefiind dispus să cedeze încă, spera să-l atragă la conducerea mișcării pe Reed, numit de Roosevelt „cel mai influent om din Congres".

Scriindu-i senatorului Hoar, Storey îl rugă „să-1 convingă pe d-1 Reed să intre în acțiune, așa cum era

84 Actul legislativ conform căruia 11 state sudice urmau să se separe, în 1861, de Federația statelor americane.

datoria lui. Este un om foarte apatic şi nu ştie să fie combativ în chestiunile mari. Dacă ar intra în acţiune, cred că ar putea fi următorul preşedinte al Statelor Unite".

Era însă prea tîrziu. Apatia lui Reed era aceea a unui om căruia lupta nu-i mai făcea nici o plăcere. Oamenii ale căror preocupări principale ţineau de alte domenii decît cel politic puteau avea emoţii tot atît de puternice ca şi Reed, fără să li se zdruncine însă nervii. Pentru Reed, viaţa însemna Congresul, politica, exercitarea guvernării reprezentative, cu rezerva că viaţa trebuia folosită în vederea unui scop în care să crezi.

Partidul şi ţara lui se îndreptau pe o cale pentru care simţea o adîncă neîncredere şi un intens dezgust. Vremurile se îndreptaseră împotriva lui. Nu le putea întoarce înapoi, dar nici nu voia să meargă cu ele.

Ca şi pentru ţara lui, venise şi pentru el momentul în care trebuia să facă o alegere. Putea rămîne încă o legislatură ca speaker, însă vedea deja semne că reprezentanţii erau din ce în ce mai convinşi că era prea ostil faţă de guvern pentru a putea funcţiona în continuare ca principalul lui locotenent. Joe Cannon şi alţii dintre vechii săi prieteni politici erau nemulţumiţi de atitudinea lui şi de observaţiile sale în legătură cu preşedintele, însă nici unul nu îndrăznea să încerce o luptă care să-l facă să-şi piardă funcţia, iar preşedintelui republicii îi lipsea curajul să intervină pe faţă în sprijinul altuia. Reed era convins că putea rămîne la conducerea Camerei, după cum ştia că va fi în acest caz ca un cerb înconjurat de o haită de cîini.

Deveni, în zilele acelea, „posac şi urîcios" şi tăios faţă de vechii lui confraţi, pe care îi vedea că-1 părăsesc.

A-şi menţine funcţia de speaker însemna pentru el a impune în Filipine o politică care îi era odioasă. Însemna să continue a fi purtătorul de cuvînt al partidului lui Lincoln, care fusese atîta vreme al lui şi care prefera acum „să nimicească în mod josnic ultima şi cea mai mare speranţă a omenirii", adică să procedeze altfel decît fuseseră intenţiile întemeietorului lui. I-a spus de aceea lui Asher Hinds, prietenul şi secretarul lui de o viaţă întreagă: „Am încercat, poate nu întotdeauna cu succes, să fac ca acţiunile din viaţa mea publică să concorde cu conştiinţa mea. Acum nu mai pot face acest lucru". Pentru el, viaţa din arenă politică nu mai avea nici scop, nici savoare. Descoperise tragedia omenirii: putea întocmi scheme perfecte ale bunătăţii sufleteşti, dar nu putea trăi în conformitate cu ele.

În februarie 1899, după votul asupra tratatului, şi-a făcut alegerea. Deşi nu spusese încă nimic în mod public, în presă începură să apară zvonuri că intenţiona să se retragă din viaţa politică. Atunci cînd reporterii veniră să-i pună întrebări în legătură cu ostilitatea lui faţă de politica din Filipine şi cu legea privind Canalul Nicaragua, Reed le-a înlăturat întrebările cu o expresie de „oboseală şi dezgust". În luna aprilie, după închiderea celui de-al LV-lea Congres, a autorizat să se publice o informaţie în presă. Ceea ce era de necrezut se dovedea a fi un adevăr. Speaker-ul Reed se retrăgea din Congres şi, după o vacanţă în Europa, urma să practice avocatură la New York ca asociat principal al firmei Simpson, Thacher şi Barnum.

„Congresul fără Tom Reed? Cine îşi poate închipui aşa ceva?" – exclamă un articol de fond al ziarului Tribune din New York. Toată lumea simţi un fel de spaimă, ca atunci cînd se înlătură o piatră importantă de hotar, care lăsa în urma ei o groapă larg deschisă la picioarele celor ce privesc. Deşi nu făcuse parte niciodată dintre admiratorii lui Reed, Times se simţi îndemnat să scrie un articol de fond pe o coloană întreagă despre „pierderea naţională". Presimţea ca „în starea politică trebuie să existe ceva ce nu este în ordine", ce l-a făcut pe un asemenea om să părăsească viaţa publică pentru ca să practice avocatură. Corespondentul din Washington al ziarului considera împrejurarea drept o „calamitate" atît de mare pentru Congres, încît îi va reduce capacitatea de lucru după ce va pleca speaker-ul. În Evening Post, Godkin deplîngea plecarea din viaţa politică a acelui fenomen rar care era „omul desăvîrşit şi raţional".

Reed n-a dat nici o explicaţie publică în legătură cu plecarea sa, cu excepţia celor spuse într-o scrisoare de rămas bun adresată alegătorilor săi din Maine: „O funcţie considerată doar ca o simplă panglică pe care ţi-o pui la butonieră nu merită stima nimănui". Strîns cu uşa la „Manhattan Hotel" din New York de reporterii care susţineau că publicul dorea să afle veşti despre el, Reed le-a răspuns: „Publicul? Nu mă interesează

publicul!", pentru că apoi să se răsucească pe călcîie şi să plece.

Operaţiile militare din Filipine se extindeau ca mărime şi ferocitate. Ca să se opună înverşunatului război de guerilă dus de filipinezi, armata Statelor Unite aducea valuri de regimente, de brigăzi şi divizii, pînă cînd nu mai puţin de 75000 de oameni – de patru ori mai mulţi decît luaseră parte la luptele din Cuba – erau angajaţi în acelaşi timp în războiul de pe insule.

Americanii ieşeau învingători din toate hărţuielile contra unui inamic care se refăcea într-una. Un grup de incursiune care nu reuşise să pună mîna pe Aguinaldo, dar care îl capturase pe fiul lui, a făcut vîlvă în ziare. Intrînd în birou în dimineaţa aceea, Reed îi spuse asociatului sau în treburile juridice cu o surprindere prefăcută: „Ce, lucrezi în ziua asta? Părerea mea ar fi s-o sărbătoreşti. Văd din ziare că armata americană l-a capturat pe copilaşul lui Aguinaldo, iar după ultimele ştiri ar fi în urmărirea mamei lui".

Aguinaldo se lupta să cîştige timp, cu speranţa că sentimentele antiimperialiste din America vor forţa retragerea unităţilor militare, istovite deja din cauza sarcinii ce le era impusă. Cu cît dura mai mult războiul, cu atît mai vehemente şi mai mînioase se făceau protestele antiimperialiştilor.

Programul lor, adoptat în octombrie 1899 la Chicago, cerea „încetarea imediată a războiului contra libertăţii". Strîngeau şi publicau cele mai grave cazuri de comportare a soldaţilor americani din Filipine şi cele mai deocheate cuvîntări ale celor ce reprezentau lăcomia imperialistă, punîndu-le faţă-n faţă cu cele mai mieroase expresii în legătură cu misiunea omului alb.

Distribuiau manifeste tipărite cu banii lui Andrew Carnegie, iar cînd Edward Atkinson, şeful biroului Ligii, a cerut Ministerului de Război să-i permită trimiterea manifestelor în Filipine şi a fost refuzat, le-a trimis totuşi, în pofida interdicţiei.

Dorind să termine războiul, să potolească „popoare tăcute, făcute de curînd prizoniere" şi să guverneze în mod onorabil, guvernul a trimis mai multe comisii ca să ancheteze atrocităţile, să afle ce doreau în realitate filipinezii (bineînţeles, afară de autonomie, pe care aceştia afirmau ca o doresc) şi să facă un raport în care să arate formă de guvernămînt civil ce urma să li se acorde. În luna aprilie a anului 1900, cumpătatul şi amabilul jude William Howard Taft, om în greutate de aproape 140 kg, a fost trimis ca să instaleze un guvern civil, înarmat fiind cu o constituţie redactată de către Elihu Root, noul ministru de război, care acorda Filipinelor un grad generos de autonomie internă. Deoarece nici filipinezii, nici americanii nu erau dispuşi să înceteze ostilităţile, încercarea era prematură. Taft insista însă să mai rămînă, hotărît să guverneze în interesul „frăţiorului brun" imediat ce are să i se ofere ocazia. La întrebările îngrijorate privind sănătatea lui, primite din partea prietenilor de acasă preocupaţi de starea sa, Taft i-a telegrafiat lui Elihu Root că făcuse o plimbare călare şi că se simţea excelent. „Şi cum se simte calul?" – l-a întrebat, tot prin telegraf, Root.

În ciuda tuturor dificultăţilor, printre republicanii de frunte nu se constată vreo tendinţă de reconsiderare sau de ezitare în faţa noii căi pe care se lansaseră Statele Unite. Legea pentru construirea Canalului Nicaragua se afla depusă la Senat şi tot acolo se afla şi Albert Beveridge, aliat mai strîns ca niciodată cu Atotputernicul. „Nu vom renunţa la rolul pe care îl avem în misiunea rasei noastre, noi, care sîntem, după voia lui Dumnezeu, tutorii civilizaţiei lumii", spunea el la 8 ianuarie 1900. I-a mai informat cu această ocazie pe senatori că Dumnezeu pregătea de o mie de ani pentru această misiune „popoarele de limba engleză şi teutonice.

Unii oameni din generaţia lui Beveridge găseau însă respingătoare această nouă imagine a Americii. Ascultînd vuietul „bătăliei abjecte" venind „funest pe deasupra mărilor Pacificului", William Vaughn Moody a scris Odă pentru vremuri de îndoială, care a apărut în Atlantic Monthly în luna mai a anului 1900. Mai sîntem noi încă „naţiunea vulturului"[85], se întrebă el, sau „Să ne alegem o pasăre mai puţin falnică? Vreun piciorong cu ciocul lung trăind în smîrcuri fertile? Vreun sugrumător la lumina zilei? Sau vreun hoţ de drumul mare cu ciomagu-n mînă?"

[85] Vulturul este simbolul Statelor Unite.

Aşa gîndeau cei puţini şi tot aşa gîndea şi Godkin, care, în decepţia lui, a spus un lucru ciudat şi clarvăzător pentru vremea aceea. „Spiritul militarist – i-a scris el, în ianuarie 1900, lui Moorfield Storey – a pus stăpînire pe mase, asupra cărora a trecut puterea".

Cam după un an de la începerea războiului, timp în care armatele americane se desfăşuraseră adînc pe teritoriul Filipinelor, începu să se pună problema viitoarelor alegeri prezidenţiale, care puteau duce la terminarea războiului. În evenimentul acesta îşi puneau speranţele atît antiimperialiştii, cît şi Aguinaldo. Una din primele ciudăţenii ale acestor alegeri a fost curentul puternic în favoarea amiralului Dewey, datorită în parte şi faptului că anumiţi democraţi îşi pierduseră nădejdea de a găsi un alt candidat în afară de Bryan. După ce ajunsese la concluzia că „funcţia de preşedinte nu-i chiar atît de greu de îndeplinit", amiralul a anunţat că este disponibil pentru aceasta demnitate. Însă datorită faptului că limbajul lui nu inspiră încredere, iar inclinaţiile lui partinice păreau vagi, candidatura lui căzu şi se contura aceea a lui Bryan.

Antiimperialiştii erau prinşi într-o dilemă îngrijorătoare.

Mckinley reprezenta partidul imperialismului, în timp ce Bryan era, după cuvintele lui Cari Schurz, „geniul rău al cauzei antiimperialiste", un om detestat pentru trădarea lui în chestiunea tratatului şi temut pentru radicalismul lui. În ianuarie 1900, Schurz se întîlni cu Carnegie, Gamaliei Bradford şi cu senatorul Pettigrew la Piaza Hotel din New York cu scopul de a organiza un al treilea partid, astfel ca poporul american „să nu fie silit de cadavrele descompuse ale celor două partide vechi să aleagă între două rele". Carnegie a subscris pe loc 25000 de dolari, iar ceilalţi participanţi au completat o sumă egală. Puţin după aceea, membrii trustului oţelului, cu care Carnegie trata pe atunci vînzarea societăţii sale, i-au comunicat că, dacă se opunea lui Mckinley, afacerea n-avea să se mai încheie.

Preferînd să dea societăţii United States Steel precădere faţă de cel de-al treilea partid, Carnegie îşi retractă sprijinul promis, primi înapoi banii depuşi şi se retrase din afacere. Cu toate acestea, Schurz şi ceilalţi amici ai lui convocară la Indianapolis un „congres al libertăţii", în care îi cerură lui Reed să le fie candidat pentru preşedinţia republicii. Însă nici Reed, nici vreun oarecare altul nu-şi exprimară dorinţa să preia asupra lor sarcina himerică de a conduce un partid de independenţi. În luna iulie, la Kansas City se produse inevitabilul: pentru candidatura la preşedinţie fu propus din partea Partidului Democrat Bryan.

Axîndu-şi campania electorală pe lupta contra imperialismului Bryan cutreiera ţara tot aşa de activ ca mai înainte. Era un om pătat, însă puterea lui de atracţie, pasiunea şi sinceritatea lui de moment pătrundeau în sufletul oamenilor şi răzbăteau chiar dincolo de Pacific. Filipinezii aveau încredere în Bryan, omul fără de care Tratatul de la Paris n-ar fi fost încheiat. „Marele Partid Democrat al Statelor Unite va cîştiga în toamna viitoare alegerile – promitea Aguinaldo într-o proclamaţie. – Imperialismul va eşua în încercarea lui nebunească de a ne subjuga prin forţa armelor". Soldaţii lui adoptaseră strigătul de război: „Aguinaldo-Bryan".

Socotind alegerea drept cîştigată, antiimperialiştii spuneau în platformă lor electorală de la Chicago: „Ne propunem să contribuim la înfrîngerea oricărei persoane sau oricărui partid care sprijină subjugarea vreunui popor". Aşa cum i-a scris un prieten fostului preşedinte Cleveland, nu era nimic altceva de făcut decît „să te ţii de nas şi să votezi" pentru Bryan.

Entuziasmul astfel atenuat al acestor oameni pentru candidatul democrat le-a adus mai tîrziu numele de „grupul celor ce se ţin de nas şi votează". Pentru revista Nation, ambii candidaţi erau atît de antipatici, încît n-a vrut să-l sprijine pe nici unul, preferind – aşa cum se plîngea un cititor nemulţumit – „să stea cocoţată pe gard şi să-i bombănească pe amîndoi".

Republicanii, în schimb, n-aveau asemenea dificultăţi. Deşi preferau să fie numiţi expansionişti şi nu imperialişti, erau totuşi mîndri de poziţia lor, indiferent cum era numită, şi credeau în ţelurile lor. Sincer, ca de obicei, Lodge spunea: „Manila cu golful ei magnific este premiul şi perla Răsăritului… şi ne va ţine deschisă calea spre pieţele Chinei… Să şovăim acum şi să recurgem ca nişte laşi la ceea ce Dante a numit «marea renunţare»?"

Fiindcă ministrul Hay vorbise despre politica „ușilor deschise", piețele Chinei preocupau foarte mult mințile oamenilor; în decursul verii în care s-a desfășurat campania electorală, asedierea de către „boxeri" a legațiilor din Pekin, precum și participarea americanilor la expediția de ajutor au scos în relief rolul de mare anvergură pe care îl jucau atunci Statele Unite. Protagonistul cel mai convins și mai gălăgios era Theodore Roosevelt, noul candidat propus de Mekinley pentru funcția de vicepreședinte, care îl înlocuia pe președinte în sarcina de conducător principal al campaniei electorale. Îndoindu-se de victorie (fiindcă „gamela plină"[86] era mai mult o lozincă decît o realitate), Roosevelt a condus campania electorală cu atîta vigoare și atît de neobosit, încît, pentru public și caricaturiști, cavaleristul acesta din armata neregulată, cu dinții, ochelarii și nepotolitul lui elan, părea să fie adevăratul candidat la președinție. Luă în bătaie de joc spectrul militarismului, pe care-l numea „o nălucă tenebroasă", insista asupra faptului că expansiunea „nu afectează în nici un fel instituțiile sau politica noastră tradițională" și spunea că problema nu era „dacă trebuie să ne extindem, fiindcă ne-am extins deja, ci dacă trebuie să ne restrîngem".

Locuitorii Statelor Unite ascultau mii de cuvîntări și citeau mii de coloane de ziar, care disecau, toate, fiecare argument, fie în favoarea, fie în defavoarea imperialismului, precum și toate aspectele războiului din Filipine. Datorită sforțărilor depuse de antiimperialiști, oamenii aflau despre comportarea trupelor americane mai multe decît afla de obicei publicul în timp de război. S-a constatat că unor trupe americane le fuseseră distribuite gloanțe dum-dum, niște proiectile repudiate de toți participanții (cu excepția englezilor) la Conferința păcii de la Haga, care avusese loc cu un an înainte. Pînă la urmă, poporul american își acordă votul celor aflați la cîrma statului, după cum făcuseră în același an și englezii la alegerile „kaki". Ceea ce gîndește un popor într-o anumită perioadă a istoriei sale poate fi stabilit cel mai bine după ceea ce face. Mekinley și Roosevelt fură aleși cu 53% din voturile date, cu o diferență față de Bryan mai mare decît aceea din 1896. În felul acesta, expansiunea și cucerirea erau acceptate, iar ruptura cu trecutul american – confirmată. În timp ce ostilitățile mai continuau în Filipine, Statele Unite intrară în secolul al XX-lea.

Față de rezultatul alegerilor, Aguinaldo nu mai avea în ce să spere. Continuînd să lupte, el s-a retras în munți, unde a fost prins prin vicleșug în martie 1901, pentru ca, în captivitate, să semneze, în aprilie, un jurămînt de supunere față de Statele Unite, precum și o proclamație către poporul său prin care cerea încetarea rezistenței: „A curs destul sînge, au curs destule lacrimi și a fost destulă jale".

Profesorul Norton a dat expresie tînguirii antiimperialiștilor. „Singura concluzie la care ajung – i-a scris el unui prieten în luna în care Aguinaldo a fost luat prizonier – este că am fost prea idealist în ceea ce privește America, că mi-am făurit prea mari speranțe și mi-am creat o imagine prea frumoasă despre ceea ce putea să devină. Niciodată n-a avut vreo națiune o asemenea posibilitate: America era speranța lumii. Nici o națiune nu va mai avea vreodată șansa pe care a avut-o America de a ridica nivelul civilizației".

Șase luni după aceea a avut loc atentatul lui Czolgosz, iar locul lui Mckinley a fost luat de Roosevelt, „afurisitul acela de cow-boy", cum s-a exprimat Mark Hanna atunci cînd a aflat știrea. Observația nu era chiar așa de subtilă. Cel care devenea acum președinte, la 43 de ani „era un arhitect al noii epoci".

Reed i-a scris o scrisoare de felicitare, însă schimbul lor de amabilități era formal, iar prăpastia dintre ei rămînea deschisă. Reed locuia acum la New York, unde își găsise un tovarăș plăcut în persoana lui Mark Twain, al cărui spirit, mentalitate și mod de a vedea sarcastic se potriveau cu ale lui.

Au fost împreună oaspeți pe iahtul lui Henry H. Rogers, capitalistul proprietar al mai multor trusturi, plecat într-o lungă croazieră. Vizita din cînd în cînd Washingtonul, iar o dată a pledat un proces în fața Curții Supreme, amuzîndu-i pe judecători prin stilul său remarcabil de expunere. N-a mai revenit niciodată în sala Camerei Reprezentanților, însă își adună mica lui curte și își întîlnea vechii prieteni în biroul Comitetului financiar. Ascultînd de sfatul medicului, reuși să slăbească cu aproape 20 kg, însă sănătatea lui rămase neliniștitoare. În vara anului 1902, Reed a fost personajul central al serbării de comemorare a împlinirii unui secol de la fondarea Colegiului Bowdoin, unde „s-a petrecut de minune, astfel cum – spunea el – am vrea

86 Lozinca în alegeri a republicanilor, prin care se promitea o viață îmbelșugată pentru muncitori.

să mai petrecem încă o dată, deși în mod rezonabil nu ne mai putem aștepta la așa ceva". În luna decembrie a venit din nou la Washington și, în timp ce se afla în sala comitetului de la Capitoliu, s-a îmbolnăvit pe neașteptate. Medicii au constatat că era în ultimul stadiu al unei nefrite cronice. După cinci zile, la 6 decembrie 1902, a murit la vîrsta de 62 de ani. Joe Cannon, succesorul lui în funcția de speaker, a spus despre Reed: „Dintre personalitățile vieții publice pe care le-am cunoscut el a posedat cel mai puternic intelect, îmbinat cu cel mai mare curaj".

4
Dă-mi, Doamne, luptă
Franța: 1884–1899

Sir Almeric Fitzroy, secretarul ducelui de Devonshire, un englez din anii ’90, vorbea adesea despre „veșnica vrajă a Franței". Avea sentimentul că toți copiii civilizației occidentale trebuiau să fie recunoscători țării de la care „a pornit impulsul ce a făcut să dispară vechea lume, aflată în agonie, și a dat viața și pasiune celei actuale". Și totuși, timp de doi ani, din vara anului 1897 și pînă în vara anului 1899, Franța a trecut din nou prin suferințele destrămării de altădată. Sfîșiată de o pasiune morală care a redeschis rănile vechi, a împărțit în două societatea, a consumat gîndire și energie și a distrus reputații, ea s-a scufundat în una din cele mai violente tulburări ale istoriei.

În decursul acelor „doi ani interminabili” de luptă pentru revizuirea procesului unui singur individ condamnat pe nedrept, „viața a fost ca și întreruptă”, scria Leon Blum, viitorul prim-ministru, aflat pe atunci în cel de-al treilea deceniu al vieții sale. Era ca și cînd „în anii aceia de agitație, de adevărat război civil…, totul se îndrepta spre o singură chestiune, iar sentimentele cele mai intime și relațiile personale erau tulburate, răsturnate, reclasificate…”.

Afacerea Dreyfus a fost o criză umană, mai puțin extinsă și mai puțin prelungită în timp decît revoluția franceză, dar nu mai puțin violentă".

„I-ar fi dezbinat și pe îngeri – scria vicontele de Broglie, un om cu păreri opuse acelora ale lui Blum. – Cei mai distinși oameni ai Franței se năpusteau unii împotriva altora, scoși din minți de teribilul lor conflict”.

Fiecare din cele două părți lupta pentru ideea pe care și-o făcea ea despre Franța: una despre Franța contrarevoluției și cealaltă despre Franța anului 1789, una pentru ultima ei șansă de a stăvili tendințele sociale progresiste și de a restabili vechile valori, iar cealaltă pentru a spăla onoarea republicii și a o salva din ghearele reacțiunii. Cei care luptau pentru rejudecarea procesului priveau Franța ca izvorul libertății, țara luminii, dascălul rațiunii și făuritoarea legilor, astfel că pentru ei conștiința faptului că țara lor săvîrșise o nedreptate și închisese ochii asupra unei erori judiciare era insuportabilă. Luptau pentru dreptate. Cei de pe partea opusă pretindeau că luptă în numele patriei, pentru apărarea armatei ca scut și protectoare a națiunii și a bisericii, drept călăuză și învățătoare a sufletelor. Ultimii erau cunoscuți sub numele de naționaliști, iar în rîndurile lor oameni sinceri stăteau alături de demagogi, se pretau la metode nesăbuite și brutale și foloseau termeni triviali, astfel că lumea se uită la ei cu mirare și indignare, iar reputația Franței suferea.

„Eram niște eroi”, declara Charles Peguy, care a transpus și exaltat mișcările politice de pe timpul său în termeni mistici împrumutați de la Ioana d’Arc. El scria în 1910: „Afacerea Dreyfus poate fi explicată prin nevoia de eroism pe care o simte periodic poporul acesta, rasa aceasta,… Pe care o simte o întreagă generație de francezi”.

Faptul care a provocat vrajba a fost condamnarea unui ofițer evreu pentru trădare în folosul Germaniei, iar obiectul luptei era pentru unii să împiedice redeschiderea procesului, iar pentru alții s-o provoace. Fiind slab, guvernul francez își folosea toată influența de partea celor ce intenționau să-l doboare, fiindcă dorea să întărească și să susțină verdictul inițial. Nu era un guvern stabil, respectat și durabil, ancorat solid în mase cum era acela de care se bucurau englezii, ci unul nesigur, cu rădăcini firave în încrederea publicului, luat în derîdere și aflat în defensivă. Din anul 1789 încoace, republica fusese doborîtă de două ori de către monarhia repusă din nou pe picioare. Înălțîndu-se iarăși după anul 1871, sub numele de cea de-a III-a Republică, Franța reînviase, prosperase și își dobîndise un imperiu. Sprijinea artele, se mîndrea cu cea mai cultă capitala și la cea de-a o sută aniversare a revoluției a ridicat cea mai înaltă construcție din lume, temerarul și extraordinarul turn care se avînta deasupra Senei ca un drapel al vitalității și geniului ei.

În viața ei politică însă, națiunea franceză se afla permanent în conflict cu ea însăși, hărțuită din interior

de către aderenţii neîmpăcaţi şi neînfricaţi ai lui Ancien Regime şi ai celui de-al doilea Imperiu, copleşită dinspre exterior de puterea superioară a Germaniei şi de simţământul războiului neterminat dintre ele şi hărţuită de dorinţa revanşei, fără să aibă mijloacele ca să şi-o ia. În anul 1889, nemulţumirea faţă de republică s-a materializat în lovitura de stat încercată de generalul Boulanger, sprijinit de toate elementele contrarevoluţionare care formau opoziţia de dreapta: biserica, cele două sute de familii aflate în fruntea afacerilor şi a finanţelor, aristocraţia deposedată, regaliştii, precum şi aderenţii şi simpatizanţii acestor grupări.

Tentativa lui Boulanger s-a terminat cu un fiasco rămas în memorie prin remarca primului ministru Charles Floquet: „La vîrsta domniei tale, generale, Napoleon murise". Cu toate acestea, încercarea a zguduit republica şi a reînviat atît speranţele, cît şi decepţiile dreptei.

Arestarea, judecarea şi condamnarea căpitanului Alfred Dreyfus, un ofiţer de artilerie detaşat la statul-major, care au avut loc între lunile octombrie şi decembrie ale anului 1894, n-au reprezentat o intrigă înscenată pentru punerea sub acuzare a unui om nevinovat, ci au fost rezultatul unei bănuieli oarecum justificate, bazată pe antipatie, pe unele dovezi indirecte şi pe prejudecăţi instinctive. Probele indicau că un ofiţer de artilerie de la statul-major dezvăluise Germaniei secrete militare. În afară de faptul că corespundea indiciilor descoperite, Dreyfus mai era şi evreu, eternul străin, adică suspectul firesc destinat să preia pata trădării.

Ca persoană, nu era simpatizat de camarazii lui. Rigid, tăcut, rezervat şi aproape anormal de corect, n-avea prieteni, păreri sau sentimente vizibile, iar excesul lui de zel în serviciu atrăsese deja în mod nefavorabil atenţia superiorilor. Toate aceste caracteristici apărură ca sinistre de îndată ce bănuielile căzură asupra lui. Aspectul lui exterior, cu totul nebătător la ochi, părea să fie deghizarea perfectă a spionului. De înălţime şi greutate medie, cu părul potrivit de castaniu şi la vîrstă mijlocie de 36 de ani, avea o voce lipsită de sonoritate şi trăsături neremarcabile, evidenţiate doar de ochelarii fără ramă şi fără braţe, forma la modă pe atunci în mediul său social. S-a presupus imediat că el este vinovatul.

Cînd nu se putea găsi un mobil sau o probă materială, ofiţerii însărcinaţi cu ancheta, maiorul Henry şi colonelul du Paty de Clam, le suplineau lipsa prin interpretări şi contrafaceri potrivite scopului. Convinşi că aveau de-a face cu un trădător ticălos, care vînduse inamicului tradiţional secrete ale apărării militare, se considerau îndreptăţiţi să furnizeze orice era necesar pentru condamnarea lui. Dosarul pe care l-au format, cunoscut mai tîrziu ca „dosarul secret", era îndeajuns de convingător pentru ca să-i facă pe şefii statului-major să creadă sincer în vinovăţia lui Dreyfus, deşi era lipsit de probele legale. Conştienţi de acest lucru şi avînd de-a face cu un caz deosebit de delicat, fiindcă în el era implicată şi Germania, şi temîndu-se de şantajul pe care l-ar fi putut exercită presa, ministrul de război de pe atunci, generalul Mercier, a ordonat, iar guvernul al cărui membru era şi-a dat încuviinţarea ca judecarea la Consiliul de război a căpitanului Dreyfus să se facă în cameră[87]. Dosarul secret a fost pus 1a dispoziţia celor cinci judecători militari atunci cînd s-a văzut după întrebările lor că aveau unele îndoieli, fără să se permită însă şi apărării să ia cunoştinţă de existenţa lui. Convinşi de aceste documente, judecătorii au dat un verdict unanim de vinovăţie. Fiindcă pedeapsa cu moartea pentru crimele politice fusese abolită în anul 1848, acuzatul a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Faţă de refuzul lui de a mărturisi şi de perseverenţă cu care îşi susţinea nevinovăţia, s-a dat ordin ca să fie întemniţat pe Insula Dracului, una din cele trei insule-închisori din largul coastelor Americii de Sud unde erau încarceraţi criminalii periculoşi. Insula aceasta, formată dintr-o stîncă stearpă, lungă de aproape trei kilometri şi lată de cinci sute de metri, a fost golită de toţi oamenii din ea, cu excepţia gardienilor, pentru că să-l găzduiască, într-o baracă de piatră şi sub supraveghere neîncetată, numai pe Dreyfus. Unanimitatea cu care se pronunţase Curtea Marţială părea să fie ratificată de zvonul că Dreyfus şi-ar fi recunoscut vinovăţia, zvon care, trecînd de la un ziar la altul, căpătase forţa unei declaraţii oficiale şi convinsese publicul.

Cei trei ani care au urmat după condamnare au fost marcaţi de intensele sforţări ale unora ca să desco-

87 Cu uşile închise.

pere adevărul, iar ale altora ca să-l ascundă. Lupta îndelungată și chinuitoare care a început pentru revizuirea procesului și-a avut originea în îndoielile cîtorva indivizi, care bănuiau că s-a comis o eroare judiciară. Aceștia susțineau că procesul era ilegal fiindcă materialul acuzator nu fusese prezentat apărării și reușiseră să strîngă probe care indicau că adevăratul vinovat era probabil maiorul Ferdinand Walsin-Esterhazy, un ofițer desfrînat, cu înfățișare exotică.

Presiunile și cercetările lor i-a făcut pe ofițerii răspunzători de la început de montarea actului de acuzare contra lui Dreyfus să încerce să-i consolideze părțile slabe. Maiorul Henry de la biroul de contraspionaj, care se ocupă din temperament cu falsuri și cu procedee nelegale, a falsificat o scrisoare presupusă a fi fost adresată de atașatul militar italian, maiorul Panizzardi, colegului său german și care îl incrimina retroactiv pe Dreyfus, pentru că după aceea poliția juridică a armatei să se bazeze pe această piesă falsă. Orice nouă acțiune pentru revizuirea procesului declanșa noi eforturi ale statului-major de a consolida acuzația și de a camufla falsurile vechi din dosarul secret prin altele noi.

Ofițerii făceau jocul conspiratorilor. Se țineau întruniri secrete, se dădeau avertismente și se exercitau șantaje, se aranjau întîlniri clandestine între du Paty de Clam și Esterhazy, oamenii se deghizau cu bărbi false și cu ochelari întunecați și se dedau la diferite acțiuni melodramatice care antrenau atît de categoric armata în acțiuni imposibil de explicat, încît nu-și mai putea permite să facă față unei redeschideri a procesului. Orice om care se agită pentru revizuirea procesului sau care punea sub semnul îndoielii legalitatea condamnării lui Dreyfus devenea ipso facto dușmanul armatei și, prin extensiune, inamicul Franței.

Armata nu avea o coloratură politică, nu ținea în mod deosebit cu clerul, nu era exclusiv de partea aristocraților sau a regaliștilor și nu avea neapărat sentimente antisemite. Deși mulți dintre ofițerii ei erau de toate aceste nuanțe, totuși, armata luată ca o colectivitate era parte a republicii și nu adversarul ei, așa cum era biserica. În pofida sentimentelor antirepublicane ale ofițerilor luați izolat, armata accepta rolul de instrument al statului. La rîndul ei, Republica, avînd nevoie de armată, se străduia să facă din ea o organizație mai serioasă și mai bine instruită din punct de vedere profesional decît armatele de operetă ale celui de-al doilea Imperiu, care, începînd de la războiul din Crimeea și pînă la Sedan, se aruncaseră în lupta mai mult cu elan decît cu pregătire de stat-major. Luat în totalitatea lui, corpul ofițeresc era dominat de absolvenții de la Saint-Cyr, care proveneau în bună parte din familii de moșieri încă baricadate mintal contra ideilor revoluției. Se considerau o clasă distinctă de aceea a civililor, interesîndu-se sau știind prea puțin de cele ce se întîmplau în restul națiunii. Formau un club loial față de membrii lui, își cultivau caracterul de elită avînd ca semn exterior uniforma. Spre deosebire de ofițerii englezi, care nu purtau uniforma în afara serviciului, ofițerii francezi nu se îmbrăcau înainte de anul 1900 altfel decît în haine militare.

Prost plătiți, avansați cu încetineală și detașați pe termene lungi în garnizoane plictisitoare din cîte un oraș provincial, aveau ca recompensă doar prestigiul, onorurile, privilegiile și specificul castei lor, adică, pe scurt, respectul de care se bucurau.

Stima în care erau ținuți era mare. În ochii poporului, armata era deasupra politicii: armata era națiunea, era Franța, era măreția Franței. Era armata revoluției ca și armata imperiului, armata de la Valmy din 1792, pe care, văzînd-o, Goethe a spus: „Cu ziua de astăzi începe o nouă eră în istoria lumii". Era armata de la Marengo, Austerlitz și Wagram, la Grande Armee[88], pe care Lavisse o numea cu mîndrie „unul din cele mai bune instrumente pe care l-a văzut vreodată istoria războiului", armata cuirasei și a sabiei, a chipiului și a pantalonilor roșii de la Sevastopol și de la Malakoff, de la Magenta și de la Solferino, armata care făcuse din Franța cea mai mare putere militară a Europei înainte de ridicarea Prusiei, armata tragediei și a gloriei, armata ultimului cartuș de la Sedan și a furtunoasei șarje de cavalerie care l-a făcut pe împăratul Germaniei să strige: „Oh, les braves gens!"[89]. Cu 25 de ani mai tîrziu și sub amenințarea veșnic prezentă a Germaniei, armata era atît apărătoarea națiunii, cît și instrumentul revanșei. Era mijlocul prin care se putea restabili

88 Marea armată.

89 „Ah, ce viteji!"

cîndva gloria națională. Oamenii își ridicau pălăria atunci cînd colonelul și drapelul treceau prin fața lor în fruntea regimentului. După cuvintele unui personaj pe care Anatole France îl satiriza, fără să-l denatureze totuși, armata „este tot ce ne-a rămas din trecutul nostru glorios. Ne consolează pentru prezent și ne dă speranțe pentru viitor". Armata însemna les braves gens.

În decursul afacerii Dreyfus, armata a devenit prizoniera prietenilor ei clericali, regaliști, antisemiți, naționaliști și a tuturor grupurilor antirepublicane, care făceau din onoarea armatei strigătul de raliere în jurul propriilor lor cauze și scopuri. Prinsă în capcana angajării ei inițiale pe linia vinovăției lui Dreyfus, a falsurilor și mașinațiilor comise de ofițerii ei cu scopul de a dovedi aceasta vină, onoarea armatei ajunsese sinonimă cu menținerea verdictului inițial.

Devenise un fort ce trebuia apărat contra revizuirii procesului.

Rezistența față de revizuire se sprijinea pe credință că redeschiderea procesului însemna discreditarea armatei și că o armată discreditată nu putea lupta contra Germaniei.

„Revizuirea înseamnă război", declara regalista Gazette de France, iar un război dus cu o armată dezorganizata înseamnă „la Debacle"[90] numele dat înfrîngerii din 1870.

„Cum pot lupta soldații sub comanda unor ofițeri pe care au fost învățați să-i disprețuiască?", întreba un regalist, contele d'Haussonville. Deși socotea drept „intolerabil" faptul că un om nevinovat se afla în închisoare, iar campania contra evreilor ca „revoltătoare", totuși, era de părere că acțiunile partizanilor lui Dreyfus contra armatei erau și mai grave, fiindcă spulberau încrederea în corpul ofițeresc. Ceea ce intimida Camera Deputaților și făcea ca mulțimea să se ridice contra revizuirii era frică de cele ce s-ar fi putut întîmpla dacă armată ar fi fost slăbită prin neîncredere.

Armata reprezenta garanția că va fi pace. „Franța iubește pacea, dar prefera gloria", spuneau unii, iar acest sentiment era și el ultragiat de către cei ce cereau revizuirea. Aruncînd îndoială asupra infailibilității statului-major, revizuirea echivala cu un sacrilegiu față de la gloire militaire[91] și orice om care susținea revizuirea era un progerman, dacă nu un trădător.

Dezorientați de complexitatea documentelor, facsimilelor, proceselor și a dosarului secret, oamenii nu puteau să împace ideea unor falsuri făcute în mod deliberat pentru condamnarea unui individ nevinovat cu ideea pe care și-o făceau despre armată, care însemna pentru ei parăzi, uniforme, cizme, epoleți, tunuri și drapele. Cum și-i putea închipui cineva pe ofițerii aceștia mîndri, care treceau călare eu sabia în mînă, în sunetul muzicii și al tobelor, că stînd plecați deasupra meselor din niște birouri prost aerisite, falsificînd cu atenție scrieri și unind între ele, cu foarfeci și clei, fragmente disparate din scrisori? O asemenea ocupație n-avea nimic brav sau milităresc în ea, astfel că cele ce se spuneau nu puteau fi decît calomnii. Poporul era patriot și republican, credea în cele ce citea în ziare, iubea armată, ura și îi era frică de „ceilalți", adică de cei sans patrie[92], de agitatori, incendiatori de biserici și de susținătorii lui Dreyfus, care, așa cum li se spunea, se juraseră să nimicească armata. Strigau „Vive l'Armie"[93] și „Vive la Republique[94], „Jos cu partizanii lui Dreyfus!", „Jos cu evreii!", „Moarte trădătorilor!", „Vive Mercier"[95] și alte formule magice în stare să alunge răul și să le întărească credința.

În termenii afacerii Dreyfus, armată era personificata de către generalul Auguste Mercier, care, în calitatea lui de ministru de război în anul 1894, dăduse ordinul ca Dreyfus să fie arestat, devenind, prin urmările pe care le-a avut acest act, idolul sprijinitorilor armatei și simbolul cauzei acesteia.

La recepțiile date de haut monde[96], doamnele se ridicau în picioare atunci cînd generalul Mercier intra

90 Prăbușirea, dezastrul.
91 Gloria militară.
92 Fără patrie.
93 „Trăiască armata!"
94 „Trăiască Republica!"
95 „Trăiască Mercier!"
96 Înalta societate.

într-o încăpere. În vîrstă de 61 de ani, înalt, uscățiv, cu spinarea dreaptă și îngrijit îmbrăcat, avea trăsături brăzdate adînc, un nas încovoiat încadrat de vîrfurile îndoite drept în sus ale unei mustăți ca a kaiserului și ochi lipsiți de expresie, de obicei pe jumătate închiși, afară de cazul cînd se deschideau ca să arunce o privire directă și glacială. Veteran al campaniilor din Mexic și de la Metz din 1870, generalul Mercier a fost primit cu bucurie de statul-major la numirea lui, în 1893, ca ministru de război, fiindcă era considerat un soldat adevărat, care nu făcea politică. Atunci cînd anarhistul Vaillant a aruncat bomba în sala Camerei Deputaților, Mercier a rămas așezat pe fotoliu, în mijlocul fumului și al vacarmului, fără să i se miște nici un mușchi al obrazului. A prins doar fragmentul de bomba care sărise de pe fotoliul din spatele lui și l-a înmînat deputatului aflat acolo, spunîndu-i fără nici o urmă de expresie pe față: „Puteți să-l luați înapoi". Cu un caracter ferm, hotărît și prudent, amabil și rezervat în maniere, era de o politețe invariabilă, astfel că, deși lupta devenea din ce în ce mai înverșunată, nu renunța la folosirea cuvîntului monsieur în cazurile în care alții întrebuințau drept prefix al numelui unui adversar disprețuit expresiile „sale bete"[97] sau „ce salaud"[98].

În anul 1894, pus în fața existenței unei trădări la Marele Stat-Major și dîndu-și seama de lipsa de consistență a probelor strînse împotriva lui Dreyfus, a dat ordinul ca acesta să fie arestat, cu speranța că i se va putea stoarce mai tîrziu o mărturisire. În timp ce mărturisirea se lăsa așteptată, iar ofițerii anchetatori căutau cu desperare să găsească probe pentru ca să susțină acuzarea, știrea arestării lui Dreyfus fu strecurată ziarului antisemit La Libre Parole, care afirmă că Dreyfus nu va fi judecat fiindcă Mercier era în solda evreilor. Scos din sărite de cele publicate în acest ziar, precum și în altele, Mercier a convocat la el pe redactorul militar al lui Figaro, căruia i-a comunicat ceea ce credea el însuși în mod sincer că avusese de la început „probe care denunțau trădarea lui Dreyfus" și că „vinovăția acestuia era absolut sigură". În felul acesta, generalul Mercier a făcut de la început, încă dinaintea procesului, o legătură între armată și vinovăția lui Dreyfus și a blocat termenii acestei afaceri într-o poziție care n-a mai putut fi desfăcută niciodată.

Consecința a fost identificată imediat. „în ziua de astăzi, trebuie să fii sau pentru Mercier, sau pentru Dreyfus. „Eu sînt pentru Mercier", a spus reporterilor adjutantul său parlamentar, generalul Riu. „Dacă Dreyfus este achitat, Mercier trebuie să plece", scria redactorul regalist Cassagnac în L'Autorite, adăugînd că, deoarece Mercier era membru al guvernului, „în cazul cînd Dreyfus nu este vinovat, atunci vinovat este guvernul". Cu timpul, repetarea acestei alternative n-a făcut altceva decît să înăsprească și mai mult conflictul.

La proces, tot generalul Mercier a fost acela care a autorizat punerea la dispoziția judecătorilor a dosarului secret și a interzis consultarea lui de către apărare, act care a făcut ca verdictul să fie considerat ilegal. Recunoscînd pe deplin caracterul hotărîtor al actelor sale, Mercier n-a vrut să schimbe în decursul următorilor doi ani nimic din cele ce afirmase și, pe măsură ce dovezile că se făcuseră falsuri și că condamnarea era nedreaptă se acumulau, susținea din ce în ce mai arogant și mai categoric că Dreyfus era vinovat. Dacă Dreyfus fusese condamnat pe baza unor dovezi false, redeschiderea procesului ar fi dovedit că Ministerul de Război, statul-major și el însuși erau de rea-credință, sau, pe scurt, așa cum a spus un coleg de-al lui, dacă la rejudecare „căpitanul Dreyfus este achitat, atunci trădător este generalul Mercier". În decursul tuturor anchetelor și al audierilor de martori care au urmat, al procesului lui Esterhazy, al procesului lui Zola, al investigațiilor făcute de Curtea de apel și al procesului final de la Rennes, el a respins atacurile forțelor care cereau revizuirea, apărînd citadela falsului verdict. Descărnat, arogant, cu fața glacială, fără să-și piardă nici o clipă stăpînirea de sine, chiar atunci cînd întregul edificiu pe care îl construise se clătina, Mercier amintea unui observator un personaj din Infernul lui Dante care privea în jurul lui cu dispreț, „ca și cînd și-ar fi bătut joc de iad".

Toată puterea, cu excepția adevărului, era de partea lui.

Ori de cîte ori susținătorii lui Dreyfus prezentau probe noi cu credința că de data aceea trebuiau să

97 Animal murdar.
98 Ticălosul ăsta.

constrîngă guvernul să rejudece procesul, ele erau anulate, ținute ascunse, respinse sau confruntate cu noi falsuri făcute de armată și sprijinite de guvern, de informatorii bien-pensants[99] ai bisericii, precum și de țipetele și trăsnetele a patru cincimi din presă.

Presa a fost aceea care a creat afacerea Dreyfus și a făcut imposibil orice armistițiu.

Multicolore, violente, turbulențe, instruite, inventive, injurioase, lipsite de scrupule și adesea corupte, ziarele Parisului erau cele mai antrenante și mai importante elemente ale vieții publice. La un moment dat apăreau la Paris între 25 și 35 de cotidiene. Reprezentau toate nuanțele de opinie imaginabile și se numeau republicane, conservatoare, catolice, socialiste, naționaliste, bonapartiste, legitimiste, independente, absolut independente, conservator-catolice, conservator-monarhiste, republiean-liberale, republican-socialiste, republican-independente, republican-progresiste sau republican-radical-socialiste. Unele apăreau dimineața, altele seara, iar cîteva aveau suplimente ilustrate. Avînd între patru pînă la șase pagini, cuprindeau, în afară obișnuitelor articole de politică internă sau externă, știri privind le haut monde, le turf [100], modă, teatrul și opera, concertele și artă, saloanele și Academia. Cei mai admirați scriitori, printre care erau Anatole France, Jules Lemaitre, Maurice Barres și Marcel Prevost, colaborau cu articole și critici, iar romanele lor erau publicate în foileton la subsolul primei pagini. În problemele importante, editorii scriau articole de fond semnate, pline de invective vehemente.

Pentru parizieni, presa era vinul, carnea și pîinea de fiecare zi. Carierele majore și mii de altele mai puțin importante se făceau în ziaristică. Toată lumea, de la academicieni pînă la anarhiștii lihniți de foame, își procurau în ea un cîștig suplimentar. Atunci cînd ieșeau din funcție, politicienii proeminenți se întorceau la jurnalism ca să-și facă o platformă politică și să-și asigure un venit.

Ziarele puteau fi fondate peste noapte de către oricine avea energie, sprijin financiar și un ansamblu de păreri pe care să le susțină. Talentul scriitoricesc nu reprezenta o cerință specială, fiindcă toți cei ce făceau parte din lumea politico-literară a Parisului puteau scrie și scriau, într-adevăr, la moment, rapid și prolific. Articolele de opinie, de critică, de polemică se revărsau în valuri. Le Temps, olimpian și plin de simțul răspunderii, era în fruntea tuturor celorlalte. Paginile sale, mai mari decît cele normale, erau citite de toată lumea care participa la viața publică, recenziile lui hotărau soarta unei piese, iar editorialele lui privind afacerile externe, scrise de Andre Tardieu, aveau o influența atît de mare, încît ministrul de externe german, von Bulow, a făcut odată remarca: „Există trei mari puteri în Europa:… și d-1 Tardieu". Izolat în superioritatea lui, Le Temps era singurul ziar care se menținea în afară bătăliei, deși începuse să încline treptat spre revizuire. În schimb, Le Figaro, următorul ziar că importanță, s-a dovedit a fi vulnerabil. Editorul lui, Fernand de Rodays, începuse să creadă în Dreyfus după ce-l auzise strigîndu-și nevinovăția cu ocazia degradării lui militare. Trei ani mai tîrziu, el avea să publice prima probă contra lui Esterhazy, precum și primele articole ale lui Zola. Deși era tată și socru de ofițeri, înfuriații lui colegi din presa naționalistă îl acuzară în mod public de trădare a armatei și organizară o campanie de retragere a abonamentelor la Figaro. Conducerea ziarului cedă presiunilor, iar de Rodays fu dat afară. Chestiunii acesteia i s-a dat atîta importanță, încît circula la Paris zvonul că de Rodays fusese plătit cu 400000 de franci că să-l sprijine pe Dreyfus, iar conducerea ziarului cu 500000 de franci că să scape de editor.

Șantajul presei naționaliste – scria Zola, care suferise cumplit de pe urma lui – a chinuit Franța ca „o boală rușinoasă pe care nimeni n-are curajul s-o trateze". Din presa de scandal făceau parte ziarele subvenționate din fonduri particulare ca să susțină anumite interese, sau acelea ale unor editori care erau aproape sigur sau fanatici, sau lipsiți complet de principialitate. Unul din ei era Ernest Judet de la Le Petit Journal, care a condus campania prin care Clemenceau fusese mînjit cu noroiul Canalului Panama și care, atunci cînd Clemenceau a ajuns prim-ministru, în 1906, și-a baricadat vila de la Neuilly ca și cînd ar fi trebuit s-o apere contra unui asediu. Mistuit de o veșnică frică de francmasoni, Judet purta asupra lui un revolver

99 Oameni ale căror convingeri sînt conforme cu tradiția.

100 Cursele de cai.

încărcat și un baston de trestie umplut cu plumb în greutate de peste cinci kilograme. Mai era apoi vechiul regalist Paul de Cassagnac, care a lansat în ziaristică moda injuriilor și a insultelor și care ătăca din obicei pe oricine și orice, fără să-i pese de concordanță dintre vorbe și fapte. Un altul era Arthur Meyer, un evreu convertit, fiul unui croitor și nepotul unui rabin, un boulangist și regalist înfocat, care era editorul lui Le Gaulois, specializat în evenimentele din lumea mare. Era ziarul citit de lumea „ducelui de Guermantes”[101]. Adoptarea sinceră de către Meyer a părerilor și prejudecăților acestei lumi implica un anumit curaj sau o piele deosebit de groasă, fiindcă el nu era un Charles Swann, care se confunda în mediu, ci avea un aspect exterior asemănător caricaturilor făcute de antisemiți pe seama evreilor. Cu toate acestea, s-a căsătorit cu fiica lipsită de zestre a contelui de Turenne, era acceptat în cercul ducesei d'Uzes, a ajuns prietenul, consilierul și confidentul ultimului pretendent la tron, contele de Paris, și determina moda masculină prin tăietura jachetei și nodul cravatei sale.

Contele Henri de Rochefort de la L'Intransigeant era tipul de ziarist a cărui capacitate de a face rău nu este împiedicată de vreo credință oarecare. Cu cît îi erau mai incerte convingerile, cu atît mai strălucitor și mai caustic îi era scrisul. Un „anti” din temperament, descris de un prieten ca „un reacționar fără să-și dea seama”, un cinic cu spirit pătrunzător și un „aristo” cu barbă albă și ascuțită și cu un rîs exuberant, Rochefort întrunea în persoana lui toate tendințele, indiferent cît de opuse ar fi fost ele, ale celei de-a III-a Republici.

Aventurile vieții mele umpleau cinci volume.

Fusese în viața lui de toate, trecînd de la adversitatea față de Napoleon al III-lea la asocierea cu generalul Boulanger, iar articolul său zilnic făcea deliciul celei mai impresionabile și mai susceptibile părți a publicului.

Abordat de către primii susținători ai lui Dreyfus sub pretextul că i-ar fi făcut plăcere să lanseze provocarea de a dovedi că un om condamnat, pe care toată lumea îl credea vinovat, era de fapt inocent, Rochefort s-a arătat sincer interesat. Totuși, directorul lui, Ernest Vaughan, l-a sfătuit să nu se lanseze în această aventură, fiindcă opinia publică n-avea să fie de acord cu o campanie lipsită de respect față de armată, Rochefort socoti că atitudinea contrară putea fi tot așa de pasionantă, astfel că, atunci cînd Vaughan își schimba părerile, cei doi se certară, cu consecința istorică că Vaughan pleacă pentru ca să-și fondeze propriul său ziar, L' Aurore, care urma să fie pentru susținătorii lui Dreyfus organul de presă ce le lipsise pînă atunci. Rochefort s-a răzbunat publicînd o știre care a făcut cel mai mare rău lui Dreyfus. El își informă cititorii că există o scrisoare trimisă de kaizer lui Dreyfus, pe care președintele republicii fusese forțat, sub amenințarea războiului, să o înapoieze ambasadorului german, contele Munster, dar nu înainte de a fi fost fotografiată. L'Intransigeant putea afirma cu o „certitudine absolută”, întemeiată pe autoritatea unei înalte personalități militare, că acesta era „documentul secret” pe baza căruia fusese condamnat Dreyfus.

Opinia publică era atît de buimăcită de aburii mistificării și ai intrigilor pe care îi emana această afacere, încît povestea lui Rochefort a fost crezută de foarte multă lume. Sforțările pentru revizuirea procesului s-au lovit la tot pasul de această știre falsă, care a dat și mai multă tărie argumentului că revizuirea înseamnă război. Asupra opiniei publice n-au acționat niciodată în afacerea Dreyfus cele întîmplate în realitate, ci ceea ce presa naționalistă și zvonurile șoptite de la om la om pretindeau că s-a întîmplat. Este adevărat că contele Munster făcuse o intervenție cu scopul de a dezminți în mod oficial orice contact german cu Dreyfus, însă publicul credea că în realitate fusese vorba de un ultimatum.

Generalii, a căror gîndire era dominată, pe bună dreptate, de problema Germaniei, foloseau această părere drept scuză a neredeschiderii procesului și pledau așa de convingător în favoarea ei, încît reușeau să se convingă și pe ei înșiși.

Generalul Mercier a afirmat, sub prestare de jurămînt, ca după întrevederea cu contele Munster a așteptat pînă la miezul nopții, împreună cu președintele republicii și cu primul ministru, „ca să aflăm dacă rezultatul va fi război sau pace”. Generalul Boisdeffre, șeful Marelui StatMajor, i-a replicat mînios prințesei

101 Personaj dintr-un roman al lui Marcel Proust.

Mathilde Bonaparte, care susținea nevinovăția lui Dreyfus: „Cum puteți să-mi spuneți așa ceva tocmai mie, care am văzut și am ținut în mâna scrisorile lui Dreyfus către împăratul Germaniei?" La care, renumita gazdă i-a răspuns furioasă: „Dacă ați văzut asemenea scrisori, ele nu puteau fi decît apocrife. Nu mă puteți face să cred așa ceva". Și, în timp ce Boisdeffre ieșea cu pași mari și turbat de mînie din încăpere, prințesa a exclamat, scoțînd un oftat de ușurare: „Quel animal, ce general"[102].

Adevărul adevărat și ceea ce oamenii își închipuiau că este adevărul erau două lucruri care se contopiseră în așa fel, încît era imposibil să se mai facă o distincție între ele. Mai multe dezmințiri prezentate de guvernul german care tăgăduia că ar fi avut vreo cunoștință despre acțiunile lui Dreyfus n-au fost luate în considerație pe motivul că Berlinul nu știa numele spionilor cu care lucrau agenții săi. Pe de altă parte, ziarele naționaliste prezentau Germania ca atît de ofensată din cauză că Franța îl condamnase pe Dreyfus, în ciuda dezmințirilor date de ea, încît era gata să declare război. De aceea, orice luare în considerare a revizuirii procesului era denunțată ca o supunere laşă în faţa presiunilor germane și… ca o dovadă a puterii „sindicatului".

„Sindicatul", o creație a presei antisemite, reprezenta ideea despre rău a dreptei. Se presupunea a fi o asociație secretă a evreilor, o conspirație diabolică și sinistră ale cărei forțe erau mobilizate pentru anularea condamnării lui Dreyfus și pentru aruncarea vinei de trădare asupra unui creștin. Orice desfășurare nefavorabilă pentru naționaliști a cazului era atribuită „sindicatului". Orice persoană proeminentă sau respectată care se declara în favoarea revizuirii procesului era în solda „sindicatului". Dovada falsurilor făcute de armată era și ea un fals al „sindicatului".

Naționaliștii afirmau că „sindicatul" cheltuise, începînd din 1895, zece milioane de franci că să-i mituiască pe judecători și pe experții grafologi și ca să corupă ziariștii și miniștrii.

Afirmau că fondurile lui, furnizate de marii bancheri evrei, erau depozitate în subsolul blindat al unei bănci internaționale din Berlin. Se mai spunea că consilierul german al „sindicatului" era pastorul Gunther, capelanul personal al kaiserului. Scopul „sindicatului" era să zdruncine încrederea națiunii în armată, să dezvăluie secretele militare și – atunci cînd țara va rămîne fără apărare – să-i deschidă porțile pentru ca inamicul să pătrundă înăuntru.

Caricaturiștii îl reprezentau printr-o persoană grasă cu trăsături evreiești, cu inele la mîini și lanț de ceas pe burtă, pe faţa cu o expresie de răutate triumfătoare și stînd cu un picior pe gîtul unei Marianne căzute la pămînt. Pe măsură ce înverșunarea produsă de cazul Dreyfus creștea, „sindicatul" se umfla în ochii naționaliștilor ca să devină o ligă monstruoasă, care cuprindea nu numai evrei, ci și francmasoni, socialiști, străini și toate celelalte persoane rău intenționate. Se spunea că storcea fonduri de la toți inamicii Franței, care îl foloseau pe Dreyfus ca un mijloc de discreditare a armatei și de dezbinare a națiunii. Umilința suferită la Fashoda din partea englezilor era considerată și ea ca pusă la cale de „sindicat". „Sindicatul" era pretutindeni. El personifica ura și frica dreptei: era inamicul.

Dezvoltarea neașteptată și primejdioasă a antisemitismului în Franța făcea parte dintr-o răbufnire socială mult mai amplă. Ca forță socială și politică, antisemitismul a rezultat spre sfîrșitul secolului al XIX-lea din alte forțe de expansiune, care amorsau, la rîndul lor, tensiuni între clase și între națiuni. Industrializarea, imperialismul, dezvoltarea orașelor, decăderea regiunilor rurale, puterea banului și forța mașinilor, pumnul strîns al clasei muncitoare, steagul roșu al socialismului, scăpătarea aristocrației – toate aceste forțe și toți acești factori clocoteau ca mărunțaiele unui vulcan pe cale să erupă.

O ieșire clasică era antisemitismul. Ca și țapul ispășitor care trebuie să ia asupra lui păcatele altora, tot așa și antisemitismul, care avea menirea să abată nemulțumirile de la clasa conducătoare, a apărut mai întîi în Germania, sub Bismarck, în anii '70 și apoi în Rusia în anii '80. Pogromurile din 1881 și legile prin care erau lipsiți de drepturile cetățenești ce au urmat i-au făcut pe evrei să recunoască dreptatea afirmației lui Mazzini: „Fără o patrie, sînteți bastarzii umanității". Antisemitismul mai servea, de asemenea, ca mijloc de

[102] „Ce dobitoc e generalul ăsta!"

deviere a nemulțumirilor și pentru clasele înstărite, iar forma violență pe care a luat-o pe timpul acela reflecta profunda neliniște a celor bogați, provocată de sentimentul iminentei dezagregări a vechii ordini. Valorile îmbătrînite începeau să cedeze. Atentatele anarhiste, agitația socialistă și creșterea conștiinței de clasă a muncitorimii amenințau pozițiile cîștigate și proprietatea, iar nimic nu provoacă o ostilitate mai mare decît amenințarea față de posesiune. În Occident, noua aversiune molipsea și oameni culți, cum erau secretarul lui Balfour, George Wyndham, precum și prietenul intim al lui Theodore Roosevelt, diplomatul englez Cecil Spring-Rice.

Problema evreiască – explică ducele d'Orleans în timpul afacerii Dreyfus – era o problemă de război economic. Se apropia ziua în care toți oamenii legați de pămînt, și deci de țara lor, vor trebui să se apere contra averilor „anonime și vagaboande" ale evreilor, care se ghiftuiseră de pe urma ruinei băncii L'Union Generale în complicitate cu guvernul.

L'Union Generale fusese o instituție catolică fondată prin binecuvîntarea papei Leon al XIII-lea cu obiectivul bine determinat de a atrage investițiile credincioșilor. După sfaturile preoților, aristocrația și-a investit în ea capitalurile, iar modestele familii catolice economiile. Atunci cînd – datorită mijloacelor bănești superioare și manevrelor dibace ale rivalilor ei, care includeau și membri ai familiei Rothschild – L'Union Generale s-a prăbușit, în 1882, catolicii bogați, la fel ca și cei săraci, și-au pierdut banii depuși. Vina a căzut asupra evreilor. „Problema" evreiască a început să fie discutată în ziarele clericale și regaliste. Li se atribuiau intrigi secrete și puteri răufăcătoare. Au fost puse din nou în discuție toate argumentele dovedind că evreii erau niște străini perpetui, care persistau în menținerea propriei lor identități. Evreii nu erau francezi, ci niște străini infiltrați în colectivitatea franceză, care conspirau probabil contra Franței și în mod sigur contra bisericii. Erau promotorii mișcării anticlericale și inamici ai credincioșilor catolici.

Antisemitismul francez, la fel ca și celelalte forme violente de antisemitism apărute în alte părți, avea nevoie ca să izbucnească de un instigator și de o împrejurare. În cazul Franței, instigatorul a fost Edouard Drumont, un om necunoscut mai înainte, care scrise în urma prăbușirii băncii L'Union Generale o carte în două volume, Franța evreiască, publicată în 1886 cu un mare succes de librărie. Era o lucrare polemică în care erau amestecate de-a valma familia Rothschild și omorul ritual, și nu un tratat filosofic ca Inegalitatea raselor omenești al lui Gobineau, care a fost primit cu cel mai mare interes peste Rin, unde germanii se apucaseră să elaboreze o teorie a rasei superioare. Tema centrală a lucrării lui Drumont era puterea răufăcătoare a finanței evreiești. Cartea s-a bucurat de un cerc larg de cititori și a fost scoasă în mai multe ediții, astfel ca autorului ei, un om viguros, roșcovan și corpolent, cu barbă neagră și stufoasă, a început să-i meargă bine. În anul 1889 a întemeiat împreună cu marchizul de Mores Liga națională antisemită, cu scopul de a lupta contra „conspirației clandestine și necruțătoare" a finanței evreiești, care „primejduiește permanent bunăstarea, onoarea și securitatea Franței". La prima ei întrunire publică mai mare, ducele d'Uzes, ducele de Luynes, prințul Poniatowski, contele de Breteuil și alți membri ai aristocrației s-au simțit încîntați văzîndu-se alături de niște muncitori de la măcelarii și abatoare, care, la rîndul lor, erau bucuroși că-și puteau împărtăși părerile politice cu niște nobili.

După succesul cărții și al Ligii sale, pasul următor și inevitabil pe care trebuia să-l facă Drumont era să scoată un ziar. A fondat La Libre Parole, în 1892, tocmai pe timpul cînd mînia acționarilor trași pe sfoară de pe urma împrumutului pentru construcția Canalului Panama se abătuse asupra celor doi promotori principali, Cornelius Herz și baronul de Reinach, amîndoi evrei. Ziarul lui Drumont deveni – datorită filipicelor sale pline de mînie spumegîndă și urmăririi înverșunate a fraudatorilor – o forță. A întreprins în același timp o campanie de îndepărtare a ofițerilor evrei din armată, cu rezultatul că doi dintre ei s-au bătut în duel cu Drumont și cu marchizul de Mores. Marchizul a mers chiar pînă acolo încît să-și ucidă adversarul. Acuzat de luptă incorectă, a fost achitat de justiție.

Atunci cînd Dreyfus a fost condamnat, La Libre Parole a explicat publicului ce l-a făcut pe evreu să trădeze: răzbunarea pentru afronturile ce le primise și dorința neamului sau de a distruge Franța. „A mort!

A mort Ies juifs!"[103], urlă mulțimea adunată în afară gardului care împrejmuia cîmpul de instrucție pe care avea loc ceremonia de degradare militară a lui Dreyfus.

Primul susținător al revizuirii procesului Dreyfus a fost Bernard Lazare, un intelectual și ziarist de stînga, care edita o mică revistă numită Conversations politiques et literaires[104], în timp ce-și cîștiga existența lucrînd în redacția lui L'Echo de Paris, un ziar catolic și conservator. Anarhist în politică, simbolist în literatură și evreu, Lazare purta ochelari cu două focare în fața unor ochi miopi a căror privire, spunea prietenul său Peguy, „era aprinsă de o flacără care dura de 50 de secole". Avînd încă de la început bănuieli în legătură cu verdictul, Lazare aflase de la comandantul închisorii că Dreyfus nu înceta să-și afirme nevinovăția. Cu ajutorul lui Mathieu Dreyfus, care era convins de nevinovăția fratelui său, și după îndelungate cercetări pentru aflarea de dovezi, cercetări împiedicate prin tăcere, camuflare sau prin refuzul de a fi primit, Lazare a reușit să publice o broșură intitulată „O eroare judiciară. Adevărul asupra cazului Dreyfus". Deși a fost distribuită în 3000 de exemplare unor miniștri, deputați, editori, ziariști și altor făuritori de opinie, broșura a fost ignorată. Nici vizitele făcute de Lazare și Mathieu Dreyfus oamenilor cu influența nu s-au bucurat de un succes mai mare. „Ne plictisesc cu evreul lor", spunea Clemenceau.

Însă undele de îndoială stîrnite de Lazare se răspîndiră în opinia publică, astfel ca mișcarea susținătorilor revizuirii se declanșă, cîștigînd în favoarea ei și pe Lucien Herr, bibliotecarul Școlii normale superioare, inima lumii academice pariziene. În această școală, cei mai zeloși studenți ai țării erau pregătiți de către cei mai învățați dascăli pentru cariera de viitori profesori ai Franței. Herr era un om care credea în socialism, un prieten și educator al lumii studențești. În timpul vacanței de vară din 1897 obișnuia să se ducă în fiecare după-amiază ca să dezbată diferite probleme cu tînărul său prieten Leon Blum. Într-o zi i-a spus cu un ton categoric: „Știi că Dreyfus este nevinovat?" Lui Blum i-au trebuit cîteva clipe ca să repereze acest nume.

Apoi își aduse aminte că era al ofițerului condamnat pentru trădare. Era uimit, deoarece, ca și majoritatea celorlalți oameni, socotise știrea că Dreyfus mărturisise drept o versiune oficială. Însă Herr avea o influență căreia nu i te puteai opune. „Ne îndrumă conștiința și gîndurile – scria Blum. – își dădea seama cu atîta exactitate de adevăr, încît ni-l putea comunica fără nici o sforțare".

Și oameni din alte cercuri care fuseseră colaboratori ai lui Gambetta la întemeierea celei de-a III-a Republici și pentru care principiile pe care această nouă formă de guvernămînt le susținea erau sfinte începură să se agite și să se simtă neliniștiți. În special doi dintre ei porniră să activeze: senatorul Ranc, un fruntaș radical și membru al primului guvern republican, precum și mai tînărul Joseph Reinach, care fusese între 20 și 30 de ani secretarul principal al lui Gambetta. În calitatea lui de nepot și de ginere al venalului baron de Reinach, omul de tristă faima al afacerii Panama, Joseph Reinach avea motive să fie foarte sensibil la apelul partizanilor lui Dreyfus, deși ceea ce îl îndemna nu era atît simpatia lui pentru evrei, cît interesul pentru justiția franceză. Toți aceștia și-au găsit campionul în persoană senatorului Scheurer-Kestner, vicepreședinte al Senatului, fondator al republicii și fost editor al ziarului La Republique Frangaise al lui Gambetta.

În calitatea lui de băștinaș al Alsaciei, care, după 1871, preferase să locuiască în Franța, Scheurer-Kestner fusese numit senator pe viață și era considerat ca întruchiparea provinciei pierdute. Gentilom impunător și cu avere, de familie veche și de o elegantă sobră, el reprezenta aristocrația republicii. Atunci cînd un reporter al lui La Libre Parole a venit să-i ia un interviu și s-a așezat într-un fotoliu, „nici însuși ducele de Saint-Simon – așa se spunea – nu s-ar fi arătat mai scandalizat" decît a fost Scheurer-Kestner cînd a văzut că un om venind de la un asemenea ziar îi intră în casă.

Cînd a aflat că armata ascunsese dovezile care arătau că omul de pe Insula Dracului era nevinovat și că Esterhazy era adevăratul autor al documentului folosit ca să-l condamne pe Dreyfus, s-a simțit pătruns de oroare.

---

103 „La moarte! La moarte cu evreii!"

104 Convorbiri politice și literare.

Dovezile fuseseră descoperite de către un ofițer, colonelul Picquart, care fusese numit șef al biroului de contraspionaj la cîteva luni după condamnarea lui Dreyfus. Cînd și-a prezentat descoperirile șefului și subșefului statului-major, adică generalilor Boisdeffre și Gonse, a întîmpinat un refuz categoric atît în privința punerii sub acuzare a lui Esterhazy, cît și a eliberării lui Dreyfus. Fiindcă Picquart insista, Gonse l-a întrebat de ce ținea așa de mult ca să-l readucă pe Dreyfus de pe Insula Dracului. „Dar, domnule general, este nevinovat", a răspuns Picquart. I s-a răspuns că lucrul acesta era „lipsit de importanta", că procesul nu putea fi redeschis, că în chestiunea aceasta era amestecat și generalul Mercier și că dovezile împotriva lui Esterhazy nu erau definitive. În fine, atunci cînd Picquart a făcut aluzie la faptul că lucrurile se puteau agrava dacă familia Dreyfus, despre care se știa că face cercetări, ar descoperi adevărul, Gonse a replicat: „Dacă dta taci din gură, n-are să-l știe nimeni". Picquart se uită fix la el. „E un lucru oribil, domnule general. N-am să duc secretul acesta cu mine în mormînt", spuse el și ieși din cameră. Educat ca soldat, tot atît de loial și de supus ca orice alt ofițer, neavînd pică pe nimeni, nici un interes personal și nimic de cîștigat de pe urma faptului că numele lui ar fi ajuns cunoscut de toată lumea, lucru care a fost stimulentul multora în afacerea Dreyfus, colonelul Picquart a acționat și atunci cînd a descoperit falsul și după aceea, riscîndu-și într-o anumită măsură cariera, numai dintr-un respect abstract față de justiție. Ceea ce nu putea suporta era faptul că armata putea trece cu vederea în mod intenționat pedepsirea unui om nevinovat. Fiindcă nu voia să înceteze cu stăruințele, a fost transferat la un regiment de infanterie din Tunisia. Fiind supus disciplinei militare, nu putea face dezvăluiri publice, însă a reușit să se întoarcă pentru scurtă vreme la Paris în timpul concediului, cînd a dezvăluit faptele unui prieten avocat, lăsîndu-i un raport sigilat care, în cazul cînd ar fi murit, trebuia să fie înmînat președintelui republicii. După aceea, atunci cînd revelațiile lui au devenit cunoscute, Picquart a fost rechemat, arestat, judecat pentru conduită incorectă și scos din armată, pentru ca mai tîrziu să fie arestat din nou și întemnițat timp de un an.

Între timp, informațiile lui Picquart fuseseră comunicate de avocatul său lui Scheurer-Kestner, cu care era prieten intim, iar acesta luă imediat poziție, susținînd față de colegii lui senatori nevinovăția lui Dreyfus și cerînd revizuirea judiciară a procesului. Copleși guvernul cu cereri, îl hărțui pe ministrul de război și pe acela de justiție și avu întrevederi repetate cu primul ministru și cu președintele Republicii.

Aceștia recurseră la diferite subterfugii, îl amînară și îi promiseră că aveau să facă „cercetări". Alegerile generale urmau să aibă loc în mai 1898, adică doar peste opt luni.

Rejudecarea procesului ar fi făcut ca presa de scandal să înceapă să urle, ar fi implicat o investigare publică în treburile armatei, care, odată pornită, ar fi putut conduce cine știe unde și ar fi avut efecte inoportune atît asupra Rusiei, cu care Franța încheiase de curînd un tratat de alianță militară, cît și asupra Germaniei. Aceste probleme de stat, externe și interne, aveau pentru guvern o importanță mai mare decît o problemă de justiție privind un singur individ aflat pe o stîncă îndepărtată. În afară de aceasta, pentru oamenii care doresc să-și mențină posturile, natura justiției nu este tot atît de limpede că pentru cei din afară.

Miniștrii se lăsară convinși de statul-major că scrisoarea falsificată de maiorul Henry, a cărei autenticitate n-aveau nici un motiv s-o pună la îndoială, dovedea că Dreyfus trebuia să fie totuși vinovat și că implicarea lui Esterhazy, care era probabil un complice sau reprezenta cine știe ce altă complicație nefastă a cazului, nu justifica teribilă agitație ce putea fi provocată de rejudecarea procesului.

Scheurer-Kestner nu reușea deci să se facă ascultat pe această cale. În consecință, el publică în Le Temps o scrisoare prin care informa publicul că existau documente „ce demonstrează că vinovatul nu este căpitanul Dreyfus" și cerea o cercetare în regulă, făcută de Ministerul de Război, „ca să se stabilească vina altcuiva".

Le Figaro publică în același timp niște scrisori (una în facsimil) din partea lui Esterhazy către o concubină abandonată, scrise în timpul loviturii de stat a lui Boulanger, prin care își exprima în termeni uluitori profundul lui dezgust pentru Franța. „Dacă mi s-ar spune că am să mor mîine ca un căpitan de ulani, măcelărind cu sabia niște francezi, aș muri pe deplin fericit", scrisese el, adăugîndu-și dorința de a vedea Parisul

„luat cu asalt sub soarele roşu al bătăliei şi dat pe mîna a 100000 de soldaţi beţi pentru a fi jefuit". Aceasta extraordinară manifestare de dușmănie și de ură față de patria lui, scrisă cu caligrafia borderoului[105] pe care se sprijinea acuzația adusă lui Dreyfus, li s-a părut susținătorilor lui Dreyfus o adevărată minune cerească. Erau convinşi că bătălia fusese cîştigată. Au trebuit să afle însă că – aşa cum a scris Reinach – „justiția nu coboară din ceruri, ci trebuie cucerită". Ziarele dreptei denunțară imediat scrisorile drept nişte falsuri fabricate de „sindicat", iar Esterhazy, un jucător de cărți plin de datorii, speculant la bursă, un șnapan elegant și spiritual, căsătorit cu fiica unui marchiz, om cu chipul măsliniu și cadaveric împodobit cu un nas coroiat și cu o mustață unguresc neagră și lungă, cu „mîini de brigand" și – aşa după cum spunea un observator – cu înfățișarea „unui țigan elegant și perfid sau a unui animal mare de pradă, iute și stăpîn pe sine", era transformat acum de către presa naționalistă într-un erou, iar nevinovăția lui într-un articol de credință.

În măsura în care era glorificat Esterhazy, era defăimat în schimb Scheurer-Kestner, iar publicul îndemnat să demonstreze contra lui în ziua în care urma să facă o declarație la Senat. Înalt, drept, palid, cu fruntea înaltă, cu barbă albă și cu înfățișarea austeră a unui hughenot din secolul al XVI-lea, acesta s-a îndreptat spre tribună cu pași măsurați, ca și cînd s-ar fi urcat pe eşafod. Afară, în ceţoasă după-amiaza de iarnă, gloata care umplea grădina Luxemburg urla împotriva unui om despre care nu ştia nimic. Şi-a citit apelul la raţiune cu o voce tărăgănată şi puternică în faţa unor senatori duşmănoşi, care îi întrerupeau cuvîntarea cu huiduieli şi rîsete insultătoare. Cuvintele prin care amintea că era ultimul deputat al Alsaciei franceze şi care în orice alt moment i-ar fi impresionat pe senatori au fost întîmpinate cu o tăcere glacială, iar cînd a terminat, drumul lui de la tribună spre fotoliu a fost urmărit de priviri ostile. La o lună după aceea, atunci cînd s-au făcut alegerile anuale pentru biroul Senatului, Scheurer-Kestner n-a mai fost reales vicepreşedinte, funcţie pe care o deţinuse aproape de la fondarea republicii.

Lupta lui a atras însă formidabilul sprijin al lui Clemenceau, sfărîmătorul de guverne, l'homme sinistre[106], cum îl numeau conservatorii, redutabil în dezbateri, în ziaristică, în conversaţie şi în duelurile cu pistolul sau cu sabia. S-a bătut în duel cu Paul Deroulede pe chestiunea Canalului Panama şi cu Drumont pe chestiunea lui Dreyfus. Era medic ca pregătire, critic dramatic care îl promova pe Ibsen, un vechi şi intim prieten al pictorului Claude Monet, a cărui opera – scria el în 1895 – orienta simţul vizual al omului „spre o viziune mai subtilă şi mai pătrunzătoare a lumii". L-a angajat pe Toulouse-Lautrec ca să-i ilustreze o carte şi pe Gabriel Faure ca să scrie muzica pentru una din piesele sale. „Singurii care sînt pe calea cea bună sînt artiştii – a scris el spre sfîrşitul vieţii. – Poate c-ar putea da lumii oarecare frumuseţe, dar n-au să-i poată da niciodată raţiune".

Scos din guvern şi din Parlament din cauza scandalului Panama şi convins de către Scheurer-Kestner despre ceea ce era adevărat în afacerea Dreyfus, Clemenceau a văzut în ea perspectiva unei cauze mari, pe care şi-a însuşit-o, deşi nu numai fiindcă o consideră drept un mijloc de a-şi satisface ambiţiile politice. Pentru el, faptul dominant al vieţii politice era ameninţarea germană. „Care dintre conducătorii noştri s-au asociat cu acest om? – întrebă el, turbat de mînie, referindu-se la Esterhazy, omul ce-i visa pe ulani trecîndu-i prin sabie pe francezi. – Cine îl protejează pe Esterhazy? Cui i-au fost încredinţate vieţile soldaţilor francezi şi apărarea Franţei?" După pericolul german venea anticlericalismul.

„Armata franceză este în mâna iezuiţilor… Aceasta este originea întregului caz Dreyfus". Diseca şi răscolea în fiecare zi în L'Aurore toate aspectele afacerii Dreyfus, scriind 102 articole în cele 109 zile care au urmat şi în total aproape 500 în următorii trei ani, care, adunate la un loc, au umplut cinci volume, în toate răsună clopotul justiţiei. „Nu poate exista patriotism fără dreptate… De îndată ce este încălcat dreptul unui singur individ, este primejduit dreptul tuturor… Adevăraţii patrioţi sîntem noi, care luptăm să se facă dreptate şi să eliberăm Franţa de sub robia infailibilităţii galoanelor aurite".

---

[105] Documentul recuperat din coşul de hîrtii al ataşatului militar german care a constituit dovada originară a trădării. Conţinea o listă a informaţiilor furnizate. – Nota aut.

[106] Omul sinistru.

Printre susținătorii lui Dreyfus existau însă și oportuniști. Urbain Gohier, un fost monarhist care pretindea acum că este socialist, șfichiuia în L'Aurore armata. Conducătorii ei erau „generalii dezastrului", niște „slugi împărătești" care nu știau să facă altceva decît „s-o șteargă și să se predea" și nu repurtau alte victorii decît acelea asupra francezilor: erau „cavaleria Sodomei" întovărășită de un alai de femei întreținute. „Jumătate din Franța înjura cealaltă jumătate", scria îngrijorată din Berlin prințesa Radziwill, franceză de origine, născută de Castellane. Căsătorită cu prințul Anton Radziwill, membrul prusac al acestei familii internaționale de origine poloneză, căruia „îi place să vorbească englezește, în timp ce fratele lui, un rus, vorbește franțuzește", se consacrase scopului de a-i apropia pe francezi și germani. „Nu se poate ști cum are să se termine – urma scrisoarea ei –, dar nu poate continua așa fără un adevărat pericol moral".

Însă pericolul nu era numai moral. Germania urmărea cu grijă conflictul intern care absorbea toată atenția Franței.

Dezmințirile ei periodice că ar fi avut vreo relație cu Dreyfus nu erau făcute numai de dragul adevărului, ci și cu scopul de a mări vrajba din Franța. În fericită conștiință a nevinovăției lui, kaiserul nu ezită să-și informeze vizitatorii și rudele regale că Franța condamnase un om nevinovat. Cuvintele lui se răspîndeau prin internațională dinastică a curților regale.

În august 1897, la St. Petersburg, într-o vreme cînd procesul lui Dreyfus nu devenise încă afacerea Dreyfus, contele Witte, cel mai important dintre miniștrii ruși, i-a spus unui membru al misiunii franceze aflate în vizită acolo: „Pot vedea un singur lucru capabil să provoace o mare tulburare în țara dv. Este chestiunea aceea a unui căpitan condamnat acum trei ani, dar care este nevinovat".

Presupunerea aceasta, luată cu atîta ușurință drept adevărată la St. Petersburg, a fost respinsă cu vehemență în luna decembrie în Camera Deputaților din Paris de către un om sincer. Pentru contele Albert de Mun, vinovăția lui Dreyfus era impregnată de o altă semnificație și schimbată – printr-o metamorfoză asemănătoare aceleia a pîinii și vinului la cina cea de taină – într-o altă esență: credința în vinovăția trădătorului era tot una cu credința în Dumnezeu.

Contopirea acestor idei se datora stării de război prelungite dintre biserică și republică. De la revoluție încoace, biserica căutase să opună rezistență intenției republicii de a „organiza umanitatea fără Dumnezeu și fără rege", după cum spusese Jules Ferry. Ordinele religioase, rezistînd cu înverșunare sforțărilor republicii de a le înlătura de la controlul învățămîntului, considerau că singura lor speranță de supraviețuire era restaurarea monarhiei catolice. Această speranță făcuse ca biserica din Franța să ia atitudine în afacerea Dreyfus. Atît în starea ei de spirit, cît și în propagandă republicană, care lega întotdeauna „sabia cu cădelnița", biserică era aliata armatei. La rîndul ei, republica vedea în iezuiți statul-major combativ și agresiv al clericalismului, care trăgea sforile ce puneau în mișcare conspirația Dreyfus. Conducătorul iezuiților era părintele du Lac, confesor atît al generalului Boisdeffre, cît și al contelui de Mun, care erau considerați drept purtătorii lui de cuvînt.

Papa Leon al XIII-lea, spectatorul realist din afară, socotea posibil ca republica să dureze. După eșuarea loviturii de stat a lui Boulanger nu mai putea crede că restaurarea monarhiei reprezenta o eventualitate serioasă. În afară de aceasta, papa avea nevoie de sprijinul Franței în lupta lui cu statul italian. De aceea, prin Enciclica din 1892 le-a recomandat catolicilor francezi să se-mpace cu republica, să o sprijine, să se infiltreze, pentru ca pînă la sfîrșit să pună mîna pe ea printr-o politică numită de raliere. Catolicii progresiști au aderat la această politică, iar ceilalți nu.

Stînga n-avea însă încredere în această politică. „Acceptați republica? – a spus Leon Bourgeois, liderul radicalilor, adresîndu-se unei adunări de „raliați". – Foarte bine. Acceptați deci și revoluția?" De Mun era unul dintre aceia care n-o acceptaseră niciodată.

Atunci cînd a ajuns, în toiul afacerii Dreyfus, la punctul culminant al carierei unui francez, adică la alegerea ca membru al Academiei, de Mun și-a luat ca tema a discursului de primire contrarevoluția. Era convins că vechile idealuri și idei erau pe cale să „reapară în vremea noastră" pentru a reînvia „conceptele

sociale ale secolului al XlII-lea”.

Ca ofiţer de cavalerie proaspăt ieşit de la Saint-Cyr, de Mun a luat pentru prima dată cunoştinţă de felul de viaţă şi de problemele săracilor prin opera caritabilă a societăţii Saint Vincent de Paul din oraşul său de garnizoană şi şi-a făgăduit să lupte pentru împăcarea celor două clase. Vina răzvrătirii cădea, după părerea lui, asupra „indolentei clasei burgheze şi a urii înverşunate a clasei muncitoare faţă de societate”. Răspunzători erau – aşa îi spusese unul din fraţii societăţii Saint Vincent – „cei bogaţi, mari şi fericiţi în viaţă, care trec prin faţa oamenilor săraci fără să-i vadă”.

Pentru ca să-i vadă şi să-i descopere, de Mun participase la acţiunile de ajutorare a sărăcimii. „Nu-i de ajuns să vezi răul şi să-i cunoşti cauza – spunea el. – Trebuie să ne considerăm răspunzători şi să recunoaştem că societatea nu şi-a făcut datoria faţă de clasă muncitoare". Se hotărîse să intre în politică, însă candidatura lui la un loc de deputat, precum şi activităţile lui fuseseră luate în nume de rău de către armată. Obligat să aleagă, îşi dădu demisia din armată.

Cu toate acestea, chiar atunci cînd a ajuns deputat, a continuat să iubească armata, care a fost tema celor mai patetice discursuri ale lui. Ele l-au făcut să fie cunoscut sub numele de le cuirassier mystique[107].

Deşi conservatorii inveteraţi îl acuzau că este socialist, că încurajează ideile subversive şi că tulbura ordinea stabilită, totuşi, devotamentul sau esenţial se îndrepta spre clasa lui.

Fusese unul din sprijinitorii lui Boulanger şi, pînă în 1892, un regalist cu o poziţie suficient de înaltă pentru că să-l aibă pe contele de Chambord[108] drept naş al unuia dintre copiii săi.

Totuşi, atunci cînd papa Leon al XIII-lea a recomandat ralierea, de Mun a renunţat la politica regalistă – deşi nu şi la simpatiile regaliste – pentru ca să devină liderul partizanilor politicii papale, şi asta în ciuda faptului că majoritatea regaliştilor francezi se arătau dezorientaţi şi refractari. De Mun respingea socialismul, pe care îl considera „negarea puterii lui Dumnezeu… Socialismul susţine independenţa omului, iar noi o negăm… Socialismul înseamnă revoluţia logică, în timp ce noi sîntem contrarevoluţia. N-avem nimic comun cu ei şi între noi şi ei nu există loc pentru liberalism”.

Cuvintele sale defineau prăpastia existentă, iar situarea lui pe una din părţile ei era inevitabilă. Ea l-a făcut să îmbrăţişeze în afacerea Dreyfus cauza briganzilor şi să lupte în condiţiile fixate de Drumont. De Mun a fost acela care a introdus „sindicatul” în prima dezbatere de la Camera Deputaţilor asupra acestei afaceri. „Ce-i puterea această misterioasă şi ocultă – întrebă el privind direct spre Reinach – în stare să învrăjbească întreaga ţară aşa cum a făcut în decursul ultimelor două săptămîni şi să arunce îndoiala şi bănuiala asupra conducătorilor armatei, care s-ar putea să fie obligaţi într-o bună zi să conducă ţara contra inamicului. Aceasta nu-i o chestiune de politică. În locul unde ne aflăm, nu sîntem nici prietenii, nici adversarii guvernului. Sîntem doar nişte francezi dornici să-şi apere cea mai preţioasă avere… onoarea armatei!"

De Mun ceru guvernului să facă o declaraţie lipsită de orice echivoc prin care să confirme vinovăţia lui Dreyfus.

Ministrul de război, generalul Billot, se supuse şi declară: „Solemn şi sincer, ca soldat şi conducător al armatei, îl consider pe Dreyfus vinovat”. Fu urmat de primul ministru, care apelă la toţi bunii francezi ca, în interesul ţării şi al armatei, să sprijine guvernul, care „se lupta cu asemenea dificultăţi şi era hărţuit de pasiuni atît de înverşunate”.

Pasiunile se manifestară imediat printr-un duel între Reinach şi Alexandre Millerand, un socialist care, în dorinţa de a da guvernului un sprijin fără precedent din partea vreunui alt membru al partidului său, denunţase acuzaţiile sprijinitorilor lui Dreyfus contra armatei drept „perfidie”.

Pe lîngă de Mun, se mai aflau în Camera Deputaţilor şi alţi membri ai nobilimii, însă toţi erau regalişti

[107] Cuirasierul mistic.

[108] Ultimul pretendent la tron din familia Bourbon şi nepotul lui Carol al X-lea, care îşi luase titlul de Henric al V-lea. A murit în 1883. – Nota aut.

în opoziție; nici unul nu lua parte la treburile concrete ale guvernării sub republică. Printre ei era ducele de la Rochefoucauld, care reprezenta nobilimea mai veche de dinaintea imperiului, ale cărui venituri proveneau de pe urma șampaniei Pommeroy și a mașinilor de cusut marca Singer și care, în calitatea lui de președinte al Jockey Clubului, era recunoscut drept conducător al așa-numitului gratin[109], sau al „cremei" societății franceze. Mai erau printre ei marchizul de Breteuil, care reprezenta un district din Hautes-Pyrenees, precum și prietenul lui contele de Greffulhe, a cărui barba galbenă și înfățișare mînioasă și maiestuoasă îl făceau să semene cu un rege dintr-un pachet de cărți de joc. Stăpîn al uneia din cele mai mari averi din Franța și al unei soții care era cea mai frumoasă femeie din înalta societate, contele de Greffulhe a servit, împreună cu aceasta din urmă, drept model lui Marcel Proust pentru ducele și ducesa de Guermantes. Un alt deputat regalist era contele Boni de Castellane, un dandi și arbitru în materie de bun gust al cercului sau. Înalt și suplu, cu pielea roză, ochi albaștri și cu o mustață mică, îngrijită și blondă, contele de Castellane se căsătorise cu austeră moștenitoare americană Anna Gould, iar cu ajutorul zestrei ei clădise un castel de marmură împodobit cu prețioase obiecte antice, pentru ca să demonstreze ce perfecțiune putea atinge bunul gust dacă era susținut cu bani. La reuniunea care urma să sărbătorească inaugurarea castelului, pe curba scării a fost postat un valet îmbrăcat într-o mantă stacojie, iar cînd marele duce Vladimir a întrebat: „Cine este cardinalul acela de sus?", amfitrionul i-a răspuns: „L-am pus să stea acolo ca să facă un contrast agreabil de culoare cu marmură". Ideea pe care contele Boni și-o făcea despre cazul Dreyfus era aceea că evreii, „în dorința lor smintită de a salva un coreligionar", se amestecau cu aroganță în acțiunea juridică, folosindu-1 în același timp, sau rînd pe rînd, pe Dreyfus „drept pretext al campaniei, inițiată fără îndoială de la Berlin, contra armatei". „Și într-un caz și în celălalt, nu pot să-i sufăr", spunea el. Aceasta era, în general, părerea celor din gratin, care, după cuvintele unui eminent transfug din rîndurile lor, marchizul de Galliffet, „continuau să nu înțeleagă nimic".

Unii dintre ei se distingeau prin talente literare sau de altă natură. Contele Robert de Montesquiou, un estet prodigios, risipea averi pe mătăsurile de culoarea lavandei și a aurului cu care se îmbraca, scria poeme perfect simboliste și se străduia să întruchipeze decadenta pe care Proust și Huysmans o atribuiseră celor două personaje create de ei, baronul de Charlus și des Esseintes. Montesquiou era ceea ce i-ar fi plăcut lui Oscar Wilde să fie dacă ar fi avut mai mulți bani, mai puțin talent și nici un pic de umor. Prințul de Sagan, un alt pederast notoriu, care purta permanent o floare proaspătă la butoniera și posedă o mustață perfect ceruită, concura cu nepotul său, contele Boni, pentru poziția de mare preot al eleganței și s-a bătut în duel cu Abel Hermant fiindcă se considerase calomniat prin romanele satirice ale acestuia, în care era descrisă viața celor bogați și libertini. Contesa Anne de Noailles scria poezie și aluneca prin fermecătoarea sa locuință în veșminte lungi, albe și plutitoare, ca „năluca unui lucru prea frumos ca să fie adevărat". La reuniuni, totul trebuia să se concentreze asupra persoanei sale. Nu-și bătea prea mult capul cu oaspeții, ci „doar le zîmbea cînd soseau și oftă ușor atunci cînd îi vedea plecînd". Vicontele de Vogue, romancier și academician, a influențat calea literaturii franceze prin studiile făcute asupra lui Turgheniev, Tolstoi și Dostoievski, care au atras atenția francezilor asupra marilor scriitori ruși.

Aceștia erau membrii mai remarcabili ai aristocrației franceze. Majoritatea celorlalți, aproape o mie de indivizi care compuneau le gratin, se distingeau în special – așa cum spunea unul din ei – prin „certitudinea unei superiorități existente, în ciuda aparențelor contrare". Contele Aimery de la Rochefoucauld era celebru pentru „rigiditatea aproape fosilă a prejudecăților sale aristocratice". Profund nemulțumit de protocolul necorespunzător dintr-o anumită familie, i-a spus unui prieten de același nivel cu el: „Hai să mergem împreună acasă și să discutăm despre ranguri sociale". În legătură cu ducele de Luynes a făcut observația că familia acestuia „era compusă în anul 1000 din niște oameni de nimic". De aceeași specie era și ducele ci'Uzes, al cărui strămoș a răspuns atunci cînd regele și-a exprimat surpriza că nimeni din familia lui nu fusese mareșal al Franței; „Sire, strămoșii mei au fost uciși întotdeauna de tineri în bătălii".

109 Elită.

Cei din le gratin nu erau ospitalieri. Unele familii, oricît ar fi fost de bogate, „nu ofereau nici măcar un pahar de limonadă prietenilor". Bărbaţii se considerau singurii din sexul lor care ştiau cum să se-mbrace şi să facă curte, îşi transmiteau unul altuia ofertele primite din partea curtezanelor celebre, imitau comportarea celor care le erau superiori ca rang social şi erau anglofili înfocaţi în maniere şi obiceiuri. Membrii familiilor Greffulhe şi Breteuil erau prieteni intimi cu prinţul de Wales, betting-ul[110] intrase în obiceiurile curselor de la Longchamps, derbi-ul[111] avea loc la Chantilly, cursele de steeple-chase[112] la Auteuil, la Jockey Club membrii nedoriţi erau blackball-aţi[113], iar Charles Haas, originalul lui Swann, a pus să i se tipărească „Mr." înaintea numelui său de pe cărţile de vizită.

La castelul ducelui de Luynes din Dampierre, un vizitator englez a găsit o spoială de modernism, reprezentată de automobile, de sala de biliard, de îmbrăcămintea londoneză a bărbaţilor şi de sporovăiala femeilor, „însă sub smalţul acesta subţire nu se afla decît apatia Mării Moarte. Toate cărţile sînt puse în siguranţă, sub cheie şi lacăt, în biblioteca din afara castelului. În toată casa nu găseşti nici o carte, nici un ziar, nici o coală de hîrtie de scris, ci doar un singur condei".

Cele două surori, ducesa de Luynes şi ducesa de Brissac, precum şi prietena lor, contesa de Vogue, toate pe cale de a deveni mame, erau nişte „fiinţe splendide", cu care era uşor să te-nţelegi, dacă vorbeai cu ele numai despre sport.

Amfitrionul era mare şambelan al pretendentului de pe atunci la tronul francez. Cei de felul lor „sînt nişte copii înapoiaţi, care urăsc evreii, americanii, prezentul, ultimele două secole, guvernul, viitorul şi artele frumoase".

Conform legilor republicii, toţi pretendenţii la tronul Franţei erau obligaţi să trăiască în afara ţării. Speranţele bonapartiste erau plasate în prinţul Victor-Napoleon, nepotul lui Jerome Bonaparte, în timp ce fidelitatea legitimiştilor era închinata nepotului lui Ludovic-Filip, contele de Paris, despre care Thiers spunea că „de la distanţă seamănă a prusac, iar de aproape a imbecil". La moartea lui, în 1894, contele de Paris a fost urmat în pretenţiile la domnie de către fiul său, ducele d'Orleans, un tînăr descreierat, care a apărut plin de elan în Franţa, cu intenţia declarată de a „mînca din aceeaşi gamelă cu soldatul francez", adică de a-şi face serviciul militar. Fiindcă era la fel de celebru datorită episodului romantic intervenit între el şi primadona Nellie Melba, a rămas cunoscut după aceea sub numele ireverenţios de Gamelba, născocit de Rochefort. Înainte de afacerea Dreyfus, cauza junelui pretendent părea că trage să moară.

După declanşarea ei însă, regaliştii găsiră în evenimentele care au urmat un nou punct de raliere, o nouă speranţă şi un nou motiv de agitaţie, iar în antisemiţi – noi asociaţi şi o nouă energie. Antisemitismul ajunse la modă, însă cu anumite efecte nedorite asupra înaltei societăţi, fiindcă parveniţii aveau acum posibilitatea să-şi croiască drum spre ea, datorită căldurii mai mari cu care îmbrăţişau noua cauză.

„Toată chestiunea aceasta cu Dreyfus distruge înalta societate", se plîngea baronul de Charlus, iar ducesa de Guermantes găsea „cu totul intolerabil" ca oamenii pe care se chinuise o viaţă întreagă să-i ţină la distanţă să fie acceptaţi numai din cauză că-i boicotau pe negustorii evrei şi puseseră să se scrie „Jos cu evreii" pe umbrelele lor.

Lipsit de însemnătate atît în materie de guvernare, cît şi în cultură, le gratin prezenta importanţă numai fiindcă oferea reacţiunii un fundal, un mobil, un stimulent şi suportul financiar necesar. Singurul conducător de seamă care s-a ridicat din clasa aristocraţilor în timpul afacerii Dreyfus a fost de Mun. El a fost acela care a constrîns guvernul să-l dea în judecată pe Zola pentru calomnierea armatei prin scrisoarea deschisă cunoscută sub numele de J'Accuse!, prilejuind astfel procesul ce a făcut din acest caz o problemă naţională care nu a mai putut fi înăbuşită. Dacă guvernul ar fi putut proceda după voia lui, n-ar fi luat nici o măsură, fiindcă avea tot interesul ca discuţiile, depoziţiile şi în special interogatoriile în contradictoriu să fie evitate. Condusă

110 Pariuri.
111 Curse pentru caii de trei ani.
112 Curse de obstacole.
113 Respinşi prin vot.

însă de către de Mun, dreaptă a cerut în mînia ei răzbunare, iar autoritatea contelui a acționat ca o vrajă asupra deputaților.

Cum la Camera nu era de față nici un reprezentant al Ministerului de Război ca să răspundă la atacul lui Zola, de Mun a cerut că ședința să fie suspendată pînă cînd va putea fi chemat ministrul de război în persoană, astfel că apărarea onoarei armatei să aibă prioritate față de orice altă chestiune. Un deputat a propus ca problema să fie lăsată în suspensie și să se continue dezbaterile. „Armata nu poate aștepta", a declarat cu semeție de Mun. Supuși, deputații au ieșit unul cîte unul din sală, pentru că după ce a sosit ministrul și antrenați de discursul înflăcărat ținut de către de Mun, să voteze intentarea procesului contra lui Zola.

„Un colos pe un piedestal obscen, dar totuși un colos", așa-l numise Flaubert pe Zola. Deși era probabil cel mai citit și mai bine plătit autor francez al timpului, totuși, realismul brutal al romanelor sale provoca dezgustul și indignarea multora. Zola a răscolit viața elementelor abjecte, dezgustătoare și corupte din toate clasele sociale, începînd de la cele din mahalale pînă la cele din Senat. Țăranii, prostituatele, minerii, burghezii, oamenii de afaceri, bețivii, doctorii, ofițerii, clericii și politicienii erau prezentați așa cum erau în realitate prin detalii gigantice. Ceea ce era și mai grav, secolul al XIX-lea, presupus că fiind atît de binefăcător pentru omenire, era demascat prin tabloul, zugrăvit de el, al înspăimîntătoarei pauperizări a maselor provocate de industrializare. Porțile Academiei Franceze nu s-au deschis niciodată în fața lui. Expunerea din La Debacle a războiului din 1870 i-a înfuriat pe militari, iar după publicarea romanului Germinal, Zola a fost clasat drept apărător al clasei muncitoare și dușman al ordinii stabilite. Era un agnostic care credea în știință ca fiind singurul instrument al progresului social. Cu toate acestea, încă de pe vremea lui începuse să se contureze o reacție literară împotriva realismului și să se vorbească despre „falimentul științei".

Cu un an înainte de arestarea lui Dreyfus, faima lui Zola atinsese culmea odată cu publicarea romanului final al imensei sale panorame în 20 de volume a vieții franceze. La recepția oferită de editorul sau pentru sărbătorirea acestui eveniment și care a avut loc pe Grand Lac din Bois de Boulogne au participat scriitori, oameni de stat, ambasadori, actrițe și femei frumoase, precum și celebrități de toate felurile, începînd cu Poincare și terminînd cu Yvette Guilbert.

Încotro urma să se-ndrepte acum Zola? Cazul Dreyfus deschidea o nouă cale spre grandoare, însă numai pentru un om capabil s-o parcurgă. Provocarea statului cerea curaj, redactarea lui J'Accuse! Pregătirea și geniul unui mare scriitor, iar imboldul spre acțiune simpatia pentru cei în suferința. Zola știa ce-nseamnă lipsa. Trăise în tinerețea lui doi ani în care nu putuse găsi de lucru, în mansarda unui birt mizerabil, unde era adesea atît de hămesit de foame, încît întindea pe acoperiș lațuri ca să prindă vrăbii, pe care le frigea, înfipte la capătul unei vergele de perdea, la o lumînare.

În primul lui articol în legătură cu cazul Dreyfus, după ce expunea în rezumat dovezile contra lui Esterhazy – caligrafia, le petit bleu[114], scrisorile în care era vorba despre ulani –, Zola afirma: „Adevărul este în marș și nimic n-are să-l oprească". Atunci cînd s-a aflat, după o lună, că armata a ordonat ca Esterhazy să fie trimis în fața Curții marțiale, susținătorii lui Dreyfus, crezînd că faptul acesta reprezenta o cale ocolită de a se ajunge la revizuire, nu-și mai încăpeau în piele de bucurie, deși în realitate nu era vorba decît de un mijloc de a se trata problema lui Esterhazy printr-un proces al cărui verdict putea să fie dictat de armată. Într-adevăr, acesta a fost achitat și aclamat de către mulțime ca „martir al evreilor". Verdictul „a căzut asupra noastră ca o lovitură de măciucă", a scris Blum. Era ca și cînd Dreyfus ar fi fost condamnat a doua oară. Marșul adevărului fusese, pînă la urmă, oprit.

Singurul mijloc de a obliga armata să aducă la cunoștință publică problemele dosarului era să se provoace un proces civil. Acesta a fost scopul lui Zola atunci cînd a adresat președintelui Franței scrisoarea deschisă. A conceput-o în ziua achitării lui Esterhazy, cu intenția deliberată de a forța guvernul să-l dea în judecată. N-a spus nimănui nimic, cu excepția soției sale, și nu a șovăit nici o clipă. Închizîndu-se în camera

114 Depesa (pe formular albastru).

lui de lucru, a muncit fără nici o clipă de răgaz timp de 24 de ore în şir, punîndu-se la curent cu toate complicaţiile şi tainele acestei afaceri, care devenise între timp una din cele mai încîlcite enigme ale istoriei, şi îşi aşternu pe hîrtie, în patru mii de cuvinte, acuzaţiile. În seara zilei de 12 ianuarie şi-a dus la ziarul L'Aurore articolul, care a apărut în dimineaţa următoare sub titlul J'ACCUSE!, sugerat de Ernest Vaughan, iar după altă versiune de către Clemenceau. Ziarul s-a vîndut în 300000 de exemplare, multe din ele fiind cumpărate de către naţionalişti, care le ardeau pe străzi.

În alineate speciale, care începeau fiecare cu „Acuz!", Zola menţiona direct numele a doi miniştri de război, generalii Mercier şi Billot, acuzîndu-l pe primul că „este complice în una din cele mai mari nelegiuiri ale secolului", iar pe al doilea „că posedă dovezi categorice ale nevinovăţiei lui Dreyfus şi că le ţine ascunse". Îi mai acuza şi pe şefii Marelui Stat-Major, generalii Boisdeffre şi Gonse, că erau complici la aceeaşi crimă, iar pe colonelul du Paty de Clam (Zola nu ştia încă nimic despre maiorul Henry) că era „autorul diabolic" al acestei crime. Acuză Ministerul de Război că dirija o „campanie mîrşavă" în presă pentru a induce în eroare publicul şi a-şi ascunde propriile lui acte criminale. Acuză prima Curte marţială că dăduse un verdict ilegal, iar Curtea marţială care îl judecase pe Esterhazy că confirmase „din ordin" verdictul ilegal şi săvîrşise crima judiciară de a fi achitat cu bună ştiinţă un om vinovat. Acuzaţiile erau făcute în deplină cunoştinţă a dispoziţiilor legale privind calomnia, „pentru a grăbi explozia adevărului şi a dreptăţii. N-au decît să mă dea în judecată. Cer că anchetă să se facă la lumina zilei. Aştept".

Publicul se înspăimîntă. Acuzaţiile acestea aruncate conducătorilor militari ai naţiunii echivalau cu un act de revoltă. Mulţi dintre cei ce sprijineau revizuirea procesului avură impresia că Zola mersese prea departe. Aţîţase şi mai mult, pînă la un punct aproape insuportabil, o situaţie deja înfierbîntată, înspăimîntînd şi mîniind clasa mijlocie, făcînd-o să sprijine şi mai mult armata şi să-şi mărească aversiunea faţă de susţinătorii lui Dreyfus. Ca urmare a moţiunii depuse de către de Mun la Camera a doua zi, guvernul a anunţat că Zola va fi dat în judecată. Prin presa şi prin broşurile cu cîntece vîndute pe stradă au început să se reverse asupra lui ura, mîrşăvia şi insultele. Era ridiculizat cu înverşunare. „Porcul pornografic" era o înjurătură care suna politicos printre celelalte cu care era gratificat. I se trimiteau prin poştă pachete cu excremente. A fost ars în efigie. Se lipeau afişe cu textul: „Răspunsul dat de toţi bunii francezi lui Emile Zola este: Merde". Duşmanii lui îl acuzară că este un „străin", fiindcă tatăl său era italian, ceea ce a provocat una din cele mai mari emoţii ale acestei afaceri. În realitate, Zola se născuse la Paris dintr-o mamă franceză şi fusese crescut în casa părinţilor săi din Aix-en-Provence.

Cererea de dare în judecată, înregistrată sub semnătura generalului Billot ca ministru de război, trecea sub tăcere toate acuzaţiile aduse de Zola în legătură cu Dreyfus afară de aceea că Curtea marţială care îl judecase pe Esterhazy îl achitase „din ordin". Prin acest expedient, preşedintele tribunalului putea exclude toate mărturiile care nu se refereau în mod precis la acest cap de acuzare. Într-un discurs fulminant ţinut la Cameră, Jaures a protestat cu vehemenţă contra acestui procedeu al guvernului, spunînd: „Daţi republica pe mîna generalilor iezuiţi!", ceea ce l-a făcut pe un deputat naţionalist, contele de Bernis, să-l lovească pe vorbitor, fapt care a provocat un asemenea scandal, încît a fost nevoie de intervenţia gărzii militare ca să restabilească ordinea.

J'Accuse! A făcut ca afacerea Dreyfus să atragă atenţia întregii lumi, dîndu-i proporţiile unei drame eroice. Atît faptul că armata franceză putea fi acuzată de asemenea crime, cît şi acela că autorul francez cel mai bine cunoscut în străinătate era atacat în nişte termeni nemaipomeniţi erau la fel de uluitoare. Lumea privea Franţa cu „stupoare şi profundă întristare", scria din Norvegia Bjornstjerne Bjornson. Cînd a început procesul lui Zola, partizanii lui Dreyfus erau conştienţi de existenţa acestor spectatori.

„Scena este Franţa; teatrul este lumea", spuneau ei. Procesul lui Zola a transformat afacerea Dreyfus din una naţională în una mondială.

Cehov, scriitorul care pe vremea aceea a atins în operele lui cu adevărat universalul, a fost profund impresionat de intervenţia lui Zola. Aflat pe atunci la Nisa, a urmărit procesul cu o emoţie din ce în ce mai

puternică, citind cuvînt cu cuvînt toate mărturiile și scriind acasă: „Nu discutăm aici decît despre Zola și Dreyfus”. Socotea tiradele contra evreilor și a lui Dreyfus apărute în Novaia Vremia din St. Petersburg, importantul ziar care îi publicase cea mai mare parte din propriile lui povestiri, drept „pur și simplu respingătoare”, astfel că s-a certat cu editorul, un vechi și intim prieten de-al lui.

Afară de cazul cînd era influențată de sentimente favorabile sau defavorabile evreilor, opinia publică din străinătate privea cazul Dreyfus mai ales din punctul de vedere al justiției, astfel că nu putea înțelege refuzul încăpățînat al guvernului francez de a permite revizuirea. Din această cauză, ostilitatea străinătății deveni și ea un factor al refuzului. „Ziarele franceze se-ntreabă de ce țările străine se interesează atît de mult de afacerea Dreyfus – scria prințesa Radziwill –, ca și cînd o problemă de justiție n-ar interesa întreaga lume". Era într-adevăr o problemă de justiție, însă în Franța afacerea Dreyfus nu era numai atîta. Nu era o luptă a dreptei contra stîngii, fiindcă oamenii de felul lui Scheurer-Kestner și Reinach, Clemenceau și Anatole France nu erau partizanii stîngii. Este adevărat că lupta se ducea pe chestiuni de justiție și de patriotism, însă în fond era vorba despre lupta dreptei împotriva rațiunii.

Procesul lui Zola a început la 7 februarie 1898 și a durat 16 zile. Atmosfera de la Palatul de Justiție, aflat pe Ile de la Cite, „mirosea a masacru reprimat – spunea un martor ocular. – Ce furie pe fețele lor! Ce priviri de ură cînd se întîlneau ochii unor anumiți oameni!” Sala de ședințe era ticsită pînă la pervazul ferestrelor cu ziariști, avocați, ofițeri în uniformă și cu doamne îmbrăcate-n blănuri. Marcel Proust se cațără în fiecare zi pînă la galeria publicului, aducîndu-și cu el cafea și sandvișuri, pentru ca să nu piardă nici o clipă din dezbateri. În afara clădirii, oamenii plătiți de Drumont cu 40 de sous pe zi de cap huiduiau și strigau cuvinte de batjocură. Toți ofițerii care avuseseră vreo legătură cu cele două procese, precum și cu anchetele privind pe Dreyfus, Esterhazy și Picquart s-au ridicat și au confirmat sub jurămînt autenticitatea documentelor, și în special a scrisorii lui Panizzardi, pe care ei o considerau drept „dovadă categorică” a vinovăției lui Dreyfus. (Ministrul de externe, care fusese înștiințat de italieni ca această scrisoare era un fals, ar fi dorit ca procesul să fie contramandat, lucru pe care însă guvernul n-a îndrăznit să-l facă de frică să nu se revolte armata.) Generalul Mercier, într-o atitudine militărească, semeț, impasibil, „izolat în propria lui infailibilitate”, a afirmat pe onoarea lui de soldat că Dreyfus fusese condamnat pe drept și în mod legal. Încercările făcute de apărare de a-i pune întrebări au fost zădărnicite de fiecare dată de ordinul sever al președintelui: „Nu permit să se pună această întrebare”. Declarațiile lui Zola, cele ale avocatului său, maestrul Labori, precum și cele ale lui Clemenceau, care, deși nu era avocat, se înfățișase din partea ziarului L’Aurore, erau întîmpinate de vociferările celor înghesuiți în sală. Zola, care părea nervos și posomorît, și-a păstrat calmul, pînă cînd, chinuit peste măsură, le-a aruncat în față cuvîntul „canibal”, folosit de Voltaire în afacerea Calas. Chemat să depună mărturie, Esterhazy a fost salutat de mulțime cu strigătul:

„Gloire a la victime du Syndicat!”[115]. Pe treptele Palatului de Justiție, prințul Henri d’Grleans, vărul pretendentului la tron, a strîns mîna autorului scrisorilor în care era vorba despre ulani, salutînd în persoana lui „uniforma franceză”.

Un vizitator englez spunea că „Parisul palpita” și că în aer se simțea setea de sînge. Gloatele au spart geamurile casei lui Zola și ale birourilor ziarului L’Aurore. Prăvăliile se închideau, iar străinii plecau. Un val de dezordini antisemite, organizate de adjunctul lui Drumont, Jules Guerin, se dezlănțui în Le Havre, Orleans, Nancy, Lyon, Bordeaux, Toulouse, Marsilia și în alte orașe mai mici, atingînd culmea la Alger, unde cartierul evreiesc a fost jefuit și devastat timp de patru zile, iar mulți oameni au fost bătuți și în unele cazuri chiar omorîți. La Paris a fost deschis un birou de plasare care angaja huligani cu cinci franci pe zi sau cu doi franci pe seara ca să strige: „Jos evreii! Trăiască armata! Scuipați-l pe Zola!” Într-o zi cînd acesta din urmă părăsea tribunalul în tovărășia lui Reinach, gloata s-a repezit la ei zbierînd: „Jos cu trădătorii! Moarte evreilor!”, astfel că a trebuit să intervină poliția că să-i salveze. După această întîmplare, trăsura lui Zola a fost escortată în fiecare zi, la și de la tribunal, de poliția călare, obligată uneori să șarjeze gloata, care

115 „Glorie victimei Sindicatului!”

urla și amenința să atace. Desmoulins, prietenul lui Zola, care îi servea drept garda personală, purta revolver.

Cu toate acestea și în ciuda obstrucției și a sarcasmelor, adevărul începea să iasă la iveală. Nici Labori, tînărul și vehementul avocat despre care se spunea că „nu este o inteligentă, ci un temperament", și nici Clemenceau, dur, necruțător și de neînvins în dezbateri, nu puteau fi intimidați sau reduși la tăcere. Se zvonea că juriul ar fi înclinat spre achitare. Luînd poziție contra acestei posibilități, generalul Boisdeffre avertiză: „Dacă națiunea nu are încredere în șefii armatei…, atunci aceștia sînt gata să transmită altora greaua lor sarcina. N-aveți decît să hotărîți". Era o amenințare că statul-major își va da în corpore demisia dacă juriul îl achita pe Zola. Boisdeffre le spunea deci pe șleau: sau Zola, sau noi.

Asupra acestei probleme trebuia să decidă juriul, și nu asupra vinovăției sau nevinovăției lui Zola. Majoritatea juraților făceau parte din mica burghezie: un tăbăcar, un zarzavagiu, un negustor de vinuri, un funcționar și un hangiu; erau și doi lucrători. Ca un fel de amenințare subînțeleasă, La Libre Parole a publicat numele și adresa comercială a juraților, precum și scrisori din partea cititorilor prin care erau avertizați că vor avea de suferit dacă „italianul" va fi achitat.

În cuvîntarea lui de încheiere, întreruptă într-una de huiduieli și fluierături, Zola s-a jurat pe cei 40 de ani de trudă și pe cele 40 de volume de literatură franceză pe care le scrisese că Dreyfus era nevinovat. Acționase ca să-și salveze țara din strînsoarea „minciunilor și a nedreptății" și era convins că, chiar dacă va fi condamnat, „Franța îmi va mulțumi într-o zi fiindcă am ajutat-o să-și salveze onoarea".

La rîndul lui, Clemenceau a încheiat astfel: „Sarcina dv., domnilor jurați, este aceea de a pronunța un verdict nu atît în ceea ce ne privește pe noi, ci în ceea ce vă privește pe dv. Noi ne înfățișam în fața dv., iar dv. vă înfățișați în fața istoriei".

Cu 7 voturi pentru și 5 contra, Zola, a fost condamnat și nu puteai decît să te miri că cinci juraţi avuseseră curajul să voteze pentru achitare. În afara tribunalului, Piața Dauphine era neagră de lume, care își striga triumful. „Ascultați-i, ascultați-i! – spuse Zola în timp ce se pregătea să plece – parcă așteaptă să li se arunce ceva de mîncare". Clemenceau i-a spus unui prieten ca, în cazul unei achitări, era „absolut sigur că nici un susținător al lui Dreyfus aflat în sala tribunalului sau pe coridoare n-ar fi scăpat cu viața". Zola a fost condamnat la pedeapsă maximă de un an închisoare și 3000 de franci amendă, iar atunci cînd i s-a respins apelul, a fost convins prin insistențele prietenilor săi să fugă în Anglia.

„Altfel – comentă Henry Adams –, ar fi fost trimis să-i țină tovărășie prietenului său Dreyfus pe Insula Dracului".

Procesul lui Zola a fost un ciclon care a luat în vîrlejul lui toate elementele societății. „Toate conștiințele sînt tulburate – scria Le Petit Parisien. – nimeni nu mai raționează; nici o discuție nu mai este posibilă, fiecare dintre noi a luat o poziție bine precizată". Familiile se dezbinau și se-nvrăjbeau chiar servitorii. În cea mai renumită caricatura a lui Caran d'Ache, tatăl unei familii numeroase ordona la masă: „Nimeni n-are voie să vorbească despre acest subiect!" Cadrul următor, care înfățișează o învălmășeală teribilă, cu masa răsturnată, cu furculițe și cuțite zburînd și cu scaune folosite ca arme, poarta dedesubt explicația: „Au vorbit totuși!"

Organizîndu-și eforturile, susținătorii lui Dreyfus au constituit Liga drepturilor omului, care patrona întruniri de protest și trimitea conferențiari să țină prelegeri dintr-un loc în altul. Au redactat o petiție pentru revizuirea procesului care a făcut ca schizma din societatea franceză să devină evidentă și inevitabilă. Denumită „Protestul intelectualilor", petiția aceasta a început să apară zi după zi în l'Aurore cu semnături care se succedau neîntrerupt, creînd o despărțire netă între cei care semnau și cei care refuzau să semneze.

Organizatorii erau Marcel Proust și fratele său Robert (al căror tata a refuzat să vorbească cu ei timp de o săptămînă), Elie Halevy, fratele său Daniel, precum și vărul lor Jacques Bizeț, fiul compozitorului, toți în vîrstă între 25 și 30 de ani.

Una din primele semnături pe care le-au obținut a reprezentat și cea mai mare lovitură pe care au dat-o: a fost semnătura „ultimei glorii a geniului latin" și a conducătorului academicienilor, adică a lui Anatole

France. „Era răcit, şi ca să ne primească s-a dat jos din pat şi a venit la uşă în papuci – scria Halevy – Arată-mi-o – mi-a spus el – am s-o semnez, semnez orice. Sînt revoltat". France era un adept al raţionalismului, şi absurdul îl revoltă. Cinic şi caustic faţă de prostia umană, n-avea simpatie nici pentru cruciade, nici pentru Dreyfus ca individ, fiindcă acesta – afirma el pe baza experienţei – „avea acelaşi caracter ca şi ofiţerii care îl condamnaseră: dacă ar fi fost în locul lor, s-ar fi condamnat pe el însuşi". Nu-i plăcea însă gloata şi din spirit de contradicţie era de obicei împotriva guvernului.

Scria o proză limpede că un pîrîu de munte, trăia în casa prietenei sale, doamna Arman de Caillavet, şi îi împodobea salonul începînd din anul 1889, cînd, după o ceartă definitivă cu soţia lui, a ieşit din casă în halat şi în papuci, purtînd pe o tava pana de scris, călimara şi ultimele lui manuscrise, s-a îndreptat spre un hotel, a trimis să i se aducă hainele şi nu s-a mai întors niciodată acasă. Doamna Arman exercita asupra lui o tiranie dictată de devotament, astfel că, atunci cînd iubitul ei se lenevea, îl încuia în cameră ca să-l oblige să scrie. Seria lui de nuvele avînd drept subiect actualitatea şi care se învîrteau în jurul persoanei d-lui Bergeret apăruseră, începînd din 1895, în foileton, în violentul ziar de dreapta L'Echo de Paris şi au continuat să apară tot acolo în decursul afacerii Dreyfus, comentînd ironic ceea ce apărea în presă în legătură cu această chestiune. Semnătura dată de France i-a încîntat pe cei ce susţineau revizuirea procesului şi a uimit amîndouă părţile. Era „cu totul unul de-ai noştri" şi n-ar fi trebuit să se dea de partea „lor", se lamenta Leon Daudet.

La prima lui apariţie, „Protestul intelectualilor" a avut 104 semnături, pentru că după o lună numărul lor să ajungă la 3000, printre ei aflîndu-se Andre Gide, Charles Peguy, Elisee Reclus, Gabriel Monod, diferiţi savanţi, poeţi, filosofi, doctori şi profesori, precum şi un pictor, Claude Monet, care semnase din simpatie pentru Clemenceau. Aceasta semnătura, singură acţiune politică din viaţa lui Monet, a provocat o ceartă cu Degas care i-a făcut să nu-şi mai vorbească ani întregi. Aproape orb pe timpul acela, Degas obişnuia să pună să i se citească în fiecare dimineaţă La Libre Parole şi privea cu dispreţ pe ariviştii erei republicane. „Pe timpul meu – spunea el cu mîndrie – nu puteai parveni".

Pictorii şi muzicienii, deşi în general indiferenţi din punct de vedere politic, inclinau mai degrabă spre tabăra naţionalistă. Debussy luă loc împreună cu cercul lui Leon Daudet la cafeneaua Weber de pe Rue Royale, iar Puvis de Chavannes simpatiza şi el cu naţionaliştii.

Pe petiţie şi-au pus semnăturile şi profesori de la Sorbona, Şcoala normală, Facultatea de medicină, şcolile secundare şi de la universităţile din provincie. Mulţi s-au împotrivit, iar alţii s-au abţinut să semneze de frica represaliilor. „Dacă semnez – i-a spus un director de şcoala lui Clemenceau –, măgarul acela de Rambaud (ministrul învăţămîntului) are să mă trimită să putrezesc undeva prin fundul Bretaniei".

Distinsul om de ştiinţă Emile Duclaux, urmaşul lui Pasteur, a semnat pe loc, spunînd că, dacă oamenilor din laboratoare le-ar fi frică de revizuiri, atunci adevărul n-ar mai fi descoperit decît din întîmplare. Urmîndu-i exemplul, unii oameni de ştiinţă au intervenit în cazul Dreyfus şi au avut de suferit de pe urma acestui fapt. Profesorul Grimaux de la Şcoala politehnica, care a semnat petiţia şi a depus mărturie în procesul lui Zola, a fost destituit de la catedra de chimie.

S-au iscat controverse înverşunate dacă maeştri eminenţi ca Hugo, Renan, Taine sau Pasteur ar fi semnat sau nu. Pe chestiunea petiţiei, elevii intrară în conflict cu profesorii, studenţii se împărţiră în tabere vrăjmaşe, se formară comitete pentru sau contra, în special în provincie, unde corpul profesoral se află sub influenţă catolică.

Ca un sloi de gheaţă care crăpa, lumea intelectuală se împărţi în două pe chestiunea protestului, iar pe măsură ce afacerea Dreyfus evolua, cele două jumătăţi se dezbinau din ce în ce mai mult. Foşti prieteni treceau unii pe lîngă alţii fără să scoată o vorbă, iar vorbele pe care şi le-ar fi putut spune „n-ar fi răzbit peste lumile care îi despărţeau". Fiindcă Pierre Louys, autorul romanului L'Aphrodite, a luat o poziţie contrară aceleia a prietenului său Leon Blum, cei doi au întrerupt orice relaţii şi nu şi-au mai vorbit niciodată. Atunci cînd protestul a început să fie prezentat pentru semnare, trei ziarişti, prieteni cu Leon Daudet, au încercat

să-l convingă şi pe el, apelînd timp de trei ore, în timpul mesei, la „patriotismul, inteligenta şi sentimentele mele”. Înainte de cazul Dreyfus, Daudet lua masa în casa lui Labori, unde doamna cînta lieduri de Schumann şi serile erau cît se poate de încîntătoare, fiindcă „el era viguros şi elocvent, iar ea plină de talent, farmec şi bunăvoinţă”. Era, de asemenea, binevenit în frumoasă casă de la Pont-de-L’Arche a lui Octave Mirbeau, posesorul tabloului „Cîmp cu Irişi” al lui Van Gogh, unde doamna Mirabeau îşi primea musafirii cu o „ospitalitate afectuoasă şi fastuoasă”, iar masa era incomparabilă, „de la unt la vin şi de la uleiul de gătit la supă”. După cazul Dreyfus, cuvîntul „naţionalist” era sinonim pentru Mirbeau cu „asasin”, în timp ce pentru Daudet democraţia era „terenul otrăvit”. Îndată după procesul lui Zola, Daudet a început să scrie în fiecare săptămînă articole de o violenţă fără precedent în La Libre Parole şi Le Gaulois.

Maurice Barres, scînteietorul romancier care combina literatura cu cariera politică, era şi el unul dintre cei pe care prietenii îl socoteau că este pentru revizuirea procesului.

Absolut sigur de sentimentele acestuia, Leon Blum i-a cerut să semneze petiţia. Barres i-a spus însă că voia să mai reflecteze, iar cînd i-a răspuns, scrisoarea sa conţinea un refuz. Deşi pretindea că are sentimente de prietenie şi de respect pentru Zola, afirma totuşi că era frămîntat de anumite îndoieli şi că în această situaţie prefera să opteze pentru „instinctul patriotismului”. Totuşi, în decurs de cîteva luni urma să dea îndoielilor sale un răspuns mistic, exprimat prin ideea de origine şi de patrie, adică să explice poziţia lui Zola prin faptul că era un „veneţian deznaţionalizat”, iar pe aceea a evreilor pe baza aceleiaşi idei: „N-au o patrie aşa cum o înţelegem noi. Pentru noi, patria este pămîntul strămoşilor noştri, ţara morţilor noştri. Pentru ei, patria este doar locul unde îşi pot face cel mai bine interesele”. Devenind conducătorul intelectual al naţionaliştilor, Barres le furniza expresii care dădeau celor de dreapta posibilitatea de a reclama întîietatea în materie de patriotism.

Un nou recrut naţionalist, mic, dar de o eficacitate perversă, avea forma unei publicaţii săptămînale satirice în patru pagini, numită Psst! Şi lansată de către Forain şi Caran d’Ache, care o redactau stînd la o masă la cafeneaua Weber. Caran d’Ache desena serii de mici desene comice de o simplitate inspirată. Forain era un artist ale cărui priviri pătrunzătoare aruncate asupra societăţii pariziene erau exprimate caustic şi limpede în alb şi negru, deşi picturile sale în ulei au provocat comentariul ucigător al lui Degas:

„Pictează cu mîinile în buzunarele mele”. Desenul de pe coperta revistei, reprezentînd un ofiţer german aflat în spatele unei persoane negricioase şi cinice care întruchipa „sindicatul” şi care mînuia în faţa obrazului ei masca lui Zola, rezuma într-o singură ilustraţie toate elementele afacerii Dreyfus aşa cum o vedeau naţionaliştii. Reinach, ţintă preferată a lui Psst, era reprezentat de obicei printr-un urangutan cu cilindru pe cap şi avînd trăsături evreieşti grosolane, care se ducea foarte des la Berlin ca să se sfătuiască cu ofiţeri prusaci purtînd coifuri cu vîrf ascuţit.

Scheurer-Kestner şi alţi partizani ai revizuirii procesului erau prezentaţi ca nişte evrei cu nas coroiat, îmbrăcaţi în paltoane de bancheri cu guler de blană, plătind bani din fonduri germane, folosind chipiul ofiţeresc ca minge de fotbal sau culegînd buruieni de pe mormîntul lui Ravachol ca să facă un „buchet pentru Zola”. În toate numerele apărea un soldat viguros şi ţeapăn, stînd drept, îndrăzneţ şi neclintit printre nemernici, veşnic viteaz: armata. Intelectualul era reprezentat ca o persoană deşirată, cu cap enorm şi cu steaua lui David pe frunte, purtînd un condei mai mare decît corpul, cu care îşi consemna „dezgustul pentru tot ce este francez”.

Singura variaţie a subiectelor era apariţia din cînd în cînd a „unchiului Sam”, reprezentat ca un „nou Gargantua”, care înfuleca Spania, arhipelagul Hawaii şi insulele Filipine, precum şi insula Porto-Rico.

Afacerea Dreyfus se infiltra în viaţa de fiecare oră şi de pretutindeni a Franţei. Ducîndu-se la un dentist pe care nu-l cunoştea, Leon Blum a dat peste un tînăr cu maniere şi ţinuta de ofiţer de cavalerie, care a spus aşa dintr-o dată atunci cînd noul său pacient s-a aşezat pe scaun: „Şi totuşi, n-au să îndrăznească să se atingă de Picquart!” Gaston Paris, competentul medievalist şi academician, şi-a încheiat un articol erudit asupra lui Filip cel Bun cu un apel emoţionant în favoarea justiţiei, ceea ce l-a categorisit pe loc ca partizan al

revizuirii. Paul Stapfer, decanul Facultății de litere din Bordeaux, a fost suspendat din funcție fiindcă într-un discurs funebru ținut pentru un coleg a făcut o aluzie discretă la opiniile revizioniste ale decedatului. În Legiunea de Onoare a izbucnit o adevărată furtună atunci cînd Zola a fost „suspendat", lucru care a reușit să-i mînie atît pe membrii cu grade militare care ceruseră să fie dat afară, cît și pe aceia care erau partizanii săi. Anatole France și alți membri ai Legiunii și-au scos panglică roșie de la butoniera. În cafenele, naționaliștii și revizioniștii se așezau la mese separate și la capetele opuse ale teraselor. Sate întregi luau și ele atitudine. Un locuitor din localitatea Samois, situată la 22 km de Paris, spunea că toți oamenii din satul lui erau partizani ai lui Dreyfus, în timp ce în satul Francoville, situat cu 5 sau 6 km mai cleparte, toată lumea era aproape fără nici o excepție contra lui Dreyfus.

În februarie 1898, la Diner Bixio, un club unde luau masa membri ai înaltei societăți, care se întîlneau acolo pentru plăcerea de a sta de vorbă unii cu alții, afacerea Dreyfus i-a făcut pe toți „să se tulbure și să se întristeze"; în martie, marchizul de Galliffet a spus că din cauza ei nu mai vrea să iasă din casă sau să facă vizite; în mai, conversația s-a învîrtit un timp în jurul chestiunii: „Americanii au aruncat ei înșiși în aer vasul – «Maine»?", dar în general nu s-a vorbit decît despre afacerea Dreyfus; în noiembrie, toată lumea era deprimată, astfel că unul din membrii clubului s-a simțit obligat să scrie în jurnalul său: „Nu-mi aduc aminte de o altă masă așa de tristă".

Sala în care a avut loc premiera piesei Lupii a lui Romain Rolland s-a transformat într-un cîmp de luptă. Rolland a scris-o în șase zile ca să arate lumii că Franța era sfîșiată „de una din cele mai dramatice probleme care pot preocupa conștiința omenească, o dilemă demnă de Corneille: sacrificarea patriei sau a justiției". Prezența colonelului Picquart într-o lojă și a colonelului du Paty de Clam într-un fotoliu de orchestra a produs o adevărată senzație printre spectatori. După prima lui arestare, Picquart fusese demis din armată, iar acum venise la teatru ca invitat al lui Edmond Rostand, a cărui piesa Cyrano de Bergerac, scrisă cu cîteva luni mai înainte, îl ridicase pe culmea celebrității.

Vreme de zece ani, amatorii francezi de teatru trăiseră sub influența deprimantă a scepticismului, simbolismului și ibsenismului cultivate de Teatrul liber. „Aveam nevoie de încredere, de idealuri, de strălucire – scria un critic – și atunci a venit Cyrano! În sfîrșit, setea noastră a fost potolită".

Seara premierei era dominată de spiritul lui Cyrano.

Atunci cînd personajul care îl reprezenta în piesă pe Picquart își înfrunta adversarul, spectatorii izbucniră în aplauze înainte de a-l fi auzit ce spunea. „întreaga sală se zguduia de la podea pînă la plafon". Strigătele obișnuite de Vive[116] și A bas![117] atinseseră o asemenea frenezie, încît unul dintre spectatori s-a simțit îndemnat să strige A bas la patrie![118], iar un anarhist de 13 ani aflat la balcon a țipat cu o voce ascuțită A bas le christianisme![119] Rolland se gîndea în sinea lui: „Ideile mele s-au spulberat. Dar nu-i nimic: ceea ce importă este piesa. Adevăratul spectacol este aici în sală. Se joacă istorie".

Ostilitățile continuară și a doua zi. L'Echo de Paris și La Presse și-au dat afară criticii dramatici, liceul Stanislas a contramandat o recepție pentru doamna Rostand, iar două ziare au început o campanie pentru boicotarea lui Cyrano, a cărui popularitate se dovedi totuși mai trainică decît legătura autorului cu Picquart. Romain Rolland scria în carnetul lui de însemnări: „Prefer viața aceasta de luptă liniștei mortale și abrutizării lugubre din ultimii ani. Dă-mi, Doamne, conflicte, dușmani, mulțimi care urlă, toată lupta pe care sînt în stare s-o dau".

Peguy exprima același sentiment: plictiseală din cauza calmului. Erau și alții care simțeau la fel. Senatorul Rinc își reamintea că în vara aceea toată lumea se aștepta la un atac prin surprindere. „într-o zi o să fim preveniți să nu dormim acasă de frică să nu fim atacați de către bandele antisemite, iar a doua zi de frică să nu fim arestați de către poliție. Era pasionant, simțeai că trăiești.

---

116 Trăiască!
117 Jos cu el!
118 Jos patria!
119 Jos creștinismul!

Nimic nu-i mai plăcut decît să fii activ şi să lupţi în credinţa că aperi o cauză".

Din ziua cînd, pe la începuturile afacerii Dreyfus, Joseph Reinach a adus la cunoştinţă musafirilor aflaţi în salonul doamnei Emile Straus că Dreyfus fusese condamnat pe nedrept, a început şi polarizarea politică a saloanelor. Pînă atunci, saloanele, care uneau lumea mondenă cu aceea a intelectualilor şi făceau legătura între împărţirile politice perfect delimitate dintre clase şi clici, jucau în Franţa acelaşi rol ca şi reuniunile de la castelele rurale în Anglia. Saloanele reprezentau piaţa ideilor şi bursa favorurilor sociale şi politice, dominate de aceeaşi preocupare absorbitoare: cine va fi următorul ales al Academiei Franceze, cine va îmbraca uniforma verde-închis pentru că, urmărit de privirile elitei Parisului, să facă elogiul defunctului nemuritor al cărui loc îl lua? Acum însă saloanele începură să se desfacă în unităţi separate, anihilînd procesul de unificare şi de amestecare, care fusese cel mai mare aport al lor.

De regulă, fiecare salon îşi avea un qrand homme[120] al său.

Doamna Aubernon, decana gazdelor, a început cu Dumas fiul şi a terminat cu D'Annunzio. În schimb, doamna Emile Straus, frumoasa Genevievă cu ochi negri şi limpezi şi cu privirea înfocată, atrăgea prea multe celebrităţi ca să se poată concentra asupra uneia singure. Fiică a compozitorului Halevy şi văduva a lui Georges Bizet înainte de a se fi căsătorit cu Straus, lăsînd profund mîhnit un întreg cortegiu de adoratori, reuşise să adune în salonul ei, înainte ca afacerea Dreyfus să fi început a face ravagii, sufletul şi sarea Parisului. Filosoful Henri Bergson, actriţă Rejane, lordul Lytton (pe timpul cît a fost ambasador al Angliei la Paris), profesorul şi chirurgul Pozzi, Henri Meilhac, libretistul operelor lui Offenbach, Jules Lemaître, Marcel Prevost, Forain, Proust, precum şi prinţesa Mathilde, al cărei salon era deschis miercurea, veneau cu toţii sîmbăta după-amiază la reuniunile ei de pe bulevardul Haussmann, aducînd cele mai recente ştiri în legătură cu ultimele întîmplări de la Camera Deputaţilor şi de la Quai d'Orsay, din teatre şi din redacţiile ziarelor. După comunicarea făcută de Reinach, Lemaitre a părăsit salonul doamnei Straus şi nu şi-a mai permis de-atunci încolo să împodobească alt salon decît pe acela de dreapta al contesei de Loynes. Plecarea lui a fost urmată şi de altele.

Centrul celor care cereau revizuirea procesului Dreyfus era salonul doamnei Arman Caillavet de pe Avenue Hoche, unde primirile se făceau duminica şi unde vedeta statornică era Anatole France, iar oaspeţi nelipsiţi Clemenceau, Briand, Reinach, Jaures şi Lucien Herr. Doamna Arman, care ţinea să fie înconjurată numai de scriitori şi de politicieni, refuza să primească nobilimea, cu excepţia doamnei de Noailles, partizana a lui Dreyfus, care „apărea ca o prinţesă orientală coborînd din lectica… pentru a-şi înflăcăra torentul cuvintelor cu focul privirilor ei". Cărţile lui Anatole France erau înşirate pe toate mesele, iar maestrul în persoană stătea în mijlocul unei mulţimi de oameni care veneau, plecau, se adunau în jurul lui, în timp ce el dizerta asupra unei teme preferate, întrerupîndu-se ca să salute pe oaspeţii care soseau, să se încline în stînga şi în dreapta, să-i prezinte unul altuia, să sărute mâna unei fiinţe palide şi feline înfăşurate într-o blana de şinşila şi continuînd să-şi reverse avalanşa de vorbe în legătură cu poezia lui Racine, paradoxul lui; Robespierre şi epigramele lui Rabelais.

Afacerea Dreyfus lua însă locul lui Rabelais. În salonul doamnei Aubernon, unde continuau să fie invitaţi musafiri din ambele tabere, discuţiile în legătură cu această afacere căpătau imediat un caracter pătimaş. „Petiţia aşa-numiţilor «intelectuali» este absurdă şi impertinenta – declară Ferdinand Brunetiere, editorul autoritarei Revue des Deux Mondes. – Au inventat acest nume ca să se înalţe deasupra altora, ca şi cînd scriitorii, savanţii şi profesorii ar fi mai presus de ceilalţi oameni… Ce drept au ei să se amestece într-o chestiune care priveşte justiţia militară?" Victor Brochard, profesor de filosofie antică la Sorbona, îi răspunse cu vehemenţă: „Justiţia nu se întemeiază pe tribunale, ci pe lege… A condamna un om pe baza unor probe care nu-i sînt prezentate nu-i numai un act ilegal, ci şi un asasinat judiciar… Conştiinţa franceză nu este reprezentată astăzi de către generali, sau de către Rochefort, sau de către zurbagiii de la La Libre Parole, sau de către Esterhazy, sau de către ducele d'Orleans al vostru, ci de către noi, intelectualii".

[120] O personalitate.

Cartierul general al dreptei era în salonul doamnei de Loynes de pe Avenue des Champs Elysees, unde domnea Jules Lemaitre. După o carieră inițială de demimondenă, doamna Loynes se căsătorise cu vîrstnicul conte de Loynes, devenise o forță recunoscută în făurirea academicienilor, iar în decursul timpului, guvernanta, mama, sora și probabil chiar amantă a lui Lemaitre, deși, după unele zvonuri răuvoitoare, prietenia dintre ei era doar platonică. Musafirii ei se întîlneau vinerea la cină într-o încăpere umplută cu mobilă îmbrăcată în plus, ornată cu nudul unei Minerve de marmură așezat pe placa șemineului și avînd pe perete un Meissonier pe care Boni de Castellane îl descria ca fiind de proastă calitate. Lemaitre, celebrul critic dramatic de la Le Journal des Debats, era un scriitor extrem de prolific, care se pricepea să scrie piese de teatru, poezii, nuvele, eseuri critice, biografii și cuvîntări de ocazie, articole politice, de opinie și de polemică. Atunci cînd au fost adunate după moartea sa, lucrările lui au umplut 50 de volume. Deși prin esență diletant ca gîndire, totuși, prin faimosul său strigăt de alarmă publicat de La Revue des Deux Mondes, el a apărat teatrul francez împotriva valurilor puternice ce se rostogoleau dinspre Nord, adică împotriva influenței lui Ibsen, Hauptmann, Sudermann și Strindberg, pentru că mai tîrziu să fie admis să intre, după cuviință, prin portalul Academiei Franceze. Lemaitre găsea că fructele democrației și ale dreptului de vot al bărbaților erau decepționante.

„Republica m-a vindecat de republică – scria el –, după cum viața m-a vindecat de romantism". Dezamăgit, de asemenea, de „jocurile literare", dorea din tot sufletul să joace rolul unui om de acțiune, să reînvie o cauză care să nu agite numai paginile revistelor, ci să pasioneze oamenii în carne și oase. În mod solemn și în aplauzele celor de față, a fost numit, în sufrageria doamnei de Loynes, președinte al Ligii patriei franceze, organizată de naționaliști ca să reunească pe intelectualii dreptei contra „inamicilor patriei". Comitetul Ligii cuprindea, printre alții, pe Vogue, Barres, Forain, Mistral, poetul redeșteptării provensale, pe compozitorul Vincent d'Indy și pictorul Carolus Duran. La prima ei întrunire publică, Liga a atras 15000 de participanți și a ajuns la 30000 de membri în prima lună. Lemaitre a fost ales președinte, pentru ca Liga să aibă și ea un academician de talia lui Anatole France. Deprins însă cum era cu zeflemeaua și cu văicăreala, Lemaitre n-avea stofă de conducător, astfel că după cinci minute de controverse se retrăgea din discuție dacă nu-și putea impune părerile.

Tandrul poet Francois Coppee nu era nici el mai eficient ca vicepreședinte. Mai mult sau mai puțin silit de stăruințele repetate ale prietenilor săi să accepte această funcție, Coppee se cufundă în nostalgia trecutului și scria povestiri medievale în versuri avînd ca subiect oamenii umili ai timpurilor trecute. Reușea să explice nelămurită lui impresie că religia și patriotismul, care făcuseră din Franța o țară mare, erau pe cale să dispară și că, în cazul cînd nu erau redeșteptate, se vor pierde în valul crescînd al materialismului.

Cei care dădeau Ligii energia de care avea nevoie și care o conduceau de fapt erau Barres, Drumont, Rochefort și Deroulede, conducătorul vechii Ligi a patrioților. La ședințele politice, Drumont se strica de rîs, spunînd: „Indivizii ăștia au să mă omoare". Rochefort, care nu-și aplecă urechea decît la propriile lui vorbe, obișnuia să spună nerăbdător, după o discuție îndelungată: „Da, da, e dezgustător. Ce canalii!", pentru că apoi să istorisească o anecdotă care îl încînta pe Coppee.

Totuși, simțeau că erau în joc lucruri extrem de serioase.

În spatele tuturor controverselor privind „le bordereau și le petit bleu", scria Leon Daudet, „se poate auzi zgomotul de pași ai legiunilor barbare". Mișcarea în favoarea lui Dreyfus însemna pentru ei ca dușmanul se afla în fața porților cetății.

Însemna revoluție. Însemna evrei, francmasoni, liber-cugetători, protestanți, anarhiști și internaționaliști.

Fiecare din ei vedea în această mișcare propriul lui inamic.

Barres considera că totul era „nefrancez", iar Arthur Meyer socotea că există „o alianță a anarhismului cu dreyfusismul", al cărei cult, „de două ori monstruos", avea drept preoți pe Anatole France și Octave Mirbeau. Brunetiere, în fine, vedea pretutindeni „individualismul… marea maladie a timpului nostru…

supraomul lui Nietzsche, anarhismul, le culte du moi".

Omul tare al guvernului radical care a venit la putere după alegerile din mai 1898 a fost ministrul de război Godefroy Cavaignac, un civil. Era un om de o corectitucline republicană rigidă, care se considera el însuşi drept îngerul răzbunător al corupţiei parlamentare. El a fost acela care a iniţiat ancheta în afacerea Panama şi din cauza ei îl detesta pe Clemenceau. În decursul celor şase luni ale anului 1895 cît a fost ministru de război ajunsese la convingerea că piesele dosarului secret erau adevărate, astfel că credea în mod ferm în vinovăţia lui Dreyfus. Deşi Meline, fostul preşedinte al Consiliului de Miniştri, încercase să trateze cazul afirmînd că nu mai era nimic de discutat după ce se dăduse un verdict, totuşi, Cavaignac se hotărîse să înfrunte problema pe faţă.

A pus de aceea să se cerceteze din nou documentele şi a ajuns la concluzia că, deşi Esterhazy era amestecat şi el, totuşi, verdictul dat împotriva lui Dreyfus era corect. A cerut de aceea arestarea atît a lui Esterhazy, cît şi a lui Picquart şi s-a prezentat în faţa Camerei Deputaţilor hotărit să înmormînteze o dată pentru totdeauna problema revizuirii procesului. Sumbru şi autoritar, le-a comunicat deputaţilor ca Esterhazy fusese achitat pe nedrept şi că va fi tratat drept complice, însă că el era „absolut sigur de vinovăţia lui Dreyfus". A trecut în revistă întregul istoric al cazului, i-a reconstituit eşafodajul, pe care susţinătorii lui Dreyfus îl dovediseră, piesă cu piesă, că este fals, şi a adus drept proba definitivă presupusa mărturisire a lui Dreyfus, precum şi scrisoarea lui Panizzardi, despre care Meline, care fusese pînă cu două săptămîni mai înainte preşedinte al Consiliului de Miniştri şi care se afla în sală, ştia de la italieni că era un fals. Atunci cînd Cavaignac a terminat, deputaţii s-au ridicat în picioare aplaudînd. Ministrul de război ridicase teribilă povară care apăsa asupra lor, astfel că votară cu 545 de voturi pentru, nici unul contra şi 19 abţineri, printre care era şi aceea a lui Meline, afişarea discursului la toate primăriile din Franţa. „Acum cazul acesta odios este înmormîntat – a spus în seara aceea la club de Vogue. – Dreyfus este înlănţuit de stîncă lui pe toată viaţa".

Aceasta întorsătură a reprezentat pentru susţinătorii lui Dreyfus o lovitură teribilă, „o clipă cumplită". Un ziarist a venit de-a dreptul de la Cameră ca să-i aducă ştirea lui Lucien Herr, care era în biroul lui cu Leon Blum. Ştirea i-a amuţit şi aproape că le venea să plîngă. Stăteau înmărmuriţi de indignare şi de deznădejde. Dintr-o dată, clopoţelul de la uşa de intrare suna şi în camera dădu buzna Jaures.

Înlăturînd gestul prin care prietenii săi îl invitau să ia parte la doliu, începu să-i dojenească cu o notă de triumf în voce: „Ce, şi voi?… Nu înţelegeţi că tocmai acum sîntem pentru prima dată siguri de victorie? Nu ne putem atinge de Meline, fiindcă n-a spus nimic. Cavaignac a vorbit însă, aşa că-1 vom doborî… De data aceasta, Cavaignac le-a spus documentelor pe nume, iar eu, da, eu, vă spun că sînt false, fiindcă se simte că sînt false, miroase a false. Nu sînt decît nişte falsuri. Sînt sigur de asta şi am s-o dovedesc. Falsificatorii au ieşit din vizuini: o să-i apucăm de gît. Terminaţi-o cu figurile acestea funebre. Faceţi ca mine: bucuraţi-vă!"

Jaures pleca, pentru că apoi să scrie Les Preuves o serie de articole care au apărut începînd din săptămîna aceea în revista socialistă La Fetiţe Republique.

Jaures susţinuse cauza lui Dreyfus încă dinainte de procesul lui Zola. Mic de statură, bondoc, viguros, avea o faţă roşie şi jovială care radia plăcerea de a lupta. Cu capul lui mare, barba zbîrlită şi cu îmbrăcămintea neglijentă, de sub pantalonii căreia se vedeau ciorapii albi, veşnic căzuţi, Jaures semăna cu imaginea în general acceptată a conducătorului muncitoresc. Şi totuşi, nu era de origine muncitorească, ci se trăgea dintr-o ramură mai săracă a unei familii burgheze respectabile. Fusese elev al Şcolii normale, unde excelase în greacă, latină şi studii umanistice, şi fusese prietenul şi colegul de clasa al lui Henri Bergson, precum şi rivalul acestuia atunci cînd era vorba de cele mai mari note luate la examene. În timp ce aştepta să depună mărturie în procesul lui Zola, s-a plimbat împreună cu Anatole France de-a lungul coridoarelor tribunalului, recitind poezii din secolul al XVII-lea. Atunci cînd urca cu paşi grei şi hotărîţi treptele tribunei de la Camera Deputaţilor şi dădea de duşcă un pahar de vin roşu înainte de a începe să vorbească, ascultătorii stăteau încordaţi în aşteptare, unii plini de respect, alţii ostili.

Vorbea cu o voce „splendid de amplă", pe care ar fi putut s-o coboare cu uşurinţă, făcînd-o totuşi să fie

auzită pînă la ultimele rînduri de bănci ale oricărei săli, dar pe care – după cum spunea Romain Rolland – îi făcea o plăcere senzuală s-o lase să răsune cu întreaga ei forță. Putea vorbi în felul acesta timp de o oră și jumătate sau chiar pînă la două ore în șir. Nu folosea notițe, iar întreruperile, în loc să-l tulbure, nu făceau decît să-i inspire noi idei. Atunci cînd era hărțuit cu întrebări, se juca cu adversarul „ca o pisică uriașă cu un șoarece, alintîndu-1, făcîndu-1 să sară într-o parte sau alta… pentru că apoi, lovindu-1 brusc, să-l strivească printr-un cuvînt decisiv".

Pentru Jaures, care condusese personal greva de la uzina Carmaux, țelul final al supremației politice a clasei muncitoare nu era o teorie, ci un scop realizabil, iar unitatea socialistă o necesitate pentru atingerea acestui scop. Convins de către Lucien Herr și de către alții de nevinovăția lui Dreyfus, a ajuns la concluzia că, în cazul cînd socialismul nu va lua parte la luptă contra nedreptății, se va discredita.

Însușindu-și însă cauza dreptății, își va pune amprenta pe victoria finală, își va deschide o nouă cale spre putere și se va acoperi de glorie morală. Așa cum o vedea el, afacerea Dreyfus putea deveni agentul de catalizare al unui front unit al stîngii condus de socialiști.

Tovarășii lui din Partidul Socialist nu-i împărtășeau absolut deloc înflăcărarea. Moderații, ca Millerand și Viviani, nu doreau să fie amestecați în chestiunea aceasta „obscură și periculoasă", iar extremiștii, conduși de Jules Guesde, deși în sinea lor erau de partea lui Dreyfus, se opuneau totuși intervenției partidului de teamă că ar putea să abată forța clasei muncitoare spre o cauză care nu era a ei. La ședința comitetului de partid care s-a ținut după publicarea lui J'Accuse, în care urma să se hotărască atitudinea ce trebuia luată în cazul cînd dreapta cerea darea în judecată a lui Zola, moderații s-au opus cu energie oricărei intervenții, preferind că partidul să-și păstreze libertatea de acțiune și să nu ia o poziție bătăioasă tocmai în ajunul alegerilor. „De ce să ne riscăm pentru Zola șansa de a fi aleși din nou? – spuneau ei. – Nu-i socialist… iar la urma-urmelor nu-i decît un burghez".

În timp ce diferitele grupuri se certau între ele, Guesde, iritat și dezgustat, deschise geamurile cu un gest ostentativ, ca și cînd ar fi avut nevoie de aer curat, și strigă: „Scrisoarea lui Zola este cel mai mare act revoluționar al secolului nostru".

N-a rămas însă decît la acest gest, fiindcă a semnat totuși manifestul, care declară: „Să lăsăm burghezia să se sfîșie în bucăți discutînd despre patrie, lege, justiție și despre alte cuvinte asemănătoare, care vor rămîne lipsite de orice semnificație atîta timp cît va dura societatea capitalistă".

Nelegiuirile comise în afacerea Dreyfus trebuiau folosite ca o armă pentru doborîrea burgheziei și nu drept motiv pentru „mobilizarea sau imobilizarea proletariatului în spatele unei grupări a lumii burgheze". Pentru socialiști, cazul Dreyfus nu era altceva decît lupta pentru putere între două grupări burgheze. Socialiștii nu puteau sprijini una din părți contra celeilalte fără să încalce legile luptei de clasă. „Între de Mun și Reinach – proclama Guesde –, păstrați-vă întreaga voastră libertate".

Însă, după cum afirmase de Mun, între cele două părți nu era loc pentru libertate. „Nici nu vă puteți închipui cît de hărțuit sînt – îi spunea Jaures lui Peguy. – Inamicii noștri sînt niște mielușei în comparație cu prietenii! Mă sfîșie fiindcă tuturor le este teamă că n-au să fie aleși. Mă țin de haina ca să mă împiedice să mă sui la tribună".

Descotorosindu-se de ei, Jaures a refuzat să tacă, astfel că și-a pierdut într-adevăr locul de deputat la alegerile din mai 1898, deși aceasta mai degrabă din cauza opoziției industriașilor din circumscripția sa electorală decît din cauza afacerii Dreyfus. Ca să aibă totuși o tribună de la care să-și susțină ideile, așa cum Clemenceau o avea pe L'Aurore, Jaures se îndrepta spre La Petite Republique, în care a început să scrie în fiecare zi cîte un articol politic. La apariția seriei de articole intitulate Les Preuves, pentru a putea ralia stînga la luptă pentru dreptate, a fost nevoit să-l declaseze pe Dreyfus: „Nu mai este nici ofițer, nici burghez – scria Jaures. – Prin suferințele lui, a fost despuiat de orice caracter de clasa… Nu-i decît o mărturie vie a crimelor guvernului… Nu-i nimic altceva decît însăși omenirea".

Diseca probăcu probă, analiza fiecare din argumentele și documentele lui Cavaignac, căuta să desprin-

dă zvonul şi şantajul de adevăr şi să dea de urma falsurilor. Impactul logicii lui şi seriozitatea lui perseverenţa i-au scos din amorţeala pe susţinătorii lui Dreyfus. Cavaignac turba de furie. La un dineu al cabinetului ministerial a propus ca toţi partizanii mai importanţi ai revizuirii procesului să fie arestati sub acuzaţia că conspira contra statului. Printre aceştia erau Mathieu Dreyfus, Bernard Lazăre, Rinc, Reinach, Scheurer-Kestner, Picquart, Clemenceau, Zola şi alţii.

La întrebarea sarcastică a unuia dintre colegii săi:,. De ce nu şi avocaţii?", Cavaignac a răspuns: „Firește" şi a adăugat pe listă numele lui Labori, precum şi acela al lui Demange, avocatul lui Dreyfus.

Cu toate acestea, Les Preuves îl tulburaseră. Pentru a răspunde anumitor acuzaţii aduse de Jaures, a ordonat să se facă o nouă examinare a documentelor, însă de data aceasta de către un ofiţer care nu avusese încă nimic de-a face cu cazul Dreyfus. Lucrînd noaptea la lumina unei lămpi, ofiţerul acesta a observat că hîrtia pe care era redactată scrisoarea hotărîtoare a lui Panizzardi era compusă din două jumătăţi lipite între ele şi care deşi erau de aceeaşi fabricaţie, aveau totuşi o liniatură de culoare uşor diferită.

Se dovedea astfel că colonelul[121] Henry folosise părţile nescrise din două scrisori autentice ale lui Panizzardi pentru ca să fabrice noul document. Rezultă că această scrisoare, crucială ca importanţă, era un fals. Alarmat de această descoperire, ofiţerul anchetator continua examinarea dosarului, dădu peste o adevărată întortocheală de nepotriviri, astfel că, raportîndu-şi, aşa cum îi cerea datoria, descoperirile, aruncă toată răspunderea în sarcina ministrului de război.

Cavaignac, învingătorul din afacerea Dreyfus, văzu dintr-o dată că argumentarea pe care o prezentase Camerei şi ţării se sfărîmase în bucăţi ca o bucată de sticlă. Piesa ei cea mai importantă era o înşelăciune, după cum înşelătorie era şi declaraţia lui care îi atrăsese ovaţiile naţiunii. Pentru un om avînd principiile lui era o imposibilitate ca descoperirea să fie muşamalizată: trebuia să facă faţă tragediei de a se fi înşelat. Faptul că nu făcea parte din armată uşura lucrurile. Ordonă deci ca colonelul Henry să fie arestat. Acesta fu transportat la închisoarea Cherche Midi, unde fusese întemniţat şi Dreyfus. În noaptea de 31 august 1898, colonelul Henry s-a sinucis cu ajutorul unui brici ce-i fusese lăsat.

Atunci cînd au auzit ştirea, unii ofiţeri s-au îngrozit, iar alţii chiar au plîns. Cele întîmplate erau o pată pe onoarea armatei „mai gravă decît Sedanul", a spus unul dintre ei. La ora 10 dimineaţa, Leon Blum, aflat în vacanţă la Zürich, a deschis uşa camerei sale din hotel portarului care îi aducea ştirea. „Nu cred c-am simţit în viaţa mea o emoţie mai mare… Imensă şi infinită bucurie care m-a străbătut îşi avea izvorul în triumful raţiunii.

Adevărul cîştigase în sfîrşit". De data aceasta, susţinătorii lui Dreyfus avură impresia sigură că îşi atinseră scopul.

Dintr-un anumit punct de vedere, aveau dreptate, fiindcă adevărul fusese dezvăluit. A-l impune însă era o altă faţă a lucrurilor.

Cavaignac îşi dădu demisia şi, în decurs de două săptămini, succesorul lui, cel de-al şaselea ministru de război de la arestarea lui Dreyfus, demisiona şi el. Plecîndu-şi capul în faţa unei situaţii acum inevitabile, guvernul supuse cazul Curţii de casaţie, a cărei sarcina era să decidă dacă o hotărîre data de o instanţă judecătorească trebuia menţinută sau casată. Această măsură, socotită ca o dovadă de neîncredere în armată, a provocat demisia unui alt ministru de război. În aşteptarea deciziei Curţii asupra competenţei sau necompetenţei ei de a judeca acţiunea, întreg Parisul fierbea de emoţie. Dacă Curtea de casaţie accepta cazul, dosarul secret trebuia verificat de către civili, lucru pe care armata se angajase să-l împiedice. În Anglia, sobrul ziar The Spectator era de părere că logica situaţiei trebuia să conducă la o lovitură de stat dată de armată. Tocmai cu speranţa de a provoca o asemenea lovitură, regaliştii şi fanaticii ligilor de dreapta răspîndeau la Paris zvonuri despre un complot, ţineau întruniri şi trimiteau bande angajate cu ziua ca să zbiere pe străzi. Era ora după care suspină de multă vreme Deroulede.

Agitator greu de redus la tăcere, poet şi deputat, cu picioare lungi şi nasul mare ca şi Don Quijote,

[121] Fostul maior Henry, acum avansat în grad. – Nota aut.

Deroulede vedea în orice înfățișare a republicii o moară de vînt cu care trebuia să se lupte. Veteran al războiului din 1870, întemeiase în 1882 Liga patrioților ca să mențină viu spiritul revanșei. Liga avea înscrise sub numele ei numerele „1870–18–", cu ultimele două cifre lăsate în mod semnificativ nescrise, precum și un moto cu o nobilă lipsa de sens: La France Quand Meme[122]. Deroulede scria versuri patriotice, îi detesta pe regaliști în aceeași măsură ca și pe republicani și avea „pătrunderea politică a unui copil".

Pentru ca să provoace o criză, se asociase cu Jules Guerin, șeful activ al Ligii antisemite, subvenționată de ducele d'Orleans, care spera să-și ocupe tronul ridicat pe valurile crizei. Tensiunea a crescut și mai mult atunci cînd greva celor 20000 de muncitori constructori de pe șantierul Expoziției din 1900 a forțat guvernul să aducă trupe ca să ocupe stațiile de cale ferată și să patruleze pe bulevarde. Se răspîndise zvonul despre o lovitură de stat plănuită pentru ziua de 25 octombrie, cînd Camera deputaților își reîncepea lucrările. Deroulede și Guerin convocară o întrunire uriașă de protest în fața palatului Bourbon, pentru ca oamenii să-și arate „încrederea în armată și oroarea lor față de trădători".

Socialiștii sau cel puțin o parte din ei își dădură seama că republica merită să fie apărată. Cu toate că-și dedicau forțele răsturnării sistemului politic existent, nu țineau ca el să fie răsturnat de către cei de dreapta. Ceva mai mult, fuseseră informați de comitetele locale ca neutralitatea lor în afacerea Dreyfus îi compromitea în ochii unora dintre alegători.

„Fiindcă dăm impresia că ne opunem tuturor formelor de republicanism burghez – scria un muncitor socialist din provincie –, multă lume ne consideră aliați ai reacționarilor monarhiști".

Conducătorii socialiști convocară o întrunire extraordinară a grupelor lor în vederea organizării unui front unit în fața pericolului, iar urgența situației părea să fie atît de mare, încît reușiră să formeze – deși temporar – un comitet mixt de vigilentă. Conformîndu-se procedeelor revoluționare potrivite împrejurărilor, comitetul hotărî să se întrunească în fiecare seară și să apeleze la popor ca să facă demonstrații de masă. La orizont se contura astfel posibilitatea unor ciocniri cu ligile de dreapta, a unei rebeliuni și chiar a unui război civil. Cuprinsă de o neliniște groaznică, Liga drepturilor omului, care îl sprijinea pe Dreyfus, ceru tuturor republicanilor să evite tulburările de stradă. Jaures considera însă că momentul propice al socialiștilor sosise: „Parisul vibrează în hotărîrea lui… proletariatul se organizează". Avertizat totuși de către Guesde că provocarea unei revolte ar face jocul generalilor, despre care se credea că de-abia așteptau să înceapă dezordinile pentru ca să pună mîna pe putere, comitetul de vigilentă se răzgîndi. Socialiștii nu vor provoca nici o tulburare, a anunțat el. „Grupurile revoluționare sînt gata să acționeze sau să se abțină, după cum vor fi împrejurările".

Așa de siguri erau regaliștii de „ziua cea mare", încît Andre Buffet, șeful de cabinet al ducelui d'Orleans, i-a telegrafiat pretendentului la tron ca prezența lui în ziua de 24 octombrie în apropierea orașului Bruxelles era „indispensabilă". Ducele, care era la vînătoare în Boemia, îi răspunse: „Trebuie să vin imediat sau pot să aștept aici? Afaceri urgențe". Intransigent, Buffet îi comunică tot telegrafic: „Apropiere frontiera necesară". Însă ducele, mai prudent, rămase acolo unde se afla.

Atunci cînd ziua cea mare sosi, Camera Deputaților era înconjurată de mulțimea care umplea Piața Concorde și străzile învecinate. Pretutindeni se strigau lozinci și fluturau steaguri roșii. „Parcă am fi fost în ajunul unei a doua Comune sau al unei lovituri de stat plănuite de un dictator". Situația era amenințătoare: pretutindeni se vedeau trupe și unități de poliție. Și totuși, ziua a trecut, iar republica a rămas în picioare, fiindcă dreptei îi lipsea acel agent chimic necesar unei lovituri de stat, adică conducătorul. Dreapta avea micii sau, mai degrabă, zgomotoșii ei fanatici, însă pentru răsturnarea guvernului legal al unei țări democrate este nevoie fie de ajutor străin, fie de un om cu stofă de dictator.

Așa cum a spus cu brutalitate Clemenceau atunci cînd Boulanger s-a sinucis cu un foc de revolver pe mormîntul amantei sale, în trupul „omului călare" sălășluia doar un „suflet de sublocotenent".

Evenimentele se precipitau. La 29 octombrie, Curtea de casație a anunțat că se consideră competentă

[122] Și totuși, Franța.

să judece cazul şi că va începe cercetările. VICTOIRE! – proclama L'Aurore cu aceleaşi caractere ca şi J'ACCUSE! Partizanii revizuirii procesului aclamară decizia, pe care o considerau că restabileşte puterea civilă asupra militarilor. Apoi, Curtea ceru să i se prezinte dosarul secret. Ministrul de război refuză şi îşi dădu demisia. Guvernul căzu şi el. În următoarele şapte luni, Curtea de casaţie deveni centrul bătăliei. Începînd de-atunci, dreapta trecu în defensivă, iar afacerea Dreyfus intra în perioada ei de maximă frenezie. Presa naţionalista insultă Curtea, taxînd-o drept „sanctuarul trădării", „filială a sinagogii", „bîrlogul iudelor", „coaliţia bursei cu bordelul".

Judecătorii erau, după caz, „mercenarii Germaniei", „valeţii sinagogii" şi „potlogari în hermină". Se exercitau presiuni de toate felurile, iar cele două părţi se acuzau reciproc că, corup judecătorii. Naţionaliştii reuşiră să smulgă cazul de la secţia penală a Curţii, care era considerată prea favorabilă susţinătorilor lui Dreyfus, pentru a-l trece ca să fie judecat în secţiuni unite, socotite mai uşor de influenţat.

Partizanii lui Dreyfus dezlănţuiră în acelaşi timp o furtună în legătură cu cazul lui Picquart. Pentru a-l împiedica să depună mărturie în faţa Curţii de casaţie, armata îl transferase la închisoarea Cherche Midi, de unde urma să fie trimis în faţa Consiliului de război. Liga drepturilor omului începu să organizeze în fiecare seară întruniri publice de protest atît în oraşele din provincie, cît şi la Paris. La Marsilia, numele şi prestigiul lui Jaures au atras la o întrunire 30000 de participanţi. Vorbitorii preferaţi au fost Jaures, savantul Duclaux, Anatole France, Octave Mirabeau şi Sebastien Faure. Muncitori şi burghezi, studenţi şi profesori, lucrătoare şi doamne din societate au umplut pînă la refuz sălile de întrunire şi au inundat trotuarele, i-au aplaudat pe oratorii renumiţi şi au plecat împreună în marş ca să strige „Vive Picquart!" sub zidurile închisorii Cherche Midi. În timpul acesta, adeziunile la protestul în legătură cu Picquart veneau nu cu sutele, ci cu miile, iar printre ele se aflau acelea aprţinînd unui număr de 34 de membri ai lui Institut de France, lucru care arata – aşa cum spunea Reinach – ce mare era distanţa parcursă de adevărul în marş. Printre noii semnatari se aflau Sarah Bernhardt şi Herve de Kerohant, editorul ziarului Le Soleil, care fusese mai înainte împotriva revizuirii procesului, dar care semna acum protestul ca „patriot, regalist şi creştin". Istoricul şi academicianul Ernest Lavisse se simţi destul de tare pe poziţie ca să acţioneze şi, ca un gest de protest personal, demisionă de la catedra pe care o deţinea la Saint Cyr.

Chiar şi anarhiştii, care se arătaseră pînă atunci disprețuitori şi indiferenţi, fură antrenaţi în această afacere. Mai înainte – după vorbele ziarului lor, Le Pere Peinard – taxaseră „suita" lui Dreyfus drept „o gaşcă de indivizi murdari" condusă de Clemenceau şi de „vechiul exploatator Scheurer-Kestner, broscoiul Yves Guyot (editorul lui Le Siecle), hidosul Reinach, cei trei răufăcători care au contribuit la născocirea legilor scelerate". Acum însă, cînd inamicii protestau împotriva suferinţelor la care erau supuşi cei doi deţinuţi martirizaţi, unul pe Insula Dracului şi celălalt la Cherche Midi, anarhiştii începură să facă acelaşi lucru pentru propriii lor martiri trimişi la muncă silnică în Guyana Franceză. Liga drepturilor omului se interesă de aceste cazuri şi reuşi să obţină graţierea a cinci dintre ei.

De asemenea, nici unele persoane aparţinînd cercurilor de dreaptă nu puteau să nu vadă adevărul. Doamna de Greffulhe, zeiţa elitei, care se convinsese în secret de nevinovăţia lui Dreyfus, i-a scris kaiserului cerîndu-i permisiunea să-l viziteze pentru ca să afle dacă Germania îl folosise într-adevăr pe Dreyfus ca spion. Singurul răspuns pe care l-a primit a fost un coş mare de orhidee. Proust istoriseşte schimbarea suferită de personajul său prinţul de Guermantes, care îi mărturisea lui Swann că după sinuciderea colonelului Henry a început să citească pe ascuns în fiecare zi Le Siecle şi L'Aurore. Fără să ştie unul de altul, el şi soţia lui i-au cerut abatelui să ţină o slujbă pentru Dreyfus şi familia lui, descoperind, spre surprinderea amîndurora, ca şi abatele îl credea nevinovat pe evreu. De asemenea, observînd că fata din casă, pe care o întîlnise pe scară ducînd prinţesei micul dejun, ascunsese la vederea lui ceva sub şervet, prinţul a descoperit că era vorba de L'Aurore.

Cu excepţia generalilor încăpăţînaţi, prinşi în cursa propriilor lor fapte, unii ofiţeri cu grade mai mici se simţeau şi ei adînc tulburaţi. „Vorbind numai între noi, fără să fie nici un străin de faţă – îi spunea un

ofițer lui Galliffet în timp ce călătoreau cu trenul –, noi nu ne opunem chiar atît de mult revizuirii cît crede lumea. Dimpotrivă, și noi am vrea să se facă lumină și să-i vedem pedepsiți pe vinovați, astfel ca, în cazul cînd s-ar fi comis nedreptăți, răspunderea sa s-o poarte armata", își dădea seama că, în cazul cînd Picquart ar fi fost judecat și condamnat, opinia publică ar fi luat o atitudine ostilă armatei.

Paharul amărăciunii pe care trebuia să-l bea armata s-a umplut atunci cînd, în aceeași săptămînă în care Curtea de casație a început studierea dosarelor, s-a dat ordin ca colonelul Marchand să fie rechemat de la Fashoda. Jaures condamnase cu vehemență această aventură imperialistă, socotind-o drept o crimă a capitalismului care primejduise în mod nesocotit pacea, fără să se gîndească la consecințele pe care le-ar fi putut avea provocarea adusă Angliei. Ca și cînd capacitatea lui de intuiție, foarte puternică dealtfel, ar fi fost mărită și mai mult de cazul Dreyfus, el scria, presimțind parcă evenimentele ce aveau să vină: „Pacea a fost lăsată la voia întîmplării. Dacă va izbucni totuși, războiul va fi de foarte mari proporții și teribil. Va fi pentru prima dată un război mondial, care va atrage în vîrtejul lui toate continentele. Capitalismul a extins cîmpul de luptă, astfel că întreaga planetă se va înroși de sîngele unei mulțimi nenumărate de oameni. Nu se poate aduce o acuzație mai violentă acestui sistem social".

Afacerea Dreyfus continua să se desfășoare în aceeași atmosferă de frenezie. Cînd Reinach a scris o serie de articole în Le Siecle prin care îl acuza pe colonelul Henry că ar fi avut un „interes personal" ca să-l distrugă pe Dreyfus, Drumont a convins-o pe doamna Henry să-l dea în judecată pe Reinach pentru calomnie și a deschis în ajutorul ei o listă de subscripție care a devenit focarul de raliere al naționaliștilor de toate felurile. Deasupra ferestrelor de la birourile ziarului La Libre Parole de pe bulevardul Montmartre a fost întinsă o pînză pe care era scris: „Pentru văduva și copilul orfan al colonelului Henry și împotriva evreului Reinach" și care era iluminată noaptea. În decurs de o lună, 15000 de oameni au subscris 130000 de franci. Numele și declarațiile lor ofereau o istorie a dreptei de atunci și din toate timpurile. Suma cea mai mare, de 500 de franci, a fost subscrisă de contesa Odoft de Montesquiou, iar cea mai mică, de 30 de sous, de către un locotenent „sărac de bani, dar bogat în ură". Ura – în special ura contra evreilor – se exprima în toate felurile: să fie jupuiți de vii, însemnați cu fierul roșu, fierți în ulei, arși cu vitriol, castrați sau supuși la alte forme de pedepse. Mai era apoi ura contra străinilor și a intelectualilor, precum și „o ură veche de 500 de ani împotriva Angliei". Totuși, mulți își ofereau banii numai din afecțiune sau milă față de văduvă și de copil. Unele scrisori se terminau cu Vive! Pentru Drumont, Rochefort, Deroulede, Guerin, Esterhazy, ducele d'Orleans, l'Empereur, le Roi, eroii de la Austerlitz și Ioana d'Are. Ținta principală a atacurilor era Reinach, iar Dreyfus aproape că nici nu era menționat. Generalul Mercier a subscris 100 de franci fără nici un comentariu, iar poetul Paul Valery trei franci „nu fără să fi chibzuit îndelung".

Tocmai cînd surescitarea ajunsese la culme, președintele Franței, Felix Faure, muri pe neașteptate și în condiții ciudate. Oamenii avură sentimentul că se întîmplase ceva de neexplicat, iar adevărul era într-adevăr prea jenant pentru ca să poată fi spus pe față. Mîndru de bravurile lui amoroase, președintele Faure murise săvîrșind una din ele într-o cameră de la parterul palatului Elysee. În atmosfera aceea deja încărcată cu agresivitate și neîncredere se adăugase acum efluviul unei întîmplări mușamalizate.

La alegerile care s-au ținut în toiul isericei bătălii în legătură cu competență Curții de casație, Emile Loubet, președintele Senatului, un republican cumpănit și simplu, de origine țărănească, a fost ales președinte al republicii, învingîndu-1 pe candidatul conservator Meline. În calitatea lui de fost președinte al Consiliului de Miniștri în timpul scandalului Panama, Loubet era disprețuit de către naționaliști. Calificau alegerea lui drept „o insultă adusă Franței", „o provocare față de armată" și „o victorie a trădării evreiești". Cete de zurbagii angajați pe bani și trimiși să-l huiduiască în timp ce parcurgea în trăsura de gală distanța dintre gara Saint-Lazare și palatul Elysee făceau o larmă așa de teribilă, încît nu se putea auzi nici măcar fanfara care cînta Marsilieza. „Republica n-are să se prăbușească în mîinile mele – a spus calm Loubet. – Ei știu acest lucru și tocmai asta-i scoate din sărite".

Aflată într-o stare de excitare nestăpînită, dreapta se pregătea totuși s-o facă să se prăbușească. „într-o

săptămînă îl vom alunga pe Loubet de la preşedinţie", se lauda Jules Lemaitre. Funeraliile oficiale ale lui Faure au fost alese drept prilej pentru lovitura de stat. Armata trebuia convinsă să salveze ţara. Membrii ligilor credeau că puteau face acest lucru printr-o aclamaţie, printr-un gest sau folosind o împrejurare, astfel că nu-şi băteau capul să se organizeze în mod serios. Planul lor era să oprească din mers escortă militară a cortegiului prezidenţial în timp ce se întorcea de la cimitir la cazarma ei din Place de la Nation şi s-o determine să cucerească palatul Elysee. Deroulede, care conducea, însoţit de Guerin, o ceată de 200 de naţionalişti culeşi de pe drumuri, a apucat frîul calului călărit de generalul Roget, comandantul escortei, strigînd: „La palatul Elysee, domnule general! Urmează-ne, domnule general, urmează-ne! Spre Piaţa Bastiliei! Spre Primărie! Prietenii ne-aşteaptă! Vă rugăm, domnule general, salvaţi Franţa, instituiţi republica poporului şi daţi-i afară pe parlamentari!" Generalul nu-şi pierdu cumpătul şi continuă să înainteze, în timp ce mulţimea, ignoranta, dar dispusă să colaboreze, strigă: „Salvaţi Franţa! Trăiască armata!", iar soldaţii, tîrînd cu ei pe Deroulede şi pe adepţii lui, se îndreptau spre cazarmă şi intrau pe porţile ei. Deşi şi-a desfăcut haina pentru ca să-şi arate eşarfa de deputat, semnul imunităţii parlamentare, Deroulede fu totuşi transportat la secţia de poliţie, unde a fost pus sub acuzare pentru rebeliune, oferind astfel la procesul lui un nou motiv de lupte pasionate. Eşecul acestei acţiuni nu a micşorat cu nimic speranţele dreptei. În luna următoare, Liga antisemită a primit 56000 de franci de la ducele d'Orleans şi 100000 de franci de la Boni de Castellane.

Nici n-apucaseră oamenii să-şi tragă răsuflarea tăiată de aceste evenimente, că verdictul pe care îl aştepta întreagă Franţa fu anunţat de către Curtea de casaţie. Patruzeci şi şase de judecători îmbrăcaţi în robe stacojii cu borduri de hermina se pronunţaseră pentru revizuirea procesului Dreyfus. Un crucişător fu trimis ca să aducă, pentru a fi judecat din nou, pe deţinutul de pe Insula Dracului. Zola se întoarse din Anglia şi scrise un articol căruia L'Aurore îi dădu titlul JUSTICE!, tipărit cu caracterele bine cunoscute publicului francez. Zola vedea forţele tuturor grupărilor şi partidelor împrăştiate într-o imensă dezbinare, care împărţea Franţa în două tabere: forţele reacţiunii şi ale trecutului, pe de o parte, şi cele ale dreptăţii şi viitorului, pe de alta. Era ordinea de bătaie logică, necesară desăvîrşirii sarcinilor pe care şi le pusese revoluţia din 1789. Cu optimismul inepuizabil al epocii lor, susţinătorii lui Dreyfus salutară decizia Curţii de casaţie, considerînd-o drept crainicul justiţiei sociale din secolul ce era pe cale să se nască.

În Franţa, imensa povară a ruşinii părea înlăturată şi înlocuită cu mîndria. „Care altă ţară – scria corespondentul lui Le Temps la Haga, unde se întrunise Conferinţa păcii – a avut vreodată privilegiul să facă inima lumii să bată atît de repede aşa cum am reuşit noi în ultimii trei ani?" Revizuirea procesului nu însemna numai triumful justiţiei, ci şi „libertatea omenirii". În afară de francezi, mai erau şi alţii care aveau acest sentiment al universalului. William James, care se afla într-o călătorie prin Europa, a scris atunci cînd a început să întrezărească lumina pătrunzînd în cazul Dreyfus: „S-ar putea să fie una din acele crize morale care devin puncte de plecare şi de culminaţie, lăsînd în urma lor tradiţii, strigăte de raliere şi noi figuri".

În schimb, furia naţionaliştilor ajunsese la paroxism.

Caran d'Ache a desenat o caricatură reprezentîndu-1 pe Dreyfus cu un surîs afectat pe faţă, iar pe Reinach cu un bici în mâna ordonînd: „Vino-ncoace, Marianne!" Pe coperta revistei l-a desenat pe Zola ieşind dintr-o gaură de closet, ţinînd în braţe o păpuşă care-1 reprezenta pe Dreyfus. Desenul avea subtitlul: „Adevărul se înalţa din fîntîna lui".

Furia provocată de decizia Curţii s-a descărcat a doua zi în capul preşedintelui Loubet, care asista la cursele de la Auteuil. Lucrurile s-au întîmplat în duminica marilor curse de cai cu obstacole, cel mai fastuos eveniment al sezonului. În timp ce trăsura preşedintelui se îndrepta spre tribună, grupuri de domni bine îmbrăcaţi, purtînd la butoniere garoafele albe ale regaliştilor şi albăstritele antisemiţilor, începură să strige ritmat, într-un zgomot ca de tunet: „De-mi-si-a! Pa-na-ma! De-mi-si-a! Pana-ma!", în timp ce-şi agitau bastoanele. Loubet şi-a ocupat locul în mijlocul huiduielilor şi al ameninţărilor. Dintr-o dată, un bărbat înalt şi cu mustaţa blondă, purtînd o garoafă albă la butoniera şi cravata albă la gît, identificat după aceea că fiind baronul Fernand de Christiani, se detaşă din grupul manifestanţilor, se repezi la tribună, urcînd treptele două

cîte două, şi îl lovi pe preşedinte în cap cu un baston gros. Femeile izbucniră în ţipete. A urmat o tăcere bruscă, provocată de stupoare şi apoi un vacarm imens atunci cînd însoţitorii agresorului se repeziră ca să-l scape din mîinile gărzii. Unii fură arestaţi, iar alţii se îndreptară răcnind spre poliţişti, lovindu-i cu bastoanele. Era „un tărăboi infernal: Generalul Zurlinden, guvernatorul Parisului, ceru telefonic să i se trimită ca întărire trei detaşamente de cavalerie. Deşi profund zdruncinat, Loubet i-a cerut contesei Tornelli, soţia ambasadorului italian, aşezată lîngă el, scuze pentru dezordinele întîmplate. „A fost un loc de cinste pentru mine", i-a răspuns ea.

Atacînd cilindrul de pe capul lui Loubet, regaliştii atacaseră republică, astfel că toată lumea era uluită şi indignată. La palatul Elysee veneau în valuri telegrame din partea comitetelor şi a consiliilor municipale din toată Franţa, exprimînd o loialitate mai profundă decît ar fi fost de aşteptat în urma celor ce se întîmplaseră în ultimii ani.

Loubet anunţa că, deoarece fusese invitat, intenţiona să asiste duminica următoare la cursele de la Longchamps.

Astfel prevenite, ligile şi ziarele ambelor părţi convocară demonstraţii şi îşi adunară batalioanele. Guvernul lua măsuri extraordinare de precauţie. De-a lungul drumului dintre palatul Elysee şi Longchamps fură înşiruite 30 de escadroane de cavalerie şi o brigadă de infanterie, toate în ţinută de campanie, în timp ce pe cîmpul de curse erau postaţi din zece în zece metri în jurul terenului şi la fiecare ghişeu de pariuri dragoni din Garda republicană înarmaţi cu carabine. Peluza era păzită de poliţia călare. De-a lungul itinerariului şi pe cîmpul de curse se strînseseră peste 100000 de oameni, mulţi dintre ei purtînd la butoniera trandafirul roşu al stîngii. Ameninţarea dreptei îi scosese din nou în stradă pe muncitori, poate nu atît ca să apere statul burghez, cît că să înfrunte pe reprezentanţii clasei conducătoare. Deşi prezenţa a peste şase mii de apărători ai ordinii a împiedicat o izbucnire a unor tulburări mai însemnate, totuşi, în tot cursul zilei demonstranţii s-au ciocnit între ei, s-au produs dezordini şi încăierări izolate, au răsunat aclamaţii şi huiduieli, s-au făcut sute de arestări şi au fost răniţi reporteri, poliţişti şi demonstranţi. În timp ce mulţimile se revărasu pe înserate spre Paris, tulburările au început să bîntuie cafenelele: strigătele de „Vive la Republique!" se înfruntau cu cele de „Vive L'Armee", sticlele, paharele, carafele şi tăvile zburau prin aer, mesele şi scaunele serveau drept arme, poliţia a fost obligată să şarjeze, astfel ca mînia, numărul capetelor sparte şi animozităţile naţionale nu făceau decît să crească. Chiar în afară Parisului, ca, de exemplu, la o pensiune din Brest unde luau masa ofiţeri şi profesori, „oamenii aceia tineri, animaţi în egală măsură de dragoste pentru Franţa", nu puteau sta de vorbă sau să-şi comunice unul altuia gîndurile fără să ajungă la duel. Venise vremea – aşa susţinea Le Temps – pentru un „armistiţiu al Domnului"[123].

Şi totuşi, pasiunile nu voiau să se liniştească. După ce guvernul căzu din nou la o săptămînă după evenimentele de la Longchamps, temerile şi dificultăţile ce trebuiau înfruntate de cei aflaţi la putere erau aşa de mari, încît vreme de opt zile nimeni n-a fost în stare să formeze un alt guvern. În vidul astfel format, omul care s-a prezentat cu intenţia de a „lichida" afacerea Dreyfus a avut posibilitatea să impună condiţii care ar fi fost socotite drept inacceptabile în alte împrejurări. Omul acesta era Rene Waldeck-Rousseau, în vîrstă de 53 de ani, avocat de frunte din Paris şi orator strălucit, cunoscut drept „Pericle al republicii". Catolic din Bretania, bogat şi de familie bună, cu un aer impozant şi înfăţişare britanică, purta părul şi mustaţa tunse, îi plăceau vînătoarea şi pescuitul, picta cu talent acuarele şi se-mbracă în mod impecabil. Fiindcă se purta aşa de îngrijit, Rochefort îl poreclise Waldeck le pommade[124]. Admirat de radicali şi aprobat de centrişti, el reprezenta le juste milieu[125].

Pe măsură ce rejudecarea procesului se apropia, afacerea Dreyfus se îndrepta spre punctul ei culminant. Pentru a se putea menţine la putere sub loviturile violente la care se aştepta, Waldeck s-a hotărît să formeze

---

123 Interzicerea oricărui act de violenţă sau de ostilitate începînd de miercuri seara şi pînă luni dimineaţa, impusă de biserică în secolul al Xl-lea.

124 Waldeck pomădatul.

125 Linia de mijloc.

un guvern neagreat în egală măsură de ambele părți, astfel ca forțele contrarii să se anuleze. A ales drept ministru al comerțului pe Millerand, un socialist, iar ca ministru de război pe marchizul de Galliffet, erou pe cîmpul de luptă și „măcelar" al Comunei din Paris. Agitația cu care a fost întîmpinat în presă și în Parlament acest expedient remarcabil a fost unică în felul ei.

„Nebunie curată… demenţă completă… monstruozitate… infamie!" erau strigăte care se auzeau venind din amîndouă părțile. Numirea lui Millerand nu numai că i-a înfuriat pe cei de dreapta, dar a produs indignare printre socialiști, care a dus la o sciziune de proporții majore și de importanță istorică în propriul lui partid și în Internaționala socialistă.

După părerea socialiștilor, acceptarea unei funcții într-un guvern capitalist era o trădare. Profund mîhnit, Jaures l-a rugat pe Millerand să respingă oferta, lucru pe care acesta a refuzat să-l facă. Waldeck alesese cu bună știință un om pentru care atracția unei funcții înalte era prea puternică pentru ca să-i poată rezista. Socialiștii trebuiau să facă acum față alternativei de a sprijini sau nu guvernul Waldeck atunci cînd se va pune la Camera chestiunea votului de încredere. Dacă guvernul pierdea, perspectiva nu putea fi decît haosul. Jaures a fost, pînă la urmă, convins de argumentul lui Lucien Herr: „Ce triumf pentru socialism dacă republica nu poate fi salvată fără să se facă apel la partidul proletariatului!" Grupul lui Guesde, în schimb, rămăsese atașat luptei de clasă. „Noi, socialiștii – declară Guesde –, pătrundem în Parlament ca într-un stat inamic, numai ca să luptăm împotriva dușmanului de clasă".

Uniunea socialistă se rupse în două: 25 de deputați socialiști se declarară de acord să sprijine guvernul, iar 17 refuzară.

Guesde își incinta partizanii cu propunerea captivantă de a saluta intrarea la Camera a guvernului cu strigăte de „Vive la Commune!", dar, pentru ca să nu se pomenească aliați cu cei de dreapta, să se abțină atunci cînd se va face votarea.

În ziua următoare, timp de zece minute, grupul Guesde a rămas în picioare, copleșind pe noii miniștri cu strigăte că „Vive la Commune! I bas les fusilleurs! I bas Vassassin![126]". Obiectul tuturor acestor invective, generalul marchiz de Galliffet, prinț de Martigues, în vîrstă de aproape 70 de ani, privea ironic scena, pe jumătate satisfăcut și pe jumătate dezgustat. Luptase în Crimeea, Italia, Mexic, Algeria și la Sedan. Impresionat de patriotismul și de spiritul combativ al marelui Gambetta, Galliffet a devenit și a rămas un republican loial, disprețuindu-l fățiș pe Boulanger. Devotat capacității de luptă a armatei și atașat de Picquart, care servise sub comanda lui, Galliffet devenise un partizan al revizuirii procesului Dreyfus. Bravînd la Cameră zeflemelele extremiștilor lui Guesde, s-a ridicat dintr-o dată în picioare și a strigat: „Asasinul Prezent!" Vacarmul deveni general. Naționaliștii, radicalii, centriștii, toți vociferau și amenințau cu pumnul.

Millerand, avocat ca și Waldeck, cu părul cărunt tăiat en brosse[127], cu lornion, mustața neagră și îngrijită și cu ținuta corectă și agresivă, își ieșise din fire. Mustața îi tremura și el semăna cu „o pisică uriașă prinsă de o ploaie torențială".

Galliffet a fost văzut notîndu-și niște nume, lucru pe care l-a explicat mai tîrziu: „M-am gîndit că aș face bine să-i invit pe tipii aceștia la masă". Waldeck a stat la tribună timp de o oră încercînd să vorbească, fără să poată fi auzit însă mai mult de zece minute. A luptat cu desperare, reușind să obțină confirmarea guvernului cu o majoritate de 26 de voturi.

Data rejudecării procesului Dreyfus de către Curtea marțială din orașul de garnizoană Rennes, localitatea aceea îndepărtată, catolică, aristocratică și prin tradiție contrarevoluționară din Bretania, era fixată pentru 3 august 1899, la șase săptămîni după întîmplările de mai sus. Franța fremăta în așteptare, și, pe măsură ce săptămînile treceau, apropiind data procesului, încordarea din sufletele oamenilor creștea. Ochii întregii lumi erau îndreptați spre Rennes.

Toate ziarele străine mai importante și-au trimis acolo cei mai buni corespondenți. Lordul Russell of

[126] „Trăiască Comună! Jos cei care au dat ordin să se tragă! Jos asasinul!"
[127] Ca peria.

Killowen, președintele Curții de justiție a Angliei, a venit să asiste ca observator. Orașul era înțesat de toți cei care jucaseră un rol mai însemnat în cazul Dreyfus, de sute de ziariști francezi și de personalități importante din cercurile politice, sociale și literare. Dosarul secret a fost adus de la Paris închis într-o cutie de oțel introdusă într-un cheson de tun. Lumea nu discuta decît de verdictul ce urma să fie dat. Pentru susținătorii lui Dreyfus, achitarea ar fi însemnat reabilitarea acestuia, în timp ce pentru naționaliști ar fi fost o lovitură mortală și de necrezut, care nu trebuia lăsată să se producă.

Ca și cînd ar fi primit de la cineva un ordin, ei reveniră la tema primului șantaj: Dreyfus sau armata. „Trebuie făcută o alegere", scria Barres în Le Journal; Rennes, spunea el, era Rubiconul. „Dacă Dreyfus este nevinovat, atunci sînt vinovați șapte miniștri de război, iar ultimul din ei este mai vinovat decît primul", repeta ca un ecou Meyer în Le Gaulois. Plecînd spre Rennes ca să depună ca martor, generalul Mercier dădu un ordin de zi în care spunea: „Dreyfus va fi condamnat și de această dată. Fiindcă în această afacere este cu siguranță vinovat cineva, iar cel vinovat este sau el sau eu. Deoarece eu sînt, bineînțeles, nevinovat, atunci vinovatul este el… Dreyfus este un trădător și am s-o dovedesc".

La ora șase a dimineții de 8 august, Curtea s-a reunit în prezența unei asistente compuse din 600 de persoane, în sala liceului, singura din Rennes care era îndeajuns de încăpătoare ca să cuprindă atîta lume. Pe primul rînd de scaune se afla, alături de Casimir-Perier, fostul președinte al republicii, generalul Mercier, cu fața lui galbenă, plină de încrețituri și lipsită, ca de obicei, de orice expresie, iar alături de el văduva colonelului Henry înfășurată în lungul și negrul ei val de doliu. Rîndurile de scaune din spatele lor erau ticsite cu diferite persoane oficiale, ofițeri în uniformă, doamne în rochii ușoare de vară și peste 400 de ziariști. Colonelul Jouaust, președintele Curții, compusă din șapte judecători militari, ordona cu o voce răgușită din cauza tensiunii clipei:

„Introduceți acuzatul".

Dintr-o dată, toată sporovăiala se potoli ca prin farmec, toate gurile se închiseră, iar oamenii părură că-și rețin răsuflarea atunci cînd printr-o singură mișcare toate capetele se întoarseră spre o ușiță practicată în peretele din dreapta.

Privirile se fixau asupra ei cu un fel de groază, ca și cînd le-ar fi fost frică să nu apară o stafie. Fiindcă acuzatul era într-adevăr o stafie, un om asupra căruia nimeni din sala nu-și aruncase privirile timp de aproape cinci ani și pe care, cu excepția membrilor de familie, a avocaților și a primilor acuzatori, nu-l văzuse nimeni niciodată. Vreme de cinci ani, el fusese prezent în mințile lor nu ca om, ci ca idee. Și acum, omul acesta urma să intre pe ușă, iar ei aveau să-l privească pe Lazăr cel înviat din morți. Trecu un minut și apoi încă unul, în timp ce oamenii, aflați în așteptare, stăteau cuprinși de tăcere, de o tăcere plină de spaimă, „o tăcere cum nu s-a mai abătut niciodată asupra unei mulțimi".

Ușa s-a deschis și s-au ivit doi soldați, iar între ei avansa un om slab, sleit de puteri și descărnat, o zdreanță umană, care nu arata nici tînăr, nici bătrîn, cu fața zbîrcită și pielea uscată, cu un trup care părea aproape golit de viață, dar care se ținea totuși drept, de parcă ar fi vrut să nu se prăbușească pe ultimii cîțiva metri ce-i avea de parcurs între ușă și boxa acuzaților. Neschimbat rămăsese doar pince-nezul lui, atît de bine cunoscut din poze. Un fior de „oroare și de milă" îi străbătu pe cei din sală, iar privirea pătimașă a lui Picquart, a cărui viață fusese schimbată în mod ireparabil din cauza acestui om, era atît de intensă, încît putea fi simțită de cei aflați între el și acuzat. Unii din cei aflați de față, a căror poziție în ierarhia socială fusese schimbată sau distrusă, cum erau Clemenceau sau Cavaignac, îl vedeau pentru prima oară.

Vreme de patru ani și jumătate, Dreyfus aproape că nu spusese sau nu auzise o singură vorbă. Boala, soarele tropical, perioadele de timp în care fusese ținut în lanțuri sau brutalizat, atunci cînd nebunia din Franța se reflecta în gesturile temnicerilor lui, îl storseseră de puteri. De-abia putea vorbi și înțelegea cu greutate ce i se spunea. În timp ce urca cele trei trepte ale estradei, se clătină cîteva clipe, se redresă, salută cu o expresie de nepătruns a feței, ridică mîna înmănușată ca să depună jurămîntul și își scoase pălăria, dînd la iveală părul albit înainte de vreme. Stătea pe estradă de parcă era o statuie. Nu știa nimic despre evoluția

cazului sau, despre bătăliile din presa, dueluri şi petiţii, răzmeriţe şi mulţimile de pe străzi, ligi, procese şi urmăriri în justiţie pentru calomnie, despre apeluri şi lovituri de stat. Nu auzise nimic despre Scheurer-Kestner şi Reinach, despre arestarea lui Picquart şi procesul lui Zola, despre judecarea la Consiliul de război a lui Esterhazy, despre sinuciderea colonelului Henry sau despre atacul săvîrşit asupra persoanei preşedintelui Franţei. Impresia pe care a făcut-o asupra multora în timpul procesului a fost nefavorabilă. Inflexibil în hotărîrea de a nu-şi permite nici un gest care ar fi însemnat un apel la compătimire, a provocat ostilitatea multora care veniseră cu gîndul să-l ajute. G.A. Henty, care, ca şi mulţi alţi englezi, venise convins că acuzaţia fusese inventată, a început să aibă îndoieli. „Omul arăta şi vorbea ca un spion…Şi dacă nu este cu adevărat spion, atunci să mă ia dracu dacă n-ar trebui să fie". Henty susţinea părerile ultimilor romantici, care socoteau că conceptele abstracte, cum era acela de justiţie, erau absolut clare şi că oamenii cu o comportare bizară trebuiau să fie spioni.

După cum nu Dreyfus fusese acela care montase afacerea în curs, tot aşa nici rezultatul procesului nu urma să depindă de impresia pe care o făcea. Hotărîrea era alternativa pe care generalul Mercier o formulase cu mult timp înainte şi tot Mercier era acela care printre sutele de alţi martori a dominat procesul. Cu o autoritate glacială şi cu o arogantă încredere în sine, şi-a luat întreaga răspundere pentru ordinul ca dosarul secret să nu fie pus la dispoziţia apărării, ordin pe care l-a numit „o hotărîre morală". Aflat la bara martorilor, refuza să răspundă la întrebările care nu-i conveneau şi intervenea din sală în dezbateri fără să fie întrebat. Atunci cînd dosarul secret a fost adus pentru examinare, a ordonat că publicul să fie evacuat din sală, iar Curtea s-a supus. Cinismul răspunsurilor lui la întrebările puse de Curte în legătură cu tăinuirea anumitor probe de către armată era, după mărturisirile lui Reinach, „aproape de admirat… ca şi cînd crima putea fi sursa unui fel de frumuseţe". Mercier „are halucinaţii – scria Galliffet. – I se pare că Franţa este întruchipată în persoana lui… dar, cu toate acestea, este un om onorabil".

Pe măsură ce treceau săptămînile, ocupate cu interogatoriile şi cu depoziţiile, cu succesiunea de martori angajaţi personal sau din pasiune în proces, cu contestaţiile avocaţilor, cu controversele ziariştilor şi ale observatorilor, surescitarea celor aflaţi în oraşul Rennes, precum şi încordarea în legătură cu verdictul ajunseseră aproape de nesuportat. Zvonurile care circulau la Paris că se plănuia o nouă lovitură de stat pentru ziua cînd Mercier urma să depună ca martor au făcut ca guvernul să percheziţioneze casele a o sută de suspecţi şi să ridice din pat 65, printre care era şi Deroulede, însă fără să poată pune mîna pe Guerin, care reuşi să fugă, se baricadă într-o casă de pe strada Chabrol cu o provizie de muniţii şi cu 14 prieteni, unde a susţinut timp de şase săptămîni asediul nu prea viguros al unor forţe poliţieneşti. „Timp de şapte zile pe săptămînă nu mă urnesc din biroul meu de la 7 dimineaţa pînă la 7 seara ca să fiu pregătit pentru orice eventualitate", scria Galliffet.

În ziua de 14 august, mult prea elocventul şi agresivul maestru Labori, care „arăta ca un Hercule şi pleda ca un boxer", a fost rănit, fără să fie omorît, de glontele tras de un tînăr cu părul roşu, care a fugit strigînd: „L-am ucis pe Dreyfus! L-am ucis pe Dreyfus!" Din nou numele acuzatului devenise o abstracţie. Atacul acesta făcu că febra să se transforme în nebunie. Faptul că atentatorul fugise cu servieta lui Labori şi nu fusese prins era interpretat de susţinătorii lui Dreyfus în sensul că aveau de-a face cu o conspiraţie deliberată şi drept o nouă dovadă că naţionaliştii n-aveau să se dea în lături de la nimic, îşi acuzară de aceea adversarii că sînt nişte „asasini" sau „un stat-major de criminali" şi se jurară ca „pentru fiecare dintre noi vom ucide pe unul de-ai lor, pe Mercier, Cavaignac, Boisdeffre, Barres".

Prinţesa Radzivill îi scria lui Galliffet: „Dumnezeule, ce sfîrşit de secol!"

Procesul s-a terminat în ziua de 9 septembrie şi întreaga lume a tresărit de surprindere cînd a auzit ce verdict de necrezut se dăduse. Cu cinci voturi pentru şi două contră, Dreyfus era condamnat din nou, însă cu circumstanţe atenuante, ceea ce permitea Curţii să aplice, în locul pedepsei cu închisoarea pe viaţă, o pedeapsă de cinci ani închisoare, pe care acuzatul îi făcuse deja. Fiindcă trădarea era un fapt care nu putea implica circumstanţe atenuante, verdictul era o sfidare pentru amîndoua părţile. Expedientul acesta fusese

născocit de către acuzare, care își dădea seama că putea obține mai ușor un verdict de culpabilitate dacă judecătorii nu trebuiau să-și încarce conștiința cu perspectiva trimiterii lui Dreyfus din nou pe Insula Dracului.

Efectul verdictului fu asemănător cu acela al unui dezastru înspăimîntător. Toată lumea era buimăcită. Regina Victoria i-a telegrafiat lordului Russell: „Regina a aflat cu stupoare despre groaznicul verdict și speră ca bietul martir va face apel la cei mai înalți judecători". „Criminal, cinic, odios, barbar", scria corespondentul lui The Times, indignat de sentință. Mînios că profetul Isaiia, Clemenceau se întrebă: „Ce mai rămîne din istorică tradiție care făcea cîndva din noi apărătorii justiției din întreaga lume? De la un capăt la celălalt al pămîntului are să răsune strigătul: Unde este Franța? Ce s-a întîmplat cu Franța?"

Opinia publică internațională deveni dintr-o dată o problemă pentru Franța, cu atît mai mult cu cît data deschiderii Expoziției mondiale din 1900 se apropia. La Evian, stațiunea de pe țărmul lacului Leman unde mulți dintre cei făcînd parte din le gratin își petreceau vacanțele de vară, Proust a găsit-o pe contesa de Noailles plîngînd și strigînd: „Cum pot face așa ceva? Ce-au să-și închipuie străinii despre noi?" în tabăra naționalistă, același gînd era un motiv de bucurie. „Din 1870 încoace, aceasta este prima noastră biruință asupra străinilor", exulta Le Gaulois.

Puterea sentimentelor se da pe față pretutindeni; toată lumea era preocupată de sentință. La Odesa, surescitarea a fost „pur și simplu extraordinară"; la Berlin, indignarea era intensă; în îndepărtatul Melbourne, lumea era cuprinsă de „oroare și dezgust"; la Chicago s-au ținut întruniri de protest și din toate părțile se făceau propuneri că Expoziția de la Paris să fie boicotată. La Liverpool, numerele din The Times au fost cumpărate în cîteva minute și vîndute apoi la prețuri mai mari. Din Norvegia s-a primit o scrisoare din partea compozitorului Grieg, care refuză invitația de a-și dirija operele la Teatre Chatelet din cauza „indignării provocate de sfidarea justiției în țara dv." Cei mai indignați dintre toți străinii erau englezii, frămîntați pe timpul acela de un val de sentimente antifranceze din cauza incidentului de la Fashoda. Hyde Park răsuna de discursurile întrunirilor de protest, ziarele denunțau „insulta adusă civilizației", firmele industriale și societățile culturale propuneau boicotarea expoziției ca mijloc de presiune asupra guvernului francez, călătorii erau îndemnați să renunțe la vizitele pe care și le propuneau să le facă, un hotelier din Lake District a dat afară o pereche de francezi care își petreceau acolo luna de miere, iar cititorul unui ziar afirma într-o scrisoare către editor ca însăși problema Transvaalului „pierde din însemnătate față de chestiunea mai vastă a adevărului și justiției". Cu toate acestea, The Times le reamintea cititorilor că mulți francezi își riscaseră „mai mult decît viața" pentru a împiedica naufragiul justiției, astfel că nu era de așteptat că vor părăsi lupta pentru repararea nedreptății de la Rennes.

Lupta continuă într-adevăr să se desfășoare, însă opinia publică începuse să dea semne de epuizare. Afacerea Dreyfus era una din acele situații pentru care nu există nici o soluție potrivită. Waldeck-Rousseau i-a oferit lui Dreyfus grațierea, care, cu toate obiecțiile îndîrjite ale lui Clemenceau, a acceptat-o pe motive de sănătate, fiindcă nu mai era în stare să reziste, însă cu condiția ca ea nu va pune capăt sforțărilor de a-și dovedi nevinovăția. Galliffet dădu un ordin de zi pe armată: „Incidentul a fost închis… Uitați trecutul pentru ca să vă puteți gîndi numai la viitor". Waldeck a depus la Cameră proiectul unei legi de amnistie care anula toate acțiunile penale în curs privind cazul Dreyfus, însă care a înfuriat ambele părți, pe cei de dreapta din cauză că Deroulede era exclus, iar pe susținătorii lui Dreyfus fiindcă Picquart, Reinach și alții care suferiseră nedreptăți sau care fuseseră urmăriți penal nu puteau să se disculpe. Waldeck a rămas însă neclintit. „Amnistia nu judecă, nu acuză și nu achită, ci ignoră". Cu toate acestea, dezbaterile au continuat furtunoase vreme de un an, pînă cînd proiectul a devenit lege, ceea ce nu a făcut ca animozitățile să se domolească. Pozițiile luate în decursul afacerii Dreyfus se consolidau și se cristalizau. Lemaitre, care intrase în vîltoare mai mult de dragul senzației decît din convingere, deveni un regalist fanatic, în timp ce Anatole France evolua mult spre stînga.

Bătălia se deplasa de pe planul moral pe cel politic, de la Dreyfus la revoluția dreyfusistă. Era vorba de

aceeași bătălie, dar în condiții schimbate. Obiectivul ei nu mai era justiția și revizuirea unui proces, ci sforțarea guvernului Waldeck și a succesorului său, Combes, de a înfrînge clericalismul și de a imprima ideile republicane în învățămînt și în armată. Lupta s-a dat, la fel de vehement ca și mai înainte, în legătură cu legea asociațiilor a lui Waldeck, îndreptată împotriva ordinelor religioase, și cu cazul generalului Andre și al fişelor lui atunci cînd s-a descoperit că prea zelosul ministru de război din anul 1904 folosea rapoartele ofițerilor masoni asupra camarazilor lor catolici drept călăuză în materie de avansare în grad. Sforțările persistente și înverşunate ale lui Mathieu Dreyfus, Reinach și Jaures reușiră să învingînd toate obstacolele, să obțină revizuirea finală a procesului și casarea de către Curtea de casație a verdictului de la Rennes. La 13 iulie 1906, în ajunul zilei Căderii Bastiliei, la aproape 12 ani de la arestarea lui Dreyfus și șapte ani de la verdictul Curții marțiale din Rennes, a fost votată la Camera cu 2 de voturi pentru și 22 contra o lege prin care Dreyfus și Picquart erau reîncadrați în armată. Unul din voturile contra era al lui de Mun. Dreyfus, decorat acum cu Legiunea de Onoare, a fost avansat maior, iar Picquart general, acordîndu-li-se astfel gradele la care ar fi ajuns într-o desfășurare normală a evenimentelor. În anul 1902, Drumont nu mai fu reales deputat, La Libre Parole începu să decadă, astfel că în 1907 fu pusă în vînzare fără să găsească cumpărători. Zola muri în 1902, iar la înmormîntarea lui, Anatole France a rostit meritatul și nobilul epitaf al omului „care a fost pentru o clipă conștiința umanității". În 1908, cenușa lui Zola a fost transferată la Pantheon. În decursul ceremoniei, un bărbat numit Gregori a tras asupra lui Dreyfus, rănindu-1 la braț. Atentatorul a fost achitat după aceea de Curtea cu juri. În 1906, Clemenceau, ajuns prim-ministru, l-a numit pe Picquart ministru de război.

Picquart în fotoliul lui Mercier! „Este ceva demn de văzut! – a spus Galliffet. – Există lucruri care te consolează de faptul că nu ești în stare să te hotărăști să mori".

Punctul culminant fusese Rennes. După Rennes nu s-a terminat nici cu lupta pentru justiție, nici cu lupta dreptei împotriva republicii. Însă cu afacerea Dreyfus se terminase.

Atîta timp cît a durat ea, Franța a prezentat, ca și pe vremea revoluției, omul politic în atitudinea lui cea mai combativa. A fost o vreme a lipsei de măsură. Oamenii se aruncau în viitoare cu totalitatea capacităților și convingerilor lor. Nu lăsau nimic în rezervă. În ajunul noului secol, afacerea Dreyfus a dezvăluit ce ferocitate și ce energii erau prezente ca să-i salute sosirea.

5
Îndepărtatele bătăi de tobă
Haga: Anii 1899 și 1907

Bucuria, speranța, bănuiala și, mai presus de toate, uimirea, acestea au fost sentimentele care au înfiorat lumea atunci cînd a aflat, la 29 august 1898, că tînărul țar al Rusiei, Nicolae al II-lea, făcuse un apel către toate națiunile ca să participe la o conferință pentru limitarea armamentelor. Acest apel, pe care Le Temps îl numise „o strălucire de fulger venind dinspre Nord", luase prin surprindere toate capitalele. „Să-1 vezi pe țar cu ramură de măslin în mînă! Iată ceva nou în istorie", se spunea la Viena. Și totuși, apelul său atinsese o coardă sensibilă, gata să vibreze.

Teama pe care o provoca industria de armament în plină dezvoltare era aproape generală. Uzinele Krupp, colosul de la Essen, cea mai mare întreprindere individuală din Europa, împreună cu Skoda, Schneider-Creusot și Vickers-Maxim, niște carteluri umflate, rezultate din fuziuni repetate și cu nume ce zgîrie urechea, aveau interese în toate taberele, își vindeau produsele unor clienți răspîndiți pe toate continentele și fiecăreia din cele două părți aflate în conflict, profitînd de orice discordie. În fiecare an, una sau alta dintre ele producea o nouă armă, mai ucigătoare decît cele dinainte, care, dacă era adoptată de forțele armate ale unui stat, impunea imediat un efort corespunzător din partea statului rival. Cheltuielile de înarmare și acumulările uriașe de arme creșteau de la an la an și oamenii aveau impresia că totul se-ndrepta spre o explozie finală mortală.

Proclamația țarului cerea ca această cursă să fie oprită.

Adresată tuturor guvernelor reprezentate la St. Petersburg, ea afirma că, deși dorința de pace fusese deosebit de puternică în ultimii douăzeci de ani, totuși, „puterea intelectuală și fizică a națiunilor, forța de muncă și capitalul lor au fost consumate în mod neproductiv pentru construirea unor mijloace teribile de distrugere", care la un moment dat reprezintă ultimul cuvînt al tehnicii, pentru că ceva mai tîrziu să fie considerate demodate și să se treacă la înlocuirea lor. Sistemul „de înarmare a L'outrance[128] transforma pacea armată într-o povară zdrobitoare, care apasă asupra tuturor națiunilor. Dacă înarmările vor continua în același ritm, se va ajunge în mod inevitabil tocmai la cataclismul pe care ele încearcă să-l prevină". Era o obligație a tuturor țărilor să pună capăt acestei întreceri excesive.

Aceasta chemare, venită dintr-o asemenea sursa, depășea cele mai fantastice visuri ale prietenilor păcii. „Va răsuna ca o muzică încîntătoare pe deasupra întregului pămînt", spunea un ziar vienez. Expresii ca „o nouă epocă a civilizației", „zorile unei ere noi", „semn prevestitor al noului secol" puteau fi găsite în presa tuturor țărilor. În Belgia, chemarea a fost denumită „o adevărată descătușare", un act de „importanță uriașă", al cărui autor va rămîne cunoscut în istorie ca „Nicolae Pacificul". La New York, apelul era considerat ca începutul posibil al „celei mai importante și binefăcătoare acțiuni din istoria modernă sau chiar din întreaga istorie". Roma îl elogia ca pe „unul din marile documente care face cinste secolului", iar Berlinul salută pe „noul evanghelist de pe malurile Nevei"... „al cărui țel era nobil și frumos în teorie, deși nerealizabil în practică".

Bănuielile privind cauzele determinante ale inițiativei rusești și speculațiile cinice ce se făceau în legătură cu ea erau nenumărate. Întrebarea esențială care se punea era aceea dacă Franța, aliata Rusiei, fusese consultată în prealabil. Dat fiindcă dezarmarea presupunea acceptarea stărilor de lucruri existente și deoarece Franța nu se putea împăca în nici un chip cu pierderea Alsaciei și Lorenei, acțiunea aliatului ei reprezenta – așa cum spunea The Times – „o enigmă extrem de surprinzătoare". Din felul în care reacționase Franța rezulta clar că nu fusese consultata. „Et L'Alsace-Lorraine?"[129] – întrebă L'Intransigeant. Cu toate

[128] Fără limită.
[129] „Dar Alsacia și Lorena?"

acestea, multă lume considera că, venind într-un moment cînd „pretenţiile intolerabile şi ambiţiile nemăsurate" ale imperialismului anglo-saxon frămîntau minţile tuturor şi cînd menţinerea păcii devenea din ce în ce mai mult o „minune a echilibrului", conferinţa propusă era binevenită.

În apelul ţarului, fiecare grup vedea reflectată ca într-o oglindă magică faţa propriului său adversar. Pentru Germania era evident că, în cazul cînd Anglia nu era de acord cu dezarmarea navală, gestul ţarului n-avea să rămînă decît „o lovitură de sabie-n apă". Aşa se explică de ce după cîteva zile de la apelul ţarului kaiserul a declarat în mod hotărît: „Viitorul nostru este pe ocean". La rîndul lor, englezii socoteau că problemă majoră era reprezentată de ambiţiile navale ale Germaniei. Socialiştii de pretutindeni erau siguri că, indiferent care va fi fost mobilul iniţiativei ruseşti, el nu putea fi în nici un caz dragostea de oameni, dacă se ţinea seama de cruzimile opresiunii ţariste. Socialistul german Wilhelm Liebknecht considera apelul ţarului drept o „înşelătorie". Mulţi luptători pentru pace îl socoteau o replică la războiul spaniolo-american, care li se părea că este preludiul dezastrului mondial. Luarea în stăpînire a Filipinelor îi convinsese pe mulţi europeni de necesitatea stăvilirii expansiunii americane. Chiar unii americani nu se împotriveau gîndului că acţiunea ţarului fusese inspirată de victoria Statelor Unite asupra Spaniei.

Vorbind în numele antiimperialiştilor, Godkin observă cu melancolie că „splendidă chemare" venea într-un moment cînd Statele Unite erau pătrunse mai mult decît oricînd în istoria lor „de spiritul militar şi de ideea cuceririlor cu forţa".

Şi totuşi, enigma mobilului continua să subziste. O explicaţie susţinută de multă lume era aceea că Nicolae acţionase nu atît în interesul omenirii, cît din dorinţa firească de a o lua înaintea kaiserului, despre care se credea că plănuia să dea o proclamaţie similară, urbi et orbi[130], cu ocazia apropiatei lui vizite la Ierusalim.

Curînd după apel, atenţia publicului a fost absorbită de sinuciderea colonelului Henry, implicat în afacerea Dreyfus, iar după alte zece zile lumea a tresărit din nou aflînd că împărăteasa Elisabeta a Austriei fusese asasinată de un anarhist. În timpul acesta, americanii erau ocupaţi cu primirea regimentelor care se întorceau acasă din Cuba, iar englezii cu înaintarea lui Kitchener spre Khartoum. Începînd din luna septembrie, atmosfera politică s-a întunecat din cauza perspectivei unui război între Anglia şi Franţa. Aşa cum remarcase cu pricepere ambasadorul german, se părea că Fashoda alungase din mintea francezilor Alsacia şi Lorena.

Există impresia că sentimentele paşnice fuseseră izgonite din sufletul oamenilor.

Nu se putea spune însă acelaşi lucru şi despre apostolii consacraţi ai mişcării pentru pace din Europa şi America, pe care chemarea ţarului îi entuziasmase. Printre cei mai cunoscuţi dintre ei era baroneasa Bertha von Suttner, autoarea romanului antirăzboinic Jos armele, pe care Tolstoi îl calificase drept Coliba lui moş Toma al acestei mişcări. Atunci cînd soţul baronesei a venit acasă fluturînd ziarul cu chemarea ţarului, aşa cum făcuse Emma Goldman cînd a adus vestea despre evenimentele de la Homestead, baroneasa a fost cuprinsă de o bucurie nespusă. Pe adresa ei începură să sosească în valuri scrisori de felicitare din partea colaboratorilor săi de la Biroul internaţional al păcii, de la Uniunea Interparlamentară şi de la Asociaţia pentru pace şi arbitraj. „Indiferent ce va rezulta de pe urma ei – scria Bjdrnstjerne Bjornson –, lumea vibrează încă de pe acum de gînduri paşnice". Ardoarea mişcării era întruchipată de baroneasa Bertha von Suttner, născută contesă Kinsky în 1843, dintr-o familie austriacă aristocrată aflată în declin. Fiindcă avea o fire prea dîrză şi energică ca să accepte decăderea într-o atmosferă elegantă, preluase la vîrsta de 30 de ani funcţia de educatoare şi damă de companie a fiicelor familiei von Suttner, cu care ocazie aprinsese o dragoste pasionată şi reciproc împărtăşită în sufletul fiului şi moştenitorului familiei, cu şapte ani mai tînăr ca ea.

Contesa nu avea însă nici un fel de dotă, astfel că îndrăgostiţii se despărţiră, plini de o durere tipic germanică. „A îngenuncheat în faţa mea, mi-a sărutat cu smerenie tivul rochiei şi mi-a spus: «Neasemuită femeie, cu inima generoasă de regină. Iubirea ta m-a învăţat fericirea ce-mi va sfinţi viaţa. Adio!l».

130 Adresată lumii întregi. (formulă de adresare a mesajelor papale "Cetăţii şi Lumii")

În clipele acelea, ieșirea din situația aceasta tristă a fost oferită de un anunț de ziar prin care „un domn mai în vîrstă, foarte bogat, cultivat și locuind în Paris" arăta că este în căutarea unei doamne mature și instruite care să-i servească de secretară și să-i conducă gospodăria. În felul acesta, contesa s-a pomenit în serviciul lui Alfred Nobel, inventatorul dinamitei.

Om straniu, idealist și pesimist, de o ironie mușcătoare, timid, melancolic și aproape un sihastru, Nobel cîștigase, deși nu ajunsese încă la vîrsta de 43 de ani, milioane prin fabricarea explozivilor și era profund tulburat de consecințele descoperirii sale. Se părea că nu avea nevoie de o secretară, ci mai degrabă de cineva care să-l asculte. „Aș vrea – îi spunea noii sale angajate – să născocesc o substanță sau o mașină care să aibă o putere de pustiire globală atît de înspăimîntătoare, încît războaiele să devină cu totul imposibile tocmai din această cauză". În ciuda simpatiei instantanee, a „intensei plăceri intelectuale" pe care i-o procura tovărășia lui și a unei aluzii la legături mai intime, doamna se lăsa doborîtă de tristețe, astfel că după o săptămînă zbura înapoi în brațele adoratorului ei și fugi cu el. După 12 ani de căsătorie și de carieră scriitoricească, doamna baroană descoperi, cu sentimentul unei adevărate revelații, existenta Asociației Internaționale pentru pace și arbitraj din Londra. În expunerea scopurilor ei, Asociația declara că la sfîrșitul celui de-al XIX-lea secol venise vremea ca toți oamenii să se sfătuiască și să cadă de acord asupra unor mijloace pentru lichidarea pe cale pașnică a conflictelor și pentru abolirea războaielor. Convertită și entuziasmată de aceste idei, Bertha von Suttner se avîntă în acțiunea de organizare a unor filiale ale Asociației la Viena și Berlin. În anul 1891, strădaniile ei, susținute de ziarul Die Neue Freie Presse, și-au atins scopul, iar manifestul dat cu această ocazie exprima idealurile partizanilor de pretutindeni ai păcii. Aceștia considerau că un nou război era imposibil din punct de vedere moral fiindcă „oamenii au pierdut o parte din ferocitatea și nepăsarea lor față de viață" și imposibil din punct de vedere fizic fiindcă noile arme erau mult prea distrugătoare. Erau convinși, de asemenea, că masele – deși deocamdată mute – doreau și ele cu ardoare pacea. Deși toate guvernele afirmau cu tărie că războiul trebuie evitat, făceau totuși stocuri de armamente ca să se pregătească în vederea unui conflict. Era de aceea necesar să se pună capăt adestei „monstruoase contradicții".

Uniunea *i*nterparlamentară, înființată la Paris în anul 1888 cu scopul de a aduna într-o singură grupare pe membrii parlamentelor naționale care voiau să lupte pentru cauza păcii, ținea în fiecare an congrese în diverse capitale. Uniunea Universală pentru pace din Statele Unite își propunea ca țeluri principale dezarmarea treptată și înființarea unei curți permanente de arbitraj. Izvorîtă din reglementarea de la Geneva a conflictului dintre Statele Unite și Anglia cu privire la Alabama, mișcarea în favoarea arbitrajului internațional era deosebit de puternică în aceste două țări. Țelul ei era să înlocuiască războiul prin reglementări imparțiale. Partizanii acestei mișcări erau de părere că, dacă s-ar fi putut găsi o procedură de arbitraj realizabilă, legalizată mai întîi prin tratate încheiate între națiunile separate și apoi printr-un tratat general, și dacă s-ar fi demonstrat în același timp că războiul era atît de distrugător încît devenea „imposibil", oamenii aveau să prefere, pînă la urmă, să recurgă la arbitraj decît să lupte. Părerea lor se baza pe premisa că omul este o ființă rezonabilă și că războaiele au drept origine conflicte ce pot fi reglementate și prin alte mijloace.

Alfred Nobel era un susținător înflăcărat al arbitrajului, dar nu și al dezarmării, pe care el o considera deocamdată drept o revendicare absurdă. Susținea înființarea unui tribunal internațional și încheierea unui acord între națiuni prin care să se prevadă, în cazul oricărui conflict, un armistițiu obligatoriu pe o perioadă de un an. El a apărut pe neașteptate, deși sub nume fals, la Congresul Păcii ținut la Berna în 1892 și i-a spus baronesei Bertha von Suttner că, dacă putea „să-1 informeze și să-l convingă, ar face ceva foarte important pentru această cauză". Scînteia prieteniei care se aprinsese între ei fusese menținută vie prin corespondență și prin vizite întîmplătoare făcute de-a lungul anilor. Acum îi scria că, după toate aparențele, se pregătea o nouă perioadă de violente, „al cărei vuiet surd îl aud deja în depărtare". Două luni mai tîrziu îi scria din nou baronesei: „Aș vrea să-mi las prin testament averea pentru înființarea unui premiu care să fie acordat din cinci în cinci ani" persoanei care va contribui în modul cel mai eficient la menținerea păcii în Europa.

Socotea că premiul trebuia anulat după ce va fi acordat de şase ori, fiindcă, „în cazul cînd societatea omenească nu va putea fi reformată în decurs de treizeci de ani, vom cădea în mod inevitabil în barbarie". Nobel medita îndelung asupra planului său, îl materializă într-un testament întocmit în 1895, care acorda oamenilor un termen ultim ceva mai îndepărtat, şi muri în anul următor.

Cauza arbitrajului a marcat aproape un triumf în luna ianuarie 1897, cînd Anglia şi Statele Unite au semnat un tratat, negociat de secretarul de stat Olney şi de ambasadorul englez sir Julian Pauncefote, destinat reglementarii pe cale paşnică a tuturor controverselor, cu excepţia celor teritoriale, fiindcă amintirea celor întîmplate în legătură cu Venezuela era încă vie în amîndouă ţările. Luînd în nume de rău încălcarea dreptului său de control asupra afacerilor externe, Senatul Statelor Unite a refuzat, cu o diferenţă de trei voturi, să ratifice tratatul. După cuvintele lui Olney, această înfrîngere echivala cu o calamitate „nu numai de proporţii naţionale, dar şi mondiale". Ea a zdruncinat credinţa generală în progresul moral al omenirii.

Mişcarea pentru pace îşi avea originea tocmai în această credinţă, întreţinută în ultimii zece sau cincisprezece ani de semnele venind de pretutindeni ale ameliorării condiţiilor de viaţă. Minunatele progrese ale ştiinţei ridicaseră rasa umană la un nivel de bunăstare materială apt să îndreptăţească credinţa celor din secolul al XIX-lea că, pe măsură ce oamenii vor avea o situaţie materială mai bună, vor deveni mai puţin agresivi. Populaţia avea acum la dispoziţie apă curentă, străzi iluminate, instalaţii sanitare, alimente conservate şi congelate, maşini de cusut, maşini de spălat, maşini de scris, maşini de tuns gazonul, fonograful, telegraful şi telefonul, pentru că mai tîrziu, începmd cu anii '90, să capete extraordinarul dar de a se putea deplasa individual şi mecanic în trăsuri fără cai. Părea imposibil ca un cîştig material atît de important să nu fi produs o schimbare spirituală, ca noul secol să nu fie începutul unei noi ere în comportamentul omului şi deci, pe scurt, că omul să nu fi devenit prea civilizat ca să mai recurgă la război. Ştiinţa făcea ca toate fenomenele să pară supuse anumitor certitudini şi anumitor legi, iar dacă lumea fizică a omului putea fi înţeleasă şi controlată, de ce n-ar fi putut fi înţelese şi controlate şi relaţiile sale sociale? „Condiţiile sociale sînt menite să se modifice", scria cu convingere baroneasa von Suttner.

Generaţia mai tînără era şi ea de acord cu această părere. „În anul 1898 eram în mod sincer convinşi că era războaielor se terminase – scria Julien Benda, intelectualul francez care împlinise vîrsta de 31 de ani în anul acela. – Timp de 15 ani, din 1890 şi pînă în 1905, oamenii din generaţia mea au crezut cu adevărat în pacea mondială".

Ceea ce stimula mişcarea pentru pace era această credinţă, precum şi frica, anume frica de energia dezlănţuită a epocii maşinilor. Considerabilă dezvoltare a energiei mecanice, uimitoarele tehnici şi unelte noi, invenţiile care veneau una după alta şi posibilităţile fantastice pe care le oferea electricitatea creau sentimentul neliniştitor că omul acumulase mai multă putere decît putea să stăpînească, o putere care putea să-i scape din mîini, să devină independentă şi să-l distrugă dacă nu era îngrădită la timp. În anul 1820, lumea poseda 778 de tone metrice de energie mecanică (energia combustibililor minerali consumaţi în maşinile cu abur şi a căderilor de apă folosite, exprimată în energia care se eliberează la arderea unei tone de cărbune) în comparaţie cu cele 15 milioane de tone metrice existente în 1898. Productivitatea muncii crescuse şi ea în aceleaşi proporţii. Ţările îşi amplificau dimensiunile şi puterea. Rata mortalităţii scădea în mod pronunţat, datorită dezvoltării măsurilor de salubritate şi medicinei, cu rezultatul că din 1870 încoace populaţia Europei crescuse cu 100 de milioane de oameni, număr egal cu totalul populaţiei ei din anul 1650. În aceeaşi perioadă, Anglia pusese stăpînire pe teritorii în suprafaţă de 12,2 milioane km², Franţa pe aproape 9,5 milioane km², Germania pe 2,6 milioane km², iar Belgia pe 2,3 milioane km², adică pe o suprafaţă de 77 de ori mai mare decît propria ei suprafaţă. Între 1820 şi 1898, populaţia Statelor Unite se mărise de peste două ori, iar producţia industrială calculată pe cap de locuitor se majorase de patru ori. Profiturile lui Carnegie Steel Corporation au crescut de la 6 milioane de dolari în 1896 la 40 de milioane de dolari în 1900. Noua maşină de forţă, motorul cu ardere internă, a urmat maşinii cu abur şi a contribuit la naşterea industriei petrolului. Turbina cu abur şi motorul Diesel măreau energia mecanică, iar energia hidroelectrică palpita în

mii de dinamuri. Vapoarele își măreau tonajul, viteza și capacitatea de încărcare. Oțelul, materialul-cheie al noii epoci, făcea să apară ca ciupercile noi produse și noi utilizări datorită inventarii convertizorului Bessemer. Rata relativă de creștere a numărului de invenții a atins cea mai înaltă valoare cunoscută în istorie în anii ’90. A luat avînt industria aliajelor de aluminiu și de alte metale ușoare. Industria chimică crea noi materiale și procedee. Metoda de producție în masă cu folosirea pieselor de serie, cunoscută ca „sistemul american”, era aplicată în toate țările industriale. Dinamita, folosită ca mijloc de minare, a permis executarea de excavații masive pentru cariere și galerii de mină, precum și pentru construcții gigantice, ca tunelul de cale ferată Simplon și Canalul Panama.

Producția ei a crescut de la 11 tone în 1867, anul în care Nobel a pus-o pentru prima dată pe piață, la 66500 de tone în 1897.

Marile întreprinderi posesoare de capitaluri necesare pentru finanțarea industriei grele formau carteluri și trusturi înzestrate cu resurse bănești uriașe.

Domeniul în care noile energii erau folosite în cele mai mari proporții era acela al armamentelor și al altor forțe destinate războiului. Creșterea populației făcea că numărul bărbaților apți pentru serviciul militar și care puteau fi puși deci la dispoziția uriașelor armate permanente să se mărească, astfel că, după anul 1871, toate puterile continentale, urmînd exemplul Germaniei, au introdus serviciul militar obligatoriu.

Înarmarea și echiparea marilor armate necesita colaborarea unei industrii cu producție de masă, și de aceea, pentru a putea satisface cererea, întreprinderile de armamente concentrau sub stăpînirea lor surse de materii prime, mine, turnătorii și mijloace de transport. Piețele de desfacere și profiturile erau aproape nemărginite și reacționau cu o vigoare impetuoasă la stimulentul dat de forțele războiului. În decurs de zece ani, adică între anii 1885 și 1895, războiul terestru a fost revoluționat prin introducerea mitralierei Maxim perfecționate și a pulberii fără fum. Folosite împreună, aceste inovații au mărit de cinci ori și chiar mai mult bătaia, viteza și precizia armelor de foc și au schimbat caracterul războiului. Infanteria, care la Waterloo trăgea trei focuri pe minut, putea trage acum 16 focuri în același interval de timp. Folosirea armelor de calibru mic a mărit bătaia armelor și precizia ochirii.

Introducerea reculului automat la tunurile de cîmp a mărit și ea viteza focului de artilerie. Dar mai presus de toate, pulberea fără fum, brevetată de Nobel între anii 1887 și 1891, a deschis și a extins cîmpul de luptă. Ea a limpezit cîmpul vizual, a permis mascarea tunurilor, a accelerat viteza lor de încărcare și a mărit bătaia și precizia armelor de artilerie de la 1000 la 5000 sau chiar 6000 de metri. Lupta se putea desfășura acum pe distanțe mari și se putea deschide focul asupra unei armate încă înainte ca aceasta să-și zărească inamicul. Deși de-abia începea să se bănuiască acest lucru, se creaseră astfel condițiile ca tunul să capete întîietate față de pușca infanteristului.

Torpilele și minele extindeau, la rîndul lor, sfera războiului naval, iar experiențele făcute deschideau perspective redutabile submarinului.

Unii se făleau cu noua energie care circulă prin vinele globului, în timp ce altora le era frică de ea, astfel că împărtășeau părerea lui Ibsen: „Navigăm cu-n cadavru-n cală”. Dorința ca națiunile să-și unească eforturile în vederea frînarii acestei dezvoltări începu să capete progresiv glas, care deveni suficient de puternic pentru ca lordul Salisbury, pe atunci prim-ministru al Angliei, să-i acorde, în 1897, atenție. În cuvîntarea ținută în fața consiliului municipal al orașului Londra, el a declarat că, în cazul cînd nu se vor lua din timp măsuri de prevenire, acumularea armamentelor și perfecționarea continuă a „instrumentelor morții” vor conduce „la o sforțare formidabilă de distrugere reciprocă, fatală pentru civilizația creștină”. Fără să vorbească pe față despre dezarmare, a adăugat că singura speranță de împiedicare a dezastrului consta într-o adunare a națiunilor în care diferendele dintre ele să fie discutate în spirit de prietenie, pentru ca pînă la sfîrșit „să se unească mai strîns prin aderarea la o lege internațională de un fel oarecare”. Fiindcă nu fusese niciodată optimist, lordul Salisbury n-a mers pînă acolo încît să presupună că măsura aceasta va duce la abolirea războiului, ci și-a limitat speranțele la „un lung răstimp de comerț prosper și de pace continuă”.

Ţarul Nicolae nu era nici mai paşnic şi nici mai idealist decît lordul Salisbury. Avea, în 1898, vîrsta de 30 de ani şi era un tînăr mărginit la minte, lipsit de imaginaţie şi stăpînit de o singură idee: să guverneze astfel ca să nu scadă cu nimic puterea autocratică moştenită de la strămoşii lui. Felul său meschin de a vedea lucrurile se datora, după spusele lui Pobedonosev, procuror-şef al Sfîntului Sinod, „influenţei mulţimei de cameriste care o înconjura pe mama lui". Toate strădaniile lui se rezumau la tergiversarea acordării Constituţiei, astfel că îi rămînea prea puţină energie pentru politica internaţională şi nu arăta decît puţin interes pentru alte probleme. Spre deosebire de impetuosul kaiser, care ardea de dorinţa de a intra în acţiune ori de cîte ori citea o depeşă interesantă, ţarul găsea că afacerile mondiale îi puneau la încercare facultăţile mintale. „Într-adevăr – îi scria el mamei sale pe timpul cînd oamenii se aflau sub impresia celor întîmplate la Fashoda, iar kaiserul vizita Ierusalimul –, multe lucruri stranii se întîmplă pe lume. Citeşti despre ele şi ridici din umeri".

Propunerea de convocare a unei conferinţe pentru pace nu era ideea lui, ci izvorîse din anumite raţiuni de ordin practic, invocate de miniştrii celor trei departamente cheie – al războiului, al finanţelor şi al afacerilor externe –, care constau în simplul fapt că Rusia rămăsese în urmă în cursa înarmărilor şi nu era în măsură să recupereze întîrzierea. Generalul Alexei Kuropatkin, ministrul de război, aflase că Austria, principalul rival al Rusiei, plănuia să adopte tunul de cîmp cu tragere rapidă de tip perfecţionat, care trăgea şase lovituri pe minut şi care se afla deja în dotaţia armatelor germane şi franceze.

Ruşii, al căror tun de cîmp trăgea numai o lovitură pe minut, nu puteau spera că vor avea posibilitatea financiară de a-şi înzestra cu noul tun întreaga artilerie, fiindcă erau angajaţi deja, cu un mare efort bănesc, în acţiunea de înarmare a infanteriei. Dacă Austria putea fi convinsă să accepte amînarea cu zece ani a construcţiei de noi tunuri – socotea Kuropatkin –, amîndouă ţările aveau să economisească cheltuielile respective. Şi, la urma-urmelor, de ce nu? Fiindcă şi în cazul cînd amîndouă părţile se înarmau şi în acela în care cădeau de acord să nu se înarmeze, „rezultatul final ar fi acelaşi dacă intrau în război".

Kuropatkin şi-a prezentat ideea simplă, dar mare, ţarului, care nu i-a găsit nici un cusur, şi apoi ministrului afacerilor externe, contele Muraviov, care a găsit că este precaut să-l consulte şi pe ministrul finanţelor, contele Witte. Capabil, energic şi neobişnuit de înzestrat pentru un ministru ţarist, cu bun simţ şi înţelepciune, Witte încerca – luptîndu-se cu forţele letargiei, autocraţiei şi eroziunii – să adapteze Rusia lumii industriale moderne. Acorda în silă fiecare rublă ce urma să fie cheltuită pe arme, detesta interferenţa războiului şi socotea că, cursa înarmărilor putea deveni „mai supărătoare decît însuşi războiul". Totuşi – aşa cum a semnalat el –, metoda lui Kuropatkin de a cădea la înţelegere cu inamicul înainte de a începe lupta însemna a avea încredere în austrieci, lucru imposibil şi pe deasupra periculos, fiindcă nu ar fi făcut altceva „decît să dezvăluie întregii lumi slăbiciunea noastră financiară". De aceea, în locul unui moratoriu bilateral în construcţia noilor arme, el propune unul internaţional. I-a demonstrat pe larg lui Muraviov ce rău incalculabil pricinuia lumii militarismul în creştere, precum şi avantajele pe care le-ar avea omenirea de pe urma limitării armamentelor. Aceste „idei, mai degrabă banale" – aşa cum a scris el mai tîrziu –, erau totuşi noi pentru Muraviov şi, după toate aparenţele, au făcut asupra lui o profundă impresie. În. Răstimp de cîteva zile, acesta a convocat un consiliu de miniştri pentru a lua în discuţie un apel către celelalte naţiuni în vederea convocării unei conferinţe internaţionale. S-a obţinut şi aprobarea ţarului. Atît el, cît şi consilierii lui aveau sentimentul că, dacă evoluţia primejdioasă a lumii putea fi încetinită şi dacă se putea face ceva „ca să-i împiedice pe oameni să inventeze diverse lucruri", Rusia n-ar fi avut decît de cîştigat.

Tocmai pe vremea aceea s-a publicat în Rusia o lucrare impresionantă, în şase volume, numită Viitorul războiului. Atît autorul ei, Ivan Bloch, cît şi ideile acestuia erau binecunoscute de Witte, fără să se poată şti însă dacă l-au influenţat sau nu. Bloch era un autodidact şi evreu convertit care, nemulţumit cu averea pe care o făcuse prin construcţii de căi ferate, plecase în străinătate ca să caute în universităţile străine cunoştinţe mai înalte în materie de economie şi de ştiinţe sociale. La reîntoarcerea din Europa occidentală s-a oprit în Varşovia, unde a ajuns o autoritate în domeniul bancar şi al căilor ferate, datorită cărui fapt a intrat în contact cu Witte şi, înainte de a se apuca să scrie opera lui majoră, care urma să-i asigure o firidă în galeria

gloriei veşnice, a publicat mai multe studii erudite în legătură cu problemele industriale şi monetare. Studiile şi experienţa lui în afaceri l-au umplut de o teamă crescîndă că războaiele limitate ale trecutului nu mai erau posibile. Din cauză că serviciul militar obligatoriu permitea să se facă apel la forţele întregii naţiuni, Bloch prevedea că războaiele viitorului vor absorbi totalitatea energiilor şi a resurselor statelor combatante, care, nereuşind să obţină o biruinţă hotărîtoare pe cîmpul de bătaie, vor lupta pînă la epuizare, împingîndu-se una pe alta spre distrugerea totală. După părerea lui Bloch, interdependenţa naţiunilor în probleme de finanţe, comerţ exterior, materii prime şi în toate celelalte relaţii de afaceri comerciale însemna că învingătorul va ajunge în aceeaşi situaţie ca şi cel învins. Puterea de distrugere a armelor moderne va face ca măcelul să ia proporţii din ce în ce mai mari.

Războiul de o singură zi era de domeniul trecutului. Armate întregi se vor îngropa în tranşee timp de săptămîni şi luni în şir, bătăliile vor deveni operaţii de asediere, iar populaţiile necombatante vor fi implicate şi ele în ostilităţi. Nici un stat modern nu va putea obţine victoria fără să-şi nimicească resursele şi fără să i se destrame organizarea socială. Războiul va deveni „imposibil altfel decît cu preţul sinuciderii".

Concluziile la care ajunsese l-au condus pe Bloch spre mişcarea pentru pace (deşi poate că lucrurile s-au desfăşurat şi invers). Pentru a convinge guvernele de pericolul care le aştepta, el folosea o ameninţare mai înspăimîntătoare decît războiul, şi anume revoluţia socială. Dacă condiţiile actuale vor continua să se menţină – argumentă el –, naţiunile vor trebui să înfrunte fie istovirea în cursa înarmărilor, fie catastrofa unui război şi să se aştepte în ambele cazuri la „convulsii în ordinea socială". Accentuarea sentimentelor antimilitariste ale maselor putea fi pusă în seama irosirii resurselor naţionale pe un produs inutil. În consecinţă, pregătindu-se de război, guvernele nu făceau altceva decît „să pregătească triumful revoluţiei sociale". Dacă guvernanţii puteau fi convinşi de acest fapt – socotea Bloch –, se vor arăta mai dispuşi să caute alte mijloace decît războiul ca să-şi tranşeze diferendele. Cele şase volume pe care le scrisese reprezentau o acumulare masivă de date privind puterea de foc, blocada navlurilor şi capacităţile de încărcare, procentele de morţi şi de răniţi, precum şi toţi factorii militari şi economici cu ajutorul cărora se putea dovedi vulnerabilitatea statului modern.

Fiindcă frică de revoluţia socială era un argument eficace în Rusia, Bloch a reuşit să obţină o audienţă la ţar, iar concluziile lui şi-au găsit ecoul în apelul redactat de Muraviov. Era evident că ministrul afacerilor externe simţea puterea de convingere a demonstraţiilor lui Bloch. Înmînînd apelul ambasadorului englez, l-a rugat stăruitor să sublinieze în raportul său că iniţiativa de pace a Rusiei va arăta „claselor nemulţumite şi turbulenţe" că guvernele marilor puteri înţelegeau dorinţa lor de a vedea bogăţia naţională folosită în mod productiv şi nu într-o „întrecere dezastruoasă". Ambasadorul englez a răspuns curtenitor că „ar fi greu să rămîi insensibil faţă de nobilele sentimente care au inspirat acest document remarcabil".

„E cea mai mare absurditate şi prostie de care am auzit vreodată – i-a scris, mai puţin afabil, lui lady Warwick prinţul de Wales, care, atunci cînd era indignat, lua ceva din felul de a se exprima al mamei lui. – Chestiunea asta este pur şi simplu imposibil de realizat. Franţa nu-şi va putea da niciodată consimţămîntul, şi nici Noi". Ajunsese la concluzia că apelul trebuia să fie „un nou truc al vulpii aceleia şirete" şi al „abilului intrigant" cu numele de Muraviov, care „i l-a băgat ţarului în cap". Părerile prinţului exprimau, în general, şi părerile celorlalte guverne. Deşi priveau propunerea cu o aversiune glacială, ele au acceptat totuşi invitaţia – fiindcă nici unul nu voia să fie tocmai el acela care s-o respingă –, fără să se aştepte însă să iasă nimic altceva de pe urma ei decît necazuri. Aşa cum spunea ministrul de externe al Austriei, apelul va face ca în viitor guvernelor să le vină mai greu să prezinte parlamentelor noi cereri de fonduri pentru înarmare.

Cu zelul ceva mai potolit, însă neclintit în hotărîrea lui, Muraviov lansa în ianuarie 1899 o nouă scrisoare circulară, la care era anexată o ordine de zi cu opt puncte. La punctul 1 se propunea încheierea unui acord potrivit căruia într-o perioadă stabilită să nu se mărească forţele armate sau bugetele militare, iar ultimul punct prevedea încheierea unui acord asupra principiului arbitrajului şi elaborării regulilor de procedura. Punctele 2, 3 şi 4 tratau prohibirea sau reducerea folosirii unor noi tipuri de arme, precum şi a anumitor

mijloace de lupta doar în stare de proiect, ca de exemplu submarinele, gazele asfixiante sau „aruncarea proiectilelor din baloane”, operații pentru care nu există încă un verb distinctiv pe vremea aceea. Punctele 5, 6 și 7 se refereau la legile și normele de drept nescrise ale războiului terestru și la extinderea regulamentului de la Geneva din 1864 la războiul naval. Punctele 2–7 i-au supărat pe partizanii păcii, care doreau abolirea războiului și nu temperarea lui. Ei bănuiau că aceste subiecte fuseseră introduse numai pentru a stîrni interesul și a impune participarea guvernelor și a reprezentanților lor militari, ceea ce era de fapt adevărat.

Cancelariile erau numai zumzet, valizele diplomatice se umflau cu depeşe, iar ambasadorii vizitau pe miniștrii de externe, încercînd ca prin menuetul prescris al conversațiilor oficiale să descopere intențiile guvernului pe lîngă care erau acreditați. Într-un raport german, lordul Salisbury apărea ca „foarte sceptic”, iar împăratul Franz Joseph ca avînd o atitudine „nefavorabilă” și considerînd orice limitare a dezvoltării militare drept „inacceptabilă”. La Roma, marchizul Visconti-Venosta refuza să participe ca delegat la o conferință „care nu era susceptibilă de a fi însoțită de rezultate prea utile”.

Washingtonul era de acord să trimită delegați, dar nu voia să facă nimic în direcția limitării armamentelor. Belgia aştepta conferința „cu regret și neliniște”, fiindcă se temea că orice modificare a legilor războiului va întări puterile armatei invadatoare sau va restrînge dreptul la apărare legitimă contra invaziei. Reacția Berlinului părea exprimată prin sporirea cu trei corpuri de armată a forțelor existente. În general, reacția varia puțin de la capitală la capitală: limitarea armamentelor era „nepractică”, restricțiile impuse noilor dezvoltări – nedorite, arbitrajul în probleme care implicau „onoarea națională sau interesele vitale” – inacceptabil, deși poate realizabil în probleme de mai mică importantă. În schimb, ceea ce oferea loc pentru discuții era modul în care era dus războiul.

Temîndu-se ca vorbăria surescitată a partizanilor păcii în legătură cu dezarmarea să nu ducă la o înțelegere greșită a propunerilor sale, Muraviov vizita capitalele străine ca să explice în întrevederi personale că ceea ce dorea Rusia într-adevăr era pur și simplu o plafonare a situației existente.

Era, dealtfel, o propunere cît se poate de rațională. Dacă doreau, puterile străine puteau cădea de acord – sugeră el – asupra unui procentaj fix din populația lor care să fie chemat sub arme, lucru care le va da posibilitatea să-și reducă în mare măsură armatele, „păstrîndu-și totodată aceleași șanse ca și mai înainte”; „Idiot”, aceasta a fost observația făcută de kaiser pe marginea memorandumului.

Nimeni nu se frămînta mai mult din cauza propunerii ţarului decît împăratul Wilhelm al II-lea, în a cărui gîndire armata era tot una cu statul, precum și cu însuși împăratul, care personifica statul. Mantaua albă și coiful strălucitor în care-i plăcea să pozeze, scînteierea și coloritul uniformelor, galopul cavaleriei, panoplia cu drapelele regimentelor, trosniturile neregulate ale gurilor de foc, echipamentele complicate ale corpului ofițeresc și ale soldaților, precum și, în ultimul timp, strălucitoarea perspectivă a puterii maritime, – toate acestea nu erau decît fațetele aceleiași bijuterii: forța armată. Toate celelalte, Reichstagul, partidele politice, bugetul, alegerile, erau mai mult sau mai puțin niște inconveniente străine de funcția lui, cu excepția diplomației, această știință înțeleasă cum trebuie numai de monarhi și tratată confuz la nivelele inferioare.

Kaiserul se suise pe tron în 1888, la vîrsta de 29 de ani, după domnia deplorabilă și lipsită de importantă, cu o durată de 90 de zile, a tatălui său, în decursul căreia a pîlpîit în Germania pentru cîteva clipe o guvernare liberală, ca după aceea să se stingă. La urcarea pe tron, prima lui proclamație n-a fost adresată „Poporului meu”, așa cum fusese aceea a tatălui său, ci „Armatei mele”. Proclamația afirma: „Eu și armata ne aparținem unul altuia. Ne-am născut unul pentru altul”. În sfaturile pe care le-a dat unei companii de tineri recruți a arătat la ce fel de legătură se gîndea: „Dacă împăratul vostru v-o ordonă, trebuie să trageți asupra taților și mamelor voastre”. Simțămîntul lui de responsabilitate personală față de treburile Germaniei și Europei era exprimat prin numeroși „Eu” și „Al meu” care îi înzorzonau cuvîntările. „Nu există decît un singur stăpîn în Reich și acela sînt eu, iar eu n-am să tolerez prezenta altuia”. Sau, după cum a spus cîțiva ani mai tîrziu:

„Eu sînt acela care menține echilibrul puterilor în Europa, eu și cele 25 de corpuri de armată ale mele”.

Era dispus totuşi să-i lase un loc şi Atotputernicului, care figura ca „vechi aliat al casei mele". Manifestările acestea îi făceau pe oameni să clatine din cap şi să se gîndească, aşa cum făcea prinţul de Wales, „ce deosebită ar fi fost situaţia" dacă tatăl kaiserului ar fi trăit.

Totuşi – explică prinţul –, cuvîntările nepotului său nu sunau în germană atît de absurd ca atunci cînd erau traduse în engleză.

Împărăteasa a remarcat că nu-şi văzuse de multă vreme soţul atît de supărat cum a fost din cauza amestecului neaşteptat, într-un domeniu considerat de el ca proprietate personală, al ţarului „Nicky", pe care era obişnuit să-l trateze de sus şi să-l sfătuiască prin scrisori prolixe în limba engleză semnate „Willy". Indiferent de faptul dacă plănuise sau nu să dea o proclamaţie asemănătoare din Ierusalim, ceea ce-l rodea cu adevărat pe kaiser era – după cum spunea prietenul său contele Eulenburg – faptul că „pur şi simplu nu putea suferi ca altcineva decît el să iasă pe avanscenă".

Presupunînd de la prima aruncătură de ochi că era vorba de o propunere de „dezarmare generală" şi prevăzîndu-i imediat rezultatele în termeni personali, kaiserul redactă într-o clipită o telegramă către Nicky. „Gîndeşte-te – îi reproşa el – la un monarh investit cu comanda personală a armatei sale care îşi desfiinţează regimentele sfinţite printr-o sută de ani de istorie… şi care îşi cedează oraşele anarhiştilor şi democraţiei".

Cu toate acestea, era sigur că ţarul va fi glorificat pentru propunerea lui umanitară, „cea mai interesantă şi surprinzătoare din acest secol! Întreaga lume te va ridica de-acum în slavă… chiar dacă partea ei practică nu va reuşi să se impună din cauza dificultăţilor de amănunt". Marginile corespondentei care a urmat au fost presărate de kaiser cu „Aha"-uri şi cu semne de exclamaţie, precum şi cu observaţii care variau în ceea ce priveşte conţinutul între judicioase şi vulgare, una din primele conţinînd următoarea cugetare, căreia nu-i lipsea puterea de sesizare: „A pus o armă strălucită în mîinile democraţilor şi opozanţilor noştri". Într-un loc compara propunerea ţarului cu mesajul prin care spartanii cereau atenienilor să se învoiască să nu-şi reclădească zidurile cetăţii, iar în altul a mîzgălit aşa dintr-o dată întrebarea: „Şi cu ce are să-şi plătească Krupp lucrătorii?"

Germania nu era împinsă spre pace de mobilul şi impulsul care sileau Rusia să facă acest lucru: o situaţie strîmtorată. În Germania nu se punea problema înapoierii industriale.

Muraviov n-ar fi putut alege un argument mai nepotrivit atunci cînd i-a spus la Berlin contelui Eulenburg că ideea conducătoare care stătea în spatele propunerii ruseşti era aceea că creşterea continuă a cheltuielilor de înarmare va conduce naţiunile pînă la un punct în care vor trebui să spună nou possumus[131], fiindcă non possumus era o expresie de negăsit în vocabularul german. Pe timpul acela, Germania plesnea de vigoare şi nu-şi încăpea în piele din cauza succeselor materiale.

După unificarea ei, în 1871, realizată cu spada în decada precedentă, înţesată de războaie, prosperitatea venise dintr-o dată, aşa cum se întîmplase şi în Statele Unite după războiul civil. Toate energiile au fost declanşate în scopul dezvoltării resurselor materiale. În anii '90, Germania se bucura de prima jumătate a unei perioade de 25 de ani în care venitul ei naţional s-a dublat, populaţia a crescut cu 50%, lungimea reţelei de căi ferate tot cu 50%, oraşele s-au dezvoltat, au fost dobîndite colonii, au început să se contureze industrii gigantice şi s-au acumulat averi din exploatarea lor, iar utilizarea braţelor de muncă a ţinut pasul cu această dezvoltare. În aceeaşi perioadă, marea întreprindere de vapoare a lui Albert Ballin şi-a mărit tonajul de şapte ori, iar capitalul de zece ori. Emil Rathenau a dezvoltat industria electrotehnică în care numărul de lucrători a crescut de patru ori în zece ani. I.G. Farben a creat coloranţii pe bază de anilină, iar August Thyssen a ajuns să domnească în Ruhr asupra unui regat al cărbunelui, fierului şi oţelului. Datorită unui nou procedeu de topire, care dădea posibilitatea utilizării minereului de fier cu conţinut de fosfor din Lorena, producţia de cărbune şi de oţel a Germaniei era în 1898 de patru ori mai mare decît în 1871, depăşind producţia Angliei. În acelaşi interval de timp, venitul naţional al Germaniei se dublase, deşi era încă mai mic decît acela al Angliei, iar măsurat pe cap de locuitor reprezenta doar două treimi din venitul englezilor. Băncile germane

131 Nu putem.

îşi deschideau filiale în toate oraşele lumii, iar comisionarii germani vindeau mărfuri germane pe toată întinderea dintre Mexic şi Bagdad.

Universităţile şi politehnicile germane erau cele mai admirate din lume, metodele germane cele mai temeinice, iar filosofii germani predominau. Institutul Kaiser Wilhelm poseda cel mai important laborator de cercetări chimice existent. Ştiinţa germană se făIea cu Koch, Ehrlich şi Roentgen, a cărui descoperire din 1895 – razele X – era mai mult un produs al timpului sau decît al ţării sale, fiindcă între 1897 şi 1899 J.J. Thomson descoperise, în Anglia, electronul, iar soţii Curie, în Franţa, eliberarea energiei prin radioactivitate. Profesorii germani făceau expuneri asupra idealurilor germane şi a culturii germane, printre ei aflîndu-se şi Kuno Francke de la Universitatea Harvard, care descria Germania ca pulsînd „de o viaţă pasionată şi de o activitate intensă în toate domeniile aspiraţiilor naţionale". Îşi stăpînea cu greutate adînca lui veneraţie faţă de nobilul spectacol pe care-1 oferea ţara sa: „Bunăstarea, vigoarea şi ordinea se înfăţişează în faţa ochilor noştri pe fiecare kilometru pătrat al pămîntului german". Nici un vizitator nu putea să nu rămînă impresionat de „aceste ferme şi proprietăţi înfloritoare şi bine întreţinute, de satele acestea prospere, de pădurile replantate cu grijă…, de aceste oraşe în dezvoltare rapidă, în care furnica o populaţie bine hrănită şi cu bune moravuri şi în care pot fi văzute primării impozante şi tribunale maiestuoase, teatre şi muzee ce se ridică pretutindeni, mijloace admirabile de comunicaţie, amenajări model pentru recreaţii şi distracţii sănătoase, universităţi şi şcoli tehnice serioase". După Francke, populaţia cu bune moravuri a Germaniei era caracterizată prin „desfăşurarea ordonată a întrunirilor publice, fermitatea stăpînită şi organizarea efectivă a claselor muncitoare în lupta lor pentru progresul social", precum şi prin „atitudinea plină de respect şi atentă faţă de toate formele artei". Deasupra tuturora domnea „magnifica noastră armată, cu disciplina ei virilă şi cu înaltul ei nivel de comportare profesională", iar toate aceste componente luate împreună erau mărturia „voinţei colective, minunat organizată, care tinde spre formele mai înalte de existenţa naţională". Este evident că starea de spirit a profesorului german nu era dintre cele favorabile unor propuneri de autolimitare.

Aşa cum au arătat istoricii germani care încercau să explice extraordinarul avînt al ţării lor, măreţia Germaniei se datora puterii militare. În lucrarea sa în cinci volume Istoria Germaniei în secolul al XIX-lea, care conţinea cîteva mii de pagini şi se referea la o perioadă de 15 ani din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, Treitschke predica supremaţia statului, al cărui instrument politic este războiul şi al cărui drept de a face război pentru onoarea sau interesul sau naţional nu poate fi uzurpat de nimeni. Armata germană era întruchiparea vizibilă a evangheliei lui Treitschke. Autoritatea şi prestigiul ei creşteau de la an la an, iar ofiţerii ei erau de o arogantă imposibil de exprimat în cuvinte, se situau deasupra legii şi inspirau o veneraţie aproape superstiţioasă în public.

Orice om acuzat de a fi insultat un ofiţer putea fi judecat pentru crimă de lezmajestate indirectă. Doamnele din Germania se dădeau jos de pe trotuar pentru a face loc unui ofiţer.

În anul 1891 a fost întemeiată Uniunea Pangermană, al cărei scop era reunirea într-un stat pangerman a tuturor indivizilor de rasa germană, indiferent de ţara în care locuiau.

Miezul acestui stat urma să fie format de Marea Germanie, cuprinzînd, în afara Germaniei propriu-zise, Belgia, Luxemburgul, Elveţia, Austro-Ungaria, Polonia, România şi Serbia, iar după realizarea acestei prime etape noul stat urma să-şi extindă dominaţia asupra întregii lumi. Uniunea distribuia afişe pe care scria „Dem Deutschen gehort die Welt" („Lumea aparţine germanului") şi care erau expuse în vitrine.

Într-o declaraţie de intenţii, Ernst Hasse, fondatorul Uniunii, spunea: „Avem nevoie de teritorii, chiar dacă aparţin străinilor, astfel ca să ne putem modela viitorul după nevoile noastre". Era o sarcină pe care compatrioţii lui se simţeau în stare s-o aducă la îndeplinire.

Orice început de ostilităţi între naţiuni, ca, de exemplu, războiul chino-japonez din 1895 sau războiul hispano-american, stîrnea în sufletul germanilor dorinţa vie de a interveni şi ei. Amiralul von Diederichs, comandantul Escadrei germane din Pacific, aflată pe atunci în Golful Manila, a încercat să se strecoare ca să pună el mîna pe Filipine, şi numai mugetul plin de mînie al amiralului Dewey: „dacă amiralul vostru vrea

luptă, atunci poate s-o aibă chiar acum", sprijinit fără zgomot, însă pe față, de mișcările escadrei britanice, l-a făcut să se retragă. „Pentru mintea germanilor – comentă secretarul de stat Hay – există ceva monstruos în gîndul că un război poate să aibă loc undeva fără ca ei să profite de pe urma lui". Dewey lasa să se înțeleagă că germanii erau „lipsiți de maniere". „Sînt prea înfigărești și ambițioși – spunea el –, astfel că într-o bună zi au să dea de belea".

În capul statului german se afla un guvern cu totul ciudat.

Miniștrii erau independenți de parlament și ajungeau în această funcție după voința suveranului, care îi taxa pe membrii Reichstagului drept „capete de oaie". Datorită faptului că funcțiile guvernamentale erau încredințate numai membrilor aristocrației, iar condiția de bază a carierei politice era acceptarea categorică a principiilor Partidului conservator, ușile guvernării erau închise în fața noilor talente. „Nici chiar cel mai docil liberal – spunea cu regret editorul lui Berliner Tageblatt – n-avea vreo șansă să capete un post cît de neînsemnat". După destituirea, în 1890, de către kaiser a lui Bismarck, nici un om înzestrat cu inteligență creatoare și activă n-a mai deținut vreo funcție importantă. Noul cancelar ales de kaiser, fiindcă prezenta caracteristici cu totul deosebite de acelea ale lui Bismarck, era prințul Chlodwig Carl Viktor Fürst zu Hohenlohe-Schillingsfürst, un bavarez cu maniere agreabile și paterne, care – după cîte se spunea – avea drept deviza: „Poartă întotdeauna haina neagră de bună calitate și ține-ți gura". Ministru de externe fusese numit contele Bernhard von Bülow, un domn elegant, de o amabilitate și înfumurare extremă, ale cărui maniere erau atît de onctuoase, încît în conversație și corespondența părea că-și freacă într-una mîinile ca un negustor de covoraşe. Obișnuia să-și mîzgălească notele pe manșeta cămășii, de frică să nu uite nici cea mai mică dintre dorințele maiestății-sale. Străduindu-se să imite atitudinea parlamentară degajată a lui Balfour, se exersa în fața oglinzii din camera de baie, sub îndrumarea unui atașat de la Ministerul de Externe, ca să-și țină cu mîinile reverele hainei.

„Fii atent! – murmură un observator răutăcios atunci cînd Bülow se ridica să vorbească în fața Reichstagului. – începe chestia cu reverele".

Politica externă era controlată, îndărătul lui Bülow, de către invizibilul domn Holstein, care, după obiceiul curților bizantine, își exercită puterea politică fără să aibă o funcție oficială. Holstein considera diplomația drept o conspirație, toate propunerile guvernelor străine ca ascunzînd o capcană și conducea relațiile externe pornind de la premisa că toată lumea era contra Germaniei. Interesele unei mari puteri – îi explica el lui Bülow nu sînt în mod necesar identice cu menținerea păcii, „ci mai degrabă cu supunerea inamicilor și a rivalilor ei".

Drept urmare, „trebuie să întreținem bănuiala" că obiectivul Rusiei este „mai curînd un mijloc de a-și mări puterea decît de a menține pacea". Bülow s-a declarat de acord. Instrucțiunile pe care le trimitea miniștrilor plenipotențiari din străinătate vorbeau despre capcane și intrigi și tratau propunerile lui Muraviov ca și cînd ar fi fost vorba despre un coș cu șerpi. Ar fi de dorit – îi scria el ambasadorului german de la Londra – „ca ideea aceasta despre pace și dezarmare… să eșueze datorită obiecțiilor Angliei, fără ca noi să fim obligați să apărem pe primul plan", și spera că ambasadorul va conduce schimbul de vederi cu domnul Balfour în acest sens.

Domnul Balfour, care deținea funcția de ministru de externe în locul lordului Salisbury, nu era însă o victimă chiar atît de potrivită pentru sforăriile lui Bülow. Spre deosebire de guvernul german, cel englez, deși sceptic în privința rezultatelor, nu se simțea amenințat cu nimic de conferință internațională a păcii și de aceea n-avea de gînd să facă singur față misiunii de a o torpila. De altminteri, în Anglia însuflețirea opiniei publice nu putea fi luată în derîdere. În decursul celor patru luni care au urmat apelului făcut de țar, la Ministerul de Externe au venit peste 750 de rezoluții trimise de grupări publice prin care se saluta ideea unei conferințe internaționale și se exprima – după cuvintele uneia din ele – „speranța sinceră" că guvernul maiestății-sale își va exercita influența ca să-i asigure succesul, „astfel că din ea să rezulte ceva practic".

Rezoluțiile nu veneau numai din partea societăților pentru pace constituite și a congregațiilor religioase,

ci şi din partea adunărilor cetăţeneşti ţinute în oraşe şi comitate, a comitetelor districtelor rurale şi a consiliilor municipale şi erau semnate de primar, stampilate cu sigiliul comitatului şi expediate de lordul-locotenent[132]. Unele dintre ele, care nu beneficiaseră de asistenţa organelor oficiale, veneau din partea „Populaţiei din Bedford", a „Locuitorilor din Rotherhead" sau a „întrunirii publice din Bath". Multe rezoluţii erau trimise de comitetele locale ale Partidului liberal, în timp ce grupările conservatoare, ca şi, dealtfel, congregaţiile bisericii anglicane se abţineau în mod ostentativ. Erau reprezentate, în schimb, toate sectele neconformiste.

Volumele legate conţinînd rezoluţiile şi însemnate cu un „S" tremurat dovedeau că lordul Salisbury urmărea mersul opiniei publice. O delegaţie a Cruciadei internaţionale pentru pace, avînd în frunte pe contele de Aberdeen şi pe episcopul Londrei, l-a vizitat pe domnul Balfour, care a întîmpinat-o cu o cuvîntare amabilă, prin care îşi exprima părerea optimistă că „în viitor numărul războaielor va scădea, nu vreau să spun că vor dispărea, ci doar că numărul lor se va reduce", arătînd că se aştepta ca viitoarea conferinţa să fie „o importantă piatră de hotar în progresul omenirii", indiferent dacă – adăugă el – va da sau nu vreun rezultat practic. Aceste idei nu erau absolut deloc acelea la care se aştepta Bülow.

Reprezentarea în miniatură a mişcării pentru pace era William T. Stead, cel mai efervescent şi mai fecund ziarist al acelei epoci, şi aşa bogată în oameni de acest fel, fondatorul şi editorul publicaţiei The Review of Reviews. Stead era un torent uman de entuziasm pentru cauze bune. Avea o energie nemărginită, un optimism inflexibil şi un egoism uriaş. Ca papă prin autoapreciere al jurnalismului englez, adresa lui telegrafică, înregistrată la poştă, era „Vatican, Londra". În decursul anilor '80 editase ziarul liberal The Pall Mall Gazette, făcînd din el, cu ajutorul unei serii de articole explozive, un material de lectură foarte cerut în viaţa publică. „Scrieţi prea vehement, prea uniform de vehement", i-a spus prinţul de Wales, care îi citea regulat ziarul. Stead se lansă în cruciade al căror obiect se extindea de la protecţia prostituatelor pînă la „imperialismul raţional", ducea campanii în legătură cu atrocităţile din Bulgaria, viaţa condamnaţilor din Siberia, părăsirea generalului Gordon la Khartoum, sclavajul din Congo, muncitorii care au căzut victimă în „duminica sîngeroasă" în Trafalgar Square, adoptarea copiilor, bibliotecile sătеşti, limba esperanto, schimbul de scrisori dintre savanţii din diferite ţări şi locuinţele pentru cei săraci. În cel mai impresionant reportaj al lui, publicat sub titlul „Birul în fecioare al Babilonului modern", descria, ridicînd problema tragică a comercializării de fete tinere pentru prostituţie, cum cumpărase el la preţul de 5 lire o fetiţă de 13 ani. Articolele scrise pe această temă au făcut senzaţie în întreaga lume şi, în afară de faptul că din cauza lor Stead a fost judecat şi întemniţat pentru răpire de minore, ele au silit autorităţile să amendeze legea în sensul că vîrsta consimţămîntului să fie ridicată de la 13 la 16 ani.

În anul 1889, Stead a făcut o călătorie în Rusia şi cu această ocazie a luat un interviu ţarului Alexandru al III-lea şi a devenit campionul alianţei ruso-engleze, susţinînd tot ce era rusesc. Luîndu-se după exemplul prietenului său, amiralul Fisher, a făcut o campanie în favoarea unei marine de război de mari proporţii, a colaborat cu generalul Booth la întocmirea cărţii În Anglia timpurilor întunecate şi s-a alăturat lui Cecil Rhodes în problema Federaţiei imperiale şi a Uniunii oamenilor de limbă engleză. Hotărînd să îndrepte situaţia din oraşul Chicago, după o vizită pe care o făcuse acolo în 1893, a dat pe faţă relele pe care le constatase, a întocmit un proiect de reforme pe care l-a expus într-o carte intitulată Dacă Hristos ar veni la Chicago şi a organizat o Federaţie municipală cuprinzînd pe conducătorii muncitorimii şi pe d-na Potter Palmer pentru punerea în aplicare a planului. În decursul vizitei a avut o convorbire cu guvernatorul Altgeld şi l-a invitat pe Fielden, unul dintre anarhiştii graţiaţi, să ia loc la tribună vorbitorilor.

Principiul conducător prezent în toate acţiunile lui era credinţa în datoria oamenilor de a îndrepta societatea şi de a extinde dominaţia engleză.

Tot în anul 1890 a fondat propria lui publicaţie, revista lunară The Review of Reviews, cu obiectivul declarat de a o face să fie citită în lungul şi latul lumii de limbă engleză „aşa cum obişnuiau oamenii să citească Biblia… ca să afle voinţa lui Dumnezeu şi datoria faţă de semenii lor". Socotind că i-ar fi convenit

[132] Şeful autorităţii executive şi capul magistraturii din fiecare comitat.

mai mult un organ politic decît o revistă lunară, ardea de dorința de a da peste un milionar care să-l sprijine în fondarea unui cotidian propriu, astfel că odată, pe cînd se afla la Paris, i-a spus unui prieten: „M-am dus la Notre Dame ca să vorbesc cu Dumnezeu despre chestiunea asta".

Deși detestat de unii, Stead era totuși prieten cu mulți oameni mari, printre care se numărau – în afară de Cecil Rhodes și de amiralul Fisher – James Bryce, cardinalul Manning, lordul Esher, lordul Milner, doamna Annie Besant și lady Warwick, care a organizat o masă în tete-a-tete pentru el și prințul de Wales. Lua interviuri suveranilor, miniștrilor și arhiepiscopilor și ajuta „rasele oprimate, animalele maltratate, dactilografele prost retribuite, femeile neînțelese, parohii persecutați, oamenii politici defăimați, viitori sinucigași, tot felul de puritani zeloși și părinții fără copii". Vorbele i se scurgeau ca un fluviu, iar cînd ținea o conferință, „sărea peste suprafața globului de parcă s-ar fi aruncat cu prăjina". În cei 22 de ani cît a lucrat la The Review of Reviews, în afară activității lui de scriitor, de editor și de conferențiar, pe lîngă călătoriile pe care le-a făcut și interviurile pe care le-a luat, a scris sau a dictat vreo 80000 de scrisori, deci în medie cîte zece pe zi. A îmbrățișat doctrina spiritualismului și se considera o reîncarnare a regelui Carol al II-lea, care caută să repare prin Stead nedreptățile pe care le făcuse în viața lui anterioară de pe pămînt.

Era mic de statură, aprins la față, cu ochi albaștri strălucitori și barbă roșcată și în loc de haine din lînă neagră și moale purta stofe în culori amestecate și pălărie moale de fetru.

Fiindcă era prin însăși firea lui un susținător pasionat al arbitrajului, Stead considera că această formă de judecată putea conduce la înființarea unei curți internaționale de justiție și, pînă la urmă, la Statele Unite ale Europei.

Anticipînd apelul ţarului, el propusese în 1894 ca printr-un tratat internațional statele să-și ia angajamentul solemn de a nu-și mări bugetele militare pînă la sfîrșitul secolului, astfel că, atunci cînd propunerea rusească a fost adusă la cunoștința lumii, Stead a văzut în ea cea mai mare ocazie ce i se oferise în cariera lui. S-a hotărît de aceea imediat să facă un tur al capitalelor drept început al unei mari campanii prin care să convingă oamenii de pretutindeni că ţarul era sincer în intențiile lui și să stîrnească o mișcare colectivă de opinie în sprijinul conferinței. Călătoria lui urma să culmineze printr-un interviu cu ţarul, intenție de la care n-a putut fi abătut de părerea prințului de Wales, comunicata prin lady Warwick, că tînărul conducător al Rusiei, nepotul soției prințului, era „moale ca gelatina…, lipsit de caracter și n-are să-ți fie de nici un folos". În drumul spre Moscova, Stead intenționa să ia un interviu papei, kaiserului, președintelui Franței, precum și regelui Leopold al Belgiei, pe care voia să-l convingă să devină purtătorul de cuvînt al ligii micilor națiuni. Pentru a para un eventual amestec al autorităților engleze, Stead i-a făcut o vizită la Ministerul de Externe domnului Balfour, pe care l-a găsit mai întîi „apatic și ironic", pentru că mai tîrziu, în fața entuzias-mului extravagant al lui Stead, răspunsurile lui să devină repede dure. După cum spunea el, Balfour nu reușea să înțeleagă cum de putea Stead să privească cu inima ușoară „dezvoltarea și puterea din ce în ce mai mare a Rusiei".

Cam la o lună după apelul ţarului, Stead pleca la drum. La Paris n-a reușit să-l vadă pe președintele Felix Faure. S-a întîlnit însă cu Clemenceau, care i-a spus că „n-are să iasă nimic de pe urma conferinței" și a refuzat să-și modifice părerea. Regele Leopold, kaiserul și papa Leon al XIII-lea l-au evitat și ei. În schimb, Nicolae al II-lea, aducînd la îndeplinire o promisiune pe care tatăl lui o făcuse lui Stead cu zece ani mai înainte, i-a acordat nu numai o singură audiența, ci trei.

Aceasta amabilitate imperială l-a uluit pe Stead, care, nefiind obișnuit cu uzanțele palatelor, a considerat-o drept o manifestare a caracterului interlocutorului său, fără să-și dea seama că făcea parte din meseria monarhilor. Întors la Londra, Stead a lansat o nouă publicație săptămînala, numită War Against War[133], a organizat Cruciada Internațională pentru pace și a făcut absolut tot ce i-a stat în putință ca să fortifice cererea publicului pentru o conferință care nu putea și nu trebuia să dea greș.

Opinia publică nu era însă deloc unitară. În timp ce liberalii (însă nu cu toții) împărtășeau entuziasmul

133 Război împotriva războiului.

lui Stead, conservatorii stăteau rezervaţi. Toate popoarele erau stăpînite în mare măsură de ceea ce William Ernest Henley slăvise drept „spiritul războinic care strigă în sîngele meu”. Spiritul acesta îl făcuse pe Romain Rolland, care urma să devină într-o bună zi un pacifist celebru, să strige cu voioşie în 1898: „Dă-mi, Doamne, luptă!”

Materialismul timpului, bunăstarea crescîndă, puterea pe care o căpătase banul de a înlocui forţa fizică produceau în sufletul multor oameni un sentiment de dezgust sau chiar dorinţa de efort, aşa cum a fost cazul cu tînărul Theodore Roosevelt cînd s-a îndreptat spre Munţii Stîncoşi. Oamenii simţeau nevoia de ceva mai nobil, lucru pe care li se părea că-l întrevăd în perspectiva pericolului şi a luptei fizice, în sacrificiul sau chiar în moartea pe cîmpul de luptă. Ziaristul Henry Nevinson se simţea cuprins de un elan războinic atunci cînd ca ofiţer al corpului de voluntari făcea instrucţie cu soldaţii şi şi-a jignit o dată prietenii socialişti spunîndu-le că „n-ar vrea să trăiască într-o lume în care nu-i război”. Mult timp după aceea a mărturisit că înflăcărarea lui războinică se datora, pe de o parte, faptului că nu ştia ce-nseamnă războiul şi, pe de alta, influenţei lui Kipling şi Henley.

În limite mai reduse, Henley era pentru conservatori ceea ce era Stead pentru liberali, deşi îi lipsea forţa aceea elementară şi conştiinţă socială a acestuia din urmă. Nici un omagiu teutonic adus rasei superioare n-ar fi putut depăşi măsura în care Henley ridică în slăvi „Anglia, Anglia mea”, a cărei mâna înmănuşată-n zale călăuzea destinele imenselor mulţimi, a cărei „seminţie de oameni puternici" era fără egal, ale cărei nave erau „încîntarea dragii şi cumplitei noastre mari" şi care era:

Fiica aleasă a lui Dumnezeu,
Soţie bună a străvechiului paloş!
În cîntecele cîntate de goarnele tale,
S-aude ameninţarea
Divinităţii, Anglia,
Cîntată din cer de goarnele tale!

Versurile acestea exprimau un patriotism dus pînă la paroxism şi reprezentau starea de spirit a autorului, nu a poporului englez. În aceeaşi stare de spirit ascultau şi americanii fanfaronadele lui Albert Beveridge: „Sîntem o rasă de cuceritori… trebuie să ascultăm chemarea sîngelui”.

Sentimentele de acest fel se numărau printre rezultatele indirecte ale celei mai importante călătorii făcute de la Columb încoace: călătoria lui Darwin pe vasul „Beagle”. Aplicate la societatea omenească, concluziile la care ajunsese Darwin în Originea speciilor furnizau baza filosofică a teoriei după care războiul ar fi inerent naturii omului, pe care o înnobilează.

Războiul ar fi o luptă în care supravieţuieşte rasa mai puternică şi superioară, iar acest fenomen ar face să progreseze civilizaţia. Lucrînd cu hărnicia cîrtiţelor şi cu tenacitatea buldogilor la interpretarea acestei teorii, filosofii germani şi cei care se ocupau cu ştiinţa politică sau militară au ridicat-o la nivelul unei dogme naţionale. Houston Stewart Chamberlain, ginerele lui Wagner, în cartea sa Fundamentele secolului al XIX-lea, publicată în limba germană, i-a dat teoriei lui Darwin o interpretare rasistă, conform căreia arienii ar avea dreptul să fie stăpînii pămîntului, ei fiind superiori din punct de vedere fizic şi spiritual celorlalţi oameni. Treitschke a căutat să demonstreze că războiul ar fi o sursă de patriotism datorită faptului că purifica şi unifica un popor mare şi o sursă de putere fiindcă îl fortifică. După el, pacea ar duce la stagnare şi decadenţă, iar speranţa într-o pace veşnică ar fi „nu numai imposibilă, dar şi imorală”. Datorită faptului că înnobilează rasa, războiul devenea prin extensiune – după cuvintele generalilor von der Colz şi Bernhardi – o necesitate. Era dreptul şi datoria rasei mai alese, mai puternice şi mai înzestrate să-şi extindă dominaţia asupra raselor inferioare, adică în viziunea unor germani, asupra întregii lumi, iar în viziunea altora, asupra coloniilor. Darwinismul deveni „povara omului alb”, iar imperialismul fu înzestrat cu un imperativ moral.

Efectele indirecte ale ideilor lui Darwin şi-au atins punctul culminant în scrierile căpitanului Mahan. „Rivalitatea onestă” dintre naţiuni „este evident o lege a progresului”, scria el în unul din seria de articole

publicate între anii 1897 și 1899 prin care încerca să-i învețe pe americani să-și cunoască destinul.

Articolul acesta era intitulat „Aspectul moral al războiului". În altul, „Perspectivele secolului al XX-lea", scria că nimic nu este „mai fatal pentru viitorul rasei noastre" decît tendința generală a oamenilor de „a refuza să recunoască în profesiunea armelor, adică în război", sursa „idealului eroic". În sfîrșit, într-o scrisoare particulară își exprima părerea că „nu s-ar putea întîmpla o nenorocire mai mare decît ca națiunile civilizate să renunțe la pregătirile de război și să accepte ideea arbitrajului". Ideea lui de bază era că factorii care hotărăsc marile cotituri ale destinului unei națiuni sînt puterea politică, forțele armate și, pînă la urmă, războiul și că încrederea în orice altceva, ca, de exemplu, în arbitraj, era o iluzie. În cazul cînd armatele și flotele de război ar fi înlocuite cu arbitrajul, civilizația europeană „n-ar mai putea supraviețui, fiindcă și-ar pierde energia combativă". Mahan socotea, totuși, că secolul al XX-lea va arăta că, conștiința oamenilor face progrese.

Necesitatea luptei era enunțată de numeroși gînditori în diferite forme: prin „elanul vital" al lui Henri Bergson, prin „forța vitală" a lui Shaw și prin confuza, strania și uluitoarea lucrare a lui Nietzsche, care își exercita tocmai pe atunci fascinația asupra Europei. Nietzsche constata scăderea credinței religioase ca forță primară în viețile oamenilor și își aruncă provocarea în trei cuvinte: „Dumnezeu a murit".

Nietzsche ar fi vrut ca locul acestuia să-l ia Supraomul, oamenii de rînd preferau însă patriotismul. Pe măsură ce credință în Dumnezeu se retrăgea în fața științei, vidul rămas în sufletele oamenilor începea să se umple cu dragostea de țară. Forța care aparținuse odinioară religiei era absorbită de naționalism, iar acolo unde oamenii luptaseră mai înainte pentru religie urmau să facă acum același lucru, și nu într-o măsură mai mică, pentru urmașul ei. Atmosfera era încărcată de simțămîntul unui conflict pe cale să se coacă. Aflat la Paris în 1895, Yeats s-a trezit într-o dimineață dintr-un vis în care avusese o viziune apocaliptică:

... Lănci necunoscute
Zboară deodată în fața ochilor mei treziți din vis,
Iar apoi îmi lovesc urechile izbitura de pămînt a călăreților căzuți și strigătele
Necunoscutelor și muribundelor armate.

În același an, îndepărtatele bătăi de tobă pătrundeau și în singurătatea locuinței lui A. E. Housman, deși între el și Yeats nu există absolut nici o legătură:

Vara, de pe colina liniștită,
Adormită de susurul apelor, îl aud în depărtare pe stăruitorul toboșar
Bătînd ritmic toba cu-n zgomot de vis.
Departe și-aproape, încet sau mai repede,
Trec pe drumurile lumii, îndrăgiți de prieteni și sortiți pulberii,
Soldații care se-ndreaptă cu toții spre moarte.
Răsună grav goarnele care cheamă,
Iar fluierele țipătoare le răspund ascuțit,
Urmate fiind de șiruri vesele îmbrăcate-n stacojiu.
Femeie, ajută-mă, vreau să mă ridic.

Drept loc al Conferinței de pace a fost aleasă Haga, în calitatea ei de capitală a unei țări mici și neutre, iar ziua deschiderii a fost fixată pentru 18 mai 1899. Pregătirile prealabile au trezit o serie de animozități mai vechi și au întețit diferendele în curs. China și Japonia, Turcia și Grecia, Spania și Statele Unite de-abia sfîrșiseră cu războaiele dintre ele, iar Anglia și Transvaalul se pregăteau de un război care amenința să izbucnească dintr-o clipă-n alta. Ca națiune gazdă și susținătoare înflăcărată a burilor, Olanda era cît pe ce să zădărnicească conferința încă dinainte de a fi început, cerînd ca Transvaalul și Statul Liber Orange să fie invitate și ele.

Turcia se împotrivea înscrierii Bulgariei pe lista participanților, iar Italia amenința să părăsească conferința dacă includerea Vaticanului implica recunoașterea lui ca putere temporală. Germania, care acordă acestei atitudini „o semnificație foarte sinistră", a bănuit imediat că Italia plănuia să iasă din Tripla Alianță.

Ceva mai mult, Germania se vedea ameninţată de a fi obligată să se retragă din conferinţa dacă vreo altă mare putere făcea acelaşi lucru. După ce au reuşit să învingă toate aceste dificultăţi, naţiunile au trecut la desemnarea delegaţilor.

Componenta acestora reflecta caracterul contradictoriu al ordinii de zi, care se ocupă, pe de o parte, cu pacea prin arbitraj şi, pe de alta, cu ducerea războiului. Deşi arbitrajul nu fusese menţionat în apelul ţarului, el fusese inclus în ordinea de zi întocmită de Muraviov, devenind astfel pentru marea majoritate a oamenilor obiectivul principal al conferinţei. În decursul lunilor martie şi aprilie, Cruciada păcii din Boston organizase întruniri în fiecare săptămînă, cerînd ca Statele Unite să susţină înfiinţarea unui „tribunal permanent al secolului al XX-lea". Datorită faptului că în Congres domnea o stare de tensiune provocată de votul asupra tratatului de pace cu Spania, Mckinley era rugat în mod insistent să-l numească delegat la conferinţa pe preşedintele Eliot al Universităţii Harvard, cu speranţa că acest lucru va mai potoli resentimentele adversarilor războaielor imperialiste. Totuşi, fiindcă Eliot părea să nu fie o candidatură care ar putea fi condusă de guvern, Mckinley a preferat să facă o alegere mai prudentă în persoana lui Andrew White, fostul preşedinte al Universităţii Corneli, care era pe atunci ambasador la Berlin. White era un om harnic şi cu sentimente nobile, care credea în toate cauzele drepte şi care, pornind de la ocupaţia lui de profesor de istorie, se ridicase la o poziţie cetăţenească înaltă. La Haga a ajuns repede în relaţii de prietenie cu ducele de Tetuan, delegatul Spaniei, fosta inamică a Statelor Unite, care împărtăşea cu White „pasiunea pentru arhitectura catedralelor şi muzica de orgă". Alături de White a fost desemnat ca delegat un om care să joace rolul de cîine de pază al intereselor americane şi care să urmărească cu spirit practic şi perspicace desfăşurarea lucrărilor conferinţei, pe care nici oamenii cu imaginaţia cea mai aprinsă nu puteau crede că cel numit o priveşte cu simpatie. Era vorba de căpitanul Mahan. Apariţia numelui său pe lista delegaţilor a făcut ca neîncrederea Germaniei faţă de conferinţă să se adîncească. „Cel mai mare şi mai periculos duşman al nostru", a notat posomorît kaiserul.

Instrucţiunile pe care guvernul american le-a dat delegaţilor săi începeau prin respingerea scopului iniţial al conferinţei. Limitarea armamentelor „nu putea fi discutată cu vreun avantaj oarecare" din cauză că armele americane erau inferioare acelora ale puterilor europene, astfel că iniţiativa în această chestiune putea fi lăsată pe seama lor. În ceea ce priveşte restricţiile asupra dezvoltării armelor noi, guvernul considera că era „îndoielnic dacă un acord internaţional încheiat în acest scop putea să se dovedească eficace". Delegaţii urmau să sprijine eforturile ca legile războiului să devină mai unitare şi să prezinte ei înşişi un plan propriu pentru tribunalul de arbitraj. Delegaţii erau instruiţi, de asemenea, să propună imunitatea proprietăţii particulare faţă de captura pe mare, sugestie în aparenţă paşnică, dar care ascundea o îngrijorare de o adîncime insondabilă.

Franţa a numit ca şef al delegaţiei pe Leon Bourgeois, fost prim-ministru şi partizan al arbitrajului, care ajunsese la putere în anii 1895–1896 ca urmare a eforturilor îndîrjite ale partidului său de a pune în aplicare, împotriva opoziţiei violente a Senatului, impozitul progresiv pe venit. Proiectul de lege respectiv a fost însă respins cu o diferenţă mică de voturi. Fiindcă afacerea Dreyfus ameninţa să provoace oricînd o criză guvernamentală, care l-ar fi putut aduce pe Bourgeois din nou la putere, guvernanţii Franţei s-au gîndit că Haga le oferea o ocazie favorabilă pentru îndepărtarea lui de pe scenă politică. „Amabil, elegant şi elocvent – după cum spunea un coleg politic, care nu-i era însă şi prieten –, Bourgeois avea o barbă superbă, neagră ca abanosul, şi enunţa idei banale cu o voce blîndă".

Adusă de către afacerea Dreyfus într-o stare de spirit suprapatriotică, simţindu-se insultată de faptul că Rusia nu catadicsise să o consulte înainte de a lansa chemarea şi hotărîtă să nu accepte stabilirea unui statu quo, Franţa nu întîmpină conferinţă cu mai multă căldură decît celelalte naţiuni. „A renunţă la război înseamnă a renunţa într-un anumit sens la ţara ta", aşa a comentat un ofiţer francez apelul ţarului.

Invitată să asculte o conferinţă a Berthei von Suttner, doamna Adams, prietena lui Gambetta şi preoteasa revanşei, a replicat: „Eu? Să mă duc eu la o predică pentru pace? Nu mai spune! Eu sînt pentru război!"

Cu toate acestea, Franța a trimis la Haga ca asistent al lui Bourgeois pe baronul d'Estournelles de Constant, un apostol consacrat al păcii. În calitatea lui de diplomat de profesie pînă la vîrsta de 43 de ani, fusese cuprins de o neliniște crescîndă față de tendința pe care o luau treburile internaționale, astfel că într-o bună zi a anului 1895, revoltat de o amenințare neserioasă cu războiul într-o controversă lipsită de importantă, își dădu demisia din diplomație și intră în politică și în Camera Deputaților ca să apere cauza păcii.

Bărbat frumos și cu maniere alese, baronul aducea conferinței, în calitate de delegat oficial, pasiunea mișcării pentru pace, al cărei purtător de cuvînt era.

Ca inițiatori ai conferinței, rușii l-au desemnat pe președintele ei în persoană ambasadorului lor la Londra, baronul de Staal, un domn bătrîn și agreabil cu favoriți albi și lungi, care purta gambeta cu fundul pătrat. Era descris de prințul de Wales ca „unul din cei mai buni oameni care au trăit vreodată… Și care nu spunea niciodată ceva ce nu era adevărat", calitate utilă, deși poate nepotrivită pentru sarcina lui. Adevăratul conducător al delegației rusești era Feodor de Martens, fost profesor de drept internațional la Universitatea din St. Petersburg, aflat acum la pensie, care nu permitea nimănui să uite că se bucurase cîndva de reputația de a fi fost juristul cel mai însemnat al Europei în domeniul lui. Era „un om cu cunoștințe vaste – spunea Witte –, dar în nici un caz cu vederi largi". Delegat militar era colonelul Jilinski, viitorul șef de stat-major.

Contele Munster, ambasadorul Germaniei la Paris, în al cărui coș de hîrtii fusese găsit documentul aflat la originea afacerii Dreyfus, nu primea cu mare plăcere perspectivă de a fi numit șef al delegației țării sale la Conferința de pace. „A bate apa-n piuă este totdeauna o ocupație plictisitoare", i-a scris el unui prieten. Limitarea înarmărilor era ausgeschlossen (exclusă), după cuvîntul favorit al germanilor. Arbitrajul era un lucru important, însă acordul asupra lui lipsit, probabil, de orice perspectivă. Pentru a face ca Rusia să iasă basma curată, nu se putea lăsa ca această conferință să se termine printr-un eșec, și de aceea lucrările ei trebuiau înfășurate într-o „manta a păcii". Gentilom manierat și cu părul alb, pe care Andrew White îl consideră drept un „specimen splendid" al nobilului german de modă veche, contele Munster avusese cîndva o funcție oficială în Anglia, își luase de soție o englezoaică și nimic nu-i făcea o plăcere mai mare decît să fie luat drept un gentilom englez. În afară de delegații armatei și marinei, contele Munster mai avea drept asesori și doi juriști, profesorul Zorn de la Universitatea din Konigsberg și profesorul baron von Stengel de la Universitatea din München, a cărui calificare principală pentru nouă misiune era o broșură cu titlul Pacea eternă, pe care o publicase nu demult și în care își bătea joc de conferința ce urma să se țină și exalta virtuțile războiului. Deși Stengel nu spunea nimic care să difere în mod deosebit de ceea ce credea multă lume din alte țări, totuși, el se exprima după moda germană, în termeni duri și zgomotoși, iar gestul prompt al kaiserului de a-l numi ca delegat îl făcea să știe ce atitudine trebuia să ia, fără să fie nevoie ca cineva să-l tragă de mînecă într-o parte sau alta. Stead, aflat atunci la Berlin, a protestat, Bülow a lăsat să-i scape cîteva explicații, iar revistele umoristice germane îl prezentau pe Stengel ca pe un taur intrat într-un răzor de lalele.

În ciuda desconsiderării generale, un fel de vraja abătută asupra conferinței o făcuse să devină o realitate, astfel că Anglia i-a făcut complimentul de a trimite la Haga o delegație puternică. Conducătorul ei, sir Julian Pauncefote, ambasador la Washington, omul care negociase primul tratat de arbitraj din lume, era campionul eminent al acestei idei în viața oficială. Sir Julian era un demnitar liniștit, scund, îndesat și greu de scos din apele lui, care îi făcea pe oameni să se gîndească la un urs polar și care făcuse minuni de diplomație acționînd după principiul: „Nu ceda niciodată și nu jigni niciodată". „N-am ezitat nicicînd să-mi deschid inima în fața lui – spunea secretarul de stat Hay –, fiindcă este personificarea onoarei și sincerității". Era însoțit de sir Arthur Peel, speaker-ul proaspăt ieșit din funcție al Camerei Comunelor, a cărui prezență energică pe fotoliul prezidențial îi calmase chiar și pe cei mai în comozi deputați. „Cînd Peel își ieșea din sărite, aveai impresia că s-a dezlănțuit o furtună pe mare – spunea unul din ei. – Se putea împăca cu un om plictisitor, însă nu-i putea suferi pe ticăloși, indiferent dacă erau îmbrăcați bine sau prost".

Drept delegați ai armatei și marinei, guvernul lordului Salisbury alesese dintre ofițerii superiori ai armelor respective doi oameni excepționali. După ce trecuse cu succes examenele superioare de limba ebraică și

de matematici la Trinity College din Dublin, generalul maior John Ardagh părăsise cariera clericală ca să intre în armată. Fusese observator militar în războiul francogerman şi în cel ruso-turc, făcuse serviciu activ în Egipt şi Sudan, iar acum era director al serviciilor de informaţii.

Colegul său de la marină era cel mai nesupus individualist de pe vremea lui, înzestrat cu o vigoare şi cu un elan care se manifestau la orice ocazie. Amiralul sir John Fisher era o forţă a naturii îndreptată în totalitatea ei spre renaşterea puterii maritime engleze prin modernizarea flotei. O altă pasiune a lui era dansul, pe care îl practica cu orice ocazie, trecînd de la matelotă la vals şi luînd ca parteneri alţi ofiţeri dacă de faţă nu era nici o doamnă. Toată lupta lui se-ndrepta împotriva influenţei şi amorţelii celor care ţineau la „aşa a fost întotdeauna", iar funcţia lui era aceea a unei maturi înverşunate care arunca la gunoi tot ce era învechit printre oameni şi nave. A cerut, cu 20 de ani înainte de adoptarea acestei măsuri, că maşinăria navelor să fie acţionată cu păcură în loc de cărbuni, a înlocuit instruirea marinarilor în mînuirea cuţitelor de abordare cu aceea a deservirii tunurilor, iar instruirea în instalarea greementului şi mînuirea velelor cu aceea a conducerii maşinilor şi instalaţiilor tehnice, a introdus în serviciul marinei militare distrugătoarele şi a deschis căi noi în construcţia tunurilor, blindajelor şi a navelor de luptă.

Atunci cînd în decursul bombardării Alexandriei a fost nevoie de un tren blindat pentru transportul trupelor de debarcare, Fisher a fost acela care a arătat cum trebuie construit. Fusese în cariera lui comandant al şcolii de torpiloare, director al artileriei navale, comisar al arsenalelor navale, al treilea lord al Amiralităţii, inspector al marinei şi era pe vremea conferinţei comandant-şef al escadrei staţionate în Atlantic.

Concepuse planul ca, în cazul unui război cu Franţa din cauza incidentului de la Fashoda, să facă o incursiune navală pe Insula Dracului şi să-l răpească pe Dreyfus cu scopul de a-l debarcă pe coasta Franţei, astfel încît să pună în încurcătură armată franceză şi să semene discordie. Se afirmă că principiile lui de luptă erau: „Nu cruţa pe nimeni", „Nu lua prizonieri", „Cufundă tot ce-ţi iese-n cale", „Nu-i timp de milă", „Frappez vite et frappez fort", „L'Audace, toujours l'audace"[134] deşi ele aveau probabil mai degrabă menirea să producă un efect moral decît să fie folosite în tactica reală. La numirea lui ca delegat naval la Haga, lordul Salisbury şi-a exprimat părerea că, fără îndoială, Jacky Fisher are să lupte la Conferinţa de pace. „Aşa am şi făcut – a scris Fisher după aceea –, deşi nu pentru pace".

Alegerea oraşului Haga ca loc al conferinţei s-a dovedit a fi bine inspirată. Farmecul lui Huis ten Bosch, palatul de vară al casei de Orania, unde se ţinea conferinţă, drumul de o jumătate de oră cu trăsura din localitatea Schveningen, situată pe ţărmul mării, în care locuiau mulţi dintre delegaţi, ospitalitatea guvernului olandez, primirea călduroasă şi surîzătoare a locuitorilor, frumoasă vreme de vară şi regiunea înflorită nu puteau să nu aibă un efect reconfortant asupra celor mai sceptice spirite. Pe marginea drumului păşteau tihnit vaci pătate cu alb şi negru, apa canalelor reflecta cerul strălucitor, aripele morilor de vînt se învîrteau ascultătoare, iar bărcile cu pînze se deplasau pe canalele navigabile ascunse de iarbă înaltă de parcă ar fi plutit pe deasupra pajiştilor.

Oraşul acesta, odinioară atît de liniştit, un „anacronism graţios" alcătuit din case de cărămidă şi străzi pavate cu bolovani, se agita acum ca să-şi primească oaspeţii. Steagurile tuturor naţiunilor pavoazau faţada hotelurilor sobre, ferestrele străluceau de curăţenie, pragurile caselor erau frecate cu perii, apă şi săpun, iar clădirile publice erau curăţate şi făcute să sticlească. Adusă la o viaţă animată de către vizitatorii ei, Haga părea că se trezeşte ca Frumoasa Adormită din picoteala ei durînd din secolul al XVII-lea.

Huis ten Bosch[135] era un castel regal construit din cărămidă roşie, cu cercevele albe la ferestre şi aşezat într-un parc de la marginea oraşului. Ferestrele lui dădeau spre peluze şi grădini de trandafiri, spre fîntîni arteziene şi nimfe de marmură. În pădurea care dăduse numele ei castelului, delegaţii puteau discuta între şedinţe plimbîndu-se de-a lungul aleilor mărginite de fagi minunaţi, în care cîntau păsările, iar soarele scînteia printre frunze.

[134] „Loveşte repede şi tare", „Cutezanţă, mereu cutezanţă".
[135] Casa din pădure

Ședințele plenare se țineau în sala centrală, înaltă de trei etaje, tapetată cu stofa aurie de damasc și împodobită cu fresce reprezentînd triumfurile foștilor prinți regenți ai Olandei, pictați șezînd pe tron sau călare. De pe tavan, Cupidoni zugrăviți, Venere goale, precum și moartea reprezentată printr-un schelet ce se uită chiorîș priveau în jos spre șirurile nou instalate de birouri acoperite cu postav verde, la care ședeau 108 delegați din 26 de tari. Predominau hainele negre, printre care se amestecau pentru variație uniformele militare, fesurile roșii ale turcilor și chimonoul de mătase albastră al delegatului chinez. Lucrările propriu-zise ale conferinței se desfășurau în subcomitete, care se întruneau în mulțimea de salonașe bogat împodobite cu ceramică smăltuită de Delft și porțelanuri de Meissen, cu tapete chinezești și covoare persane în culori pale. În fiecare zi, gazdele olandeze serveau sub candelabrele de cristal ale sufrageriei albe o gustare îmbelșugată însoțită de vinuri fine și țigări de foi, la care delegații se puteau întîlni și discuta în calitate neoficială.

Gustul și demnitatea tuturor acestor aranjamente, lichiorurile alese, frumusețea ambiantei, seratele și recepțiile începură să topească treptat atmosfera de desconsiderare în care începuse conferința.

Niciodată nu se adunase un asemenea grup de oameni „într-o atmosferă de scepticism mai lipsit de speranțe într-un rezultat favorabil", socotea Andrew White. Mommsen, faimosul profesor german și cel mai admirat istoric al timpului sau, prezicea că, conferința va rămîne cunoscută ca „o eroare de tipar în istoria lumii". Chiar și unii dintre prietenii baronesei von Suttner erau descurajați. Principele Scipio Borghese, pe care ea l-a invitat să participe la conferință ca observator, i-a răspuns că nimic nu l-ar fi încîntat mai mult decît să-și petreacă timpul în societatea unui „group du high-life pacijique"[136], dacă, din nefericire, n-ar fi fost obligat să ia parte în luna mai la nunta surorii lui, undeva prin fundul Ungariei.

În cursul cuvîntării de deschidere a lui de Staal, președintele a scăpat din mâna ciocanul de lemn, lucru care a fost interpretat imediat și aproape cu plăcere drept un semn rău.

Conferința s-a împărțit în trei comisii: a armamentelor, a legilor războiului și a arbitrajului, care s-au împărțit apoi, la rîndul lor, în subcomitete. Președinte al primei comisii era Auguste Beernaert, șeful delegației belgiene și fost prim-ministru, care fusese socotit cîndva de regele Leopold al II-lea drept „cel mai mare cinic din tot regatul". Deși se ocupase numai de probleme civile la începutul carierei sale politice, el fusese, totuși, mîna dreaptă a regelui în vasta acțiune de cucerire a teritoriului Congo, precum și în sforțările lui Leopold de a fortifica frontiera Belgiei împotriva unei invazii. Cu toate acestea, spre bătrînețe, Beernaert suferise de un fel de schimbare a personalității, devenind un pacifist care lua parte în mod regulat la congresele pentru pace. În calitatea lui de președinte al Camerei Deputaților din Belgia, continua să mai aibă, totuși, putere politică. Profesorul de Martens, delegatul Rusiei, era președinte al celei de-a doua comisii, iar Leon Bourgeois președinte al celei de-a treia.

Delegații se simțeau stingheriți de faptul că pe umerii lor apţsa conștiința lumii, reprezentată de grupul mare de pacifiști din înalta societate care se năpustiseră asupra orașului Haga în calitate de observatori. Fiindcă singurul rezultat la care se aștepta era eșecul, conferința a hotărît să lucreze în ședințe închise, de la care presa era exclusă cu strictețe. Manevra aceasta s-a dovedit a fi însă cu totul lipsită de eficacitate, fiindcă presa prezentă la Haga era condusă de W.T. Stead în persoană, în calitate de corespondent al lui The Manchester Guardian. Cu ajutorul unor interviuri inoportune și al nenumăratelor sale legături personale, Stead avea posibilitatea să publice o cronică zilnică a conferinței pe o pagină specială ce-i fusese pusă la dispoziție de Dagblad, cel mai important ziar din Haga. Cronica era devorată de delegați, toți ceilalți corespondenți își extrăgeau materialele din ea, iar partizanii păcii îi răspîndeau conținutul în străinătate prin societățile lor naționale, astfel, că, plecîndu-se în fața inevitabilului, conferința a fost obligată să permită ca presa să asiste la lucrări.

Conducătoarea observatorilor străini era baroneasa von Suttner, venită la Haga în calitate de corespondență a ziarului Die Neue Freie Presse din Viena. Convinsă că ziua de 18 mai era „o dată care va face epocă în istoria lumii", ea trata delegații cu ceai, discuta gravă cu ei și se consulta cu d'Estournelles, Beernaert și

136 „Grup de pacifiști din înalta societate".

alți prieteni asupra strategiei ce trebuia urmată.

Ivan Bloch venise din Rusia cu valizele pline de exemplare ale cărții lui, pe care intenționa să le distribuie. Ținea conferințe publice la care folosea diapozitive de sticlă și dădea pentru delegați recepții la care mesele excelente erau însoțite de tablouri și grafice arătînd dezvoltarea armelor de foc. Doctorul Benjamin Trueblood, quaker[137] și secretar al Societății americane pentru pace, era din Boston, iar Charles Richet, editorul publicației La Revue Scientifique și director al Societății franceze pentru pace, venea de la Paris. Regina României, cunoscută ca scriitoare sub pseudonimul Carmen Sylva, a trimis un poem. Doamna Selenka din München a adus o petiție pacifistă semnată de femei din 18 țări. Au mai fost prezentate conferinței o petiție belgiană purtînd 100000 de semnături și una olandeză cu 200000 de semnături. Andrew White s-a pomenit cu o năvală de oameni care îi prezentau „planuri, proiecte, soluții, idei și bizarerii de toate felurile" și copleșit de șuvoaie de broșuri și de cărți, de scrisori, predici și telegrame, petiții, rezoluții, rugăciuni și bine-cuvîntari. Totuși, în spatele acestor ticneli, el intuia existența unui simțămînt „mai serios și mai răspîndit decît tot ce am visat vreodată".

Din contră, contele Miinster era dezgustat. „Conferința a adus aici secăturile politice din lumea întreagă – îi scria el lui Bülow. – Ziariști de cea mai proastă speță, ca Stead, evrei botezați, ca Bloch, și fanatice ale păcii, ca doamna von Suttner… Toată gloata aceasta, sprijinită de «Junii turci», de armeni și pe deasupra de socialiști, lucrează pe față sub egida Rusiei". Munster îl considera pe Stead drept un „agent dovedit în solda Rusiei", iar reuniunea luată în ansamblul ei o vedea ca pe un complot rusesc avînd scopul de a suprima avantajul militar pe care Germania îl avea față de alții. Totuși, sentimentele acestei „Gloate" reușiseră să-și găsească un răsunet chiar în țara lui natală, fiindcă un comitet compus din deputați ai Reichstagului, profesori universitari și scriitori a cerut Guvernului să sprijine obiectivele conferinței. Deși solicitanții se opuneau oricărei înțelegeri care ar fi putut „diminua în cea mai mică măsură poziția Germaniei printre națiuni", ei sperau totuși că se puteau obține anumite rezultate care să ușureze Europa de povara impozitelor pentru înarmare și să împiedice izbucnirea războaielor.

Înțelegînd că sînt ținta spre care se îndreptau speranțele lumii, delegații începură să se simtă animați de dorința de a nu le dezamăgi. Unii din ei începură să dorească succesul conferinței cel puțin din amor propriu, așa cum era cazul lui van Karnebeek, delegatul Olandei, dacă nu și din alte motive.

Alții, impresionați de faptul că atît de multe state se putuseră strînge la un loc, începeau să întrezărească posibilitatea înființării „unei federații a națiunilor europene. Acesta este visul care începe să se contureze la Haga. Europa n-are de ales decît între urmărirea realizării acestui vis și anarhie".

Din desfășurarea lucrărilor începură să înmugurească anumite speranțe în legătură cu arbitrajul. În ceea ce privește însă limitarea armamentelor, indiferent dacă era vorba de forțele armate existente, de bugete sau de arme noi, nu se întrevedea nici o perspectivă. În pofida eforturilor desperate ale rușilor și a sprijinului călduros dat de statele mici, precum și de mulți delegați civili, orice propunere de limitare sau de moratoriu era tratată ca „nepractică" de către delegații militari ai mărilor puteri. Criza a izbucnit atunci cînd colonelul rus Jilinski a cerut – într-o perorație prin care făcea apel la națiuni să se elibereze de povara care seca de viață Europa – un moratoriu al înarmărilor pe o durată de cinci ani.

Sprijinindu-1 cu elocință, generalul olandez den Beer Portugael a prezentat alegoric guvernele ca fiind „legate între ele, ca niște alpiniști, prin frînghia organizațiilor lor militare" și îndreptîndu-se împleticite spre marginea prăpastiei, în care urmau să se prăbușească dacă nu erau în stare să se oprească printr-un „efort suprem". Ridicîndu-se în picioare, colonelul Gross von Schwartzkopf, delegatul militar al Germaniei, a spulberat efectele acestei elocințe printr-un răspuns că o lovitură de sabie. „Poporul german – a spus el – nu este strivit de povara cheltuielilor de înarmare… El nu se precipită spre istovire și pieire, ci, dimpotrivă, îmbelșugarea, bunăstarea și standardul lui de viața sînt în creștere". Antrenat de acest subiect, colonelul Schwartzkopf nu s-a ferit să preia asupra Germaniei îndatorirea de a se opune moratoriului, scutindu-le

[137] Membru al unei secte religioase întemeiate în secolul al XVII-lea și răspîndite în Anglia și în S.U.A.

astfel pe toate celelalte mari puteri de această sarcină penibilă. Fiindcă era acum limpede că Germania nu va consimți să participe la nici un fel de moratoriu și deci că nu există nici cea mai mică șansă ca vreo asemenea măsură să fie aprobată, celelalte națiuni s-au mulțumit să voteze ca această problemă să fie supusă spre o examinare mai amplă unui subcomitet. În acest fel – scria sir John Fisher, explicînd guvernului său de ce votase în favoarea acestei soluții –, sentimentele rușilor vor fi menajate, iar publicul nu va avea sentimentul că Anglia se opune unei discutări complete a propunerii.

Atîta timp cît lucra în comitetul de la Haga, Fisher se comporta cu o prudentă surprinzătoare. Neoficial însă, își dădea aramă pe față. „Să umanizăm războiul? – izbucni el într-o convorbire. – E ca și cînd ați vorbi de umanizarea iadului". Răspunsul pe care l-a dat unui „imbecil" care flecărea despre „curtoazia războiului civilizat, despre spălarea cu apă caldă a picioarelor prizonierilor și despre hrănirea lor cu fiertura de arpacaș" a fost considerat ca impropriu pentru publicare. În caietul de autografe al lui Stead, Fisher și-a exprimat părerea că „supremația marinei engleze este cea mai bună garanție a păcii în lume". Locuia la hotelul „Kurhaus" din Scheveningen, care, după felul în care l-a descris, se pare că-i convenea de minune. „O forfoteală care nu-ncetează niciodată. Orchestra cînta la micul dejun, la masa de prînz și la cină! Sosesc într-una cufere uriașe, iar portarul aleargă de colo-colo ca o sălbăticiune. Oficii de cale ferată, de telegraf și de poștă în hotel!". Printre delegații navali, Fisher era tratat cu un respect ce aducea a venerație, iar înaintarea lui, chiar în toiul conferinței, la gradul de comandant-șef al flotei din Mediterana „a făcut o mare impresie asupra străinilor" și chiar asupra baronesei von Suttner, care i-a regretat lipsa de la un bal dat de către de Staal, fiindcă Fisher era unul din „cei mai agreabili dansatori". Lumea îl numea „amiralul dansator", și fiindcă era ca persoană extrem de amabil și nu-și dădea aere, „nici un bărbat din Haga – așa relata Stead – nu este mai popular".

Contactele cu delegații germani l-au convins pe Fisher că Germania și nu Franța avea să fie adversarul Angliei. De la delegatul naval german a aflat, de exemplu, că navele engleze n-aveau să fie de nici un folos în război fiindcă germanii aveau de gînd să le scufunde cu ajutorul unei puzderii de torpiloare.

Anglia avea o atitudine favorabilă față de limitarea înarmărilor navale deoarece, în felul acesta, se putea frîna programul naval german, păstrîndu-se statu quo-ul. Totuși, sprijinul Angliei depindea de găsirea unei formule de inspecție și control, lucru care – așa cum raporta Fisher: – era „absolut irealizabil". N-avea, de altfel, o părere prea bună nici despre sugestia Rusiei că se putea avea încredere în buna-credință a guvernelor. Rusia ar face mai bine să spună pe față – a observat fără menajamente delegatul francez – că obiectivul ei este pur și simplu asigurarea păcii pe trei ani. Germanii nu voiau să audă nici ei de limitarea înarmărilor navale, iar Japonia – după cum spunea un raport britanic – „îi va da atenție numai cînd va atinge nivelul marilor puteri maritime, adică niciodată".

Poziția Statelor Unite era expusă fără nici un echivoc, cel puțin în convorbiri particulare, dacă nu și în întîlniri publice, de către rigurosul realist care era căpitanul Mahan. Guvernul american – le-a spus el englezilor – nu va discuta pentru nimic în lume limitarea armamentelor navale. Dimpotrivă, viitoarea luptă pentru piețele din China va impune o mărire „foarte însemnată" a escadrei americane din Pacific, lucru care va afecta interesele a cel puțin cinci puteri. Mahan își făcea simțită prezența în toate comisiile și discuțiile. Era un glas al conștiinței care spunea într-una „nu", însă un glas care nu acționa în favoarea păcii, ci în favoarea exercitării neîncătușate a puterii în timp de război. Era „cel mai serios dintre toți", scria un observator.

Această conștiință l-a făcut să se opună poziției tradiționale a guvernului american în favoarea imunității proprietății particulare aflate pe mare. După convingerea lui Mahan, ceea ce fusese folositor pentru Statele Unite atunci cînd erau o țară neutră și slabă nu le mai putea fi util ca mare putere. Dreptul de captură era esența puterii maritime, în special a puterii maritime engleze, situație care concordă acum, după părerea lui, cu interesele americane. Mahan privea acum înainte, spre drepturile beligeranților, și nu înapoi, spre drepturile puterilor neutre.

La încercarea lui White de a introduce pe ordinea de zi, conform instrucțiunilor pe care le avea, pro-

blema dreptului de captură, în locul lui Mahan s-a opus Fisher „Să luăm cazul vaselor neutre care transportă cărbuni – a replicat el. – Îmi spuneți că n-am dreptul să capturez asemenea vase. Eu vă răspund însă că nimic din cele ce mi-ați putea spune dv. sau orice altă putere de pe pămînt nu mă va putea opri să le capturez sau să le scufund, dacă n-am nici un alt mijloc de a face ca, cărbunele pe care-1 transportă să nu intre în mîinile inamicului". Germania a sprijinit propunerea americană referitoare la interzicerea capturării proprietății particulare pe mare, însă, firește, din motive cu totul opuse. Aflîndu-se, de data aceasta, în fața unei propuneri pe care putea să o susțină, contele Münster a profitat de ocazie ca să pună „puternica noastră influenţă în sprijinul acestui principiu", iar Bülow s-a simțit încîntat să aprobe o măsură care era atît de evident „în interesul omenirii în general". Entuziasmul lor a fost însă curmat brusc de către propriul lor delegat naval, căpitanul Siegel, al cărui mod de a raționa evoca prezența unei minți de șahist antrenat de un iezuit. Obiectivul flotei de război – a semnalat el guvernului său – este acela de a proteja comerțul maritim al țării. Dacă s-ar accepta imunitatea față de captură a proprietății private, funcția flotei ar dispărea, astfel că publicul ar cere reducerea numărului de vase de război și s-ar opune acordării de credite navale în Reichstag. Pe scurt, căpitanul Siegel a demonstrat că, dacă urma ca marina de război germana să aibă un raison d'etre[138] trebuia să i se lase libertatea de a captura proprietățile particulare, și asta chiar și în interesul inamicului.

Discuțiile de felul acesta îi stimulau și îi preocupau intens pe participanți. Modul în care avea să fie dus războiul părea mult mai interesant decît prevenirea lui. Cînd au fost puse în discuție limitarea armelor noi sau interzicerea armelor încă nedezvoltate, atît delegații armatei, cît și cei navali și-au apărat cu aceeași ardoare ca și căpitanul Siegel libertatea lor de acțiune. Propunerea rușilor ca puterile să cadă de acord „să nu-și transforme în mod radical tunurile sau să nu le majoreze calibrele în decursul unei anumite perioade de timp" a fost lăsată să se-mpotmolească în problema inspecției și controlului. Sir John Ardagh a atras atenția că nimic nu va putea împiedica un stat să construiască puști de un model nou și să le înmagazineze în arsenale pînă cînd va avea nevoie de ele.

Observația aceasta l-a făcut pe un delegat rus, domnul Raffalovici, să răspundă prompt că „opinia publică și instituțiile parlamentare" puteau reprezenta o garanție împotriva unei asemenea încercări. Luîndu-se în considerare sursa acestei asigurări, ea n-a făcut impresie. Mahan a ridicat aceeași obiecție în fața propunerilor de limitare a calibrului tunurilor navale, a grosimii plăcilor de blindaj și a vitezei proiectilelor. Orice formă de control internațional – a spus el – ar însemna o încălcare a suveranității statelor, afirmație cu care s-au declarat imediat de acord toți delegații.

În decursul dezbaterilor privind extinderea la războiul naval a regulilor din Convenția Crucii Roșii încheiată în 1868 la Geneva s-a ridicat și chestiunea salvării după bătălie a marinarilor căzuți în mare. Aceasta a prilejuit izbucnirea lui Fisher referitoare la hrănirea prizonierilor cu arpacaș. După terminarea dezbaterilor, șeful lui a putut să raporteze: „Datorită atitudinii energice și eforturilor susținute ale lui sir John Fisher, toate prevederile articolelor originale susceptibile să încătușeze sau să stingherească libertatea de acțiune a puterilor beligerante au fost eliminate cu toată atenția".

Un conflict prevestitor de rele s-a produs atunci cînd au fost puse în discuție drepturile de apărare ale populațiilor neînarmate împotriva invaziei armate. Ardagh a propus un amendament prin care „libertatea" unei populații de a se opune invadatorului era înlocuită prin „datoria" ei de a face acest lucru, și anume „prin toate mijloacele legitime ale celei mai energice și patriotice rezistente", ceea ce i-a atras aprobarea entuziastă a puterilor mici. Colonelul Schwartzkopf, sprijinit de această dată de ruși, s-a opus cu înverșunare introducerii acestui amendament. „Dacă mai era nevoie de vreo dovadă care să demonstreze necesitatea unui articol de acest fel", a raportat Ardagh, atunci aceasta a fost „rezistența înverșunată" a germanilor și rușilor, care a dus la respingerea amendamentului. Comitetul și-a îndreptat apoi atenția, cu mai mult succes, spre alte probleme, ca tratamentul spionilor și al prizonierilor de război, interzicerea folosirii otrăvurilor, trădarea și stratagemele de război, bombardarea orașelor deschise, regulile privind steagul alb de pace, predarea, armistițiul

138 Rațiune de a exista.

şi ocuparea teritoriului inamic.

În comitetul pentru limitarea armelor noi, tendința negativă pe care o luaseră dezbaterile devenise aproape stingheritoare. De aceea, toată lumea a fost încîntată cînd a putut să se năpustească asupra gloanțelor dum-dum, care ofereau, pe de o parte, ocazia de a se scoate, în sfîrșit, ceva în afară legii și, pe de alta, prilejul de a se manifesta sentimentele antibritanice existente pretutindeni pe vremea aceea.

Introduse de englezi cu scopul de a face față incursiunilor indigenilor înverșunați, gloanțele acestea au fost apărate energic de sir John Ardagh contra atacurilor violente ale tuturor participanților, cu excepția delegatului militar american, căpitanul Crozier, a cărui țara era tocmai pe cale să le folosească în Filipine. În lupta contra sălbaticilor – le explică Ardagh unor ascultători foarte atenți –, „oamenii străpunși dintr-o parte în cealaltă și de mai multe ori de proiectilele noastre de calibru mic și de ultim model, care fac o gaură îngustă și netă", mai erau totuși în stare să se arunce asupra soldaților noștri și să se angajeze în lupta corp la corp. Era necesar să se găsească un mijloc de a-i opri. „Atunci cînd este atins de un glonte, soldatul civilizat își dă seama că este rănit și știe că, cu cît este îngrijit mai devreme, cu atît are să se vindece mai repede. Stă culcat pe targă, este scos de pe cîmpul de luptă și dus la ambulanța lui, unde este bandajat sau pansat de doctor sau de sanitarii Crucii Roșii de care aparține, conform regulilor prescrise ale jocului, așa cum sînt stabilite în Convenția de la Geneva. Dimpotrivă, un barbar fanatic, avînd aceeași rană, continua să se năpustească cu sulița sau cu sabia și, înainte de a fi avut timpul să-i atragi atenția că prin comportarea lui violează în mod flagrant înțelegerea privitoare la tratamentul corect care trebuie aplicat răniților, îți taie capul".

Sub masca acestor cuvinte fluşturatice, Ardagh voia să scoată în evidență faptul că războiul este o îndeletnicire implacabilă și să ridiculizeze, mai politicos decît Fischer, ideea că poate fi umanizat. Fără să se lase impresionați, delegații au votat cu 22 de voturi pentru și 2 contra interzicerea folosirii gloanțelor dum-dum, deși delegatul britanic, sprijinit de cel ai Statelor Unite, s-a opus cu toată înverșunarea.

În sfîrșit, unanimitatea, care se arătase atît de intangibilă pînă atunci, fu totuși realizată în jurul unei probleme: aruncarea proiectilelor și explozivelor din baloane. Era vorba în acest caz de ceva ce nu fusese încă experimentat, un lucru pe care toată lumea era dispusă să-l interzică, și în special rușii, cărora perspectiva de a se adăuga încă o dimensiune războiului li se părea că întrece orice limită. Așa cum spunea pe un ton aproape plîngăreț colonelul Jilinski „după părerea guvernului rus, diferitele mijloace folosite azi pentru a face rău inamicului sînt suficiente". Majoritatea delegaților s-au arătat dispuși să cadă de acord în legătură cu războiul aerian, astfel că au votat prohibirea lui permanentă. Membrii comitetului s-au felicitat între ei. Și apoi, pe neașteptate, la ședința următoare căpitanul Crozier a declarat că după o matură chibzuință și după ce se consultase cu căpitanul Mahan avea de ridicat o obiecție. Se propunea interzicerea pentru totdeauna a unei arme în legătură cu care nimeni n-avea nici o experiență, a spus el. Era posibil ca noi perfecționări și invenții să facă în curînd că aeronavele să poată fi dirijate, dîndu-le capacitatea de a fi conduse prin forță mecanică deasupra cîmpului de bătălie, unde să intervină într-un moment critic, cu rezultate eventual decisive, astfel că pînă la urmă să cruțe vieți și să scurteze conflictul. Ar fi în interesul omenirii ca o asemenea dezvoltare să fie împiedicată? De aceea, în locul prohibirii permanente, căpitanul Crozier propunea interzicerea pe o perioadă de cinci ani, după care specialiștii vor avea o idee mai clară asupra posibilităților pe care le prezintă aeronavele. Impresionați de argumentele lui Crozier, delegații s-au declarat de acord.

Propunerea de interzicere a gazelor asfixiante n-a reușit să întrunească unanimitatea fiindcă i-a lipsit un singur vot, acela al căpitanului Mahan, care a refuzat cu încăpățînare să-și modifice poziția negativă pe motivul că Statele Unite erau împotriva restrîngerii „geniului inventiv al cetățenilor lor în crearea de arme pentru război". Deocamdată nu se făcuse încă nimic în direcția inventarii lor, și chiar dacă s-ar fi făcut, gazele n-ar fi fost, după convingerea lui Mahan, mai inumane și mai crîncene decît atacul cu ajutorul submarinelor, pe care conferința nu-l scosese în afara legii. Totuși, delegații au adoptat interzicerea gazelor asfixiante, singurul vot contra fiind acela al lui Mahan.

În lumea din afara oraşului Haga, naţionaliştii chinezi, cunoscuţi sub numele de boxeri, îi atacau la Pekin pe străini, burii şi englezii erau gata-gata să se-ncaiere în Africa de Sud, americanii dezlănţuiseră războiul contra filipinezilor, în Italia erau tulburări muncitoreşti, în Spania poliţia trăsese asupra demonstranţilor, omorînd cîţiva din ei, în Belgia izbucnise o criză parlamentară în legătură cu votul universal pentru bărbaţi şi toată lumea discuta despre atacul de la cursele de cai contra preşedintelui Franţei. „Ce plictiseală ar domni în Europa dacă n-ar fi Franţa", reflecta plin de simţăminte patriotice corespondentul lui Le Temps. Domnul Bourgeois se repezise pînă acasă ca să vadă dacă nu putea ieşi ceva de pe urma crizei, hotărîndu-se însă pînă la urmă să nu preia sarcina guvernării, astfel ca – după cum comentă răutăcios Jaures – „îngerul arbitrajului a zburat din nou la Haga, pentru ca să revină în Franţa atunci cînd va trece pericolul".

În atmosfera încîntătoare a castelului Huis ten Bosch, perspectiva unui rezultat în mare parte negativ, admis cu atîta uşurinţă la începutul Conferinţei, începu să-i neliniştească pe delegaţi din cauza reacţiei opiniei publice şi în special a reacţiei socialiştilor, „teribila conştiinţă" a societăţii. Delegaţii se temeau că, în cazul cînd conferinţă se va încheia doar cu o ceremonie pioasă, însă lipsită de conţinut, socialiştii vor califica triumfători nereuşita ei drept o nouă dovadă a neputinţei guvernelor de a asigura pacea şi se vor erija în adevăraţii reprezentanţi ai omenirii în lupta contra stăpînilor ei. Delegaţii îşi citau unul altuia cele povestite de baronul d'Estournelles: atunci cînd a plecat din Paris, Jaures i-a spus: „Continuaţi-vă lucrările şi faceţi tot ce puteţi la Haga, însă o să vă trudiţi degeaba. Nu veţi putea realiza nimic acolo, planurile voastre vor da greş, iar noi vom triumfa".

La Amsterdam, socialiştii au organizat, cu participarea a 3000 de oameni, o întrunire de masă în care au fost demascate pretinsele strădanii ale guvernelor în vederea încheierii unui tratat şi s-a declarat că pacea nu va putea fi realizată niciodată decît prin organizarea maselor" în lupta contra capitalismului.

„De ce nu se scrie deasupra uşii conferinţei fatidica formulă Mane, Tekel, Fares?"[139], se întreba anonimul corespondent al lui Le Temps, care ne-a lăsat o dare de seamă atît de vie asupra verii aceleia. Urmărind cu privirea copiii de pescari olandezi care se jucau pe străzi şi perechile de fete surîzătoare care se plimbau cochete de colo-colo, acelaşi corespondent scria: „Dacă această importantă adunare nu-şi realizează obiectivul, atunci rivalităţile stupide dintre state pot secera într-o bună zi toţi tinerii aceştia şi face ca leşurile lor să zacă cu milioanele pe cîmpurile de luptă".

Toată speranţa conferinţei era pusă acum în comisia arbitrajului. Şefii de delegaţie ai mărilor puteri, Pauncefote, White, Bourgeois, Munster şi de Staal, făceau cu toţii parte din această comisie, iar lucrările ei se aflau în centrul atenţiei. Sub presiunea opiniei publice, membrii ei lucrau cu adevărat, discuţiile erau însufleţite şi dădeau naştere unor emoţii puternice. Englezii, ruşii şi americanii veniseră fiecare cu cîte un proiect de convenţie pentru tribunalul de arbitraj permanent, iar ca baza de discuţii fusese luat proiectul lui Pauncefote, care nu pretindea prezentarea obligatorie a controverselor în faţa tribunalului. Contele Munster, flancat de cei doi profesori, a declarat de la început ca Germania se opunea categoric oricărui fel şi oricărei forme de arbitraj.

Întreaga idee a arbitrajului este doar o „şarlatanie" – i-a spuse el lui White – şi este „defavorabilă" Germaniei, fiindcă ţara lui era, iar ei nu se ferea s-o spună, „pregătită de război aşa cum nu este şi nici nu poate fi vreo altă ţară", astfel că era în stare să mobilizeze în zece zile, mai repede decît Franţa sau Rusia sau decît vreo altă putere. A supune arbitrajului o controversă care pînă la sfîrşit putea duce la război n-ar fi însemnat decît să se dea puterilor rivale timpul necesar ca să ajungă din urmă Germania, anulînd astfel avantajul pe care-l avea ea de a mobiliza rapid. „Exact – a notat kaiserul pe marginea raportului lui Munster –, acesta este obiectul întregii înşelătorii".

Kaiserul turba de furie la simpla pomenire a arbitrajului, pe care-l considera drept o încălcare a autorităţii sale personale şi ca o conspiraţie pentru privarea Germaniei de avantajele pe care le obţinuse datorită

[139] „Numărat, cîntărit, împărţit". Acestea ar fi fost cuvintele scrise de o mînă nevăzută pe peretele sălii de ospeţe a împăratului Baltazar. Au fost interpretare ca prezicînd sfîrşitul Babilonului.

organizării sale militare fără egal. Cu toate acestea, fiindcă Pauncefote, White şi Bourgeois erau hotărîţi să realizeze ceva, comisia persista în eforturile ei de a crea o formă oarecare de tribunal. Delegaţii civili trudeau luptînd împotriva rezistenţei puternice a propriilor lor guverne şi a delegaţilor militari, care se simţeau profund tulburaţi la cea mai slabă sugestie de aplicare a principiului obligativităţii. Nimeni nu voia să renunţe măcar la un deget de suveranitate sau la o oră de avans militar, şi de aceea veneau momente cînd perspectivele de viitor păreau lipsite de orice speranţă. Într-o zi, cînd vîntul bătea dinspre mare, baroneasa von Suttner a scris în jurnalul ei: „Reci şi îngheţate sînt toate inimile, îngheţate ca şi curentul de aer care pătrunde prin ferestrele care se clătină. Sînt amorţită de frig".

Şi totuşi, necesitatea de a prezenta lumii un rezultat oarecare era atît de imperioasă, încît încetul cu încetul, sub formă de încercare, începea să capete forma un proiect de tribunal de arbitraj, deocamdată încă foarte plăpîndă. Orice sugestie de a i se acorda autoritate în controversele care implicau „onoarea sau interesele vitale" ale naţiunilor îl făcea să se-ndrepte, clătinîndu-se, spre prăbuşire. Delegatul austriac n-avea nici o obiecţie faţă de un tribunal care să poată decide în chestiuni minore aflate în controversă, „ca, de exemplu, în cazul interpretării instrucţiunilor poştale sau sanitare", însă respingea cu hotărîre orice alte atribuţii mai importante ce i s-ar fi acordat. Delegaţii ţărilor balcanice, România, Bulgaria, Serbia şi Grecia, au dat loc unei crize atunci cînd au ameninţat că părăsesc în grup conferinţa dacă se menţinea dispoziţia prevăzînd înfiinţarea „comisiilor de anchetă". Împuternicirile şi procedura tribunalului au fost stabilite cu cele mai mari dificultăţi, votîndu-se rînd pe rînd fiecare prevedere. Însă nu în unanimitate.

Germania nu voia să accepte nimic. Celelalte naţiuni, cărora ideea arbitrajului le era tot atît de nesuferită ca şi Germaniei, dar care nu doreau să recunoască pe faţă acest lucru, se puteau baza pe votul negativ, exprimat zi de zi, al lui Münster ca să facă treaba în locul lor. Un tribunal de arbitraj înfiinţat fără adeziunea Germaniei – scria deznădăjduit White – va părea oamenilor „un eşec sau poate o farsă". Discută zelos şi zi de zi cu delegaţii germani ca să-i convingă că obstrucţia lor va face ca ţarul să devină idolul oamenilor simpli din toată lumea, iar kaiserul un obiect al urii. N-aveau dreptul să permită ca „nobilul şi valorosul" lor suveran să fie pus în această situaţie. De la St. Petersburg, ambasadorul german îl prevenea pe Bülow că, în cazul cînd conferinţa nu va da nici un rezultat, ţarul are să se simtă insultat personal, iar lumea „ne va atribui răspunderea şi blamul eşecului".

Presiunea începea să-şi facă efectul. Münster începuse să ezite, cînd deodată sosi de la Berlin o depeşă prin care era anunţat că împăratul se declarase „cu energie şi definitiv" împotriva arbitrajului. În desperare de cauză, White l-a convins pe Münster să-l trimită la Berlin pe Zorn, iar el l-a expediat pe Frederick Holls, secretar al delegaţiei americane, ca să prezinte personal problema în faţa kaiserului şi a miniştrilor săi. Şedinţa comisiei de arbitraj programată pentru vineri a fost amînată pe luni, cînd cei doi trimişi urmau să se înapoieze şi să depună raportul. Întorcîndu-se la hotel, White a găsit un vizitator, „tocmai el dintre toţi oamenii din lume", şi anume pe Thomas B. Reed, care prin „prestigiul, cordialitatea şi subtilitatea lui", precum şi prin conversaţia sa fascinantă l-a ajutat să treacă sfîrşitul acela îngrijorător de săptămînă.

La Berlin, kaiserul i-a evitat pe cei doi trimişi, dar n-a putut scăpa de raportul lui Bülow, care-l înştiinţa cu regret că „extrem de populara" idee a arbitrajului pusese stăpînire pe conferinţă, obţinuse sprijinul Angliei, Italiei, Americii şi chiar al Rusiei, lăsînd Germania izolată în opoziţia ei. Marginile raportului lui Bülow se umplură cu cuvinte scabroase prin care kaiserul îşi exprima profundă lui nemulţumire: „Am consimţit la toată inepţia aceasta numai pentru ca ţarul să nu-şi piardă prestigiul în faţa Europei – nota el cu un scris neciteţ – Totuşi, în practică mă voi baza pe Dumnezeu şi pe sabia mea ascuţită! Şi mă c.. pe toate deciziile lor".

Aceste observaţii fiind interpretate ca reprezentînd graţiosul asentiment al maiestăţii-sale, peste două zile s-a primit la Haga ştirea că Germania va semna acordul asupra arbitrajului. În sfîrşit, se putea spune că de pe urma conferinţei va rezulta totuşi ceva şi că groaznicul spectru al zădărniciei sforţărilor şi al triumfului socialiştilor fusese îndepărtat.

Delegaţii lucrară asiduu ca să elaboreze o convenţie în 61 de articole, depunînd un „zel aproape macabru" ca să elimine orice urmă de caracter obligatoriu al conţinutului. În săptămîna de încheiere a conferinţei, totul era pregătit pentru votul final, cînd dintr-o dată toată munca delegaţilor fu zădărnicita tocmai de către cei la care se aşteptau mai puţin, adică de către americani. Delegaţii rămaseră buimăciţi. Extrem de stînjenit, White făcu cunoscut că delegaţia americană nu putea semna articolul 27, propus de Franţa, care cerea semnatarilor să considere de „datoria" lor de a reaminti părţilor aflate în conflict existenta tribunalului de arbitraj.

Situaţia penibilă a lui White era opera lui Mahan, care reacţiona în mod indirect la izbucnirile temperamentale ale lui Stead. Sub influenţa rapoartelor supraentuziaste ale lui Stead, The Manchester Guardian aclamase proiectul convenţiei de arbitraj ca pe un important instrument al păcii, care, dacă ar fi fost în vigoare în 1898, ar fi cerut puterilor europene să aducă Spania şi Statele Unite la arbitraj, astfel că războiul dintre aceste două state ar fi fost evitat. Citind articolul, Mahan s-a îngrozit. „Onesta ciocnire" dintre cele două naţiuni ar fi putut să nu se producă. Vedea întinzîndu-se o reţea de complicaţii în faţa viitoarelor acţiuni ale Statelor Unite. Îi convoca de aceea pe ceilalţi delegaţi americani, demonstrîndu-le că articolul 27 va obliga Statele Unite să se amestece în afacerile europene şi invers, astfel că, dacă va fi acceptat, va face ca Senatul să refuze ratificarea convenţiei cu privire la tribunalul de arbitraj.

Fascinaţi şi convinşi de logica lui implacabilă, White şi ceilalţi delegaţi se supuseră, deşi atitudinea aceasta punea în primejdie toată munca lor făcută cu atîta grijă. Dacă americanii refuzau să semneze o parte a acordului, era posibil ca şi alte naţiuni să-şi retragă semnătura, astfel că tot edificiul asamblat cu atîta fineţe era ameninţat să se năruie. White încerca atunci să-i convingă pe francezi să renunţe la articolul 27 sau cel puţin să modifice cuvîntul „datorie". Bourgeois şi d'Estournelles nu consimţeau însă să schimbe măcar o virgulă.

Eşecul se contura din nou la orizontul conferinţei. Ceremonia de încheiere era programată pentru ziua următoare, adică pentru 29 iulie. Prin manevre desperate, White căuta un compromis. În ultimul minut, americanii au acceptat să semneze cu condiţia să se adauge o frază prin care îşi exprimau rezerva că refuzau să recunoască orice obligaţie care i-ar fi putut face să „intervină, să se amestece sau să se lase implicaţi" în politica europeană. În sfîrşit, scos cu forcepsul şi de-abia răsuflînd, Tratatul de arbitraj veni pe lume.

Rezultatele Conferinţei de la Haga sînt reprezentate de trei convenţii (una asupra arbitrajului, una asupra legilor şi cutumelor războiului terestru şi una privind extinderea regulamentului de la Geneva la războiul maritim), de trei declaraţii (prima privind aruncarea proiectilelor din baloane, a doua asupra gazelor asfixiante şi a treia asupra gloanţelor dum-dum), de şase „deziderate" în legătură cu realizările viitoare şi de o rezoluţie. Aceasta din urmă exprima părerea conferinţei că limitarea cheltuielilor militare şi a noilor tipuri de arme era „extrem de avantajoasă pentru folosul moral şi material al omenirii", astfel că trebuia supusă de către state unui „studiu ulterior". Deşi fraza aceasta sună ca un cîntec funebru pentru ceea ce mai rămăsese din propunerea rusească iniţială, totuşi, delegaţii nu păreau dispuşi să îngroape ideea de la Haga. Oricît de mare le fusese scepticismul atunci cînd veniseră şi oricît de pipernicit fusese produsul muncii lor, celor mai mulţi dintre ei le era imposibil să nu aibă sentimentul că participaseră la ceva important şi să nu simtă dorinţa ca temeliile pe care le construiseră să nu se piardă. Sentimentele acestea au fost consemnate într-un „deziderat" pentru o a doua conferinţă, care să se ţină la o dată viitoare, deşi ideea aceasta nu plăcea tuturor. Contele Munster, de exemplu, n-a fost de acord, spunînd iritat că n-avea poftă să vadă conferinţele internaţionale perpetuîndu-se ca „buruienile".

La trei luni după Conferinţa de pace, Anglia intra în război în Africa de Sud. Aşa cum comentă cu amărăciune un fost delegat, afacerea Dreyfus abătuse atenţia publicului de la conferinţă. Acum, războiul cu burii părea să-i dezmintă ţelurile. Întocmirea epitafului conferinţei a rămas, fără ca acesta s-o ştie, în grija lui Andrew White, care l-a exprimat sub forma unui omagiu adus fără tragere de inimă dificilului său coleg, căpitanul Mahan: „Cînd vorbeşte el, mileniul pălеşte".

Pînă la cea de-a doua Conferință a păcii, care avea să se întrunească în 1907, tot la Haga, în lume s-au produs o mulțime de evenimente: a izbucnit un război și o revoluție, s-au încheiat noi alianțe, au venit la putere guverne și conducători noi și – lucrul cel mai însemnat – oamenii au intrat într-un nou veac. Era imposibil să nu se vadă că secolul al XX-lea era un secol modern, ceea ce înseamnă că era intens preocupat de goana după bunuri materiale, la care pornise cu maximum de vigoare, dar cu mult mai puțină încredere în sine. Scăpase de decadență pentru ca să fie stăpînit acum de îndoială. Energia mecanică și bunurile materiale își dublau cantitatea și predominau în viața oamenilor, deși faptul dacă aveau într-adevăr o influență binefăcătoare era pus oarecum sub semnul întrebării.

Progresul, marea certitudine a secolului al XIX-lea, nu mai părea acum atît de sigur.

Schimbarea secolului îi umpluse pe oameni de o frică misterioasă, de parcă mîna lui Dumnezeu întorsese o pagină a destinului lumii. Pentru a marca trecerea, s-au tras la Berlin, la miezul nopții, lovituri de tun, pe care unul din cei prezenți le ascultase „cu un fel de înfiorare: știam tot ce dusese cu el secolul al XIX-lea, dar nu știam ce are să aducă cel de-al XX-lea”.

Ceea ce a adus chiar de la început a fost violentă. Noul secol se născuse în mijlocul luptelor din China („răscoala boxerilor”), din Filipine și din Africa de Sud, deși bătăliile se dădeau deocamdată la periferie. În anul 1900, Franța era agitată și atît de stăpînită de o furie năprasnică, încît The Punch prezicea că prima ei acțiune din ziua de după închiderea Expoziției internaționale va fi să declare război Angliei, „fiindcă fusese ținută în frîu atîta vreme, astfel că era necesar să facă imediat un gest desperat”.

Tot în 1900, kaiserul își îndemnă trupele care întreprindeau expediția de pedeapsa la Pekin să-i întreacă pe huni în cruzime. În decursul revoltei boxerilor, el a simțit însă pe propria-i piele neajunsurile zelului prea mare în materie de afaceri cu arme. Aflînd că o canonieră germană primise 17 lovituri de obuz în duelul cu un fort chinezesc echipat cu tunuri Krupp de ultimul model, el i-a trimis lui Fritz Krupp o telegramă plină de mînie: „Acum, cînd îmi trimit soldații să lupte, nu-i timpul să cauți să cîștigi bani de pe urma unei situații atît de serioase”.

Lumea era guvernată de bani și de ambiții de mare anvergură. În 1900, Morgan a cumpărat uzinele lui Carnegie pentru ca să fondeze, împreună cu Rockefeller și cu o sută de alte firme, colosală întreprindere U. S. Steel Corporation, prima societate pe acțiuni cu un capital de un miliard de dolari.

Regele Leopold al Belgiei, Morganul Europei și un constructor prea mare pentru țara lui, a făcut din Congo un imperiu aducător de profituri, în timp ce englezii și americanii, ocupați cu uciderea burilor și a filipinezilor, îi deplîngeau în gura mare metodele. Se spunea că trei sute de oameni, „care se cunoșteau cu toții între ei, stăpîneau destinul economic al continentului european”.

În anul 1900, Oscar Wilde, o ruină puhava la vîrsta de 46 de ani, a decedat la Paris, iar Nietzsche a murit nebun la Weimar după ce împlinise 55 de ani. „Apoi, începînd din 1900 – scria W. B. Yeats – au încetat cu toții să mai facă pe grozăvii. De atunci n-a mai înnebunit nimeni, nimeni nu s-a mai sinucis și nimeni n-a mai trecut la catolicism, sau dacă vreunii au făcut acest lucru, atunci i-am uitat. Epoca victoriană era înfrîntă".

Unii salutau înfrîngerea, iar alții o regretau. Faptul rămînea însă evident. Ca pentru a marca evenimentul, se produse incredibilul: regina Victoria dispăru și ea.

Anul 1900 radia sentimentul forței și energiei care genera neastîmpăr în lume. De aceea, Henry Adams se simți îndemnat să elaboreze o „lege a accelerării” în istorie. Avea impresia că n-ar fi putut să facă o plimbare cu trăsura prin Champs Elysees fără să se aștepte la un accident sau să se așeze lîngă un funcționar fără să se aștepte la o bombă. „În timp ce viteza progresului s-a menținut, numărul și puterea bombelor s-au dublat la fiecare zece ani… Puterea țîșnea din fiecare atom… Omul nu mai era în stare s-o țină-n frîu. Forțele îl apucară de încheietura mîinilor și îl azvîrliră deoparte, ca și cînd ar fi pus mîna pe o sîrmă sub tensiune sau pe un automobil în plină viteză".

Imaginea aleasă de Adams este foarte potrivită fiindcă automobilul avea să fie unul din cei doi factori

extrem de puternici ai viitoarelor transformări sociale. Cel de-al doilea era subconştientul omului. A fost şi el conceput tot în 1900, în lucrarea Interpretarea viselor, scrisă de doctorul vienez Sigmund Freud. Deşi cartea n-a prea atras la început atenţia şi au fost necesari opt ani ca ediţia de 600 de exemplare să se epuizeze, apariţia ei indica şi ea ca spiritul epocii victoriene murise.

Expoziţia internaţională din 1900, pentru care s-au rezervat 92 ha în inima Parisului, a etalat în faţa a 50 de milioane de vizitatori, în lunile aprilie-noiembrie, energiile noului secol.

Dacă de data aceasta francezii n-au mai putut face ceva asemănător cu Turnul Eiffel, care a făcut vîlvă la expoziţia precedentă, ei au construit totuşi cu acelaşi elan o nouă minune a tehnicii şi a frumuseţii, podul Alexandru al III-lea, al cărui arc jos şi graţios lega malurile Senei printr-o singură deschidere. Era considerat „fără seamăn în toată lumea”, iar cele două clădiri noi pentru expoziţiile permanente de pe malul drept al Senei, le Grand Palais şi le Petit Palais, erau considerate în mod unanim ca „frumoase şi vaste”. Nu se spunea însă acelaşi lucru despre poarta monumentală din Place de la Concorde, clădită – după cum i se părea unui observator – din şipci, ghips, sticlă spartă, chit, perdele vechi din dantelă şi clei. De pe vîrful ei, în locul tradiţionalei zeiţe a progresului sau a luminilor, ura bun venit vizitatorilor o pariziană de ghips în rochie de seară şi cu braţele deschise.

Deşi unii o considerau frumoasă şi elegantă, totuşi, în general poarta era dezaprobată ca fiind reprezentarea în mic a noii vulgarităţi a noului secol. Noaptea, lumini electrice multicolore sclipeau pe înaltele fîntîni arteziene acţionate electric. Noul metro fusese inaugurat la timp, iar pe anexa de la Vincennes a expoziţiei se clădise o pistă pentru încercări şi curse de automobile. Dintre toate minunile, favoritul publicului era trotuarul rulant care înconjura terenul expoziţiei şi care era făcut din două jumătăţi, una din ele deplasîndu-se de două ori mai repede decît cealaltă. Încercînd să facă senzaţie, arhitecţii realizaseră, în clădirile temporare, ornamente care li se păreau unora ca sînt de o originalitate pasionantă, iar altora doar „o orgie de stucatură”. Exponatele industriale din pavilioanele industriei de maşini, electricităţii, construcţiilor civile, transporturilor, minelor şi metalurgiei, industriei chimice şi textile etalau toate progresele extraordinare făcute în deceniul precedent.

Dintre pavilioanele naţionale, cel mai popular era acela al Rusiei, un palat exotic în stil bizantin cu un tren transsiberian în ale cărui vagoane somptuoase vizitatorii se puteau aşeza ca să admire panorama mobilă a peisajului. Pavilionul vienez era o fantezie artistică în stil L’art nouveau[140] cu balcoane ajurate, formate din tulpini răsucite de plante agăţătoare, şi cu linii sinuoase care se strecurau de-a lungul ornamentelor din ceramică şi al mobilierului. Deşi pavilionul Statelor Unite conţinea numărul cel mai mare de exponate, totuşi, pavilionul Germaniei era cel mai impozant şi net superior în ceea ce priveşte calitatea şi aranjamentul obiectelor expuse. El afirma voinţa intensă a Germaniei de a depăşi pe toţi ceilalţi expozanţi: dinamurile ei erau cele mai mari, fleşa pavilionului ei cea mai înaltă, proiectoarele ei cele mai strălucitoare, iar restaurantul ei cel mai scump. Se zvonea că împăratul în persoană comandase cea mai fină veselă de porţelan, cele mai alese tacîmuri de argint, cele mai delicate obiecte de cristal şi cele mai luxoase garnituri de masă, astfel ca – după cum spunea un vizitator – simţeai că te afli în prezenţa unui adevărat stil „Wilhelm al II-lea”.

Cele mai mari exponate individuale din întreaga expoziţie erau tunul Schneider-Creusot cu bătaie lungă şi colecţia de mitraliere Vickers-Maxim cu tragere rapidă. Vizitatorii se uitau la ele stăpîniţi de sentimente grave. Un corespondent englez s-a simţit îndemnat să filosofeze asupra adevăratei semnificaţii a expoziţiei pentru nouă epocă pe care o iniţia.

Avea impresia că tunul cel mare al lui Schneider ţinea sub ameninţarea lui toată lumea adunată la Paris şi că marca trecerea războiului din domeniul sportului în aceia al ştiinţei, în care construcţia armelor absorbea toată ingeniozitatea oamenilor. Dacă va veni cîndva o perioadă de acalmie, s-ar putea ca artele paşnice să reînvie, „însă deocamdată Expoziţia de la Paris ne-a învăţat că triumful lumii moderne este numai şi numai mecanic”.

[140] Arta nouă.

Triumfurile se țineau lanț. În anul 1900, Max Planck sfărîma cătușele fizicii clasice a lui Newton, formulînd teoria cuantică a energiei. În 1905, în Elveția, Albert Einstein, profesor la Universitatea din Zurich, publica un studiu surprinzător asupra teoriei relativității. În 1901, telegrafia fără fir lega cele două maluri ale Atlanticului, iar Daimler înlocuia trăsura fără cai cu un vehicul care se apropia ca aspect de un automobil modern. În anul 1903, la Kitty Hawk se ridică în aer o mașină de zburat care putea fi condusă. Însă în nici o epocă oamenii nu sînt toți la fel. Pentru unii din ei, noile minuni realizate aproape zi de zi de către știință și mecanică mai continuau să poarte în ele nu o amenințare, așa cum i se părea lui Henry Adams, ci speranța în progresul dreptății sociale.

„Aveam impresia că nu era decît o chestiune de cîteva decenii – medita Stefan Zweig, un tînăr intelectual din Viena – ca ultimile vestigii ale răului și violenței să fie definitiv înlăturate".

În anul 1900, legea navală germană a grăbit abandonarea de către Anglia a poziției sale izolaționiste. Prevăzînd construirea în următorii 20 de ani a 19 cuirasate de linie și a 23 de crucișătoare, această lege materializa provocarea pe care Germania o aducea supremației Angliei pe mare, punctul de reazem al existenței ei. Provocarea a convins Anglia că avea nevoie de prieteni. În 1901, tratatul încheiat de către Hay și Pauncefote a pus baza relațiilor ei amicale cu Statele Unite. În anul 1902, izolarea Angliei în propria ei forță, cîndva atît de splendidă și de sigură pe sine, s-a terminat pentru totdeauna prin încheierea unei alianțe formale cu Japonia. În 1903, noul rege al Angliei, Eduard al VII-lea, a pregătit terenul pentru reconcilierea cu Franța printr-o vizită ceremonială la Paris făcută cu tact și siguranță în comportare. În sfîrșit, în anul 1904, noua politică și-a atins apogeul în Antanta anglo-franceză, care a făcut să se termine cu vechile certuri, a întemeiat o nouă prietenie și a determinat în mod fundamental balanta puterilor în Europa.

În același timp, Anglia s-a apucat să-și refacă forțele fizice ca să poată face față unei lumi pline de noi pericole. Fiindcă se dovedise ca pe cîmpul de luptă armată ei nu prea ținea cadența cu timpurile moderne, Balfour, care era acum prim-ministru, a instituit un comitet al apărării imperiului compus din trei membri și avînd misiunea de a formula strategia generală și de a reorganiza și moderniza forțele armate. Drept unul din membri l-a numit pe sir John Fisher și era cît pe-ce să-l numească pe căpitanul Mahan profesor regal de istorie modernă la Universitatea din Cambridge, ca succesor al lordului Acton, dacă nu s-ar fi opus regele Eduard pe motiv că erau disponibili și istorici englezi pentru această sarcină. Cu toată atitudinea lui detașată, faptul că Balfour îi aprecia pe cei doi veterani practici și subtili ai Conferinței de la Haga dovedea că înclinările sale erau similare cu ale acestora. În 1904, Balfour l-a numit pe Fisher prim-lord al Amiralității. Noul comandant al marinei avea în mintea lui planuri mari.

În același an, Rusia începu războiul cu Japonia, pentru ca peste puțină vreme să se vadă împotmolită într-un șir de bătălii pierdute, care au fost marcate de predarea, în ianuarie 1905, a orașului Port Arthur și de înfrîngerea umilitoare, deși nu decisivă, în bătălia de la Mukden din luna martie. Trei săptămîni mai tîrziu, clopotul de alarmă suna în Maroc ca să avertizeze Europa.

Spre marea indignare a Germaniei, Antanta anglo-franceză recunoscuse Franței dreptul la o sferă de influența în Maroc. Acum, cînd Rusia nu mai putea veni în ajutorul Franței, Bülow și Holstein se hotărîră să facă o demonstrație de forță, care, după părerea lor, urma să scoată în evidență slăbiciunea Antantei. La 31 martie 1905, kaiserul debarca, spre uluirea și neliniștea lumii, la Tanger, într-un gest de provocare pe care l-au înțeles toate națiunile. Lovitura făcu să se cutremure Europa, iar gestul avu succes pe toată linia. El completă efectul telegramei către Kruger, convingînd pe vecinii Germaniei de intențiile ei războinice și de necesitatea unor pregătiri mai adecvate scopului decît simpla înțelegere dintre ei. „Faceți sul harta Europei", spusese desperat Pitt eu 99 de ani mai înainte, atunci cînd Napoleon a cîștigat bătălia de la Austerlitz. Aflată acum în altă stare de spirit, Anglia desfășură sulul. Intră în tratative militare cu Franța, consolidînd prietenia dintre ele prin arme și luînd în considerare, pentru prima dată de la Waterloo încoace, trimiterea unei forțe expediționare pe continent „în ajutorul unui aliat determinat, contra unui inamic determinat".

În luna mai 1905, flota rusească din Marea Baltică s-a prezentat la rendez-vous-ul ei fatal din strîmtoarea Tsushima, unde a avut loc prima ciocnire frontală în lagărul marii între nave de linie moderne. Deşi flota rusească a fost nimicită, înfrîngerea n-a pus totuşi capăt războiului, ceea ce confirmă teza lui Bloch că, faţă de resursele totale ale unei naţiuni, biruinţele de pe cîmpul de luptă nu mai erau hotărîtoare.

Victoria Japoniei a surprins Lumea veche şi a pus-o în gardă pe cea nouă. În luna iulie 1905, la mai puţin de trei luni de la bătălia navală de la Tsushima, preşedintele Statelor Unite s-a oferit să medieze între Rusia şi Japonia, nu atît pentru a-i salva pe ruşi, cît pentru a pune stavilă Japoniei, care, după cum i se părea lui, mersese prea departe. Acceptînd oferta, cele două părţi s-au întîlnit în luna august în oraşul Portsmouth din statul New Hampshire, ca să negocieze încheierea tratatului de pace cu sprijinul preşedintelui Statelor Unite. Era un moment important în istoria lumii occidentale. Ar fi fost de neînchipuit ca un asemenea rol să fi fost jucat de preşedintele Mckinley, de Cleveiand sau de Harrison. Acum intraseră însă în acţiune o nouă forţă şi un om nou.

„Theodore! Cu toate cusururile tale…!", aşa suna editorialul dintr-un singur rînd prin care The Sun din New York îşi exprimase preferinţă sa la alegerile prezidenţiale care se ţinuseră cu un an înainte. Candidatul lui The Sun, acum preşedinte cu depline puteri, conducea cu o vioiciune tinerească destinele unei ţări în plin avînt economic. Odată cu stimularea industriei provocată de războiul spaniolo-american, depresiunea economică, şomajul şi brutalele conflicte de muncă din anii '90 scăzură în intensitate, iar înverşunata ură de clasă manifestată în competiţia electorală din 1896 între Mckinley şi Bryan fusese potolită cu ajutorul „gamelei pline". Progresiştii, care formau acum noua stîngă, erau expansionişti şi socoteau că direcţia în care trebuia să se-ndrepte America era „înainte şi în sus". Venit la conducere, preşedintele a aplanat greva din industria cărbunelui, „a luat" teritoriul Panama, a început construcţia canalului, a înfruntat trusturile, a aplicat ziariştilor amatori de campanii zgomotoase porecla de „scormonitori de gunoaie", l-a scos prin intimidare pe kaiser din Venezuela, iar cînd un presupus cetăţean american a fost răpit de bandiţi în Maroc, i-a trimis în ajutor flota americană şi a transmis guvernului acestei ţări răsunătoarea cerere redactată de Hay: „îl vrem pe Perdicaris viu sau pe Raisuli mort".

„Preşedintele este foarte bine dispus – spunea prietenul său Jules Jusserand, ambasadorul Franţei –, este întotdeauna extrem de bine dispus". Energia lui mintală ţîşnea ca dintr-un gheizer, iar cusururile lui nu se deosebeau de acelea ale oamenilor obişnuiţi. Ministrul justiţiei, Philander Knox, aproape că admira modul în care preşedintele îi ignoră sfaturile, astfel ca într-o împrejurare i-a spus: „Ah! Domnule preşedinte, de ce să întinăm o acţiune atît de frumoasă printr-o pată de legalitate". În schimb, preşedintele Eliot nu-l admira deloc, deşi, atunci cînd Roosevelt a venit, în 1905, la Cambridge pentru cea de-a 25-a reuniune a promoţiei lui, Eliot s-a simţit obligat să-l invite să stea la el. La sosire, transpirînd şi avînd nevoie să se spele, Roosevelt şi-a scos haina, a făcut-o sul, a aruncat-o de-a curmezişul dormitorului cu atîta putere încît a dat jos o pernă, şi-a scos din buzunar un pistol mare şi l-a trîntit pe masa de toaletă. După ce s-a spălat, „a coborît în goană scara, ca şi cînd ar fi fost vorba de viaţă şi de moarte", iar cînd Eliot l-a întrebat: „Şi acum luaţi micul dejun cu mine?", Roosevelt i-a răspuns: „Ah, nu. I-am promis episcopului Lawrence că am să iau micul dejun cu el". Apoi, bătîndu-se cu palma peste şold, strigă: „Doamne sfinte! Mi-am uitat revolverul!" După ce l-a regăsit, preşedintele Statelor Unite se repezi ca vîntul să-l viziteze pe episcop, în timp ce preşedintele Universităţii Harvard, scandalizat că în casa lui fusese încălcată legea statului Massachusetts prin care se interzicea purtarea pistoalelor, bombănea: „Nu respecta deloc legile. N-are absolut nici un respect faţă de legi".

Poate că pistolul nu reprezenta chiar în atare măsură spiritul nerespectuos faţă de legi, cît crezul epocii că viaţa înseamnă luptă. Nimeni nu era mai adînc convins de acest lucru decît Roosevelt. Disprețuia „ridicola teorie a lui Tolstoi că oamenii n-ar trebui să se războiască niciodată", fiindcă, după părerea lui, „ţara care îşi pierde capacitatea de a-şi menţine poziţia într-un război adevărat constată, pînă la urmă, că a pierdut totul". Se înfuria cînd apărătorii păcii puneau sub semnul egalităţii progresul civilizaţiei şi „slăbirea spiritului combativ", fiindcă aceasta slăbire ducea – după părerea lui – la nimicirea celor mai evoluaţi de către cei mai

puțin evoluați.

Nu făcea nici o diferență între dorința de pace și lașitatea fizică și revenea într-una la acest subiect: „Am oroare de oameni ca Edward Everett Hale și de ziare că The Evening Post și The Nation, la care constați frica nemăsurată față de pericolul fizic și de încercările grele, ceea ce îi face să denunțe în mod isteric războiul și să le fie frică de el". Privind în jurul lui, deplîngea ceea ce i se părea a fi „moleșirea generală a firii oamenilor, egoismul, viața luxoasă și slăbirea normelor de comportare" și, în special, „o stare de spirit ca aceea a anti-imperialiștilor".

„Acesta-i omul meu", obișnuia să spună kaiserul ori de cîte ori se pomenea numele lui Roosevelt.

Nici un președinte n-a avut un simțămînt mai ascuțit al relațiilor sale cu publicul decît Roosevelt. Atunci cînd baronul d'Estournelles a venit la el, în 1902, să-l roage să facă ceva ca să insufle viața Tribunalului de Arbitraj, președintele l-a ascultat cu atenție.

— Sînteți pentru lume un pericol sau o speranță, după cum veți sprijini agresiunea sau arbitrajul – i-a spus d'Estournelles. – Lumea crede că inclinați de partea violenței. Dovediți contrarul.

— Cum? – l-a întrebat președintele.

— Dînd viața Curții de la Haga!

Fără să piardă nici o clipă, Roosevelt l-a însărcinat pe ministrul de externe, Hay, să caute o problemă oarecare pentru a fi supusă arbitrajului. Îndatoritor, Hay a descoperit o veche neînțelegere dintre Statele Unite și Mexic asupra unor proprietăți bisericești, care a devenit și primul litigiu ce a activat tribunalul. Fiindcă fusese ministru de externe în timpul Conferinței de la Haga și simpatizant al arbitrajului, Hay dorea să consolideze prestigiul tribunalului, astfel că aranjă să îndrepte spre el și litigiul în legătură cu datoriile Venezuelei.

Temîndu-se ca președintele să nu accepte propunerea Germaniei de a acționa ca mediatoare în această chestiune, măsura cu pași mari în lung și-n lat încăperea în care lucra exclamînd: „Am aranjat totul. Am aranjat totul. Numai dacă Teddy și-ar ține gura pînă mîine la amiază". Dorința aceasta fiind, din fericire, realizată, tribunalul primi spre judecare încă o problemă importantă.

Încetul cu încetul, tratatele bilaterale dintre țări începeau să se-nmulțească. Anglia și Franța încheiaseră un asemenea tratat în anul 1904, cînd au format Antanta. Norvegia și Suedia au încheiat un altul în 1905, cînd Norvegia s-a declarat independentă fără să tragă un foc de armă, eveniment care a fost salutat drept dovadă că omenirea progresa. Alte două litigii internaționale ivite pe vremea aceea, afacerea de la Dogger Bank dintre Rusia și Anglia și chestiunea datoriilor Venezuelei, au fost deferite tribunalului, a cărui existență se dovedea a fi un mijloc de neprețuit pentru salvarea aparențelor și satisfacerea opiniei publice. Există impresia că ideea de la Haga începea să capete consistentă.

În vara anului 1904, adunarea Uniunii Interparlamentare, ținută cu ocazia Expoziției de la St. Louis, a adoptat o rezoluție, rugind pe președintele Statelor Unite să convoace o a doua conferința de pace, care să ia în discuție problemele amînate la Haga și să conducă chestiunea arbitrajului spre țelul ei final, adică înființarea unei curți internaționale de justiție. Roosevelt a luat personal în primire rezoluția la Casa Albă, unde a primit-o și pe baroneasa von Suttner, care a avut cu el o convorbire particulară în legătură cu „subiectul atît de scump inimii mele". L-a găsit pe președinte prietenos, sincer și „extrem de impresionat de gravitatea problemei discutate". Potrivit celor notate în jurnalul ei, Roosevelt i-a spus: „Pacea universală este pe cale de a se înfăptui. Vine cu siguranță, pas cu pas". Cum aceasta era cea mai improbabilă afirmație ce putea fi făcută pe vremea aceea, ea demonstrează capacitatea credincioșilor adevărați de a auzi ceea ce doresc să audă.

Roosevelt era fascinat de perspectiva unui rol mondial și nu se considera mai puțin potrivit decît țarul pentru misiunea de a convoca o conferință de pace. În consecință, la 21 octombrie 1904, secretarul de stat Hay însărcina pe miniștrii plenipotențiari americani să propună ca statele respective să se întrunească din nou la Haga. Faptul că cea de-a doua conferință era convocată, ca și prima, într-un moment cînd un război

era în curs de desfăşurare nu trebuia considerat, după părerea lui, ca fiind de rău augur.

Propunerea a fost acceptată cu condiţia ca conferinţa să nu se întrunească pînă cînd nu se va termina războiul ruso-japonez. Însă nici nu se sfîrşise bine războiul acesta, că izbucni criza marocană. Preşedintele Roosevelt juca din nou un rol hotărîtor. Exercitîndu-şi de data această influentă în mod confidenţial, a reuşit să-l convingă pe kaiser să accepte convocarea unei conferinţe internaţionale pentru tratarea problemei Marocului. Ţinută la Algesiras în ianuarie 1906, conferinţa, la care participau şi Statele Unite, a reprezentat o înfrîngere pentru Germania, făcînd-o să devină şi mai agresivă ca înainte, astfel ca tensiunea internaţională, în loc să slăbească, a crescut.

În luna octombrie 1905, adică cu trei luni înainte de Conferinţa de la Algesiras, a început construcţia cuirasatului de linie „H. M. S. Dreadnought", primul din clasa lui. Echipat cu tunuri şi cu blindaje furnizate de arsenale separate, construită într-o grabă fără precedent şi în adînc secret, nava a fost gata pentru probe după un an şi o zi de la punerea chilei, realizînd unul din cele mai importante avantaje militare: surpriza. Proiectat de Fisher, „Dreadnought" era mai mare, mai rapid şi mai puternic înarmat decît toate cuirasatele pe care le văzuse vreodată lumea. Deplasa 18000 de tone, era înarmat cu zece tunuri de 345 mm şi acţionat prin turbine cu abur de model nou, astfel ca faţă de el toate cuirasatele existente, inclusiv cele ale Germaniei, păreau învechite. Ceva mai mult, el era o mărturie a încrederii pe care o avea Anglia în puterile şi capacitatea ei de a-şi reconstrui singură flota. În noua situaţie, Germania nu numai că era obligată să construiască cuirasate la fel de mari, dar trebuia să-şi dragheze porturile şi să lărgească Canalul Kiel.

După părerea lui Fisher, ca şi după aceea a lui Clemenceau, dealtfel, Anglia nu avea decît un singur adversar. În anul 1904, Fisher l-a şocat pe regele Eduard, spunîndu-i mai mult în glumă că flotă germană, care-şi mărea într-una tonajul, va fi „copenhagată", ceea ce voia să-nsemne că va fi distrusă printr-un bombardament inopinat, lucru care l-a făcut pe rege să-i răspundă uluit: „Zău, Fisher, trebuie să fii nebun!"

În acelaşi an, la Kiel, kaiserul l-a indispus pe Bülow, atribuind în mod public naşterea flotei sale de război admiraţiei pe care o avusese încă din copilărie pentru flota britanică, pe care o vizitase în tovărăşia „unor mătuşi amabile şi a unor amirali prietenoşi". Bülow i-a răspuns, bombănind, că a atribui aceasta dezvoltare naţională, pentru care i se cerea poporului să plătească milioane de mărci, unui motiv sentimental nu era un fapt care putea să îndemne Reichstagul să voteze credite. „Mai dă-l dracului de Reichstag", i-a răspuns kaiserul.

Între timp, invitaţiile pentru Haga fuseseră distribuite, însă nu de către Roosevelt, ci de către ţar, care simţea nevoia să-şi recîştige prestigiul. Republica americană, această parvenită în lumea politică, intervenise destul în treburile internaţionale. În septembrie 1905, aproape imediat după ce războiul cu Japonia se terminase, la Washington s-a lăsat să se înţeleagă că ţarul dorea să i se acorde dreptul de a convoca el conferinţa. Amabil, Roosevelt renunţa la intenţiile lui. Avea sentimentul că tratatul de la Portsmouth, care urma să-i aducă peste cîteva luni Premiul Nobel pentru pace, era îndeajuns pentru năzuinţele sale. „în special, nu vreau să apar ca un partizan profesionist al păcii…, adică de felul lui Godkin şi Schurz", i-a scris el noului său ministru de externe, Elihu Root[141]. Însă retragerea lui nu era agreata de apărătorii păcii, fiindcă – aşa cum a spus unul din ei – „Rusia nu păşeşte în avangarda civilizaţiei". Faptul acesta a devenit deosebit de evident atunci cînd a izbucnit revoluţia rusă din 1905. După ce fusese silit de tulburări să acorde o constituţie şi să aprobe înfiinţarea unui parlament, ţarul şi-a renegat angajamentele imediat ce regimul a pus din nou stăpînire pe situaţie, astfel că, spre oroarea opiniei liberale din străinătate, a dizolvat Duma.

Deşi în general vremurile nu păreau prielnice pentru o conferinţă de pace, totuşi, un eveniment încurajator s-a produs în Anglia atunci cînd, prin schimbarea guvernului, au ajuns la putere liberalii, adică partidul tradiţional al păcii. Noul prim-ministru, sir Henry Campbell-Bannerman, cunoscut tuturor că domnul C.B., era un scoţian masiv cu capul rotund, descinzînd dintr-o familie de comercianţi bogaţi, care era rău văzut la curte şi în lumea mare fiindcă denunţase lagărele de concentrare din timpul războiului cu burii drept „metode

[141] Hay murise în iulie 1905. – Nota aut.

barbare". Obligat, totuși, să-l cunoască personal, regele Eduard descoperi că C.-B. era într-adevăr – după cum îl asigurase un prieten comun – „atît de corect, atît de amabil, atît de inteligent și atît de plin de umor", încît era imposibil să nu te cucerească. Sir Henry era înzestrat cu spirit, tact și înțelepciune lumească, calități pe care regele le aprecia foarte mult, astfel ca cei doi gentilomi, care aveau anumite gusturi comune, găsiră curînd că se potrivesc unul cu altul. Se duceau împreună, în fiecare an, la Marienbad ca să-și facă cura, iubeau amîndoi Franța și împărtășeau aceeași prietenie deosebită pentru marchizul de Galliffet. Deși liberal, sir C.-B. era, spre surpriza amicului sau regal, „cu totul ireproșabil în politica externă". Vorbea cea mai curgătoare franceză dintre toți englezii, îi făcea o deosebită plăcere să facă tîrguieli la Paris, să mănînce mîncăruri franțuzești și să citească literatura franceză, în special pe Anatole France, care era autorul lui favorit.

Ca liberal de modă veche, înclinat în mod automat spre dezarmare[142], în prima lui cuvîntare publică ținută în calitate de prim-ministru, sir Henry Campbell și-a angajat oarecum cam pripit partidul să acționeze în favoarea ei, deși invitația de acum a tarului, spre deosebire de aceea din 1898, omisese în mod ostentativ să menționeze și acest subiect. Cu toate acestea, sir Henry și-a luat cu îndrăzneală sarcina să o aducă la îndeplinire și pe deasupra să lucreze în vederea înființării unei curți permanente de arbitraj. „Ce rol mai nobil și-ar putea asuma această țară mare decît să se așeze în fruntea unei ligi a păcii?" – întrebă el. Probabil că această atitudine depășea într-o oarecare măsură punctul de vedere al blocului format în cadrul propriului său cabinet de către Asquith, Haldane și Grey, care, în calitatea lor de liberali favorabili imperiului, nu erau chiar atît de pacifici ca el. Cu o dîrzenie neașteptată din partea unui om în vîrstă de 70 de ani, C.-B. a rezistat încercărilor acestui grup de a-l trece cu de-a sila în Camera Lorzilor, astfel că la conducerea Camerei Comunelor să poată veni Asquith. Sir Henry îi detesta însă pe toți, astfel că s-a bucurat de triumful pe care-l avusese.

Curînd, implacabila dilema legată de exercitarea puterii s-a pus și în fața guvernului englez. După ani îndelungați în care îi învinuiseră în modul cel mai aspru pe conservatori că sînt aținători la război, liberalii se vedeau dintr-o dată răspunzători de securitatea țării. Deși se angajaseră în fața alegătorilor să reducă cheltuielile marinei și armatei, acum, cînd alegerile generale îi confirmaseră în posturi, nu se mai arătau chiar atît de grăbiți să repudieze opera de modernizare a forțelor armate, începută de conservatori. Atunci cînd vorbea despre membrii Comitetului imperial pentru apărare, adică despre Fisher, lord Esher și sir George Clark, C.-B. îi taxa – probabil chiar în această ordine – de afurisit, autoritar și trufaș. Venind însă la putere, îi primise drept moștenire, iar odată cu ei și programul construcției de cuirasate. Ca ministru de război, Haldane și-a impus sarcina de a reduce cu trei milioane de lire bugetul armatei, reușind în același timp ca prin reforme de mare amploare să pună pe picioare o armată de uscat mai eficientă, așa cum făcuse și Fisher cu marina de război. A creat în acest scop un stat-major al forțelor armate și o armată de rezervă numită armată teritorială. Corpul de instruire a ofițerilor era format în școli secundare și în universități și înzestrat cu arme, muniții și instructori de către guvern. Tinerii răspundeau cu entuziasm la această acțiune. Goarna care îi chema și fluierul cu sunet pătrunzător își exercitau magia, deși de preferință asupra clasei ofițerești. Dealtfel, după primii cîțiva ani, numărul soldaților de rînd recrutați pentru armata teritorială a început să descrească.

„H.M.S. Dreadnought" a fost echipat și pus în serviciu în 1906, lucru care constituia un triumf destul de straniu pentru liberali. Însă Fisher cerea ca pentru 1907 să se mai construiască încă trei cuirasate. Dacă era refuzat, amenința să-și dea demisia, luînd după el încă trei membri ai Amiralității. Dilema liberalilor era penibilă, însă nu imposibil de rezolvat. Accentuînd asupra faptului că marina de război era o armă defensivă (lucru care putea fi susținut dacă se avea în vedere natura blocadei), guvernul reuși să-i dea lui Fisher cuirasatele și să împace în același timp conștiința liberalilor.

Națiunile se vedeau obligate să se ducă încă o dată la Haga, deși perspectivă aceasta nu le făcea nici o

[142] Problema în discuție era mai curînd limitarea armamentelor decît dezarmarea. Dar fiindcă dezarmarea este un cuvînt mai scurt, era folosit de toată lumea pe vremea aceea și acest lucru l-am făcut și noi aici. – Nota aut

plăcere, în tot decursul anului 1906 şi al primei jumătăţi a lui 1907, au amînat într-una stingheritoarea zi a deschiderii conferinţei, ducînd în acelaşi timp discuţii dezlînate asupra ordinii de zi.

Programul întocmit de Rusia şi distribuit în aprilie 1906 propunea ca subiecte de discuţie arbitrajul şi legile războiului, continuînd însă să nu pomenească nimic despre dezarmare.

De-abia scăpată de înfrîngerile externe şi de revoluţia internă, Rusia se interesa de întregirea stocurilor de arme şi nu de reducerea lor şi de aceea convocase conferinţa numai ca să recapete iniţiativa ce-i fusese smulsă de Statele Unite. După părerea lui Izvolski, ministrul de externe de pe vremea aceea al Rusiei, dezarmarea era „o mînie a evreilor, socialiştilor şi a femeilor isterice". Totuşi, odată cu venirea la putere a liberalilor în Anglia, problema dezarmării nu mai putea fi ocolită. A o pune din nou pe ordinea de zi, după ce fusese înmormîntată în 1899, era ca şi cînd s-ar fi încercat să se proptească-n picioare un cadavru, iar a nu o pune însemna să se admită existenţa unei situaţii interne desperate şi să se provoace blamul public. La o întrunire a Uniunii Interparlamentare ţinută la Londra în luna aprilie 1906, sir Henry Campbell a stăruit pe lîngă delegaţi să insiste în ţara lor, „în numele umanităţii", ca guvernele să plece la Haga cu intenţia sinceră de a reduce bugetul armatei şi al marinei. Nu s-ar putea spune că întrunirea aceasta a fost un eveniment fericit, fiindcă în ziua începerii lucrărilor, „în timp ce delegaţii se înghesuiau ca să-i felicite pe mîndrii membri ai celui mai tînăr parlament din lume, a venit ştirea că ţarul dizolvase Duma". C.B., care trebuia să pronunţe discursul de bun-venit, s-a simţit atît de scandalizat, încît a sfidat hotărîrea imperială cu cuvintele: „Sub o formă sau alta, Duma va reînvia. Putem spune de aceea cu toată încrederea: Duma a murit. Trăiască Duma!" Sinceritatea lui brutală i-a atras un protest oficial al Rusiei.

În ceea ce priveşte dezarmarea, kaiserul făcuse cunoscut că, dacă va fi pusă în discuţie sub indiferent ce formă, delegaţii Germaniei vor părăsi conferinţă, lucru care „speră din toată inima că n-are să aibă loc". La el în ţară, kaiserul fusese deja învinuit de membrii militanţi ai Uniunii pangermane, precum şi de partidul prinţului moştenitor că cedase la Algesiras în loc să lupte, iar diplomaţii germani lăsau să se-nţeleagă în faţa ambasadorilor străini că putea fi chiar detronat dacă Germania ar fi fost silită să adere la vreo formă oarecare de limitare a înarmărilor stabilită de conferinţă. În decursul uneia din vizitele periodice impuse de relaţiile de rudenie dintre cele două case regale pe care regele Eduard le făcea în Germania şi care aveau de obicei rezultate dezastruoase, unchiul şi nepotul au discutat despre apropiata conferinţă, păstrînd de data aceasta o atitudine de amabilitate moderată, poate şi din cauză că în această privinţă părerile lor nu se deosebeau prea mult.

Regele „dezaproba fără nici o rezervă" conferinţa – îi scria kaiserul lui Roosevelt – şi „a luat el însuşi iniţiativa de a-mi spune că o consideră drept o şarlatanie". După relatările lui, regele Eduard îşi exprimase părerea că conferinţa nu era numai nefolositoare, fiindcă în cazul unei crize nimeni n-avea să se simtă legat de hotărîrile ei, dar şi periculoasă, fiindcă era susceptibila să producă mai mult divergente decît armonie.

Pentru Roosevelt, era evident că Germania modernă, „activă, agresivă, războinică şi industrială…, nu dă nici o importanţă Conferinţei de la Haga şi întregii idei de la Haga".

Grija care îl stăpînea pe vremea aceea era ca guvernul liberal al Angliei „să nu împingă lucrurile spre vreo poziţie sentimentală extremă la Conferinţa de la Haga". I-a exprimat noului ataşat militar al Angliei, contele Gleichen, văr cu regele Eduard, speranţa lui ca Haldane şi Grey nu se vor lăsa „antrenaţi de idei sentimentale". Se temea că puteau fi „influenţaţi de partidul lor să se-ndrepte în această direcţie…, însă vă rog să nu-i lăsaţi să facă aşa ceva". I-a vorbit pe larg lui Gleichen despre ideea care-l stăpînea pe vremea aceea, că ar fi fost mai bine să se limiteze tonajul vaselor de război şi nu bugetele navale. Fără să ştie că limita maximă de 15000 de tone pe care o propunea fusese deja depăşită de monstruosul schelet de cuirasat aflat în construcţie pe şantierul naval din Portsmouth, Roosevelt îi explică lui Gleichen că dorea ca marina de război engleză să rămînă şi în viitor în aceeaşi poziţie relativă faţă de marinele de război europene şi faţă de aceea a Japoniei. Transmiţînd regelui mesajul, Gleichen a adăugat că găsise masa pe care Roosevelt i-o oferise la el acasă, la Oyster Bay, „extrem de sărăcăcioasă". Fusese servită numai de doi servitori negri, iar

la gară nu venise să-l întîmpine nimeni, ceea ce denotă că pregătirile fuseseră cu totul primitive.

Odată ce „Dreadnought" fusese lansat la apă, Statele Unite nu-şi puteau permite să rămînă în urmă, astfel că, la cererea lui Roosevelt, Congresul a autorizat, în ianuarie 1907, construirea a doua cuirasate din nouă clasă. Marina militară – îi scria Roosevelt preşedintelui Eliot – este „un factor infinit mai puternic pentru asigurarea păcii decît toate societăţile pacifiste", iar Canalul Panama mult mai important decît Haga.

În legătură cu conferinţa a adăugat: „Cele mai mari necazuri o să le am de pe urma vizionarilor fantezişti, care ard de dorinţa de a face imposibilul".

Unul dintre aceştia era Andrew Carnegie, a cărui societate livra, atunci cînd a vîndut-o, în 1900, lui Morgan cu 250 de milioane de dolari în obligaţiuni cu dobîndă fixă, un sfert din producţia totală de oţel a Statelor Unite şi o cantitate egală cu cea produsă în Anglia. Mai puţin discret decît Nobel, Carnegie îşi consacră profiturile bunăstării omenirii în timp ce se mai afla încă în viaţă, înfiinţa biblioteci, despre care credea că puteau să-i facă pe oameni mai înţelepţi şi, după cum spera el, chiar mai paşnici, şi consimţise, la insistenţele lui Andrew White, să doneze fondurile necesare pentru clădirea unui local destinat Tribunalului de Arbitraj de la Haga.

Era foarte ocupat acum să facă legătura între Casa Albă şi Whitehall pentru a promova cauza conferinţei, care însă nu mai prezenta nici un interes pentru Roosevelt după ce englezii refuzaseră să ia în consideraţie propunerea lui de limitare a tonajului cuirasatelor de linie. Spunînd trimişilor sus-puşi ceea ce le plăcea să audă, preşedintele Statelor Unite reuşise să evite orice obligaţie în privinţa conferinţei. Era în corespondenţă atît cu împăratul Germaniei, cît şi cu regele Angliei, cărora li se adresă dezinvolt cu „Dragul meu împărat Wilhelm" sau „Scumpe rege Eduard".

Dacă facem abstracţie de C.-B. şi de secretarul de stat Root, nici un reprezentant oficial nu dorea deocamdată ca dezarmarea să apară pe ordinea de zi a conferinţei. După părerea lui Root, problema dezarmării trebuia discutată chiar dacă nu s-ar fi putut ajunge la nici un rezultat, fiindcă – aşa cum spunea el – nu se pot obţine rezultate fără un număr de eşecuri, iar „eşecurile sînt treptele necesare ale succesului".

C.B. avea şi el sentimentul că oamenii trebuiau să continue să încerce. Deşi n-avea copii şi cu toate că soţia lui, cel mai apropiat tovarăş pe care-1 avusese, murise tocmai atunci, iar el însuşi nu mai avea de trăit decît un an, C.-B. îşi continua străduinţele de unul singur. În martie 1907 făcu gestul neobişnuit pentru un prim-ministru de a publica un articol tratînd o problemă de politică curentă. Articolul a apărut sub titlul „Conferinţa de la Haga şi limitarea armamentelor" în primul număr al noului săptămînal liberal The Nation (din Londra). Deşi volumul armamentelor şi numărul instrumentelor de război au crescut de la prima Conferinţă de la Haga – scria el –, acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu mişcarea pentru pace, care era acum „incomparabil mai puternică şi mai perseverenţa". Socotea că trebuia să se ofere problemei dezarmării posibilitatea de a face aceleaşi progrese ca şi problema arbitrajului, care căpătase acum „o autoritate morală la care nimeni nu s-ar fi gîndit în 1898". Scotea în evidenţă faptul că Anglia îşi redusese cheltuielile pentru armată şi marină (ceea ce era adevărat dacă nu se punea la socoteală programul de construcţie a noilor cuirasate) şi că era dispusă să meargă şi mai departe dacă şi celelalte naţiuni făceau la fel.

Era de acord că lucrul acesta n-avea să afecteze supremaţia navală a Angliei, fiindcă statu-quo-ul va rămîne neschimbat, însă insista asupra argumentului că marina de război engleză nu prezenta un pericol pentru vreun stat sau grup de state.

Fiindcă argumentul acesta se strecura anevoie printre stîncile conştiinţei şi bancurile de nisip ale realităţii politice, el nu satisfăcea pe nimeni. Germania îl consideră drept dovadă unei manevre engleze, făcută de conivenţă cu Franţa şi Rusia, cu scopul de a impune acceptarea la Haga a limitării armamentelor înainte ca Germania să fi putut ajunge din urmă Anglia în construcţia de cuirasate. Bülow a declarat în Reichstag că Germania va refuza să discute problema dezarmării la conferinţă. Regele Eduard era agasat de atitudinea favorabilă dezarmării luată de primul lui ministru, pe care o considera tot atît de supărătoare ca şi sprijinul dat de acesta dreptului de vot al femeilor. „Cred că săptămîna viitoare are să sprijine legea pentru construirea

tunelului pe sub Canalul Mînecii!", a spus el, profund nemulţumit, deşi de fapt C.-B. s-a abţinut de la această grozăvenie.

Ca ministru de externe al Angliei, sir Edward Grey se declară gata să discute în orice moment, la Haga, limitarea bugetelor de înarmare. Haldane a avut o convorbire serioasă cu diplomatul american Henry White despre necesitatea reducerii armamentelor şi s-a dus, în 1906, în Germania ca să tatoneze terenul în vederea încheierii unui acord. În spatele acestor discuţii se afla însă adevărul brutal că nici guvernul englez şi nici celelalte n-aveau intenţia să-şi restrîngă libertatea de a se înarma atît cît le era pe plac. Singura persoană care a pomenit pe vremea aceea despre rolul fabricanţilor de muniţii a fost regele Italiei, care şi-a exprimat părerea că dezarmarea va provoca „o explozie de împotrivire" din partea acestora şi se arăta sigur că kaiserul nu va consimţi niciodată să „reteze aripile lui Krupp". După ce profesorul de Martens a făcut, din însărcinarea guvernului rus, un tur al capitalelor ca să culeagă părerile celorlalte guverne, aşa cum făcuse şi Muraviov, care murise între timp, ambasadorul american la Berlin a rezumat cît se poate de clar situaţia în următoarea frază: „De Martens nu crede, după cum nu crede nimeni altcineva… că există cea mai mică probabilitate ca la următoarea Conferinţa de la Haga să poată fi luată vreo măsură oarecare de reducere practică a armamentelor".

Cele de mai sus erau idei şi păreri schimbate confidenţial între diplomaţi, însă pacea nu putea fi tratată tot atît de brutal şi în faţa publicului, cel puţin nu în Anglia şi Statele Unite. Nu era vorba de marea masă, mută, necunoscută şi pasivă. Cine putea şti care îi erau părerile? Odată formată, opinia maselor se aruncă pe aripile împrejurărilor, mai probabil spre război decît spre pace. Însă părerea care se făcea auzită, aceea a oamenilor care gîndeau, în special aceea a mişcării pentru pace, avea să se simtă insultată dacă problema dezarmării era exclusă de pe ordinea de zi a Conferinţei de la Haga. Congresele pentru pace, care se întruniseră an de an, în 1901 la Glasgow, în 1902 la Monaco, în 1903 la Rouen şi Le Havre, în 1904 la Boston, în 1905 la Lucerna şi în 1906 la Milano, adoptaseră rezoluţii prin care se cerea ca guvernele să depună eforturi serioase pentru a se ajunge la o întrerupere temporară a înarmărilor. Baroneasa von Suttner, care primise Premiul Nobel pentru pace în 1905, precum şi confraţii ei din societăţile pentru pace şi de la congresele anuale ce aveau loc la Lake Mohonk, în America, se agitau cu cea mai mare energie. În 1907, Jane Addams a publicat cartea Idealurile mai noi ale păcii, atrăgîndu-şi indignarea lui Roosevelt, însă mărind corul pacifiştilor cu o voce de care trebuia să se ţină seama.

Preluînd ideea lui C.-B. de a se înfiinţa o Ligă a Păcii sau o Liga a Naţiunilor, aşa cum o numea el din cînd în cînd, Carnegie ajunsese la concluzia că cel indicat s-o întemeieze era kaiserul, fiindcă, „după părerea mea, el este omul răspunzător de război pe pămînt". După ce fusese poftit de mai multe ori în vizită de către kaiser, căruia îi plăceau milionarii, Carnegie se apucă să-l convingă ce datorii avea faţă de omenire. Printr-o scrisoare trimisă în prealabil, îi explică cum putea cîştiga în istorie titlul de „pacificator", iar în scrisoarea de însoţire adresată ambasadorului american la Berlin adăugă: „Dacă am reuşi să-i facem să se-nţeleagă în interesul păcii, kaiserul şi preşedintele nostru ar putea lucra împreună". La sosirea lui la Kiel, în iunie 1907, a luat de două ori masa cu kaiserul şi a fost invitat şi pentru o a treia audienţă, obţinînd rezultate care se asemănau în mod ciudat cu cele ale lui Stead în întrevederea cu ţarul şi ale baronesei von Suttner în întrevederea cu Roosevelt.

Carnegie l-a găsit pe monarh „un om minunat, inteligent, plin de umor şi cu un surîs fermecător. Cred că se poate avea încredere în el; declară că este în favoarea păcii… Este foarte, foarte atrăgător. Nu mă pot opri să nu-l simpatizez". Odată ieşit din raza de acţiune a fermecătorului surîs, Carnegie şi-a adus aminte de misiunea lui şi i-a scris kaiserului, stăruind să facă un gest măreţ la Haga ca să convingă lumea că era într-adevăr „apostolul păcii".

Vorbele şi gesturile de acest fel erau slăbiciunea obişnuită a susţinătorilor păcii, iar efectul lor asupra publicului, presupunînd că aveau vreunul, nu putea fi decît înşelător. La rîndul lor, conducătorii politici le spuneau oamenilor numai lucruri care sunau virtuos şi plăcut, rezervînd realităţile dure discuţiilor dintre ei.

Un singur om a încercat să învețe marele public să privească războiul cinstit în față. Mahan, care avea acum gradul de amiral, continua să publice articole în care susținea necesitatea instruirii voluntare a efectivului mobilizabil și – anticipînd lucrările conferinței – prevenea asupra pericolului pe care-1 prezenta reînnoirea cererii de a se acorda imunitate proprietății particulare pe mare. I se părea că activitatea militară avea nevoie să fie protejată față de părerile neînțelegătoare ale nespecialiștilor. „Ideile preconcepute care stăpînesc opinia publică din cele mai multe țări – îi scria el neliniștit lui Roosevelt după o călătorie în stăinătate – sînt de o asemenea natură, încît problema războiului este în pericol de a fi înțeleasă greșit și tratată de mîntuială".

Tocmai aceste idei preconcepute sileau atît guvernul englez, cît și pe acela american să sprijine includerea pe ordinea de zi a problemei dezarmării. Nici Grey și nici Roosevelt nu credeau că discuțiile vor conduce la vreun rezultat practic, astfel că în convorbirile lor cu ambasadorii străini arătau amîndoi că erau obligați să insiste asupra acestei probleme „din considerație pentru opinia publică". Germania, Austria și Rusia erau hotărîte să excludă problema dezarmării, de teamă că discutarea ei i-ar fi putut prinde într-o poziție nedorită. După luni întregi de complicate negocieri diplomatice, data începerii conferinței a fost, în sfîrșit, anunțată. Problema dezarmării nu figura pe ordinea de zi, iar declarațiile de acceptare ale diferitelor guverne cuprindeau atît de multe rezerve, încît părea probabil ca conferința să se dizolve imediat după începerea ei. Marea Britanie, S.U.A. și Spania "își rezervau dreptul de a aduce în discuție problema dezarmării; Germania, Austria și Rusia își rezervau dreptul de a se abține sau de a se retrage dacă se amintea despre ea, iar alte națiuni își rezervau și ele fel de fel de drepturi situate între cele două extreme.

Grevate de toate aceste dificultăți, națiunile se întîlniră la 15 iunie 1907. Prima decadă a noului veac, consumată acum pe trei sferturi, era marcată de trei caracteristici: o economie în plin avînt, explozia puterii creatoare în arte și sunetul perseverent al „îndepărtatelor bătăi de tobă". Deși erau unii care nu-l auzeau, existau mulți care-1 ascultau, dar fără să se-ngrozească. În marina de război germana era obiceiul ca ofițerii să bea pentru „ziua cea mare". Într-o stațiune balneo-climaterică de lîngă Bayreuth, un grup de studenți și de tineri ofițeri de marină germani s-au împrietenit cu un englez aflat în vizită acolo și „au discutat cu mine în modul cel mai amical și mai amabil despre viitoarea lupta dintre țările noastre". Susțineau că orice imperiu își are vremea lui. Anglia trebuia să decadă, așa cum decăzuseră Spania, Olanda și Franța. Cine altcineva putea să-i ia locul decît națiunea aceea puternică, înțeleaptă, nobilă și înzestrată, a cărei dezvoltare fusese factorul cel mai remarcabil al celui de-al XIX-lea secol și care acum stătea „pregătită pentru o întreprindere eroică". Se părea că Germania nu era singura țară astfel pregătită. Noile forțe de agresiune pe care le desfășurau Japonia și S.U.A. convingeau statele europene că aceste două națiuni se apropiau de o confruntare. Față de furia pe care o provocase în Japonia legea de excludere din California a oamenilor de rasa galbenă, cele două națiuni începeau să creadă și ele acest lucru. „Tendința este spre război – scria secretarul de stat Root – nu chiar acum, ci peste cîțiva ani".

Această perspectivă era privită de numeroși oameni din clasa conducătoare mai mult din punct de vedere practic decît în sens tragic. Opunîndu-se în Camera Lorzilor legii privind acordarea de pensii oamenilor în vîrstă, lordul Lansdowne spunea că aplicarea ei va costa tot atît cît un război mare și că cheltuielile făcute cu războiul din Africa de Sud reprezentau o investiție mai bună. „Oricît de groaznice i-ar fi urmările, războiul are în orice caz efectul de a întări forța morală a țării", în timp ce măsură care se dezbătea avea să o slăbească. De asemenea, dacă perspectiva războiului îi îngrozea pe purtătorii de cuvînt ai clasei muncitoare, nu se putea spune același lucru și despre violență. În cartea Meditații asupra violenței, scrisă de Georges Sorel în 1908, se susținea că violența proletară exercitată în interesul luptei de clasă era „un lucru superb și eroic", un factor de civilizație care putea salva lumea de la barbarie.

Cea de-a doua Conferință a păcii a fost mai mare prin numărul participanților, a ținut mai mult și a dat rezultate mai fecunde decît prima, deși din alte puncte de vedere nu s-a deosebit prea mult de ea. A durat din iunie pînă în octombrie, adică patru luni în loc de două, și a încheiat treisprezece convenții, față de trei existente mai înainte. Fiindcă, spre marea nemulțumire a puterilor europene, Statele Unite insistaseră să fie

invitate şi ţările latino-americane, la cea de-a doua Conferinţă erau reprezentate 44 de naţiuni cu 256 de delegaţi, faţă de cele 26 de naţiuni şi cei 108 delegaţi care participaseră la prima. Numărul mai mare de participanţi a impus ca şedinţele să se ţină la Ridderzaal, sediul parlamentului olandez, situat în centrul oraşului Haga, şi nu la Castelul Huis ten Bosch, amplasat în fermecătorul sau parc.

Mulţi dintre delegaţii prezenţi participaseră şi la Conferinţa din 1899, însă o parte din personalităţile cele mai de seamă lipseau. Francezul Bourgeois şi belgianul Beernaert erau din nou în capul delegaţiilor respective, însă Münster, Pauncefote şi de Staal muriseră, Andrew White nu mai revenise la Haga, iar Mahan şi Fisher erau absenţi fiziceşte, însă nu şi că spirit.

Preşedinte era din nou un rus, M. Nelidov, un diplomat mai vîrstnic, ca şi predecesorul său, a cărui voce şi atitudine dezvăluiau lipsa lui de simpatie faţă de conferinţă. Fiindcă era suferind aproape tot timpul, lăsase conducerea delegaţiei ruseşti în sarcina arogantului profesor de Martens, care suferea şi el de gută, astfel ca adesea nu putea să-şi părăsească camera. Există impresia că membrii delegaţiei ruse erau dezbinaţi între ei şi că de aceea se instalaseră în hoteluri diferite.

Baronul d'Estournelles, care urma să împartă peste doi ani Premiul Nobel cu Beernaert, era din nou prezent din partea Franţei, iar profesorul Zorn, cu faţa lui galbenă şi scofîlcită, din partea Germaniei. Printre noii veniţi se aflau contele Tornielli, care reprezenta Italia şi a cărui soţie stătuse alături de preşedintele Loubet în ziua aceea groaznică de la Auteuil, precum şi binecunoscutul marchiz de Soveral, reprezentantul Portugaliei, prieten intim cu regele Eduard şi cunoscut în societatea londoneză că „maimuţa albastră", despre care se spunea că „făcea curte celor mai frumoase femei şi era prieten cu bărbaţii cei mai agreabili". Un grup întreg de noi-veniţi era format din „filfizonii impecabili" ai Americii Latine.

La conferinţă se simţea lipsa prezenţei ferme a lui Pauncefote. Atunci cînd a murit, în 1902, Roosevelt i-a trimis trupul în Anglia cu un crucişător, spunînd: „N-am făcut asta fiindcă a fost ambasador, ci pentru că era un tip straşnic".

Locul lui a fost luat, dar fără să fi fost pe deplin ocupat, de judele sir Edward Fry, un quaker mic de statură, în vîrstă de 82 de ani şi detaşat de lume, dar totuşi nu chiar atît de detaşat încît să cedeze conducerea delegaţiei engleze celuilalt membru, sir Ernest Satow, un diplomat experimentat, fost ministru plenipotenţiar la Pekin, care vorbea curent franţuzeşte, ceea ce Fry nu reuşea să facă.

Conferinţa era dominată de şefii delegaţiilor Statelor Unite şi Germaniei: domnul Joseph Hodges Choate, care la vîrsta lui de 75 de ani şi cu barbişonul sau alb părea că personifica secolul al XIX-lea, şi baronul Marschall von Bieberstein, afabil şi modern, care, deşi doar cu zece ani mai tînăr decît colegul său englez, era evident un om al noii epoci. Choate era cordial şi subtil, renumit ca povestitor, fost ambasador în Anglia între anii 1899 şi 1905 şi de profesiune avocat, a cărui apărare strălucită a drepturilor de proprietate în faţa Curţii Supreme reuşise în 1895 să amîne aplicarea impozitului pe venit pentru încă 18 ani. Poseda la Stockbridge o locuinţă de vară construită de Stanford White. Cu timpul, părul lui alb sclipind de sub cilindrul lucios a devenit un punct de reper al conferinţei.

Baronul Marschall, ambasador al Germaniei la Constantinopol, un bărbat uriaş şi chipeş, purtînd pe obraz două cicatrice model alt-Heidelberg[143], căpătate de pe urma duelurilor, afişa „o mască de inteligenţă arogantă, care părea să dispreţuiască prostia omenească în ansamblul ei".

Baronul Marschall a zguduit conferinţa atunci cînd în decursul discuţiei asupra unei propuneri de limitare a lansării minelor marine i-a prevenit pe delegaţi contra nesăbuinţei de a întocmi pentru ducerea războiului legi care puteau fi zădărnicite de către „legile realităţilor". Consecinţele ce puteau fi deduse din această declaraţie au provocat ample comentarii în presă, precum şi trimiterea de către poetul laureat al Angliei a unei scrisori către The Times. Prea indignat că să se mai exprime în versuri, Alfred Austin scria că vorbele lui Marschall reprezentau un preaviz clar asupra viitoarelor intenţii agresive germane, de care trebuiau să ia notă toţi vecinii ei, adică Olanda, Belgia, Franţa şi Austria. „Avertizată la timp", Anglia trebuia să introducă

143 Heidelbergul de altădată.

serviciul militar obligatoriu. Laureatul își încheia scrisoarea cu un vers împrumutat de la predecesorul său, lordul Tennyson: „Adunarea! Adunarea! Pușcași! Adunarea!"

Ca și data trecută, apărătorii păcii se îndreptară din toate părțile spre Haga, iar printre ei erau Bertha von Suttner și Stead, care se numise din nou cu de la sine putere raportor independent. Publică iarăși o cronică a dezbaterilor, a personalităților prezente, a controverselor și a afacerilor particulare, însă de data aceasta sub forma unui ziar în patru pagini numit Le Courrier de la Conference[144]. Bloch murise, însă Andrew Carnegie i-a luat locul și a pus piatra fundamentală a noului Palat al Păcii, pentru care făcuse o donație de 1250000 de dolari. Se ajunsese la înțelegerea ca toate națiunile membre să contribuie cu materialele lor de construcție cele mai alese la ridicarea clădirii care urma să exprime „bunăvoință și speranța universală". Ca și în decursul primei Conferințe, socialiștii, imitați de data aceasta de către anarhiști și sioniști, și-au ținut congresele internaționale la Amsterdam, pentru ca și cauza lor să prindă ceva din lumină rampei mondiale. Pastorul și pacifistul olandez Domela Nieuwenhuis, care reușea să combine anarhismul cu religia și să rămînă în același timp sincer, îl denunța pe Carnegie, fără să-l pârtinească față de alți delegați, drept negustor al morții care clădea Templul Păcii, acceptînd în același timp comenzi de muniții „chiar de la japonezi", acuzație corectă în fond, chiar dacă nu era la fel de corectă în privința datei. „Dacă muncitorii de toate naționalitățile ar intra în grevă la declararea războiului, n-ar mai fi război", striga Nieuwenhuis.

Lucrările conferinței au fost organizate ca și mai înainte, adică în comisii: pentru arbitraj, regulile războiului terestru și regulile războiului maritim, la care s-a adăugat noua comisie a dreptului maritim. Ca și prima dată, Bourgeois și Beernaert erau președinți ai primei și celei de-a doua comisii, Tornielli era președintele comisiei a treia, iar de Martens al celei de-a patra.

Cuvîntarea de bun venit pe care a ținut-o Nelidov în ședința de deschidere n-a stîrnit nici un entuziasm, primele zile ale conferinței au fost mohorîte, pregătirile și sarcinile confuze, iar acustica sălii în care se țineau ședințele plenare atît de proastă, încît într-o anumită împrejurare delegații s-au combătut cu energie asupra faptului dacă ultimul vorbitor li se adresase în engleză sau franceză.

Pornind de la argumentul că dezarmarea trebuia discutată chiar dacă ar fi fost numai pentru ca să dovedească oamenilor imposibilitatea ei și intențiile lor cinstite, englezii au ridicat problema în fața conferinței. Nici o națiune n-a părăsit sala, fiindcă explicațiile oarecum confuze pe care le dăduse în prealabil sir Edward Grey lăsau să se întrevadă îndeajuns de clar că această chestiune nu va fi dusă atît de departe încît să devină dezagreabilă, lucru care nici nu s-a întîmplat. Sir Edward Fry a făcut o prezentare emoționantă a problemei, arătînd îngrozitoarea înmulțire a instrumentelor morții, și a propus adoptarea unei rezoluții prin care se cerea „o nouă studiere serioasă" a dezarmării, folosind deci aceeași formulă de amînare ca în 1899. Nelidov a fost și el de părere că, dacă problema limitării armamentelor nu fusese îndeajuns de coaptă în 1899, atunci nu era nici în 1907, astfel ca delegații adoptară fără vot rezoluția lui Fry. Toată chestiunea a fost aranjată în 25 de minute. Stead a tunat și a fulgerat contra acestui „dezastru mizerabil și scandalos" și însuși secretarul de stat Root a ajuns la concluzia că sprijinul dat de Grey a fost doar un gest pentru „satisfacerea opiniei publice engleze".

Deși după „discursul funebru" al lui Grey, așa cum l-a numit Marscball, lumea se plictisise de toată tevatura aceasta și nici măcar ziariștii nu-i mai arătau vreun interes, conferința s-a pus totuși pe munca serioasă în problemele legate de legile și tehnicile războiului. Ocupați cum erau cu redactarea proiectelor de convenții și regulamente și cu discutarea problemelor din specialitatea lor – drepturile și obligațiile neutrilor, recuperarea prin forță a datoriilor internaționale, regulile pentru deschiderea ostilităților –, chestiuni care considerau războiul un lucru sigur, ca o realitate a vieții, delegații se lăsau absorbiți din ce în ce mai mult de munca lor.

Munceau într-adevăr mai asiduu decît la prima Conferință, ca și cînd războiul n-ar fi fost numai o simplă realitate a vieții, ci o realitate iminentă. Ședințele comitetelor se țineau de două ori pe zi, iar delegații

144 Curierul conferinței.

trebuiau să citească documente prolixe, să examineze părerile experților, să pregătească noi proiecte și să ducă convorbiri confidențiale și nesfîrșite pentru aranjarea compromisurilor. „De la examenul pe care l-am dat ca să intru în barou n-am muncit mai din greu ca în ultimele 6 săptămîni”, îi raportă Marschall lui Bülow.

Problema lansării proiectilelor sau a explozivelor din baloane fu reconsiderată și, evitînd din nou să împingă la extrem dorința lor de renunțare, delegații au reînnoit interzicerea acestor arme pe un nou termen limitat la cinci ani.

S-a convenit ca teritoriile neutre (problemă față de care belgienii erau deosebit de sensibili) să fie considerate ca inviolabile și s-a elaborat o convenție cu 25 de articole prin care se stabileau regulile de procedura pentru cazul violării neutralității. Faptul că în 1904 Japonia începuse ostilitățile contra Rusiei în mod perfid, printr-un atac inopinat, a dat loc la noi și interesante dezbateri în legătură cu acțiunile de acest fel. Ele s-au terminat prin încheierea unei convenții ai cărei semnatari s-au declarat de acord să nu înceapă ostilitățile fără un avertisment prealabil, dat sub forma unei declarații de război sau a unui ultimatum însoțit de o declarație de război condiționată. S-a adoptat apoi o convenție compusă din 56 de articole prin care erau definite din nou legile și cutumele războiului terestru. S-a adoptat, de asemenea, ca rezultat al conflictului din 1902 în legătură cu Venezuela, o convenție prin care se interzicea folosirea forței pentru recuperarea datoriilor internaționale, cu excepția cazului cînd datornicul refuza să se supună arbitrajului.

Această convenție a reprezentat un progres categoric al dreptului internațional.

Războiul naval a dat loc luptei celei mai înverșunate și s-a axat pe problemă centrală a dreptului de captură în comerțul maritim. Fiindcă aceasta măsură reprezenta arma principală a blocadei, Anglia era hotărîtă să mențină dreptul de captură liber de orice restricții. Din contră, Germania era hotărîtă să-l limiteze prin înființarea unei curți internaționale a capturilor de război și prin alte mijloace de intervenție. Germania era decisă să apere, iar Anglia să limiteze folosirea submarinelor și a minelor de contact amplasate sub apă ca arme contra blocadei. Grey învățase totuși lecția lui Mahan în legătură cu imunitatea proprietății particulare, în timp ce delegația americană n-o învățase încă. De aceea, Grey și-a informat delegații că Anglia nu putea fi de acord cu un principiu care „urmărit pînă la concluzia lui logică ar duce la abolirea blocadei comerciale”. În felul lui întortocheat de a se exprima, el a mai adăugat un argument care desigur că nu i-ar fi putut trece prin cap lui Mahan. Anglia nu putea consimți să semneze ceva – scria el – ce putea „limita în asemenea măsură eventualele riscuri ale războiului, încît să înlăture unele din considerațiile care împiedică oamenii să se gîndească la folosirea lui”. Tradus într-un limbaj mai simplu, Grey voia să spună că Anglia nu se putea declara de acord cu o măsură care, limitînd pagubele războiului, putea să-i facă pe oameni să-l întreprindă în mod nesocotit. Liberalii englezi considerau ca ceva obligatoriu găsirea unei rațiuni morale care să sprijine politica firească a interesului egoist, o practică pe care nimeni n-a ridicat-o la o mai mare perfecție sau n-a învăluit-o în expresii mai obscure că sir Edward Grey.

Pînă la sfîrșit au fost încheiate opt convenții asupra războiului maritim, care prevedeau regulile, drepturile și restricțiile pentru toate mijloacele posibile de a dăuna inamicului. A fost nevoie de 13 articole care să interzică folosirea minelor de contact amplasate sub apă dacă nu rămîneau inofensive timp de o oră după ce fuseseră lansate, de alte 13 articole care reglementau bombardamentul naval al instalațiilor de coastă și de 57 de articole privind funcționarea curții internaționale pentru capturile de război. Alte convenții se ocupau cu dreptul de captură, cu caracterul contrabandei, precum și cu drepturile și obligațiile pe care le aveau pe mare țările neutre. Redactarea lor era însă atît de nesatisfăcătoare, încît toate aceste probleme au fost reluate la conferința puterilor navale care s-a întrunit la Londra în anul următor.

Acum, cînd Pauncefote dispăruse, forța motrice în problema arbitrajului era furnizată în principal de americani, prin secretarul de stat Root, de profesiune avocat, care o transmitea prin intermediul lui Choate. Obiectivul lui Root era să transforme tribunalul înființat în 1899 dintr-o instanță căreia părțile i se puteau adresa în mod facultativ, dacă cădeau de acord asupra arbitrajului, într-o curte de justiție internațională permanenta, cu judecători permanenți, care să decidă în probleme de drept internațional prin „metode

juridice și cu sentimentul responsabilității juridice". Țelul acesta era sprijinit și de Roosevelt, însă nu cu prea multă convingere.

Cam pe la mijlocul conferinței i-a mărturisit lui Root: „nu am urmărit cele ce se întîmplă la Haga", iar față de prietenul său Speck von Sternberg, ambasadorul german la Washington, s-a exprimat, dintr-un motiv pe care nu-l cunoaștem, într-un mod mai energic decît cel pe care-1 folosea de obicei față de germani.

Nu se putea interesa cu adevărat de lucrările conferinței de la Haga – i-a spus el lui Speck – fiindcă era „complet dezgustat" de absurditățile debitate de apărătorii profesioniști ai păcii.

Propunerea americană de înființare a unei curți permanente de justiție s-a lovit de o opoziție puternică. Unul dintre obstacole era reprezentat de insistențele Braziliei ca toate cele 44 de națiuni participante la conferința să fie reprezentate în completul curții. După spusele unui comentator, ideea ca deciziile să fie luate de „state orientale decăzute, ca Turcia sau Persia…, sau de către un avocat metis din America Centrală sau de Sud" nemulțumea profund marile puteri europene. Însă și de data aceasta, dificultatea maximă o prezenta arbitrajul obligatoriu. După cum raporta Marschall la Berlin, de această problemă urma să depindă răspunsul decisiv la întrebarea: „Conferința care are loc în 1907 este o conferință de pace sau de război?". Fiindcă țara lui respingea cu desăvîrșire principiul obligativității, probabil că el cunoștea și răspunsul. Totuși, baronul Marscball n-a căzut în greșeala de a se retrage într-o izolare absolută, așa cum făcuseră predecesorii săi. După cum remarca Choate, delegatul german se arată în vorbe devotat principiului arbitrajului, în timp ce de fapt se opunea oricărei aplicări practice ce i s-ar fi putut da. Conferința încerca, de aceea, să elaboreze măcar o listă de subiecte inofensive, la care să poată adera toți cei prezenți și care să implice arbitrajul obligatoriu. Lista n-a fost însă acceptată fiindcă opt națiuni au votat contra ei. Pînă la urmă a fost adoptată o convenție pentru reglementarea pașnică a conflictelor internaționale cuprinzînd 96 de articole, dintre care nici unul nu prevedea principiul obligativității. Drept urmare, curtea internațională de justiție nu s-a mai putut înființa.

Rămăsese un singur punct controversat: cea de-a treia Conferința. Cei care credeau în ideea de la Haga doreau să vadă principiul interdependentei națiunilor consfințit sub forma unei organizații permanente, care să se întrunească periodic. Cei care nu credeau în Haga, adică în primul rînd marile puteri europene, nu doreau să li se mai limiteze libertatea de acțiune și nici să li se încalce suveranitatea prin stăruințele de reglementare obligatorie și pașnică a conflictelor. Nu voiau să-și ia angajamentul de convocare a unei a treia Conferințe, în special datorită faptului că cei care presau în acest sens erau americanii. Credincios principiului ca pentru a avea succes era nevoie de o serie de eșecuri succesive și socotind că fiecare din cele două conferințe realizase unele progrese oare dădeau posibilitatea întrunirii unei conferințe viitoare, secretarul de stat Root i-a dat instrucțiuni lui Choate să obțină votarea unei rezoluții în favoarea convocării celei de-a treia Conferințe. Obligînd națiunile să se angajeze în acest sens, Root intenționa, de asemenea, să smulgă Rusiei inițiativa și conducerea. Choate a luptat din greu ca să învingă rezistenta celorlalți delegați, care se arătau inflexibili, și, văzînd că nu putea face nimic, l-a amenințat pe Nelidov că, în cazul cînd nu se ajungea la un acord, va prezenta rezoluția în ședință plenară. Opoziția a trebuit să cedeze. Delegații au adoptat o rezoluție prin care se recomandă ca viitoarea conferința să se întrunească „după un interval nu mai mare decît cel care s-a scurs de la precedenta conferința", adică după opt ani.

Faptul că se putuse realiza măcar atît – îi scria Root lui Roosevelt – reprezenta totuși un progres, „care va face că activitatea practică a națiunilor să fie conformă cu dorința de pace pe care o exprima ele". Dorința aceasta era destul de reală, fiindcă adusese de două ori națiunea americană la Haga. De două ori, dorința firească a oamenilor de a se guverna ei înșiși a trebuit să înfrunte forțe vrăjmașe. Obiectivul introducerii unei noi ordini internaționale în cadrul căreia națiunile urmau să consimtă să renunțe la libertatea de a lupta în schimbul siguranței pe care le-o oferea legea nu fusese încă atins. Așa cum a apus mai tîrziu Choate, înaintarea spre acest țel, începută la Haga, era în mod necesar „treptată, experimentală și delicată".

Choate spera ca la viitoarea conferință, aceea din 1915, să se facă progrese și mai mari.

6
„Vin vremurile lui Nero”
Germania: 1890–1914

Îndrăznețul și viciosul muzician de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, inovator al formei, modern și cutezător în concepție, strălucit în execuție, neimun la vulgaritate și barometru al climatului său natal, se numea Richard Strauss. Fiecare lucrare nouă, pe care o dirija de obicei el însuși la premieră, umplea sălile de concert cu un public însetat de senzații tari și eu critici muzicali dornici să-și șfichiuiască spadele prin aerul supraîncălzit al profesiunii lor. În cei zece ani care s-au scurs între 1889 și 1899, adică între cel de-al douăzeci și cincilea și cel de-al treizeci și cincilea an al vieții sale, Strauss a produs șase lucrări mari: Don Juan, Tod und Verklärung[145], Till Eulenspiegel, Also sprach Zarathustra[146] Don Quijote și Ein Heldenleben[147], care au creat o nouă formă, sau o „lipsă de forma” muzicală, așa cum spuneau criticii. Numite poeme simfonice, compozițiile sale erau mai degrabă niște opere condensate, fără cuvinte. La prima audiție a lui Don Juan, ascultătorii l-au chemat pe compozitor de cinci ori la rampă pentru a-l face să dirijeze toată lucrarea din nou. La prima prezentare a poemului O viață de erou, partea care descrie lupta i-a înfuriat în atare măsură pe unii ascultători, încît aceștia au părăsit sala, făcîndu-i, în schimb, pe alții „să tremure în timp ce ascultau sau să se scoale brusc în picioare și să gesticuleze violent în neștire”.

Chiar dacă unii îl considerau pe Strauss drept un căutător al senzaționalului și un corupător al artei muzicale pure, iar alții ca profet al unei noi ere muzicale sau chiar că „inventator al unei arte noi”, un lucru era evident: el păstra Germaniei supremația în muzică care culminase cu Richard Wagner. Strauss era Richard al Il-lea.

Într-un anumit sens, lucrul acesta făcea din el omul cel mai important din viața culturală a Germaniei, fiindcă muzica era singurul domeniu în care străinii recunoșteau bucuroși această superioritate, pe care germanii o considerau de necontestat. În ochii germanilor, cultura germană era moștenitoarea Greciei și a Romei, iar poporul german cel mai instruit și mai cult dintre popoarele moderne, deși, spre surprinderea lor, străinii nu erau în stare să dea dovadă de o perfectă înțelegere atunci cînd era vorba de aprecierea acestei stări de lucruri. În afară de profesorii și filosofii germani, singurul om considerat demn de omagiul lor era Wagner și singurul oraș pe care-1 vizitau era Bayreuth, sediul acelui Festspielhaus al lui Wagner. Parisul continua să rămînă centrul artelor, al plăcerilor și al modei, Londra – centrul înaltei societăți, Roma – centrul antichităților, iar Italia – atracția călătorilor în căutare de soare și frumusețe.

Toate noile mișcări și impulsuri din literatură: naturalismul, simbolismul și critica socială; toate figurile predominante: Tolstoi, Ibsen și Zola; marile romane, începînd cu acelea ale lui Dostoievski și terminînd cu acelea ale lui Hardy – toate își avuseseră originea în afara Germaniei. După măreața epoca victoriană, acum, în anii ’90, în viața culturală a Angliei pulsau iarăși noi talente: Stevenson, Wilde și Shaw, Conrad, Wells, Kipling și Yeats.

Rusia produsese, la rîndul ei, în Cehov un tîlcuitor neasemuit al sufletului omenesc. În Franța, pictura înflorea, în timp ce Germania nu prea avea cu cine să se laude, în afară de Max Libermann, conducătorul secesioniștilor, a cărui secesiune însă nu-l condusese mai departe de președinția Academiei prusiene a artelor frumoase. În literatură, figurile ei excepționale erau dramaturgul Gerhart Hauptmann, un vlăstar al lui Ibsen, și poetul Ștefan George, un descendent al lui Baudelaire și Mallarme.

În muzică însă, Germania produsese maeștrii lumii, iar șirul lor a fost încununat de Wagner, a cărui dogmă asupra fuziunii artelor devenise un cult la care străinii aderau cu înflăcărare. Societățile Wagner,

[145] Moarte și transfigurație.
[146] Așa grăit-a Zarathustra.
[147] O viață de erou.

răspîndite de la Petersburg la Chicago, au contribuit cu fonduri pentru a oferi dramelor muzicale ale maestrului un cămin corespunzător, iar „ideea de la Bayreuth" a produs o adevărată efervescenta intelectuală în afara granițelor Germaniei. Germanii erau convinși că suveranitatea lor în muzică vă continua în veci, fără să fie amenințată serios de vreo altă țară. Deși mulți dintre ei, ca și kaiserul dealtfel, detestau modernismul lui Strauss, totuși, superioritatea lui li se părea o dovadă sigură că supremația muzicală germana era menținută.

Nu numai orașele foarte mari, dar chiar fiecare oraș sau orășel ceva mai mare avea opera, sala de concerte, școala de muzică, societate filarmonică și un Verein[148] muzical de un fel sau altul. Aproape că nu există german care să nu facă parte dintr-o societate corală sau dintr-un ansamblu instrumental și care să nu-și petreacă serile exersînd cantate de Bach udate cu cîteva căni de bere. Frankfurt pe Main, un oraș care avea ceva mai puțin de 200000 de locuitori în anii '90, cam de mărimea orașelor Haga, Nottingham sau Minneapolis, se lauda cu două școli de muzică, conduse de profesori eminenți și frecventate de elevi din diferite țări, cu o nouă opera, „una din cele mai frumoase din Europa", care dădea reprezentații de șase ori pe săptămînă, cu o societate filarmonică avînd 120 de instrumentiști, care dădea concerte de muzică simfonică și de cameră, precum și cu două mari societăți corale, de asemenea fecunde în concerte. Frankfurtul mai găzduia numeroase recitaluri date de artiști străini. O activitate similară se desfășura la Berlin, München, Koln, Dresda, Leipzig, Stuttgart și în alte orașe, la care se adăugau numeroase și frecvente festivaluri dedicate vreunui compozitor sau unei împrejurări speciale, care durau cîte o săptămînă.

După moartea lui Wagner sezonul muzical de la Bayreuth se desfășură într-o atmosferă apăsătoare de venerație obligatorie. Trăsura care-1 ducea pe vizitator la Festspielhaus etala o bucată de carton țintuită deasupra scaunului și pe care era scris cuvîntul „Istoric", ca să arate că maestrul se așezase și el acolo. Reprezentațiile începeau cu o rafală de sunete de trompetă, de parcă s-ar fi dat ordin ascultătorilor să se pregătească de rugăciune, în pauze se consuma bere și cîrnați, operație urmată de o altă rafală de trompete. După actul al doilea urmau alți cîrnați, alte halbe de bere și alte sunete de trompetă, lucru care se repetă și după actul al treilea. Credincioșii absorbeau operele maestrului „ca și cînd ar fi primit sfînta împărtășanie", povestea tînărul Sibelius, care venise la Bayreuth în 1894, dornic să trăiască un mare eveniment și care nu știa cum să plece mai repede. În 1899, cînd Thomas Beecham, în vîrstă de 20 de ani, a venit și el acolo, a constatat că în cultul lui Wagner se produsese o fisură. Nemulțumiții susțineau că festivalul decade, criticau influența exercitată de Frau Cosima, văduva lui Wagner, și cereau cu vehemență înlocuirea fiului ei, Siegfried, din funcția de director. Afirmau că acesta este un conducător slab și prost inspirat, că artiștii sînt de calitate mediocră, iar reprezentațiile de duzină, în timp ce grupul devotat față de „Wahnfried", casa lui Wagner, îi învinuia că sînt intriganți și geloși.

Deocamdată, Strauss era noul erou, confirmat în această postură de autoportretul sau muzical, O viață de erou.

Crescut în confort și obișnuit cu el, îmbrăcat corect ca un diplomat, zvelt și înalt de 1,91 m, lat în umeri și cu mîini bine îngrijite, cu fața blajină, nebrăzdată de riduri, cu gura ca de copil ivindu-se de sub mustața bălaie și cu o claie de păr gălbui și încrețit care începea să se retragă de pe fruntea lată, Strauss nu părea un Prometeu ca Beethoven și nici nu avea înfățișarea poetică a lui Schumann, ci arătă pur și simplu a ceea ce era în realitate: un artist prosper, care reușise în viață. Primele lui lucrări se executau încă de pe vremea cînd avea 12 ani, iar acum era chemat să dirijeze toate orchestrele de frunte. Era stăpîn pe sine, conștient de superioritatea lui și de o arogantă mai mult amabilă decît jignitoare, lucru care se datora probabil faptului că era bavarez și nu prusac.

Ludovic al Il-lea, ultimul rege al Bavariei, care îl diviniza pe Wagner și care a murit nebun, se alăturase, în 1866, Austriei în războiul acesteia cu Prusia și cultura Münchenului era orientată mai mult spre Viena decît spre Berlin. Münchenul ocrotea artele și se considera ca fiind Atena modernă, opusă Spartei, capitala

148 Cerc, uniune.

Prusiei, ai cărei iuncheri disprețuiau cultura și confortul, ca și anticii lor prototipi. Bavarezii, acești meridionali – în bună parte catolici – ai Germaniei, știau să se bucure de plăcerile vieții, de cele fizice, ca și de cele estetice. Ștefan George era la München marele preot al artei pentru artă, iar începînd din 1892 a editat pentru fidelii săi discipoli revista literară Blatter für die Kunst, care caută să dea un răspuns german problemelor privind arta, sufletul și stilul. Umorul își găsise și el un locușor la München, unde se publica revista satirică Simplicissimus, fondată în 1896, precum și revista umoristică Die Fliegende Blatter. Tot la München prospera și își rîdea de Berlin Das Uberbrettl, o formă satirică de spectacol de cafenea.

Ca munchenez din naștere, Strauss aparținea unei culturi dezagreate de Prusia, însă ca german, care avusese vîrsta de șapte ani în 1871, el se dezvoltase paralel cu noul naționalism al imperiului german. Născut în 1864, deci cu cinci ani mai tînăr decît kaiserul, Dreyfus şi Theodore Roosevelt, se trăgea dintr-o familie care combina berea cu muzica, cele două ocupații principale ale orașului său natal, luate în această ordine. Bunicul său fusese un berar bogat, a cărui fiică, înzestrată cu talent muzical, se căsătorise cu Franz Strauss, prim-corn în orchestră curții din München și profesor la Academia regală de muzică. Se spunea despre el că era singurul om de care se temea Wagner. Deși cînta muzica lui Wagner în mod „savuros”, totuși, nu putea s-o sufere, astfel că obiecțiile sale categorice față de cerințele pe care această muzică le impunea instrumentului său au condus într-o împrejurare la isprava unică de a lua graiul maestrului.

Înainte de repetiția operei Maeștrii cîntăreți, Wagner l-a rugat pe dirijorul Hans Richter să cînte el soloul de corn, de teamă că Franz Strauss are să-l declare imposibil de executat. Deși Franz Strauss nu s-a împăcat niciodată cu disonantele și cu abaterile de la forma clasică ale fiului său, totuși, Richard Strauss nu folosea nici un alt instrument pînă la cele mai miraculoase posibilități ale sale așa cum folosea cornul. Era ca și cînd ar fi vrut să aducă un omagiu omului care, întrebat fiind cum putea demonstra că, așa cum se laudă, era cel mai bun cornist din lume, a răspuns: „Nu demonstrez, ci afirm”.

Părinții lui Strauss au început să-i dea lecții de pian încă de la patru ani, iar el a început să compună la șase ani. Putea citi și scrie note încă înainte de a fi cunoscut alfabetul. În timpul școlii a studiat vioara, pianul, armonia și contrapunctul cu dirijorul orchestrei regale. Cu „vitalitatea lui debordantă”, care avea să rămînă una din cele mai caracteristice trăsături ale sale, a compus în același timp o avalanșa de lieduri, soluri instrumentale și sonate. La 12 ani a scris Marșul festiv (opus 1), care a fost executat de elevii școlii lui și apoi publicat. Prezentarea în concerte publice a compozițiilor sale a început cu trei lieduri, atunci cînd ajunsese la vîrsta de 16 ani. Au fost urmate de Cvartetul de coarde în la (opus 2) la 17 ani și de Sinfonia în re minor (opus 3), executată în același an de Academia de muzică din München în fața unei săli entuziasmate. La 18 ani a scris o suită pentru instrumente de suflat care a fost premiată de către o comisie odată cu o altă lucrare de același fel al cărei autor era Hans von Bülow, conducătorul orchestrei ducale din Meiningen și dirijorul cel mai cunoscut de pe atunci. Instruită de către Bülow, orchestra din Meiningen era juvaerul orchestrelor germane. Membrii ei învățau partiturile pe de rost și le cîntau stînd în picioare, ca soliștii. Strauss a scris o Serenada pentru 13 instrumente de suflat, iar Bülow l-a invitat s-o dirijeze fără nici o repetiție la un matineu.

Compozitorul de 20 de ani a dirijat concertul „într-o stare de vagă amețeală”, fiindcă nu dirijase pînă atunci în public.

Ajungînd protejatul lui Bülow, Strauss a cîntat sub bagheta lui ca solist într-un concert pentru pian de Mozart, pentru ca la vîrsta de 21 de ani să fie numit director muzical al orchestrei din Meiningen, unde a învățat arta de dirijor cu maestrul ei recunoscut. În materie de compoziție, modelul său venerat era pe timpul acela Mozart, astfel ca cvartetele și piesele sale orchestrale de început, compuse înainte de a fi împlinit 21 de ani, erau lucrări de un mare farmec în stilul tradiției clasice.

Lumea muzicală a anilor ’80 era cufundată în lupta dintre cele două partide: clasicii și romanticii. Noile lucrări nu erau apreciate după valoarea lor obiectivă, ci după măsura în care sprijineau pe unii sau îi urmau pe alții. Compozitorii, criticii și publicul se roteau într-un neîncetat dans războinic în jurul totemurilor rivale

ale lui Brahms și Wagner. Pentru partizanii săi, Brahms, care murise în 1897, era ultimul dintre marii clasici, Wagner era anticristul, iar Liszt un al doilea Satan. Lisztisch era cel mai grav cuvînt de dispreț pe care-1 puteau arunca cuiva. Wagnerienii, pe de altă parte, îl considerau pe Brahms un bătrîn plin de prejudecăți învechite și înrobit de tradiție, iar pe omul lor drept profetul, Mesia și Napoleonul muzicii. Ca fiu al tatălui său și ca discipol al lui Mozart, Strauss a fost la început antiwagnerian, pentru că după aceea, sub înrîurirea lui Bülow, să se convertească. Nici măcar faptul că Wagner îi sedusese soția n-a fost în stare să umbrească admirația lui Bülow pentru operele seducătorului.

Strauss a mai fost influențat și de predicile lui Alexander Ritter, prim-violonist al orchestrei din Meiningen, care se bucura de un prestigiu suplimentar în calitatea lui de soț al nepoatei lui Wagner și care l-a convins că die Zukunjtsmusik[149] aparținea succesorilor lui Berlioz, Liszt și Wagner. „Trebuie să-l studiem pe Brahms suficient de multă vreme – afirma el – ca să descoperim că n-are nimic în el".

Influența lui Ritter a avut asupra lui Strauss efectul „unui uragan". Ea s-a îmbinat cu impresiile prilejuite de o călătorie în Italia, al cărei soare și căldură au acționat asupra lui așa cum acționaseră și asupra lui Ibsen sau a altor nordici, inspirîndu-i Din Italia, prima lui lucrare într-o formă nouă.

Era numită „O fantezie simfonică" și era compusă din patru părți, care purtau titlurile descriptive: „În Campagna", „Printre ruinele Romei", „Pe mal la Sorento" și „Scene din viața populară a Neapolelui". Cea de-a doua parte avea subtitlul: „Fantasticele tablouri ale unei splendori dispărute. Sentimente de melancolie și splendoare în mijlocul prezentului însorit" și purta indicația de execuție allegro molto con brio, un mod bizar de a exprima melancolia, deși molto con brio urma să fie caracteristica întregii activități a lui Strauss.

Din Italia reluă forma muzicală de acolo unde Liszt și Berlioz se opriseră. Încercaseră și ei să scrie muzică narativă și descriptivă, însă în cadrul modelelor tradiționale ale temei și dezvoltării. Cerințele impuse de aceste modele împingeau cîteodată muzica programatică spre forme ciudate, așa cum a fost cazul cu compozitorul german J. J. Raff, în a cărui Simfonie din pădure umbrele amurgului se lăsau în final de trei ori, așa cum remarcase un critic. Strauss evită această situație descotorosindu-se de modelele tradiționale.

El descria fără să dezvolte, torturîndu-1 pe ascultător cu o serie de viziuni rapide și orbitoare, fără să le finalizeze însă.

Drept rezultat, prima audiție a lucrării Din Italia, dirijată de compozitor la München, a fost întîmpinată cu huiduieli și fluierături, precum și cu „uluire și mînie generală".

Nelăsîndu-se abătut de pe calea pe care o alesese, Strauss a scris apoi o bucată orchestrală pe tema lui Macbeth, inspirîndu-se din acest personaj ca Berlioz din regele Lear și Liszt din Hamlet. Subiectul nu era reprezentat de evenimentele dramei, ci de conflictul din sufletul lui Macbeth, exprimat într-o polifonie amplă și cu o fertilitate a ideii muzicale care urma să-i creeze renumele. Între timp, după demisia lui Bülow, Strauss l-a urmat ca dirijor al orchestrei din Meiningen, pentru că, în 1889, să se mute la Weimar ca dirijor în postul pe care Liszt îl ocupase cu 30 de ani mai înainte. Îmbinînd lucrările clasice cu cele „nebunesc de moderne", inclusiv poemele simfonice ale lui Liszt, deocamdată puțin apreciate, el oferea programe viguroase și captivante, care atrăgeau mase mari de auditori. Într-o discuție avută cu un prieten care își afirma preferința pentru Schumann și Brahms, Strauss a replicat: „Sînt niște imitatori care n-au să supraviețuiască. În afară de Wagner mai exista de fapt un singur mare maestru, și acesta este Liszt".

La 11 noiembrie 1889, Strauss dirija la Weimar, în prima audiție, lucrarea sa Don Juan. Așa cum declară Nikolaus Lenau, autorul poemului care stă la baza lucrării, tema lui Don Juan nu era aceea a unui „bărbat cu sîngele aprins, aflat în veșnica urmărire a femeii", ci a unui om „tînjind să găsească o femeie care să întruchipeze feminitatea astfel ca să aibă într-o singură femeie toate femeile din lume pe care nu le poate poseda. Fiindcă n-o găsește, deși se repede de la una la alta, îl cuprinde pînă la sfîrșit dezgustul, iar acest dezgust este diavolul care-l ia cu el".

Abordînd această temă, Strauss se angaja integral pe calea de a face ca muzica să capete o funcție

149 Muzica viitorului.

nemuzicală, adică de a o face să descrie caractere, emoții, evenimente și idei filosofice, lucru care este în esență funcția literaturii. El forța muzica instrumentală să facă prin ea însăși, fără cîntăreți sau cuvinte, funcția operei sau a ceea ce Wagner numise „dramă muzicală”. Nici un alt muzician nu era mai bine înzestrat decît Strauss pentru a realiza această sarcină.

Datorită cunoștințelor – cîștigate dirijînd – pe care le avea asupra posibilităților fiecărui instrument, precum și talentului său năvalnic, belșugului său de idei, cunoașterii perfecte a tehnicilor muzicale și a compoziției, Strauss era în stare să facă muzica și să execute minuni uluitoare și împotriva naturii, așa cum face un dresor de circ cu o focă dresată. În timpul celor 17 minute cît ținea execuția ei, Don Juan se dovedi a fi o piesă muzicală încîntătoare, cu fragmentele ei de melodii amoroase, cu pasiunea ei impetuoasă și cu minunatul cîntec melancolic al oboiului, cu frenetica ei parte culminantă și cu finalul straniu, într-o notă disonantă de trompetă, care destăinuia dezamăgirea. Cu toate acestea, temele ei nedezvoltate erau surprinzătoare, iar forma episodică sacrifica secvența muzicală în favoarea secvenței narative. Bülow a declarat-o însă un „succes nemaiauzit”. În schimb, Eduard Hanslick, marele grangur al criticii muzicale, care scria pentru Die Neue Freie Presse și pentru alte ziare din Viena și care detesta orice operă muzicală neaparținînd lui Brahms sau Schumann, a calificat-o drept „urîtă” fiindcă nu conținea decît frînturi de melodie și nu dezvolta ideile muzicale.

Vrăjmășia dintre muzicieni era personificată de Hanslick, care folosise pînă la epuizare, repetîndu-1 de mii de ori, cuvîntul „urît” atunci cînd era vorba de Wagner, pînă cînd acesta i-a conferit imortalitatea reprezentîndu-1 în Maeștrii cîntăreți prin dezagreabilul personaj al lui Beckmesser.

Hanslick l-a urmărit pe Bruckner, discipolul în materie de simfonii al lui Wagner, cu atîta virulență, încît, atunci cînd împăratul Franz Joseph i-a acordat o audiență și l-a întrebat dacă putea face ceva pentru el, Bruckner n-a fost în stare decît să spună-n șoaptă: „Opriți-1 pe Hanslick”. Strauss se afirmă acum ca un nou wagnerian care trebuia jumulit, astfel că, pe măsură ce apărea o nouă lucrare de-a lui, Hanslick și discipolii săi urcau noi trepte ale injuriilor.

Însă Strauss își continua drumul. Bülow îi conferise titlul de „Richard al II-lea”. În anul următor a dat la iveală o lucrare și mai ambițioasă: Moarte și transfigurație. În ea, un om aflat pe patul morții își retrăiește în febra finală toată viața, începînd de la nevinovăția copilăriei, trecînd prin luptele și frustrările maturității și terminînd cu spaimele agoniei. La sfîrșit se aude „muzica spațiilor cerești, care se deschid ca să-l întîmpine cu ceea ce căutase plin de dorință arzătoare pe pămînt”. Bazată mai mult pe o idee decît pe un text literar (deși mentorul sau, Alexander Ritter, a scris ex post facto[150] un poem care să se potrivească cu muzica), lucrarea aceasta evada din capcanele pe care le prezintă temele cu un caracter prea particular, pentru a se avînta pe aripile unor melodii mărețe și impetuoase susținute de splendori orchestrale. La vîrsta de 25 de ani, Strauss îl depășise pe Liszt și se îndrepta spre culmi remarcabile ale artei muzicale.

Continuă să dirijeze, să încurajeze și să execute lucrările contemporanilor săi. Apoi a creat prima lui operă, Guntram, care a fost respinsă, ca o imitație după Wagner, de către publicul săturat de operele autentice ale maestrului. Fiindcă nu era un om cu idei preconcepute și rigide, Strauss a dirijat opera Hănsel și Gretel cu același entuziasm ca și Tristan și Isolda. Cînd Humperdinck, care era pe atunci un obscur profesor la Academia de muzică din Frankfurt, i-a trimis partitura, Strauss a rămas încîntat, astfel că i-a scris compozitorului: „Scumpul meu prieten, ești un mare maestru și ai oferit dragilor noștri germani o operă pe care aproape că nu o merită”. Prezentarea operei la Weimar l-a făcut pe Humperdinck celebru peste noapte și, curînd după aceea, l-a îmbogățit.

În anul 1894, Strauss s-a mutat la München ca dirijor al Operei curții, iar după moartea lui Bülow a condus concertele Filarmonicii din Berlin în sezonul de iarnă 1894–1895. În același an era invitat să dirijeze la Bayreuth. „Atît de tînăr și atît de modern și totuși cît de bine dirijează Tanrihauser”, suspină Cosima Wagner, Strauss își consacră verile compozițiilor sale, fiindcă – așa cum spunea el – lucra mai bine cînd

[150] Retroactiv.

strălucea soarele. În sezonul concertelor apărea ca dirijor invitat în diferite orașe germane și făcea turnee cu Filarmonica din Berlin prin toată Europa.

Între anii 1895 și 1899 a dirijat la Madrid și Barcelona, la Milano, Paris, Zürich, Budapesta, Bruxelles și Liege, la Amsterdam, Londra și Moscova. De o energie nemărginită, a condus odată 31 de concerte în 31 de zile. Fără să facă paradă de gesturi extravagante și de contorsiuni mușchiulare, folosea de la pupitru o măsură viguroasă, hotărîtă și simplă, cîteva mișcări în unghi ascuțit și semnala momentele de crescendo printr-o îndoire iute a genunchilor. „Dirijează cu genunchii", spunea Grieg. Tiranic în pretențiile sale față de instrumentiști, nu-și precupețea însă laudele pentru un solo bine executat, indiferent cît de scurt ar fi fost, și cobora de la pupitru ca să strîngă mîna artistului atunci cînd bucata se termină. Nu mai era „junele timid cu o claie de păr în cap" pe care Sibelius – pe atunci tînăr student al unei școli de muzică din Berlin – îl văzuse ridicîndu-se de pe un scaun din sală ca să mulțumească pentru aplauze cu ocazia uneia din primele execuții ale lui Don Juan. Părul începuse să i se retragă înspre ceafă și nu-ți venea să crezi că fusese vreodată timid. Acum, la începutul celui de-al treilea deceniu de viață și după ce Bülow dispăruse, Strauss era cel mai renumit dirijor și cel mai pasionat compozitor al Germaniei.

Între anii 1895 și 1898, Strauss a mai creat trei noi lucrări, care au înălțat poemul simfonic spre culmi și mai îndrăznețe ale capacității de descriere și spre un conținut de idei mai cutezător și original decît încercase cineva vreodată în muzică pînă atunci. Minunățiile complexității simfonice erau mai uluitoare, distonantele muzicale mai tulburătoare, iar folosirea mijloacelor muzicale în unele locuri era în mod voit provocatoare.

Niciodată nu se auzise ceva atît de ingenios, atît de comic, atît de scînteietor și de surprinzător ca Poznele vesele ale lui Till Eulenspiegel. Motivul spumos și sclipitor al cornului îl însoțește pe popularul erou medieval, acel Peer Gynt al Germaniei, pe drumul lui picaresc „în timp ce toate felurile de mijloace instrumentale îi descriu aventurile: cum galopează prin piață împrăștiind oalele și tingirile, cum se travestește în preot, cum face curte femeilor și cum își găsește sfîrșitul nefericit la judecătorie, cînd un lung duruit de tobă îi anunța sentința de moarte. Un ciripit insolent al clarinetului dă glas ultimei lui sfidări de sub furca spînzurătorii, iar un tril de-abia auzit îi poartă cu el ultima răsuflare, în timp ce picioarele i se balăbăne în aer. Notele făcute de Strauss pe planul compoziției sînt de data aceasta mai precise: „A fost un spiriduș înfricoșător", a notat el deasupra unui pasaj, sau „Hopa călare prin mijlocul precupețelor" și „Liebegluhend"[151] în alte locuri. Motivul lui Till venind și plecînd sub diferitele lui deghizări se infiltra în mintea ascultătorilor, fermecîndu-i.

Era o muzică plină de șiretlicuri încîntătoare, ca o reprezentație dată de un scamator de o inteligență și agerime supremă. Delecta, dacă nu emoționa. Exprima o imaginație efervescentă și un talent nedepășit, firește, nu și pentru Hanslick, care, aplicîndu-i cenzura ortodoxiei insultate, o taxă drept „un produs al decadenței".

Pentru a-și găsi subiectul următor, Strauss s-a îndreptat spre miezul spiritual al vremii sale. Prin 1896, lumea îl descoperise pe Friedrich Nietzsche. Trăind în singurătate și dezamăgire și ducînd o bătălie cronică, învăluită în negurile stupefiantelor, împotriva insomniei, germanul acesta crease o operă axată pe ideea centrală a supraomului, al cărei ecou urma să reverbereze prin toate canalele vieții din țara sa.

Reacționînd de timpuriu la influența ei, Strauss s-a hotărît să facă din Așa grăit-a Zarathustra subiectul unui poem simfonic.

Seducătoarea idee a lui Nietzsche despre „domnia celor mai buni", despre o nouă aristocrație care să ridice omenirea pe un plan superior și despre omul care se înalta spre realizarea lui desăvîrșită pentru ca să devină Der Vbermensch[152] subjuga imaginația Europei. Ea stîrnea, pe de o parte, o speranță vie în progresul omenirii și, pe de altă parte, dezamăgirea față de democrație. Nietzsche respingea ideea democratică a

151 învăpăiat de dragoste.
152 Supraomul.

drepturilor egale pentru toți oamenii, considerînd că-i împiedică pe conducătorii firești să-și desăvîrșească complet capacitățile. În timp ce lordul Salisbury se temea de democrație fiindcă putea conduce la degradarea politică, iar Charles Eliot Norton pentru că putea avea drept rezultat degradarea culturală, Nietzsche o consideră drept ghiuleaua și lanțul care îl opresc pe om să ajungă la cea mai înaltă desăvîrșire. Considera influența dominantă a gusturilor, părerilor și prejudecaților morale ale masei drept „morală sclavilor".

Conducătorii omenirii ar trebui să trăiască după o „morală a stăpînilor", situată deasupra concepțiilor comune despre bine și rău. Țelul evoluției umane era, după el, Supraomul, omul superior, „artistul și geniul", care va fi față de omul obișnuit la fel ca acesta față de maimuță.

În Așa grăit-a Zarathustra și în lucrările care i-au urmat: Dincolo de bine și de rău, Voința de putere și Ecce Homo, spiritul lui Nietzsche vagabondează în delir. Ideile lui se rostogolesc și șerpuiesc ca norii de furtună, frumoși și periculoși. Se declară în favoarea stimulării forței care este bună per se[153] chiar dacă intră în conflict cu morală convențională. Legea și religia, care dezaproba această stimulare, frustrează propășirea omului. Creștinismul este pentru el doar calmantul celor slabi, resemnați și săraci.

Supraomul n-are nevoie de legi, fiindcă este el însuși legea, sarcina lui fiind autodesăvîrșirea, și nu lepădarea de sine, și el scutură lanțurile tradiției și ale istoriei ca pe o povară de nesuportat a trecutului. Nietzsche nu-și afirmă crezul într-un limbaj logic și declarativ, ci printr-un fel de poezie în proza asemănătoare cu psalmii, sinuoasă și obscură, plină de culmi amețitoare și de răsărituri de soare, de păsări care cîntă și de fete care dansează, de perorații adresate voinței, bucuriei și eternității, precum și de mii de metafore și simboluri colorate care-l urmăresc pe Zarathustra în dibuirile lui spirituale spre țelurile neamului omenesc.

Atunci cînd și-a publicat, prin anii '80, lucrările, nimeni nu i-a dat nici o atenție. Disprețuindu-i pe germani fiindcă nu reușeau să-i aprecieze munca, Nietzsche s-a îndreptat spre Franța, spre Italia și Elveția, căpătînd încetul cu încetul, așa cum spunea Georg Brandes, „un adevărat dezgust față de concetățenii săi". Cel care l-a descoperit pe Nietzsche a fost un străin, Brandes, evreu din Danemarca, ale cărui articole, traduse și publicate în Die Deutsche Rundschau în anul 1890, l-au prezentat pe filosof Germaniei și au început să-i răspîndească faima. Pe vremea aceea, Nietzsche înnebunise, iar Max Nordau, care scrisese Entartung[154], aflînd de acest lucru, l-a luat, firește, drept cel mai bun exemplu al afirmațiilor sale și i-a dedicat cîteva din cele mai acerbe pagini ale lucrării. Faptul că lucrarea lui Nordau a fost tradusă și citită în toate țările Europei, precum și în Statele Unite a contribuit la cunoașterea lui Nietzsche. Era proslăvit ca profet, denunțat ca anarhist, analizat și discutat de revistele engleze și franceze, precum și de cele germane. Aforismele lui erau folosite ca titluri de poezii și capitole literare, a ajuns subiect al unor dizertații de doctorat, modelul unui cortegiu de imitatori și focarul unei întregi literaturi prin care era adulat sau atacat.

Deoarece îi ponegrise pe germani ca fiind vulgari, materialiști și retrograzi, cărțile lui erau deosebit de bine primite în Franța, lucru care nu l-a împiedicat însă să devină obiectul unui cult și în țara lui natală. În Germania, vigoarea începuse să mustească, iar germanii reacționau cu rîvna la teoria lui Nietzsche asupra drepturilor celor puternici față de cei slabi.

În scrierile lui, drepturile acestea erau împrejmuite de un întreg ansamblu de sugestii și căutări poetice. Concetățenii săi le-au luat însă în mod rudimentar drept principii categorice și le-au folosit atît ca directive, cît și ca mijloace de dezvinovățire. Pînă în anul 1897, „cultul lui Nietzsche" devenise o expresie acceptată de toată lumea. Omul care stă rezemat de pernă într-o cameră din Weimar privind cu ochi gravi și pierduți o lume ostilă reușise să-și vrăjească epocă.

Pentru un „artist și geniu" din viața reală, lucrarea Zarathustra s-a dovedit a fi irezistibilă. Cînd la Paris un prieten a început să-i citească lui Rodin – sculptorul de origine țărănească și unul dintre marii promotori ai formelor artistice de pe timpul său – pasaje din această carte, el s-a arătat atît de interesat, încît a revenit

153 Prin ea însăși.
154 Degenerescența.

în fiecare seară, pînă cînd întreaga carte i-a fost citită cu glas tare. La sfîrşit, după o tăcere îndelungată, sculptorul a exclamat: „Ce subiect de turnat în bronz!" Sub aceeaşi vrajă, Strauss a văzut subiectul pus pe muzică. De fapt, însuşi Nietzsche scrisese undeva că întreaga lucrare Zarathustra „putea fi considerată ca o muzică". Strauss n-a avut intenţia să pună textul lui Nietzsche pe muzică, ci – aşa cum a spus el cu modestie – „să exprim pe cale muzicală ideea dezvoltării rasei umane de la originea ei şi, trecînd prin diferitele ei faze de evoluţie religioasă şi ştiinţifică, pînă la ideea lui Nietzsche despre Ubermensch".

Totul urma să fie un „omagiu adus geniului lui Nietzsche".

Atunci cînd s-a aflat că compozitorul german cu ideile cele mai avansate lucra la un poem simfonic inspirat de acest filosof, admiratorii lui Strauss se neliniştiră, iar adversarii săi îşi ascuţiră penele. Lucrarea, compusă în 1896, într-un interval de şapte luni şi orchestrată pentru 31 de instrumente de suflat, alămuri, timpane, tobă mare, talgere, trianglu, clopoţei, două harpe şi orgă, în afară instrumentelor obişnuite cu coarde, cerea un timp de execuţie de 33 de minute, aproape de două ori mai mult ca Till Eulenspiegel, şi a fost prezentată sub bagheta compozitorului la trei luni după ce a fost terminată. Totul începea în sunete de trompete ce se transformau crescînd într-un imens imn orchestral la care participă întregul ansamblu şi care părea să descrie nu răsăritul de soare, aşa cum se spunea în program, ci mai degrabă crearea lumii. Măreţia lui îţi tăia răsuflarea. Finalul venea cu 12 bătăi slabe de clopot, care se stingeau treptat, pînă la un tremolo în pianissimo al instrumentelor de coarde şi de suflat, iar totul se termină cu faimoasa „enigmă" a unui acord în şi major din registrul acut, sunînd paralel cu un do misterios şi sumbru al basului. Între cele două extreme se etala din nou magia straussiană a efectelor polifonice şi un număr de idei muzicale suficient ca să ajungă pentru o duzină de lucrări. „Ştiinţa" era reprezentată printr-o fugă în care interveneau cele 12 semitonuri ale scării cromatice, iar tema dansului fetelor pe pajişte era introdusă prin sunete înalte de flaut în ritm ezitant de vals, care păreau să exprime toată bucuria şi prospeţimea lumii înverzite. Temă era însă mai mult vieneză decît anacreontică şi oarecum devalorizată prin sunetele clopotelor şi ale trianglului. La trei zile după premieră, Aşa grăit-a Zarathustra a fost prezentată la Berlin şi apoi, în acelaşi an, în toate oraşele mai importante ale Germaniei, precum şi la Paris, Chicago şi New York, provocînd din partea criticilor noi excese de violente şi de elogii. Pentru Hanslick, lucrarea era „denaturată şi respingătoare", pentru americanul James Huneker „primejdios de sublimă". Eminentul muzicolog Richard Batka considera lucrarea „o piatră de hotar în istoria muzicii moderne", iar pe autor „compozitorul care a atins cel mai înalt grad de perfecţiune în vremea noastră".

Din cauza supraabundentei de reprezentaţii, cu festivaluri care se dădeau în fiecare săptămînă, cu opere şi concerte care nu se mai sfîrşeau şi cu societăţi corale şi de muzică de cameră care nu-şi încetau niciodată activitatea, nu era deloc greu în Germania ca o lucrare să se bucure de succes. Orchestrele erau gata să acapareze o compoziţie încă din clipa cînd era terminată. „Există prea multă muzică în Germania" scria Romain Rolland cu litere cursive. În calitatea lui de observator pe care-1 interesa adînc atît muzica, cît şi Germania, îşi explică astfel afirmaţia: „Nu este un paradox. Nu-i mai mare calamitate pentru o artă decît să fie supraabundentă". Şi adăugă, nu fără oarecare părtinire franţuzească: „Germania a dat drumul unui potop de muzică şi acum se-neacă în ea". Or, situaţia aceasta nu putea să nu-l influenţeze şi pe Strauss. Poziţia lui înaltă şi timpurie pe care o deţinuse în acest domeniu, superioritatea lui netă de acum şi măiestria lui sigură pe sine în folosirea mijloacelor muzicii îl făceau să fie chinuit de dorinţa de a surprinde lumea. De aceea, în următoarea lui compoziţie, Don Quijote, a dat frîu liber afinităţii sale pentru realism.

Realismul era o pasiune germană. La Bayreuth, Brunhilda era întotdeauna însoţită de un cal în carne şi oase, care, cuprins de trac cabalin sau impresionat de muzică galopantă a valkiriilor, îşi manifesta lipsa de bună-cuviinţă chiar în mijlocul scenei, spre deliciul spectatorilor germani, dacă nu şi al străinilor aflaţi în vizită acolo. Lucrînd la un tablou care înfăţişa grădina sa, pictorul Philip Ernst, tatăl lui Max Ernst, a omis un copac care strică compoziţia, pentru ca după aceea, cuprins de remuşcările pe care i le provoca această crimă contra realismului, să doboare arborele cu pricina. Totuşi, atunci cînd Strauss a folosit în Don Quijote

o maşină care imită vuietul aerului în mişcare pentru ca să reprezinte aripile rotitoare ale morilor de vînt, publicul nu putea fi blamat fiindcă-şi punea întrebarea dacă lucrul acesta nu ducea imitarea realităţii la excese lipsite de simţ artistic. Alămurile prevăzute cu surdine care redau behăitul oilor au stîrnit batjocura criticilor, deşi nu se poate nega că maestrul exprima cu o ingeniozitate extraordinară nu numai behăitul, ci şi senzaţia aproape vizuală a masei înghesuite de animale mişcîndu-se şi împingîndu-se unele pe altele.

Rafalele criticii n-au făcut însă altceva decît să mărească faima lui Strauss şi să atragă mulţimi şi mai mari la concertele lui. După cum recunoştea criticul englez Ernest Newman, Strauss era, la vîrsta lui de 34 de ani, „muzicianul despre care se vorbea cel mai mult în lume". Deşi kaiserul îi dezaproba muzică, capitala germană nu-şi putea permite să se lipsească de el. La şase luni după premiera lui Don Quijote i s-a oferit postul de dirijor al Operei regale din Berlin, pe care Strauss l-a acceptat.

Berlinul însemna Prusia, inamicul natural al Münchenului şi al Bavariei. Germanul din Nord îl considera pe germanul din Sud drept uşuratic şi amator de plăceri, un sentimental avînd tendinţa deplorabilă de a fi democrat sau chiar liberal. La rîndul lui, germanul din Sud îl socotea pe cel din Nord drept o brută arogantă, un individ prost crescut şi cu căutătura insolenţă, reacţionar din punct de vedere politic şi intens preocupat de afaceri.

În ceea ce priveşte arhitectura, Berlinul, cea de-a treia capitală ca mărime din Europa, era nou, fără să fi fost însă şi frumos. Ca stil se asemăna cu ceea ce în S.U.A. se numea moda „epocii aurite". Principalele clădiri publice, străzile şi pieţele clădite sau reclădite după 1870, pentru a găzdui cum se cuvine noua grandoare naţională, erau greoaie, pretenţioase şi împodobite pînă la exces cu aurituri. Unter den Linden, lung de peste un kilometru şi mărginit de două alei de arbori, a fost construit cu intenţia evidentă de a fi cel mai mare şi cel mai frumos bulevard din Europa. Se termină, cum era şi firesc, cu un arc de triumf clădit la Poarta Brandenburg. La rîndul ei, Poarta conducea spre Siegesallee din Tiergarten, ornată cu şirurile de statui din marmură strălucitoare ale membrilor familiei Hohenzollern, toţi cu căşti pe cap şi în atitudini triumfătoare. Pe vremea în care se ridicau statuile sub îndrumarea kaiserului, Max Liebermann, al cărui atelier avea vederea spre Tiergarten, se tînguia astfel: „Singurul lucru ce l-aş putea face ar fi să port ochelari fumurii. Dar degeaba, sînt condamnat pe viaţă".

Impunătoarea clădire a Reichstagului era de dimensiuni maxime pentru ca să compenseze, probabil, puterile minime pe care le avea acest parlament. De-a lungul lui Leipzigerstrasse şi Friedrichstrasse, magazinele universale şi sediile centrale ale băncilor şi caselor de comerţ plesneau de rodnică agitaţie a afacerilor, al căror volum creştea zi de zi.

Oraşul era de o curăţenie ireproşabilă, iar populaţia atît de ordonată, încît în nota de plată a unei hangiţe puteau fi găsiţi incluşi trei fenigi pentru cusutul unui nasture la pantaloni şi 20 de fenigi pentru scoaterea unei pete de cerneală. Poliţiştii erau capabili, deşi un vizitator englez îi găsise „extrem de neciopliţi şi chiar brutali". Nada viciului se afişa provocatoare, mîncarea era lipsită de gust, iar doamnele demodate. Spiritul de economie prusac sufoca eleganţa.

Berlinezele din clasa mijlocie purtau haine făcute acasă, cu bluze din stofe groase de lînă, rochii de culoare cafenie spălăcită, paltoane în formă de sac semănînd cu pledurile de voiaj, ghete cu botul pătrat şi pălării de forma nedefinită, care mergeau la orice îmbrăcăminte, dar nu se potriveau la nici una. Erau corpolente, aveau tenul aspru şi îşi purtau părul tras spre spate şi prins cu spelci într-o coadă împletită.

Din cauza lipsei de relaţii între diferitele categorii sociale, care se menţineau strict în limitele lor, înalta societate germană era rigidă şi obtuză. Afară de cazul cînd aveau dreptul să poarte titlul nobiliar de von, oamenii de afaceri, comercianţii, liber-profesioniştii, literaţii şi artiştii nu erau consideraţi hoffahig, adică n-aveau dreptul să fie primiţi la curte sau să întreţină relaţii sociale cu nobilimea. Dealtfel, nu se amestecau nici măcar între ei. Fiecare german făcea parte dintr-un Kreis, adică dintr-un cerc de o categorie aparte, ale cărui margini nu aveau voie să depăşească marginile cercului învecinat. Soţia lui Herr Geheimrat sau a unui Herr Doktor nu stătea de vorbă cu soţia unui negustor, după cum nici soţia acestuia nu discuta cu soţia unui

meseriaș. Reuniunile, distracțiile sau căsătoriile în afară frontierelor unui Kreis duceau la dezordine socială, adică la lucrul de care germanii se temeau cel mai mult. Probabil pentru ca să compenseze monotonia socială, germanii luau cîte șapte mese pe zi, după cum relata cineva.

Fiindcă unificarea Germaniei fusese realizată sub conducerea Prusiei, casta guvernantă era recrutată dintre iuncherii proprietari de pămînt sau din nobilimea prusacă, ai cărei membri erau numeroși, săraci și înapoiați. Priviți de sus de către nobilimea catolică a Wurttembergului și a Bavariei, care îi considera grosolani, insipizi și incapabili de a juca un rol de conducere în societate, iuncherii căutau să compenseze prin atitudinea lor autoritară ceea ce le lipsea ca educație.

Dominau armata, care în Germania domina statul, și, călcînd pe urmele lui Bismarck, cel mai eminent exponent al lor, ocupau cele mai multe dintre funcțiile guvernamentale, fără să se amestece însă și în viața de afaceri a capitalei, care era intensă și avidă de cîștig. Deși aparțineau unei clase lipsite de înclinații comerciale, iuncherii erau agenții serviabili ai comerțului, iar guvernul lor era cel mai afacerist din Europa.

Kaiserul, care admiră banul, introducea în cercul sau pe cei mai "bogați și mai cosmopoliți membri ai nobilimii neprusace. Viața de la curte se remarca prim eticheta ei minuțioasă și prin imensele mese de gală însoțite de o muzică extrem de zgomotoasă. Evreii neconvertiți la creștinism nu erau primiți la curte, afară de unele excepții întîmplătoare, cum era cazul lui Albert Ballin, prietenul kaiserului. Deși evreii formau numai 1% din populația Germaniei, antisemitismul era la modă, stimulat fiind și de progresul lor rapid în știință și arte, în afaceri și în profesiuni după emanciparea legală aprobată în 1871 pentru întregul imperiu. Totuși, cu toată emanciparea, evreii profesioniști erau excluși de la funcțiile politice, militare sau universitare, precum și din rîndurile celor cu von, excludere care, din fericire pentru Germania, nu-i făcea să se simtă niște germani mai puțin devotați decît cei autentici. Bleichroder, bancherul care pusese la dispoziția lui Bismarck creditele necesare pentru războiul franco-prusac din 1870, Ballin, omul care a dezvoltat comerțul maritim, Emil Rathenau, fondatorul lui Allgemeine Elektrizitats-Gesellschaft, care a electrificat Germania, Fritz Haber, descoperitorul procedeului de fixare a azotului din aer, care a eliberat Germania de necesitatea importurilor de azot pentru explozivi, au fost cu toții evrei din naștere, cărora li s-a datorat, într-o mare măsură, ca și altora de altfel, avîntul energiilor germane. Clasa conducătoare germană era sprijinită, de asemenea, de clasa mijlocie și de clasa de jos, ambele extrem de harnice, care se străduiau din toate puterile și lucrau fără încetare, acordîndu-și puține zile de răgaz. În general vorbind, clasele acestea aveau o instrucție mai bună decît acelea din alte țări. Prusia impusese încă din 1820 învățămîntul cu prezență regulată pentru copiii între 7 și 14 ani, iar la începutul anilor ’90 avea de două ori și jumătate mai mulți studenți decît Anglia socotiți în raport cu populația.

Suveranul care domnea peste poporul acesta prosper era un om activ și dinamic, însă mai mult agitat decît profund. Se bagă în toate și era într-una cu ochii în patru, cîteodată cu rezultate utile. În 1901, atunci cînd Circul Barnum și Bailey a făcut un turneu în Germania, kaiserul, auzind despre viteza deosebită cu care cei de la circ încărcau trenurile, a trimis cîțiva ofițeri ca să vadă ce metodă foloseau. Aceștia constatară că, în loc să încarce echipamentele grele pe la marginea fiecărui vagon, oamenii circului așezau peste golurile dintre vagoanele-platforma plăci metalice, astfel că echipamentele, încărcate pe la un capăt al trenului, puteau fi împinse pe role la locul lor. Datorită acestui mijloc, trei trenuri de cîte 22 de vagoane puteau fi încărcate într-o oră. În felul acesta, tehnica circului veni să alimenteze nesățioasa poftă de viteza a sistemului de mobilizare german.

Observatorii trimiși de kaiser au notat, de asemenea, avantajele pe care le prezentau – față de bucătăriile de cîmp fixe – marile bucătarii amplasate pe furgoaine, astfel ca ele au fost adoptate pentru armata cu scopul ca hrana să fie gătită în mers.

Kaiserul avea o grijă imensă de a purta uniforma potrivită fiecărei ocazii. Atunci cînd Teatrul de artă din Moscova a jucat la Berlin, el a luat parte la reprezentație îmbrăcat în uniforma rusească. Îi plăcea să organizeze pe imensul cîmp de la Tempelhof – unde puteau manevra formații de 50000 de oameni, echiva-

lente cu efectivul cîtorva divizii – spectacole istorice în costume militare şi festivaluri ale armatei şi în special paradele de primăvară şi de toamnă ale garnizoanei din Berlin. Nu se considera o autoritate mai puţin importantă nici în domeniul artei, unde avea păreri nestrămutate, deşi nu întotdeauna avansate.

Gerhart Hauptmann, autorul sumbrei drame Bie Weber[155], care reflectă viaţa clasei muncitoare, a fost desemnat de juriu să primească în 1896 Premiul Schiller. Totuşi, kaiserul l-a acordat lui Ernst von Wildenferuch, un favorit de-al lui care scria drame istorice de felul lui Wilhelm Tell. Atunci cînd au fost înfiinţate în Anglia bursele Rhodes, kaiserul a fost acela care a desemnat drept candidaţi ai Germaniei nişte „oameni bogaţi şi vulgari – aşa cum spunea un membru al Colegiului Balliol –, care nu fac deloc o impresie bună". Unul din ei a împuşcat o căprioară în parcul Colegiului Magdalen, astfel că a trebuit să fie rechemat din ordinul monarhului german, pus în mare încurcătură. Aşa cum a declarat în cuvîntarea prin care a inaugurat, în 1901, die Siegesallee, kaiserul avea plăcerea să se considere „un prinţ iubitor al artelor…, în jurul căruia artiştii se puteau aduna" şi sub a cărui domnie artele puteau înflori, ca şi în vremurile clasice, „prin relaţii directe între patron şi artist". În cazul acestei alei, el dăduse – în calitatea lui de patron – sculptorilor care au executat statuile „sarcini clare şi inteligibile, comandîndu-le şi precizîndu-le" munca, iar după aceea i-a lăsat liberi să-i pună în aplicare ideile.

Acum putea fi mîndru de rezultate, care nu erau „viciate de aşa-numitele tendinţe moderne".

Arta – vestea el – trebuie să reprezinte idealul. „Pentru noi, germanii, marile idealuri, pierdute de alte popoare, au devenit o posesiune permanentă", pe care o poate apăra „numai poporul german". S-a referit apoi la efectul educativ pe care arta îl are asupra claselor de jos, care, după o zi grea de muncă, se pot înălţa deasupra preocupărilor zilnice prin contemplarea frumuseţii şi a idealului. Şi-a avertizat însă cu asprime ascultătorii că, „atunci cînd arta coboară în mocirlă, aşa cum se întîmplă atît de des în zilele noastre, căutînd să reprezinte mizeria chiar mai dizgraţioasă decît este în realitate", atunci ea „păcătuieşte împotriva poporului german". În calitatea lui de conducător al ţării se simţea adînc lezat atunci cînd maeştrii artei „nu se opun cu suficientă energie acestor tendinţe".

De asemenea – explică el în 1898 –, teatrul trebuie să contribuie şi el la cultivarea sufletului, să ridice moravurile şi să „insufle respect faţă de cele mai înalte tradiţii ale patriei noastre germane". De aceea, pentru că Teatrul regal, la care se referea în mod invariabil ca la „teatrul meu", să poată îndeplini această funcţie, a aranjat ca o serie din dramele sale istorice favorite să fie reprezentate la preţuri convenabile pentru clasa muncitoare. Era de o pedanterie extremă în ceea ce priveşte fidelitatea detaliilor atunci cînd era vorba de decoruri şi de costume. Pentru un balet-pantomimă dedicat regelui Sardanapal, de exemplu, a pus să se scotocească toate muzeele lumii pentru a culege informaţii asupra carelor de luptă asiriene.

Îi plăcea să ia parte la repetiţiile Operei regale şi ale Teatrului regal sau chiar să le conducă personal. Făcea drumul în automobilul său negru cu galben şi se instala în sală la o mare masă de lucru, aprovizionată cu un maldăr de hîrtie şi cu o baterie de creioane. Alături de masă stătea în picioare un adjutant în uniformă care ridică mîna ori de cîte ori kaiserul îi făcea semn, şi atunci reprezentaţia se oprea, kaiserul explica prin gesturi ce trebuia îndreptat, iar actorii o luau de la capăt. Îi numea meine Schauspieler[156] odată, cînd unul din ei, Max Pohl, s-a îmbolnăvit pe neaşteptate, kaiserul i-a spus unui cunoscut: „închipuie-ţi, Pohl al meu a suferit ieri un atac de apoplexie!" Interlocutorul, crezînd că împăratul se referea la un cîine favorit care se îmbolnăvise, îşi exprima compătimirea: „Ah, bietul animal".

În muzică, gusturile kaiser ului erau, firește, conservatoare. Îi plăcea Bach, cel mai mare muzician dintre toţi, şi Handel. În ceea ce priveşte opera, căreia îi era atît de devotat de parcă această formă muzicală ar fi fost de origine germană, obişnuia să spună: „Gluck este omul care-mi place. Wagner este prea zgomotos". Asista la reprezentaţii pînă la sfîrşit şi comanda adesea concerte la palat, aranjîndu-le singur programul, asistînd la repetiţii şi preocupîndu-se ca spectacolele să fie bine puse la punct, pentru ca totul să meargă

155 Ţesătorii.
156 Actorii mei.

strună. Cu ocazia unei călătorii în Norvegia, l-a invitat pe Grieg să vină în audiență la Legația germană și, după ce a format o orchestră cu 40 de instrumentiști, a pus două scaune în fața ei, unul pentru el și unul pentru compozitor, căruia i-a cerut să dirijeze suita Peer Gynt. În decursul execuției, kaiserul l-a corectat într-una pe Grieg în privința cadenței și expresiei muzicale, legănîndu-și corpul în „mișcări orientale" în timpul dansului Ani trei, care „pur și simplu l-a electrizat". A doua zi, întreaga lucrare a fost repetată la bordul iahtului imperial „Hohenzollern" de către o orchestră completă.

În prima parte a domniei kaiseruiui, admirația față de persoana lui devenise un cult național. După îndelungată domnie a bunicului său, Wilhelm I, urmată de penibilă domnie de trei luni a unui om pe moarte, suirea pe tron a acestui monarh tînăr și viguros, care își juca cu evidentă plăcere rolul și se silea din răsputeri să-i dea toată splendoarea regală, fu salutată cu bucurie de către națiune. Ochii lui scînteietori, atitudinea sa marțială și pozele sale eroice, reliefate cu tot ce îmbrăcămintea strălucitoare și muzica vibrantă puteau adăuga, îi impresionau adînc pe supuși.

Tinerii se duceau la coaforul curții ca să-și răsucească în sus vîrful mustăților cu ajutorul unui fier de frizat special, ofițerii și funcționarii își exersau ochii ca să arunce fulgere, patronii se adresau muncitorilor în cel mai energic stil imperial, așa cum făcea Diederich, personajul principal din Der Unterthan[157], aspra satira a lui Heinrich Mann înfățișînd stările sociale din Germania lui Wilhelm. „Am luat cîrma în mîna mea – le spune el lucrătorilor atunci cînd moștenește fabrica familiei. – Drumul pe care mi l-am trasat duce drept înainte și vă călăuzesc spre vremuri glorioase. Pe cei ce doresc să m-ajute îi primesc cu toată căldura, iar pe cei ce mi se vor opune îi voi zdrobi. Nu-i decît un singur stăpîn aici, iar acela sînt eu. Nu mă simt răspunzător decît în fața lui Dumnezeu și a conștiinței mele. Puteți conta întotdeauna pe bunătatea mea părintească, însă sentimentele revoluționare se vor sfărîma de voința mea neînduplecată".

Muncitorii se uitau la el muți de uimire, iar familia îl privea cu groază și respect.

Prima jumătate a domniei kaiserului, începută în 1888, a coincis cu primul val al cultului lui Nietzsche. Activitatea neîntreruptă a kaiserului în toate domeniile îl făcea să pară a fi omul universal. Era ca și cînd der Ubermensch ar fi apărut cu adevărat în Germania, chiar în fruntea națiunii, pentru a încorona secolul celei mai mărețe dezvoltări. Consecință a fost cultul eroului. În romanul lui Heinrich Mann, Diederich îl vede pentru prima dată pe kaiser în capul unui escadron de cavalerie, îndreptîndu-se, cu față de o „gravitate glacială", să înfrunte o demonstrație muncitorească la Braindenburger Tor. Dintr-o pornire năvalnică de devotament, lucrătorii, care strigaseră pînă atunci: „Vrem pîine! Vrem de lucru!", își flutură pălăriile și strigă: „Urmați-1! Urmați-1 pe împărat!"

Alergînd alături, Diederich se împiedică, cade brusc cu picioarele-n aer într-o baltă și se împroașcă peste tot cu apă murdară. Kaiserul îl zărește, se bate cu palma peste coapsa și-i spune rîzînd adjutantului: „Ia te uită ce mai regalist! Un supus cu adevărat credincios!" Diederich se zgîiește după el „din adîncul bălții și cu gura căscată".

În persoana lui Diederich, care se poartă într-una brutal cu cei mai mici ca el și linge cizmele celor mai mari, Mann a zugrăvit fără milă una din caracteristicile concetățenilor săi: servilitatea, cea de-a doua înfățișare a brutei.

Reîntorcîndu-se, în 1886, la Frankfurt pe Main, locul lui de naștere, după 27 de ani trăiți în Anglia, bancherul Edgar Speyer constata că cele trei războaie victorioase și fondarea imperiului creaseră în Germania o atmosferă nouă, „insuportabilă" pentru el. Naționalismul german înlocuise liberalismul german. Avea impresia că marea prosperitate și automulțumirea acționau asupra poporului ca un narcotic, făcîndu-1 să renunțe la libertate ca să trăiască sub un militarism agresiv, cu o servilitate „de necrezut" față de armată și de kaiser. Profesori universitari care în tinerețea lor stătuseră în fruntea liberalismului „se prosternau acum în fața autorităților în modul cel mai slugarnic".

Nemaiputînd suporta această situație, Speyer renunța după cinci ani la Germania și se întoarse în Anglia.

157 Supusul.

Mommsen a încercat să explice cele văzute de Speyer.

„Bismarck a distrus coloana vertebrală a națiunii germane – a scris el în 1886. – Răul făcut de epoca lui Bismarck este infinit mai mare decît foloasele pe care le-a adus… înrobirea personalității germane și a gîndirii germane a fost o calamitate care nu mai poate fi reparată". Ceea ce Mommsen a uitat să spună este ca Bismarck n-ar fi putut reuși dacă germanii n-ar fi fost și ei de acord.

Ca adept convins al ideii Supraomului, Strauss împărtășea prin anii ’90 admirația generală față de kaiser.

Totuși, experiența lui personală în funcția de dirijor al Operei regale din Berlin l-a făcut să-și modifice această atitudine.

După ce dirijase o reprezentație cu melodioasa operă a lui Weber Freischütz, una din lucrările preferate ale kaiserului, Strauss a fost chemat să se prezinte în fața Maiestății-Sale imperiale. „Deci, și dumneata ești unul din compozitorii aceștia moderni”, afirmă împăratul. Strauss se înclină.

Referindu-se la un alt compozitor contemporan, Schillings, a cărui lucrare o ascultase, kaiserul continuă: „A fost detestabilă. Nu-i nici un dram de melodie în ea”. Strauss se înclină din nou, sugerînd că există melodie dar ca ea era adesea ascunsă în spatele polifoniei. Kaiserul se încruntă și declară: „Dumneata ești unul dintre cei mai înrăiți dintre ei”. De data aceasta, Strauss se înclină fără să spună nimic.

„Toată muzica modernă n-are nici o valoare – repetă criticul imperial. – Nu-i nici un dram de melodie în ea”. Strauss se înclină pentru a patra oară. „Prefer Freischütz”, afirma categoric kaiserul. „Maiestate, și eu prefer Freischütz”, răspunse Strauss.

Fiindcă împăratul s-a dovedit a nu fi eroul pe care și-1 imaginase, lui Strauss nu i-a trebuit multă vreme ca să găsească un erou mai bun, și anume pe el însuși. Persoana lui părea să fie subiectul firesc al următoarei sale lucrări majore, intitulată, cu o totală lipsă de modestie, O viață de erou. De la Din Italia încoace subiectele lui nu mai fuseseră stări sufletești sau imagini, catedrale scufundate în obscuritate sau scene pastorale, ci permanent omul: omul în luptă și căutare, omul încercînd să afle înțelesul existenței sau luptînd cu inamicii și împotriva propriilor sale pasiuni, deci omul angajat în una dintre cele trei mari aventuri ale vieții: lupta, dragostea și moartea. Macbeth, Don Juan, eroul fără nume din Moarte și transfigurație, Till Eulenspiegel, Zarathustra și Don Quijote au fost cu toții călători pe aripile sufletului. În tovărășia lor intră acum și portretul artistului.

Experiența personală pe care Strauss o avusese în două dintre cele mai mari aventuri fusese corespunzătoare scopului pe care și-1 propusese, fără să fi fost însă epică.

Avusese cu criticii lupte care lăsaseră în urma lor răni deschise și se căsătorise în 1894, la vîrsta de 23 de ani, cu Pauline de Ahna, fiica unui general în retragere și bariton amator care dădea prin provincie recitaluri din muzica lui Wagner. Fiica studiase sub conducerea generalului muzica vocală la Academia din München, fără să facă însă prea mari progrese pe linie profesională, pînă cînd Strauss s-a îndrăgostit de ea și a îmbinat atît de eficace instruirea muzicală cu galanteria, încît după doi ani a prezentat-o Operei din Weimar pentru roluri principale de soprană.

Pauline a cîntat rolul Elsei din Lohengrin, al Paminei din Flautul fermecat, al lui Fidelio din opera lui Beethoven și al eroinei din opera Guntram a lui Strauss. Într-o zi, la repetiția rolului Elisabetei din Tannhaüser, Pauline se lua la ceartă cu Strauss în legătură cu un tempo și după ce îi adresă, cu vocea ei stridentă, „insulte teribile”, îi aruncă partitură-n cap și se repezi spre cabină. Strauss se lua după ea, iar membrii orchestrei ascultară cu groază ecourile furiei feminine care răzbăteau prin ușa închisă. Urma apoi o tăcere prelungită.

Întrebîndu-se care din cei doi, dirijorul sau primadona, îl ucisese pe celălalt, o delegație de instrumentiști înfricoșați ciocăniră la ușa cabinei și, cînd Strauss o deschise, purtătorul lor de cuvînt îl asigură, bîlbîindu-se, ca el și colegii lui, revoltați de comportarea sopranei, simțeau că era de datoria lor față de onoratul Herr Kapellmeister să refuze în viitor să cînte în vreo operă în care dînsa va avea vreun rol. „îmi

pare extrem de rău – le răspunse zîmbind Strauss –, însă tocmai acum m-am logodit cu domnișoara de Ahna".

Scene asemănătoare s-au repetat într-una și în decursul căsătoriei. Soția tipa, iar soțul zîmbea, complăcîndu-se în mod evident în postura de om terorizat. La petreceri, Frau Strauss nu-i permitea să danseze cu alte femei. Acasă la ei, doamna își îndeplinea datoriile de gospodină eu un „fanatism necruțător", pretinzînd maestrului ca înainte de a intra în casă să-și șteargă picioarele pe trei presuri diferite. Fiecare oaspete, indiferent de vîrstă sau de rangul lui, era salutat la intrare cu ordinul: „Ștergeți-vă pe picioare". Duşumelele erau tot atît de curate ca și tăbliile de mese, iar servitorii care nu izbuteau să lase conținutul dulapurilor de rufărie în maldăre de o perfecțiune matematică erau urmăriți de inevitabilele țipete de mînie ale gospodinei. Cu entuziasmul cu care aplica pedepsele, Frau Strauss accepta să li se supună. Recurgea, de aceea, la serviciile zilnice ale unei maseze adepte a școlii violente, astfel că, în timpul vizitelor ei, Strauss era obligat să iasă la plimbare ca să nu audă strigătele de suferință ale soției sale. În 1897, aceasta a dat naștere unui băiat pe care l-au botezat Franz și care, imediat după ce a venit pe lume, a confirmat tradiționalul molto con brio al familiei, „țipînd ca toți dracii", după cum se arata într-o scrisoare plină de mîndrie trimisă bunicilor copilului.

Atunci cînd, acompaniată de soțul ei, cînta lieduri compuse de el, care se terminau, de obicei, printr-o secvență de măsuri strălucitoare executate de pian, Frau Strauss flutura o batistă mare din voal de mătase, pe care o aruncă jos, dintr-o singură mișcare, la sfîrșitul cîntecului, pentru că ochii spectatorilor să rămînă ațintiți asupra ei, și nu asupra pianistului. Le explică oaspeților în toate amănuntele, în timp ce Strauss o ascultă cu un zîmbet indulgent, de ce și pentru ce căsătoria ei era o mezalianță evidentă. Deși s-ar fi putut căsători cu un husar tînăr și elegant, era legată acum de un bărbat a cărui muzică nu se compară nici măcar cu aceea a lui Massenet. În decursul unei vizite la Londra, cînd – după ce Strauss dirijase O viață de erou – s-a ridicat în cinstea lui, la o masă dată de familia Speyer, un toast, ea l-a întrerupt agitată pe vorbitor și a strigat arătînd spre propria ei persoană: „Nu, nu! Pentru Strauss de Ahna!" Strauss s-a mulțumit să rîdă, iar unul din cei prezenți a avut impresia că pe maestru îl distrau pretențiile la întîietate ale soției sale.

Frau Strauss a făcut ordine și în viața soțului ei. Masa lui de lucru era un model de rînduială. Schițele și carnetele erau aranjate, îndosariate și indexate tot atît de meticulos ca dosarele unei firme de avocatură. Scrisul lui era de o claritate desăvîrșită, iar partiturile „miracole de caligrafie", care nu conțineau aproape nici o singură ștersătura sau corectura. Își compunea poate liedurile la iuțeală, în momentele de răgaz, cîteodată în pauzele concertelor sau ale operelor pe care le dirija, însă bucățile mai lungi le crea numai în casa lui de vară, mai întîi la Marquardstein, în Bavaria Superioară, iar mai tîrziu în cea de-a doua casă, din apropierea localității Garmisch. În studioul lui de aici lucra cu regularitate de la micul dejun pînă la masa de prînz și adesea – după cum i-a spus unui ziarist care i-a luat un interviu – întreaga după-amiază și seara pînă la unu sau două noaptea. Îi făcea plăcere să scrie partituri extraordinar de complexe, uneori atît de complicate din cauza subîmpărțirii excesive a grupurilor și a împletirii melodice exorbitante, încît adesea tema depășea posibilitățile de sesizare ale ascultătorilor obișnuiți. Această muzică, inteligibilă doar pentru ochiul unui cititor de partituri cu mare experiență, care s-ar fi minunat, desigur, de ingeniozitatea matematică a schemei, era numită de către germani Augenmusik[158]. Cînd i se aduceau complimente pentru iscusința lui, Strauss răspundea modest ca ea nu putea fi comparată cu ingeniozitatea noului și tînărului compozitor din Viena, Arnold Schonberg, care avea nevoie pentru partiturile sale de 65 de portative și de aceea era obligat să-și tipărească în mod special hîrtia de muzică.

Totuși, Strauss compunea cu atîta ușurință, încît odată i-a spus unui vizitator: „Zi-i mai departe, fiindcă pot scrie partitură și vorbi în același timp". Un poem simfonic îi lua trei sau patru luni și îl finisa de obicei la Berlin, între repetiții și concertele pe care le dirija.

Cei care veneau în vizită la casa de vară erau întîmpinați cu anumite instalații ce dovedeau talentul

158 Muzica vizuală.

organizatoric al doamnei Strauss, cu nimic inferior aceluia al fostului feldmareşal von Moltke. La poartă era fixat un tub acustic, iar deasupra lui o tăbliţă care-l anunţa pe vizitator să tragă de clopot şi să-şi aplice urechea pe ţeavă. Se auzea apoi o voce care-l întrebă cum îl cheamă şi, dacă persoana lui era considerată acceptabilă, era informat că poarta fusese descuiată. O altă tăbliţă îl învaţa cum s-o deschidă şi îi cerea să se asigure că a închis-o în urma lui.

Frau Strauss nu-i permitea maestrului să trîndăvească. Dacă-şi găsea bărbatul hoinărind fără nici o ocupaţie prin casă, îi ordonă: „Richard, jetzt gehst componieren!”[159], şi el se supunea, iar dacă muncea peste măsură, ea îi spunea: „Richard, lasă jos creionul!”, şi el îl lăsă. În timp ce Strauss se afla în sală şi dirija, cu ocazia primei reprezentaţii date la Viena cu Feuersnot[160], cea de-a doua operă a lui, soţia sa, care asista din loja dirijorului şi compozitorului austriac Gustav Mahler, l-a bîrfit într-una, aşa cum ne povesteşte Frau Mahler: „Marfa asta proastă nu poate să placă, desigur, nimănui. Ar fi să minţim dacă am susţine contrariul, odată ce ştim, aşa cum ştiu şi eu, ca în toată lucrarea aceasta nu este o singură notă originală. Totul este furat din Wagner şi de la o duzină de alţi compozitori mai capabili decît soţul meu”. Soţii Mahler stăteau tăcuţi şi încurcaţi, neîndrăznind să spună doamnei Strauss că erau de acord cu ea, fiindcă „scorpia asta este capabilă să denatureze cuvintele ieşite din gura noastră şi apoi să urle ca noi am fost cei care am făcut aceste comentarii”. După ce a fost gratificat cu aplauze entuziaste şi chemat de mai multe ori la rampa, Strauss a venit radios în loja şi a întrebat: „Ei bine, Pauksel, ce zici de succesul meu?”. „Hoţule! – îi strigă ea. – Mai ai neobrăzarea să te arăţi în faţa mea? Nu merg cu tine acasă. Eşti un infect”.

Împinsă grabnic în biroul lui Mahler, ea a continuat să tune şi să fulgere în spatele uşilor închise, pînă în momentul cînd Strauss a ieşit, poticnindu-se, afară, urmat de tovarăşa lui de viaţă, care anunţă cu o voce solemnă că se întoarce la hotel şi că în noaptea aceea „va dormi singură”.

„Îmi dai voie să te însoţesc cel puţin?” – se rugă Strauss cu umilinţă.

„Foarte bine. Însă la zece paşi în urma mea!”

Şi Frau Strauss ieşi cu paşi maiestuoşi, urmată la o distanţă respectuoasă de eroul serii. Cîteva ore mai tîrziu, acesta s-a întors deprimat şi epuizat ca să ia împreună cu soţii Mahler o cină tîrzie şi să-şi petreacă restul serii în faţa unei bucăţi de hîrtie şi cu creionul în mînă, calculînd drepturile de autor ce i se cuveneau în cazul unui succes mai mare sau mai mic al operei lui. Cîştigul bănesc îl interesa în aceeaşi măsură ca şi toate celelalte aspecte ale profesiunii.

Strauss a compus O viaţă de erou în vara anului 1898; el descrie lucrarea ca pe un „poem simfonic destul de mare… cu o mulţime de corni, care exprimau întotdeauna eroicul”. Dura în total 40 de minute, mai mult decît oricare din lucrările sale anterioare. Au fost dese cazurile în care artiştii şi-au zugrăvit propria lor persoană, însă Strauss – oglindind starea de spirit naţională – a fost poate primul care şi-a denumit autoportretul „un erou”. Prima audiţie a poemului, care a avut loc în ziua de 3 martie 1899, s-a desfăşurat sub bagheta compozitorului, ceea ce însemna o adevărată sfidare, dacă ţinem seama de titlul provocator al lucrării, de caracterul muzicii şi de notele de program. O viaţă de erou era împărţită în şase părţi; care se ocupau de „erou”, de „adversarii” săi, de „consoarta” şi de „lupta” lui, de „operele păcii” realizate de el şi, în sfîrşit, de „evadarea eroului din lume şi de împlinirea vieţii sale”. Ca formă, lucrarea putea fi considerată un fel de sonată dezvoltată pe o scară vastă, cu o expunere uşor de recunoscut a temei, cu dezvoltarea şi recapitularea ei. După ce cornii anunţă printr-o temă grandioasă, care se înălţa pînă la fortissimo, apariţia eroului, instrumentele de suflat prezintă „adversarii” printr-o muzică agitată şi plină de rîsete înfundate, care îi sugerează tot atît de manifest pe „critici”, aşa cum alămurile prin behăitul lor invocau „oile” în Don Quijote. „Consoarta” este prezentată printr-un solo de vioară, desfăşurîndu-se într-o serie de cadenţe cînd seducătoare, cînd arţăgoase, înscrise pe portativ cu indicaţii de expresie de o sinceritate brutală, ca să nu o numim peni-

159 „Richard, treci şi compune!”
160 Nevoia de dragoste.

bilă, că, de exemplu, „heuchlerisch schmachtend”[161], „frivolă”, „arogantă”, „afectuoasă”, iar la sfîrșit, în dreptul duetului de dragoste pasionat și emoționant, „tandră și iubitoare”, între timp, trei trompeți ies de pe scenă în vîrful picioarelor ca să sune din depărtare chemarea la arme. Reprezentată prin cadența precipitată și dezlănțuită a instrumentelor de coarde, de bătăile timpanelor, de cîntecul melodios al alămurilor și de bubuitul tobelor, lupta se desfășoară turbată, într-un crescendo de zgomote confuze, care, fără să se deosebească prea mult de zgomotele războiului real, răsună de parcă toți generalii și-ar fi pierdut capul. Pentru urechile oamenilor din 1899, lucrarea suna „hidos”. Apoi, prin tot vacarmul acesta, tema eroului revine triumfătoare. „Operele păcii”, care indică în mod evident caracterul autobiografic al lucrării, sînt reprezentate de teme din operele de mai înainte ale compozitorului. Apoteoza finală a eroului este prezentată printr-o muzică solemnă, în surdină, pe care, într-un program ulterior, Strauss a explicat-o prin „rituri funerare, cu flamuri și cununi de laur depuse pe mormîntul eroului”.

Ascultînd după cîteva săptămîni la Koln cea de-a doua execuție a lucrării, Romain Rolland, de-abia scăpat din lupta înviorătoare pe care o dăduse cu ocazia premierei piesei Les Loups, fu copleșit de emoție. Deși cîțiva ascultători huiduiseră lucrarea și unii membri ai orchestrei făcuseră chiar haz de ea, „eu strîngeam din dinți și tremuram, iar inima mea salută pe tînărul și reînviatul Siegfried”. „în înspăimîntătoarea larmă și zarvă” a muzicii care exprimă luptă, Rolland auzea „asaltul orașelor și teribilă sarja de cavalerie care face pămîntul să se cutremure și inimile noastre să bată”. O considera „cea mai splendidă bătălie care a fost zugrăvită vreodată în muzică”.

Existau în ea abisuri în care ideea muzicală dispărea pentru o vreme, pentru ca să reapară apoi din nou, cîteodată mediocră ca sentiment melodic, însă grandioasă ca „invenție armonică și ritmică, precum și ca strălucire orchestrală”. Pentru Rolland, Strauss părea să exprime o voința „eroică, dominantă, arzătoare și puternică pînă la sublim”. Influențat și el de spiritul lui Nietzsche, Rolland socotea că tocmai acest fapt explica de ce Strauss „este nobil și, în prezent, cu totul unic. Simți în el forță care își exercită autoritatea asupra oamenilor”. Totuși, chiar dacă era cuprins de admirație, Rolland simțea ca un francez și de aceea nu se putea opri să nu tragă concluzii politice. Acum, cînd Strauss, ca și Germania, „și-a dovedit puterea prin victorie, mîndria lui nu mai cunoaște limite”, afirma el. În Strauss, luat ca om „de o mare forță vitală și de o surescitare morbidă, dezechilibrat, însă stăpînindu-se printr-un efort de voința”, francezul vedea oglindită forța Germaniei. Cu toate acestea, Rolland a devenit prietenul și panegiristul maestrului german.

Îl întîlnise pe Strauss pentru prima dată cu opt ani mai înainte la Bayreuth și apoi, din nou, în ianuarie 1899, cînd compozitorul dirijase Zarathustra la Paris. I se părea că-1 vede pe Dionysos al lui Nietzsche dîndu-și frîu liber pornirilor. „Aha! – a scris atunci Rolland. – Germania, care face acum pe Atotputernicul, n-are să-și poată menține multă vreme echilibrul. Nietzsche, Strauss și kaiserul: mintea Germaniei este cuprinsă de amețeală. Vin vremurile lui Nero!". În repetată tema a dezgustului din poemele simfonice și în morțile cu care acestea se încheiau, Rolland credea că poate descoperi „o boală germană, ascunsă sub puterea și rigiditatea ei militară". Aceeași boală o descoperise și în O viața de erou.

Cu ocazia vizitei lui la Berlin, Rolland s-a dus să-l vadă pe Strauss în apartamentul lui din Charlottenburg, suburbia mondenă a Berlinului, găsindu-1 că arată mai mult a bavarez decît a discipol al lui Nietzsche și că avea un aer de „o anumită bufonerie comică, paradoxală și ironică, ca aceea a lui Till Eulenspiegel”. Ca și Till, Strauss se delecta scandalizîndu-i pe fățarnici. Oscila între energie și crize de „lenevie, moliciune și indiferență batjocoritoare”. Deși față de Rolland s-a arătat afectuos și politicos, totuși, pe alții îi bruscaa, de-abia ascultîndu-i ce-i spuneau și bombănind doar din cînd în cînd: „Was? Ach, so, so![162]. Se comporta urît la masă, stînd cu picioarele încrucișate în lături, ținîndu-și în timp ce mînca farfuria sub bărbie și îndopîndu-se cu dulciuri. Se culca pe sofaua din salon, bătea pernele cu pumnul și, „cu o indiferență insolentă față de cei din jurul lui”, adormea cu ochii deschiși.

161 De o drăgălășenie ipocrită.

162 „Cum? Ah, da, da!”

Era greu de spus în mod precis dacă era Till Eulenspiegel sau Supraomul. Într-un articol scris pentru Revue de Paris, Rolland îl prezenta ca pe „tipul de artist al noii Germanii, imaginea orgoliului artistic dus pînă la delir şi a egoismului nietzschean care predică cultul forţei şi disprețul față de slăbiciune". Era obligat să admită însă că imaginea era exagerată. Rolland suferea de aceeaşi tulburare că nepoata lui Matthew Arnold din caricatura desenată de Max Beerbohm, care s-a simțit obligată să întrebe: „Vai, unchiule Matthew! Ah, vai! Nu vrei să fii niciodată cu adevărat serios?" Nici Strauss nu ținea să trăiască conform imaginii pe care o aveau alții despre el şi era perfect pregătit să admită acest lucru. „Aveți dreptate – i-a scris el lui Rolland. – Nu sînt un erou. N-am forța necesară şi nu sînt făcut pentru luptă… Nu țin să fac eforturi. Deocamdată, tot ce doresc este să scriu muzică melodioasă şi inspirată. M-am săturat de grandiloc-venţă". Realitatea era că, în starea de spirit nietzscheană care îl înconjura, O viață de erou părea să fie lucrul cel mai potrivit ce trebuia făcut, fiindcă reflecta mai degrabă starea de spirit a națiunii decît a lui.

Strauss era coarda ciupită de către Zeitgeist[163]. Deşi trăise toată viața în cele mai bune condiții materiale pe care le oferă burghezia, a intuit şi a exprimat atît de sincer vuietul revoluționar al clasei muncitoare în două-dintre cele mai frumoase lieduri ale lui, încît unul din ele, Der Arbeitsmann[164], a devenit imnul parti-dului socialist. Das Lied des Steinklopfers[165] îi plăcea însă cel mai mult dintre toate liedurile sale. Cîntate de Ludwig Wullner, principalul bariton de concert al Germaniei, acompaniat la pian de compozitor, aveau atîta forță dramatică, încît, „ascultînd aceste note sălbatice şi sfidătoare – scria un critic –, era ca şi cînd ai fi ascultat Marsilieza de mîine". Despre un alt lied al lui, pentru voce bărbătească, Nachtlicher Gesang[166], se spunea că „te făcea să te-nfiori ziua-n amiaza mare".

Totuşi, în O viață de erou, chiar admiratorii lui convinşi începură să descopere probe care indicau că maestrul lor avea un cusur adînc înrădăcinat. Ernest Newman considera că Strauss îmbogățise muzica cu mai multe idei noi decît toți compozitorii de la Wagner încoace şi că „adusese în muzică mai multă energie, un accent mai puternic al sentimentului şi o pondere mai mare a gîndirii decît orice alt compozitor al timpului". Totuşi, avea impresia că Strauss nu părea capabil să-şi înfrîneze dorința, puțin vrednică de laudă, de a „ului omenirea". Dexteritatea tehnică şi bogăția lui de idei erau atît de mari, încît putea face în muzică tot ce dorea, iar inventivitatea îi era nemărginită. Avea însă defectul că nu ştia să se ferească de exagerări. Newman era cît pe ce să părăsească sala în timp ce „adversarii" din O viață de erou „chicoteau, mîrîiau şi mormăiau", expresie muzicală pe care el o consideră „degradată", ca şi aceea care sugera oile în Don Quijote. Socotea că omul dispus să strice două din cele mai frumoase partituri ale secolului al XIX-lea cu asemenea „monstruozități" era lipsit de gust şi avea în el o urmă de vulgaritate. Reacțiile de felul acesta n-aveau alt efect decît să-l îmboldească pe Strauss spre noi ciudățenii, pentru ca să-şi arate disprețul față de ceea ce se pretindea a fi legile „eterne" ale frumuseții în muzică, iar faptul că ținea morțiş ca criticii să-şi plătească locurile la concerte, provocînd „țipete de durere" pe întregul continent, nu contribuia cu nimic la îndreptarea lucrurilor.

Pentru criticii mai tineri, discordantele şi disonantele lui Strauss nu erau atît de dezolante ca „monstruozitățile" lui.

Americanul Lawrence Gilman socotea că disonanțele din muzica luptei, ca şi descrierea zăpăcelii mintale a lui Don Quijote erau „elocvente şi pline de semnificație", cu totul diferite de cele obținute – aşa cum spunea Whistler – „prin metoda de a te aşeza pur şi simplu pe claviatura pianului". În afară „monstruo-zităților", în lucrările lui Strauss se aflau suficiente lucruri minunate pentru a-l situa deasupra sarcasmelor şi a şicanelor. De fapt, ceea ce-l menținea în centrul furiei criticilor era partea „nemuzicală" a lucrărilor sale, adică realismul didactic al notelor de program. În acelaşi spirit în care Philip Ernst hotărîse să taie copacul fiindcă nu-l introdusese în tablou, Strauss ținea să picteze copacul şi apoi să atîrne de el o tăbliță pe care

163 Spiritul timpului.
164 Muncitorul.
165 Cîntecul pietrarului.
166 Cîntec nocturn.

scria: „Acesta este un copac”, ceea ce le dădea criticilor ocazia să sară-n sus și să-și exprime dezacordul, așa cum a fost cazul cînd Newman a spus despre un pasaj pentru trombom din Zarathustra, notat cu „Dezgust” și urmînd după „Bucurii și pasiuni”, că „sugerează tot atît de puțin dezgustul pe cît ar sugera o durere de măsele”. Prietenii lui nu-l justificau deloc atunci cînd susțineau că Strauss dorea ca muzica lui să fie ascultată ca muzică și că adăuga notele de program numai la stăruințele presante ale colegilor și editorilor săi. Un artist sigur de calitățile lui n-ar fi făcut aceasta concesie. În orice caz, etichetele literare erau în mintea sa, și el le mîzgălea pe partituri în timp ce le compunea.

În Franța, Claude Debussy scria și el muzica descriptivă.

În loc să fie însă literală și narativă, ca aceea a lui Strauss, era mai degrabă evazivă și sclipitoare, după maniera impresioniștilor în pictură și a simboliștilor în poezie. Crezul simbolist era să sugereze un lucru, nu să-l numească. Acolo unde Strauss afirma, Debussy sugera. „Dacă oamenii stăruie că doresc să înțeleagă ce se întîmplă într-un poem simfonic, atunci mai bine să renunțăm la a-l mai scrie”, spunea el.

Înțelesul literal al unei lucrări îi era perfect indiferent și lui Sibelius. Întrebat de un prieten – după ce ascultase o înregistrare a Simfoniei a IV-a – ce voia să exprime de fapt lucrarea, Sibelius i-a spus după o scurtă pauză: „Mai pune o dată placa”.

Totuși, Debussy îl admira pe Strauss, care era cu doi ani mai tînăr ca el. A recunoscut, de exemplu, că transfigurația din Moarte și transfigurație „se produce în fața ochilor noștri”, însă după ce a ascultat, în 1903, Till Eulenspiegel, și-a exprimat părerea că felul în care Strauss își bătea joc de legile muzicii îți dădea impresia că asculți „o oră de muzică într-un azil de nebuni… Nu știi dacă trebuie să rîzi în hohote sau să gemi de durere și te cuprinde mirarea cînd găsești cîte ceva la locul obișnuit”. Cu toate acestea, o consideră o lucrare „de geniu” și se simțea cuprins de respect și de teamă în față „uluitoarei ei siguranțe orchestrale” și a „ritmului dezlănțuit, care ne tîrăște cu el de la început pînă la sfîrșit, silindu-ne să participăm la toate poznele eroului”. Ceea ce l-a impresionat cel mai mult în O viață de erou, pe care a ascultat-o tot în 1903, a fost „energia ei ciclonică”. Ascultătorul nu mai este stăpîn pe emoțiile lui: „Repet că este imposibil să te opui influenței ei irezistibile". Preludiul orchestral al lui Debussy După amiaza unui faun, inspirat de poemul lui Mallarme, și Nocturnele pentru orchestră, apărute în anii ’90, i-au oferit lui Strauss ocazia să-i întoarcă complimentul. Debussy „este un geniu remarcabil și întru totul unic în domeniul său limitat”, a spus el.

Strauss se arăta întotdeauna oarecum surprins cînd și alți compozitori creau lucrări de înaltă calitate. „Habar n-am avut că și altcineva în afară de mine este capabil să scrie o muzică atît de bună”, i-a spus el, „în felul său fermecător și caracteristic”, lui Beecham după ce auzise o compoziție a lui Delius. Nu asculta niciodată muzica de Puccini și nu știa să deosebească Manon de Tosca sau Madame Butterfly de Boema, deși operele lui Puccini erau contemporane cu compozițiile sale. Opera italiană nu se prea bucura de multă considerație în Germania. Totuși, Strauss se arăta generos atunci cînd era vorba de prezentarea lucrărilor altor contemporani. Neavînd posibilitatea să dirijeze muzica modernă la Opera regală din Berlin atîta timp cît stăpîn era gustul kaiserului, Strauss a înființat o orchestră proprie, Die Tonkunstler, pentru ca să stimuleze „principiile progresiste” în muzică. Subvenționată de protectori particulari, orchestra aceasta a executat în ordine cronologică toate poemele simfonice ale lui Liszt și lucrările lui Strauss și a prezentat în fața lumii muzicale din Berlin lucrările lui Ceaikovski, Bruckner, Hugo Wolf și Elgar. Debussy a fost exceptat, dar nu și lucrările predecesorilor săi, Charpentier și d’Indy. Odată, la Londra, în timp ce vizita Galeria națională în tovărășia lui Edgar Speyer și a lui Edward Elgar, grupul s-a oprit în fața tabloului lui Tintoretto „Sfîntul Gheorghe și balaurul”, iar Speyer a spus: „Iată un revoluționar care a deschis drumuri noi chiar la sfîrșitul glorioasei perioade venețiene. N-am putea spune că Tintoretto a fost în pictura ceea ce prietenul nostru Strauss este astăzi în muzică?” În drumul lor de înapoiere prin sălile expoziției, Strauss, adînc impresionat de această observație, a revenit în fața tabloului, l-a studiat din nou și a exclamat: „Speyer are dreptate. Eu sînt Tintoretto al muzicii!”

De la înălțimea poziției sale, Strauss își putea permite – și nu se abținea s-o facă – să-și protejeze colegii

de breaslă mai puțin iluștri. Ascultînd în 1902, la Düsseldorf, prezentarea lucrării The Dream of Gerontius[167], bazată pe un poem al cardinalului Newman, Strauss a închinat un pahar „pentru prosperitatea și succesul primului progresist englez, maestrul Edward Elgar, și ale tinerei școli progresiste a compozitorilor englezi". Omagiul adus de Strauss a uimit lumea muzicală și a stîrnit în tabăra criticilor obișnuitul tărăboi pe care maestrul se amuză să-l provoace. Deși termenii în care era conceput complimentul nu au plăcut, totuși, întreaga Anglie s-a simțit impresionată și flatată.

Strauss nu-l aprecia mai puțin nici pe ultramodernul Schonberg, ale cărui experimente în domeniul atonalității l-au impresionat atît de mult, încît a aranjat ca să se acorde tînărului compozitor bursa Liszt și să fie numit profesor de compoziție la Academia Stern din Berlin. Succesul primei audiții a Simfoniei a III-a a lui Mahler, care a avut loc la Koln în 1902, a fost determinat de Strauss, care s-a suit pe podium și a aplaudat în mod demonstrativ. În calitatea lui de președinte al asociației Allgemeiner Deutscher Musikverein, fondată de Liszt, Strauss a invitat, începînd din anul 1900, o serie de compozitori străini să-și dirijeze lucrările noi la festivalurile anuale. Sibelius, pe care l-a invitat, în 1900, să-și prezinte The Swan of Tuonela[168], l-a găsit pe maestru „extraordinar de amabil". Atunci cînd la aceste concerte la pupitru se urca însuși Strauss, orchestra îl salută cu trei acorduri de trompete, iar publicul se ridică în picioare.

În Anglia și în Statele Unite, maestrul se bucura de mare faimă, iar aparițiile sale erau considerate drept evenimente excepționale. La Londra a avut loc, în 1903, un Festival Strauss care a durat trei zile și la care au fost prezentate toate lucrările lui, începînd cu Din Italia și terminînd cu O viața de erou. Așa cum i-a spus lui Rolland, englezii îi plăceau „very much", în special fiindcă, datorită lor, călătoriile în țări ca Egiptul erau comode, astfel că „poți fi întotdeauna sigur că ai să găsești odăi curate și confort modern". Pentru Strauss, lucrul acesta dovedea că englezii sînt un popor superior, așa încît, aplicînd teoria lui Nietzsche, ei și nu burii ar fi trebuit să se bucure de simpatia germanilor în timpul războiului din Africa de Sud. „Burii sînt un popor barbar și înapoiat, care mai trăiește și acum în secolul al XVII-lea. Englezii sînt foarte civilizați și foarte puternici. Or, este cu totul just să învingă cei puternici".

La Londra, Strauss se putea bucura de ospitalitatea lui Edgar Speyer, președintele sindicatului proprietar al lui Queen's Hall și directorul orchestrei acestei societăți, care, împreună cu soția lui, fosta violonistă profesionistă înainte de căsătorie, făcuseră din casa lor, situată în Grosvenor Square, centrul lumii muzicale și artistice londoneze. Avea posibilitatea să-l întîlnească aici pe Henry James sau pe Debussy, s-o asculte pe doamna Grieg cîntind liedurile soțului ei și să savureze o masă delicioasă în tovărășia lui John Sargent, pentru care pictura reprezenta doar o meserie, în timp ce muzica și mîncarea erau o pasiune. Văzînd într-o zi un grup de țigani care hoinăreau prin Londra, cîntînd muzică spaniolă, Strauss a propus să fie ascunși în grădină ca să cînte în timpul uneia din petrecerile organizate de Speyer, ceea ce a făcut ca Sargent, sfîșiat între dorință de a-și savura mîncarea și impulsul de a se repezi la fereastră ca să vadă de unde venea muzica, să fie supus unor chinuri tantalice.

În Statele Unite, compozițiile lui Strauss fuseseră cunoscute și executate încă de pe timpul cînd Theodore Thomas, dirijorul Filarmonicii din Chicago, prezentase, în 1884, Sinfonia în Fa minor, iar Emil Paur, dirijorul de origine germană al Filarmonicii din Boston, îi executase, în 1888, Din Italia. Thomas și Paur, care au trecut mai tîrziu la Filarmonica din New York, au continuat să prezinte lucrările lui Strauss pe măsura apariției lor, iar în 1904 a fost organizată prima audiție americană a ultimei sale lucrări, Sinfonia Domestică, principala piesa muzicală a Festivalului Strauss ce urma să aibă loc la New York. Compozitorul a fost invitat să dirijeze noua lui lucrare, precum și un concert ulterior dat la Chicago cu lucrările lui. Thomas, înfocatul lui admirator timp de peste 20 de ani, îl considera pe Strauss, în această fază a carierei lui, drept „cel mai mare muzician în viață și unul din cei mai mari pionieri muzicali ai tuturor timpurilor".

Datorită noilor averi care umpleau cu vîrf casele de bani ale magnaților americani, în Statele Unite se

[167] Visul lui Gerontiu.
[168] Lebăda Tuonelei.

dezvoltau un nou public şi o nouă sursă de sprijin pentru muzică şi arte.

Era vremea cheltuielilor nebuneşti şi a marilor idei. Dorind să-şi facă un nou amvon, parohul de la Trinity Chureh din New York i-a cerut asociatului principal al importanţei firme de arhitectură Mckim, Mead and White să-i construiască ceva „înalt, larg, spaţios şi simplu, dar somptuos acolo unde trebuie", iar cînd acelaşi Mckim a clădit Bibliotecă publică din Boston, pe zid a fost pusă o placă prin care era elogiată „splendidă amploare" a geniului său. Această „splendidă amploare" făcea parte din atmosfera timpului. Louis Tiffany şi-a clădit o casă prevăzută cu o scară magnifică, conducînd, printre ziduri în care erau încastrate colibe de negri sudanezi, spre un hol atît de vast, încît plafonul lui nu putea fi văzut la o lumină mai slabă. În mijlocul holului se înalţa spre infinit un horn negru, în patru căminuri imense ardeau focuri cu flăcări de culori diferite, lămpile de sticlă marca Tiffany suspendate de plafon radiau o lumină misterioasă, iar un organist invizibil cînta preludiul la Parsifal.

Diferitele orchestre americane mai importante, subvenţionate de regii cuprului, de către atotputernicii proprietari de căi ferate şi de alţi magnaţi de felul lor, ofereau o sursă suplimentară şi importantă de onorarii şi de drepturi de autor. Strauss era încîntat să vină acolo, iar publicul american amator de concerte aştepta emoţionat să-l vadă pe „cel mai eminent dintre compozitorii existenţi", care – după cum li se spunea de către Harper's Weekly – exprima prin muzică „imagini de o semnificaţie copleşitoare" şi atingea „marginile sublimului".

În realitate, după cum s-a constatat de la prima ei prezentare, Sinfonia Domestică friza ridicolul. Deşi executată, după dorinţa compozitorului, fără note de program, astfel ca să poată fi ascultată ca „muzică pură", totuşi, Strauss îi spusese unui ziarist care îi luase un interviu că lucrarea ilustra „o zi din viaţa mea de familie", sub forma unei triple figuri reprezentînd „tatăl, mama şi copilul". La prima audiţie, Sinfonia a fost prezentată ca fiind compusă din introducere, scherzo, adagio, dublă fugă şi final. Pentru prezentările următoare, compozitorul a avut, ca de obicei, amabilitatea să-i facă o analiză oficială, din care rezultă că lucrarea reprezintă copilul în baie, fericirea părinţilor, cearta dintre mătuşi şi unchi în legătură cu asemănarea familială – „leit tat-su", „leit maică-sa" – şi alte prostii de acest fel. Deşi în cîntecul de leagăn şi în duetul de dragoste se auzeau melodii tandre, dintre cele mai frumoase compuse de Strauss, impresia dominantă era aceea de ciomăgeală, de ţipete ascuţite şi de voci răguşite, sugerînd toate la un loc atmosferă dintr-un circ cuprins de turbare. Dacă aceasta era viaţa de familie germană, atunci istoria Germaniei era mai uşor de înţeles. Lucrarea îi supăra pe ascultători chiar mai mult decît O viaţă de erou. „Dacă toţi elefanţii sacri ai Indiei ar fi mînaţi dintr-o dată în Gange, n-ar face nici pe jumătate atîta larmă cît face pruncul ăsta bavarez în baie", îi spunea lui Beecham un dirijor faimos, dar al cărui nume nu ne este cunoscut, atunci cînd lucrarea a fost prezentată peste cîteva luni la Londra. Apa care se scurge gîlgîind din baie şi sunetul ascuţit al ceasului deşteptător nu constituiau ceea ce Wagner înţelesese prin „substanţa muzicii". Vulgaritatea noului secol părea confirmată dintr-o dată de către cel mai eminent compozitor al lui. Strauss nu sesiză însă despre ce era vorba. „Nu înţeleg de ce n-aş compune o simfonie avînd ca subiect propria mea persoana – i-a spus el lui Rolland. – Mă consider tot atît de interesant ca Napoleon sau Alexandru cel Mare".

Alegerea drept criteriu de comparaţie a celor doi cuceritori ai lumii era semnificativă. Pe vremea aceea, pretenţia germanilor de a fi superiori tuturora în muzică începuse să supere celelalte popoare. „Muzicienii germani ridică întotdeauna pe soclu o celebritate germană pe care s-o poată idolatriza – îi scria Grieg lui Delius în 1903. – Wagner a murit, însă germanii au nevoie de cineva care să le satisfacă patriotismul, astfel că prefera să aibă un ersatz decît nimic". Obiectivul propus al festivalului muzical din 1905, care a avut loc la Strasbourg, capitala Alsaciei, provincie franceză, acum germană, era reconcilierea prin artă a francezilor şi germanilor. Totuşi, în programul desfăşurat pe o durată de trei zile au fost prevăzute numai două lucrări franţuzeşti. În schimb, prima zi a început cu Wagner şi s-a terminat tot cu el, a doua zi a fost dedicată lui Brahms, Mahler şi Strauss, iar ultima a fost închinată în întregime lui Beethoven. Alegerea ultimei scene din Maeştrii Cîntăreţi a lui Wagner, în care Hans Sachs se ridică împotriva neseriozităţii şi lipsei de

sinceritate a străinilor, l-a făcut pe un ascultător să aibă impresia unei „lipse de curtoazie”.

Iritarea crescîndă a celorlalte popoare față de Germania s-a manifestat prin rîvna cu care criticii străini s-au agățat de această dovadă a declinului în inspirația lui Strauss. Cu toții s-au repezit la Sinfonia Domestică. Newman și-a exprimat uimirea că „un compozitor de geniu a decăzut atît de jos”, iar atitudinea lui Gilman a arătat măsura în care Germania calcă pe nervii altor națiuni. Citîndu-1 pe Matthew Arnold pentru a demonstra că spiritul teuton tinde cu perseverență spre „urît și abject”, Gilman a scris că „numai un teuton cu lipsa de tact teutonică" era în stare să născocească Sinfonia Domestică.

De fapt, Der Zeitgeist n-avea nevoie de „tata, mama și copilul”. Efervescența neostoită din spatele materialismului supraîmbelșugat producea în sufletul artiștilor dorința de a șoca, de a străpunge și a sfîșia plapuma groasă a confortului burghez. Întotdeauna la unison cu spiritul timpului, Strauss a răspuns prompt. Sinfonia Domestică șocase prin banalitate.

Acum simțea nevoia să zăpăcească și să înspăimînte, astfel că se îndrepta direct de la tema vieții de familie bavareze spre aceea a pasiunii lascive și depravate, și anume spre Salomeea în versiunea lui Oscar Wilde.

Salomeea, drama aceasta pe care Wilde și-a dat toată silința s-o facă cît mai luxuriantă și mai oribilă, nu reprezenta decît năzuința de a provoca senzație de dragul senzației, o sforțare de a crea ceea ce Baudelaire numise „fosforescența putregaiului”. Piesa originală, scrisă în franțuzește în 1891, a început să fie repetată la Londra în anul următor cu Sarah Bernhardt în rolul titular. Reprezentația a fost însă interzisă de către lordul șambelan pe motivul că felul în care era prezentat Sfîntul Ioan Botezătorul constituia un sacrilegiu. La publicarea ei (cu exemplarele pentru prietenii autorului legate în „purpura tireniană și în argint mat”), piesa a fost denunțată de Times drept „o adaptare în care gîlgîie sîngele și ferocitatea, morbidă, bizară, respingătoare și extrem de jignitoare”. În 1894 a apărut traducerea ei în englezește, făcută de lordul Alfred Douglas și însoțită de ilustrații scandaloase, al căror autor era Aubrey Beardsley, cel mai autentic decadent dintre toți decadenții. A trebuit ca trei desene, considerate de către editori ca indecente, să fie retrase, în 1896, pe vremea cînd Wilde se afla în închisoarea de la Reading, Salomeea a fost reprezentată la Paris de către Lugne-Poe, actor, director și proprietar al Teatrului de l’Oeuvre. Rolul lui Irod era jucat de el, însă fără s-o aibă ca parteneră pe Sarah Bernhardt. Fiindcă aceasta chintesență a decadentei era răsuflată, nu s-a bucurat de succes. Din contră, în Germania, unde piesa satisfăcea dorința obsedantă de oribil, ea și-a găsit locul potrivit. A fost reprezentată pentru prima dată la Breslau, în 1901.

Adevăratul ei succes a venit însă în 1902, cînd a fost pusă în scenă de Max Reinhardt la Kleines Theater din Berlin, unde a văzut-o și Strauss.

Mai mult un poem decît o piesă de teatru, Salomeea lui Wilde era o ceremonie în purpură și o orgie de cuvinte, strălucită pe hîrtie, însă stînjenitoare pe scenă. Ea prezenta spectacolul Salomeei îndreptîndu-și chemările erotice și pasionante asupra ochilor, părului, membrelor, trupului și dragostei lui Iokanaan, figura regelui Irod însetat de frumusețea fiicei sale vitrege, dansul ei voluptos executat pentru a atîța pofta lui Irod și a-și aduce la îndeplinire înspăimîntătoarea ei dorința, uriașul braț al călaului negru ridicîndu-se din groapă și ținînd capul bărbos și însîngerat al profetului care o disprețuise, extazurile ei necrofilice în fața capului așezat pe taler, cucerirea finală a buzelor lui moarte, iar în final porunca fatală a lui Irod, provocată de oroare și remușcări: „Ucideți-o pe femeia aceasta!” și moartea Salomeii cu trupul strivit sub scuturile soldaților lui Irod.

Reprezentată naturalist, piesa încînta pe spectatorii germani. Povestea aceasta plăsmuită sub clar de lună de fantezia lui Wilde și-a găsit primirea cuvenită în Germania, unde s-a bucurat de un succes fenomenal, întrunind 200 de reprezentații.

Curentul de adîncime morbid pe care Rolland îl observase încă de mai multă vreme în Germania a devenit și mai evident în prima decadă a noului secol. Era din ce în ce mai puternic, pe măsură ce creșteau bogăția, puterea și aroganța Germaniei, ca și cînd presiunea mulțimii de succese industriale și a puterii

militare ar fi produs o reacție internă care se manifesta prin necesitatea de negare și de dezvăluire a frămîntărilor și pasiunilor care se zvîrcoleau în trupul acestui popor autoritar, prosper, manierat și ordonat. Era ca și cînd Bismarck l-ar fi produs în mod necesar pe Krafft-Ebing. Într-adevăr, Psychopathia Sexualis a lui Krafft-Ebing, apărută în 1886, oferea o mînă de resurse sinistre, din care drama germană, reprezentînd pe atunci cea mai viguroasă formă de literatură națională „putea să-și extragă materialul.

Teatrul, socotit, împreună cu muzică și opera, drept o distracție germană, a produs, începînd cu anii ’90, o avalanșă de piese cu teză, care aveau ca sursa de inspirație pe Ibsen, introducînd un nou stil al jocului scenic și făcînd noi experimente în arta regizorală. Proclamîndu-se adept al realismului și al naturalismului, die Freie Buhne din Berlin, copiat după Theatre Libre din Paris, și-a deschis porțile, în 1889, eu Strigoii lui Ibsen, urmată de prima piesă a lui Hauptmann, Vor Sonnenaufgang[169]. Teatrele se dezvoltau și se-nmulțeau. Măștile înaltei societăți erau smulse, iar „bestia din om”, obiectivul lui Zola, înfățișată cu entuziasm.

În afară de piesele lui Ibsen, erau reprezentate cruda Domnișoara Julie a lui Strindberg, Puterea întunericului a lui Tolstoi, Therese Raquin a lui Zola, dramele simboliste și neoromantice ale lui Maeterlinck, D’Annunzio și von Hofmannstahl, piesele cu subiect social ale lui Shaw, discipolul lui Ibsen, satirele mondene ale vienezului Arthur Schnitzler și o multitudine de tragedii germane. Societățile teatrale studențești reînviau pe Regele Oedip al lui Sofocle și pe Euripide. Compania modernă de turnee teatrale ducea noile drame în provincie, iar teatrul popular Freie Volksbuhne, urmat de Neue Freie Volksbuhne asociau drama cu socialismul. La München a fost întemeiat în 1895, de către Ernst von Wolzogen, libretistul operei Nevoia de dragoste a lui Strauss, Intimes Theater. Pentru a realiza aceeași atmosferă intimă și pentru piesele experimentale, Reinhardt a fondat, în 1902, Kleines Theater, unde a pus în scenă, în afară de Salomeea, Azilul de noapte al lui Maxim Gorki, piesa care prezenta spectatorilor aspecte îngrozitoare din viața drojdiei societății.

Principalul gen cultivat în teatrul german era tragedia.

Comediile sociale cu sfîrșituri fericite nu erau pe gustul germanilor. Distracția lor se limita la farse, care erau fie penibile, fie triviale. Tragediile lor n-aveau scopul să îndrepte, ca acelea ale lui Ibsen, și nici nu trezeau compătimirea, ca acelea ale lui Cehov, ci se concentrau pînă la obsesie asupra cruzimii omenirii față de om și asupra înclinației spre autodistrugere și moarte. Aproape toate dramele din anii ’90 sau de la începutul anilor 1900 se rezolvau prin asasinate, sinucideri sau printr-o altă formă mai ezoterică de distrugere. În înălțarea la cer a lui Hannele a lui Hauptmann, micuța eroina moare într-un azil de săraci din cauza lipsei de îngrijiri și a prostului tratament; în Clopotul scufundat, soția lui Heinrich se înecă într-un lac, iar el bea o cupă cu otrava; în Rose Bernd, eroina, sedusă și abandonată, își sugruma copilul nou-născut; în Cărăușul Henschel, personajul principal se spînzură după ce-și trădează soția moartă căsătorindu-se cu o tîrfă care îi lasă copilul să moară de foame, iar în Michael Kramer, fiul susceptibil este împins la sinucidere de către un tată autoritar, temă populară în Germania, bogată în asemenea părinți. În Magda lui Sudermann, numai fatalul atac de apoplexie al tatălui îl împiedica să se sinucidă cu un glonț și să-și împuște fiica, care – nu mai e nevoie să o spunem – aștepta un copil din flori, soarta neschimbată a eroinei germane. Un șir nesfîrșit de eroine aflate în această condiție ajung la isterie, dementă, crimă, închisoare, pruncucidere sau sinucidere. În Sfîrșitul Sodomei al lui Sudermann, care modifică intrigă, dar nu și finalul, un tînăr artist desfrînat, corupt de soția unui bancher, își împinge la sinucidere sora vitregă și moare și el.

În sfîrșit, în Deșteptarea primăverii a lui Wedekind, prima lucrare a dramaturgului care urma să-i întreacă pe toți ceilalți, descoperirea sexului de către doi adolescenți produce – prin intrarea în conflict cu lascivitatea adulților – o întreagă catastrofa: eroina de 14 ani, însărcinată, moare, după cîte se pare, din cauza unui avort prost executat, băiatul este dat afară din școală și trimis de către părinți într-o casă de corecție, iar prietenul său, incapabil să mai suporte viața, se sinucide și reapare în scena finală, de un simbolism grosolan, cu capul sub braț, într-un cimitir. În decursul acțiunii, într-o scenă de un autoerotism explicit, un

169 Înainte de răsăritul soarelui.

al treilea băiat face o declarație de dragoste pasionată pozei unei Venere goale, pe care o aruncă apoi pe gaura closetului.

Reprezentată pentru prima dată în 1891, piesa a avut un succes senzațional, iar cartea conținînd textul a ajuns pînă la cea de-a 26-a ediție.

Născut în același an cu Strauss, Wedekind era un scriitor cu talent satanic. Fusese actor, ziarist, agent de publicitate pentru circuri și cîntăreț de balade oribile la Uberbrettl și făcuse pușcărie pentru lezmajestate pe timpul cînd lucrase în redacția lui Simplicisimus. „Am imaginația dezastrului și văd viața feroce și sinistră". Cuvintele acestea îl descriau exact, deși nu erau ale lui, ci ale lui Henry James, care vorbea despre el însuși. Considerată ca o pledoarie în favoarea educației sexuale, Deșteptarea primăverii conținea cel puțin un mesaj social și o trăsătură de milă. Însă în lucrările care au urmat, Wedekind n-a mai văzut nimic altceva decît partea feroce și sinistră a vieții. În același an în care Freud se apropia prudent de descoperirea subconștientului, Wedekind îl intuia prin imaginație și îl despuia de orice învelіș, pentru a-l prezenta ca fiind exclusiv malign. Începînd din 1895, piesele lui de teatru se afunda într-un dezmăț de descrieri ale depravaților și perverșilor, care păreau că n-au alt scop decît să arate că viața este abominabilă. Acțiunea din Spiritul pămîntului și a urmașei acesteia, Cutia Pandorei, se petrece în lumea codoșilor, escrocilor, prostituatelor, șantajiștilor, ucigașilor și călăilor, care o înconjurau pe eroina Lulu, o întruchipare a senzualității heterosexuale și lesbiene.

Aventurile ei se petrec în bordeluri și în alte localuri rău famate, printre acte de seducție, avorturi, sadism, necrofilie și nimfomanie, într-o atmosferă pe care un critic contemporan o numea „un torent de sex spumegînd peste stîncile crestate ale dementei și crimei". Totul era sex, nu în funcția lui primară creatoare, ci în aceea distrugătoare, care produce nu viața, ci moarte. Primul soț al lui Lulu moare de pe urma unui atac de apoplexie, cel de-al doilea, chinuit de perfidia ei, își taie beregata, iar cel de-al treilea, descoperind că-1 înșela cu propriul lui fiu, este ucis de ea. După închisoare, decădere și prostituție, Lulu sfîrșește – așa cum era și logic – înjunghiată de către un Jack Spintecătorul în explozia finală și mortală a acelei forțe erotice pe care Shaw, dramaturgul cu totul diferit de Wedekind, o preamărea pe aceeași vreme ca fiind forța vitală.

Influența atotconvingătoare a lui Nietzsche continua să acționeze. Însă în timp ce Shaw distila din ea, în Om și supraom, o idee filosofică, germanii îl interpretau pe Nietzsche ad litteram. Respingerea moralității convenționale, pe care filosoful german o socotea drept trambulina ce putea ridica omenirea pe o trepta superioară, germanii o înțelegeau drept ordin să se tăvălească în noroi. Sudermann cita cuvintele lui Nietzsche: „Numai în pădurea sălbatică a viciului pot fi cucerite noi domenii ale cunoașterii". Fiindcă domeniul artelor nu însemna cunoaștere, aceeași pădure îi ademenise pe decadenții francezi și pe esteții Angliei spre evoluția terminată brusc prin procesul lui Wilde. Această evoluție, care s-a prelungit și în noul secol, a fost împinsă în Germania spre noi limite și cu un fel de sălbăticie frustrată de către Wedekind. Era un fel de răzvrătire împotriva copleșitorului succes material al țării și exprima sentimentul că ceva nu era în regulă în spatele meselor cu 12 feluri de mîncare, al parăzilor militare și al fanfaronadei cu „sîngele și fierul". Wedekind și cei de teapa lui erau Schwarzseher, niște pesimiști care nu vedeau decît partea neagră din om. În comparație cu starea de spirit predominantă, aceea a puterii sigure de sine și a atitudinii bătăioase, pesimiștii nu reprezentau decît o tendință firavă. Ei sesizau însă simptomele dezastrului, semnul că cetatea era coaptă ca să fie distrusă prin foc, că veneau vremurile lui Nero.

Antenele lui Strauss captau tot ce se afla în pregătire și, de aceea, el a ales fără nici o ezitare Salomeea drept subiect al unei opere, și nu ai unui poem simfonic. Folosind mai multe instrumente decît oricînd, a compus o partitura de o dificultate nemaipomenită și plină de disonante exagerate, în care orchestra se învrăjbește din cînd în cînd cu ea însăși, cîntînd în două tonalități violent antagoniste, ca și cînd, prin înspăimîntarea auzului, ar fi vrut să exprime oroarea subiectului. Instrumentele erau silite să facă față unor noi cerințe, violoncelele trebuiau să atingă tărîmul viorilor, tromboanele să se zbenguie ca flautele, iar timpanele să execute formule ritmice de o complexitate nemaiîntîlnită.

Structura muzicală era uluitoare. Strauss putea scrie pentru voce cu aceeași virtuozitate ca și pentru orchestră, iar rolurile cîntăreților păreau să devină și mai elocvente pe măsură ce drama se afunda în depravare.

Cîntecul din urmă al Salomeei în fața capului despărțit de trup înfioră ascultătorii prin sinistră lui frumusețe, pusă în valoare de cuvintele lui Wilde:

„Ah! De ce nu te-ai uitat la mine, Iokanaan? Dacă m-ai fi văzut, m-ai fi iubit. Sînt însetată de frumusețea ta: sînt flămîndă de trupul tău și nici potopul și nici apele mari nu-mi pot înăbuși patima… Ah! Ți-am sărutat gura, Iokanaan, ți-am sărutat gura".

Fiindcă Berlinul și Viena, ca și Londra dealtfel, refuzaseră să prezinte Salomeea sub cuvîntul că constituia un sacrilegiu, Ernst von Schuch, dirijorul Operei regale din Dresda și marele admirator al lui Strauss, a prezentat-o el la 9 decembrie 1905. Reprezentarea operei într-un singur act, care dura o oră și 40 de minute fără nici o pauză, nu menaja sensibilitatea ascultătorilor. Capul lui Iokanaan, machiat ca să arate paloarea morții și plin de sînge închegat, era expus drept în față, iar cele șapte valuri ale Salomeei erau lepădate ritual unul cîte unul, în timp ce Irod privea cu coada ochiului.

Moartea eroinei sub scuturile soldaților oferea purificarea prin pedeapsă a întregii acțiuni. Spectatorii au reacționat cu un entuziasm nemăsurat, care s-a tradus prin cele 38 de chemări la rampă ale actorilor și compozitorului. La reprezentațiile următoare, date în alte orașe germane, Salomeea a continuat să aibă un succes uriaș, iar Strauss s-a bucurat de mari recompense financiare, care nu se resimțeau cu nimic de pe urma interdicțiilor sau dificultăților provocate de cenzură. La Viena, interdicția a fost menținută din cauza împotrivirii arhiepiscopului, însă la Berlin, în fața obiecțiilor perseverente ale împărătesei, s-a ajuns la un compromis de felul aceluia folosit de către biserică în legătură cu psalmii lui Solomon. Reprezentarea operei a fost permisă cu condiția ca, atunci cînd moare Salomeea, să apară pe cer steaua Betleemului, probabil ca să arate triumful postum al Botezătorului asupra pasiunii nefirești.

Cu toate acestea, kaiserul era amărît. În ciuda afinității sale pentru farsele triviale, practicate, spre marea lor încurcătură, asupra curtenilor săi, vederile lui morale erau mai mult victoriene decît eduardiene, și pe deasupra mai era căsătorit cu o femeie care era un exemplu de respectabilitate burgheză germana. Împărăteasa Augustă, cunoscută ca Dona, era o femeie cinstită și amabilă, care îi dăruise soțului ei șase fii și o fiică, pe care n-o interesa nimic din cele ce se întîmplau în afara familiei și care purta în toate ocaziile mari pălării cu pene, chiar și atunci cînd făcea călătorii de plăcere pe mare. Pălăriile reprezentau preferințele soțului, deoarece cadoul lui de ziua de naștere a împărătesei consta invariabil din 12 asemenea podoabe alese de el, pe care soția lui era obligată să le poarte. Singura amprentă pe care împărăteasa a lăsat-o asupra istoriei este reprezentată de insistențele ei ca soții să doarmă într-un pat dublu de felul celuia în care își ținea bărbatul treaz pînă tîrziu din cauza discuțiilor familiale, ceea ce îl făcea că a doua zi să fie irascibil. Lucrurile au mers atît de departe, încît cancelarul Bülow a propus, pentru binele statului, ca perechea imperială să doarmă în dormitoare separate. Propunerea s-a izbit însă de convingerea împărătesei că un bun soț german și o bună soție germană trebuie să doarmă împreună, astfel că a rămas fără nici un rezultat. Jignită de Nevoia de dragoste, opera anterioară a lui Strauss, a cărei temă, indecent exprimată, se rezuma la necesitatea ca o fecioară să renunțe la virginitate pentru ca să restituie bărbaților dintr-un sat ardoarea, împărateasa aranjase ca prezentarea operei să fie contramandată, cu rezultatul că intendentul Operei regale își dăduse demisia în semn de protest. La rîndul lui, kaiserul pusese să se îndepărteze stema imperială de pe Deutsches Theater atunci cînd, pe la mijlocul anilor ’90, s-a reprezentat acolo piesa Țesătorii a lui Hauptmann în aclamațiile demonstrative ale socialiștilor. De atunci trecuseră însă zece ani, astfel că suprimarea, pe motive morale, a unei opere create de către compozitorul de frunte al Germaniei l-ar fi expus spiritului caustic al lui Kladderadatsch și al altor reviste ireverențioase. Acceptînd totuși compromisul, kaiserul a spus: „îmi pare rău că Strauss a compus Sulomeea. Are să păgubească foarte mult de pe urma ei". Strauss a răspuns că singura paguba pe care a avut-o a fost aceea că i-a dat posibilitatea să-și clădească noua vila de la Garmisch.

În afară Germaniei, unde gusturile erau mai pudice, Salomeea a devenit „focarul de agitație a lumii muzicale”. La New York, un public încordat, cuprins de „presimțiri negre”, care urmau să se adevereasc cu prisosință în curînd, aștepta în ziua de 22 ianuarie 1907, la Metropolitan Opera, ridicarea cortinei. Atunci cînd criticii și-au putut smulge atenția de la descrierea „stării psihopatice literalmente incalificabile în oroarea și anormalitatea ei”, au recunoscut că muzica era minunată, însă deformată prin mijloace care „te scîrbesc și îți distrug nervii”. Tema operei, care nu reprezenta omul, materialul firesc al muzicii, era taxată, după caz, drept „monstruoasă”, „pestilențială”, „intolerabilă și respingătoare”, „infectă, otrăvitoare, sinistră și obsedantă la extrem”. „Patologia ei erotică” era considerată ca nepotrivită pentru „conversația dintre oamenii care se respectă” și dansul „ar trebui s-o oprească pe o femeie occidentală să-l privească". Ridicîndu-se „cu o furie îndreptățită", presa se declara de acord că popularitatea din Germania nu era determinantă pentru America, astfel că, înclinîndu-se în fața furtunii, Metropolitan Operă a retras lucrarea de pe afiș.

Londra n-a încercat să prezinte Salomeea decît după trei ani. La început, autorizația a fost refuzată. Obstacolul a fost însă înfrînt cu ajutorul doamnei Asquith, care l-a invitat pe Beecham, dirijorul de la Covent Garden, să facă o vizită la țară ca să obțină concursul primului ministru. Cîntîndu-i la pian marșul din Tannhaüser, singura bucată muzicală pe care domnul Asquith o cunoștea, asigurîndu-l că a o savura nu era un semn de filistinism și explicîndu-i că Strauss era „cel mai celebru compozitor și, după părerea generală, cel mai mare compozitor în viața”, Beecham i-a căpătat sprijinul.

După consultarea cu lordul șambelan, s-au făcut în text anumite schimbări prin care toate cuvintele exprimînd dorința fizică erau transformate în apeluri la călăuzire spirituală, iar ca o precauțiune suplimentară contra sacrilegiului s-a impus ca aria finală să fie cîntată în fața unei tăvi goale.

Strauss își găsise în Salomeea obiectul căutărilor sale.

Dar unde putea fi aflat un nou Wilde? A apărut totuși unul, și încă cu un subiect care promitea să-l întreacă pe cel din Salomeea. Hugo von Hofmannstahl, tînărul poet și copilul-minune al Vienei, era deja celebru la 26 de ani, în 1900, cînd l-a întîlnit pentru prima dată pe Strauss, cu 10 ani mai vîrstnic ca el. Nepot al unei doamne italiene și al unui evreu convertit la creștinism și înnobilat ca baron, Hofmannstahl întruchipa tendințele cosmopolite ale Vienei.

Cînd și-a citit la 16 ani, ca elev de gimnaziu, prima lui piesa de teatru în versuri în fața lui Arthur Schnitzler, ascultătorul avu impresia că „întîlnise pentru prima dată în viața lui un geniu înnăscut”. Peste doi ani, în 1892, el fermeca Jung Wien, avangarda literară a Vienei, cu două piese de teatru în versuri, Gestern[170] și Der Tod des Tizian[171], iscălite cu pseudonimul „Loris”. Cunoașterea lumii și blazarea rafinată care le caracterizau l-au făcut pe Hermann Bahr, conducătorul tinerilor literați, să presupună că autorul era un diplomat cu titlu de noblețe, în vîrstă de circa 50 de ani. Nu i-a venit să creadă cînd a văzut în fața lui un băiat de 18 ani, „un adolescent straniu…, înflăcărat de cel mai mic stimul, însă numai ca intelect, fiindcă inima îi rămînea de gheață”.

Sclav al pasiunilor sale și om de lume, „dar totuși teribil de trist în precocea lui mondenitate”, Hofmannstahl era întruchiparea unui Werther englez și a unui Dorian Gray vienez. Artist al cuvîntului, ca și Wilde, mînuia germana ca o harpă, iar în 1893, următoarea lui dramă, Tod und der Tor[172], a dovedit că este un poet care-și putea înălța limba maternă la armonia limbii italiene. Atunci cînd vorbele sînt folosite numai de dragul lor, poate că rezultatul este muzical, însă gîndul își pierde limpezimea. În 1905, Hofmannstahl a terminat un eseu asupra lui Wilde care dovedea o strădanie admirabilă, dar involuntară, de a-și întrece maestrul în aplicarea ideii enunțate de titlu: „Cel ce cunoaște puterea dansului vieții nu se teme de moarte. Fiindcă știe că dragostea ucide”. Pentru contemporanii lui, părea a fi „perfecția poetică absolută, care și-a luat o înfățișare”. Ca acolit pentru o vreme al cercului care se ploconea în fața lui Stefan George din

[170] Ieri.
[171] Moartea lui Tizian.
[172] Moartea și nebunul

München, von Hofmannstahl a fost adînc preocupat de simbolul și paradoxurile „sincerității măștilor”, iar ca vienez nu s-a putut sustrage pesimismului care impregna capitala celui mai vechi imperiu al Europei.

La Viena, die Kaiserstadt[173], sediul Congresului care încleiase din bucăți harta Europei după Napoleon, ora bătea înspre crepuscul. Ca centru al unui amestec secular de rase și popoare și al supunerii silite a unor naționalități agitate, capitala Austro-Ungariei avea de rezolvat prea multe probleme politice, care erau prea dificile pentru a li se putea face față, astfel că își îndreptă atenția spre alte preocupări: cultura și gustul pentru artă, flirt, dacă nu iubire, rafinament în comportare mai presus de orice și seriozitate în nimic afară de muzică. Cadența era indolența, starea de spirit flușturatică, iar oamenii înclinau spre hedonism și spre un fatalism apatic. Viena era țara mîncătorilor de lotus și „Capua rațiunii”. În 1905, împăratul avea 75 de ani și reușise să-și mențină legate între ele refractarele lui domenii de-a lungul unei domnii de 57 de ani. Melancolica și hoinara lui împărătească fusese ucisă de cuțitul unui anarhist, iar Curtea lui se retrăsese în puritatea aristocratică a celor 16 armoarii de pe scutul heraldic al fiecărui membru. Era locul în care se putea vedea că ceva se apropie de sfîrșit. Toată lumea știa acest lucru, dar nimeni nu vorbea de el.

Viena privea de sus Berlinul, pe care-l socotea parvenit și grosolan, și își exprima sentimentele prin cîntecul popular:

Es gibt nur eine Kaiserstadt
Es gibt nur ein Wien,
Es gibt nur ein Rîubernest
Und das heisst Berlin.
Exista numai un oraș imperial,
Și acesta-i Viena;
Există numai un cuib de hoți,
Care se cheamă Berlin.

În orașul lui Beethoven, muzica și opera erau la mare cinste, iar omul de pe strada discuta meritele orchestrelor rivale care cîntau la Prater. Arta și artiștii se bucurau de o deosebită prețuire. În materie de politică, de guvernare și de moravuri, Viena era „de o îngăduință amabilă față de orice delăsare…, însă în chestiuni artistice nu există iertare: era în joc onoarea orașului”. Onoarea aceasta era păzită de burghezie și de evreii culți, noii patroni ai artei. Franz Joseph nu citise niciodată vreo carte și avea repulsie pentru muzică.

Nobilimea nu numai că se ținea la distanță de viață artistică și intelectuală, dar se temea de ea și o dezaproba. Membrii ei aveau în schimb cele mai desăvîrșite maniere sociale din Europa.

Cînd Theodore Roosevelt a fost întrebat care fusese tipul de om pe care-l găsise cel mai simpatic în decursul călătoriilor sale prin Europa, el a răspuns: „gentilomul austriac”.

În treburile interne, cel mai puternic sentiment politic era antisemitismul, sincer în fond, însă practicat mai mult din obișnuință decît din sentiment. Principalul antisemit era Karl Luger, frumosul primar cu barba blondă al Vienei, deși atitudinea lui era mai mult oficială decît personală. „Eu hotărăsc cine este evreu”, obișnuia el să spună. Cunoscut ca der schone Karl[174], Luger era omul cel mai popular al orașului, iar funeraliile lui, care au avut loc în 1910, au constituit un eveniment de o deosebită importanță. Totuși, în ciuda acestui dezavantaj, tocmai evreii, care reprezentau 10% din populația Vienei, erau cei ce fertilizau cultura orașului. Jucau un rol proeminent în presă, teatru, muzică, literatură, finanțe, medicină și în justiție. Din rîndurile lor s-au ridicat Gustav Mahler, dirijorul Operei imperiale și compozitorul de frunte al Austriei, precum și Arthur Schnitzler, cea mai fidelă oglindă a Vienei.

De profesiune medic, ca și Cehov, Schnitzler se remarca prin melancolia care forma substratul atitudinii sale ironice și zeflemiste. Cu excepția personajului principal al tragediei Professor Bernhardi, un medic evreu asimilat, însă nu sută la sută, eroii lui Schnitzler erau muieratici, oameni care căutau un sens în dra-

173 Orașul imperial.
174 Carol cel Frumos.

goste, în artă și în viață, dar, așa cum le stă bine vienezilor, cu oarecare indolenţă. Erau fermecători, amabili, deștepți și rafinați, purtători de cuvînt ai spiritului, nestatorniciei, politeței și lipsei de scrupule care caracterizau sufletul vienezului – precum și apatia lui după șase luni de la întoarcerea dintr-o excursie „tristă și destul de plictisitoare" pe care o făcuse în Sicilia împreună cu amanta sa, eroul din Der Weg ins Freie[175] își aduce aminte înainte de despărțirea lor definitivă ca de atunci nu mai făcuse o muncă adevărată, astfel că nu pusese pe hîrtie nici măcar „tînguitorul adagio pe care-1 auzise cîntat de valurile ce se spărgeau pe plajă într-o dimineață vîntoasă la Palermo". Era obsedat de sentimentul „caracterului fantomatic și lipsit de țel al existenței". Discutînd despre o dezbatere aprinsă din Landtag, el răspunde unei întrebări: „Aprinsă? Ei bine, da, în sensul pe care-1 are cuvîntul aprins în Austria.

Aparent, oamenii aveau o atitudine agresivă. În sinea lor însă erau indiferenți".

După prima lui întîlnire cu Strauss, Hofmannstahl i-a trimis o piesă în versuri pentru un balet, pe care o scrisese după ce descoperise „frumusețea dionisiacă" a gesturilor fără cuvinte ale dansului. Fiindcă nu se închina artei pure chiar într-o asemenea măsură încît să nu aprecieze valoarea unei asociații cu Strauss, spera că maestrul îi va pune libretul pe muzică. Însă pe vremea aceea, Strauss era prea ocupat cu Nevoia de dragoste, precum și cu alte proiecte, ca să se mai intereseze și de poetul vienez. Urmărind cărarea dionisiacă, Hofmannstahl începu să facă însemnări în legătură cu subiecte grecești asupra relației dintre supranatural și bestial, asupra „exuberantei falice" și „patologiei și psihologiei criminale" a tragediilor grecești, care erau reluate de teatre pe timpul acela. Scriitorul nu mai găsea în ele puritatea marmoreană a Greciei clasice convenționale, așa cum era cunoscută secolului al XIX-lea, ci viziunea lui Nietzsche despre o Grecie demoniacă, ale cărei păcate, urî și pasiuni pătate de sînge și oprite de legi dăduseră naștere tragediei, prima descriere a impulsului imperios care-1 mîna pe om spre distrugere. Firul tragic central pe care îl dramatizaseră cu toții: Eschil, Sofocle și Euripide, era lanțul de vinovații din neamul lui Atreu, începînd cu sacrificiul Ifigeniei, continuînd cu moartea lui Agamemnon și sfîrșind cu răzbunarea Electrei și a lui Oreste prin actul lor de matricid.

Hofmannstahl a vrut să-i urmeze pe greci, însă Electra lui s-a dovedit a fi mai apropiată de Poe decît de Euripide, mai mult un coșmar plin de oroare gotică decît o dramă a destinului uman.

Indicațiile lui scenice descriu curtea unui palat la apusul soarelui, cînd „pete de lumină roșie care răzbat printre smochini cad ca niște urme de sînge pe pămînt și pe pereți.

Eroina lui o întrece pe Salomeea prin extravaganta cuvintelor cu care își exprima chinul sau dorința, prin pofta nestăvilită și teribilă de a ucide pe Clitemnestra și pe Egist, prin invocarea rănilor larg deschise ale lui Agamemnon, prin imaginile sexuale ale urii, care îi apare ca un mire „cu ochii în fundul capului și cu răsuflarea otrăvită", pe care Electra îl ia în patul ei ca s-o învețe „toate cele ce se fac între bărbat și femeie". Înnebunite de ura dintre ele, mama și fiică se învîrt una în jurul alteia ca doi cîini turbați. Electra este o furie dementă, care hrănește vulturul răzbunării cu propriul ei trup, tîrîndu-se prin pulberea groapei lui Agamemnon la apusul soarelui, ora cînd „urlă după tatăl ei" și aspiră, înconjurată de cîini, duhoarea cadavrului îngropat. Clitemnestra este o mortăciune cu „fața galbenă și umflată" și cu pleoape grele, pe care le ține deschise numai printr-un „efort teribil". Îmbrăcată în purpură și acoperită de bijuterii și talismane, se sprijină pe un baston de fildeș, iar trena îi este purtată de o „ființă galbenă cu obraz de egiptean și care se tîrăște ca un șarpe". Bolnavă de groază, de visuri urîte și de desfrîul de altădată, este obsedată de nevoia de a vărsa sînge și mîna, de aceea, la sacrificiu cirezi de animale cu speranța că, dacă va curge destul sînge, va scăpa de neasemuita groază a coșmarurilor sale. Ceea ce o chinuie nu sînt cuvintele sau suferințele, ci groaza de faptul că sufletul îi este „avid să se ucidă și că fiecare fibră își cheamă moartea".

Te poți descompune ca un cadavru putred?
Și poți să te dezmembrezi fără să fii măcar bolnav?

[175] Drumul spre libertate.

Să te dezintegrezi, treaz fiind, ca un veşmînt mîncat de molii?

Clitemnestra pare a fi o alegorie a Europei, iar piesa apogeul pesimismului, o viziune apocaliptică a dezastrului.

Atunci cînd, furioasă că a fost întreruptă din visurile ei, îi cere Electrei să-i spună cine trebuie să sîngereze şi să moară pentru că ea să poată dormi în sfîrşit, aceasta îi răspunde ţipînd exaltată: „Cine trebuie să sîngereze? Beregata ta!… Iar umbrele şi torţele să te-mpresoare în plasa lor neagră şi roşie".

Piesa a fost pusă în scena la Berlin de către Max Reinhardt, în 1903, la un an după Salomeea. Hofmannstahl îi studia atent posibilităţile. A reuşi ca o lucrare să servească drept libret pentru o operă a lui Strauss însemna pe atunci „a atinge apogeul faimei contemporane" şi, de aceea, îi propuse din nou lui Strauss să folosească Electra pentru următoarea lui lucrare. Deşi propunerea îi surîdea, Strauss ezită din cauza asemănării ei cu Salomeea şi îşi îndreptă privirea spre o temă în legătură cu natura umană împinsă spre extreme groaznice. „Ceea ce-mi doresc cu nerăbdare este ceva cu adevărat frenetic, în genul unui Cezar Borgia sau Savonarola", i-a scris el lui Hofmannstahl în martie 1906.

După o vizită la Haga, de pe urma căreia a rămas obsedat de tabloul „Saul şi David" al lui Rembrandt, i-a propus ca eventual subiect un „Saul exaltat". Apoi, după zece zile, i-a scris din nou, punîndu-i întrebarea neaşteptată: „Ca să mai facem o variaţie, ce-ai zice despre un subiect din revoluţia franceză?" Hofmannstahl, cu drama lui gata scrisă, revenea însă într-una la Electra, care, deşi purta în mod evident amprentele lui Wilde, era totuşi – după cum accentua el în mod stăruitor – foarte diferită de lucrarea poetului englez.

Dornic să colaboreze, a reuşit să-l convingă pe Strauss, care, pînă la urmă, a acceptat-o pe Electra. Între timp, după ce-şi pusese piciorul în tabăra celui mai tare, a compus pentru kaiser cinci marşuri militare pline de imagini strălucitoare, care i-au adus drept răsplată Ordinul Coroanei clasa a IlI-a.

În vreme ce Strauss lucra la Electra, a ajuns de notorietate publică un scandal imens care dezvăluia depravarea ce domnea în lumea sus-pusă. În afacerea Eulenburg erau implicaţi homosexuali din cercul foarte apropiat al kaiserului.

Însă ceea ce aruncă o lumină sinistră asupra Germaniei nu erau atît năravurile nobililor, cît substraturile de vrăjmăşie, intrigă şi de răzbunări personale dezvăluite cu această ocazie.

Cu trei ani mai înainte, Fritz Krupp, şeful firmei, îşi pusese capăt vieţii după ce ziarul socialist Vorwarts îl acuzase de practici homosexuale cu nişte chelneri şi valeţi. De data aceasta, personajul principal era prinţul Philipp Eulenburg, fost ambasador la Viena între anii 1894 şi 1902, un aristocrat afabil şi cult, cel mai vechi şi mai intim prieten al kaiserului, căruia îi cînta la pian cu măiestrie lieduri şi îi dădea sfaturi inteligente. Fiind singurul curtean care exercita o influenţă binefăcătoare asupra kaiserului, Eulenburg era, firesţe obiectul geloziei lui Bülow şi Holstein, fiindcă bănuiau că împăratul vrea să-l facă cancelar. Cel care a iniţiat scandalul a fost Maximilian Harden, temutul şi neînfricatul editor al săptămînalului Die Zukunft, în paginile căruia apărea, după cum se spunea, tot ce era corupt şi tot ce era bun în Germania.

Întreaga afacere avea drept cauză şi mobil înfrîngerea diplomatică a Germaniei la conferinţa de la Algesiras, care a dat naştere la valuri de acuzaţii contra miniştrilor, iar totul a culminat cu înlocuirea vicleanului Holstein. Acesta a dat vina pe Eulenburg, deşi de fapt destituirea lui fusese pusă la cale în secret de către Bülow. Turbînd de dorinţa de a se răzbuna, Holstein, care alcătuise vreme îndelungată dosare cu informaţii culese de poliţia secretă asupra deprinderilor particulare ale asociaţilor săi, şi-a unit puterile cu Harden ca să-l distrugă pe Eulenburg, a cărui influenţa asupra kaiserului era – după părerea lui Harden – pacifică şi deci răufăcătoare. Cu dosarele lui Holstein la dispoziţie, Harden a deschis o campanie plină de insinuări, din care rezultă că trei conţi mai vîrstnici, toţi aghiotanţi ai kaiserului, erau homosexuali, şi care s-a restrîns treptat la prietenia dintre Eulenburg şi contele Kuno von Moltke, poreclit Tutu, „cel mai rafinat dintre generali", comandant al unei brigăzi de cavalerie, precum şi al garnizoanei oraşului Berlin. Kaiserul îşi abandonă imediat prietenii aflaţi în încurcătura şi îl sili pe Moltke să-l dea în judecată pe Harden pentru calomnie, adică să facă exact ceea ce dorea acesta pentru că să-l poată distruge pe Eulenburg. În decursul

celor patru procese, care au durat doi ani, din octombrie 1907 şi pînă în iulie 1909, în faţa publicului uluit au fost etalate dovezile perversiunii, şantajului şi duşmăniilor personale. Martorii – printre care se aflau pungaşi, codoşi şi indivizi înapoiaţi mintal – au vorbit despre „orgiile abjecte" de la regimentul corpului de gardă şi au depus mărturie asupra actelor anormale practicate între Eulenburg şi Moltke cu 20 de ani înainte. Un celebru specialist în stări patologice a intrat în detalii medicale, soţia divorţată şi răzbunătoare a lui Moltke a fost chemată să depună mărturie, cancelarul Bülow a fost acuzat şi el de perversiune de către un cruciat, pe jumătate ţicnit, al drepturilor legale ale homosexualilor, pe care a fost silit să-l dea în judecată. Verdictul primului proces, dat în favoarea lui Harden, a fost anulat la cei de-al doilea proces şi confirmat la cel de-al treilea, la care Eulenburg, bolnav, căzut în dizgraţie şi aflat în stare de arest, a fost adus pe targă. Publicul încerca sentimentul neliniştitor că justiţia era cumpărată. Cititorii lui Die Zukunjt aveau impresia că pretutindeni domnea perversiunea, astfel că prestigiul împăratului şi al curţii scădea într-una. Cam prin aceeaşi vreme, la Viena, arhiducele Ludwig-Viktor, fratele împăratului, cunoscut sub porecla de Luzi-Wuzi, fu implicat şi el într-un scandal cu un masor.

În Anglia, cele trei procese ale lui Oscar Wilde fuseseră declanşate şi terminate într-un interval de două luni, iar societatea îi întorsese spatele şi îl nimicise. În Germania, pe banca acuzării se aflau înseşi instituţiile statale. În mijlocul agitaţiei a intervenit, în luna octombrie 1908, formidabila gafă a kaiserului Wilhelm, care a dat ziarului Daily Telegraph un interviu în legătură cu problemele externe. Opiniile lui, mai indiscrete ca de obicei, a căror publicare Bülow a permis-o din neglijenţă, au stîrnit furie şi ilaritate printre celelalte naţiuni şi i-a făcut pe germani să se întrebe dacă stăpînitorul lor nu se scrîntise cumva la cap. Unii au cerut chiar abdicarea lui. Manevrînd, după părerea lui, cu îndemînare, Bülow a cerut Reichstagului în mod indirect scuze pentru gafa kaiserului, lucru pe care acesta nu i l-a iertat niciodată. Jignit şi indignat, kaiserul s-a retras la moşia prietenului său, prinţul Fürstenberg, unde, în cursul unei serate, contele Hülsen-Haeseler, şeful cabinetului militar, a apărut într-o rochiţă roz de balerină şi gătit cu o ghirlandă de trandafiri, „dansînd admirabil", spre marea distracţie a tuturor. La sfîrşitul dansului a căzut însă mort din cauza insuficientei cardiace de care suferea. Fiindcă pînă la venirea medicilor corpul generalului înţepenise, au trebuit învinse mari greutăţi pentru a putea fi dezbrăcat de costumul de balerină şi reintegrat în decenta uniformă militară. Anul acela nu fusese fericit pentru kaiser. După şase luni a avut cel puţin satisfacţia de a-l sili pe Bülow să demisioneze.

Deteriorarea imaginii castei guvernamentale îi făcea pe membrii ei să se grozăvească mai mult ca oricînd. Pe măsură ce scădea prestigiul kaiserului, simpatiile militarilor extremişti se îndreptau în favoarea prinţului moştenitor, o fiinţă ţanţoşă, căreia linguşitorii îi spuneau că seamănă cu Frederic cel Mare, ceea ce era adevărat dacă era vorba doar de chip. În veşnicul duel dintre monarhul de pe tron şi fiul mai mare, Wilhelm al II-lea şi „micuţul Willy" se simţeau obligaţi să se-ntreacă unul pe altul în grandilocvenţă. „Stau înălţat în strălucitoarea mea armură" şi alte declaraţii similare ale kaiserului datează din vremea aceea. Starea de spirit a acestei naţiuni conştiente de puterea ei era capabilă să absoarbă un volum nelimitat de fanfaronadă. Germanii ştiau că sînt cea mai puternică forţă militară de pe pămînt, cei mai capabili comercianţi şi cei mai activi bancheri. Pătrundeau în toate continentele, îi finanţau pe turci, erau pe cale să construiască o cale ferată care să ducă de la Berlin la Bagdad, cîştigau tot mai mult teren în comerţul cu America Latină, sfidau puterea maritimă a Marii Britanii, iar în domeniul inteligenţei organizau sistematic, pe baza conceptului de Wissenschaft, toate ramurile cunoaşterii umane. Cîrmuirea de către ei trebuia „realizată". Aşa cum scria Brandes în 1909, Nietzsche avea pe timpul acela o „influenţă necontestată" asupra gîndirii concetăţenilor săi. Lucrul ce le lipsea însă şi pe care-1 doreau cu nesaţ era recunoaşterea de către omenire a superiorităţii lor. Atîta vreme cît aceasta recunoaştere le era refuzată, decepţia lor creştea şi odată cu ea dorinţa de a impune recunoaşterea cu sabia. Discuţiile despre război deveniseră ceva curent. Incomozii trimişi ai kaiserului pentru bursa Rhodes şi-au ameninţat la beţie colegii de la Oxford „cu invazia şi cu pedepsirea de către armata germană". În 1912, generalul Bernhardi, principalul teoretician militar al zilei, demonstra necesitatea

viitorului război într-o carte scrisă cu o indiscutabilă autoritate și convingere, intitulată Deutschland und der nachste Krieg[176].

Cealaltă Germanie, aceea a intelectului și a sentimentului, adică Germania liberală, care pierduse partida în 1848 fără să mai încerce vreodată s-o joace, se retrăsese din arenă, mulțumindu-se să disprețuiască militarismul și materialismul și să se ascundă îmbufnată sub cortul valorilor spirituale superioare. Reprezentanții ei făceau parte din casta profesorilor, clericilor, medicilor și avocaților, care se considerau pe ei înșiși drept die Geistaristokratie[177], superioară bogaților vulgari, nobililor vulgari și maselor vulgare. Indiferenți față de problemele sociale și neangajîndu-se în politică, se mulțumeau cu un liberalism de salon care nu intra în nici o luptă și se manifesta prin opoziția abstractă față de regim, prin disprețul față de Kaiser și prin caricaturile antimilitariste din Simplicissimus. Ei erau personificați de către profesorul de filosofie Georg Simmel, ale cărui prelegeri, ținute într-o încăpere ce dădea înspre Unter den Linden, coincideau cu ora schimbării gărzii. La primul sunet scos de fanfara militară, profesorul Simmel se oprea brusc din vorbă și stătea nemișcat, „într-o atitudine de dezgust arogant și de suferință stoică, pînă cînd muzica barbară înceta pentru că de-abia după aceea să-și reia prelegerea.

În 1910, la sărbătorirea centenarului Universității din Berlin, cele două Germanii s-au întîlnit atunci cînd comunitatea academică s-a trezit invadată de monarhul ei cu mustăți fioroase, îmbrăcat în cuirasa aurită a corpului de gardă și purtînd pe cap coiful cu vultur aurit, urmat fiind de o suită în uniforme magnifice și anunțat la intrare de rafalele teribile ale unei fanfare de tromboane. Satisfăcuți că împăratul „arată mai rău chiar decît în caricaturile lui", privitorii s-au consolat cu gîndul că sălile lor de curs nu vor mai fi tulburate de asemenea prezențe inoportune decît peste o altă sută de ani.

Strauss a terminat partitura operei Electra în septembrie 1908, fiecare pagină fiindu-i smulsă de editori pe măsură ce o termina. Anticipînd șansele unui nou succes de scandal, editorii i-au plătit pentru Electra 113000 de mărci, aproape de două ori suma de 64000 de mărci plătită pentru Salomeea, făcînd astfel ca venitul lui Strauss de pe urma muzicii să se ridice în 1908 la 250000 de mărci. Setea de senzație a publicului german devenise o obișnuință, astfel că patru orașe concurau acum pentru onoarea de a prezenta premieră.

Recunoscător lui Schuch, Strauss a preferat Dresda, care, pentru a onora împrejurarea, a programat un festival Strauss ce includea cîte o reprezentație cu Salomeea, Nevoia de dragoste și Sinfonia Domestică și două cu Electra, adică cinci seri la rînd cu muzică de Strauss.

Repetițiile cu noua opera se desfășurau într-o atmosferă de vacarm: totul era mai mare, mai zgomotos și mai violent decît ar fi fost natural să fie. Partitura cerea cea mai mare orchestra ce fusese formată vreodată: 62 de instrumete de coarde, printre care 8 basuri continue, 45 de instrumente de suflat, inclusiv 6 trompete bas și o tubă, precum și șase pînă la opt timpane și o tobă mare, adică un total de aproape 120 de instrumente. Opera era prezentată într-un singur act, care dura două ore fără nici o pauză, iar Electra trebuia să rămînă pe scenă în tot acest timp. Rolul ei era mai lung decît acela al Brunhildei din întregul Inel al Nibelungilor, iar intervalele vocale pe care i le impunea partitura erau considerate „de necîntat". Rolul Clitemnestrei era creat de doamna Schumann-Heink, care, găsindu-1 „atît de oribil încît era cît pe ce să mă omoare", nu 1-a mai cîntat niciodată. În locurile în care 1 se cerea să cînte mai tare decît orchestra aflată la fortissimo, Strauss, care ascultă dintr-un fotoliu de orchestă, striga pe deasupra vuietelor și bubuiturilor: „Mai tare, mai tare, vă spun! Se mai aude vocea lui Heink!"

Pentru aceasta dramă legendară, petrecută în anul 1500 î.e.n., Strauss dorea ca totul să fie „exact și realist" și insistă, de aceea, ca la sacrificiul Clitemnestrei să se aducă pe scenă oi și tauri adevărați. „Gott im Himmel![178], Strauss, ești nebun? – urlă înspăimîntat regizorul. – Gîndește-te la cheltuieli! Și la pericol! Ce-

176 Germania și războiul următor.
177 Aristocrația spiritului.
178 Sfinte Dumnezeule!

au să facă atunci cînd va începe muzica d-tale turbată?" Aveau să se învălmășească, să se repeadă în orchestră, să-i omoare pe muzicanți sau chiar să distrugă instrumente valoroase. Strauss s-a dovedit însă de neclintit.

A fost chemat și von Schuch ca să protesteze și el. Abia după o ceartă teribilă, Strauss a putut fi convins să renunțe la tauri și să se mulțumească numai cu oile. Tot atît de realist și în muzică, compozitorul a eliminat practic orice rol vorbit din textul lui von Hofmannstahl. Clinchetul brațărilor Clitemnestrei este redat de instrumentele de percuție; atunci cînd Crisotemis vorbește de noaptea furtunoasă, în orchestră se dezlănțuie vijelia; cînd animalele sînt mînate la sacrificiu, zgomotul copitelor îl face pe ascultător să caute să se ferească din cale, iar cînd este descrisă balta alunecoasă de sînge, orchestra îi înfățișează imaginea. Stăpînirea mijloacelor tehnice de către compozitor părea supraomenească, iar felul în care încalcă legile muzicii era mai îndrăzneț ca niciodată.

Așa cum a spus el, „am mers pînă la limitele extreme ale armoniei, polifoniei psihice și capacității receptive a organelor auditive din zilele noastre".

În seara premierei, la 25 ianuarie 1909, în sală se adunașe un auditoriu internațional care cuprindea directori de operă din toate țările de pe continent, precum și – după cele spuse de un reporter copleșit, probabil, de importanta evenimentului – „200 de critici distinși". „Toată Europa este aici", i-a spus mîndru lui Hermann Bahr, venit de la Viena, portarul hotelului.

Fără uvertura sau preludiu, cortina se ridică atunci cînd orchestra intonează – cu un bubuit de tunet semănînd cu acela produs de ciocanul destinului care izbea în marea poartă a leilor din Micena – tema lui Agamemnon. Nici o operă nu avusese pînă atunci un început atît de uluitor. Cînd după două ore de violență demoniacă se lăsa cortină, ascultătorii rămaseră timp de cîte va clipe într-o tăcere încremenită, pînă ce admiratorii lui Strauss își revenire și începură să aplaude. Un grup de adversari încerca să huiduiască, însă majoritatea ascultătorilor erau prea intimidați pentru ca să mai poată reacționa, astfel că galeria plătită învinse, reușind să stoarcă cîteva chemări la rampă și, pînă la urmă, chiar aclamații pentru compozitor.

Brutalitatea libretului și ultrajele aduse formei muzicale provocară controversele obișnuite. Pentru unii, muzica Electrei nu mai era muzică. „Într-adevăr, mulți oameni serioși îl considera pe Richard Strauss nebun", scria un ascultător încremenit de cele văzute. Însă la cea de-a doua reprezentație, precum și la reprezentațiile următoare, care au avut loc la Berlin, München și Frankfurt, într-un interval de patru săptămîni de la premieră, măiestria partiturii lui Strauss în exprimarea groazei și iminentei oribilei fapte pînă cînd se ajungea la omorul final nu mai putea fi negată de nimeni.

Ascultînd-o, Hermann Bahr avea sentimentul că muzica exprimă ceva sinistru în legătură cu actualitatea, mîndria născută dintr-o putere nemărginită, o nesocotire a ordinii, „ademenită să se-ntoarcă-n haos", iar la Crisotemis arzătoarea dorința de sinceritate și liniște. Deși adînc tulburat, recunoștea că petrecuse o „seară minunată" și se întorcea la Viena emoționat și înălțat sufletește. Tocmai lucrul acesta îl recomandase și Nietzsche.

Atunci cînd, după un an, Electra a ajuns la Londra, adică în februarie 1910, ea era deja celebră, iar războiul muzicienilor se dezlănțuise cu mult înainte ca o singură notă a operei să fi fost auzită acolo. Două reprezentații au fost dirijate de compozitor cu un onorariu de 200 de lire sterline pe seară.

Criticul lui Daily Mail a fost frapat de sobrietatea gesturilor sale. „Bărbat înalt și palid, cu fruntea netedă", ai cărui ochi albaștri ca oțelul îi săgetau din cînd în cînd pe cîntăreți și muzicieni, Strauss dirija cu capul nemișcat și cu coatele ca țintuite de corp. „Părea un matematician scriind îndemînatic pe tablă neagră, cu o supremă cunoaștere, o formulă". După reprezentație, The Times își exprima părerea că lucrarea era „neîntrecută ca urîțenie pură în întregul domeniu al operei", în timp ce Daily Telegraph declara că la „Covent Garden nu s-a mai văzut niciodată o asemenea manifestare de entuziasm dezlănțuit". Înteținea polemicii a făcut că cererile de bilete să crească, astfel ca Reecham s-a văzut obligat să prelungească stagiunea. Din punctul lui de vedere, reprezentarea Electrei era „cel mai discutat eveniment al anului", dacă se excepta

moartea regelui Eduard al VII-lea, survenită cîteva luni mai tîrziu. Adevărul era ca pe timpul acela opera nu mai putea fi auzită în afară Germaniei fără să trezească rezonante politice. Crezînd că răspunzătoare de atacurile împotriva Electrei era isteria antigermină, George Bernard Shaw înclină dintr-o dată spre cealaltă extremă. Într-un articol publicat în The Nation afirma că, „dacă răspunsul pe care l-am dat odată nătărăilor şi agenţilor de schimb care încearcă să ne împingă la un război cu Germania se rezumă la un singur cuvînt – Beethoven, le-aş opune astăzi, cu aceeaşi siguranţă, persoana lui Strauss". Numea Electra „cea mai înaltă realizare a celei mai înalte arte", iar reprezentarea ei „un moment remarcabil în istoria artei din Anglia, care poate că nu se va mai repetă în vremea noastră".

Strauss recunoştea că, în ceea ce priveşte stilul muzical al Salomeei şi al Electrei, împinsese lucrurile la extrem. Şi atunci, pe neaşteptate, aşa cum făcuse şi după O viaţă de erou, sătul de genul grandios, se hotărî să ofere publicului, pentru variaţie, o operă comică în stilul Nunţii lui Figaro a lui Mozart, numai aşa, ca să demonstreze că Strauss putea face orice. Solicitat să scrie libretul, Hofmannstahl se declară de acord şi, la începutul anului 1909, se apucă de lucru, schiţînd un scenariu „în întregime original", amplasat în Viena secolului al XVIII-lea şi „plin de situaţii şi personaje burleşti", care permiteau să se introducă în partitură melodii lirice şi cuvinte de haz. La primirea uverturii, Strauss a găsit-o delicioasă şi a răspuns: „Are să se suprapună pe muzică ca uleiul pe untul topit". Colaborînd prin corespondenţă în decursul anului 1909 şi în prima jumătate a lui 1910, libretistul şi compozitorul creară o operă nouă, al cărei nume avea să fie Cavalerul rozelor.

Rolul principal al adolescentului urma să fie cîntat de o femeie îmbrăcată în haine bărbăteşti. Asemenea Hosenrollen[179] reprezentau o practică pe care o folosise şi Mozart pentru rolul lui Cherubino, însă felul în care Hofmannstahl şi Strauss concepeau rolul lui Octavian era oarecum diferit, fiindcă implica intenţia de a zgîndări simţurile. Preludiul operei lui Strauss descrie, cu realismul lui caracteristic, plăcerile dragostei trupeşti, iar cortina se ridică arătînd-o pe mareşală în pat cu tînărul ei amant, astfel că descoperirea că amîndoi erau femei nu putea să nu producă în sufletul spectatorilor o senzaţie particulară, despre care autorii îşi dădeau perfect de bine seama. La origine, ideea a fost a lui Hofmannstahl. Mai tîrziu, Strauss a pretins că procedeul era necesar fiindcă nici un bărbat suficient de tînăr ca să cînte rolul lui Octavian n-ar fi avut experienţa necesară pentru a fi şi un actor desăvîrşit. „în afară de această – a adăugat el cu mai multă sinceritate –a scrie partitura pentru trei soprane însemna pentru mine să fac faţa unei adevărate sfidări". Şi el i-a făcut faţă, în special cînd în ultimul act cele trei cîntăreţe cîntă împreună o melodie încîntătoare. În Electra, rolurile bărbăteşti erau de puţină importanţă, iar în Cavalerul rozelor principalul rol bărbătesc era acela al unui desfrînat necioplit, care era cînd dezagreabil, cînd ridicul. Baronul Ochs reprezenta concepţia germană despre comic. Aşa cum i-a scris Strauss lui Hofmannstahl, pe vremea cînd opera era în lucru, el socotea că era nevoie „de o situaţie cu adevărat comică, fiindcă deocamdată totul amuza doar fără să fie comic". Dorea ca spectatorii să rîdă: „Să rîdă, nu numai să zîmbească sau să chicotească".

Inevitabilele animale îşi făceau şi ele apariţia sub forma unui cîine, a unei maimuţe şi a unui papagal. Cerîndu-i lui Hofmannstahl o scenă de dragoste între Sofia şi Octavian, pentru care să poată scrie un duet „mult mai pasionant…, fiindcă aşa cum se prezintă acum este prea pasiv, prea afectat şi timid", libretistul i-a răspuns, prost dispus, ca cele două fete „n-au nimic din caracterul Walchiriilor sau al lui Tristan şi al Isoldei" şi că dorea să evite cu orice preţ ca ele să „izbucnească în ţipete: erotice de tip wagnerian". Răspunsul era lipsit de tact şi arăta că între compozitor şi libretist exista o nepotrivire de temperament.

De fapt, în operă putea fi găsit un dram din Tristan şi Isolda, fără să mai vorbim de unele împrumuturi din Mozart şi chiar din Johann Strauss. Drept un anacronism plăcut putea fi socotit faptul că tema principală a operei era valsul vienez, necunoscut încă în secolul al XVIII-lea.

În aprilie 1910, întreaga partitura a actului doi se afla sub tipar, chiar înainte ca Strauss să fi primit libretul pentru actul trei. Încurcăturile prin care trece baronul s-au dovedit a fi fost adaptate de către von

[179] Roluri masculine jucate de actriţe.

Hofmannstahl după Nevestele vesele din Windsor, numai că, spre deosebire de Falstaff, baronul Ochs era extrem de antipatic. Către sfîrşitul verii, opera era terminată, iar la 26 ianuarie 1911, la doi ani după Electra, Cavalerul rozelor a fost prezentat în premieră la Dresda, pentru că după aceea să nu mai părăsească decît foarte rar scena teatrelor. Compozitorul şi libretistul îi dăduseră toată strălucirea supracivilizatei Viene. Opera scînteia, ca şi trandafirul de argint care îi era simbolul. În partitura ei erau acumulate toate resursele, toată ingeniozitatea şi toată îndrăzneala lui Strauss, precum şi dualitatea lui. Capacitatea lui superioară de expresivitate muzicală fusese în stare să redea forfoteala unei recepţii din secolul al XVIII-lea, delicioasa descoperire a dragostei juvenile, teroarea comică a duelului şi suava melancolie a renunţării mareşalei, făcînd, în acelaşi timp, loc glumelor obscene şi umorului grosolan. Strauss dăruise lumii un trandafir de argint frumos, strălucitor, dar plin de pete.

În anul 1911, Strauss se afla pe piscul lumii muzicale şi era cel mai faimos compozitor în viaţă, „unul dintre aceia fără de care nu ne putem închipui viaţa noastră spirituală", după cum scria Richard Specht, biograful muzicienilor. Deşi imediat după Cavalerul rozelor se apucase, împreună cu Hofmannstahl, să creeze o nouă operă, Ariadna în Naxos, Strauss îşi atinsese propria lui culme, iar ramura de palmier începea să treacă în mîna altora.

În 1908, la Paris, trupa rusească de balet a lui Serghei Diaghilev a apărut ca o magnifică pasăre tropicală în faţa ochilor uimiţi ai lumii occidentale. Stagiunea ei a fost un triumf al splendorii exotice cu tresăriri sălbatice, o alta „strălucire de fulgere dinspre Nord". În locul rutinei obosite a baletului clasic, baletul rus aducea perfecţiunea proaspătă a muzicii scrise de compozitori ruşi contemporani, librete noi, o coregrafie inventivă, precum şi montări moderne şi scînteietoare, iar totul era asamblat ca o casetă de bijuterii care să-şi arunce razele asupra dansului viril şi superb.

Vedeta era primul balerin, care nu mai avea doar rolul de simplu porteur[180], pus să ridice-n sus dansatoarele, ci acela al unei furtuni, care aducea cu sine vitalitate şi ardoare cînd îşi făcea impetuos intrarea pe scenă. Mai presus de toţi ceilalţi balerini era unul singur, Vaslav Nijinski. Atunci cînd intră cu o săritură uimitoare, părînd că se opreşte aproape în aer, spectatorii aveau senzaţia perfecţiunii şi îşi dădeau seama că aveau în faţa lor pe cel mai mare dansator „plutitor" care existase vreodată. Era un înger, un geniu şi un Apollo al mişcării. Pusese stăpînire pe toate inimile, iar întregul ansamblu cucerise Parisul. Aceia care aveau patima baletului preziceau prăbuşirea operei. „Era ca şi cînd în cea de-a şaptea zi se adăugase ceva nou în creaţia lumii", scria contesa de Noailles.

În arte, noi mişcări erupeau pretutindeni – La Salonul de toamnă din 1905 şi 1906, les Fauves[181], conduşi de Matisse, îşi etalau în culori răzvrătite şi în linii deformate crezul lor că pot picta independent de natură. În anii 1907 şi 1908, Picasso şi Braque, socotind că descoperă realitatea esenţială în formele geometrice, creau cubismul, în termenii acestui curent, Leger, urmat de un cortegiu de alţi artişti, glorifica maşina. În Germania, noua idee se manifesta în şcoala expresioniştilor, care căutau să obţină impactul emotiv prin exagerarea şi deformarea formelor naturale. Doi americani spărgeau vechile tipare: Frank Lloyd Wright, care, în ţară la el, revoluţiona arhitectura, şi Isadora Duncan, care, în turneele ei europene, întreprinse din 1904 pînă în 1908, introducea în dans emoţia.

Pledind în favoarea meşteşugului sau, dar enunţînd în acelaşi timp un nou ţel pentru toate artele, Rodin spunea: „Sculptura clasică urmarea logică corpului omenesc. Eu îi caut psihologia". Căutînd-o şi el, Marcel Proust s-a închis în 1906 într-o încăpere capitonată cu plută pentru ca să se apuce să scrie A la recherche du temp perdu[182]. La rîndul lui, Thomas Mann se consacra aceleiaşi căutări în Der Tod in Venedig[183]. În Bloomsbury, Lytton Strachey pregătea o nouă formă de biografie, iar Teatrul de artă din Moscova demonstra un nou fel de joc de scenă. Renaşterea irlandeză înflorea prin Yeats şi în special prin J. M. Synge, care în

180 Purtător.
181 Pictori din secolul al XX-lea adepţi ai curentului pentru culoare.
182 În căutarea timpului pierdut
183 Moartea la Veneţia.

Riders to the Sea[184]. Și în The Playboy of the Western World[185] s-a dovedit a fi singurul scriitor de limba engleză de la Shakespeare încoace capabil să creeze tragedii și comedii la fel de rafinate. Epoca vibra în căutarea de noi forme și de noi tărîmuri. Zborul din 25 iulie 1909 al lui Bleriot peste Canalul Mînecii, care confirmă năzuințele fraților Wright, părea să marcheze începutul dispariției frontierelor, iar toată lumea din Europa socotea că triumful lui exprima „un elan al sentimentelor, nu mai puțin minunat decît acela al aeroplanelor".

Toată înfrigurarea și fecunditatea momentului păreau captate de Baletul rus. Faptul că venea din Rusia imperială, considerată barbară și căzută în decrepitudine, părea tot atît de surprinzător că și apelul la dezarmare al țarului. Marele interes față de tot ce era rusesc, stîrnit de alianță franco-rusă și de Expoziția Internațională din 1900, i-a inspirat întreprinzătorului Diaghilev ideea să aducă în 1906 o expoziție de artă rusească la Paris. Picturile și sculpturile, icoanele, veșmintele preoțești din brocart și minunățiile ornate cu juvaeruri lucrate de Faberge, împrumutate de colecțiile imperiale sau particulare, precum și de către muzee, umpleau douăsprezece încăperi. Patronajul expoziției era asigurat de marele duce Vladimir, de ambasadorul rus Izvolski și de către doamna Greffulhe. În anul următor, Diaghilev a adus în Franța muzica rusească, pe care a prezentat-o într-o serie de concerte uimitoare, în care Rimski-Korsakov și-a dirijat propriile lui lucrări, Rahmaninov și-a cîntat concertul pentru pian, Josef Hofmann a executat un concert de Scriabin, iar magnificul bas Șaliapin a cîntat bucăți din Cneazul Igor de Borodin și din Boris Godunov de Musorgski. Încurajat de primirea entuziastă de care se bucurase, Diaghilev și-a pus în gînd să obțină un triumf și mai mare, organizînd o stagiune de balet și operă rusească. Baletul imperial și-a oferit pe cei mai de seamă artiști: Ana Pavlova, Nijinski, Adolf Bolm și Tamara Karsavina, precum și pe coregraful Mihail Fokin.

Pentru decoruri și costume, Diaghilev a obținut sprijinul talentului uluitor și barbar al lui Leon Bakst, ajutat de pictori excepționali ca Sudeikin, Roerich, Alexandre Benois și alții.

Senzația primei stagiuni a fost Cleopatra a cărei muzică era un amestec de lucrări create de cel puțin cinci compozitori ruși. Nici temele rusești, amestecate cu motive egiptene și persane și nici măcar fermecătoarea împărătească de pe Nil n-ar fi putut rivaliza cu răpitoarea frumusețe a chipului și staturii Idei Rubinstein, purtată pe o lectică înconjurată de bacanala învolburată a valurilor și petalelor de trandafir, concepută în așa fel încît să ascundă faptul că artistă era de-abia începătoare în ale dansului. Parisul găsi că artista este „aproape prea frumoasă, ca un parfum prea puternic".

În cei șase ani care au urmat, Baletul rus a revenit cu regularitate la Paris, prezentînd de fiecare dată montări noi și exuberanțe, care revoluționau coregrafia și arta regizorală.

Muzica era onorată cu o orchestră completă, avînd ca dirijor pe Pierre Monteux. Pe lîngă Cneazul Igor și Boris Godunov, au fost introduse în repertoriu și alte opere: Hovanșcina a lui Musorgski,. Sadko și Ivan cel Groaznic ale lui Rimski-Korsakov. Mai tîrziu, Pavlova a părăsit trupa lui Diaghilev, însă în 1909, în Silfidele, ea părea că este pentru dans „ceea ce Racine fusese pentru poezie", în timp ce Karsavina reprezenta „îmbinarea desăvîrșită a tradiției clasice și a măiestriei revoluționare". Pentru muzica acestui balet au fost orchestrate două compoziții pentru pian ale lui Chopin, Nocturne și Valse Briliante, de către Igor Stravinski, un discipol în vîrstă de 26 de ani al lui Rimski-Korsakov, pe care Diaghilev l-a angajat după ce a auzit prima lui lucrare orchestrală, executată la Petersburg în 1908. În contrast cu delicatețea clasică a Silfidelor, Fokin a montat sălbaticele dansuri polovțiene din Cneazul Igor, folosind motive tătaro-mongole, care răzbăteau ca un ecou în muzică, precum și o hoardă frenetică de dansatori asiatici, care se profilau pe fundalul cenușiu și roșu al corturilor scunde și cu vîrful rotund și al coloanelor de fum ce se ridicau și se desfășurau spre orizontul infinit al stepei.

Emoția, de mult absentă în balet, era comunicată prin montările voluptoase și senzuale, precum și prin culorile amețitoare ale lui Bakst. Scena era ocupată rînd pe rînd de hurii din haremul sultanului din Nopțile

184 Cavalcada la mare.
185 Năzdravanul Occidentului.

arabe, de bacante copiate parcă de pe un vas grecesc, de boieri ruşi încălţaţi cu cizme, de arlechini şi colombine din Commedia dell'arte, de fiinţe ale pădurilor înveşmîntate în maro-purpuriu, în verde şi în auriu, culori care sugerau „frumuseţea scînteietoare a pitonilor pestriţi", precum şi de jucători de tenis în costume moderne. Bakst l-a inspirat pe Paul Poiret şi a influenţat moda feminină pe o durată de cinci ani. În timp ce pregătea împreună cu colaboratorii săi punerea în scenă a Şeherezadei lui Rimski-Korsakov, Bakst, omul cu părul roşu şi îmbrăcat în haine elegante şi parfumate, se urcă pe un scaun şi explică cu accentul său gutural şi cu gesturi clare felul cum garda sultanului trebuia să-i taie pe toţi în bucăţi: „pe toţi, pe femeile lui şi pe toţi amanţii lor negri!". Pentru Şeherezada a conceput o montare care să sugereze „destrăbălarea şi cruzimea groaznică", idee pe care Fokin a tradus-o cu entuziasm într-un dans de sclavi negri care, după ce sînt eliberaţi din cuştile lor aurite de către eunucii convinşi de soţiile sultanului, se aruncă asupra haremului docil într-un dans orgiac. Pentru Tamara, regina Caucazului, un fel de Cleopatră a la russe, Bakst a construit un castel medieval înălţîndu-se deasupra unui rîu, în ale cărui ape amanţii respinşi cădeau ca să-şi găsească sfîrşitul. În diferitele ei roluri de seducătoare, Karsavina, delicată că o floare, exprima viciul „cu foarte multă verosimilitate", după cum spuneau criticii.

În 1908, la moartea lui Rimski, Stravinski a compus un Cîntec funebru pentru concertul comemorativ dat la Petersburg. Deosebit de impresionat, Diaghilev i-a cerut să scrie muzica pentru un balet bazat pe basmul rusesc al prinţului Ivan şi al Păsării de Foc. Petrecîndu-se într-o pădure în care dorm vrăjite de către un mag răutăcios douăsprezece prinţese, basmul i-a inspirat compozitorului o partitura plină de fantezie, cu ritmuri eterogene, melodii graţioase şi un straniu şi electrizant dans al demonilor. Cu Bolm în rolul prinţului şi cu Karsavina în acela al Păsării de Foc, baletul a fost reprezentat la Paris în luna iunie a anului 1910, fiind prima lucrare mare a lui Stravinski admirată în afară graniţelor Rusiei. După reprezentaţie, Debussy s-a repezit în culise ca să-l îmbrăţişeze. Spectatorii erau încîntaţi că puteau preţui o muzică care era contemporană, fără să fie neplăcută, iar Diaghilev a primit felicitări din toate părţile. Aproape imediat, el comandă un alt balet pentru stagiunea următoare. Ascultîndu-1 pe Stravinski în timp ce-i cînta o piesă pentru pian şi orchestră deja scrisă, care istorisea aventurile lui Petruşka, „păpuşă nemuritoare şi nefericită, eroul tuturor bîlciurilor din toate ţările", Diaghilev a rămas încîntat. Au elaborat împreună scenele baletului: petrecerea populară din piaţa publică, gloatele şi dughenele, scamatorul cu şiretlicurile lui, ţiganii cu ursul dresat, teatrul neînsufleţit ale cărui păpuşi prind viaţă, dragostea himerică a lui Petruşka pentru dansatoare şi uciderea lui de către rivalul său, maurul.

Petruşka era o muzică plină de vigoare şi de vitalitate, apropiată de sufletul poporului rus, în care răsunau melodii populare, ecouri de flaşnetă, plină de umor şi de o tristeţe sfîşietoare. Urmînd tradiţia moştenită de la „grupul celor cinci" muzicieni ruşi, mai degrabă decît tradiţia germană, Stravinski, ca şi Strauss, nu dădea importanţă dezvoltării temelor. Aproape în opoziţie cu natura muzicii, care trăieşte din dezvoltare şi repetiţie, Stravinski era concis şi direct, ţintind – după cum spunea el – spre o „exprimare sinceră în forma ei cea mai simplă. Singurul lucru esenţial este să simţi şi să-ţi exprimi sentimentele".

Din acest punct de vedere, Petruşka s-a dovedit a fi o reuşită, iar Parisul a confirmat ceea ce îmbrăţişarea lui Debussy recunoscuse: apariţia unui mare şi original compozitor. În rolul lui de păpuşă, Nijinski a frînt inima spectatorilor. Azvîrlit de stăpînul lui într-o cutie neagră, alergînd de colo-colo în timp ce-şi flutura braţele ţepene-n aer, patetic în dragoste şi ieşit din minţi de gelozie, evoluţia lui a fost un triumf venit tocmai la timp pentru stagiunea de la Londra.

Anglia a salutat Baletul rus cu o înflăcărare egală cu aceea a Franţei. În vara anului 1911, atunci cînd a fost încoronat regele George al V-lea, „era pasionant să fii în viaţă". Căldura bătea recorduri, festivităţile îşi atingeau punctul culminant, aeroplanele aterizau pe pajiştile de la ţară, toată lumea era aţîţata de înfiorarea zborului, însă Baletul rus „a depăşit totul". El reîncadra dansul în „noblеţea lui primară", scria Ellen Terry. Era o revelaţie a armoniei artelor. Înalta societate, intelectualii şi toţi cei care aveau pretenţia că sînt oameni de gust se îndreptau cu grămada „seara de seară, hipnotizaţi parcă", spre Covent Garden. Nijinski îi fermeca

pe toți cei ce veneau: ca păpușă neîndemînatică, ca sclavul negru în pantaloni argintii din Șeherezada, ca Pierrot alungînd, pe muzică de Schumann, dansatorii îmbrăcați în fluturi din grădina iluminată cu lumînări, ca zeul albastru înălțîndu-se din floarea de lotus de pe lacul chinezesc în sunetele muzicii compuse de Reynaldo Hahn, prietenul lui Proust, sau – îmbrăcat într-un costum de petale – ca spiritul trandafirului ieșind pe fereastra printr-un salt ce făcea oamenii să spună că elementul lui era aerul. Deși nu vorbea englezește și cunoștea doar cîteva vorbe franțuzești, era un invitat favorit – tăcut, dar zîmbitor – la dineuri.

Stimulat de triumf, ca și Strauss, să prezinte publicului noi lucruri senzaționale, Diaghilev reuși în stagiunea anului 1912 să scandalizeze Parisul. A prezentat doua balete noi pe muzica de compozitori francezi, Daphnis și Chloe al lui Maurice Ravel, scris special pentru aceasta împrejurare și care a fost considerat de Stravinski „una din cele mai frumoase lucrări scrise de un compozitor francez", precum și După-amiaza unui faun al lui Debussy, lucrare cunoscută, dar care a provocat scandal din motive ce nu aveau nici o legătură cu muzica. În rolul faunului evolua Nijinski, îmbrăcat într-un tricou strîns lipit de corp și colorat ca o piele de tigru, cu codiță la spate și purtînd pe cap o perucă cu cîrlionți mărunți, făcuți din fir de aur, precum și două cornițe răsucite. În balet, care dura 12 minute, artistul urmărea nimfele îmbrăcate în veșminte grecești și, atunci cînd ultima îi scăpă din mînă, lăsînd în urma voalul, Nijinski se prăbușea pe el de parcă ar fi vrut să-l iubească. În cazul acesta, coregrafia aparținea lui Nijinski. Cortină a căzut în mijlocul huiduielilor, fluierăturilor și injuriilor amestecate cu strigăte de „epatant!" și „bis-bis!" îndatoritoare, trupa dansă din nou baletul, în mijlocul unui „haos de nedescris". A doua zi, Gaston Calmette, editorul lui Figaro, publică pe prima pagină un articol de fond semnat de el și intitulat Un faux pas[186], în care atacă vehement „extraordinara exhibiție de bestialitate erotică și de gesturi indecente" și cerea suprimarea acestei părți la reprezentațiile următoare. Dîndu-și acordul, însă cu mai puțină supărare, Le Gaulois socotea gestul final „de trop"[187] în timp ce Le Temps exprima cu obișnuita lui demnitate „nemulțumirea justificată" a francezilor față de această „întîmplare regretabilă". Imediat s-a răspîndit știrea că, la cererea lui Calmette, prefectul poliției dăduse o decizie prin care interzicea reprezentarea baletului. În cluburi, saloane, cafenele și pe culoarele Camerei Deputaților nu se mai vorbea decît de Nijinski. Parisul se împărți din nou în două tabere, iar iritabilul ambasador rus, domnul Izvolski, își exprimă dorința să știe dacă Le Figaro atăca alianța franco-rusă. A două zi, Le Matin publică o scrisoare a lui Rodin prin care îl laudă pe Nijinski pentru că restituia dansului „libertatea instinctului și a emoției umane". Controversa se dezlănțui acum în jurul lui Rodin, ai cărui adepți publicară un manifest în care Jules Lemaitre și Maurice Barres se situau de aceeași parte cu Anatole France și Octave Mirbeau, împreună cu ex-președintele Loubet, foștii prim-miniștri Clemenceau, Leon Bourgeois și Briand, ambasadorul Izvolski și baronul d'Estournelies. Refractar, Forain publică în Figaro o caricatură împotriva lui Rodin. La cea de-a doua reprezentație, pentru care toate biletele fuseseră vîndute cu suprapreț, gestul ofensator a fost suprimat, iar faunul a fost lăsat să se uite doar cu o sumbră părere de rău la voalul dansatoarei.

La Viena, unde, din cauza războiului balcanic în curs de desfășurare, starea de spirit era antislavă, totul era cît pe ce să se termine cu un fiasco. La repetiții, orchestra Operei regale din Viena, care era în stare să execute cu o ușurință desăvîrșită tot ce i se punea dinainte, a cîntat Muzica rusească cu o dezaprobare ostentativă și făcînd greșeli intenționate. Monteux n-a putut interveni cu nimic, iar cînd Diaghilev a criticat înfuriat purtarea „acestor porci", muzicienii și-au depus instrumentele și au părăsit scena.

Criză a putut fi rezolvată numai smulgîndu-i-se a doua zi o scuză lui Diaghilev. La Berlin, kaiserul a luat parte la reprezentația Cleopatrei și a Păsării de Foc. Preferînd-o pe prima, l-a chemat la el pe Diaghilev și i-a spus că își va trimite egiptologii s-o vadă, probabil fiindcă avusese impresia că fantasticele decoruri ale lui Bakst erau autentice și că pot-puriul rusesc constituia o revelație a adevăratei muzici din Egiptul Ptolemeilor.

186 Un pas greșit.
187 De prisos.

Strauss a venit şi el la reprezentaţie şi, felieitîndu-1 după aceea pe Stravinski, i-a dat un sfat care-i era caracteristic.

Referindu-se la misterioasă uvertura în surdină a Păsării de Foc, în timpul căreia prinţul pătrunde în pădurea fermecată, i-a spus compozitorului rus: „Faceţi o greşeală începîndu-vă piesă în pianissimo; publicul n-are să asculte. Ar trebui să-i surprindeţi de la început printr-o detunătură neaşteptată. După aceea au să vă urmărească şi o să puteţi face tot ce doriţi".

Una din sarcinile evidente pe care şi le impusese Hofmannstahl era aceea de a-i trezi lui Strauss interesul pentru balet. Prestigiul dansului artistic îl preocupa de mai multă vreme şi de aceea începuse să trateze cu Diaghilev.

După ce afla condiţiile financiare ale acestuia, îi propuse lui Strauss un balet avînd ca subiect pe Oreste şi Furiile, în care Nijinski să prezinte „fapta groaznică şi înspăimîntătoarele suferinţe" ale eroului, iar Furiile „să se dezlănţuie oribile şi triumfătoare" în dansul final al nimicirii. Desigur că ideea nu era nouă, însă, pentru că să-l tenteze, Hofmannstahl îi scria lui Strauss că i se oferea prilejul să creeze o „muzică minunată, sumbră şi grandioasă… Gîndiţi-vă bine şi vă rog să nu refuzaţi". Anexa o notă cu condiţiile financiare pe care Diaghilev „îşi ia permisiunea să vi le prezinte". Fiindcă Strauss a respins imediat ideea, Hofmannstahl îi oferi în grabă în locul ei un balet bazat pe tema lui Iosif şi a soţiei lui Putifar, pe care-1 scrisese deja în colaborare cu contele Harry Kessler, un om de litere german, diletant în politică şi patron al artelor, care, ca şi alţi germani cu idei liberale, nu-şi putuse găsi un loc în viaţa oficială. Pentru ca să exercite o presiune asupra lui Strauss, îi scrise că, dacă refuza, Diaghilev, căruia libretul îi plăcea, va angaja un compozitor rus sau francez.

Ameninţarea a avut efect. „Iosif este excelent – a răspuns Strauss. – M-am prins în plasă. Am început să-l schiţez".

Însă curînd începură să se ivească necazurile. Libretul, aşa cum fusese conceput de cei doi autori rafinaţi, era de fapt o versiune metafizică a povestei lui Ioan Botezătorul şi a Salomeei. Iosif era un căutător al dumnezeirii: „Secretul său este desăvîrşirea şi evoluţia, sfinţenia lui constă în a crea şi a genera, iar perfecţiunea lui este aceea a lucrurilor care n-au mai fost". Era confruntat cu o femeie senzuală, sedusă de „intuirea divinului pe care nu-l poate birui". După cum se vede, ideile libretului nu erau dintre cele mai potrivite pentru a fi exprimate prin muzică, şi cu atît mai puţin prin dans.

Luptîndu-se cu dificultăţile compoziţiei, Strauss se plîngea: „Castul Iosif nu mi se potriveşte absolut deloc şi, dacă un lucru mă plictiseşte, îmi vine greu să-l pun pe muzică". Se mai plîngea că în balet, Iosif nu făcea altceva decît să reziste avansurilor reginei: „Căutătorul acesta de dumnezeire are să-mi ceară eforturi infernale". Hofmannstahl îi explică conştiincios că rezistenţa lui Iosif era „lupta intelectului mai puternic al bărbatului" împotriva dorinţei femeii de a-l atrage în noroi, explicaţie care a contribuit foarte puţin la înlăturarea plictiselii pe care i-o producea lui Strauss sarcina sa. Primele lui schiţe, pe care i le-a cîntat lui Hofmannstahl în decembrie 1912, l-au făcut pe colaboratorul lui să se simtă „tulburat" şi conştient că „între noi doi ceva nu-i în regulă, lucru pe care va trebui, pînă la urmă, să-i clarificăm".

Deocamdată îl rugă stăruitor pe Strauss să nu se lase constrîns de cerinţele dansului, ci să scrie „muzica straussiană pură" şi să-şi exprime personalitatea „cu toată libertatea imaginabilă în folosirea polifoniei şi a mijloacelor moderne de expresie, oricît de îndrăzneaţă şi de bizară ar fi maniera ce v-ar conveni". Cu toate acestea, Iosif continua să rămînă cast, iar Strauss lipsit de inspiraţie. Între timp, Diaghilev pregătise pentru stagiunea anului 1913 o altă premieră.

Era vorba de Le Sacre du Printemps[188], compusă de Stravinski. Temă era elementară: întinerirea pămîntului Primăvara, prezentată sub forma unei sărbătoriri cu rituri păgîne, în care o fecioară se sacrifică, dansînd pînă moare, pentru a reda viaţă pămîntului. Spre deosebire de sofisticăria plictisitoare a lui losif, scenariul lui Stravinski era doar un cadru pentru dansatori şi muzica. Nu începea cu detunătura pe care o recomandase

188 Sfinţirea primăverii.

Strauss, ci cu un tremolo încet al instrumentelor de suflat, care sugera misterul înmuguririi. În timp ce cortina se ridică, prezentînd pe scenă jocuri și dansuri tribale, muzica devenea vibrantă și frenetică, fremătînd în cadențe primitive, în cîntecul trompetelor, în bătaia motrice a bateriei, în ritmul instrumentelor de percuție și în duruitul tobelor perseverente, instrumente nicicînd folosite mai înainte cu atîta forță și în număr atît de mare. Muzica creștea în intensitate și agitație, pentru a ajunge la un fortissimo care părea să exprime toate speranțele noii ere. Era o întruchipare a secolului al XX-lea. Atingea dintr-un singur pas o culme a muzicii moderne care urma să domine generațiile următoare.

Era pentru secolul al XX-lea ceea ce fusese Eroica lui Beethoven pentru cel de-al XIX-lea și, ca și aceasta din urmă, nedepășită vreodată.

Premiera noii opere, dirijată de Monteux la 28 mai 1913, a produs aproape o răscoală în sală. Abandonarea armoniei, melodiei și structurii convenționale apărea ca anarhie muzicală. Unii aveau impresia că asistă la o tentativă profanatoare de distrugere a muzicii ca artă și își manifestau dezaprobarea prin fluierături și rîsete batjocoritoare, în timp ce alții urlau cerîndu-le să tacă. Un tînăr s-a înfuriat atît de tare, încît a început să bată ritmic cu pumnii în capul unui american din fața lui, a cărui surescitare era și ea atît de mare, încît „n-am simțit cîtăva vreme loviturile". O doamnă elegant îmbrăcată, aflată într-o lojă, s-a ridicat în picioare și 1-a pălmuit pe un bărbat din loja alăturată care huiduia.

Indignat, Saint-Saens s-a ridicat și a ieșit din sală, în timp ce Havel striga: „Genial!". Din cauza vacarmului, dansatorii nu puteau auzi muzica, astfel ca Nijinski, care făcuse coregrafia baletului, stătea în culise bătînd ritmul cu pumnii și strigînd desperat: „Raz, dva, tri". Monteux îi aruncă priviri deznădăjduite lui Diaghilev, care îi făcea semn să continuie să dirijeze, strigînd, în același timp, spectatorilor să tacă pentru ca să se audă. Muzica. „Ascultați mai întîi și huiduiți după aceea", țipa înfuriat regizorul francez Gabriel Astruc.

După căderea cortinei, valurile de spectatori s-au răspîndit – în oraș ca să continue lupta în cafenele, iar criticii s-o ducă mai departe în presă. Însă, fiindcă muzica aproape că nu fusese auzită, părerile se bazau în bună parte pe emoții.

De-abia peste un an, atunci cînd lucrarea a fost cîntată din nou la Paris, sub formă de concert, în aprilie 1914, i s-a recunoscut valoarea. Odată cu Sfințirea primăverii, care completa o decadă de inovații în arte, toate tendințele majore ale următoarei jumătăți de secol puteau fi considerate ca definite.

În aceeași vară, Strauss a terminat baletul Iosif. Întîlnindu-se cu Diaghilev și cu Bakst la Veneția, Hofmannstahl puse la cale o montare care urma să fie „cea mai somptuoasă și mai frumoasă ce se poate imagina". Nu urma să se desfășoare în Egipt, ci în Veneția lui Tintoretto și a lui Veronese, fiindcă – după cum arată contele Kessler – „o exactitate prea scrupuloasă nu poate decît stînjeni libertatea imaginației".

În timp ce Strauss era ocupat cu mai multe lucrări noi, lumea continua să vorbească de el. Ein Deutsches Motett[189] pentru cor și orchestră, terminat în luna iulie, a fost considerat demn de o cablogramă adresată lui The Times din New York. Pentru inaugurarea din luna noiembrie a unei noi săli de concert la Viena a compus Das Festspielpräludium[190], scris pentru o orchestră mai mare, decît toate celelalte dinainte: 150 de instrumentiști, incluzînd opt corni, opt tobe, șase trompete suplimentare și o orgă. Era o lucrare potrivită pentru anul de închinare națională dedicat sărbătoririi celei de-a o suta aniversări a înfrîngerii lui Napoleon la Leipzig și a celei de-a 25-a aniversări a domniei kaiserului.

Pentru centenar a fost publicată cartea Deutschland în Waffen[191], cu o introducere a prințului moștenitor, care scria: „Este datoria sfîntă a Germaniei ca mai presus de toate celelalte popoare să mențină o armată și o flotă care să fie în orice moment în cel mai înalt grad de pregătire. Numai în aceste condiții, adică sprijiniți de încercata Noastră spadă, putem să ne păstrăm locul sub soare la care avem dreptul, dar

189 Un motet german.
190 Preludiul festivalului.
191 Germania sub arme.

care nu ne este recunoscut de bunăvoie". Deşi, odată începută, „gigantica conflagraţie" a naţiunilor nu va putea fi stinsă uşor, totuşi lucrul acesta nu va trebui să abată mîna germană de pe spadă, „fiindcă spada va rămîne factorul hotărîtor atît cît va trăi lumea".

Mai realist, Karl Helfferich, director al lui Deutsche Bank, a publicat un studiu intitulat Deutschlands wirtschaftlicher Fortschritt und Nationaleigentum, 1888–1913[192], care furniza cifre impresionante în legătură cu „impetuoasa şi victorioasa mişcare ascensională" a ultimilor 25 de ani. Helfferich arăta ca în răstimpul acesta populaţia Germaniei crescuse cu mai mult de o treime, că excedentul naşterilor faţă de decese era mai mare decît în orice altă ţară cu excepţia Rusiei, că activitatea economică şi cererea de forţă de muncă crescuseră mai repede decît populaţia, că productivitatea muncitorilor germani şi procentajul populaţiei aducătoare de venituri se măriseră şi că – în fine – statisticile producţiei, transporturilor, investiţiilor, depozitelor la bănci şi ale tuturor celorlalţi factori economici arătau, toate, o tendinţă ascendentă. Paginile lucrării lui Helfferich erau pline de expresii ca „dezvoltare uriaşă", „mari progrese", „expansiune uimitoare" şi „creştere gigantică".

În acelaşi an, un englez care călătorea prin Alsacia şi Lorena şi care l-a întrebat pe un chelner din Metz de ce naţionalitate se consideră că este, a primit răspunsul „Muss-Preussen"[193]. În restul călătoriei, englezul a fost auzit de tovarăşul lui murmurînd din cînd în cînd: „Muss-Preussen! În curînd o să fim cu toţii Muss-Preussen.

Teama de acelaşi vechi păcat al trufiei care îl îmboldise pe Kipling să scrie poemul Recessional[194] în anul celei de-a 50-a aniversări a reginei Victoria îl chinuia acum pe circumspectul german Walther Rathenau, moştenitor introspectiv şi literar al proprietarilor firmei Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft, care a publicat în Die Zukunft un lung poem intitulat Festliches Lied[195] conţinînd un protest contra entuziasmului organizat, pus la cale pentru centenar.

În mintea lui se desfăşura o viziune apocaliptică, astfel că în capul poemului invoca un text din Ezekiel: „Şi tu, fiu al omului – aşa i-a spus Dumnezeu ţării Israelului. Sfîrşitul! A venit sfîrşitul asupra celor patru colţuri ale ţării. Acum sfîrşitul a venit şi asupra ta. Te pîndeşte. Iată, a venit!"

Rathenau îşi întrerupea aici citatul, însă cei care ar fi deschis cartea lui Ezekiel ar fi dat în continuare peste judecata asupra Tirului: „Prin înţelepciunea şi priceperea ta ţi-ai strîns bogăţii. Ai strîns aur şi argint în comoara ta şi ţi-ai mărit bogăţiile, neguţîndu-te. Şi din cauza bogăţiei inima ţi s-a înfumurat şi ai spus: Sînt Dumnezeu… Voi aduce de aceea străinii împotriva ta, pe cei mai înspăimîntători dintre toate popoarele, iar ei îşi vor scoate sabia împotriva frumuseţei înţelepciunii tale… şi te vor arunca în fîntînă şi vei muri de moartea acelora ucişi în mijlocul mării".

Voci ca aceea a lui Rathenau, care, dealtfel, nici n-a avut curajul să semneze cu importantul său nume, ci a folosit un pseudonim, nu erau ascultate în Germania. Sentimentul naţional german era atît de puternic, încît piesa Das Festspiel[196] a lui Hauptmann, scrisă în cinstea centenarului şi reprezentată de Max Reinhardt, a fost atacată de către naţionalişti şi interzisă la cererea prinţului moştenitor, fiindcă punea un accent mai mare pe eliberare decît pe spada care o înfăptuise. Starea de spirit naţionalistă a atins punctul culminant în orăşelul alsacian Zabern, unde duşmănia dintre garnizoana germană şi localnici i-a făcut pe ofiţeri să atace şi să aresteze cîţiva civili. Incidentul acesta a devenit une cause celebre[197] şi a făcut ca ostilitatea străinilor faţă de Germania să crească. După ce colonelul Reuter, comandantul garnizoanei Zabern, a fost judecat şi achitat de Curtea marţială, puterea armatei asupra drepturilor cetăţenilor a devenit problemă politică majoră a Germaniei. Dacă ofiţerii sînt mai presus de lege, a spus în Reichstag un membru al partidului de centru,

192 Progresul economic şi avuţia naţională a Germaniei, 1888–1913.
193 German cu de-a sila.
194 Imn care se cîntă la terminarea serviciului divin.
195 Cîntec festiv.
196 Festivalul.
197 O afacere celebră.

„atunci finiș Germaniae”[198]. Deși deputatul a fost ovaţionat de majoritate, colonelul Reuter a primit Ordinul Vulturului Roșu clasa a IlI-a, precum și o telegramă de felicitări din partea prințului moștenitor, în care-i spunea: „Nu-ți pierde curajul!”.

Reprezentația care îmbina muzica lui Richard Strauss cu baletul rusesc, așteptată ca un eveniment deosebit de însemnat, era programată pentru luna mai a anului 1914 și urma să fie dirijată de compozitor. În luna ianuarie, încercînd să rezume cariera de pînă atunci a lui Strauss, Lawrence Gilman găsea în muzică acestuia aceeași dualitate derutantă care îi tulburase adesea pe istoricii țării lui. Părțile cele mai reușite din lucrările sale, scria Gilman, ca introducerea la Zarathustra, finalul lui Don Quijote, tema dragostei din O viață de erou și confesiunea lui Oreste și a Electrei, reprezenta o muzică de o „perfecțiune cosmică formidabilă”, iar Electra, capodopera lui, va fi recunoscută într-o zi „printre lucrările supreme ale muzicii”. Și, cu toate acestea, Strauss poate atinge „o treaptă de prost gust care întrece orice închipuire și o banalitate și vulgaritate care te agasează”. „Te enervează cu obiceiul său uluitor de arogant de a scrie muzică fără obiectiv și fără coerentă, fără rațiune și fără logică”. Agită într-una apele, ivindu-se la suprafață cînd cu ceva prețios, cînd cu noroi în mînă, însă activitatea lui este de netăgăduit. Gilman, care nu auzise încă Sfințirea primăverii, trăgea concluzia că Strauss este „neegalat în muzică ca deschizător de drumuri noi… cel mai dinamic, cel mai îndrăzneț și cel mai irațional din toți compozitorii… cel mai proeminent muzician de la Wagner încoace”.

Strauss a venit la Paris pentru repetiții în luna aprilie.

Nijinski, pentru care fusese creat rolul lui Iosif, nu urma să-l mai danseze fiindcă fusese surghiunit din trupă de către Diaghilev, furios și gelos că primul balerin se căsătorise. Îl înlocuia un nou dansator de la Baletul imperial, Leonid Massin, un adolescent suplu, în vîrstă de numai 17 ani, cu ochi mari și căprui. Rolul reginei era interpretat de Ida Rubinstein, iar pictorul spaniol Jose Maria Sert completă schițele de decor ale lui Bakst. Într-o sală construită în stilul arhitectului italian Palladio, cu fîntîni, coloane aurite, pardoseli de marmură și vaze de cristal încărcate cu fructe, soția lui Putifar, îmbrăcată în brocart roșu-aprins, era înconjurată de sclave în veșminte trandafirii și de o gardă de mulatri cu egrete negre, care țineau în mîini bice aurite.

Regnul animal era reprezentat de o pereche de ogari ruseşti.

Fel de fel de dansatori exotici încearcă în zadar să alunge „dezgustul de viață aproape pătimaș” al reginei, pînă cînd este adus în sală, adormit și înfășurat într-un veșmînt de mătase galbenă, un ciobanaș cu numele de Iosif. Băiatul se trezește și își exprimă, dansînd, aspirația spre divinitate, ceea ce o face pe regină să treacă pe loc de la dezgustul pasionat de viață la dorința pasionată. Intensele ei străduințe de a-l seduce sînt respinse, regina îl acuză pe Iosif, paznicii se pregătesc să-l tortureze și să-l ucidă, pentru că, pînă la urmă, ciobănașul să fie salvat de un arhanghel, care îl duce cu el însunetele unei muzici cerești, în timp ce soția lui Putifar se sugrumă cu un șirag de perle.

Deși libretul a fost luat în derîdere de multă lume, iar muzica considerată de calitatea a doua față de celelalte lucrări ale lui Strauss, totuși, montarea era atît de grandioasă și de voluptoasă, încît a plăcut tuturor, astfel ca seara s-a terminat în chip fericit, cu un supeu de gală la restaurantul „Larue” oferit de compozitor prietenilor săi sosiți din Germania, Austria și Italia pentru premieră. După ce s-au delectat cu căpșuni timpurii și cu vinuri excelente, fiecărui oaspete i s-a oferit de către chelner nota cu partea lui de plată.

La sfîrșitul lui mai, trupa a plecat la Londra pentru o stagiune de două luni, care a avut un „succes extraordinar”.

Șaliapin a fost considerat „suprem” în rolul lui Ivan cel Groaznic, iar Cocoșul de aur, ultima operă a lui Rimski-Korsakov, și Privighetoarea, noua operă a lui Stravinski, au fost salutate ca „ultramoderne”. Baletul Iosif, care urma să fie prezentat la 23 iunie, avîndu-1 din nou la pupitru pe compozitor, era așteptat cu o

198 S-a sfîrșit cu Germania.

deosebită nerăbdare.

La repetițiile cu Karsavina, care o înlocuise pe Ida Rubinstein, Strauss încerca să-i arate cum dorea să fie executat dansul seducției. Plecînd din cel mai îndepărtat colț al cabinei ei și cîntînd melodia, „alerga cu pași greoi de-a curmezișul încăperii spre canapeaua care reprezenta culcușul lui Iosif".

În seara reprezentației, sala din Drury Lane era ocupată pînă la ultimul loc de un auditoriu strălucit și încărcat cu bijuterii, care „aștepta încordat memorabilul eveniment".

Unui tînăr care stătea înghesuit între umeri goi și cu auzul plin de rîsete vesele i se părea că fiecare spectator îi cunoștea pe toți ceilalți, ca și cînd ar fi avut loc „o reuniune colosală, dar exclusivă". Prezența primului ministru și a doamnei Asquith, a trupei rusești și a renumitului compozitor german părea că da acestei adunări „o importantă aproape internațională". În timp ce sala răsuna de aplauze, tînărul de la balcon se aplecă și îl văzu pe înaltul și blazatul compozitor german, „trandafiriu și imperturbabil", instalîndu-se în faţa orchestrei.

Chiar dacă vizita lui Strauss la Londra n-a adus muzicii noi cununi de lauri, totuși, pentru compozitor a fost plină de satisfacții personale. A dirijat orchestra de la Queen's Hall, prezentînd un program de muzică proprie și muzica de Mozart, care a fost considerat drept unul din cele mai bune concerte ale stagiunii. La 24 iunie, purtînd „cea mai frumoasă dintre robele de doctor", adică robă din mătase purpurie și brocart crem a doctorilor în muzică, Strauss a primit un grad universitar onorific din partea Universității Oxford.

O lună mai tîrziu, la 25 iulie, Baletul rus și-a încheiat stagiunea printr-o reprezentație care includea Iosif de Strauss și Petruşka de Stravinski. La aceeași oră din aceeași seară, la Belgrad, răspunsul Serbiei la ultimatumul Austriei a fost respins de către ambasadorul austriac, care a anunțat ruperea relațiilor dintre cele două țări și a părăsit Belgradul cu destinația Viena.

7
Transferul puterii
Anglia: 1902–1911

Lordul Salisbury, care murise în 1903, nu era, firește, prezent ca să vadă efectele democrației în primele alegeri de mare anvergură care au avut loc în Anglia la începutul noului secol. Dar, chiar dacă ar fi fost de față, n-ar fi avut de ce să fie surprins. Se ridica la suprafață o nouă categorie socială, care nu era deocamdată capabilă să ia locul patricienilor, dar care putea ca prin presiunea și prin reprezentanții ei să-i înlăture de la putere. Epoca claselor de jos începea să-și croiască drum.

Ea și-a anunțat prezența prin strigătul „chinezii!", care a răsunat prin circumscripțiile electorale în timpul alegerilor generale din 1906 cu o violentă neegalată decît de lipsa lui de pertinentă. „Sclavia chineză" se dovedi a fi o temă ce putea fi speculată mai bine decît oricare alta, iar liberalii o valorificau în interesul lor cu aceeași lipsă de scrupule cu care conservatorii folosiseră sloganurile patriotice în alegerile „kaki" din 1900. Sclavii în discuție erau muncitori chinezi angajați prin contract și importați cu consimțământul guvernului unionist pentru minele de aur din Africa de Sud.

Panourile de afișaj erau pline de ilustrații arătînd chinezi în lanțuri, chinezi loviți cu piciorul și chinezi bătuți cu biciul. Pe străzi defilau oameni-sandviș îmbrăcați ca sclavii chinezi. În ziare apăreau desene cu fantomele soldaților englezi uciși în războiul cu burii arătînd cu degetul spre lagărele îngrădite în care erau adăpostiți chinezii și întrebînd: „Pentru asta am murit?". La întruniri li se spunea muncitorilor că, dacă conservatorii cîștigă alegerile, ei vor aduce în Anglia muncitori chinezi, iar ilustrațiile arătînd un culi cu coadă și cu pălărie de paie pe cap purtau subtitlul: „Lucrătorul englez al conservatorilor". După cum spunea Graham Wallas, un simpatizant liberal, atunci cînd era proiectată pe ecran cu ajutorul unei lanterne, imaginea aceasta provoca un „urlet instantaneu de indignare împotriva domnului Balfour". Probabil că auditorii n-ar fi putut să spună dacă urlau din indignare umanitară sau de frica concurenței unei munci mai ieftine. Wallas socotea că în substratul acestor două sentimente putea detecta frica de străini, simbolizată de coada chinezului. În urletele ascultătorilor, Wallas putea discerne forța iraționalului în afacerile publice.

Oameni noi apelau la noi alegători, iar existența noului corp electoral producea oameni noi, așa cum dăduse naștere presei de scandal. Cetățenii erau mai instruiți și, în aceeași măsură, mai accesibili și mai creduli. Daily Mail, gazeta de o jumătate de penny, avea un tiraj de peste o jumătate de milion de exemplare, de zece ori mai mare decît Times. Automobilele dădeau candidaților posibilitatea să intre în contact cu mai mulți alegători, iar creșterea orașelor făcea ca numărul participanților la întruniri să se mărească. Forța iraționalului nu era în mod necesar dăunătoare; putea fi tot așa de bine salutară, dar dintr-o rațiune greșită. Ea nu era în mod necesar limitată la ceea ce Matthew Arnold numea „plebea", însă efectul ei era mai mare, fiindcă plebeii erau acum mai mulți.

Atunci cînd, în 1902, după terminarea războiului cu burii, Arthur Balfour l-a urmat fără nici o dificultate pe lordul Salisbury în funcția de prim-ministru, valurile schimbărilor începuseră să bată la picioarele lui. Afacerile mergeau bine, însă concurența străină eroda supremația Marii Britanii în comerțul exterior, infiltrîndu-se pe piețele ei și trecînd în fruntea noilor industrii. În țară, viața clasei suprapuse continua să fie încîntătoare, însă șomajul, foamea și lipsurile, tot răul și toate nedreptățile, cunoscute laolaltă sub numele de problema socială, presau asupra meterezelor privilegiului printr-o maree de nemulțumiri, ce nu puteau fi nici ignorate, nici reprimate. Cerințele noii epoci pretindeau guvernului mai multă acțiune, mai multă imaginație, precum și țeluri și măsuri mai pozitive decît înainte. Liberalii, care, după zece ani de opoziție, așteptau cu nerăbdare momentul propice de a veni la putere, socoteau că pot face față acestor necesități.

Liberalii nu formau o grupare coerentă și nici nu fuseseră vreodată un partid bine închegat. Filosofia lor dominantă, ca și aceea a liberalismului de pretutindeni, favoriza schimbarea și reforma, însă era

fărîmițată de nenumărate fisuri în ideologia și mediul ei social. Printre personalitățile lor se numărau aristocrații liberali, cum era lordul Rosebery, nobili de țară, ca sir Edward Grey, oameni de afaceri bogați, ca Campbell-Bannerman, intelectuali fără avere, ca Asquith și Morley, precum și Lloyd George venit de pe meleaguri celtice.

Unii țineau la limitarea dimensiunilor și răspunderilor imperiului, pe care îl priveau – după cuvintele lui John Bright – drept un „sistem gigantic destinat să ofere aristocrației asistenţă la domiciliu", iar alții erau imperialiști tot atît de înfocați ca și conservatorii. Unii erau adepți ai bisericii anglicane, alții erau nonconformiști, unii susțineau autonomia Irlandei, în timp ce alții se opuneau invariabil autonomiei. O parte din ei erau radicali pasionați, devotați redistribuirii averilor și puterii politice, iar alții, magnați ai industriei preocupați să facă avere. Aceia care erau liberali din convingere, și nu din tradiție familială sau din oportunism politic, aveau sentimentul că între ei și conservatori era „aceeași prăpastie, tot atît de adîncă, ca aceea din timpurile trecute" sau prăpastia dintre „cvietiști"[199] și reformatori", după cum spunea Herbert Samuel. Pătruns de zelul reformatorului, Samuel era convins că principiile liberalismului „nu înseamnă altceva decît aplicarea în treburile publice a spiritului religios".

Unii liberali erau sinceri, alții oportuniști, unii demagogi, iar alții, că Lloyd George de exemplu, întruneau toate aceste trei caracteristici. Erau opozanți dornici să ajungă la putere și dispuși să corespundă cerințelor noii epoci.

Adversarii lor, conservatorii, erau dezbinați între ei și hărtuiți de o serie de discordii interne, care izbucniseră din nou, cu o vehementă deosebită, după războiul cu burii. Toată ura și pizma dintre nonconformiști și biserica statală au explodat, transformîndu-se într-o furtună națională, atunci cînd a fost pusă în discuție, în 1902, legea asupra instrucțiunii școlare.

Sprijinită și chiar redactată în bună parte de către însuși Balfour, legea obliga statul să subvenționeze, pe lîngă învățămîntul primar, și pe cel secundar, cu scopul de a-l face accesibil pentru toată populația și de a aduce școlile la un nivel uniform. Ca și legea învățămîntului primar obligatoriu din 1870, noua lege pleca și ea de la o cauză economică, și anume de la recunoașterea faptului că, dacă Anglia nu va lua măsuri pentru ridicarea nivelului de școlarizare, ea va continua să rămînă în urmă în concurența pentru piețe. Datorită faptului că ducea la un progres social, legea aceasta a fost, poate, cea mai importantă din deceniul 1900–1910. Ca metodă era însă părtinitoare. Favorizînd școlile bisericii anglicane, cărora le acorda de fapt sprijin financiar, și desființînd, în același timp, școlile primare comunale de sub controlul local, legea i-a înfuriat pe nonconformiști, care erau prin tradiție liberali. Ea a oferit prilejul pentru reconcilierea aripii imperialiste a Partidului Liberal cu aripa radicală, care se dezbinaseră pe problemă războiului cu burii și a autonomiei Irlandei.

Dezbaterile din Camera Comunelor se desfășurau în atmosfera de animozitate specifică conflictului dintre cele două fracțiuni ale bisericii anglicane, cea catolicizantă și cea puritană, clericii metodiști scriau scrisori violente ziarelor, legea era denumită „cea mai mare trădare de la răstignirea lui Hristos încoace", se țineau întruniri de protest și se formau ligi care se angajau să nu plătească taxele școlare cu aceeași pasiune cu care „capetele rotunde"[200] refuzaseră să-i plătească regelui Carol I plata birului pentru construcția de corăbii. Lloyd George, care era deja campionul separării dintre biserică și stat în Țara Galilor, aţîţa cu elocvență lui teatrală acțiunea ligilor. Lansîndu-se în această reînviere a bătăliei religioase, oamenii păreau că sînt în căutare de senzații tari, ca și cînd războiul cu burii i-ar fi făcut să le dorească cu tot dinadinsul, în ciuda faptului că mai puțin de 2% din populație avusese de-a face cu el.

O altă sursă de tulburare promitea să fie lozinca „Drept de vot pentru femei!", iar reprezentantele sexului slab care revendicau pe faţă acest drept își spuneau „militante". Ele se organizaseră în 1903 sub conducerea doamnei Pankhurst și erau pe picior de război cu grupul sufragetelor condus de doamna Fawcett, care soco-

[199] Adepți ai „cvietismului", o formă de misticism religios, constînd în contemplarea pasivă, enunțată în anul 1675 de călugărul spaniol Molinos.

[200] Aderenții lui Cromwell.

tea că poate obține dreptul de vot prin persuasiune. Primele lor manifestări în calitate de militante se rezumau la punerea de întrebări și desfășurări de steaguri cu ocazia întrunirilor politice, gesturi care, deși nu puteau fi socotite deocamdată primejdioase, erau totuși noi mărturii că „prin societatea engleză bat puternic vînturi noi", așa cum scria lady Frances Balfour.

Cam prin aceeași vreme, proprietarii de mine din Rand, districtul aurifer al Transvaalului, cereau să li se dea autorizația să importe forța de muncă chineză în cazurile cînd nu puteau recruta pentru lucrul în mine africani, care găsiseră după război suficiente posibilități de muncă pentru ca să-și satisfacă redusele lor pretenții. Forța de muncă importată se bucura însă pe vremea aceea de faimă rea, astfel că guvernul căuta să se eschiveze. Dar proprietarii insistau, susținînd că fără muncitori importați nu-și puteau redeschide minele, iar capitalurile investite erau imobilizate. Acțiunile miniere căzură brusc, astfel că – după cum declară pe față Economist – totul se reducea acum la o chestiune de £.s.d.[201]. „Dacă persoanele din Anglia și din alte părți care dețin acțiuni în valoare de 200000000 de lire sterline ale minelor din Transvaal doresc să-și primească înapoi banii plus dobînzile, atunci trebuie să abordeze problema forței de muncă în modul cuvenit".

De voie, de nevoie, guvernul a trebuit să-și dea consimțămîntul, chinezii au fost importați și cazați în lagăre înconjurate cu garduri, iar liberalii, care importaseră și ei lucrători în Guyana Britanică, începură acum să tune și să fulgere, cuprinși de o mînie teribilă. De fapt, lagărele în care locuiau chinezii nu erau mai condamnabile decît infernalele și sumbrele „slumsuri" ale Angliei, în care un singur robinet de apă și o singură latrină deserveau adesea 25 de familii și unde paturile erau închiriate pentru trei persoane, iar spațiul de sub ele pentru două. Sentimentele umanitare sînt însă cu atît mai puternice cu cît cauza răului care le inspiră se afla mai departe și întotdeauna este mai comod să clădești cetatea sfîntă în Africa decît la tine acasă.

Dealtminteri, chestiunea lucrătorilor chinezi emana și ea același miros al banului care însoțise de la început războiul cu burii, astfel că reducea valoarea morală pe care imperialiștilor le plăcea, s-o atribuie cauzei imperiului.

În sfîrșit, pentru ca să le pună capac la toate, Joseph Chamberlain produse o perturbare și mai mare prin propunerea ca mărfurile importate să fie supuse taxelor vamale.

Prin campania în favoarea protecției industriei naționale cu ajutorul tarifelor de import, Chamberlain ridică împotriva partidului său pe toți cei ce împărtășeau ideea fundamentală britanică de laissez-faire, trezea în mintea oamenilor vechile amintiri ale detestatelor legi prin care se restrîngeau importurile de cereale, precum și frica de creștere a prețului alimentelor, oferea liberalilor o nouă temă propagandistică, ce le permitea să strige: „Alimente fără taxe vamale!", și împărțea partidul în conservatori noi și conservatori vechi, între pămînt și bani. Fabricanții și oamenii de afaceri, adică exponenții a ceea ce H. G. Wells denumise „imperialismul comercializat, cu toată inițiativa și energia lui", erau în favoarea protecționismului. Chamberlain, imperialist și om de afaceri, considera protecționismul ca un mijloc de a reuni patria-mamă și toate regiunile dependente de ea într-un vast sistem de tarife imperiale, care să stimuleze comerțul din interiorul imperiului și prosperitatea în Anglia, să întărească legăturile imperiale, să mărească veniturile destinate aplicării legiuirilor sociale și, ceea ce nu era lucrul cel mai puțin important, să inițieze o discuție politică al cărei erou urma să fie persoana lui. Chamberlain era în cabinetul britanic așa cum era Germania printre celelalte națiuni: dinamic, ambițios, conștient de puterea și aptitudinile sale, vrednic – după propria lui părere – să ocupe locul cel mai înalt și exasperat că locul acesta era deținut de altcineva. Propunînd reforma tarifelor vamale, el uzurpa funcția de care fusese lipsit.

Într-adevăr, reforma a dus la prăbușirea cabinetului.

Chamberlain a demisionat pentru ca să-și poată duce campania în mijlocul poporului. Cinci partizani ai liberului-schimb, printre care ducele de Devonshire și ministrul de finanțe, și-au dat și ei demisia. Dintre activiștii mai mici ai partidului, noul și vigurosul deputat Winston Churchill a trecut la liberali, fluturînd

[201] Librae, solidi, denarii = livre, șilingi și penny = bani.

steagul liberului schimb şi urmărit de strigătele de „renegat” ale conservatorilor. Pretutindeni aveau loc interminabile dezbateri în legătură cu taxele vamale preferenţiale, primele de export, dumpingul şi alte mistere economice. Deşi nu înţelegeau aproape nimic din toate acestea, oamenii se alăturau uneia sau celeilalte părţi aflate în conflict.

Alături de ligile care se opuneau taxelor şcolare răsăreau ligi care erau împotriva aplicării de taxe vamle la alimente; englezii deveneau cu repeziciune tot atît de cîrcotaşi ca şi francezii.

Ca prim-ministru, Balfour continua să fie acelaşi om fin, adversar al efortului şi neataşat unei anumite dogme politice, refuzînd să ia o poziţie fermă, pe de o parte, fiindcă nu găsea nici un teren solid de sprijin şi, pe de altă parte, fiindcă socotea că strategia strecurării printre extreme era cel mai bun mijloc ca să-şi ţină partidul unit şi guvernul la putere. Nu vedea nici un avantaj în menţinerea pedantă a liberului-schimb şi considera, în acelaşi timp, că un sistem oarecare de tarife selective putea fi avantajos industriei britanice, ceea ce nu înseamnă că era dispus să-nghită programul lui Chamberlain în întregimea lui. Singurul lucru în care credea ferm era acela că, conducerea în continuare a treburilor Angliei de către conservatori prezenta mai multă importanţă decît liberul-schimb sau protecţionismul, iar aceasta conducere, Balfour era hotărît să o păstreze. Strecurîndu-se printre colegii de cabinet care se certau, printre miniştrii care îşi dădeau demisia şi printre apostaziile din partid, eluda toate presiunile şi îşi permitea să spună fără sfială Camerei Comunelor că nu şi-ar face cum trebuie datoria „dacă aş pretinde că am o convingere nestrămutată într-o problemă în care nu poate exista o convingere nestrămutată”. Impregna problemele în discuţie cu o asemenea îndoială filosofică şi îşi impregna îndoială cu atîta autoritate, încît reuşea aproape să-i fascineze pe partizanii ambelor tendinţe. Atunci cînd i s-a cerut să lămurească relaţiile sale cu susţinătorii liberului-schimb şi cu protecţioniştii din propriul său partid, „a gratificat Camera cu o etalare strălucită de persiflări disprețuitoare”. Folosindu-se de toată iscusinţa lui parlamentară, şi-a pilotat guvernul din sesiune în sesiune timp de peste doi ani, dînd impresia că găseşte un fel de distracţie în învingerea dificultăţilor pe care le prezenta sarcina lui.

Performanţa aceasta nu contribuia însă la calmarea stării de spirit a partizanilor săi, care doreau ca liderul partidului să conducă, şi nu „s-o ţină morţiş pe aceeaşi cale”, aşa cum a spus Harry Cust.

Totuşi, ţelul pe care-l urmărea Balfour era de mare importanţă. Dorea să rămînă la putere cît mai mult posibil pentru ca să consolideze înţelegerea cu Franţa, precum şi, în special după criza Tangerului din 1905, rezultatele lucrărilor Comitetului imperial pentru apărare. Dăduse dispoziţii ca artileria să fie dotată cu noul tun cu tragere rapidă care se încarcă cu obuze de 8 kg şi era hotărît – aşa cum a explicat el mai tîrziu – „să nu plec de la putere pînă cînd nu ne vom fi angajat atît de adînc în cheltuielile militare, încît nici un guvern liberal să nu se mai poată retrage de pe această poziţie”. Între timp, Chamberlain îşi continua implacabil campania, iar dansul pe sîrmă al lui Balfour devenea din ce în ce mai dificil din cauza enervării crescînde din propriul său partid şi a dorinţei nerăbdătoare a opoziţiei de a veni mai repede la putere.

Pe deasupra tuturor acestor probleme plutea umbra problemei sociale. Rezultatele anchetelor sociale, precum şi rapoartele publicate toate deodată după anul 1900 arătau cu brutalitate extremă inegalitate în posesiunea bunurilor materiale şi consecinţele acestei stări de lucruri. În cartea Poverty: A Study of Town Life[202] a lui B. S. Rowntree, apărută în 1901, în ultimul volum al lucrării lui Charles Booth Life and Labour of the People of London[203], apărută în 1903, în cartea lui L. Chiozza Money Riches and Poverty[204] din 1905, în rapoartele Comisiei regale pentru problemele de muncă, precum şi în studiile făcute de Societatea fabienilor asupra nevoiaşilor, bolnavilor şi alienaţilor se acumulau dovezi ce arătau că cea mai bogată ţară a lumii se rezemă pe o fundaţie reprezentată de o treime din populaţie care trăia „într-o sărăcie cronică, incapabilă să-şi satisfacă nevoile elementare ale vieţii animale”.

Chiozza Money arăta că inegalitatea economică era deosebit de pronunţată în Anglia. În Franţa, a cărei

202 Sărăcia – studiu al vieţii urbane.
203 Viaţa şi munca oamenilor din Londra.
204 Bogaţii şi sărăcie.

populație era aproape egală cu aceea a Angliei, existau de două ori mai multe proprietăți mici variind, ca valoare între 500 și 10000 de lire sterline decît în Anglia, în timp ce în această din urmă țară erau de trei ori mai multe proprietăți mari în valoare de peste 50000 de lire sterline și de patru ori mai multe proprietăți în valoare de peste 250000 de lire sterline decît în Franța.

Anchetatorii prezentau fapte: condițiile de dormit, alimentația, salubritatea, intimitatea vieții și chiar aerul de respirat erau inadecvate nevoilor umane elementare. Profesorul Huxley calculase că volumul ideal al spațiului necesar unei persoane era de 22,5 m^3. În mahalalele Angliei locuiau într-o singură încăpere de 20 m^3 trei persoane sau, împreună cu copiii, cîte opt sau nouă persoane într-un spațiu de 40 m^3. Toți erau plini de păduchi, drept closet servea o bucată de hîrtie întinsă pe podea, iar singura sursă de proteine pentru o familie de opt persoane era peștele, mîncat duminică în porții de cîte 70 gr. Copiii erau piperniciți și palizi, cu dinții cariați, iar dacă se duceau la școală, stăteau în bănci abătuți sau adormeau.

Rezultatul sărăciei era ignoranță și apatia și, în egală măsură, subrezenia sănătății: mahalalele erau mlaștini în care foiau vieți ratate. La sate, înghesuială în locuințe era adesea tot atît de mare. Într-o cocioabă din Oxfordshire, o familie compusă din opt persoane dormea în două paturi despărțite între ele prin două cuverturi subțiri, într-o căsuță din Yorkshire, soțul, soția și cinci fiice împărțeau împreună două paturi și podeaua podului, iar în Somerset o mamă și trei copii dormeau într-o încăpere, iar cinci copii, băieți și fete în vîrstă pînă la 19 ani, într-alta.

Pentru muncitorii necalificați și neorganizați, condițiile de muncă erau tot atît de grele ca și condițiile de viață din mahalale. La Shawfield Chemical Works din Glasgow, în 1897, anul jubileului de diamant[205], muncitorii primeau 3 sau 4 pence pe oră și lucrau 12 ore pe zi și șapte zile pe săptămînă, pe care și le petreceau într-o atmosferă de vapori otrăvitori, fără să li se dea repaus pentru masă. La amiază mîncau stînd în picioare lîngă cuptoare, și dacă nu veneau la lucru duminică, erau amendați cu salariul din ziua următoare. Lordul Overtoun, proprietarul uzinelor, un filantrop care dăruia în fiecare an cîte 10000 de lire sterline pentru scopuri caritabile, era membru marcant al societăților pentru respectarea zilei de duminică și a repausului duminical. La alte întreprinderi, lucrătorii puteau fi arestați dacă lipseau de la lucru o zi nemotivat. Dacă solicitau o învoire, cererea le putea fi refuzată, iar dacă totuși lipseau, puteau fi, și adesea erau, de fapt, băgați pentru o zi la pușcărie. Muncitorii calificați, organizați în uniunile profesionale engleze, cele mai vechi din Europa, o duceau mai bine. Încadrînd aproape o cincime din toți muncitorii adulți, o proporție mai mare decît în orice altă țară, aveau propriile lor sisteme de asigurări și de pensionare, înzestrate cu fonduri importante, și membrii lor beneficiau de prețuri reduse la mărfurile cumpărate în propriile lor cooperative. Cu toate acestea, sindicatele se aflau încă în defensivă față de capital, iar prezența permanentă și sinistră a șomajului le făcea să fie vulnerabile.

Începînd din anul 1900, economia engleză își revenise de pe urma depresiunii anilor ’90, astfel că era în general prosperă, activă și în plină expansiune. Proprietarii și constructorii de vapoare, bancherii și fabricanții erau în plină activitate, minele de cărbuni lucrau la întreaga lor capacitate și, cu toate că în domeniul chimiei, al electricității și al altor industrii noi englezii nu erau atît de întreprinzători că unii dintre concurenții lor străini, cea mai mare parte dintre întreprinderi făceau afaceri bune, în ciuda suișurilor și coborîșurilor vieții economice. Totuși, prăpastia existentă în distribuirea profiturilor, în loc să se micșoreze, creștea. În timp ce bogații trăiau în culmea luxului și a trîndăviei, puterea de cumpărare a banilor primiți ca salariu scădea, iar materialul uman se degrada. Înălțimea minimă cerută pentru recruții armatei engleze, care era de 1,60 m în 1883, a fost redusă la 1,53 m în 1900.

Sistemul avea ceva ce nu era în regulă. Într-un fel sau altul, marile realizări mecanice și materiale ale trecutului apropiat deformaseră orînduirea social-economică. În S.U.A., unde procesul acesta se desfășura mai rapid, Thorstein Veblen socotea necesar să facă investigații în întreprinderile economice, în timp ce „scormonitorii de gunoaie” cercetau mahalalele, oboarele de vite și dosarele lui Standard Oil.

[205] Aniversarea a 60 de ani de domnie a reginei Victoria.

În Anglia, reformatorii, scriitorii, ziariștii specializați în diverse cruciade, fabienii, socialiștii, liberalii radicali căutau cu înfrigurare remediul acestor stări de lucruri. Glasul strident al lui H.G. Wells avertiza lumea că progresul material fără planificare va conduce spre un viitor – descris de el în romanul When the Sleeper Wakes[206] (1899) – cînd vor exista clădiri mai înalte, orașe mai mari, capitaliști mai perverși, muncitori mai deznădăjduiți și călcați și mai mult în picioare, un viitor în care „totul va fi mai mare, mai rapid și mai aglomerat" și care va reprezenta în rezumat „exagerarea tendințelor contemporane".

Ca o gaiță albastră care croncănește într-una lovind cu ciocul în relele civilizației, Wells cerea în Anticipations[207], carte apărută în anul 1900, și în A Modern Utopia[208], publicată în 1905, înființarea noii republici a societății dirijate, expunînd cu pasiune posibilitățile de progres pe care știința le pune la îndemîna omului.

Pacea, politica economiilor și a reformelor, care fuseseră crezul liberalilor și care dăduseră satisfacție atîta vreme, nu mai corespundeau noilor vremuri. Liberalismul optimist al secolului al XIX-lea era de domeniul trecutului. From the Abyss[209], apărută în 1902, și În Peril of Change[210] (1905) ale lui Charles Masterman erau inspirate de un „pesimism indignat".

Tînăr ziarist liberal, redactor literar al lui Daily News, credincios devotat al bisericii anglicane de nuanță catolicizantă, căsătorit cu o femeie din familia Lyttelton, al cărei unchi făcea parte din cabinetul Balfour, Masterman era un liberal de tip nou, preocupat și tulburat de noile tendințe care trădau făgăduielile celui de-al XIX-lea secol. Un alt liberal era solitarul economist J.A. Hobson, autorul cărții The Social Problem[211], apărută în 1901. Hobson considera că strălucitele speranțe ale liberalismului de început erau umbrite acum de norii doctrinei asupra supraviețuirii

Celor mai capabili și că energia cheltuită pentru progres era absorbită de dezvoltarea materială. Fiindcă economia politică nu reușise să rezolve problema socială, el socotea că era nevoie de o nouă știință socială, care să „furnizeze o bază satisfăcătoare pentru arta progresului social". Părerea lui era că nodul problemei consta în lipsa de lucru, pe care o considera ca o irosire a resurselor umane, iar printre risipitori includea și pe bogații inactivi, dintre care 250000 de bărbați între 20 și 65 de ani n-aveau – conform recensămîntului din 1891 – nici o meserie sau profesiune. Principala sursă de necazuri era subconsumul, care avea drept corolar lipsa de lucru. De aceea, imperialismul nu mai trebuia considerat drept „povara omului alb", asumată cu noblețe, ci ca un mijloc economic de compensare a piețelor care lipseau în țară. Deși părerile lui Hobson, expuse în The Psychology of Jingoism[212], apărută în anul 1901, și în The Imperialism, apărut în 1902, au avut o anumită influență, totuși ele erau jignitoare atît pentru imperialiști, cît și pentru fabieni, care credeau în imperialism.

Nu i s-a oferit, de aceea, vreo catedră nici de către universitățile mai importante, nici de Școală de economie din Londra, fondată de Fabian Society în 1894, ca să pună bazele acelei științe sociale noi care era și țelul lui Hobson.

Ceea ce doreau fabienii era un socialism fără Marx sau revoluție, ceva ca un fel de Macbeth fără omoruri: un socialism englezesc confortabil, intelectual, respectabil, gradat, realist, practic, acționat de materie cerebrală și muncă îndîrjită, precum și de infinita atenție față de detalii a soților Webb și de strălucitul bun simț al lui Shaw. Fondată în anii '80 și prezentînd planuri și argumente prin broșuri, Fabian Society era anticamera intelectuală destinată să călăuzească instituțiile politice existente spre țelurile finale ale socialismului. În împărțirea oamenilor în două clase făcută de Beatrice Webb, adică în A (aristocrați, artiști și anarhiști) și B (bineintenționați, burghezi și birocrați), fabienii intrau în cea de a doua. Ei nu căutau să-și

206 Cînd se va trezi cel adormit.
207 Anticipări.
208 Utopia modernă.
209 Din abis.
210 În pericol de schimbare.
211 Problema socială.
212 Psihologia șovinismului.

găsească o bază în clasa muncitoare, ci preferau să acționeze prin „impregnarea treptată a oamenilor culți cu aspirațiile, noastre" – așa cum spunea William Morris – și să influențeze treptat guvernele în vederea realizării țelurilor lor. Făceau progrese splendide printre oamenii de același fel cu ei, dar rămîneau o formație scolastică, compusă din șapte sau opt sute de aderenți, care se ținea la distanță de cei pentru care trudeau. În Anglia, persoanele făcînd parte din clasele instruite nu încercau să pătrundă, și nici nu puteau pătrunde, în sindicatele muncitorești. Îndoindu-se de teoria marxistă a inevitabilității luptei de clasă, fabienii socoteau că lucrătorii și slujbașii trebuiau să-și realizeze țelurile în cadrul sistemului capitalist, fiindcă ceea ce le dădea de lucru era profitul patronului. În conferințele prin care îl „dezaproba" pe Marx, Bernard Shaw, înalt, subțire și cu părul roșu, categoric în păreri, provocator și temerar, își ținea vrăjiți ascultătorii vreme de o oră și jumătate, în timp ce-și debita ideile în fraze dure și tăioase și cu o voce fermă. În piesa Maiorul Barbara, a cărei premiera a avut loc în decembrie 1905, în prezența lui Balfour, Shaw vorbea prin gura lui Undershaft, magnatul muniților, despre „crimă sărăciei". „Ceea ce se numește crimă nu-nseamnă nimic: un omor aici, un furt dincolo. Ce importanță au? Sînt simple accidente și maladii ale vieții: în toată Londra nu există nici 50 de criminali de profesie adevărați. Există, în schimb, milioane de oameni săraci, nenorociți, murdari, prost hrăniți și prost îmbrăcați. Aceștia sînt cei ce ne otrăvesc din punct de vedere moral și fizic, ei sînt cei ce ucid fericirea societății. Ei sînt cei ce ne forțează să ne abolim libertățile și să organizăm acțiuni de o cruzime nefirească, de teamă că au să se ridice împotriva noastră ca să ne tîrască în prăpastia lor. Numai nătărăilor le este frică de crimă: nouă ne e frică de sărăcie".

Soții Webb atacau crima sărăciei prin dări de seamă uriașe și, odată cu ea, lubrifiantul englez al relațiilor și al tratativelor sociale. Hotărîți în mod dezinteresat să desăvîrșească societatea, erau prin esență partizani ai autorității, oameni ce nu puteau tolera procesul de democratizare a vieții politice.

Erau în favoarea protecționismului, a lui Joseph Chamberlain (cu care Beatrice Webb proiectase cîndva să se căsătorească) și a oricărei acțiuni care putea întări statul și aduce venituri pentru construirea mai multor canale de scurgere și înființarea mai multor cantine pentru săraci, precum și pentru mărirea asigurărilor de șomaj. N-aveau nevoie de liberali, care nu înțelegeau nici cerințele imperiale și nici pe cele socialiste ale erei noi și aveau puțină încredere într-un Partid Laburist al ignoranților, care se vor dovedi incapabili să-și impună voința.

Ceea ce era necesar era un partid puternic, care să nu umble cu absurdități, ci să aibă o înțelegere practică a necesităților naționale, care să înșface viitorul ca o guvernantă, să-i dea cîteva la spate și să-l îmbrace în rufărie curată, să-i spele obrazul și să-i sufle nasul, să-l învețe să stea drept la masă și să mănînce o mîncare corespunzătoare. Lucrul acesta putea să-l facă numai Partidul Conservator, regenerat de domnul Chamberlain și sfătuit de domnul și doamna Webb, pentru ca să dăruiască Angliei binecuvîntarea inflexibilă a socialismului conservator.

Socialismul ortodox era reprezentat de Federația socialist-democrată, condusă de H.M. Hyndman, un produs prosper al Colegiului Eton și al lui Trinity College din Cambridge, ale cărui cursuri le urmase odată cu prințul de Wales. Tot atît de credincioasă marxismului pe cît era de izolată de clasa muncitoare, Federația socialist-democrată se declară adeptă a celor mai violente doctrine revoluționare ale socialismului continental, rămînînd însă, în lipsă de aderenți, o voce fără trup. „Nu mi-aș fi putut continua activitatea – spunea Hyndman – dacă nu m-aș fi așteptat de fiecare dată ca revoluția să izbucnească lunea viitoare la ora 10 dimineața". O aștepta probabil să cadă din cer, fiindcă în planurile lui muncitorii nu figurau ca inițiatori ai revoltei. „Clasa sclavilor nu poate fi eliberată de sclavii înșiși – afirma el. – Conducerea, inițiativa, instruirea și organizarea trebuie să vină de la cei născuți în altă situație și exersați din tinerețe să-și folosească aptitudinile intelectuale". Se plîngea de procedeul specific britanic, potrivit căruia clasa conducătoare absorbea pe conducătorii în formare ai muncitorimii, care se arătau foarte dispuși să se vîndă minorității dominante (adică liberalilor) după ce „și-au primit educația de la socialiștii bine situați care s-au sacrificat de dragul lor". Tonul acestor declarații sugerează că prietenii lui Hyndman aveau oarecare dreptate cînd spuneau că

acesta, un pasionat jucător de cricket, adoptase socialismul numai din dușmănie față de lume, fiindcă nu fusese introdus în echipa celor 11 de la Cambridge.

Împreună cu Robert Blatchford, editorul lui Clarion, și cu alte spirite sincere și convinse, Hyndman acționa implacabil – prin întruniri, ziaristică și elocvență – în vederea acelei dimineți de luni căreia n-ar fi putut să-i supraviețuiască și pe care clasa muncitoare engleză n-o dorea.

În anul 1901, în balanța pe cale de modificare a puterii politice a intervenit un eveniment hotărîtor. Decizia dată în cazul Taff Vale de către Camera Lorzilor, care acționa în calitate de curte de apel, considera sindicatele răspunzătoare de daunele provocate de greve, primejduindu-le astfel fondurile de pensionare și de ajutoare. Această decizie s-a dovedit a fi actul clasei guvernante care a convins clasa muncitoare engleză de necesitatea reprezentării politice. Pînă atunci, muncitorimea engleză crezuse că-și putea duce bătăliile împotriva patronilor prin acțiune directă, cu ajutorul sindicatelor, și nu prin acțiune politică în Parlament. Fiindcă aderase politic la Partidul Liberal, clasa muncitoare engleză nu putea fi atrasă ca să sprijine Partidul Socialist și dezaproba lupta de clasă. „Clasa muncitoare engleză – spunea Clemenceau – este o clasă burgheză". Tovarășii de pe continent găseau că congresele sindicatelor britanice erau plictisitoare și banale, fiindcă membrii lor nu manifestau nici un interes pentru dezbaterile ideologice, ci numai pentru cîștigurile imediate. Pentru francezi – spunea un vizitator –, aceste cîștiguri reprezentau o acumulare de forțe în folosul revoluției sociale. Pentru muncitorul englez, ele erau doar scopuri în sine, în timp ce „principiile fundamentale și adevărurile eterne îl irită". Nu-l interesa un nou sistem social, ci doar „să fie bine tratat în cel actual", după cum spunea Morley.

În anul 1892, adevărurile eterne își găsiseră un purtător de cuvînt, cu zel de profet, în persoană organizatorului minerilor scoțieni. Keir Hardie, pe atunci în vîrstă de 36 de ani, era un bărbat frumos, nu prea înalt, cu ochi căprui, în care ardea un foc mocnit, și cu părul periat peste cap, dezvăluindu-i o frunte bombată. Născut într-o cocioabă în bazinul carbonifer din Lanarkshire și crescut, împreună cu părinții și cu alți nouă copii, în singura încăpere a locuinței, unde mama lui reușise, într-un fel sau altul, să-l învețe să citească, Hardie a început să muncească de la vîrsta de șapte ani ca băiat de prăvălie al unui brutar. Într-o zi de plată săptămînală, în timp ce tatăl lui era plecat să-și caute de lucru, iar mama sa zăcea în pat cu un copil nounăscut și fără să aibă nimic de mîncare, micul și unicul susținător al familiei parcurse pe ploaie cele două mile care îl despărțeau de locul lui de muncă, pentru ca să ajungă acolo pentru a doua oară cu o întîrziere de 15 minute. „Stăpînul te cheamă sus", îi spuse fata din dosul tejghelii. Intrînd în încăperea unde familia brutarului sta în jurul mesei de mahon, luîndu-și micul dejun cu cafea aburindă și chifle calde, patronul îi spuse că este dat afară și că, pentru ca să se-nvețe minte să nu mai întîrzie, îi reținea salariul pe săptămîna aceea. În timp ce ieșea din casă cu mîna goală, servitoarea, cuprinsă de o milă tăcută, îi dărui o chiflă.

Hardie credea în lupta de clasă dusă pînă-n pînzele albe.

Pentru el, liberalii nu se deosebeau cu nimic de conservatori, ci reprezentau doar o altă față a clasei patronilor. Atunci cînd s-a prezentat pentru prima dată, în 1888, drept candidat independent din partea muncitorimii din districtul Lanark, candidatul liberal, sir George Trevelyan, a căutat să-i demonstreze cît de regretabil era ca ei doi să lupte unul contra altuia, spre folosul conservatorilor, promițîndu-i că, dacă își retrăgea candidatura, liberalii aveau să-i ofere la următoarele alegeri generale un loc sigur, să-i acopere cheltuielile electorale și să-i plătească pe timpul cît va fi deputat un salariu anual de 300 de lire sterline. Hardie, care în viața lui nu cîștigase vreodată o sumă atît de mare, refuză. Deși de data aceasta nu reuși să se aleagă, fiindcă primise doar 617 voturi din totalul de 7000, totuși, peste patru ani fu ales deputat independent din partea districtului South West Ham. Atunci cînd și-a ocupat locul în Camera Comunelor cu șapca-n mâna și îmbrăcat în haine de tweed, în loc de haine respectabile din stofa neagră, așa cum se-mbrăcau alții din clasa lui cînd se amestecau cu pătura sus-pusă, lumea a tresărit, de parcă deasupra palatului Westminster s-ar fi ridicat steagul roșu. Nu s-a lăsat niciodată ispitit de semnele de prietenie ale capitaliștilor. La o dezbatere în legătură cu șomerii, în decursul căreia nu se pronunțase o singură vorbă de simpatie pentru oamenii

aceştia care răbdau de foame, Hardie, care stătuse şi ascultase cu o mînie crescîndă, izbucni dintr-o dată: „Bestii ghiftuite!". Într-o altă împrejurare, cînd un deputat îi acuză pe şomeri că sînt nişte vagabonzi trîndavi, care nu vor să muncească, Hardie îşi exprima părerea că un număr la fel de mare de vagabonzi pot fi văzuţi „în fiecare zi pe Rotten Row cu ghetre-n picioare şi cu cilindru pe cap".

Cînd vorbea la întruniri, stînd în faţa oamenilor ca statuia tăiată-n granit a muncitorului emancipat, cu capul dat pe spate şi cu trupul drept, părea că înfăţişează „egalitatea, libertatea şi independentă triumfătoare" pe care voia să le insufle clasei muncitoare. Lipsit de salariu sau de fonduri politice pe care să le folosească, se întreţinea pe el însuşi şi îşi întreţinea soţia şi cei trei copii din ceea ce putea cîştiga de pe urma ziaristicii, care nu i-a adus niciodată mai mult de 210 lire sterline pe an.

Dîrza grevă din 1889 a docherilor, care cereau o plată de 6 pence pe oră, a fost punctul de pornire al mişcării de organizare în sindicate pe ramuri industriale a muncitorilor necalificaţi.

Mişcarea aceasta a continuat şi în decursul anilor '90, cu organizatori împinşi de sentimentul unei „necesităţi religioase" şi muncitori greu de convins că arbitrajul era mai rentabil decît „grevele înverşunate prin care-şi căutau ieşire emoţiile lor reprimate".

Greva docherilor, desfăşurată chiar în inima Londrei, a împins realităţile luptelor muncitoreşti sub ochii capitalei, antrenînd spre viaţa politică oameni tineri, aşa cum a fost cazul cu Herbert Samuel. Îngrozit de condiţiile în care trăiau greviştii, de atelierele în care era exploatată la sînge munca lucrătorilor şi de locuinţele infecte pe care le văzuse în Whitechapel în timp ce făcea acolo propaganda electorală în favoarea fratelui său, care candida pentru Consiliul general al Londrei, Herbert Samuel a hotărît „chiar din clipa aceea" că „obiectivul meu era Camera Comunelor, iar ţelul meu să particip la legislaţia socială". Aceeaşi grevă l-a făcut celebru pe agresivul sindicalist John Burns, membru al sindicatului mecanicilor de locomotivă, cunoscut drept „omul cu drapelul roşu" datorită obiceiului său de a aduce cu el acest obiect ori de cîte ori vorbea la întruniri. Deşi docherii nu făceau parte din sindicatul lui, a luat totuşi conducerea grevei pentru ca să-i ajute pe conducătorii acesteia, Tom Mann şi Ben Tillett. A menţinut relaţii excelente cu poliţia, a organizat linii de alimentare a greviştilor şi a contribuit la realizarea aranjamentului care acorda „cei şase pence ai docherilor", spre profundă întristare a lui Kropotkin, care considera că fusese pierdut un moment de mare importanţă. „Dacă Burns, cu cei 80000 de oameni din spatele său, nu face revoluţie – scria el –, este din cauză că îi e frică să nu i se taie capul". Deşi practicase o bucată de vreme un socialism gălăgios, Burns nu a fost nicicînd de acord cu refuzul lui Hardie de a ajunge la tranzacţii cu capitalismul. Burns prefera să lupte pentru cauza muncitorimii încheind orice alianţă convenabilă într-o anumită situaţie, astfel că, atunci cînd a fost ales în Consiliul general al Londrei, a colaborat cu liberalii. Ura lui faţă de Keir Hardie „atingea dimensiunile nebuniei", după cele spuse de Beatrice Webb.

La Congresul din 1893 al sindicatelor, Hardie a reuşit să obţină suficient sprijin pentru ca să constituie, cu toată împotrivirea lui Burns, Partidul Laburist Independent, al cărui preşedinte a fost ales el. Obiectivul marxist declarat de noul partid era de a trece în proprietatea statului „toate mijloacele de producţie, de repartiţie şi de schimb", precum şi – pentru ca nu cumva să se facă vreo greşeală – „de a-şi asuma răspunderea revoluţiei, spre care ne conduc condiţiile economice". Sindicatele îi acordau cu zgîrcenie sprijinul lor financiar. Doi ani mai tîrziu, la alegerile generale din 1895, care au adus la putere guvernul lordului Salisbury, Partidul Laburist Independent n-a reuşit să-şi vadă ales măcar un singur candidat din cei 28 pe care îi prezentase. „A fost cea mai costisitoare înmormîntare de la aceea a lui Napoleon încoace", a comentat, nu fără satisfacţie, Burns, atitudine căreia i s-a alăturat şi doamna Webb. Faptul că laburiştii au ţinut să acţioneze independent şi să se prezinte în competiţii electorale triunghiulare – spunea ea – era „o sinucidere". Cu toate acestea, editorul conservator J.L. Garvin presupunea că, în ciuda eşecului, Partidul Laburist Independent se putea dovedi a fi „un factor de dezordine din ce în ce mai puternic în politica engleză".

În acelaşi timp, asociaţiile patronale, formate ca să se opună cererilor muncitorimii, îşi măreau numărul şi încheiau acorduri pentru folosirea mîinii de lucru nesindicalizate. Pentru a crea „rezerve" în cazuri de

greve, patronii ţineau registre de muncitori liberi, care nu erau de fapt decît liste de spărgători de greve întocmite sub alt nume. În felul acesta, în anul 1897, asociaţiile patronale au reuşit să înfrîngă vechiul şi puternicul sindicat al mecanicilor de locomotivă atunci cînd aceştia au declarat greva pentru ziua de lucru de 8 ore, care avea să dureze 30 de săptămîni. Luînd ofensiva prin folosirea lock-out-urilor, au reuşit ca în lupta lor contra altor sindicate să reintroducă munca în acord şi să respingă plata orelor suplimentare. Din cînd în cînd, guvernul le punea la dispoziţie trupe ca să-i sprijine. Nelăsînd nimic la voia întîmplării, asociaţiile patronale au format, în 1898, Consiliul parlamentar al patronilor, pentru a sugruma din faşă orice măsură legislativă nefavorabila intereselor lor.

În anul 1900, îndreptîndu-se mai mult în silă spre arenă politică, un număr de sindicate, care reprezentau aproape un sfert din numărul total al membrilor, se asociară cu Partidul Laburist Independent şi cu grupul lui Hyndman ca să formeze, în vederea alegerii candidaţilor poliţiei „un comitet de reprezentare al muncitorimii. Societatea fabienilor se alătură şi ea, însă fără nici un elan şi numai temporar. Drept secretar al comitetului a fost ales Ramsay Macdonald, un scoţian în vîrstă de 34 de ani, care, după începuturi obscure, ajunsese unul dintre fondatorii Partidului Laburist Independent şi era recunoscut ca un om cu simţ politic ascuţit. Constatînd că, pînă la urmă, nu intelectualii aveau să fie aceia care să controleze politica partidului, grupul lui Hyndman s-a retras, iar fabienii, socotind că năzuinţele laburiştilor „nu sînt pe linia noastră", n-au jucat niciodată vreun rol. Sindicatul muncitorilor din industria cărbunelui şi a bumbacului, precum şi sindicatele mai vechi s-au menţinut într-o atitudine ostilă. Dintre cei 14 candidaţi propuşi de comitet pentru alegerile generale din 1900 au fost aleşi numai doi: Hardie şi John Bums.

Şi apoi a venit „lovitura de măciucă" a cazului Taff Vale.

Sprijinindu-se pe această decizie, şi alţi patroni începură să dea în judecată pentru daune sindicatele, care pierdeau proces după proces. Fiindcă răspundeau cu fondurile lor băneşti, pierderea proceselor însemna, de fapt, anularea de mult recunoscutului drept la grevă, iar toate cîştigurile obţinute cu trudă de pe urma tratativelor colective deveneau dintr-o dată atacabile. Descurajate şi dezamăgite de vechiul principiu al acţiunii directe, sindicatele se îndreptară spre acţiunea politică, hotărîte să anuleze decizia dată în cazul Taff Vale pe singura cale posibilă: prin Parlament. Numărul membrilor de sindicat din comitetul de reprezentare al muncitorimii s-a mărit de peste două ori în următorii doi ani şi, folosind fondurile alocate de sindicate, comitetul a reuşit să iasă învingător în trei alegeri parţiale din anii 1902 şi 1903, precum şi în alegerea de la Durham, la care se prezentaseră toate cele trei partide. Will Crooks, un fost dogar şi consilier municipal, născut într-un azil de săraci, Arthur Henderson din sindicatul muncitorilor metalurgici, precum şi ţesătorul David Shackleton şi-au ocupat locurile în edificiul denumit „cel mai select club al Londrei".

La drept vorbind, prin societatea britanică începuseră să bată vînturi noi. Deocamdată, ele nu reuşiseră să tulbure în mod serios clasa reprezentată de conservatori, a cărei stare de spirit predominantă continua să rămînă în general aceea de automulţumire. Filosofia conservatorilor accepta surplusul de forţă al clasei muncitoare ca pe un punct de sprijin al sistemului profiturilor sau ca pe o lege economică naturală, care nu trebuia deranjată prin măsuri legislative. Viaţa clasei sus-puse continua să fie tot atît de confortabilă şi de plăcută, încît era greu să se considere necesară vreo urgenţă în reformarea a ceea ce Times numea imperturbabil „imperfecţiunile ordinii sociale". Atunci cînd Keir Hardie a prezentat, în 1901, prima rezoluţie socialistă din istoria Camerei Comunelor şi a vorbit timp de 20 de minute despre modul în care ameninţarea reprezentată de sistemul profiturilor, răspunzător de războiul cu burii, de rebeliunea boxerilor din China şi de condiţiile de viaţă din mahalalele Londrei, putea fi combătută prin proprietatea colectivă asupra pămînturilor şi a capitalului, „domnul Balfour, care se întorcea de la masă, i-a zîmbit afabil vorbitorului, socotind, fără îndoială, că lucrurile, aşa cum se prezentau ele pe atunci, vor mai dura încă o bună bucată de vreme".

Totuşi, în 1905, înfruntaţi de perspectiva alegerilor generale, conservatorii socotiră că anumite concesii erau necesare. Fiindcă aveau nevoie de voturile muncitorimii, au numit o comisie regală pentru conflictele de muncă, însărcinată să facă un raport în legătură cu problema restabilirii principiului neresponsabilităţii

sindicatelor în caz de grevă.

Comisia a mers pînă acolo încît a încuviințat ca proiectul de lege asupra conflictelor de muncă, prin care decizia în legătură cu cazul Taff Vale ar fi fost anulată, să treacă prin comitet[213] și apoi prin două citiri[214], fără să împingă însă lucrurile așa de departe încît să-l transforme în lege. Comisia s-a ocupat de șomaj într-o măsură suficient de mare (deși nu cu prea multă îndrăzneală) pentru ca să pună în aplicare o lege a muncitorilor șomeri conform căreia se înființa un birou de plasare care să înregistreze șomerii, să-i ajute să capete de lucru și să le plătească indemnizații în anumite cazuri. Totuși, legea era aplicabilă numai la Londra, iar în spiritul ei se rezumă doar la o simplă cîrpăceala. Conservatorii n-aveau de oferit un program de remediere veritabilă a situației existente, fiindcă nu doreau să aibă un asemenea program.

Ca partid minoritar, liberalii aveau și ei nevoie, ca să cîștige alegerile, de sprijinul clasei muncitoare, mai ales dacă doreau să se aleagă cu o diferență suficient de mare pentru ca să se elibereze de coșmarul irlandez. Pentru ei, apariția candidaților laburiști independenți în domeniul politic putea să reprezinte un dezastru. Puși în fața pericolului unei competiții între trei partide, de pe urma căreia nu puteau decît să piardă din voturi, liberalii n-aveau nevoie numai de sprijinul laburiștilor, ci chiar de o alianță cu ei. Laburiștii, reprezentați de Ramsay Macdonald, erau gata să le dea ascultare. În 1903, el și cu Herbert Gladstone, prim-chestor liberal din Camera Comunelor, au încheiat un pact secret prin care liberalii se declarau de acord să nu-și pună candidatura pentru 35 de locuri de deputat cu condiția ca 35 de laburiști aleși să voteze cu ei în Camera Comunelor. Keir Hardie, care nu fusese consultat la încheierea pactului, l-ar fi considerat, desigur, nu numai că o trădare, dar și că ceva inutil. După părerea lui, liberalii trebuiau să constate, în cele din urmă, că fără ajutorul politic al clasei muncitoare erau reduși la neputință și, odată ajunși la aceasta concluzie, erau obligați sau să se alăture laburiștilor, sau „să ia calea conservatorilor".

Alegerile generale au avut loc la jumătatea lunii ianuarie 1906 și au durat două săptămîni, așa cum era obiceiul pe atunci. Sclavia chineză, protecționismul în opoziție cu liberul-schimb, taxele școlare, decizia în cazul Taff Vale și toate celelalte probleme răscolite timp de trei ani au fost puse din nou în discuție. Muncitori chinezi pe colinele regiunii Wales? – vocifera retoric Lloyd George. „Să ne ferească Sfîntul!" Vocea demagogului și puterea iraționalului nu făceau decît să întărească simțămîntul general ca conservatorii stătuseră la putere prea multă vreme, iar de data aceasta atît demagogul, cît și iraționalul erau pe linia justă. Poporul dorea schimbarea și a obținut-o.

Liberalii repurtară o victorie electorală gigantică. Față de cei 513 deputați aleși pe listele lor, conservatorii nu aveau decît 157, ceea ce reprezenta o diferență fără precedent. Însă nu toate cele 513 locuri erau ale lor. Organizațiile muncitorești au cîștigat 53 de locuri. Dintre noii deputați, comitetul de reprezentare al laburiștilor a ales 29, care s-au organizat în Camera Comunelor pentru prima dată ca partid recunoscut, cu chestor propriu. Restul de 24 erau reprezentanți ai sindicatelor care au acceptat conducerea liberală și nu s-au afiliat la Partidul Laburist pînă în anul 1909. Acești 53 de reprezentanți ai muncitorimii, precum și cei 83 de deputați irlandezi votau alături de cei 377 de liberali, dînd partidului victorios o majoritate absolută și aproape incomodă de 356 de voturi.

Chiar lăsîndu-i deoparte pe irlandezi și pe muncitori, propria lor majoritate, de 220 de locuri, îi scutea de necesitatea legăturilor cu vreun alt grup. Partidul Liberal obținuse pentru prima dată ceea ce Gladstone dorise tot timpul, adică „hidoasă monstruozitate", așa cum a numit-o un conservator, o majoritate liberală independentă de votul deputaților irlandezi.

Însă mai uluitor decît succesul liberalilor era acela al laburiștilor, iar implicațiile lui nu scăpau celor interesați. Un prieten al lui sir Almeric Fitzroy, care își pierduse locul din Lancashire, își atribuia înfrîngerea ridicării laburiștilor și nu socotea că în obținerea acestui rezultat jucaseră un rol prea mare chestiunea taxelor

213 Camera Comunelor constituită în comitet sub conducerea unui președinte (nu a speaker-ului).

214 În Anglia, o lege trebuie să treacă, înainte de a fi promulgată, prin următoarele trepte: prima citire (se permite prezentarea legii), a doua citire (sînt acceptate principiile legii) și a treia citire (se acceptă formă modificată de comitet).

vamale sau alte probleme, ci mai degrabă „convingerea, izvorîtă pentru prima dată în mintea clasei muncitoare, că mîntuirea ei era în propriile sale mîini”.

Ca semn de apreciere a noului venit pe scenă politică, John Burns a fost numit președinte al Consiliului administrației locale, devenind astfel primul muncitor care deținea o funcție cu rang de ministru. „Vă felicit, sir Henry – a răspuns el atunci cînd Campbell-Bannerman, noul prim-ministru, i-a oferit postul. – Va fi cea mai populară numire pe care ați făcut-o vreodată”, lucru care s-a dovedit a fi adevărat. După o săptămînă, în care s-a bucurat de semnele de prietenie ale celor din clasă conducătoare, Burns i-a spus lui Beatrice Webb: „Sînt un om deosebit de cel care am fost pînă acum o săptămînă”.

Plăcerea pe care i-o procura funcția lui ministerială era atît de evidentă, încît i-a amintit lui sir Edward Grey o frază a naturalistului Gilbert White: „în luna iunie, broască țestoasă nu mai poate de fericire și merge în vîrful labelor”.

Pentru conservatori, rezultatul alegerilor reprezenta cea mai zdrobitoare înfrîngere electorală pe care o suferise vreodată un partid. În acest dezastru își pierduse locul însuși Balfour, precum și fratele său Gerald. La fel o păţiseră doi membri ai cabinetului său, Alfred Lyttelton și St. John Brodrick, vărul acestuia, lordul Hugh Cecil, precum și „omul cu cea mai tristă soarta dintre toți” – așa cum se lamenta Punch – Henry Chaplin, castelanul Angliei, după 39 de ani de deputăție. Mai tîrziu, toți aceștia au reușit să fie realeși în alegeri parțiale, dar între timp noii democrați guvernau cu o majoritate consistență și triumfătoare.

În dimineața zilei următoare înfrîngerii sale electorale, Balfour și-a vizitat un prieten, care l-a văzut, pentru prima oară în viața lui, „serios tulburat”. Cu toate acestea, s-a dus să se culce, luîndu-și cu el o carte, a coborît a doua zi la masă „perfect odihnit și bine dispus” și a jucat golf în după-amiaza aceea, precum și în ziua următoare. Părea că se distrează admirabil și nu se arată deloc curios să cunoască celelalte rezultate ale alegerilor și „nici măcar nu se uită la ziare”. Își atribuia înfrîngerea ridicării clasei muncitoare și dorinței oamenilor de a vedea o schimbare. După cum remarcă el, problemele reale jucaseră un rol minor, deoarece alegătorii refuzaseră să asculte dezbaterile.

Totuși, în spatele fațadei nepăsătoare a jocului de golf, Balfour își depăna gîndurile. „Alegerile din 1906 inaugurează o eră nouă”, îi scrie el a doua zi lui Francis Knollys, secretarul regelui, iar faptul cel mai izbitor era brusca apariție pe scenă politică a Partidului Laburist. Era năzuința spre putere a unui nou pretendent. În scrisorile pe care le-a scris în ziua aceea și în ziua următoare mai multor prieteni, Balfour își destăinuia mai pe larg gîndurile: se petrecea ceva mai important decît „obișnuită schimbare a partidului… Cele întîmplate aici n-au nimic de-a face cu vreunul din lucrurile pentru care ne-am dondănit în ultimii trei ani”. Campbell-Bannerman „nu-i decît un dop de plută săltînd pe un torent pe care nu-l poate controla”, iar adevărata semnificație a dramei nu putea fi înțeleasă decît dacă era considerată în contextul „aceleiași mișcări care a provocat masacrele de la Petersburg, dezordinele de la Viena și defilările socialiste de la Berlin”. Fiindcă mintea lui o lua înaintea implicațiilor imediate ale noilor desfășurări, Balfour scria în clipele acelea de mare victorie liberală: „Cred că va avea drept urmare dezmembrarea Partidului Liberal". Mai mult stimulat decît deprimat de noile condiții ale bătăliei politice, îl asigură pe Knollys că n-avea intenția să se retragă din politică, fiindcă „sînt profund interesat de cele ce se-ntîmplă acum".

Mai clarvăzător decît majoritatea politicienilor, Balfour intuia începutul transferului de putere, însă nu ca o simplă transmitere a ei de la partidul aflat la cîrmă către partidul în opoziție, ci ca unul mai profund, către o clasă nouă, care, deși se afla încă departe de posesiunea puterii, provoca totuși, prin presiunea ei asupra celor ce o dețineau, o deplasare a componentelor societății.

Deocamdată însă, Balfour n-avea loc în Parlament.

„Desigur că n-am de gînd să cutreier ţara explicînd oamenilor că sînt un om cinstit și sîrguincios, ca un valet de mîna a doua care și-a pierdut postul”, remarcă el. S-a găsit, totuși, pentru el un loc de deputat la Londra, astfel că a revenit în Camera Comunelor ca lider al opoziției.

În afară de Balfour, mai erau și alții care întrezăreau în biruința liberalismului semnele prevestitoare ale

destrămării lui. Pentru socialiști, lucrul acesta era un imperativ marxist.

Robert Blatchford prezicea că Partidul Liberal va încerca să pună în aplicare o „politică timidă, cu speranța de a nu-și înstrăina adepții moderați". Dacă încercau să îmbunătățească cu adevărat legislația socială, pierdeau sprijinul partizanilor capitaliști, care aveau să dezerteze la conservatori, iar dacă nu făceau nimic în materie de reforme sociale, aveau să piardă sprijinul radicalilor care îi aleseseră. Și într-un caz și în celălalt, această guvernare liberală urma să fie ultima. „Cel mai sigur dintre toate evenimentele ce pot veni în sprijinul cauzei noastre este dezintegrarea inevitabilă a Partidului Liberal".

Parlamentul din anul 1906 i-a convins pe conservatori că socialismul era în dezvoltare și că reprezenta o amenințare categorică pentru existența privilegiilor. Pînă atunci, aristocrația posesoare de bunuri funciare, precum și proprietarii agricoli crezuseră că au dreptul să vorbească în numele poporului, că interesele lor naționale erau aceleași cu ale oamenilor de rînd și că din acest punct de vedere reprezentau cu toții o unitate. Credeau în acțiunea binefăcătoare a democrației conservatoare atîta vreme cît nu perturba ordinea existentă.

Priveau plebea asimilînd-o cu clasa agricultorilor și servitorilor, pe care o cunoșteau. După cum i-a scris mamei sale, George Wyndham, secretarul de stat pentru Irlanda în cabinetul lui Balfour, conservator entuziast și mare patriot, care își păstrase în 1906 locul în Parlament, era convins că reușise în alegeri „fiindcă muncitorii mă iubesc și am știut să le cîștig inimile. Tot ce le-am spus s-a referit la dragostea frățească pe care imperiul o are pentru noi toți, la tratamentul nepărtinitor al străinilor, la gloria imperiului în ochii copiilor noștri și la cîteva vorbe sincere despre necesitatea creștinismului în școlile noastre… Mi-am deschis inima în fața inimilor lor și ne iubim unii pe alții. Am cîștigat vorbind despre conservatorism, imperiu și reforma fiscală. Irlandezii au votat pentru mine, pescarii au votat pentru mine, soldații au votat pentru mine și meseriașii au votat pentru mine! Pur și simplu din cauză că ne-am plăcut unii pe alții și fiindcă iubim tradițiile trecutului și gloria viitorului".

Indiferent care va fi fost situația în propria lui circumscripție electorală, această imagine fermecătoare, corespunzătoare secolului al XVIII-lea, era, în 1906, atît pentru Anglia, cît și pentru restul lumii tot atît de perimata ca și prințul regent[215]. Clasa agricolă dispărea, infiltrîndu-se în orașe, iar între proletariatul industrial, care o înlocuia, și patricieni nu există nici dragoste, nici interese comune.

Wyndham și cei de felul lui n-aveau habar despre mineri și despre lucrătorii din fabrică sau despre oamenii ce trăiau în șirurile lungi și monotone de case urbane. „Gîndește-te ce-ar însemna – îi spuse Winston Churchill, omul născut în palatul Blenheim, unui prieten în timp ce intrau pe o stradă mohorîtă în timpul campaniei electorale de la Manchester – să trăiești pe o stradă ca asta, să nu vezi niciodată ceva frumos, să nu mănînci niciodată ceva gustos și să nu spui niciodată ceva inteligent.". Și totuși, oamenii care aveau parte de acest destin erau noii alegători.

Printre cei 377 de deputați liberali, 154 (sau 40%) erau oameni de afaceri, 85 erau juriști sau avocați pledanți, 69 erau „gentlemeni", 25 erau scriitori și ziariști, 22 funcționari, iar în restul de 22 intrau profesori universitari, profesori de școli secundare, doctori și luptători pentru diferite cauze. Printre conservatorii înfrînți, categoria cea mai extinsă era tot a „gentlemenilor", care cuprindea 30% dintre deputați, urmată de oamenii de afaceri cu 25% și de funcționari cu 20%. Aproape jumătate din numărul total al deputaților, adică 310, erau oameni noi, care nu ocupaseră pînă atunci un loc în Parlament.

Văzînd adunarea nou întrunită, un lord a simțit o consolare în faptul că puțini dintre deputați purtau „îmbrăcăminte neconvențională", în timp ce sir Henry Luey, veteranul corespondent al lui Punch, constata că atmosfera, caracterul și comportarea socială a deputaților erau „revoluționate".

Irlandezii formau o grupare violentă, cunoscută prin manierele ei grosolane, pe care le practicau în mod deliberat, fără să se lase intimidați de tradițiile Camerei Comunelor. Fiindcă era o instituție englezească, o urau, iar din cauză că majoritatea liberală n-avea nevoie de ei, valoarea lor tranzacțională era nulă, astfel că nu puteau face altceva decît să-și compenseze paguba prin larmă și făcînd toate excesele posibile pentru a

[215] George, prinț de Wales, regent între anii 1810 și 1820, în timpul bolii mintale a regelui George al III-lea.

împiedica orice măsură legislativă care n-avea legătură cu autonomia Irlandei. Vechea, acerbă şi mereu zădărnicita lor luptă pentru înlăturarea dominaţiei engleze şi pentru autoguvernare nu era ajutată, ci strivită de dimensiunea victoriei liberale.

La revenirea lui Balfour în Camera Comunelor, majoritatea ostilă şi-a manifestat deschis aversiunea pe care o avea faţă de el ca lider şi simbol al partidului înfrînt. După cele spuse de Austen Chamberlain, noii deputaţi erau „neîngăduitori şi nepoliticoşi faţă de el… îl luau peste picior şi-1 întrerupeau într-una". Totuşi, impasibil şi îngăduitor ca întotdeauna, Balfour continua să stăpînească dezbaterile, astfel că în decurs de un an a reuşit să-şi restabilească autoritatea şi să cîştige respectul opozanţilor, care „simţeau că Balfour face cinste Camerei". Deşi mulţi dintre membrii noului guvern îi erau prieteni personali, totuşi, omul care şedea pe vechiul său loc şi îl privea de după masa speaker-ului nu putea fi numărat printre ei. Aşa cum spunea unul dintre colegii săi, Campbell-Bannerman nu se lăsă impresionat de „farmecul istoric" al lui Balfour, fiindcă „pur şi simplu nu reuşea să-l constate". Chiar de la începutul sesiunii a căutat să rupă vraja. Cerîndu-i-se să expună poziţia partidului său faţă de o rezoluţie potrivnică legii cu privire la taxele vamale de import, Balfour a reuşit să se eschiveze cu tot atîta ambiguitate ca şi mai înainte, exasperîndu-1 pe primul ministru, care i-a strigat în faţă: „Terminaţi-o cu bufoneriile astea!". Predecesorul său la preşedinţie „este ca vechii Bourboni: nu învăţa nimic. Îşi reia locul cu aceleaşi graţii afectate, cu aceeaşi dialectică abilă şi cu acelaşi fel nonşalant şi frivol de a trata problemele de mare însem-nătate. Dacă-şi închipuie că asemenea metode pot avea succes aici, înseamnă că cunoaşte prea puţin starea de spirit a noii Camere a Comunelor. De aceea îi spun din nou: terminaţi-o cu bufoneriile astea! Deşi intervenţia lui C.-B. era curajoasă şi a fost citată de foarte multă lume, ea n-a risipit aureola lui Balfour.

Adevărata stare de spirit a noii Camere era reprezentată de un alt tip de oameni, care nu se asemănau nici cu patricianul Balfour, nici cu C.-B., liberalul de modă veche. Cele două figuri dominante ale noului guvern, care aveau să deţină pe rînd funcţia de prim-ministru, erau oameni pentru care guvernarea nu mai era o sarcină moştenită, ci o carieră profesională. Cei doi erau H.H. Asquith, fiul unui negustor de lînă non-conformist[216] din Yorkshire, şi David Lloyd George, fiul unui învăţător din Ţara Galilor. Deşi cu totul deosebiţi ca proveniență socială şi temperament, ambii îşi croiseră drumul spre Parlament prin practica avocaturii.

Lloyd George, cel mai dinamic dintre noii miniştri, fusese numit ministru al comerţului, funcţie care, deşi nu era dintre cele mai importante, îi dădea, totuşi, dreptul să stea pe banca ministerială. A. G. Gardiner, editorul lui Daily News şi foarte bun observator al caracterelor politice, vedea în Lloyd George „semnul prevestitor al noii ere: omul din popor aşezat pe scaunul puterii". Deşi nu ajunsese încă la poziţia cea mai înaltă, Lloyd George se îndrepta evident spre ea, iar scopul lui era tot atît de uşor de înţeles ca acela al vulpii care intră într-un coteţ de găini. Avea 42 de ani, fiind cu 11 ani mai tînăr decît Asquith şi tot cu atîţia ani mai în vîrstă ca Churchill. Trimis în Parlament în 1890 de către cetăţenii unui orăşel din Wales ca să lupte pentru cauza naţionalismului velş, Lloyd George era un nonconformist care lupta pentru separaţia dintre biserică şi stat şi un radical care îşi consacră activitatea politică reformelor sociale. În tinereţe, biblia lui politică fusese Mizerabilii, roman pe care îl avea într-o ediţie ieftină şi pe care îl purta cu el în timpul călătoriilor. Poziţia lui împotriva războiului cu burii, pe care o luase cu riscul boicotului profesional şi al agresiunii corporale, implica atît curaj moral, cît şi curaj fizic. Avea principii politice ferme, dar nu şi scrupule. Mic de statură, bărbat frumos, neînfricat şi necruţător, dar mieros la vorba, cu ochi albaştri strălucitori, mustaţa castanie şi de o mare vitalitate, era mereu pe urma femeilor, pe care reuşea să le seducă, evitind, în acelaşi timp, cu îndemînare eventualele consecinţe legale. Ca orator, era un fel de Sarah Bernhardt a tribunei politice, încîntîndu-şi ascultătorii cu vorbirea lui melodioasă şi ritmată, specifică limbii celtice, care reuşea să trezească emoţii puternice. Deşi în public nici un fel de retorică nu i se părea prea teatrală şi nici un mijloc de aţiţare a gloatei prea drastic, totuşi, în îndeplinirea funcţiei lui era circumspect şi abil, conştient de faptul

[216] Membru al unei secte religioase despărţite de biserica anglicană.

– așa cum obișnuia el să spună – că „Anglia se bazează pe comerț” și că nici un partid nu putea trăi făcînd apel numai la muncitori. Cel mai însemnat dar al său era simțul pătrunzător, intuitiv și infailibil al cerințelor momentului, asociat cu convingerea ca el era omul care să le facă față.

„Se năpustea ca uliul asupra ocaziilor propice” și, odată ce le înșfăcă, devenea omul în fața căruia liderii partidului n-aveau altă alternativă decît să-l folosească, chiar dacă, la fel ca Chamberlain printre conservatori, el era cucul care urma să profite de pe urma gazdelor.

Înaintea lui pe scara politică se afla, ca ministru de finanțe, Asquith, iar din urmă venea, urcînd cu repeziciune, Winston Churehill, căruia i se dăduse postul de subsecretar de stat pentru colonii drept răsplată că trecuse de la conservatori la liberali. Asquith era o mașină intelectuală profesională, care lucra mai degrabă pe baza pregătirii sale și prin aprecierea justă a ocaziilor favorabile decît pe baza unei convingeri fundamentale. Avea o logică implacabilă și era de necombătut în discuții. „Duceți-vă și aduceți barosul”, a ordonat C.-B. într-o împrejurare în care Balfour îi sfîșia cu delicatețe pe liberali în bucăți, iar Asquith a fost chemat în timp util ea să-i dea replica.

Strălucit șef de promoție al Oxfordului, unde obținuse o bursă, Asquith era – după cum scria Gardiner – cel mai distins produs al sistemului Balliol, care evita zelul exagerat și „n-are încredere în ideile mari, chiar dacă le gîndește”. Înțelegea totul, dar nu iniția nimic. Ferm, dar impasibil, ar fi putut ajunge un bun judecător și era un ministru de finanțe perfect.

După o carieră inițială, încununată de succes, ca avocat pledant, a fost considerat – imediat după ce a ajuns ministru plin în cabinetul din 1892 al lui Gladstone – drept omul viitorului, deși era atît de puțin obișnuit cu regulile înaltei societăți, încît își oferea brațul propriei lui soții atunci cînd o conducea la masă. Aceasta dificultate a fost înlăturată după moartea soției sale, cînd Margot Tennant, expertă în materie de bărbați cu viitor, s-a hotărît să se căsătorească cu el. Asquith s-a adaptat perfect la elită. „Nu știe ce-i orgoliul, nici gelozia și nici vanitatea”, spunea despre el o prietenă. Domina prin intelect, dar nu impresiona și nici nu provoca reacții. Oamenii n-au putut niciodată să-și facă o imagine despre el și nici să-l eticheteze într-un fel oarecare, astfel ca Asquith a lămas în istorie ca omul fără față.

Guvernul mai cuprindea cîțiva nobili, dintre care nici unul nu era mare proprietar funciar. Printre ei se afla bătrînul marchiz de Ripon, care mai tîrziu a demisionat, lordul Tweedmouth, care s-a dezechilibrat mintal, astfel că pînă la sfîrșit a demisionat și el, precum și lordul Crewe, ginerele lui Rosebery, care îl „scandaliza” pe prințul de Wales (viitorul rege George al V-lea) prin obiceiul său de a purta veston în loc de redingotă în Camera Lorzilor. Singurul reprezentant al înaltei aristocrații era Winston Churchill, conservatorul renegat. Ceea ce-l adusese la liberali nu era numai problema liberului-schimb. În 1904, atunci cînd a schimbat partidul, Churchill știa că conservatorii erau pe cale să plece de la putere. Fiindcă tînjea de mult după o funcție ministerială, nu mai voia să aștepte și, în afară de asta, nici nu-și putea permite să stea în opoziție. Deși era nepotul unui duce, trebuia să-și cîștige existența. Cariera de ziarist și scriitor îi putea recompensa munca, însă nu cu felul de plată pe care îl dorea el. În America, un bărbat cu energia lui ar fi intrat în afaceri, însă pentru un englez de proveniența sa guvernarea era singura carieră în care-și putea folosi superioritatea.

Recunoscînd importanța problemei sociale, era convins că liberalii puteau să-i facă față și dorea ca el să joace un rol major în rezolvarea ei. În afară de ambiție, mai era mînat în această direcție de adîncul său devotament și de marea dragoste față de bătrîna lui doica, doamna Everest. Prin ea simțea oarecum personal soarta șomerilor bătrîni, „dintre care mulți n-au pe nimeni să-i îngrijească și nimic din ce să trăiască la sfîrșitul vieții”. În 1904 a dat peste ocazia propice pe care o caută, a profitat de ea, a făcut alegerea justă în împrejurările date și a cîștigat. De atunci încolo, în toate cuvîntările sale vorbea despre liberalism ca despre „cauza milioanelor de oameni uitați”, susținînd că de el trebuie să-și lege speranțele clasă muncitoare, și nu de socialism. Ajuns în guvern, și-a dat seama că, dacă nu vor fi în stare să-și atragă sprijinul politic pe care sindicatele îl dădeau Partidului Laburist, aflat în plină ascensiune, liberalii aveau să se prăbușească pînă la

urmă. Asociindu-se cu Lloyd George, porni la acţiune, întocmind proiecte de legi şi obţinînd adoptarea unor măsuri legislative privind salariile, orele de muncă, pensiile şi asigurările sociale. Într-o cuvîntare pe care a ţinut-o în octombrie 1906 la Glasgow a schiţat un program de reforme sociale care susţinea, de fapt, ideea fabiană despre statul prosperităţii generale, depăşind astfel cele mai îndrăzneţe intenţii ale guvernului, în care nu era decît un ministru de importanţă secundară. „Vrem să tragem o linie sub care nu vom permite ca oamenii să trăiască şi să muncească”, anunţă el cu îndrăzneală şi continuă propunînd ca statul să devină un „utilizator de rezervă” al forţei de muncă, să se fixeze standarde minime ale nivelului de trăi şi să se treacă în proprietatea statului căile ferate. Beatrice Webb era încîntată: „Winston şi-a însuşit perfect schema Webb", nota ea în agenda şi fiindcă făcuse acest lucru putea fi clasificat ca „extraordinar de capabil".

Cel mai desăvîrşit oportunist la care s-a făcut apel ca să facă faţă noilor timpuri a apărut, totuşi, din rîndurile conservatorilor. Se numea F. E. Smith, un deputat proaspăt în vîrstă de 33 de ani, care urma să devină într-o zi, sub numele de lordul Birkenhead, lord-cancelar. Prima lui cuvîntare, pe care a ţinut-o în anul 1906, a fost considerată cel mai senzaţional debut parlamentar al vremii sale. Avocat, ridicat prin el însuşi, ca şi Asquith, avusese şi el o bursă la Oxford, unde, strălucind în clubul studenţesc, învăţase toate procedeele oratorice, trucurile şi loviturile folosite în dezbateri. Aventurier politic, fără legături cu marii proprietari funciari, era pregătit să-şi croiască drum spre vîrful piramidei prin inteligenţă, îndrăzneală, ambiţie dinamică şi impertinenta perfectă.

Atunci cînd s-a ridicat din mijlocul rămăşiţelor deprimate ale Partidului Conservator, după înfrîngerea acestuia, ca să vorbească pentru prima dată în Camera Comunelor, deputaţii văzură „un tînăr îmbrăcat îngrijit, zvelt şi ras complet, cu faţa îngustă şi prelungă, cu privirea dispreţuitoare şi părul lins dat cu briantina”. Stînd în picioare cu mîinile în buzunar şi cu o expresie sfidătoare pe faţă, F. E. Smith pronunţa cu o voce melodioasă şi sigură un discurs „de o insolenţă sclipitoare şi plin de invective”. Tonul discursului era atît de caustic, iar vorbitorul atît de iscusit în rostirea lui, încît ascultătorii aproape că nu observară lipsa lui de conţinut. Totul constă dintr-o înşiruire de cuvinte dispreţuitoare, de ironii muşcătoare şi aluzii personale azvîrlite ca nişte pocnitori în poala liberalilor. Surprinşi şi încîntaţi, conservatorii se ridicară în picioare.

Atunci cînd vorbitorul a citat versiunea, uşor denaturată, a unei aluzii făcute de Lloyd George, în timpul campaniei electorale, în legătură cu sclavii chinezi ce puteau apărea pe colinele regiunii Wales, iar acesta din urmă l-a întrerupt de pe banca ministerială afirmînd că „n-a spus aşa ceva”, Smith nu s-a lăsat intimidat. „Anticipînd acest lapsus temporar – a spus el cu o voce mieroasă –, mi-am luat cu mine numărul din 16 ianuarie al lui Manchester Guardian", că, după ce a citit pasajul la care se referise, să adauge cu o insolenţă profund jignitoare: „Mă încred mai degrabă în cuvîntul reporterului decît în acela al mult prea onorabilului gentleman".

Tot acest spectacol nu reprezenta decît trimuful unui plan bine calculat. Smith înţelegea că necesar în clipele acelea era atacul, pentru ca să dea curaj părţii înfrînte. Începînd de atunci, el deveni o forţă în creştere. Fiindcă-i lipsea chila unei filosofii de guvernare bine gîndite, naviga cu viteză, însă fără o direcţie precisă. Materia lui cerebrală era tot atît de remarcabilă ca şi manierele lui Lansdowne; „i s-a urcat la cap”, spunea Margot Asquith. Nu-l interesau ideile şi principiile, ci numai jocul forţelor materiale, pe care era perfect convins că le putea manipula după voie. Mai tîrziu a circulat o poveste: pe cînd erau la Oxford, Smith şi sir John Simon au dat cu banul ca să se hotărască în ce partid să între fiecare, fiindcă nici un partid nu-i putea cuprinde pe amîndoi. Deşi era probabil o născocire, totuşi faptul că această poveste a circulat şi a fost considerată posibilă era semnificativ. După una din cuvîntările lui Churchill adresată alegătorilor de stînga, Smith a spus faţă de mai multă lume: „Socialiştii ar face bine să nu aclame numele domnului Churehill fiindcă este foarte probabil că acesta are să le fure hainele atunci cînd se vor duce să facă baie, bineînţeles dacă sembăiază într-adevăr, lucru de care mă-ndoiesc". Era un sarcasm inadmisibil, care arăta că un nou tip de om se îndrepta spre putere. Răspunsul lui Churchill: „Domnul Smith este invariabil vulgar", nu i-a împiedicat să devină cei mai buni prieteni.

Schimbarea guvernului adusese din nou pe tapet termenii unui vechi conflict. În timpul cît liberalii aveau majoritatea în Camera Comunelor, conservatorii – dacă se simțeau cu adevărat amenințați – aveau posibilitatea să recurgă la dreptul de vot al Camerei Lorzilor, așa cum făcuseră în 1893 ca să împiedice promulgarea legii lui Gladstone cu privire la autonomia Irlandei. Între adepții schimbărilor și adepții „lucrurilor așa cum sînt", între politica reformelor și aceea a „rezistenței pînă la capăt" era imposibil să nu se producă o nouă ciocnire, așa cum prevăzuse lordul Salisbury. Expunînd esența conflictului, el spusese: „Trebuie să conducem în așa fel opera noastră legislativă, încît să dăm o anumită satisfacție atît claselor sus-puse, cît și maselor. Lucrul acesta este deosebit de greu de realizat în cazul claselor sus-puse, care primesc mai degrabă cu neplăcere măsurile legislative, fiindcă acestea tind să perturbe o stare de lucruri de care ele sînt satisfăcute". Atunci cînd perturbarea devine prea amenințătoare, Camera Lorzilor se opune nu din cauză că este com-pusă din lorzi, ci fiindcă membrii ei sînt apărătorii de rezervă ai „lucrurilor așa cum sînt". Însă folosirea repetată a dreptului de veto pentru blocarea voinței Camerei Comunelor poate precipita o criză constituțio-nală. „Atîta vreme cît sînt eu aici – continuase lordul Salisbury – n-are să se-ntîmple nimic. Eu îi înțeleg pe lorzii mei foarte bine. Dar atunci cînd voi pleca, se vor face greșeli, iar Camera Lorzilor va intra în conflict cu Camera Comunelor".

Prima mișcare în direcția controlului primei Camere a fost făcută de Balfour încă înainte de a se fi întrunit Parlamentul.

Într-o cuvîntare ținută la Nottingham în seara înfrîngerii lui electorale a spus că datoria tuturor conservatorilor era aceea de a se asigura o situație în care partidul lor „va continua să conducă destinele acestui mare imperiu, indiferent dacă sînt la putere sau în opoziție". Mai tîrziu, Asquith a considerat că aceste cuvinte reprezentau pretenția conservatorilor de a-și impune din nou puterea cu ajutorul Camerei Lorzilor. Fie că lucrul acesta era adevărat sau nu, evenimentul s-a produs, totuși, curînd. În luna aprilie 1906, guvernul liberal a prezentat Parlamentului o lege proprie a învățămîntului, menită să anuleze dispozițiile criticabile ale legii din 1902. Noua lege suprima sprijinul statului pentru școlile confesionale. Partidul bisericii anglicane catolicizante reacționa în fața acestei dispoziții cu tot atîta furie că și nonconformiștii în 1902. S-a înțeles imediat că problema în discuție deschidea ostilitățile dintre cele două Camere ale Parlamentului. „Probabil că miniștrii presimt – scria lordul Esher – că toate măsurile lor legislative vor fi anulate de Camera Lorzilor și de aceea cu cît se vor ridica mai curînd la luptă, cu atît va fi mai bine".

Plecînd de la aceleași considerente ca și unchiul său, Balfour se temea că lorzii se vor lăsa provocați să facă greșeli.

Și-a exprimat, de aceea, părerea, în fața lordului Lansdowne, liderul conservator al Comerei Lorzilor, că strategia guvernului va consta în propunerea unor proiecte de lege conținmd prevederi mult mai extinse decît ar fi fost necesar, cu speranța că lorzii le vor respinge sau amenda în asemenea măsură, încît să li se poată aduce acuzația că blochează activitatea guvernului. În această situație, liberalii vor cere țării mandatul de a limita dreptul de veto al Camerei Lorzilor. Balfour a atras, de asemenea, atenția că niciodată lorzii nu mai fuseseră chemați să joace un rol „în același timp atît de important, de delicat și de dificil".

Totuși, atmosfera în care s-au desfășurat în Camera Lorzilor dezbaterile asupra legii învățămîntului nu era caracterizată prin prudență, iar starea de spirit a pairilor nu s-a îmbunătățit atunci cînd au primit de la Camera Comunelor o lege asupra votului multiplu, care avea scopul de a pune capăt vechiului obicei că lorzii ce posedau pămînturi în mai multe circumscripții electorale să aibă dreptul să voteze de mai multe ori. „Ceva trebuie să se-ntîmple – spunea Lloyd George, frecîndu-și aproape vizibil mîinile. – Pot să vă asigur că pe terenul acesta o să avem în curînd un mare meci de fotbal".

Realizînd așteptările lui Lloyd George, precum și presimțirile rele ale lordului Salisbury, în luna decembrie lorzii au respins atît legea învățămîntului, cît și legea votului multiplu. Era, totuși, semnificativ faptul că n-au refuzat adoptarea legii conflictelor de muncă, care era pentru ei la fel de dezagreabilă, dacă nu mai dezagreabilă decît celelalte două și a cărei blocare le-ar fi făcut o deosebită plăcere liberalilor. Această lege,

care anula decizia dată de Camera Lorzilor în cazul Taff Vale, fusese prezentată şi votata în Camera Comunelor – împotriva dorinţei reale a guvernului şi trecînd peste obiecţiile mai multor miniştri – datorită presiunii exercitate de reprezentanţii muncitorimii împreună cu deputaţii radicali. „N-am putut rezista numărului acelora care erau în favoarea ei", a admis Haldane, ministrul de război liberal. Conduşi cu prudenţă de Lansdowne, lorzii au sancţionat legea, fiindcă nu doreau să contrarieze clasa muncitoare şi să consolideze alianţa ei cu liberalii.

Căutînd să tragă maximum de profit de pe urma respingerii celor două legi, Asquith a calificat situaţia drept „intolerabilă" şi a avertizat că trebuia găsită o cale „pentru a face să prevaleze voinţa poporului, exprimată prin reprezentanţii săi aleşi".

Ameninţarea era clară şi Camera Lorzilor începu să se trezească. Căminul celor 544 de nobili ereditari din Anglia (printre care erau 22 de duci), precum şi al episcopilor şi înalţilor magistraţi care luau parte la şedinţe era o încăpere înaltă, lungă de 32 m şi lambrisată cu lemn de stejar de culoare închisă, în care erau aşezate pe două aripi scaune capitonate cu piele roşie. Vitraliile reprezentau portretele regilor şi reginelor începînd de la normanzi încoace. Pe pereţi şi pe plafon erau înghesuite stucaturi în stil gotic, sculptate cu migală, precum şi embleme heraldice. Din spaţiul dintre ferestre, statuile baronilor care impuseseră Magna Charta şi care întemeiaseră, fără să-şi dea seama, sistemul parlamentar îşi priveau de sus şi cu oarecare severitate opera. La un capăt al încăperii se aflau, sub un baldachin de aur, tronurile gemene ale regelui şi reginei, flancate de candelabre înalte, care stăteau ca nişte ofiţeri de gardă în poziţie de drepţi. La picioarele tronului prezida lordul-cancelar, aşezat pe „sacul de lînă", un scaun pătrat fără spătar şi rezemători pe care se afla o pernă de lînă. Scaunele aşezate pe locul de trecere în unghi drept faţă de celelalte erau destinate prinţilor din familia regală şi nobililor neafiliaţi unui partid. Din picturile de pe partea de sus a pereţilor, suveranii şi magistraţii, reprezentaţi în scene din istoria Angliei, participau şi ei cu himerica lor prezenţă. Lumina era clarobscură, iar atmosfera generală, de o somnolentă plină de demnitate.

Acum, perspectiva luptei începu să umple băncile, ocupate de obicei de numai 40 sau 50 de nobili răzleţiţi. Lansdowne îşi încuraja aderenţii să ia cuvîntul, le acordă atenţie în timp ce vorbeau şi le sprijinea eforturile prin atitudinea lui amabilă de mare senior, care îi era caracteristică. Lordul Curzon împodobea dezbaterile cu discursuri „atît de infinit superioare acelora ale nobililor obişnuiţi, încît îţi vine extrem de greu să crezi că n-are vreodată dreptate". Noul lord-cancelar al liberalilor, lordul Loreburn, anima cu prezenţa lui desfăşurarea dezbaterilor şi făcea Camerei onoarea de a fi întotdeauna pe deplin treaz atunci cînd stătea pe sacul de lînă. Numele pe care-l purtase mai înainte era acela de sir Robert Reid, cunoscut ca „Bob Luptătorul". Era scoţian şi un jucător celebru de crichet, care făcuse parte din echipa Oxfordului, un radical care se împotrivea cu vigoare liberalilor, făcea morală opoziţiei „în cuvinte ce îi făceau pe păcătoşi aproape să plîngă" şi prezenţa „cele mai discutabile propuneri cu cea mai seducătoare plauzibilitate". În stilul istoricului Gibbon şi cu galanteria lordului Tolloller înclinîndu-se în *Iolanthe* în faţa lordului Mountararat, lordul Curzon recunoştea că lordul Loreburn era „curtoazia personificată, persuasiunea întruchipată şi demnitatea întronată".

Pe unul din scaunele puse de-a curmezişul stătea îmbufnat lordul Rosebery, fostul prim-ministru al liberalilor, care îşi dăduse demisia de la conducerea partidului şi care, în calitatea lui de imperialist şi adversar al autonomiei Irlandei, anunţase, atunci cînd C.-B. devenise lider, că „în mod categoric şi explicit şi o dată pentru totdeauna nu pot să servesc sub stindardul acesta". Recunoscut încă de pe timpul cînd era la Eton pentru inteligenţa lui sclipitoare, pentru spiritul şi farmecul lui, Rosebery, care cîştigase derbiul la Epsom şi se căsătorise cu o femeie bogată din familia Rothschild, era prea obişnuit cu succesele pentru ca să joace un rol intermediar, astfel că rămînea, după expresia lui Morley, „un cal necunoscut într-o boxă neocupată". Cînd nu era în apele lui, îndrepta „o privire ca de peste" asupra prietenilor, nimicindu-i cu sarcasmul sau muşcător, pentru că, atunci cînd voia să fie fermecător, să se vadă înconjurat de oameni care-l divinizau. Nestatornicia lui făcuse ca publicul să-şi piardă încrederea în el şi îi aduse aminte lui A.G. Gardiner o

istorioară despre un sătean care, fiind întrebat dacă era adevărat că lui Wordsworth nu-i prea plăceau copiii, a răspuns: „Poate că lui nu-i plac, dar nici copiii nu-l plac pe el”.

Pe vremea crizei în legătură cu autonomia Irlandei, Rosebery fusese liderul mișcării pentru reformarea Camerei Lorzilor prin anumite modificări ale principiului ereditar și prezentase de trei ori propuneri în acest scop cu speranța că autoreforma va para atacurile asupra dreptului de veto. Acum, mișcarea de reformare era din nou adusă la viață, iar sufletul ei era lordul Curzon. Chiar și domnul Churchill, căruia îi plăcea să se amestece în toate, a făcut o propunere pe care a publicat-o în Nation sub forma unui articol intitulat „Să ne purtăm blînd cu pairii”.

El propunea un sistem conform căruia membrii Camerei Lorzilor ar urma să fie numiți pentru fiecare sesiune în parte, astfel ca să reflecte aceeași majoritate ca și în Camera Comunelor, fără să depășească totuși cifra de 250. Datorită acestui sistem, ar fi fost excluse „elementele frivole, inactive, lipsite de instruire și cu reputație proastă”. Majoritatea celorlalte reforme propuse luau în considerare un sistem prin care nobilii înșiși ar alege dintre ei pe cei deosebit de calificați, datorită capacității și serviciilor aduse, să devină membri ai Camerei Lorzilor. Mulți preferau însă acel principiu simplu care-l îndemnase pe lordul Melbourne să spună că-i plăcea Ordinul Jartierei „fiindcă nu-ți trebuie nici un merit ca să-l capeți". Balfour îi înțelegea punctul de vedere și de aceea l-a sfătuit pe Lansdowne „să evite fatală presupunere că vechea baza a calității ereditare este insuficientă pentru a-l îndreptați pe cineva să intre în Camera Lorzilor. Dacă această calitate nu este suficientă, atunci nici nu poate fi considerată o calitate… Socotesc că întîmplarea datorită căreia ne naștem poate fi mai ușor justificată prin ceea ce oamenii numesc simpla ei absurditate decît prin naștere plus servicii". Guvernul nu făcea nimic ca să încurajeze reforma Camerei Lorzilor fiindcă nu dorea într-adevăr ca ea să fie reformată. Ceea ce dorea era un motiv de conflict și un pretext ca să limiteze dreptul de veto.

Pus în fața acestor posibilități pasionante, lui Lloyd George îi venea greu să mai tolereze faptul că alegătorii săi nu-și îndreptau atenția decît spre naționalismul velș, astfel că le-a spus o dată cu o completă lipsă de tact: „Vreau să le comunic concetățenilor mei următorul lucru. Dacă există oameni în Țara Galilor care, în timp ce guvernul își așază artileria pe poziție pentru a ataca Camera Lorzilor, se așteaptă ca acesta să se mai ocupe și de altceva în afară de luarea cu asalt a citadelei, atunci acești oameni ar trebui băgați la închisoare". Limbajul acesta militar a părut ciudat, iar cuvîntarea a fost primită cu atîta nemulțumire, încît ușuraticul ei autor a trebuit să se repeadă în Wales ca să declare cu mîna pe inimă: „Eu să am de gînd să-mi vînd țara pe care o iubesc? Numai Dumnezeu știe cît de scump îmi este ținutul Wales!”

În luna iunie a anului 1907, Campbell-Bannerman a spus Camerei Comunelor că venise timpul ca pretențiile lorzilor să fie înfruntate, mai ales că erau sprijinite de domnul Balfour, „la al cărui sunet de corn poarta de fier a Camerei Lorzilor se lasă repede-n jos”. Metafora aleasă de Lloyd George era la fel de pitorească. Camera Lorzilor, a spus el, nu este cîinele de pază al constituției, ci „pudelul domnului Balfour”. C.-B. a prezentat o rezoluție prin care se declară că, pentru a se pune în aplicare „voința poporului, puterea Camerei Lorzilor de a modifica sau respinge legile votate de Camera Comunelor trebuie limitată prin lege”, astfel ca pe durata fiecărei legislații să prevaleze decizia ultimă a Camerei Comunelor. Partidul Laburist a depus imediat un amendament prin care se propunea desființarea cu totul a Camerei Lorzilor. Faptul că se prezentase o rezoluție și nu un proiect de lege dovedea clar că scopul guvernului era de a face propagandă și nu de a trece la acțiune. Într-adevăr, după ce rezoluția a fost adoptată, fără amendamentul laburiștilor, guvernul n-a mai întreprins nimic.

În vara aceea s-a întrunit cea de-a doua Conferință de la Haga. În luna aprilie a anului următor, adică în 1908, C.-B., așteptîndu-se să moară, și-a dat demisia, pentru ca după o lună să-și dea și sufletul. Urmîndu-l în funcția de prim-ministru, Asquith a remaniat cabinetul, astfel ca să semene mai mult cu propria lui imagine. Din grupul de subsecretari foarte capabili, patru au fost promovați miniștri plini, printre ei aflîndu-se Walter Runciman, fiul unui armator bogat, Herbert Samuel, fiul unei familii de bancheri evrei și fost, ca și Asquith, cap de serie la Colegiul Balliol, precum și Reginald Mckenna, fiu al unui funcționar de stat

londonez şi licenţiat în matematici de la Cambridge. Numirea lui ca prim-lord al Amiralităţii în locul lordului Tweedmouth l-a făcut pe Morley să-şi aducă aminte că, atunci cînd îi propusese lui Gladstone, în 1892, o anumită persoană pentru acest post, acesta i-a spus foarte solemn şi făcînd un gest cu mîna: „Ei bine, eu cred că pentru Amiralitate avem nevoie de ceea ce se cheamă un gentleman „Şi acum, iată-ne copleşiţi de clasele de mijloc", oftă lordul Esher, parcurgînd cu privirea noul cabinet.

Cea mai importantă schimbare intervenită în cabinet era promovarea lui Lloyd George în locul lui Asquith ca ministru de finanţe, în timp ce postul de ministru al comerţului, rămas liber, era ocupat de Winston Churchill, cel de-al patrulea subsecretar de stat făcut ministru plin. La această răscruce, cariera politică a lui Winston Churchill era cît pe-ce să se termine. Conform unui obicei existent pe atunci, care cerea ca unui deputat ridicat la gradul de ministru să i se confirme de către corpul electoral locul în Parlament, Churchill a fost obligat să se prezinte la o alegere parţială la Manchester. După o luptă îndîrjită cu adversarii săi şi hărţuit de sufragete, Churchill a fost înfrînt, spre gălăgioasă încîntare a presei conservatoare. Înfrîngerea lui dovedea că balanţa popularităţii începea să revină din poziţia în care ajunsese după victoria anormală, din 1906, a liberalilor şi făcea şi mai presantă nevoia acestora de voturile muncitorimii. La Dundee, unde i s-a oferit imediat un alt loc de deputat, Churchill a insistat asupra faptului că liberalii puteau căpăta puterea necesară ca să-şi treacă legislaţia prin Camera Lorzilor, împotriva forţelor în creştere ale reacţiei conservatoare, numai dacă aveau sprijinul muncitorilor. „Cu sprijinul vostru îi vom zdrobi… Trebuie să ne daţi acest sprijin”.

Însă, aşa cum au arătat faptele, nici o măsură legislativă socială impusă de energică echipa compusă din Lloyd George şi Churchill n-a fost blocată de Camera Lorzilor. Legea minelor de cărbuni, prin care se stabilea ziua de muncă de opt ore pentru mineri, legea comisiilor de salarizare, care stabilea salariile minime pentru munca în acord în meseriile prost remunerate, legea de despăgubire a lucrătorilor, care determină răspunderea patronilor pentru accidentele de muncă, precum şi legea pensiilor de bătrîneţe au fost adoptate de Camera Lorzilor. Apoi, echipa începu să lucreze la legea asigurării naţionale, destinată asigurării muncitorilor în caz de şomaj şi de boală, care urma să încoroneze legislaţia de asistenţă socială a liberalilor. Camera Lorzilor n-a blocat nici una din legile acestea din acelaşi motiv pentru care nu blocase legea asupra conflictelor de muncă. Aceste dovezi de bunăvoinţă n-au putut înlătura însă inevitabilul conflict cu Camera Comunelor.

Toate înfruntările, rezistentele şi frămîntările legate de conflict s-au găsit dintr-odată concentrate ca un exploziv într-o nouă măsură legislativă, şi anume în legea privind autorizarea vînzării băuturilor spirtoase. Această lege, ce fusese, timp de 25 de ani, obiectivul îndrăgit al reformatorilor antialcoolici liberali, în cea mai mare parte nonconformişti, care doreau să reducă consumul de băuturi al claselor de jos, era datoria electorală pe care guvernul o avea faţă de aceşti alegători.

Legea avea scopul să reducă cu 30000 în decurs de 14 ani numărul cîrciumilor prin anularea autorizaţiilor într-o proporţie fixă faţă de populaţie. Datorită faptului că cîrciumile erau proprietatea fabricilor de bere şi a distileriilor de alcool, legea era atacată cu înverşunare de aceste întreprinderi, fără să mai vorbim de înşişi băutorii. Toţi posesorii de autorizaţii se aliară cu proprietarii distileriilor, iar legea capăta în ochii celor interesaţi un aspect tot atît de sinistru ca şi legea pentru autonomia Irlandei şi tot atît de ameninţător ca socialismul.

Balfour considera legea drept un atac direct împotriva dreptului de proprietate, iar conservatorii reacţionară faţă de ea aşa cum reacţionase clasa muncitoare faţă de sclavia chinezilor. În palatul lui Lansdowne din Berkeley Square fu convocată o întrunire a nobilimii conservatoare, la care fură chemaţi să asiste şi „oameni din fundul pădurilor”, adică nobilii de la ţară, care nu erau consultaţi decît în problemele privind comitatele lor. Unii din ei nu vorbiseră niciodată în Camera Lorzilor, iar alţii nici nu intraseră vreodată în ea, astfel că luară palatul lui Lansdowne drept Camera Lorzilor şi crezură că atunci şi acolo urma să se hotărască asupra legii. „Unii dintre noi… ne-am întîlnit venind direct de pe terenurile de vînătoare, astfel că am putut să

facem schimb de păreri asupra sezonului care s-a terminat şi să discutăm despre cîştigătorii probabili ai curselor de primăvară". S-au declarat cu toţii de acord că legea să fie respinsă şi apoi „am suspendat şedinţa ca să luăm o masă bună la Carlton Club".

În cazul acesta, conservatorii aveau ţara de partea lor, după cum s-a dovedit la alegerea parţială de la Peckham, unde lupta s-a dus în jurul autorizaţiilor de vînzare a băuturilor spirtoase.

Rezultatul a fost ca majoritatea liberală de 2000 de voturi s-a transformat într-o majoritate conservatoare de aceeaşi mărime.

Însă ceea ce îi interesa deocamdată pe liberali nu era popularitatea, ci principiul pus în discuţie. Modul arbitrar în care fusese rezolvată de către comitetul întrunit acasă la Lansdowne problema proiectului de lege îi făcea să turbeze de mînie. În noiembrie 1908, atunci cînd legea a fost respinsă formal de către Camera Lorzilor, Churchill, „extrem de furios", a dezvăluit într-o convorbire particulară că răspunsul liberalilor era deja stabilit. „Le vom trimite în iunie pentru aprobare un buget – a spus el – care să-i bage-n sperieţi. Ei sînt aceia care au început lupta de clasă, astfel că acum ar face bine să ia seama". De fapt, legea autorizaţiilor n-avea nimic de-a face cu lupta de clasă, iar ceea ce urma să provoace înfrîngerea liberalilor n-avea să fie numai lupta de clasă, ci şi dificultăţile tot mai mari cu care îi confrunta nouă epocă.

Încă înainte de 1909, anul marii bătălii a bugetului, liberalii se ciocniseră de realităţile unei lumi devenite prea dificilă pentru construirea Ierusalimului Programul liberal nu mai atrăgea clasă muncitoare. Dimpotrivă, laburiştii şi liberalii se îndepărtau din ce în ce mai mult unii de alţii. Impresionaţi de extinderea propriei lor puteri, dezvăluită în alegerea din 1906, laburiştii deveniră mai agresivi: imediat ce sindicatele şi-au recăpătat prin legea conflictelor de muncă libertatea de acţiune, grevele au început din nou. Liberalii din clasa patronală au răspuns aşa cum răspund patronii. În condiţiile create nu mai putea fi pus în aplicare nici un pact, iar în cele două alegeri parţiale din 1907, în care lupta s-a dat între toate trei partidele, laburiştii au cîştigat. Victoria lui Victor Grayson, un socialist exaltat, în districtul West Riding din Yorkshire deschidea perspective înspăimîntătoare. Fost student în teologie, înzestrat cu darul oratoriei şi înclinat spre băutură, Grayson predica socialismul ca mijloc de eliberare a celor săraci cu o ardoare ce se întindea ca un incendiu prin oraşele industriale. Bufoneriile lui nesăbuite din Camera Comunelor i-au provocat de două ori suspendarea şi au atras atenţia întregii Europe. Se povestea că împăratul Germaniei propusese să invadeze Anglia cu unul sau două corpuri de armată, proclamînd că nu venea ca inamic, ci ca nepot al reginei Victoria, pentru ca să scape Anglia „de bandă socialistă ce conduce ţara".

În colaborare cu regele Eduard, ar fi urmat să dizolve Parlamentul şi să restabilească monarhia autocrată, vasală faţă de Germania.

Englezii deveneau din ce în ce mai conştienţi de ameninţarea germană. În 1908, lordul Esher îi scria unui prieten: „în clipa de faţă, periculos pentru noi este faptul că avem în Europa un concurent formidabil ca număr, inteligenţă şi instruire, cu care am fost confruntaţi dintotdeauna".

Necesitatea de a face faţă acestui pericol era o lovitură suplimentară dată crezului liberal. Liberalismul pacifist tradiţional fu încălcat cînd Asquith şi confraţii lui imperialişti din cabinet, care controlau politica externă, au consimţit să-i acorde lui sir John Fisher patru cuirasate noi. Nemulţumiţi numai cu atît, conservatorii strigau sloganul: „Cerem opt şi le vrem iute". Armata teritorială a lui Haldane era privită şi ea cu ochi răi de pacifiştii partidului, care pretindeau că are să coste prea mult şi că va răpi din banii destinaţi reformelor sociale.

Totuşi, cu sprijinul regelui şi trecînd peste obiecţiile pacifiştilor, legea armatei teritoriale a fost promulgată. „Trăim, desigur, timpuri grele – se lamenta regele Eduard –, dar sper, totuşi, ca pacea va putea fi menţinută, şi asta numai fiindcă Europei îi este frică să intre în război".

Problema invaziei preocupa atît gîndurile oficialităţilor, cît şi acelea ale publicului. Comitetul apărării imperiale numi în 1908 o comisie de informare asupra invaziei şi ceru fostului prim-ministru să-şi exprime părerea asupra dovezilor adunate de comitet. Balfour a vorbit timp de o oră, făcînd o expunere „strălucită"

şi „strîns argumentată”, „cît se poate de perfectă ca formă şi limbaj”, care, după cele spuse de Esher, un membru al comitetului, i-a „uluit” în atare măsură pe Asquith, Grey, Haldane şi Lloyd George, încît nici unuia din ei nu i-a venit în cap o singură întrebare ca să i-o pună. „Părerea generală era că nu se făcuse nici-odată o expunere mai frumoasă a acestei probleme”.

Concluzia comitetului că nici o putere străină nu putea organiza o invazie care să aibă succes n-a fost cunoscută de marele public, asupra căruia problema aceasta exercita o fascinaţie extraordinară. Erskine Childers folosise invazia ca subiect al unui roman captivant, The Riddle of the Sands[217], apărut în 1903, iar William Le Queux trata aceeaşi temă într-o manieră mai viguroasă, însă mai puţin artistică în The învasion of 1910[218], roman publicat în 1906 sub formă de foileton în Daily Mail, căruia i s-a făcut reclama la Londra de către oamenisandviş îmbrăcaţi în uniforme prusiene albastre şi purtînd pe cap coifuri cu vîrf ascuţit. În 1909 a avut loc la Teatrul Wyndham premiera piesei lui Guy du Maurier An Englishman’s Home[219], care prezenta sub forma dramatică invadarea Angliei de către armatele „împăratului Nordului” şi care s-a jucat timp de 18 luni în faţa unor săli ticsite. Ideea invaziei devenise aproape o psihoză.

Henry James, a cărui locuinţa se afla la Rye, pe coasta de sud a Angliei, se simţea „expus”, după cum i-a scris, plin de îngrijorare, în 1909, unui prieten. Îi era teamă că, „atunci cînd împăratul Germaniei va începe războiul împotriva noastră [nu spunea „dacă va începe„], hornurile casei mele, care se văd din depărtare de pe mare, ar putea constitui unul din primele lui obiective”.

Perspectiva războiului nega toate principiile pe care le susţinuse liberalismul ortodox, însă guvernul era obligat să i se adapteze. Deocamdată, în ţara bîntuia războiul sexelor.

Mişcarea sufragetelor, pe care Charles Masterman o consideră „descătuşarea unor energii refulate”, declanşa un ciudat val de ură între sexe, „o izbucnire a antagonismului” reciproc, aşa cum o numea H.G. Wells, care coincidea cu celelalte conflicte surprinzător de violente ce agitau Anglia în prima decadă a secolului al XX-lea. După părerea lui Wells, principalul impuls al acţiunii sufragetelor – mulţimea aceea de „fiinţe umane exasperate pînă la frenezie” – era „dorinţa de răzbunare”, o izbucnire împotriva superiorităţii pe care şi-o atribuiau cu aroganţa şi de atîta vreme bărbaţii. Războiul lor public a început aproape imediat după venirea la putere a liberalilor şi a fost declanşat de amînările repetate şi de refuzul guvernului de a veni cu o lege prin care să se acorde femeilor dreptul de vot.

Fiindcă nu li se dădea posibilitatea să-şi realizeze cererile prin mijloace legale, femeile recurgeau la tactici care, în esenţa lor, se încadrau în „propagandă faptei” şi erau, ca şi modelul lor, anarhice ca spirit. În ciuda măsurilor de prevedere luate de uşieri, sufragetele îşi făceau apariţia prin surprindere la toate întruni-rile politice, acoperind vocea vorbitorilor prin sunete de clopot şi strigăte prin care cereau dreptul de vot. Asediau clădirile celor două Camere ale Parlamentului, precum şi ministerele de pe Whitehall, îi atacau la intrare pe miniştri (cum a fost cazul cu Birrell, ministrul educaţiei, pe care l-au trîntit la pămînt şi l-au lovit în fluierele picioarelor), spărgeau cu ciocanele vitrinele magazinelor universale, dădeau foc scrisorilor din cutiile poştale, pătrundeau în Camera Lorzilor şi întrerupeau dezbaterile legîndu-se cu lanţuri de grila galeriei rezervate femeilor şi strigînd fără încetare: „Drept de vot pentru femei”.

În 1909, sub guvernul liberal, s-a procedat pentru prima dată la alimentarea forţată a sufragetelor aflate în stare de arest, o operaţie deosebit de respingătoare, în decursul căreia atît victimele, care făceau greva foamei, cît şi salariaţii care le alimentau se zbuciumau ca nişte animale. Alimentarea se făcea cu ajutorul unor tuburi de cauciuc introduse prin gură, şi cîteodată prin nări, în stomac. Arestata era legată cu nişte curele de scaun şi ţinută de gardieni sau de infirmiere, iar alimentul lichid era introdus prin tuburi în stomac cu ajutorul unor pompe. Pe străzi mărşăluiau sufragete purtînd placarde pe care scria „Opriţi alimentarea forţată!”, iar una din ele s-a aruncat în toiul unei recepţii de la curte la picioarele regelui strigînd: „Maiestate,

217 Enigma de pe plajă.
218 Invazia din 1910.
219 Căminul unui englez.

nu vreți să dați ordin să se termine cu torturarea femeilor?" Și în timpul acesta, înăuntrul închisorilor, sufragetele continuau să facă greva foamei, care provoca tratamentul acesta inuman. Iraționalul cîștiga teren.

Fiindcă Asquith amîna într-una să-și îndeplinească promisiunile de a impune votarea legii pentru acordarea dreptului de vot femeilor, promisiuni pe care le făcea numai ca să potolească spiritele, dar pe care nu le ținea niciodată, feministele au ciopîrtit în anii următori lui 1909 tablourile de la Galeria Națională, au dat foc pavilioanelor de pe terenurile de crichet, tribunelor de pe timpurile de curse, hotelurilor din stațiunile balneare și chiar bisericilor. Întrerupeau serviciile religioase de la catedrala St. Paul și de la Westminster Abbey, îl constrîngeau pe rege să le primească petițiile la Curte și angajau lupte „penibile și dezolante" cu poliția pentru ca să o oblige să le aresteze și să le întemnițeze. Indurau cu un curaj nebun înfometarea și durerea, provocau autoritățile să le umilească și să le brutalizeze sau își atrăgeau chiar moartea, așa cum a fost cazul cu Emily Davidson, care s-a aruncat sub copitele cailor la derbiul din 1913. Deși la situațiile acestea extreme nu s-a ajuns decît în perioada 1910–1914, practica și spiritul lor erau în floare încă înainte de anul 1909.

Bărbații – deși, dealtminteri, cetățeni cumsecade – reacționau la provocările femeilor în felul bețivilor care-și bat nevestele sîmbătă seara. Atunci cînd o întrunire ținută la Albert Hall în decembrie 1903 și la care luase cuvîntul Lloyd George a fost întreruptă de militante strigînd: „Fapte, nu vorbe!" și smulgîndu-și paltoanele pentru ca să arate că sînt îmbrăcate în costume de pușcăriași, împuterniciții cu ordinea – după cele spuse de Manchester Guardian – „au înnebunit de furie și s-au repezit la femei, evacuîndu-le din sală cu o brutalitate dezgustătoare, izbindu-le de scaune, aruncîndu-le în jos pe scări și tîrîndu-le afară de păr". În alte împrejurări de același fel, femeile au fost lovite intenționat în piept. „Aceste zgripțuroaice, aceste scorpii asexuate, aceste bipede tuna și fulgera un pastor nonconformist, exprimînd în cîteva cuvinte mult mai mult decît spuneau toate editorialele ziarelor. Strania furie fizică generată de luptă femeilor pentru drepturi de vot a fost fenomenul cel mai tulburător al erei liberale.

În jurul anului 1909, un pesimism crescînd i-a cuprins pe liberali și pe cei aliați cu ei. „O mie de enigme grave și tulburătoare" înlocuiesc adevărurile simple ale politicii, scria Masterman, care făcea acum parte din guvern ca subsecretar de stat al Ministerului de Interne și care a publicat în 1909 The Condition of England[220], o carte plină de descurajare profundă.

Masterman vedea lumea împărțită vertical „între națiuni înarmate pînă-n dinți", iar orizontal între bogați și săraci.

„Viitorul progresului uman continua să fie nesigur și precar. În cel mai favorabil caz, umanitatea apare ca un echipaj naufragiat, refugiat pe un colț de stîncă bătut de vînturi și de valuri. Nu putem spune cîți dintre ei vor mai supraviețui atunci cînd noaptea cea lungă va face loc dimineții sau dacă va mai supraviețui vreunul".

În jurul lui, Masterman vedea o societate mulțumită de ea însăși, care se bizuia pe iluzia securității, fiindcă „dintre toate iluziile de la începutul secolului al XX-lea, cea mai remarcabilă era, probabil, aceea a securității", în locul securității, el vedea însă „forțele noi și gigantice ale descoperirilor mecanice… Revoltele popoarelor, nemulțumirile sociale… vaste mijloace de distrugere puse în mîna unei civilizații care nu-și poate păstra cum trebuie stăpînirea de sine" și în care „progresul material a întrecut progresul moral".

James Bryce, un alt membru al guvernului liberal, în calitatea lui de prim-secretar de stat pentru Irlanda și, din 1907, de ambasador la Washington, găsea că tema centrală a vieții lui, adică evoluția democratică, era plină de semne descurajatoare. Într-o serie de prelegeri ținute la Yale în 1909 cu subiectul „Obstacole în fața civismului" recunoștea că practica democrației n-a fost la înălțimea teoriei. Numărul celor ce pot citi și vota s-a mărit de 20 de ori în ultimii 70 de ani, însă „procentajul celor ce se gîndesc înainte de a vota n-a ținut pasul nici cu educația populară, nici cu extinderea dreptului de vot".

„Omul mijlociu" nu manifestă în treburile publice înțelepciunea înnăscută pe care i-o atribuia demo-

[220] Situația Angliei.

craţia. Era preocupat mai mult de răm㎢şagurile la curse decît de felul în care-şi folosea votul. Vechile rele ale urii de clasă, corupţia şi militarismul, apăreau din nou, după cum ieşeau la suprafaţă noi răutăţi. Deşi lumea o ducea incontestabil mai bine decît înainte, credinţa caracteristică secolului al XIX-lea în înţelepciunea fundamentală a guvernării poporului de către popor se dovedise o „decepţie”. Pentru acest om, care se calificase cînd va el singur drept „un optimist de profesie", prelegerile de la Yale reprezentau o confesiune penibilă.

Privind în jurul lor, filosofii liberalismului făceau şi ei descoperirea penibilă că laissez-faire, esenţa crezului liberal, nu dăduse rezultatele aşteptate. În locul lor, lozinca avusese drept urmare toate relele provocate de exploatarea muncii, şomajul şi sărăcia, cărora liberalismul, nepregătit pentru intervenţia deschisă a statului în economie, visată de Societatea fabienilor, nu era în stare să le facă faţă.

După ce venise la putere în noul secol cu cel mai impozant mandat popular cunoscut în istoria partidelor din Anglia, guvernul liberal nu fusese în stare ca după trei ani de conducere a ţării să dea o formă concretă marilor promisiuni din anul 1908. În 1910, numărul lucrătorilor intraţi în grevă a fost mai mare decît în orice alt an care a trecut după 1893. „Am început să pierdem încetul cu încetul partea de încredere” pe care muncitorii o aveau în noi, recunoştea Haldane, iar „lucrul acesta devine din ce în ce mai evident”. J.A. Hobson şi L.T. Hobhouse, cei doi adepţi ai filosofiei economice şi etice aplicate la planificarea socială, ajunseseră la concluzia că nici omul, nici societatea nu acţionau cum trebuie. În The Crisis of Liberalism[221], publicată în 1909, Hobson scria că, dacă liberalismul nu va fi în stare să-şi transforme rolul în unul mai pozitiv, atunci „va fi sortit aceluiaşi fel de neputinţă care s-a abătut deja asupra liberalismului din cea mai mare parte a ţărilor europene”.

Hobhouse şi numeroşi alţi cercetători erau intrigaţi de ciudatul refuz al oamenilor de a se comporta raţional în probleme ce păreau să prezinte cel mai mare interes pentru ei.

Nivelul scăzut de care dădea dovadă mulţimea cînd reacţiona din punct de vedere politic, atracţia pe care o prezenta presa de senzaţie şi noul fenomen al interesului de masă faţă de sporturile care atrag un număr mare de spectatori erau tulburătoare. Concepţia lui Henri Bergson despre omul împins de forţa pe care el o numea L’elan vital stimulase crearea noii ştiinţe a psihologiei sociale, care cerceta rolul emoţiilor şi al instinctelor ca bază a comportării omului. Unul din cele mai influenţe studii făcute în Anglia asupra procesului mintal acţionînd în treburile publice a fost lucrarea Democracy and Reaction[222] a lui Hobhouse, publicată în 1904. Fost profesor la Oxford, Hobhouse părăsise universitatea din cauza profundului interes pe care îl purta mişcării muncitoreşti, pentru ca să lucreze în redacţia ziarului Manchester Guardian. Hobhouse socotea că omul de mijloc „n-are timp să gîndească şi nici nu-şi dă osteneala să facă aşa ceva, chiar dacă are timp”, şi că părerile lui reflecta fidel „ceea ce scriu ziarele populare şi strigă vînzătorii de ziare… Este inutil să apelezi în termeni raţionali la acest nou public al străzilor şi al tramvaielor".

Fenomenul comportării gregare fu recunoscut dintr-o dată ca avînd un conţinut de-sine-stătător. Cristofor Columb al acestei descoperiri era chirurgul Wilfred Trotter, care dădu un nume fenomenului, îl ridică la rangul de subiect al studiilor ştiinţifice şi îşi încheie cu calm prima lui incursiune în sociologie cu cea mai pesimistă frază scrisă vreodată. După cum îl descria un prieten, Trotter, care avea 36 de ani în 1908, era „un om liniştit, cu preocupări multilaterale pentru filosofie, literatură şi ştiinţa” şi urma să fie socotit cu 30 de ani mai tîrziu ca „cel mai mare chirurg englez al secolului nostru”. Avea „capul şi faţa unui savant, a cărui austeritate era compensată de un surîs plin de farmec şi sinceritate”, în cele două eseuri cu titlul The Herd Instinct[223], publicate în 1908 şi 1909 în Sociological Review, Trotter socotea că comportarea socială a omului îşi avea originea în izvorul sumbru şi sinistru al subconştientului, a cărui descoperire marca sfîrşitul epocii victoriene. Considera subconştientul ca o forţă lipsită „de orice individualitate, voinţă sau autocontrol”.

221 Criza liberalismului.
222 Democraţie şi reacţiune.
223 Instinctul gregar.

Pentru el, subconștientul era „irațional, imitativ, las, brutal… și ușor de sugestionat”. Din cauza dorinței înnăscute a omului de a fi aprobat de grupul în care trăiește, el este la discreția acestei forțe iraționale și vulnerabil la reacția gloatei. Spre deosebire de Kropotkin, care presupunea în Ajutorul mutual că instinctul gregar este generos, Trotter îl consideră un factor de pericol, fiindcă funcționarea lui este inconștientă și irațională. „Nu-i nevoie decît de puțină imaginație ca să deducem – conchidea el – cît de mari sînt probabilitățile ca pînă la urmă să se dovedească că omul nu este decît încă unul dintre eșecurile naturii”.

Instinctul gregar preocupa în anul 1908 și pe alți doi cercetători, și anume pe William Mcdougall, care a scris articole asupra acestui subiect în Social Psychology, și pe Graham Wallas, care a tratat aceeași temă în Human Nature în Politics[224]. Viața și gîndirea lui Wallas erau îndreptate spre The Great Society[225], care forma și titlul unei cărți publicate de el în 1914. Împreună cu Shaw și soții Webb, el a făcut parte, în calitate de cel de-al patrulea membru, din consiliul de conducere al Societății fabienilor, pînă cînd și-a dat demisia, în 1904, în semn de protest contra sprijinului acordat de societate reformei tarifelor vamale. Membru al Consiliului municipal al Londrei, președinte al Comitetului școlar londonez, fondator al Școlii economice din Londra și profesor de științe politice la această școală, Wallas era, după propriile sale cuvinte, un „gînditor activ”. A fost descris de Wells ca „un om cam neglijent, ușor pedant, cu suflet nobil”, purtînd mustață și ochelari fără brațe, ale cărui prelegeri, deși monotone și pedante, erau totuși „pătrunzătoare și entuziasmante”. Pentru un alt cercetător, G.D.H. Cole, Trotter era „cel mai captivant conferențiar pe care l-am ascultat vreodată”. În Human Nature în Politics, Trotter examina dovezile care arătau că omul nu acționează după premise raționale. Speranța lui era ca noile metode ale psihologiei și sociologiei vor ilumina drumul spre o comportare mai înțeleaptă a omului, spre binele umanității.

Wallas nu voia să accepte implicațiile darwinismului, care părea să scuze și să accepte drept inevitabilă agresivitatea înnăscută a naturii umane, condamnînd astfel omenirea la o luptă fără cruțare, considerată drept condiție a progresului.

Prevedea, de asemenea, că, în cazul cînd iraționalul nu va fi pus sub control, națiunile se vor angaja într-o serie de mari războaie, pînă cînd nu vor rămîne pe suprafața globului decît Anglia și Germania, sau America și China, pentru ca, pînă la sfîrșit, „după un Armageddon”[226] naval în Pacific, să nu mai rămînă decît un singur imperiu”, iar locuitorii Pămîntului, reduși la jumătate, să fie puși în situația de a relua totul de la capăt. Procesul acesta i se părea că este în curs de desfășurare fiindcă „Germania și noi ne îndreptăm spre ororile războiului mondial”, și asta numai din cauză că, ridicînd la rangul de esență națiunea și imperiul, „simpatiile noastre rămîn închise în interiorul lor”.

Bugetul lui Lloyd George pentru anul 1909 a fost amorsa, aprinsă în mod deliberat, a unuia din cele mai mari conflicte, care au făcut că era liberala să fie, după cuvintele unui om de pe vremea aceea, „atît de bătăioasă și de dezagreabilă cum nu mai fusese vreuna”. Fiindcă prestigiul liberalilor era în scădere, conducătorii partidului își dădeau seama că fără o problemă litigioasă de mare popularitate riscau să nu mai cîștige viitoarele alegeri. După cum scria Gardiner, oamenii începuseră deja să calculeze „cînd au să aibă loc alegerile și cît de mult aveau să piardă liberalii”.

În calitatea lui de ministru de finanțe, Lloyd George trebuia să procure pentru anul 1909 venituri suplimentare în valoare de 16000000 de lire sterline, din care o treime era destinată construirii celor opt cuirasate pe care guvernul le aprobase, iar două treimi pentru punerea în aplicare a legii asupra pensiilor de bătrînețe. Lloyd George se hotărî să obțină această sumă printr-un program de impozite asupra bogaților care, deși nu păcătuia ca idee fundamentală și nu avea caracter de confiscare, era totuși astfel conceput încît să apară cît mai provocator posibil, pentru ca să-i scoată din sărite pe lorzi, făcîndu-i să respingă legea și să creeze prin aceasta un nou conflict între pairi și popor. Legea bugetară ridică în mod gradat taxa pe venit de la 9 pence

[224] Natura umană în politică.
[225] Marea societate.
[226] Locul fictiv în care, după Apocalipsă, regii Pămîntului se vor strînge pentru lupta finală.

la 1 siling și 2 pence de lira sterlină, cu o suprataxă de 6 pence la veniturile de peste 5000 de lire. Noul buget ridica, de asemenea, pînă la un maximum de 10% taxele de succesiune asupra proprietăților în valoare de 200000 de lire sterline sau mai mult, punea impozite pe automobile și benzină, lucru care pe atunci îi atingea numai pe cei bogați, precum și pe tutun și alcool. Mai tîrziu urma să se constate că acest din urmă impozit fusese o greșeală politică.

Însă ceea ce a revoltat întreaga clasă a moșierimii, făcînd-o să turbeze de mînie, adică să ajungă în starea de spirit dorită de autorul bugetului, n-a fost nici unul din impozitele de mai sus, ci taxe de o cincime din „creșterea nebazată pe muncă" a valorii pămîntului atunci cînd era vîndut sau obținut prin succesiune, precum și taxa anuală de o jumătate de penny la liră sterlină asupra pămînturilor neexploatate și a drepturilor de proprietate privind zăcămintele miniere. Clauzele privind proprietățile funciare impuneau înregistrarea și evaluarea acestora, lucru care pentru proprietari nu însemna – nici mai mult, nici mai puțin – decît dreptul agentului fiscal de a le intra în casă, ceea ce echivala cu încălcarea de către stat a proprietății private. Lloyd George căuta să-i facă pe moșieri să simtă și mai bine lucrul acesta bătîndu-și joc de ei în public, cerînd sprijinul populației și făcînd tot atîta tapaj ca și Marc Antoniu cînd plîngea în faţa rănilor lui Cezar. Dînd inamicului numele de „duci", el declara la Limehouse, în cartierul East End al Londrei, în faţa unui auditoriu compus din 4000 de muncitori: „întreținerea unui duce complet echipat costă cît două cuirasate… el inspiră tot atîta spaimă și durează mai multă vreme" și continuă, spunînd că, atunci cînd guvernul a avut nevoie de bani ca să plătească cuirasatele, „am făcut chetă printre muncitori, care ne-au oferit cu toții bănuții lor de aramă", însă cînd „primul ministru și cu mine am bătut la ușile celor din Belgravia[227] și am cerut marilor moșieri să contribuie cu ceva pentru că minerii bătrîni să nu fie obligați să intre la azil, ei ne-au răspuns: «o jumătate de penny, cel mult un penny», asmuțind asupra noastră cîinii, pe care îi puteți auzi toată ziua cum latră. E dureros ca un lucrător bătrîn să trebuiască să ajungă la porțile mormîntului trecînd însîngerat și cu picioarele pline de vînătăi prin mărăcinii și spinii sărăciei. Noi îi croim o cale nouă, mai ușoară și mai plăcută, care trece printre ogoarele de grîu ce unduiesc în bătaia vîntului".

Pentru un ministru al coroanei era o performanță pe care nimeni altul în afară de Lloyd George n-ar fi fost în stare s-o îndeplinească fără să roșească. Chiar dacă primul ministru s-a simțit stingherit, n-a arătat-o pe față, lucru ce l-a tulburat pe regele Eduard, care a făcut cunoscut că „nu poate înțelege cum poate permite Asquith în mod tacit" să se țină cuvîntări ce „n-ar fi fost tolerate de nici un prim-ministru pînă acum cîțiva ani".

Exact cum doriseră autorii lui, în jurul bugetului se dezlănțui o furie turbată. Liderii conservatorilor protestau vociferînd. Lordul Lansdowne l-a făcut pe Lloyd George „nătărău și tîlhar". Domnul Chaplin califica bugetul drept primul pas în războiul socialiștilor contra proprietății, Societatea juriștilor declara impozitul pe moșii ca nedrept și neaplicabil, iar o întrunire a oamenilor de afaceri prezidată de lordul Rothschild protesta împotriva evaluării proprietăților de către „tribunale iresponsabile" ca acelea care „îl costaseră pe un Stuart capul, iar pe altul tronul". Ducele de Norfolk anunța că va trebui să vîndă un Holbein pe care-1 împrumutase Galeriei Naționale, contele de Onslow scoase în vînzare părți din moșia sa din Surrey, iar Kipling zugrăvea Anglia, în istericul poem intitulat „Cetatea nerușinării", ca „trasă pe roată de aținătorii la ură și strivită de toți acei care au trudit, s-au străduit și au strîns averi", pînă cînd, lipsită de apărare, „a ieșit din rîndul națiunilor printr-o capitulare subită". Lordul Rosebery, un prevestitor de rele nu mai prejos decît Kipling, afirma că măsura luată „nu însemna aplicarea unor impozite, ci revoluția". La baza ei era „gravul, rafinatul și perfidul pericol al socialismului", iar socialismul reprezenta „sfîrșitul tuturor lucrurilor,… al credinței, al familiei, al proprietății, al monarhiei și al imperiului". Cuvîntarea lui, ținută la o întrunire a oamenilor de afaceri din Glasgow, a fost citită a doua zi dimineață „cu cea mai mare bucurie la toate reuniunile din reședințele de la țară ale nobilimii din Anglia, Scoția și Wales".

Noul deputat laburist, Philip Snowden, care urma să ajungă și el într-o zi ministru de finanțe, afirma că

227 Cartier elegant al Londrei.

era necesar ca bogații să fie sărăciți pentru a-i îmbogăți pe cei săraci și că noul buget reprezenta începutul guvernării democratice. Balfour i-a răspuns că „nu poți desființa sărăcia desființînd averile" și că „democrația nu trebuie asociată cu hoția". Ducele de Rutland, care era cît pe ce să aibă un atac de apoplexie, a propus că tuturor deputaților laburiști să li se interzică să mai vorbească.

Cum furia nobilimii creștea, regele s-a văzut obligat să afirme că „prosteștile și meschinele cuvîntări și afirmații" ale proprietarilor de pămînturi și ale capitaliștilor provocau un rău imens.

Toată lumea, inclusiv oamenii de rînd, își dădeau seama că ceea ce era cu adevărat în joc nu era bugetul, ci dreptul de veto al lorzilor. Cînd Minoru, calul regelui, a cîștigat vara aceea derbiul, un om aflat în mulțimea care ovaționa a strigat: „Rege, acum, că ai cîștigat derbiul, du-te acasă și dizolvă afurisitul ăla de Parlament". Vorbind în septembrie la Leicester, Churchill socotea că lupta era binevenită, deoarece făcea posibilă „zdrobirea" dreptului de veto dacă lorzii respingeau legea financiară. Balfour reducea toată problema la clauzele privind evaluarea pămînturilor, care, prin „înregistrarea obligatorie", erau – după afirmația lui – ilegale într-o lege financiară.

„Cum îndrăzniți să o numiți lege financiară?" – întrebă el. De fapt, așa cum semnalase cîndva lordul Salisbury în legătură cu un buget anterior, nu există nici un obstacol constituțional care să-i oprească pe lorzi să respingă o lege financiară, ci doar unul de ordin practic: nu puteau ca odată cu respingerea legii să îndepărteze și guvernul care o prezintă. Respingerea legii și menținerea concomitenta la putere a guvernului duceau la un impas politic. Dacă era împins la această măsură, guvernul putea recomanda regelui că, pentru crearea unei majorități liberale în Camera Lorzilor, să ridice la rang nobiliar un număr suficient de mare de cetățeni aleși (pînă la cinci sute dacă era necesar), adică să reverse un potop de titluri care să înece în el nobilimea ereditară. Cu toată această perspectivă, conservatorii erau împotriva oricărui compromis. Acționați cu îndrăzneală, a spus lordul Milner, și „dați-le dracului de consecințe". Cu aprobarea lui Balfour și sub conducerea lui, aceasta a fost hotărîrea luată.

„Întreaga lume politică fremăta de emoție", scria Beatrice Webb în jurnalul ei, referindu-se la alternativa respingerii sau nerespingerii bugetului de către Camera Lorzilor. Dezbaterile au început la 22 noiembrie și au durat zece zile. Galeriile erau înțesate cu soții de nobili și cu vizitatori, printre care era și regele Portugaliei. De la țară veniseră nobili bătrîni „care nu erau în stare măcar să ajungă pînă la Parlament", iar locurile din sală fură ocupate de patru sute de membri, cel mai mare număr care se adunase de la respingerea legii pentru autonomia Irlandei încoace. Nobilii, începînd cu bătrînul fost lord-cancelar, lordul Halsbury, și terminînd cu tînărul lord Willoughby de Broke, purtătorul de cuvînt al grupului de nobili rurali, își proclamară datoria lor față de țară de a respinge legea. Ca liberal, lordul Ribblesdale își recunoscu aversiunea față de Lloyd George, „jumătate măscărici și jumătate bandit de drumul mare", însă nu considera că bugetul avea ceva cu adevărat socialist în el și nici că Anglia va fi afectată în mod serios de „suspinele celor bogați", astfel că, dacă se va ajunge la vot, va fi alături de guvern.

Cu toate ororile pe care le prezisese, lordul Rosebery a fost de părere că era mai bine ca bugetul să fie ratificat decît să se pună-n pericol „însăși existența celei de-a două Camere".

Punctul culminant al dezbaterilor l-a constituit discursul lordului Curzon, despre care un nobil, adînc mișcat, a spus că a fost cel mai superb discurs auzit în Camera Lorzilor în decurs de 40 de ani. Guvernul – a spus lordul Curzon – își pusese în gînd să introducă toate măsurile legislative ce-i erau pe plac, cu condiția să le poată ascunde sub eticheta de legi financiare, și să oblige Camera Lorzilor să le ratifice, ceea ce reprezenta „o pretenție revoluționară și intolerabilă", fiindcă echivala cu guvernarea exercitată de o singură Cameră. În pofida consecințelor, el recomandă ca legea să fie respinsă, cu speranța că acest lucru va duce la crearea unei Camere a Lorzilor ameliorată, care să acționeze ca o „parte esențială" a constituției, și nu „doar ca o fantomă ajunsă pe cît de neputincioasă pe atît de ridicolă".

Operația votării a fost fixată pentru ziua de 1 decembrie 1909, iar lorzii s-au îndreptat solemni, unul cîte unul, spre cele două vestibule situate de o parte și de alta a sălii de ședințe.

Rezultatul votului: 350 pentru respingere şi 75 pentru aprobare. A doua zi, în mijlocul entuziasmului zgomotos din Camera Comunelor, primul ministru a declarat că s-a produs o încălcare a constituţiei, anunţînd că guvernul va face apel la ţară şi va cere dizolvarea Parlamentului. Aşezat ca de obicei pe banca din faţă a opoziţiei, domnul Balfour, care era răcit, a tuşit, s-a bătut cu pumnu-n piept, a luat o pilulă şi a mirosit o sticluţă cu lichid întăritor.

În timp ce se pregătea pentru noile alegeri, guvernul Asquith întocmi un proiect de lege pentru desfiinţarea dreptului de veto al Camerei Lorzilor, proiect pe care spera să-1 depună atunci cînd va reveni la putere. Proiectul prevedea că dreptul de veto să fie abolit pentru legile calificate de speaker drept legi financiare şi că legile de altă natură adoptate în trei sesiuni consecutive ale Camerei Comunelor să devină definitive cu sau fără consimţămîntul Camerei Lorzilor. La Londra începură să circule zvonuri despre investirea de noi nobili, iar toată lumea, începînd cu poeţii şi terminînd cu negustorii de ceai, începu să viseze la coroane nobiliare. Între timp, Asquith lăsa să se înţeleagă că reuşise să obţină garanţii în această privinţă din partea regelui, lucru care nu era complet lipsit de temei.

În perioada campaniei electorale dinaintea alegerilor din ianuarie 1910 începu să devină evident faptul că, cu toate raidurile sale oratorice împotriva „ducilor", Lloyd George dăduse greş. Publicul nu putea fi aţîţat împotriva lorzilor.

Haldane mărturisea că 40% din alegători erau nehotărîţi, iar 20% „foarte dezinteresaţi", ceea ce însemna în rezumat că situaţia revenea la normal. Pentru Alfred Austin, care îşi petrecea vacanţa în sudul Franţei, problema alegerilor era extrem de serioasă. Fiindcă circumscripţia sa electorală ţinea în mod sigur cu conservatorii, se simţea scutit de obligaţia de a pleca acasă ca să voteze, „însă am pus să mi se telegrafieze zilnic, de la Carlton Club, rezultatele". În Anglia, după cum scria Beatrice Webb, „aşteptam toţi cu răsuflarea tăiată rezultatul marii bătălii". Rezultatul s-a dovedit a fi nefericit pentru toată lumea. Liberalii au revenit la putere, însă cu o majoritate atît de redusă, încît erau din nou la cheremul irlandezilor. Laburiştii, paralizaţi de decizia dată în cazul Osborne din 1908, care declara ilegală folosirea fondurilor sindicale pentru scopuri politice, au pierdut zece locuri.

Conservatorii au cîştigat 105 locuri, care ar fi fost îndestulătoare pentru a fi considerate drept o victorie dacă situaţia de la care plecaseră nu ar fi fost atît de şubredă.

Amîndouă părţile căzuseră în cursă. Pentru ca să poată trece legea asupra bugetului, liberalii aveau acum nevoie de voturile irlandezilor, cărora bugetul nu le era pe plac din cauza impozitului asupra rachiului. Preţul sprijinului lor era promisiunea lui Asquith de a duce la bun sfîrşit acţiunea de abolire a dreptului de veto pe care îl aveau lorzii, eliberînd astfel calea pentru legea autonomiei Irlandei. În decursul celor patru ani cît stătuseră la putere, liberalii depuseseră de mai multe ori proiectul de lege pentru autonomia Irlandei, care devenise, după cum spunea speaker-ul Lowther, „problema care domină întreaga situaţie". Acum, cînd nu mai erau doar nişte solicitanţi lipsiţi de speranţe, irlandezii dădeau impresia unor oameni „sinistri şi puternici", iar legătura dintre cele două probleme devenea „directă, evidentă şi netă". Indiferent dacă îi convenea sau nu, guvernul era angajat să ducă bătălia pînă la concluzia ei finală, adică fie să investească noi nobili, fie cel puţin să obţină promisiunea regelui că îi va învesti. Începînd din această fază, evenimentele evoluară spre o culme a violenţei care nu mai fusese depăşită de pe timpul cînd fusese propusă legea pentru alegerile parlamentare.

În luna februarie a anului 1910, Asquith a prezentat formal proiectul de lege pentru abolirea dreptului de veto al Camerei Lorzilor, anunţînd că, în cazul cînd această Cameră nu va ratifica legea, va recomanda Coroanei să ia măsurile necesare.

A urmat apoi o volbură de negocieri şi intrigi, de presiuni exercitate asupra regelui şi de recomandări ce i se adresau, de tîrguieli în interiorul partidelor şi între partide, de vizite şi consultări la reşedinţele de la ţară şi de conferinţe cu arhiepiscopul de Canterbury. Aproape pe neobservate, legea bugetară, cauza tuturor acestor agitaţii, a fost ratificată, aşa cum promisese Lansdowne că se va întîmpla dacă liberalii vor cîştiga

alegerile. Deocamdată însă, legea bugetară era uitată și înlocuită ca problemă de legea abolirii dreptului de veto al lorzilor, care tîra după ea ridicolul cortegiu al celor cinci sute de nobili făcuți, și nu născuți. Deși a absorbit luni întregi cea mai desăvîrșită iscusință politică a Coroanei, a miniștrilor și a opoziției, precum și eforturile și pasiunile lor, problema avea, totuși, ceva îndoielnic în ea. Nu implică chestiunea fundamentală a drepturilor omului și a justiției, așa cum se întîmplase cu afacerea Dreyfus. Deși liberalii susțineau că problema constă în puterea pe care o aveau lorzii de a zădărnici voința Camerei Comunelor, totuși, de fapt, așa cum recunoștea Herbert Samuel, „adevărul este că au ratificat aproape întreaga noastră legislație socială", cu excepția legii asupra învățămîntului și a autorizațiilor pentru vînzarea băuturilor spirtoase, fiindcă prima era un amestec de compromisuri care nu satisfăcea pe nimeni, iar cea de-a doua nu era o problemă atît de importantă încît din cauza ei să fie necesară sfărîmarea constituției britanice. Ceea ce i-a făcut pe liberali să atace cu atîta furie a fost nevoia de a se reabilita de pe urma eșuării programului lor și a faptului că își vînduseră irlandezilor pielea.

Totuși, liberalii se considerau îndreptățiți în acțiunea lor, fiindcă vedeau Camera Lorzilor, așa cum spusese Masterman, ca o instituție care „admite schimbările ce îi displac profund numai dacă este constrînsă prin intimidare… Nu face nimic altceva decît să modifice, să împiedice sau să distrugă munca altora și nu poate oferi nici o singură propunere constructivă proprie unui popor confruntat de probleme grele".

Ceea ce îi împingea pe conservatori la o rezistență tot atît de turbată era hotărîrea de a apăra ultimul bastion al privilegiilor. Pierderea dreptului de veto sau a majorității conservatoare din Camera Lorzilor însemna pierderea ultimului obstacol pe care-l mai puteau așeza în fața înaintării claselor atacante. Așa cum scria Masterman, care înțelegea punctul de vedere al conservatorilor, aceștia considerau dobîndirea puterii de către plebe ca un al doilea potop. „Ei văd civilizația noastră ca un mic petic de pămînt desțelenit în mijlocul pustietății, păstrat ca prin minune de la un deceniu la altul", iar ridicarea gloatei ca năvala unei mulțimi într-o grădină liniștită „ca să smulgă florile din rădăcini… și să acopere plăcutul peisaj cu petice de hîrtie și sticle sparte".

Totuși, rezistenta conservatorilor era slăbită de sciziunea din rîndurile lor. Ca lider al partidului, Balfour susținea politica de respingere cu orice preț a investirii de noi nobili într-un număr atît de mare încît să greveze Camera Lorzilor cu o majoritate liberală permanentă, fiindcă, după părerea lui, lucrul acesta ar fi însemnat „revoluția". De aceea, considera pierderea dreptului de veto, adică ratificarea proiectului de lege depus de liberali, drept un rău mai mic. Opunîndu-se acestui mod de a vedea lucrurile, începea să se formeze un grup de nobili „pregătiți să-și vîndă scump pielea". Simbolul și campionul lor era „cocoșul bătrîn de rasă luptătoare", adică lordul Halsbury, iar organizatorul activ era lordul Willoughby de Broke, cel de-al 19-lea baron din spița lui și unul din cei 18 membri ai Camerei Lorzilor care își dețineau prin moștenire titlul dinainte de anul 1500. Lordul de Broke fusese mai întîi deputat în Camera Comunelor și, în afară de fler politic, mai era înzestrat cu „o energie nemărginită și cu un talent pronunțat pentru retorică convingătoare și plină de umor". La vîrsta de 42 de ani era o personalitate de un farmec spontan. Tatăl său fusese un conservator convins, care-și rugase fiul cu limbă de moarte să facă tot ce-i stătea în putință „ca să împiedice folosirea automobilelor în orice scop legat de vînătoare", iar străbunicul lui „nu obosise niciodată votînd contra legii asupra alegerilor parlamentare și trecuse prin toate chinurile morții ca să apere ordinea existentă în ultima tranșee sau în ultimul vestibul". Willoughby de Broke privea industrialismul și democrația drept niște forțe care „au avut o reacție oribilă asupra marelui public", vorbea în termeni vînătorești sau folosind metafore de curse și s-a repezit ca un ogar ca să-i adune pe nobilii din fundul provinciilor în vederea luptei. Într-o scrisoare circulară pe care le-o adresase, lordul Halsbury îi rugă insistent să se „bazeze pe dreptul lor ereditar și constituțional și să reziste la orice încercare de denaturare a acestui drept".

În toiul manevrelor încordate care se făceau în jurul tronului, regele Eduard muri pe neașteptate. Conservatorii extremiști pretindeau că moartea suveranului fusese provocată de perversitatea guvernului și îi socoteau pe liberali drept regicizi. Lumea avea sentimentul că se desprinsese o ancoră și că ordinea recunoscută

a lucrurilor dispăruse. Poporul simțea că familiara persoană regală se intercalase între Anglia și schimbările sociale, precum și între Anglia și amenințările exterioare. Un cîntec cîntat în 1909 de servitoarea din Pelissier's Follies era deosebit de popular:

N-are să fie război
Atîta vreme cît avem un rege bun ca regele Eduard,
N-are să fie război
Fiindcă lui nu-i place așa ceva!
Mamele nu trebuie să se-ngrijoreze
Atîta vreme cît avem un rege bun ca regele Eduard.
Pace în cinste
Este deviza lui.
Deci, trăiască regele!

După moartea regelui, oamenii au început să se aștepte la vremuri și mai grele. „Am avut întotdeauna sentimentul – spunea un om de pe timpul regelui Eduard – că, într-un fel sau altul, el ținea lucrurile laolaltă".

Într-o poezie scrisă eu această ocazie, poetul laureat le cerea englezilor să înceteze cu „vrăjmășiile lor fatale" și cu „strigătele lor rebele" și să declare „armistițiul Domnului". Din strădania de a-l cruța pe noul rege de o criză politică în momentul suirii sale pe tron, partidele căzură de acord să încerce să ajungă la o înțelegere printr-o conferință constituțională la care să ia parte cîte patru personalități din fiecare partid, inclusiv Asquith și Lloyd George, Balfour și Lansdowne. În decursul a 21 de întruniri din vara și toamna anului 1910, delegații au discutat și s-au tîrguit, au examinat ideea unui referendum popular și erau cît pe ce să ajungă la o înțelegere dacă nu s-ar fi prăbușit totul atunci cînd au ajuns la problema autonomiei Irlandei.

Conferința a avut cel puțin meritul să demonstreze că legea asupra dreptului de veto nu era prin ea însăși o problemă fundamentală și că oamenii de stat nu voiau sau nu puteau să se retragă din luptă. Lloyd George, care era în primul rînd un realist, a încercat să meargă la împăciuire. Fiindcă principiile se încîlciseră atît de mult încît nu mai puteau fi descîlcite, i-a făcut lui Balfour propunerea să încheie între ei o coaliție care, eliberată de presiunea extremiștilor din ambele partide, ar fi putut rezolva atît problema dreptului de veto, cît și aceea a autonomiei Irlandei. Așa după cum a recunoscut cu amabilitate, el nu ținea mai mult decît Balfour la investirea de noi nobili, fiindcă, „considerînd viitorul, știu că înnobilații noștri băcani vor fi mai ostili față de reformele sociale decît nobilii dumneavoastră din fundul provinciilor". Deoarece se credea că Lloyd George îi făcuse lui Balfour prima ofertă fără să-l informeze pe Asquith, se putea presupune că el avea de gînd să-l părăsească pe primul ministru, așa cum avea s-o facă, pînă la urmă, cu șase ani mai tîrziu. Atunci cînd Asquith a fost informat despre propunere, nici n-a aprobat-o, nici n-a dezaprobat-o, ci, credincios devizei sale: „Așteaptă să vezi ce se-ntîmplă", s-a ținut deoparte.

Convins că sistemul de guvernămînt englez depindea de controlul și de echilibrul reciproc al celor două partide și că o coaliție era justificată numai în caz de pericol național, ca, de exemplu, în timp de război, Balfour a refuzat oferta. Nu credea cu adevărat că liberalii îl puteau sili pe rege să le dea promisiunea necesară și socotea că, în orice caz, legea abolirii dreptului de veto reprezenta „un rău public real" mai mic decît investirea de noi nobili. Era, de asemenea, de părere că, dacă un număr suficient de mare de pairi conservatori se abțineau de la vot, numărul de noi pairi putea fi menținut la un minimum suficient pentru a împiedica crearea unei majorități liberale permanente, ceea ce în ochii lui ar fi fost o „revoluție".

Fiindcă atît conferință, cît și coaliția eșuaseră, noi alegeri generale au fost fixate pentru luna decembrie a anului 1910, pentru a doua oară în același an. Datorită neclintitei dezinteresări a publicului, rezultatul lor a fost identic cu acela al alegerilor precedente, cu excepția pierderii de către liberali a două locuri. După cum scria Wilfrid Blunt, țării „îi pasă prea puțin de desființarea Camerei Lorzilor ca să facă revoluție din cauza ei".

Intimidîndu-1 cu pricepere, înaintea alegerilor, pe regele George, care era zăpăcit de sfaturile contrarii și de manevrele lăturalnice ale consilierilor săi, Asquith reușise să obțină fatidica promisiune de investire a

noilor nobili. Oribila perspectiva ca nobilimea ereditară engleză să se vadă copleșită de către un „batalion de nobili de ocazie", cu toții liberali, nu încînta pe nimeni, după cum și mai puțin plăcută era perspectiva ca Anglia să se vadă expusă ridicolului și ironiei lumii întregi. Cu toate acestea, guvernul își continuă drumul, pe de o parte fiindcă îi era imposibil să se oprească, iar pe de alta fiindcă era convins că, atunci cînd se va ajunge la încercarea puterilor, lorzii vor prefera să renunțe la dreptul de veto decît să fie înlocuiți de clasa de mijloc. Într-o fază nu prea bine precizată a acestor evenimente, Asquith a întocmit el singur, sau a pus pe alții să întocmească, o listă cuprinzînd vreo 250 de nume ale unor persoane care urmau să fie înnobilate cu toptanul. Deși lista îl cuprindea și pe sir Thomas Lipton, totuși, ea nu merita absolut deloc sarcastică observație a lui Lloyd George cu privire la băcanii înnobilați. În afară de Lipton, apăreau pe ea H. J. Tennant, cumnatul lui Asquith, J.A. Spender, devotatul admirator al lui Asquith și viitorul lui biograf, precum și sir Edgar Speyer, Bertrand Russell, generalul Baden-Powell, generalul sir Ian Hamilton, juristul sir Frederick Pollock, istoricii sir George Trevelyan și G. P. Gooch, milionarul sud-african sir Abe Bailey, Gilbert Murray, J. M. Barrie, Thomas Hardy și Anthony Hope, autorul romanului The Prisoner of Zenda[228].

În februarie 1911, proiectul de lege pentru abolirea dreptului de vot al Camerei Lorzilor a fost depus din nou la Camera Comunelor, „în mijlocul unor aclamații răsunătoare, care n-aveau în ele numai o notă de triumf, ci și una de certitudine și de fermitate". „Noi privim lucrurile cît se poate de serios – scria Herbert Samuel – și, dacă lorzii resping legea, ne fac cel mai mare serviciu". După ce a fost votată de Camera Comunelor în luna mai, legea a fost trimisă, conform regulilor, pentru a fi luată în considerare de către „cealaltă parte".

În luna iunie a început marea grevă din transporturi, care inițiа o nouă perioadă de război industrial. Aceasta grevă marca trecerea de la „conflictele de muncă" individuale la acțiuni de tip sindicalist, prin care muncitorii nu mai intrau în grevă împotriva unui anumit patron, ci împotriva întregii industrii. Muncitorii necalificați se săturaseră de metodele politice, care nu le aduceau măriri de salarii, și erau indignați împotriva conducătorilor Partidului Laburist fiindcă, odată ajunși la Westminster, se lăsau absorbiți de jocul parlamentar, astfel ca Macdonald lua încetul cu încetul locul lui Keir Hardie. Masele de muncitori doreau salarii fixe, o plată mai bună și recunoașterea sindicatelor de către patroni. Cereau sus și tare să se treacă la acțiunea directă și deveneau din ce în ce mai combative. Greva celor 30000 de mineri de la minele de cărbuni Rhondda Valley din Wales, care avusese loc cu cîteva luni mai înainte, fusese marcată de atacuri contra averii proprietarilor. Ben Tillett și Tom Mann, conducătorii primei greve mari a docherilor din 1889, propagau acum doctrina sindicalismului, bazată pe ideile lui Sorel și ale Confederației generale a muncii din Franța, care îmbinau credința în revoluție cu sindicalismul și respingeau acțiunea politică, pe care o înlocuiau cu arma hotărîtoare a grevei generale. Mann și Tillett reușiseră să reunească 36 de sindicate, din care făceau parte mateloți, fochiști, bucătari și oameni de serviciu pe vapoare, docheri și camionagii, în Federația națională a muncitorilor din transporturi. Greva a fost declarată în luna iunie, după ce armatorii refuzaseră să trateze cu Federația, și a durat 72 de zile, cuprinzînd 77000 de oameni. Întrucît greva s-a întins de la Londra la Liverpool, Hull, Cardiff, Bristol și Southampton, traficul a încetat complet în aproape toate porturile și pe urmele ei au apărut dezordinile, jafurile și incendiile. „Asta-i revoluție – a exclamat un patron tulburat în fața unui funcționar de la Ministerul Comerțului. – Oamenii au alți conducători, necunoscuți pînă acum, și nu știm cum să tratăm cu ei".

Tocmai pe cînd se desfășurau aceste evenimente critice, canoniera germană „Der Panther" a intrat, la 1 iulie 1911, în portul Agadîr din Maroc, precipitînd o criză internațională care a făcut lumea să balanseze vreme de cîteva săptămîni pe marginea unui război iminent. În luna august, tocmai în toiul crizei, patru sindicate ale feroviarilor s-au alăturat grevei marinarilor și docherilor, amenințînd cu întreruperea totală a transporturilor. Ministrul de interne, Winston Churchill, a pus la dispoziție escorte militare pentru ca trenurile indispensabile să fie menținute în circulație și a trimis trupe în centrele greviste. După cum era de așteptat,

228 Prizonierul din Zenda.

s-au produs ciocniri: la Liverpool, soldaţii au deschis focul, ucigînd doi greviști şi rănind 200. Fiindcă apelase la soldaţi să nu tragă în muncitorii englezi chiar dacă li se ordona acest lucru, Tom Mann a fost întemniţat pentru aţîţare la rebeliune a trupelor. Deşi aceasta grevă a fost aplanată în condiţiile de urgenţă dictate de criza externă, în următorii trei ani au avut loc în Anglia şi alte greve de intensitate egală. După focurile de armă de la Liverpool, voturile alegătorilor sindicaliști s-au îndreptat din ce în ce mai mult spre propriii lor reprezentanţi, punînd capăt alianţei cu liberalii. În vuietul realităţilor luptei de clasă, stăruitorul apel adresat de Churchill, în 1908, muncitorimii: „Voi trebuie să ne daţi acest sprijin" răsună acum cu nota uşor ironică a unei goarne îndepărtate. Despărţindu-se de clasa muncitoare, calea liberalismului spre jungla politică era acum deschisă.

Pe acest fundal politic, vara încoronării, cea mai caldă în decurs de o generaţie, radia cu plenitudinea aurie a unui trandafir înflorit. În fiecare seară se dădeau dineuri cu numeroşi invitaţi şi recepţii extravagante, în fiecare după-amiază aveau loc recepţii în aer liber, iar la fiecare sfîrşit de săptămîna lumea se amuză la petrecerile organizate în castelele de la ţară, la picnicuri şi baluri costumate. Chiar căldura era „splendidă, fiindcă o asemenea vară se vede rar în Anglia". Regatele de la Henley s-au desfăşurat pe o vreme ideală, iar toate evenimentele tradiţionale ale sezonului: concursul de polo de la Ranelagh, meciul de crichet dintre Eton şi Harrow de pe terenul Lords, precum şi cursele de cai de la Ascot pentru cupa de aur, au avut noroc de zile senine. Buna dispoziţie din timpul festivităţilor n-a putut fi stricată de perspectiva războiului, de greva generală a transporturilor şi nici de problema investirii noilor nobili. Ziarele foloseau limbajul crizei, iar nobilii indignaţi mîrîiau: „Numai revoluţia ne mai lipseşte". Totuşi, la un bal mascat de la Claridge, un invitat s-a prezentat purtînd cu impertinenţă mantia de nobil şi o coroană cu inscripţia „Nr. 499", iar lady Curzon a fost încoronată regină a frumuseţii la un turnir al cavalerilor organizat de doamna Cornwallis-West, mama lui Churchill, unde biletul de intrare a costat 20 de lire sterline. Baletul rus şi-a făcut debutul londonez la Covent Garden, iar Pavlova şi Nijinski dansau la reuniuni particulare, cum a fost aceea dată sub cerul albastru, în grădina castelului Strawberry Hill, o clădire extravaganta în stil gotic, fostă cîndva locuinţa lui Horace Walpole. Noua proprietară a castelului, lady Michelham, poseda şiraguri de perle în lungime totală de 17 m şi după dansul din grădină a dat un dineu pentru 60 de invitaţi la care felul întîi a fost servit sub formă de faruri iluminate pe dinăuntru şi înconjurate de ortolani înfăţişaţi ca pescăruşi peste care se rostogoleau valurile de sos alb. La o reuniune de la castelul Blenheim, ducele, vărul său Winston, Neil Primrose, fiul lordului Rosebery, şi F.E. Smith au jucat la lumina lumînărilor cărţi pînă la ziua, instalaţi într-un cort şi aşezaţi pe butoaie răsturnate. „Pe ce jucăm, F. E.?" – a întrebat Marlborough. „Pe prăpăditul ăsta de palat, dacă vreţi", i-a răspuns Smith, deşi istoria nu ne spune ce a mizat el însuşi.

Şi totuşi, situaţia nu mai era aceeaşi: nu mai era Anglia din anul Jubileului. Grevele aduceau aminte de presiunea crescîndă a clasei muncitoare, după cum Agadîrul reamintea de presiunea Germaniei. Încrederea în vremurile caracterizate încă multă vreme după aceea în memoria englezilor prin „monedele de aur, sentimentul onoarei şi imensele suprafeţe roşii de pe hărţi" dispăruse. Distracţiile erau „febrile", balul costumat al sezonului fusese dat de doamna F. E. Smith, şi nu de ducesa de Devonshire (ducele murise în 1908), la Londra ultimul omnibuz tras de cai dispăruse de pe străzi, iar taximetrele, care nu existaseră la începutul secolului, erau acum în număr de 6300, faţă de cele 5000 de trăsuri de piaţă.

Clasa suprapusă continua să găsească viaţa extrem de agreabilă şi tot atît de agreabili se socoteau unii pe alţii membrii ei. La o reuniune oferită de doamna Hufa Williams, la al cărei succes şi-a adus contribuţia şi spiritul marchizului de Soveral, conversaţia a fost atît de plăcută, încît musafirii, care veniseră pentru masa de prînz, au rămas acolo pînă la unu noaptea. I-a reţinut, desigur, amuzamentul, dar poate şi plictiseala, adică plictiseala de a nu avea nimic de făcut. Rîsul, distracţia, farsele şi buna dispoziţie de netăgăduit a privilegiaţilor timpului erau cea de-a doua faţă a plictiselii.

Veşnica flecăreală „la prînz, la ceai, la cină, la seratele dansante şi la reuniunile prelungite pînă tîrziu noaptea" era, după părerea lui Masterman, conversaţia „unei societăţi dornice de a fi preocupată de ceva,

adesea plictisită, pătrunsă de hotărîrea fermă de a «respecta regulile jocului» și care socotea că acesta era jocul ce trebuia jucat". Erau „o adunare de oameni deștepți, agreabili și adesea simpatici… care încercau cu o seriozitate desperată să se aleagă cu ceva din viața aceea scutită de strădania cîștigării existenței". Fiindcă scria în 1909, Masterman nu socotea starea aceasta de spirit drept plictiseală pe care o produce pacea, deși, cînd a amintit de „actuala pace romana care s-a abătut asupra popoarelor occidentale ale Europei", părea că-și reține, aproape cu greutate, un oftat de dezgust.

În prima săptămînă a lunii iulie 1911, Camera Lorzilor a amendat legea asupra dreptului de veto, anulînd prevederile în legătură cu desființarea acestui drept și excluzînd problema autonomiei Irlandei din orice măsuri legislative ce s-ar fi putut transforma în lege fără consimțămîntul ei. La 18 iulie, Asquith l-a informat oficial și în scris pe Balfour că avea promisiunea regelui de a învești noi nobili, că amendamentele introduse de Camera Lorzilor erau inacceptabile și că intenționa să facă o declarație în fața Camerei Comunelor prin care va cere Coroanei să ia măsurile de cuviință în cazul cînd Camera Lorzilor nu va ratifica legea în forma ei originară. Furibunzi, conservatorii extremiști se apucară cu ardoare să organizeze rezistența, asemenea unor coloniști care ar fi construit o palisadă împotriva indienilor. „N-au decît să-și facă nobilii lor – declară lordul Curzon la o întrunire a conservatorilor. – înainte de a ceda, vom lupta pînă la ultimă tranșee". Din această cauză, pentru cei ce nu-i simpatizau, conservatorii extremiști au rămas cunoscuți drept „săpătorii de tranșee". Printre ei se numărau noul marchiz de Salisbury, cumnatul său, contele de Selborne, precum și, în Camera Comunelor, lordul Hugh Cecil, fratele mai mic al marchizului, Austen Chamberlain, George Wyndham și cei doi aventurieri politici, sir Edward Carson și F.E. Smith. În decursul acelui iulie fierbinte, lordul Willoughby de Broke a acționat febril, făcînd propagandă printre întreaga nobilime, organizînd întruniri și recrutînd vorbitori. La 12 iulie, 53 de nobili, printre care erau și cinci duci, au semnat o scrisoare către lordul Lansdowne în care declarau că, dacă amendamentele nu vor fi menținute, vor vota, la ultima citire, pentru respingerea legii asupra abolirii dreptului de vot al Camerei Lorzilor, „chiar dacă consecință acestui fapt va fi investirea de noi nobili".

Rugați de rege să nu-l silească să recurgă la expedientul acesta dezagreabil, Balfour și Lansdowne convocară „cabinetul fantomă" al conservatorilor, a cărui majoritate, dar nu totalitate, era dispusă să urmeze sfatul lui de a renunța la luptă, adică de a confirma fără vot legea asupra dreptului de vot, fiindcă rezistența pînă la ultima suflare numai pentru apărarea unui principiu nu putea împiedica desființarea dreptului pe care îl aveau lorzii. Afară de cazul cînd guvernul cauta să cîștige prin bluf, rezultatul urma să fie investirea noilor nobili, precum și pierderea dreptului de veto. Însă „săpătorii" erau de neclintit. Punerea la vot a legii – a spus lordul Halsbury – era „solemna lui datorie față de Dumnezeu și țară". Presupunînd că „barieriștii", așa cum erau numiți acum adepții lui Balfour și Lansdowne, se abțineau de la vot, „săpătorii" aveau totuși nevoie de un număr destul de mare de voturi pentru ca să-i întreacă numericește pe cei 75 de pairi liberali. Willoughby socotea că dispunea de 60 de voturi și spera că va putea atinge 80.

Din strădania de a se ajunge la o politică comună a „barieriștilor" și „săpătorilor", a fost convocată la palatul Lansdowne o nouă întrunire. Curzon se convertise acum la părerea lui Balfour, însă bătrînul lord Halsbury susținea cu înverșunare „că va vota contra, chiar dacă urma să rămînă singur, și nu va renunța la poziția lui". Balfour a fost îndemnat să convoace o a doua întrunire a „cabinetului fantomă". El era însă din ce în ce mai agasat și mai îngrijorat de atitudinea „teatrală" a „săpătorilor" și în special a lui Smith și Chamberlain din Camera Comunelor. A răspuns, de aceea, că tot ce putea face era să publice în Times o scrisoare deschisă adresată unui „nobil dezorientat" prin care să recomande ratificarea legii. Extremiștii au răspuns că legea instituia guvernarea cu o singură Cameră și că nu se puteau considera dezlegați de răspunderea pentru o „revoluție ce urma să se facă numai prin abținere". În apogeul campaniei lor, au organizat un mare banchet în onoarea lordului Halsbury, la care cererea de invitații a depășit capacitatea sălii. În decursul unor cuvîntări și toasturi extrem de combative, lordul Halsbury, cu înfățișarea „foarte suferindă, îngrijorată și obosită", a afirmat hotărîrea grupului său de a lupta pînă la capăt, declarație care a fost primită cu aclamații

furtunoase. Lordul Milner, despre care se poate spune că prin „dă-le dracului de consecinţe" stătuse la originea acestui lanţ de evenimente, era anexa logică a adunării. Printre alţi vorbitori, Chamberlain l-a acuzat pe Asquith că a „tras pe sfoară opoziţia, a prins în capcană Coroana şi a indus în eroare poporul".

În ziua de 24 iulie, atunci cînd primul ministru urma să-şi facă declaraţia în faţa Camerei Comunelor, sprijinitorii conservatorilor, conduşi de lordul Cecil şi de F. E. Smith, au organizat o acţiune de protest care a culminat cu „cea mai violentă scena din Camera Comunelor cunoscută în istorie". În demonstraţia aceasta de ură şi de isterie a explodat toată mînia şi decepţia clasei aflate în defensivă. Smith lua parte la ea din plăcerea de a lupta, iar lordul Hugh dintr-o sinceritate pasionată. În el se concentră toată ura celor din neamul Cecil împotriva schimbărilor, sentiment care nu era temperat de scepticismul caracteristic familiei şi atît de remarcabil la vărul său Arthur. Toate convingerile sale erau incandescente, în societatea materialistă modernă, în îndepărtarea de biserică şi de pămînt, precum şi în îndepărtarea democraţiei de conducătorii ei „firești", el nu vedea decît decăderea. Înalt şi încovoiat, aşa cum fusese tatăl său în tinereţe, cu faţa posomorîtă şi îngustă, avea, ca şi părintele său, obiceiul de a-şi răsuci şi roti mîinile sale lungi, semăna la înfăţişare ca Savonarola şi se comportă tot ca el. Winston Churchili, la a cărui căsătorie, celebrată în 1908, lordul Hugh fusese cavaler de onoare, scria că în Cecil „întîlnise pentru prima oară un conservator autentic, o fiinţă din secolul al XVII-lea". În conversaţiile particulare era „atît de ager, de spiritual şi de neprevăzut, încît era o încîntare să-l asculţi", iar în Camera Comunelor era capabil să-i ţină pe deputaţi „ţintuiţi" într-o tăcere mormîntală timp de peste o oră printr-un discurs asupra diferenţei dintre erastieni[229] şi anglicanii de tendinţa catolicizantă. Considerat de Asquith drept „cel mai bun vorbitor din Camera Comunelor şi de pretutindeni", lordul Hugh era atît din punctul de vedere al talentului oratoric, cît şi din acela al părerilor un Albert de Mun englez.

Odată, cînd Gladstone venise în vizită la castelul Hatfield, Hugh, care era pe atunci un băieţaş, a intrat ca o furtună în dormitorul primului ministru şi l-a lovit cu pumnul, strigînd: „Eşti un om rău". „Cum pot să fiu un om rău cînd sînt prietenul tatălui tău?" – l-a întrebat Gladstone, care nu degeaba ţinuse în frîu în viaţa lui sute de dezbateri. Adversarul lui însă nu era dintre aceia care se lasă manevraţi pe linia secundară a discuţiilor în contradictoriu, ci mergea drept spre ţinta finală.

„Tatăl meu are să-ţi taie capul cu o sabie mare", a fost răspunsul copilului.

Acum, sabia era trasă împotriva domnului Asquith. La ora trei după-amiază, primul ministru intră cu faţa îmbujorată şi oarecum nervos în sală care zbîrnîia deja de surescitare, cu toate locurile ocupate, cu deputaţi stînd în picioare şi strînşi ciorchine, în grupuri compacte că albinele, pe locurile de trecere dintre bănci şi cu galeriile înţesate de spectatori. Liberalii se ridicară în picioare fluturînd ordinea de zi şi ovaţionînd timp de trei minute, în vreme ce opoziţia, „răcnea cu înverşunare", pentru că după aceea să-l ovaţioneze, la rîndul ei, pe Balfour la intrarea lui în sală. Atunci cînd Asquith s-a ridicat în picioare ca să vorbească, a fost întrerupt, înainte de a fi putut pronunţa o singură frază auzibilă, cu strigăte de „trădător" şi de „Redmond"[230], care se refereau la sabia irlandeză ce-i stătea atîrnată deasupra capului, strigăte ce erau urmate de murmurul încet şi continuu „La vot!", „La vot!", care se pornea, creştea şi se stingea ori de cîte ori Asquith deschidea gura ca să vorbească, pentru că după aceea să înceapă din nou. Urcat în picioare pe banca din faţă a opoziţiei, în dreptul locului de trecere dintre şirurile de scaune, cu ochii scăpărînd de furie, cu trupul osos şi deşelat legănîndu-se în ritmul strigatelor sale, cu faţa pămîntie şi desfigurată de o „pasiune înspăimîntătoare", Hugh Cecil îl înfrunta pe Asquith, obsedat de fanatismul care îi permitea să creadă că orice tactică, fie şi cea mai nedemnă, era justificată dacă servea cauzei. Asquith îşi privea cu dispreţ şi uimire inamicii, ce strigau într-una, pentru că, pînă la urmă, să-şi aţintească ochii asupra lui Cecil cu fascinaţia omului care priveşte un tigru furios închis în cuşcă. La galerii, doamnele surescitate se urcaseră în picioare pe scaune. Cu o expresie

229 Adepţii lui Erastus (Thomas Lieber) (1524–1583), medic, filosof şi teolog german care susţinea doctrina că puterea ecleziastică trebuia să fie subordonată puterii laice.

230 John Edward Redmond (1856–1916), conducător politic al irlandezilor.

amenințătoare pe față, sir Edward Grey trecu de partea cealaltă, alături de Asquith, ca și cînd ar fi vrut să-l apere.

Balfour, răsturnat pe scaunul său de pe partea opusă, își urmărea discipolii cu un dezgust plin de uimire. Asquith încerca de mai multe ori să-și citească declarația, însă tot ce spunea era acoperit de strigătele: „La vot!", „La vot!", „Cine 1-a ucis pe rege?" și „Dictator!". Puținele vorbe pe care reușise să le facă auzite n-au avut alt efect decît să-i înfurie și mai tare pe adversari și să provoace noi huiduieli. În ciuda tuturor sforțărilor făcute de speaker, manifestanții n-au vrut să se potolească.

Asquith a rezistat trei sferturi de oră, pînă cînd, „alb de mînie", și-a împăturit discursul și s-a așezat pe scaun.

Liberalii n-au venit cu represalii cînd a început să vorbească Balfour, însă cînd s-a ridicat F. E. Smith, considerat drept instigatorul acestei demonstrații, a fost întîmpinat cu o zarvă infernală. Ar fi fost imposibil de imaginat – scria corespondentul lui Times – o furie mai mare decît aceea manifestată în după-amiaza zilei de 24 august în Camera Comunelor. Speaker-ul a rămas neputincios și de data aceasta, dar pînă la sfîrșit ședința a fost suspendată, pentru prima dată în istoria Camerei Comunelor, din cauza „adunării turbulențe", după ce durase două ore în strigătele continue ale deputaților și ale unui „De trei ori ura pentru revoluția socială!", provenit de pe băncile laburiștilor.

Tărăboiul și insultele care au marcat „scandalul Cecil", nume sub care a rămas cunoscut după aceea, au uimit pe toată lumea. Niciodată mai înainte nu fusese tratat vreun prim-ministru cu atîta lipsa de respect. Ziarele erau pline de comentarii indignate și de scrisori pentru sau contra. Mulți aveau sentimentul că scandalul fusese îndreptat mai degrabă împotriva conducerii lui Balfour decît contra lui Asquith. Blunt a înregistrat faptul că F.E. Smith, George Wyndham și Bendor (ducele de Westminster) erau „în cea mai bună dispoziție posibilă datorită agitației pe care o provocaseră și considerau că reușiseră să forțeze mîna lui Balfour".

Publicarea în ziua următoare a declarației pe care Asquith n-o putuse face să fie ascultată arăta clar că liberalii nu înțelegeau să revină asupra hotărîrii luate, astfel ca liderii conservatori trebuiau să ia în considerare posibilitatea ca răzvrătiții să realizeze într-adevăr „revoluția" pe care Balfour dorea mai cu seamă s-o evite: crearea unei majorități liberale permanente în Camera Lorzilor. În cazul cînd conservatorii extremiști puteau aduna mai mult de 75 de voturi în favoarea lor, urmărea nu putea fi decît acordarea unor noi titluri de noblețe…, afară de cazul cînd guvernul blufa. Blufa el însă într-adevăr? Erau mulți care credeau acest lucru, însă nimeni nu putea fi sigur, după cum nimeni nu știa cîți pairi vor vota de fapt alături de conservatorii extremiști. În această situație crucială, Lansdowne și conservatorii moderați au trebuit să-și asume greaua sarcină de a găsi un număr de pairi din partidul lor dispuși să-și sacrifice principiile, dacă nu și onoarea, și să voteze alături de guvern, în favoarea legii pe care o detestau.

Era singurul mijloc de a se împiedica formarea unei eventuale majorități a extremiștilor. Numărul celor necesari să se sacrifice, precum și al celor care aveau să dea dovadă în ultimul moment de curajul de a face acest pas reprezentau încă una din chinuitoarele incertitudini ale situației.

La 10 august, ziua în care oamenii de sacrificiu trebuiau să bea paharul cu otrava, temperatura bătea la Londra recordul de 38°C. Temperatura la Westminster era însă și mai înaltă, fiindcă, spre deosebire de crizele politice precedente, rezultatul dezbaterilor nu putea fi prevăzut. Încă înainte de ora 4 după-amiaza, Camera Lorzilor se umpluse pînă la ultimul loc cu cea mai numeroasă asistență cunoscută vreodată, galeriile vizitatorilor erau și ele înțesate de lume, iar nobilii care nu găsiseră locuri stăteau în picioare în intervalul dintre bănci și în cadrul ușilor. Erau îmbrăcați în jachete, aveau gulere cu colțurile răsfrînte și purtau cravate late, ghetre și veste de culori deschise, iar după pauza pentru cină mulți dintre ei au apărut cu cravate albe și în frac. Conservatorii extremiști purtau la butoniera rămurele cu flori albe de cîmp, trimise de ducesa de Somerset, în timp ce mulți dintre moderați arborau trandafiri roșii. Atunci cînd Halsbury s-a îndreptat spre tribună cu aerul unui cavaler intrînd în arenă, unul dintre observatori a avut impresia că mersul lordului era

însoţit de un zornăit aproape auzibil de pinteni. Printr-un apel strident la conştiinţă, el a cerut respingerea legii. Lordul Curzon a luat cuvîntul în numele majorităţii, pentru ca să se aşeze apoi „palid şi mînios", în timp ce lordul Selborne se repezea la tribună declarînd din nou „pe un ton pătrunzător şi cu gesturi dramatice" că avea de gînd să reziste pînă la ultima suflare. Noi clipe de nesiguranţă au intervenit după cuvîntarea liderului liberal, lordul Crewe, a cărui referire la „repulsia firească a regelui", precum şi prost inspirata lui concluzie: „Recunosc deschis că întreaga chestiune îmi este odioasă" au întărit din nou presupunerea că guvernul căuta doar să-i sperie pe lorzi atunci cînd cerea acordarea de noi titluri de noblețe. Voturile probabile erau numărate cu îngrijorare şi apoi calculate din nou. Din şase pairi care au stat la aceeaşi masă în timpul pauzei pentru cină, doi, lordul Cadogan şi lordul Middleton, care fuseseră membri ai cabinetului conservator, încă nu se hotărîseră cum să voteze.

Atunci cînd la reînceperea şedinţei unul din pairii „de sacrificiu", lordul Camperdown, şi-a anunţat intenţia de a vota cu guvernul, ducele de Norfolk a răspuns înfuriat că, dacă vreun pair conservator va vota în favoarea legii, atunci el şi grupul lui vor vota alături de conservatorii extremişti. Lordul Morley, al cărui titlu de noblețe avea de-abia o vechime de trei ani, s-a simţit „adînc mişcat" atunci cînd a fost obligat să dea o formă categorică intenţiei guvernului de a răspunde eventualei respingeri a legii „prin acordarea promptă şi în mare număr a unor noi titluri de noblețe". La cererea lorzilor, el şi-a repetat declaraţia, şi atunci deasupra Camerei Lorzilor s-a aşternut parcă un val de doliu. Arhiepiscopul de Canterbury a apelat la membrii Camerei să nu provoace un act care să facă instituţia şi însăşi ţara de rîsul lumii. Lordul Rosebery, ale cărui şovăiri îi zăpăciseră pe toţi, însă de la care lumea se aştepta totuşi să se abţină de la vot, a sărit dintr-o dată de pe banca transversală pe care şedea pentru ca să declare, „prin această ultimă, cea mai scurtă şi mai penibilă cuvîntare din viaţa mea", că va vota cu guvernul. Deoarece, indiferent care urma să fie rezultatul votului, „Camera Lorzilor, aşa cum am cunoscut-o noi, va dispărea", intenţiona să nu mai intre niciodată pe uşile ei, şi într-adevăr n-a mai intrat.

La ora 10 şi 40 seara, într-o „surescitare intensă", s-a trecut la vot. Pairii care se abţineau şi care şi-au putut găsi un loc s-au înghesuit pe treptele tronului, unde aveau dreptul să stea fără să voteze, în timp ce restul celor ce aveau aceeaşi atitudine au părăsit Cameră sub conducerea lordului Lansdowne. În timp ce se adunau pentru ca să iasă apoi, unul cîte unul, pe două şiruri, în vestibulele situate pe cele două părţi ale sălii de şedinţe, cele două grupuri, urmărite cu încordare de privirile spectatorilor din galerii, păreau egale ca număr. Numărătoarea se făcea de crainici care atingeau cu nişte bastoane albe umărul fiecărui pair atunci cînd se întorcea din vestibul. Şirurile de pairi începură să reintre încet, în timp ce crainicii puteau fi auziţi numărînd din uşile deschise: „Unu, doi, trei, patru…"

Defilarea a continuat vreme de un sfert de oră, care a părut multora cît o oră întreagă, în timpul unei întreruperi accidentale a şirului care vota pentru guvern, neînfricatul lord Halsbury a fost auzit şoptind: „Iată-i! Ştiam c-o să-i înfrîngem!" Lordul Morley aştepta cu nerăbdare să vadă mînecile de batist ale episcopilor, fiind sigur că posesorii lor vor vota cu guvernul. Procesiunea lorzilor se termină. Crainicii îşi duseră socotelile chestorului principal, lordul Herschell, care înmîna lordului-cancelar rezultatul scris pe o bucată de hîrtie. În tăcerea adîncă a asistentei, lordul Loreburn se ridică de pe sacul de lînă, îşi aruncă pe spate cu o scuturătură a capului buclele perucii şi cu o voce clară anunţa rezultatul: pentru ratificarea legii 131, împotriva 114, majoritate 17. Incapabilă să-şi stăpînească emoţia, lady Halsbury şuieră puternic de la galeria soţiilor de pairi, învingătorii nici nu aclamară şi nici nu îşi manifestară în vreun fel oarecare entuziasmul, cu excepţia parlamentarilor, care se repeziră să ducă vestea în propria lor Camera, unde fu primită în strigăte de triumf. Lorzii plecară imediat şi în cinci minute sala rămase goală. 37 de pairi conservatori plus 2 arhiepiscopi şi 11 episcopi votaseră cu guvernul, iar aceia dintre ei care au apărut în aceeaşi seară la tumultuoasa reuniune de la Carlton Club au fost salutaţi cu strigăte de „Ruşine!" şi „Iude!".

„Stăvilarele revoluţiei au fost deschise", tipă a doua zi dimineaţă Daily Mail, ziarul lordului Northcliffe, deşi prin ele nu se scurgea deocamdată nici un strop de apă. Odată dreptul de veto desfiinţat, calea legii

pentru autonomia Irlandei era deschisă, iar guvernul a depus-o în sesiunea următoare a Parlamentului. Totuși, pînă la urmă, victoria asupra lorzilor se dovedi lipsită de orice folos din acest punct de vedere. Opoziția față de legea autonomiei Irlandei își schimba cîmpul de luptă și, luînd noua formă a rebeliunii Ulsterului, provoca o nouă criză, mult mai gravă, în decursul căreia existenta legii asupra dreptului de veto al Camerei Lorzilor rămase fără nici o importanță. A fost nevoie ca, pînă la urmă, să se producă o convulsie mult mai puternică decît abolirea dreptului de veto pentru că veșnicul coșmar irlandez să fie îndepărtat din politica britanică.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, sir Edward Grey îi spunea lui Winston Churehill: „Ce interesant a fost anul acesta: arșița, greve și acum situația externă". „Dar bine – a spus Winston –, ai uitat de legea dreptului de veto?" Prietenul care înregistrase conversația a adăugat apoi: „Uitase într-adevăr și el, după cum uitase toată lumea".

A doua zi după votul din Camera Lorzilor, valul de căldură și greva din transporturi, care părea pe cale să se transforme într-o greva generală și să prezinte „un pericol real de revoluție socială", absorbiră atenția Angliei. Un pair îndurerat de cele întîmplate nu putea găsi „nici o dovadă că criza constituțională agitase țară". În aceeași zi, Camera Comunelor adopta o măsură legislativă de o importanță poate și mai mare, și anume legea pentru plata parlamentarilor, conform căreia fiecare membru al Parlamentului urma să primească din acel moment un salariu anual de 400 de lire sterline. Legea fusese combătută cu înverșunare multă vreme de către conservatori și cerută cu hotărîre de reprezentanții muncitorimii. Neplata activității parlamentare era socotită de Partidul Laburist ca o măsură ce priva clasa muncitoare de dreptul de a fi reprezentată în organul legislativ de către oameni proveniți din rîndurile ei.

Remunerația aceasta devenise necesară în special după sentința în cazul Osborne, care interzicea folosirea fondurilor sindicale pentru salarizarea deputaților muncitorimii. Pentru adversarii ei, plata parlamentarilor marca sfîrșitul politicii ca profesiune rezervată numai oamenilor avuți, astfel că din acest punct de vedere era „mai dezastruoasă" chiar decît legea asupra dreptului de veto. Această măsură legislativă va aduce în arenă un nou și „intolerabil tip de politician profesionist", se plîngea Austen Chamberlain. Ea va înlătura „ultimul obstacol pus în fața năvalei aventurierilor", spunea, la rîndul lui, Times, aflat pe atunci în proprietatea acelui aventurier politic suprem care era lordul Northcliffe, și va favoriza „invazia" formelor plătite ale serviciilor publice, „care sînt prestate acum în mod eficient de oameni care-și pot permite să fie dezinteresați". Pentru patricienii nemolipsiți de lăcomia bănească și care participau la guvernare din sentimentul datoriei cetățenești, punctul acesta de vedere era poate întemeiat, însă căzut în desuetudine, fiindcă nevoile societății crescuseră peste posibilitățile lor, iar ei nu fuseseră nicicînd chiar cu totul dezinteresați atunci cînd fusese vorba de apărarea meterezurilor castei lor. Retribuirea parlamentarilor constituia încă un pas înainte pe calea transferului de putere.

Actul care a urmat a fost consecință logică a acestor evenimente: Balfour și-a dat demisia de la conducerea Partidului Conservator, pe care o deținuse în Camera Comunelor vreme de 20 de ani. Această hotărîre, pe care a anunțat-o la 8 noiembrie 1911, după ce s-a întors din vacanța petrecută la Bad Gastein, a provocat o „senzație" politică. Este adevărat că o acțiune pentru îndepărtarea lui de la conducere, inspirată de aripa răzvrătită, aflată sub influența lui F. E. Smith și a lui Austen Chamberlain, se conturase mai de mult sub lozinca B.M.G. – Balfour must go (Balfour trebuie să plece), însă se credea că acesta va lupta ca să-și mențină autoritatea. Totuși, fazele ultime ale crizei dreptului de veto, dezlănțuirea acelei bătălii lipsite de orice sens, preferința conservatorilor extremiști pentru gesturi în loc de gîndire politică, influență din ce în ce mai mare a aventurierilor de tipul lui Smith, pe care Balfour îi detesta, precum și sfidarea adusă conducerii sale și manifestată prin tactica grosolană din timpul „scandalului Cecil", – toate aceste fapte se acumulaseră în sufletul lui Balfour, aducîndu-1 într-o stare de nepăsare aparență și de mînie ascunsă. Ca să-și arate disprețul pentru cele ce se întîmplau, nu așteptase rezultatul votului final din Camera Lorzilor, ci plecase la Bad Gastein cu o zi înainte. În decursul șederii sale printre „cascade, pini și prăpăstii" meditase asupra situației

şi luase hotărîrea. Avea 63 de ani, interesul sau pentru filosofie continua să fie viu, iar perspectiva necesităţii de a se reîntoarce ca să lupte, împotriva tendinţelor noii epoci, pentru conducerea partidului în primul rînd şi apoi a ţării, nu-l atrăgea deloc.

Aparţinea unui trecut în care guvernarea fusese funcţia patricianului. Acum însă, aşa cum a spus el în cuvîntarea lui de demisie, exigentele faţă de cei care administrau sau legiferau deveniseră atît de mari, încît era necesar că afacerile statului să fie transmise celor ce erau pregătiţi „să fie politicieni, şi nimic altceva decît politicieni, pentru ca să conducă maşina politică ca politicieni profesionişti". Năvala gloatei în grădina liniştită, aşa cum înfăţişase Masterman creşterea puterii politice a maselor, era în curs de desfăşurare, iar Balfour avea prea mult simt filozofic ca s-o combată.

Succesiunea lui n-a revenit nici unuia din cei doi pretendenţi principali, adică nici lui Walter Long, reprezentantul nobilimii posesoare de moşii, şi nici lui Austen Chamberlain, care se eliminaseră unul pe altul, ci lui Bonar Law, fabricantul de oţel din Glasgow născut în Canada, un om care citea regulat ziarele, mînca legume, lapte şi budincă de orez şi se bucura de sprijinul unui alt aventurier politic, compatriotul său canadian Max Aitken, care urma să capete în curînd titlul de lord Beaverbrook.

Plecarea lui Balfour a dat loc unor valuri de comentarii în presă şi de zvonuri politice, precum şi unui omagiu impecabil adus de Asquith „celui mai distins membru al celui mai eminent corp deliberant din lume". George Wyndham socotea – mai degrabă din acreală sufletească decît din sinceritate – că refuzul lui Balfour de a lupta se datora caracterului său şi rezultă dintr-un fel de indiferentă provocată de faptul că „privea politica dintr-un punct de vedere prea ştiinţific". „Balfour ştie – spunea Wyndham – că a fost odată o perioadă glaciară şi că are să mai fie cîndva încă una".

8
Moartea lui Jaures
Socialiștii: 1890–1914

Socialismul era internațional. Lucrul acesta îl atestă numele lui ca mișcare organizată: A II-a Asociație Internațională a Muncitorilor. Imnul socialismului, „Internaționala", făcea aceeași afirmație și promitea, pe deasupra, că „mîine Internaționala va reprezenta omenirea". Congresul de constituire a Internaționalei a II-a din 1889 avusese ca președinți comuni un francez și un german, pe Edouard Vaillant și pe Wilhelm Liebknecht. La apogeul ei, mișcarea socialistă cuprindea partidele socialiste din 33 de țări.

Drapelul socialismului era roșu compact, culoare care reprezintă sîngele omului de pretutindeni. Teza lui fundamentală era că solidaritatea de clasă a muncitorilor depășea frontierele naționale prin împărțirea orizontală a societății. Ziua lui de sărbătoare fusese aleasă 1 Mai pentru a simboliza fraternitatea proletariatului, iar lozinca lui era „Proletari din toate țările, uniți-vă!".

Indiferent dacă erau mineri, lucrători în uzine, muncitori agricoli, servitori sau alți membri ai clasei muncitoare, în al cărei interes ființa socialismul, ei simțeau că aparțin întregii lumi, iar conducătorii lor aveau această credință, o puneau în practică și se bizuiau pe ea. La Congresul socialist de la Amsterdam, care s-a ținut în anul 1904, în timpul războiului ruso-japonez, delegatul rus și cel japonez, Plehanov și Katayama, s-au așezat alături, iar cînd cei doi și-au dat mîna, toți cei 450 de delegați s-au ridicat în picioare, aplaudîndu-i furtunos. Cuvîntările prin care Plehanov și Katayama declarau că războiul fusese impus națiunilor lor de către capitalism și că nu se putea spune că poporul japonez luptă împotriva poporului rus au fost ascultate într-o „tăcere aproape religioasă", iar vorbitorii au fost ovaționați atunci cînd și-au reluat locurile.

Socialismul promova lupta de clasă, al cărei rezultat final avea să fie nimicirea capitalismului, și considera pătura conducătoare și burghezia drept inamicii lui. Aceștia îi plăteau cu aceeași monedă. Cînd auzeau cuvîntul „socialist", ei vedeau sînge și teroare, asociindu-1 cu noțiunea de „iacobin" dintr-o perioadă trecută. În decursul sfertului de secol care a urmat creării ei la Paris, în 1889, la cea de-a sută aniversare a revoluției franceze, Internațională a II-a a trezit temeri din ce în ce mai mari în rîndurile clasei conducătoare.

Viena a fost „cuprinsă de spaimă" atunci cînd Viktor Adler, conducătorul socialiștilor austrieci, a cerut organizarea, pentru ziua de 1 Mai, a unei greve generale de o zi și a unor demonstrații de masă în întreg Imperiul austro-ungar pentru a demonstra puterea unită a muncitorilor. Anunțarea de către Adler a unei demonstrații a muncitorilor în Prater, parcul mărginit cu castani, în care nu puteau fi văzute de obicei decît echipajele celor bogați, i-a făcut pe aceștia și pe aliații lor să tremure fiindcă se așteptau ca plebea să dea foc la case, să jefuiască magazinele și să comită în drumul lor atrocități de neînchipuit. Negustorii au tras obloanele, părinții au interzis copiilor să iasă din casă, la fiecare colț de stradă erau postați polițiști, iar trupele erau pregătite pentru a interveni. Burghezia vedea întinzîndu-se la picioarele ei ceea ce Henry George numise în Progress and Poverty[231] „iadul lacom de pradă și implacabil deschis dedesubtul societății civilizate", care o făcea să-și dea seama de amenințarea crescîndă a „celor lipsiți împotriva celor avuți".

Pe vremea înființării celei de-a II-a Internaționale, ziua de muncă de 12 ore și săptămîna de 7 zile lucrătoare erau condiții de muncă normale pentru muncitorii neorganizați.

Pentru muncitorii calificați reuniți în uniunile profesionale, care reprezentau doar o cincime din întreaga forță de muncă, repausul duminical și ziua de muncă de zece sau de nouă ore erau privilegii cîștigate prin lupte grele. În anul 1899, Edwin Markham, zguduit de înfățișarea aspră și încovoiată a „Țăranului cu hîrlețul", pictat de Millet, a exprimat atît teama, cît și răspunderea societății într-o poezie ce purta titlul tabloului:

Prin chipul acesta groaznic, umanitatea trădată,
Jefuită, înjosită și dezmoștenită

[231] Progres și sărăcie.

Își strigă protestul către judecătorii lumii,
Protest care este și o profeție…
Cum îi va da viitorul socoteala acestui om?
Ce vom răspunde la întrebarea lui aspră
Cînd furtuna și revolta vor zgudui lumea?
Și ce are să se-ntîmple cu regatele și cu regii,
Cu cei ce i-au dat înfățișarea pe care o are,
Atunci cînd teroarea aceasta muta va răspunde lui Dumnezeu
După o tăcere de vecuri?

În 1899, cînd poezia mai avea încă răsunet în sufletele oamenilor, poezia lui Markham a făcut senzație. A fost reprodusă de ziarele din întreaga Americă și comentata în articole de fond. Păstorii o foloseau ca subiect de predică, copiii de școală o studiau, societățile literare o analizau, iar comentatorii o numeau „strigătul spiritului vremii" și o considerau „cea mai semnificativă poezie a epocii" alături de „Recessional" al lui Kipling.

Conștiința oamenilor, sensibilă la viziunea pictorului și la cuvintele poetului, se înspăimînta și se mînia atunci cînd era confruntată cu realitățile. În 1891, cînd lucrătorii textiliști de la Fourmies, un orășel industrial din nordul Franței, au organizat în ziua de 1 Mai o demonstrație, cerînd ziua de muncă de opt ore, poliția i-a atacat în timp ce defilau și în încăierarea care s-a produs a ucis zece demonstranți, printre care și cîțiva copii. „Luați seama! – a avertizat Clemenceau în Camera Deputaților. – Morții au o mare putere de convingere. Trebuie să ținem seama de morți… Vă afirm că faptul primordial al politicii este astăzi revoluția, de neînlăturat, aflată în curs de pregătire… Cea de-a patra stare se ridică și tinde spre cucerirea puterii. Trebuie să ne hotărîm într-un fel. Sau opunem violența stării a patra, sau o primim cu brațele deschise. A venit momentul să alegem".

Clasa guvernantţ nu prea era dispusă să aplice politica brațelor deschise. Atunci cînd liderii socialiști și uniunile socialiste din Belgia au reușit, în 1893, după alte două încercări sîngeroase, să organizeze o grevă generală pentru obținerea dreptului de vot egal al bărbaților, condiția preliminară și esențială a cuceririi puterii, soldații au ucis în timpul acțiunilor greviste 12 oameni. În decursul grevei din 1894 de la întreprinderile Pullman din S.U.A., care a blocat traficul feroviar și poștal, judecătorul William Howard Taft din Cincinnati, un om despre care cu greu se putea spune că era însetat de sînge, i-a scris soției sale: „Va fi necesar ca militarii să mai ucidă cîțiva din gloată înainte ca tulburările să fie stăvilite. Au ucis doar șase… deocamdată. Nu-i suficient ca să-i înspăimînți". Așa arăta lupta de clasă în acțiune.

Țelul final al socialismului era desființarea proprietății private și redistribuirea bunurilor lumii, pentru ca în acest fel să se pună la îndemîna tuturor oamenilor mijloace suficiente de existență.

Anarhiștii aveau și ei același țel, însă ceea ce provoca conflictul permanent între cele două grupări era faptul că, spre deosebire de anarhiști, socialiștii credeau în organizare și în acțiunea politică ca factori de realizare a obiectivului lor.

Secolul al XIX-lea pusese teribila problemă: pe măsură ce creștea progresul material, se extindea și se adîncea sărăcia.

Marx deducea de aici tema centrală a sistemului său: aceasta contradicție inerenta capitalismului îi va provoca prăbușirea. El își argumenta concluzia prin analiza economică a istoriei. Efectul revoluției industriale fusese transformarea lucrătorului dintr-un producător independent, posesor al propriilor sale unelte, în muncitor industrial, un membru lipsit de orice proprietate și nevoiaș al societății, ale cărui mijloace de existență depindeau de capitalistul proprietar al mijloacelor de producție. Prin acumularea de către capitaliști a profiturilor rezultate din plus-valoarea realizată de muncitori, exploatatorii se îmbogățeau, iar cei exploatați sărăceau. Procesul acesta se putea termina numai prin prăbușirea violentă a ordinii existente. Educată în spiritul conștiinței de clasă și pregătită pentru acest eveniment, clasa muncitoare trebuia, atunci cînd lucrurile vor ajunge la maturitate, să se revolte și să inaugureze noua ordine.

Doctrina marxistă a pauperizării (Die Verelendung) și aceea a prăbușirii (Der Zusammenbruch) erau crezul socialismului. În rîndurile socialismului și ale mișcării muncitorești s-a produs o scindare cronică între cei ce susțineau iminența prăbușirii capitalismului și revoluția, pe de o parte, și adepții posibilității de reformare treptată a ordinii existente, pe de altă parte. Ea s-a manifestat chiar de la nașterea Internaționalei a II-a, atunci cînd întemeietorii ei din 1889 s-au despărțit în două congrese din cauza controversei privind cooperarea cu partidele politice burgheze. Marxiștii autentici îi acuzau pe posibiliștii francezi că stăteau la pîndă în gările Parisului ca să-i conducă pe delegații neavizați sosiți din provincie la congresul adversar.

În decursul următorilor 25 de ani, schisma a afectat toate actele, deciziile și formulările politice ale mișcării muncitorești, învrăjbind pe cei ce preferau cîștigurile obținute prin negocieri cu adepții luptei de clasă intransigente, pe pragmatiști cu teoreticieni, sindicatele cu partidele reprezentate în parlament, precum și pe muncitorii care cereau îmbunătățirea în prezent a condițiilor de salarizare, a programului de lucru și a securității muncii cu conducătorii lor care se agitau tot spre binele muncitorilor, pentru obținerea puterii politice în viitor.

Ca mișcare în folosul muncitorilor, socialismul avea nevoie de sprijinul clasei muncitoare, sprijin pe care nu-l putea obține decît prezentînd rezultate practice. Însă orice rezultat favorabil încetinea sau oprea în loc procesul de pauperizare. Plimbîndu-se cu un prieten care băgase la un moment dat mîna în buzunar ca să dea un ban unui cerșetor, Johannes Miquel, care fusese un socialist înfocat în tinerețea lui, l-a oprit spunîndu-i: „Nu întîrzia revoluția!” Socialiștii ortodocși căutau să delimiteze spărtura din crezul lor afirmînd că reformele trebuiau smulse în continuare de la clasa posedantă pentru întărirea muncitorimii în vederea luptei finale. Diferitele partide naționale stabileau întotdeauna un program minimal de reforme ce urmau să fie obținute în cadrul sistemului existent, precum și un program maximal de măsuri pentru nimicirea capitalismului și triumful luptei de clasă. Moderații sau „oportuniștii”, cum erau numiți de adversarii lor, se concentrau din ce în ce mai mult asupra programului minimal și a cuceririi puterii politice necesare pentru realizarea lui, în timp ce ortodocșii refuzau să admită că succesele provizorii aveau vreo influență asupra adevărului „mizeriei crescînde”.

În ceea ce privește necesitatea finală a revoluției, programele partidelor socialiste erau lipsite de precizie. Nu stăruiau prea mult asupra ei atît din cauză că nu voiau să-i sperie pe alegători, cît și datorită faptului că era o problemă controversată. Socialismul nu era o doctrină dură, ca o piatră prețioasă imposibil de prelucrat, ci varia după perioadă, țară, situație și grup politic. Pe unii nu-i interesa „nimic altceva decît revoluția”. Pentru alții, singurul lucru care conta era mileniul socialist, indiferent pe ce cale era realizat. Pentru marxiștii ortodocși, în fine, prăbușirea era în orice caz inevitabilă, iar capitalismul nu reprezenta un sistem care trebuia modificat, ci un inamic ce trebuia nimicit, un despot viguros înarmat cu armele clasei sale: tribunalele, armata, judecătorii, legile, poliția, ordonanțele și lock-outurile.

Proprietatea dura de prea multă vreme, umplînd lumea de răutate și înverșunîndu-i pe oameni unii împotriva celorlalți. Acum venise vremea răsturnării. Racilele sociale produse de capitalism – sărăcia, ignoranța, prejudecățile rasiale și războiul, care nu era decît o altă formă a exploatării capitaliste – urmau să fie lichidate și înlocuite cu armonia socială. Muncitorii, legați prin fraternitatea lor fundamentală, nu se vor mai lupta unii cu alții. Eliberat de setea de cîștig, de deosebirile legate de capitalism, fiecare individ își va putea urmări „dezvoltarea nealterată a personalității sale” fiindcă sistemul colectiv îi va pune la dispoziție mijloace suficiente în acest scop și îi va acorda libertatea ca să și-o realizeze.

Ca purtător al noii și superioarei ordini de viață, socialismul părea adepților săi că, conține un adevăr sacru și că le impune datoria morală de a fi demni de idealurile lui.

Fiindcă era convins că alcoolismul înjosea și distrugea clasa muncitoare, Viktor Adler a trecut la abstinență totală, pentru ca să dea un exemplu personal. Socialismul era, în același timp, depozitarul cuvintelor înălțătoare. Ascultîndu-i pe oratorii socialiști din Parlamentul belgian, Angelica Balabanov, o tînără revoluționară rusă, studentă la Bruxelles, spunea că „Parlamentul mi se părea un loc sacru, în care știința, adevărul

şi justiţia… urmau să învingă, în numele clasei muncitoare, forţele tiraniei şi opresiunii".

Scopul acesta dădea vieţii socialiştilor emoţie, sens şi ardoare, sentimente care la mulţi dintre ei înlocuiau pornirile obişnuite ale ambiţiei personale şi goană după avantaje.

La începuturile mişcării, militanţii şi organizatorii lucrau fără nici o remuneraţie. Fiindcă mişcarea n-avea bani, nu există corupţie, iar fiindcă nu oferea mijloace de existenţa sau cîştiguri, conducătorii ei tindeau să devină idealişti.

Socialismul era o cauză, şi nu o carieră. El dădea discipolilor prilejul de a lucra pentru ceva şi le infiltra o pasiune ce putea fi înţeleasă chiar dincolo de bariera limbii. La un congres socialist, liderul spaniol Pablo Iglesias a vorbit cu atîta elocinţa în limba lui maternă, încît, deşi ascultătorii nu înţeleseseră nici o singură vorbă, l-au aplaudat furtunos de mai multe ori. Muncitorilor care votau pentru el şi al căror număr ajunsese la mai multe milioane pe la începutul secolului, socialismul le conferea respectul faţă de propria lor persoană, precum şi o identitate. Muncitorul nu se mai simţea membru anonim şi ignorat al unei turme, ci cetăţean cu loc în societate şi afiliat politic la o grupare care era a lui.

Spre deosebire de anarhism, socialismul îi oferea un partid de care să aparţină.

Cauza socialismului atrăgea spre ea oameni ca italianul Amilcare Cipriani, unul dintre iniţiatorii Congresului din 1889. Prototip al veşnicului rebel, Cipriani luptase alături de cămăşile roşii ale lui Garibalai şi ca voluntar în răscoală cretană împotriva turcilor, pentru ca să apară apoi la Bruxelles şi să se alăture tovarăşilor lui în greva generală din 1893. „Magnific în mantaua şi cu pălăria lui moale de fetru, cu barba neagră vărgată de şuviţe sure şi cu ochii strălucitori", purta cu el o geantă „în care erau, fără îndoială, mai multe obiecte explozive decît articole de toaletă… un om gata să lupte în orice colţ al lumii pentru cauza revoluţiei".

Aceeaşi cauză mai atrăgea şi oameni cu conştiinţa tulburată din clasele sus-puse, cum era americanul Robert Hunter, căsătorit cu o fiică a bancherului şi filantropului Anson Phelps Stokes. Ca şi alţii din clasa lui, Hunter a fost zguduit de articolele publicate de „scormonitorii de gunoaie" şi îndemnat să caute un remediu al nedreptăţilor sociale. Şi-a dat pentru prima dată seama de felul cum trăiau săracii făcînd operă socială în cartierele nevoiaşe, a aflat despre existenţa socialismului şi în 1904, la vîrsta de 28 de ani, a scris o cărţulie, Sărăcia, care a rămas un model al acestui fel de studii. Cu emoţia netocită a oamenilor de pe timpul său, Hunter descria o vale din Italia „atît de însorită şi de paşnică, cu o mulţime de grădini în terase ce se răspîndesc pe pantele ei line, sub un cer care vrăjeşte sufletul, şi cu bărbaţi, femei şi copii ale căror fete cu ochi mari şi obraji scofîlciţi îţi sfîşie inima… Sfinte Dumnezeule, nu este oare valea rîului Tirano adevărata şcoală de care are nevoie Italia pentru a trece la socialism? Fetele acestea stau lîngă tine cînd mănînci şi hrana te scîrbeşte… Orice om cu inimă s-ar face socialist în Italia".

Văi ca aceea a rîului Tirano făceau şi în alte ţări socialişti din intelectualii care le vedeau şi din muncitorii născuţi în ele. Ceea ce aveau în comun unii cu alţii era credinţa că omului îi stătea în putere să îmbunătăţească aceste stări de lucruri. Obstacolele erau enorme: clanul avuţiilor era vechi, puternic şi întărit. Însă doleanţele clasei muncitoare deveneau din ce în ce mai puternice şi izvorau atît din inegalitatea socială, cît şi din simpla nevoie. Muncitorii se simţeau loviţi de inegalitatea în privinţa dreptului de vot, care era acordat după avere, şi priveau cu ochi răi serviciul militar obligatoriu, de la care cei privilegiaţi puteau fi scutiţi, modul părtinitor în care erau făcute legile, care acţionau într-un fel pentru cei bogaţi şi altfel pentru cei săraci, precum şi straturile de felurite privilegii ereditare, pe care clasa conducătoare le considera drept ceva de la sine înţeles.

Socialismul făcea ca muncitorii să devină conştienţi de nevoile lor şi să le poată formula. Apatia maselor, care îl dezamăgise cîndva pe Bakunin şi îl făcuse pe Lassalle să-şi exprime disprețul pentru „blestemata lipsă de pretenţii a celor săraci", era pe ducă. Nevoiaşii începeau să ştie ce le lipseşte, deşi acest lucru nu putea fi nicidecum numit revoluţie.

Totuşi, includerea în program şi a acestei din urmă ţinte de către socialism a fost faptul care i-a insuflat

pasiune și elan, așa cum dovedește cazul lui Julius Braunthal, care a intrat în Partidul Socialist Austriac la vîrsta de 14 ani „de dragul revoluției".

Socialismul organizat purta numele de asociație a muncitorilor. Deși vorbea în numele muncitorilor, ale căror nevoi le formula, obiectivele și doctrina lui erau fixate și gîndite de intelectuali, care îi furnizau în cea mai mare parte energia și conducătorii. Muncitorii erau eroi prezentați sub formă idealizată. În ilustrațiile lui Burne-Jones dintr-o broșură englezească editată cu ocazia comemorării Congresului din 1896 de la Londra, lucrătorii apăreau ca niște bărbați frumoși și cu mușchiulatură puternică, îmbrăcați în bluze de lucru și întovărășiți de femei de neînfrînt, cu picioare lungi și părul ondulat. Nu erau din aceeași rasă ca personajele lui Zola, murdare, aspre, flămînde, tuberculoase și alcoolice. De fapt, realitatea nu era nici una, nici cealaltă. Și totuși, doctrina socialistă cerea ca această clasă să fie o entitate, cu minte de clasă muncitoare, cu judecată de clasă muncitoare, cu voință de clasă muncitoare și cu țel de clasă muncitoare.

Datorită controverselor interne, Congresul de constituire din 1889 nu stabilise o listă de teze fundamentale pe care membrii partidului să fie obligați să le accepte. Înțelegerea la care s-a ajuns s-a limitat la patru rezoluții care stabileau patru obiective ca țeluri proprii ale socialismului, cu excepția programului maximal: ziua de muncă de opt ore, dreptul de vot universal și egal pentru bărbați, înlocuirea armatelor permanente cu miliții cetățenești și respectarea zilei de 1 Mai pentru demonstrarea puterii clasei muncitoare.

În timp ce primul obiectiv reprezenta doleanța esențială a maselor, cel de-al doilea era fundamental pentru întregul obiectiv și program socialist. Votul era singurul mijloc prin care masa își putea ridica membrii la conducerea statului, singurul ei mijloc de a echilibra puterea capitalului. De fapt, acesta era și motivul pentru care clasa conducătoare se opunea să-l acorde. Pe timpul acela, dreptul de vot egal pentru bărbați exista numai în Franța și S.U.A., iar în Germania numai în alegerile naționale, nu și în cele locale. În majoritatea celorlalte țări, cei ce nu aveau proprietăți erau lipsiți de dreptul de vot, în timp ce locuitorii care plăteau impozite, cei cu titluri universitare și capii de familie aveau drept de vot în mai multe circumscripții. Socialiștii cereau să se aplice principiul „un om, un vot".

Asupra zilei de 1 Mai, la care se referea ultima din cele patru rezoluții, s-a căzut la înțelegere ca urmare a unui mesaj primit de congres din partea Federației americane a muncii, care plănuia să înceapă campania pentru ziua de muncă de opt ore la 1 Mai 1890. Rezoluția a fost adoptată la propunerea unui sindicalist francez, însă rezultatul votului nu a fost unanim, fiindcă delegații germani refuzau să se angajeze să facă un gest ce putea supăra oficialitățile și provoca represalii.

Și cu toate acestea, cei ce vorbeau cu cea mai mare autoritate la Internațională a II-a erau germanii. În calitatea lui de cel mai vechi și mai mare dintre partidele socialiste, Partidul Socialist German se bucura de cel mai mare prestigiu și, datorită faptului că Marx era german, se considera drept stînca credinței, dacă nu chiar Vaticanul socialismului. În 1890, scăpat de sub rigorile legii antisocialiste, Partidul Socialist German a obținut în alegerile pentru Reichstag 1400000 de voturi, aproape 20% din numărul total, și 35 de locuri de deputați, o izbîndă care i-a uluit pe socialiștii din restul lumii. Prin succesele sale electorale și legăturile strînse cu sindicatele, Partidul Social-Democrat German dovedea că se adaptează în practică posibilităților existente. În teorie însă, el rămînea cu fermitate marxist, astfel că în 1891, la Congresul de la Erfurt, a declarat din nou drept oficial punctul de vedere marxist în interpretarea istoriei.

Programul de la Erfurt reafirma ca și clasa mijlocie, adică micii comercianți și agricultorii, era exploatată și decădea, împreună cu proletariatul, într-o mizerie din ce în ce mai mare. Pe măsură ce masele creșteau ca număr, făcînd să se mărească oferta de brațe de muncă, dezbinarea dintre exploatatori și exploatați devenea din ce în ce mai adîncă.

Deoarece soluția finală a proprietății colective nu putea fi realizată decît prin cucerirea puterii politice, programul partidului trebuia să se îndrepte spre cîștigarea controlului politic, folosind sindicatele ca surse de voturi, însă menținînd conducerea politică în mîinile partidului.

Hotărîrile de la Erfurt asupra acțiunii politice și-au pus amprentă și asupra Internaționalei a II-a, nu fără

să provoace însă rezistenta îndîrjită a anarhiştilor şi a prietenilor lor, care, prin ruptura cu marxiştii tocmai în această problemă, făcuseră ca Internaţională I să se dizolve.

Deşi nu fuseseră invitaţi la Congresul din 1893 de la Zurich, anarhiştii se prezentaseră totuşi, ceea ce l-a făcut pe August Bebel, preşedintele german al congresului şi maestru al invectivelor, să-i atace fiindcă n-aveau „nici program, nici principii". „Obişnuit cu metodele germane", lui Bebel nu i-a venit greu ca la Zürich să-i evacueze cu forţa din sală. Ca protest împotriva unor asemenea metode, Amilcare Cipriani şi-a dat demisia ca delegat. Anarhiştii s-au retras, organizînd un contracongres minuscul într-o cafenea, în vreme ce majoritatea adoptă în unanimitate o rezoluţie prin care se recunoştea „necesitatea organizării muncitorilor în vederea acţiunii politice". Urmau să ia parte la congresele Internaţionalei şi să se numească socialiste numai partidele şi grupările care acceptau acest principiu. Fiindcă nu doreau să se izoleze de mase, făceau o excepţie pentru sindicate, care urmau să fie admise şi în viitor la congrese fără să li se ceară să adere la principiul politic. După cele spuse de delegatul belgian Emile Vandervelde, problemele acestea dificile au fost rezolvate într-o atmosferă de „calm profund". Însă pentru tînărul J. R. Clynes, delegatul sindicatului britanic al lucrătorilor din industria bumbacului, care nu mai fusese încă niciodată în străinătate, atmosfera nu fusese cîtuşi de puţin calmă. Clynes rămăsese uimit de „orgiile verbale" şi de violenţă delegaţilor latini şi slavi, precum şi de izbucnirile de duşmănie, în decursul cărora unul dintre delegaţi a fluturat un cuţit, iar „toţi urlau şi se războiau".

Ducîndu-se să facă baie în lacul Zurich, Clynes a văzut „la suprafaţa apei o barbă roşcată care plutea încet spre mine" şi care s-a dovedit a fi prinsă de obrazul lui Bernard Shaw, delegat şi el la congres ca reprezentant al Societăţii fabianilor. Shaw nu-şi ascundea în rapoartele lui asupra congresului desconsiderarea faţă de felul în care Wilhelm Liebknecht îşi păcălea aderenţii cu „retorica baricadei".

Liderii germani – a conchis el după aceea – au rămas cu 40 ele ani în urmă. La vîrsta de 67 de ani, Liebknecht, unul din întemeietorii din 1875 ai partidului, era acum cel mai bătrîn om politic al lui. Trăgîndu-se dintr-un şir lung de profesori universitari, care mergea pînă în secolul al XVIII-lea, Liebknecht fusese întemniţat din cauza rolului pe care îl jucase în revoluţia din 1848, pentru că după aceea să trăiască vreme de 13 ani ca exilat în Anglia, unde a studiat împreună cu Karl Marx. În anul 1900, la moartea lui, o mulţime evaluată la 100000 de simpatizanţi îndoliaţi şi de spectatori era înşirată de-a lungul străzilor pe care a trecut timp de patru ore procesiunea funebră.

Partidul Social-Democrat German era considerat de toată lumea, cu excepţia lui Shaw, ca speranţa socialismului, drept purtătorul torţei în ţara din care Marx spera să vină revoluţia. Toţi erau impresionaţi de mărimea şi puterea lui, de minunata lui organizare, de cei 28 de secretari şi organizatori, de programul lui de instruire a lucrătorilor din partid şi de numărul crescînd al membrilor. La alegerile din 1893, social-democraţii îşi ridicaseră numărul voturilor la 1750000, adică la aproape 25% din total, procentaj care era mai mare decît cel obţinut de orice alt partid. Fiindcă alianţa cu partidele burgheze era inadmisibilă din punct de vedere principial, social-democraţii din Reichstag rămîneau, în pofida numărului lor, o grupare relativ neputincioasă într-un corp legislativ neputincios. Totuşi, simplul fapt al existenţei lor exercita o presiune tăcută, care făcea ca guvernul să fie mai rezonabil atunci cînd era vorba de concesiuni. Kaiserul, care, în primul lui acces de entuziasm imprudent provocat de faptul că reuşise să-l demită pe Bismarck, abrogase în 1890 legea împotriva socialiştilor, şi-a schimbat repede părerile. În 1895 ajunsese la convingerea că social-democraţii erau „o bandă de trădători" care „nu meritau să poarte numele de germani", iar în 1897 spunea că partidul „care nu încetează să atace persoana conducătorului suprem trebuie stîrpit din rădăcină". În 1895, Liebknecht a fost arestat sub acuzaţia de lezmajestate fiindcă ţinuse o cuvîntare despre care Shaw spunea că putea fi rostită „mîine de către domnul Arthur Balfour la Liga conservatorilor cu aprobarea întregii Anglii".

Măsură luată împotriva lui Liebknecht nu putea fi considerată însă ca o dovadă de represiune specială, fiindcă lucrul acesta i se putea întîmpla oricui în Germania.

La socialiștii germani, specificul național tindea să predomine față de trăsăturile de clasă: erau mai mult docili decît îndrăzneți. Cu toată mărimea lui, partidul n-a cutezat pînă în 1907 să facă pe gazda unui congres socialist internațional pe pămînt german. Deși țineau cuvîntări înflăcărate, conducătorii partidului erau prudenți atunci cînd era vorba de acțiune: demonstrațiile de 1 Mai, de exemplu, se făceau seara, ca să nu se întrerupă munca. Oprirea lucrului – spunea Liebknecht – înseamnă greva generală, iar greva generală este prostie generală". La München, demonstrațiile de 1 Mai n-au fost permise pînă în 1901, și atunci numai cu condiția să se desfășoare în afara limitelor orașului și să nu se formeze aglomerații pe străzi. Coloanele de socialiști, „cu buzunarele umflate de ridichi" și însoțiți de soții și copii, mărșăluiau prin oraș cu pași repezi și în adîncă tăcere, îndreptîndu-se spre o berărie în aer liber de la mahala, unde beau bere și își ronțăiau ridichile. Un exilat rus a rămas cu impresia că toate acestea „nu semănau deloc cu sărbătorirea de 1 Mai a triumfului clasei muncitoare".

Cu toate acestea, muncitorii germani o duceau mai bine decît cei ruși. Sub pulsațiile puternice ale dezvoltării industriale germane, gradul de folosire a forței de muncă creștea mai repede decît populația. Datorită acestui fapt, sindicatele reușeau cu mai multă ușurință să obțină majorări de salarii. Legislația socială, acordată la început de sus, de către Bismarck, pentru a lega cît mai strîns muncitorimea de stat, era cea mai avansată din toate țările, în 1903, 18000000 de lucrători erau asigurați contra accidentelor, 13000000 pentru bătrînețe și 11000000 împotriva bolii, iar în bugetul statului era prevăzută o sumă de 420000000 de mărci pe an pentru indemnizațiile de asistență socială. Legile reglementau salariile, orele de muncă, timpul de repaus, procedura în caz de reclamații, măsurile de securitate a muncii, precum și numărul ferestrelor și al latrinelor pe care trebuia să le aibă o fabrică. Cu temeinicia lor caracteristică, conducătorii Germaniei doreau să asigure eficiența muncii fizice, lăsînd cît mai puțin posibil la voia întîmplării și supunînd tot ce era posibil unei reglementări metodice. În 1897, profesorul Delbrück susținea în mod public dreptul muncitorilor la tratative colective pe criteriul că armonia în acest domeniu era necesară pentru unitatea națională și apărarea țării. Menținerea liniștei în sînul muncitorimii prin concesii judicioase era considerată cea mai bună metodă pentru înfrîngerea social-democraților, pe care clasa posedantă îi privea cu o dușmănie și cu o frică din ce în ce mai mari.

August Bebel, dictatorul partidului, era considerat de burghezie drept un fel de „al doilea kaiser". Om șubred și uscățiv, cu părul alb și barbișon, Bebel se născuse într-o baracă, în 1840. Tatăl lui fusese caporal în armată, iar mama servitoare. După ce a practicat un timp meseria de dulgher, a intrat, pe timpul lui Lassalle, în mișcarea muncitorească și apoi, fiind acuzat de instigare la trădare, a fost condamnat la patru ani închisoare, pedeapsă care s-a dovedit fertilă în crearea socialiștilor. În închisoare, Bebel a citit mult, a primit vizitele lui Liebknecht și a scris o lucrare magistrală, intitulata Femeia și socialismul. După cum spunea Mommsen, dacă inteligența lui Bebel ar fi fost împărțită între 12 iuncheri de la est de Elba, ar fi fost îndeajuns ca să-l facă pe fiecare în parte să sclipească printre egalii lui. În Reichstag, unde îl combătuse pe Bismarck „pe un ton feroce", Bebel era purtătorul de cuvînt al sărăciei și mizeriei, iubit și admirat de muncitori, care simțeau că le este tovarăș. La Congresul din 1903 al Partidului Social Democrat a declarat că va rămîne „dușmanul de moarte al acestei societăți burgheze și ordini sociale", pînă cînd vor fi nimicite.

Dintre figurile proeminențe ale Internaționalei a II-a, numai Bebel și Keir Hardie erau de origine muncitorească.

Karl Kautsky, cu 14 ani mai tînăr ca Bebel, gînditorul și scriitorul partidului, omul care formulase programul de la Erfurt și ale cărui comentarii asupra doctrinei socialiste oferiseră prilejul unor discuții fără sfîrșit, era fiu de intelectuali: tatăl său era pictor, iar mama romancieră.

Viktor Adler din Austria era medic. Emile Vandervelde era fiul unor părinți bogați, pe care el îi descria drept „modele de virtute burgheză", iar francezul Jaures se trăgea și el din mica burghezie.

În calitatea lui de medic, Adler știa ce efecte dăunătoare au asupra omului subnutriția, munca excesivă și mizeria.

Dorea, de aceea, să îndrumeze muncitorii spre o nouă existenţă, în care să domnească „sănătatea, cultura, libertatea şi demnitatea". Născut într-o familie de evrei bogaţi din Praga, studiase medicina pentru ca să poată îngriji sărăcimea. Îmbrăcat în zdrenţe, ca zidarii, Adler cerceta condiţiile de viaţă din cărămidăriile Vienei, unde muncitorii erau cazaţi în barăcile firmei, păzite ca nişte puşcarii. Cîte cinci sau şase familii erau înghesuite într-o singură încăpere, iar plata muncii se făcea cu bonuri valabile numai în magazinele societăţii. Înainte de a fi întemeiat, în 1889, Partidul Social-Democrat Austriac, Adler călătorise prin Germania, Anglia şi Elveţia pentru ca să studieze viaţa muncitorilor şi legislaţia socială ce putea fi introdusă în Austria. Era un om mic de statură, uscăţiv şi bolnăvicios, cu un păr bogat şi o mustaţă stufoasă, purta ochelari cu ramă de aur, avea faţa palidă şi un umăr împins înainte. După muzică, preferinţele lui se îndreptau spre Ibsen şi Shelley.

Deşi acceptă revoluţia ca scop final, era convins, totuşi, că reformele temporare erau şi ele necesare, ca să-l pregătească din punct de vedere fizic şi intelectual pe muncitor pentru destinul sau. Însă lupta pe care a trebuit s-o ducă pentru obţinerea reformelor, împotriva „despotismului atenuat de neglijenţa", aşa cum descria el regimul Habsburgilor, era adesea demoralizatoare, astfel că i-a tocit încetul cu încetul ascuţişul credinţei. Troţki, care l-a cunoscut pe Adler la începutul secolului al XX-lea, îl socotea un sceptic care ajunsese să tolereze totul şi să se adapteze la orice.

În Belgia, a cărei populaţie era cea mai densă din Europa şi unde procesul de industrializare fusese impetuos şi rapid, viaţa clasei muncitoare era, după cuvintele unui observator, un „infern". Fabricile de produse textile, oţelăriile, minele, carierele, docurile şi cheiurile măcinau muncitorimea aşa cum macină moara grăuntele. 25% din toţi muncitorii cîştigau mai puţin decît echivalentul a 40 de cenţi pe zi, iar alţi 25% cîştigau între 40 şi 60 de cenţi. O anchetă socială făcută la Bruxelles a arătat că 34% din familiile muncitoreşti locuiau într-o singură încăpere. Procentajul analfabeţilor era cel mai ridicat din Europa de nord din cauză că munca copiilor era folosită pe o scară atît de largă, încît puţini dintre ei aveau posibilitatea să se ducă la şcoală. Preocupată de „ceva mai important decît doctrina", mişcarea muncitorească întemeiase în 1885 Partidul Muncitoresc Belgian. Partidul belgian era condus de înflăcăratul Vandervelde. Jurist ca pregătire, Vandervelde era un vorbitor elocvent şi admirat.

Împreună cu sindicatele, partidul a organizat un sistem de cooperative în care muncitorii cumpărau pîine şi încălţăminte socialistă, beau bere socialistă şi îşi organizau vacanţele socialiste. Educaţia socialistă o căpătau la Universite Nouvelle, unde ţinea prelegeri anarhistul şi geograful francez Elisee Reclus. Fundată de Vandervelde şi de către alţi socialişti în 1894, adică în acelaşi an în care fabienii înfiinţaseră Scoala de economie din Londra, Universitatea belgiană tăinuia o lume socialistă creată în interiorul societăţii capitaliste.

Datorită extinderii dreptului de vot, concesie cîştigată de muncitori cu sacrificiul cîtorva vieţi, Partidul Muncitoresc Belgian a trimis în 1894, 28 de deputaţi în cel mai burghez parlament din Europa. Apariţia acestui bloc compact, „pregătit cu fermitate şi cutezanţa să ridice armele împotriva tuturor instituţiilor regimului existent", a produs o tresărire de spaimă în clasa conducătoare, iar printre fideli iluzia subită că Belgia se putea dovedi ţara în care socialismul să fie realizat pentru prima dată. Atunci cînd s-a propus, în 1902, să se facă o a doua încercare de a se obţine prin greva generală dreptul de vot pe baza principiului „un om, un vot", mulţi dintre membrii mişcării s-au opus fiindcă nu voiau să rişte realizările obţinute, însă partizanii măsurilor violente au reuşit să-şi impună voinţa. Agresivă şi puternică, clasa conducătoare a înăbuşit greva printr-o „salvă ucigătoare de focuri de armă" trasă pe străzile oraşului Louvain. Opt grevişti au fost ucişi, iar partidul a avut nevoie de o vreme îndelungată ca să-şi revină din înfrîngerea suferită.

Dacă Germania îl avea pe Marx, Franţa avea în schimb revoluţia şi Comuna. Socialismul ei era mai îndrăzneţ, însă, din cauza extremei împărţiri în facţiuni vrăjmaşe, mai puţin unitar şi deci cu mai puţină autoritate decît cel german.

Matricea ei marxistă era Partidul Muncitoresc Francez, întemeiat în 1879 de Jules Guesde după sfatul

lui Marx și Engels. După doi ani, Paul Brousse s-a separat pentru ca să formeze gruparea posibiliștilor, care pornea de la principiul că emanciparea muncitorilor era posibilă și fără revoluție.

Edouard Vaillant, urmașul bătrînului comunard Blanqui, era capul unui partid revoluționar socialist separat, din care s-a desprins o aripă extremă, formînd gruparea allemaniștilor, numită astfel după conducătorul ei, Jean Allemane. Guesde era custodele cu de la sine putere al conștiinței marxiste și în această calitate predica neobosit împotriva renegaților și a falșilor idoli. Cu părul lui rar și negru, pe care-1 purta lung pînă aproape de umeri, cu obrazul unui Iisus descărnat și cu ochelari fără brațe pe nașul său lung de pedagog, Guesde era un fanatic care nu înceta nici o clipă războiul total împotriva sistemului capitalist. Zola scria că vorbește „cu o întreagă gamă de gesturi pătimașe și tușind într-una". Pentru Guesde, nimic n-avea valoare în afară de revoluție și de aceea nu era permisă nici cea mai slabă urmă de cooperare cu clasa inamică. Era un imposibilist. După părerea lui, omenirea, absorbită de preocupările ei materiale, degenera. Dacă înscăunarea socialismului era amînată prea mult, era posibil ca acesta să nu mai ajungă la timp ca s-o salveze. „Ce vom face noi, socialiștii, cu o omenire atît de degradată? – a întrebat el în decursul afacerii Dreyfus. – Vom veni prea tîrziu; materialul uman va fi prea putred atunci cînd va veni timpul să ne clădim casa noastră".

În anul 1893, socialiștii din Franța au repurtat, ca și cei din Belgia, o impresionantă victorie electorală, obținînd peste o jumătate de milion de voturi și trimițînd 37 de deputați în Cameră. Cel mai însemnat dintre ei era de curînd celebrul Jean Jaures, un om în vîrstă de 34 de ani, care își atrăsese simpatiile întregii Franțe luînd apărarea greviștilor din Carmaux, un orășel situat în districtul Tarn, unde se născuse și noul deputat. Minerii din Carmaux, localitate care fusese teatrul unor vechi și înverșunate conflicte de muncă, reușiseră să aleagă în 1892 ca primar pe secretarul sindicatului, un socialist care, în fața refuzului firmei de a-i acorda timpul liber necesar ca să-și îndeplinească îndatoririle politice, și-1 luase cu de la sine putere, pentru ca după aceea să fie dat afară din slujbă. Măsură aceasta era o lovitură dată scopului în care fusese introdus dreptul de vot și o insultă adusă voinței exprimate de popor, așa cum era înțeleasă ea de urmașii revoluției. Minerii intrară într-o greva de protest, iar Jaures, un fost profesor de filosofie, se făcu consilierul, conducătorul și purtătorul lor de cuvînt.

Adversarul său, marchizul de Solages, stăpînul din Carmaux, proprietar de mine de fier, de fabrici de sticlă și de păduri bătrîne, posesor al unui titlu de noblețe și al unui loc în Parlament, era un reprezentant în mic al capitalismului, împotriva căruia Jaures a dus o luptă neîntreruptă prin greve și alegeri, care a durat aproape întreaga lui viață. Propus candidat de către Partidul Muncitoresc Francez și ales la Carmaux, Jaures a intrat în Camera Deputaților.

Mic de statură, dar bine clădit „„ o cariatidă masivă", cu fața „voioasă și plină de umor", Jaures radia vitalitatea generoasă a Sudului. „Totul îl interesa și îl emoționa totul", spunea Vandervelde. Cu vocea lui, răsunînd cu volumul și registrul unei orgi, prin felul cum știa să stăpînească o dezbatere, cu formidabila lui inteligență, cu energia sa inepuizabilă și cu entuziasmul său nepotolit, Jaures era omul sortit să conducă. Cînd vorbea, se mișca într-una, cu capul bărbos dat pe spate, cu trupul împins agresiv înainte și cu brațele lui scurte îmblătînd aerul. „Umerii îi tremurau și genunchii i se clătinau sub povara gîndului. Toată forța imensei lui culturi și convingeri se revărsa prin cuvinte destinate să călăuzească mulțimile, care credeau el, spre un viitor mai bun". Părea să reunească în persoana lui trăinicia pămîntului și mobilitatea focului. Felul lui de a vorbi era atît de admirat, încît chiar adversarii politici se duceau să-l asculte, așa cum s-ar fi dus să-l audă pe Mounet-Sully declamîndu-1 pe Racine. În timp ce-l asculta discutînd despre astronomie la un dineu – scria un invitat –, „pereții încăperii păreau că dispar: plutea în eter. Femeile uitaseră să-și mai pudreze obrazul, bărbații să mai fumeze și servitorii să se ducă să mănînce". Deși Remy de Gourmont spunea că Jaures judecă cu barba", totuși, omul care scrisese Les Preuves și fusese în tinerețea lui mîndria Școlii normale gîndea mult mai limpede decît majoritatea celorlalți. Cu toate că mișcarea socialistă franceză n-avea un șef oficial, fiindcă se scinda și se fracționa într-una pentru ca să se unească și să se scindeze din nou, Jaures, care l-a înlocuit treptat pe Guesde, a ajuns să fie acceptat drept conducătorul ei.

Era un socialist autentic, nu prin doctrină, ci prin esența ideii și a cauzei. Credea că omul este bun, că societatea putea fi îndreptată și că lupta pentru îndreptarea ei trebuia dusă zi de zi, cu mijloacele disponibile și în cadrul realităților existente. A dus această luptă oriunde i s-a ivit posibilitatea: în legătură cu salva de focuri de la Fourmies, cu evenimentele de la Carmaux, cu legile scelerate, cu legea asupra impozitului pe venituri, precum și cu afacerea Dreyfus.

Socialismul sau nu-și avea originea în ideile lui Marx, ci era – așa cum declară el cu simplitate – „produsul istoriei și al suferințelor infinite și eterne". Teza lui de doctorat, scrisă în limba latină, avea drept subiect originile socialismului german începînd de la Luther: Despre primele concepte ale socialismului german la Luther, Kant, Fichte și Hegel. După ce fusese ales pentru prima dată, în 1885, adică la vîrsta de 26 de ani, în Camera Deputaților, ca reprezentant al Partidului Republican și ca cel mai tînăr membru al ei, se dezgustase de politică și revenise la viața academică în calitate de profesor la Universitatea din Toulouse, unde la prelegerile lui au început să se-nghesuie în curînd muncitori și burghezi, studenți și cadre didactice. Totuși, conflictele de muncă de la Toulouse și din Tarn l-au atras din nou spre viața politică, astfel că în 1890 și-a anunțat adeziunea la socialism.

Edouard Vaillant spunea odată că nu cunoștea vreun fel de revoluție pe care Jaures să n-o aprobe, deși el vedea revoluția ca un mijloc de preluare a puterii în statul existent, și nu de a-l răsturna. Marxismul lui era lipsit de rigiditate: era patriot și în același timp internaționalist și credea în libertatea individuală cu aceeași tărie ca și în colectivism. „Și noi, socialiștii, avem un spirit liber; și noi ne împotrivim constrîngerii externe", spunea el. Dacă societatea socialistă a viitorului nu va permite oamenilor „să umble, să cînte și să gîndească" oricînd le va plăcea, ea va fi inacceptabilă.

Respingea conceptul statului burghez, în care clasa muncitoare n-ar avea nici o participare. Considera clasa muncitoare nu ca pe un străin așteptînd la ușă ca să preia conducerea treburilor, ci ca o parte existentă a statului, care trebuia să-și facă simțită prezența și să folosească clasa mijlocie drept aliat în lupta pentru reformarea societății, în scopul realizării idealului socialist.

Credința lui avea forța unei mașini. „Știți cum puteți identifica un articol scris de Jaures? – a întrebat odată Clemenceau. – Foarte simplu: toate verbele lui sînt la viitor". Și, cu toate acestea, dintre toți socialiștii, el era cel mai pragmatic, niciodată doctrinar, ci întotdeauna om de acțiune. Trăia acționînd, ceea ce însemna înaintare și retragere, adaptare și concesie reciprocă. Nu putea accepta o dogmă formală care ar fi putut să-i blocheze vreuna din căile sale de acțiune. Juca întotdeauna rolul de punte, atît între oameni, cît și între idei. Era un idealist activ.

Odată cu el fuseseră aleși, în 1893, ca deputați socialiști și Alexandre Millerand, un jurist versat, Rene Viviani, renumit mai mult pentru elocvența lui emoționantă decît pentru conținutul cuvîntărilor sale, Aristide Briand, cel mai tînăr din tot grupul, un fel de F. E. Smith al socialiștilor, a cărui inteligență, abilitate și ambiție urmau să se dovedească mai puternice decît convingerile sale. Clemenceau spunea că Briand „nu știe nimic, dar înțelege totul" și că, dacă ar fura turnurile catedralei Notre Dame, l-ar alege pe Briand ca să-l apere. Deputații socialiști din Parlamentul 1893–1898 au adus la cunoștința țării idealurile, țelurile și revendicările lor imediate. Reușiseră să cadă de acord între ei, în 1896, asupra unei definiții minimale, cunoscută că programul de la St. Mande și formulată de Millerand, care stabilea că „socialist este omul care crede în proprietatea colectivă a averilor".

Programul fixa drept obiective socialiste esențiale naționalizarea treptată a mijloacelor de producție și de schimb, pe măsură ce deveneau suficient de dezvoltate; cucerirea controlului politic prin dreptul de vot universal, precum și unitatea pe plan internațional a clasei muncitoare.

În Cameră, socialiștii revendicau drept reforme intermediare ziua de muncă de opt ore, impozitul pe venituri și pe succesiuni, pensii de bătrînețe, reforma municipală, precum și regulamente sanitare și de securitate a muncii în fabrici, în mine și la căile ferate. Cu Jaures în avangarda, cu Guesde, care făcea să tremure burghezia atunci cînd vorbea cu vocea lui pătrunzătoare despre marșul implacabil spre prăbușire al capitalis-

mului, indicat de istoria marxistă, cu apărarea conservatorilor condusă de către de Mun și cu toate cuvîntările relatate în ziare, dezbaterile adunării se transformaseră într-un măreț turnir al ideilor, care începînd de atunci a făcut din socialism principalul curent din viața politică a Franței.

Sindicatele franceze, îmbibate de ideea respingerii îndîrjite a oricărei acțiuni politice, s-au contopit, în 1895, în Confederația generală a muncii, care se ținea la distanță de socialism. Antagonismul a atins punctul culminant în 1896, la Congresul Internaționalei a II-a de la Londra, cel mai „tumultuos și mai haotic" din toate, atunci cînd, înarmați cu mandatul dat de sindicatele franceze, anarhiștii (printre care se afla și Jean Grave ca reprezentant al oțelarilor din Amiens) au cerut pentru ultima dată să fie considerați membri ai familiei socialiste. După șase zile de discuții în contradictoriu, în decursul cărora vechiul conflict dintre Marx și Bakunin a fost dezbătut din nou de la capăt, congresul a sfîrșit prin a-i exclude pe anarhiști o dată pentru totdeauna. Prin aceasta, o etapă a socialismului se terminase. Erau puțini aceia care presimțeau că se vor ivi noi probleme care urmau să învrăjbească aripa de dreaptă a socialismului cu cea de stînga.

Înainte ca aceasta previziune să se îndeplinească, socialismul capătă, în S.U.A., o nouă dimensiune atunci cînd folosirea somației prezidențiale pentru oprirea grevei de la întreprinderea Pullman a făcut un socialist din Eugene Victor Debs. Botezat de către tatăl său, un emigrant din Alsacia, cu prenumele lui Eugene Sue și Victor Hugo, Debs fusese crescut avînd drept carte de căpătîi Mizerabilii. La vîrsta de 14 ani a început să lucreze ca fochist la căile ferate, pentru că apoi să întemeieze Frăția fochiștilor de locomotivă, să renunțe la ea în 1892, cînd avea 37 de ani, și să organizeze sindicatul muncitorilor de la căile ferate americane. Atunci cînd, în 1893 și 1894, societatea Pullman a redus salariile cu 25 pînă la 33,3% fără să micșoreze chiriile celor ce locuiau în clădirile întreprinderii, dar continuînd să plătească dividende acționarilor, Debs a declarat greva de simpatie a tuturor feroviarilor deservind trenurile în compunerea cărora intrau vagoane Pullman. Peste o sută de mii de oameni au intrat în grevă, care s-a transformat în cea mai mare luptă grevistă văzută pînă atunci în Statele Unite. Mobilizînd toate forțele capitalului, proprietarii, care reprezentau 24 de căi ferate, cu un capital total de 818000000 de dolari, au organizat rezistența, sprijiniți de tribunale și de forțele armate ale guvernului federal. În zona orașului Chicago au fost mobilizați împotriva greviștilor trei mii de polițiști, cinci mii de spărgători de grevă profesioniști au depus jurămînt ca funcționari judecătorești și au fost înarmați cu arme de foc, iar pînă la sfîrșit au fost aduși șase mii de soldați federali și guvernamentali, nu atît pentru protecția proprietăților și a publicului, cît pentru înfrîngerea grevei și zdrobirea sindicatului. Un colonel din armata regulată ce se afla beat într-un club din Chicago a declarat că ceea ce dorea era să ordone tuturor oamenilor din regimentul lui să țintească și să tragă în fiecare „panglică albă și mîrșava", care era insigna greviștilor.

Deși sindicatul fusese de acord să pună la dispoziție oamenii necesari pentru trenurile poștale, totuși, tocmai distribuirea corespondentei poștale a fost folosită drept pretext pentru somația prezidențială, cea mai dură ce a fost emisă vreodată. Ca mijloc al statului folosit pentru apărarea proprietății, somația prezidențială era cea mai redutabila armă a capitalismului și cea mai rău văzută de către muncitori. Procurorul general Olney, care fusese avocatul căilor ferate înainte de a intra în guvern și care mai era încă directorul cîtorva linii implicate în grevă, l-a convins pe președintele Cleveland de necesitatea acestei măsuri. Textul somației a fost redactat de procurorul districtual din Chicago prin consultare cu judecătorii Grosscup și William Wood de la tribunalul federal, care s-au așezat apoi pe scaunele lor judecătorești ca să legalizeze propria lor operă. Fiindcă guvernatorul Altgeld refuza să ceară trupe federale, judecătorii certificară necesitatea lor pentru ca să justifice somația. Era un război – declară Debs – între „clasele producătoare și puterea capitalului din țară". Refuzînd să se supună somației, Debs a fost arestat împreună cu cîțiva dintre tovarășii lui, întemnițat fără să i se permită să depună cauțiune, judecat și condamnat în 1895 la șase luni închisoare.

După arestarea lui, greviștii, care rămăseseră mai mult sau mai puțin muritori de foame, renunțară la luptă. 30 dintre ei fuseseră uciși, 60 răniți, iar peste 700 arestați. La reangajarea lor, societatea Pullman le impunea să semneze „angajamente infame" (yellow-dog contract), prin care lucrătorii renunțau la dreptul

lor de a intra într-o uniune profesională. Sindicatul muncitorilor de la căile ferate americane a fost zdrobit, însă greva făcuse din Debs un erou şi din somaţia prezidenţială o măsură abominabilă, care arăta că grevele nu puteau duce la victorie atîta vreme cît guvernul era de partea capitalului şi deci că muncitorimea trebuia să dobîndească puterea politică.

În timp ce se afla în închisoare, Debs reflecta asupra lecţiei ce o primise. Citea Progres şi sărăcie, Privire înspre trecut a lui Bellamy, Eseurile Societăţii fabienilor, Voioasa Anglie a lui Blatchford şi comentariile lui Kautsky asupra programului de la Erfurt. A fost vizitat o dată de Keir Hardie.

Ajunsese la convingerea că sub capitalism cauza muncitorilor era lipsită de speranţe, convingere care i-a fost întărită cînd la alegerile din 1896 forţele lui Mark Hanna şi ale lui Mckinley l-au înfrînt pe Bryan şi, odată cu el, populismul. De aceea, capitalismul, mult prea puternic pentru a putea fi reformat, trebuia distrus. La rîndul ei, clasa conducătoare nu era mai puţin pornită împotriva lui „Debs revoluţionarul". În timp ce făcea propagandă electorală pentru Mckinley, Theodore Roosevelt a spus într-o convorbire particulară: „Sentimentele duşmănoase care animă acum o bună parte din poporul nostru pot fi reprimate numai aşa cum a fost reprimată Comună din Paris, adică luînd 10 sau 12 din conducători, punîndu-i la zid şi împuşcîndu-i. Cred că are să se ajungă la această soluţie. Conducătorii muncitorilor pun la cale revoluţia socială şi distrugerea republicii americane".

Debs şi-a anunţat convertirea la socialism printr-o declaraţie publicată în Railway Times din 1 ianuarie 1897, în care spunea: „A venit vremea să reînnoim societatea: sîntem în pragul unei schimbări universale". În tovărăşie cu alţi conducători ai muncitorimii şi adoptînd numele folosit în Germania, Debs a înfiinţat Gruparea social-democraţiei americane, care a devenit partidul socialismului american autohton. În anii lui de început, partidul acesta, care avea pe atunci ceva mai puţin de 4000 de membri, a fost menţinut în viaţa de ceasul de aur al lui Theodore, fratele lui Debs, care îl punea periodic amanet pentru a susţine apariţia ziarului partidului. De fiecare dată cînd Theodore Debs apărea în pragul biroului de împrumuturi pe amanet din cartierul Loop, bătrînul negustor german îi strigă peste umăr fetei de la maşina de înregistrat: „Dă-i domnului socialist 40 de dolari". Perioada politică a socialismului american se profila încă departe în viitor, cînd, în primii 12 ani ai noului secol şi în condiţii schimbate, Debs urma să fie de patru ori candidatul la preşedinţie al partidului său şi să ducă campanii electorale parcurgînd ţara în vagonul special, vopsit în roşu, al feroviarilor.

Deocamdată, rivalul partidului democraţiei sociale era Partidul Socialist al Muncii, ai cărui aderenţi proveneau mai cu seamă din cetăţeni născuţi în străinătate şi care există în bună măsură mai mult pe hîrtie, precum şi în mintea fanaticului sau dictator, Daniel De Leon. Născut în Curagao din părinţi olandezo-evrei şi educat în Germania, De Leon era convins că el era singurul om capabil să conducă lupta de clasă. Venise în Statele Unite la vîrsta de 22 de ani şi, întrucît îşi luase diploma în ştiinţele juridice la Universitatea Columbia şi ţinuse acolo un curs de istorie latino-americană, adversarii săi din partid l-au poreclit, zeflemisindu-l, „profesorul". Continuînd să-şi propage cu pasiune şi fără încetare ideile socialiste în săptămînalul sau The People, De Leon candidase pentru Adunarea Legislativă a statului New York, pentru Congres, iar în anul 1891 pentru postul de guvernator, însă fără vreun rezultat vizibil. Pentru a-i atrage pe muncitorii organizaţi spre acţiunea politică, a lansat Alianţa muncitorilor şi meşteşugarilor socialişti, al cărei principal rezultat a fost să aţîţe mînia lui Samuel Gompers, conducătorul Federaţiei americane a muncii. În ochii lui Gompers, acţiunea politică era furca diavolului, iar despre De Leon tot el spunea că niciodată nu apăruse în socialism „o forţă mai sinistră". În 1901, o fracţiune importantă a Partidului Socialist al Muncii, care se opunea „dictaturii" lui De Leon, s-a separat sub conducerea lui Morris Hillquit şi Victor Berger, pentru ca să se alăture grupului lui Debs, care îşi lua acum din nou numele de Partidul Socialist al Americii.

Adversar îndîrjit al socialismului, Gompers era prototipul sindicalistului obişnuit, spre deosebire de cel revoluţionar.

Era exponentul de frunte al concepţiei că lupta muncitorimii trebuia dusă în cadrul şi nu împotriva

sistemului capitalist.

Scurt și îndesat, „aproape grotesc", cu un cap uriaș și cu trăsături puternice și grosolane, Gompers era, deși urît ca înfățișare, o personalitate impresionantă, care domina orice întrunire la care lua parte. Atunci cînd se lansa la ședințele Federației în vreuna din tiradele lui antisocialiste, un vechi adversar de-al lui din sindicatul tipografilor, căruia îi făcea plăcere să-l hartuiască, îi strigă din sală: „Freacă-le ridichea, Sam, freacă-le ridichea!". Ce-i drept, Sam nu se potolea nicicînd. După ce repudiase lumea veche, nu mai avea încredere nici în tradiția socialistă, deși îi cunoștea perfect principiile. Ca tînăr lucrător într-un atelier de țigări de foi, unde plata se făcea cu bucată, ceea ce permitea ca un lucrător să citească ceva cu glas tare în timp ce ceilalți făceau și partea lui, Gompers le citea tovarășilor săi de muncă din Marx, Engels și Lassalle. „învață de la socialism", însă „nu i te alătură", îl povățuia mentorul lui, un marxist suedez exilat. „Studiază programul sindicatului tău, Sam – spunea el –, și dacă ideea nu este în concordanță cu el, atunci nu-i adevărată".

Plin de încredere în noua societate americană, Gompers respingea pesimismul premisei marxiste. Era ferm convins că muncitorii trebuiau să se țină la distanță de politică, folosindu-și însă puterea ca să trateze direct cu patronii.

Reglementarea salariilor, a orelor și a condițiilor de muncă trebuia realizată prin activitatea sindicală, și nu prin măsuri legislative. Pusese bazele Federației americane a muncii în 1881, la vîrsta de 31 de ani, într-o încăpere de 3 m pe 2,50 m, mobilată cu o masă de bucătărie drept birou, o ladă drept scaun și cu niște cutii de pătlăgele roșii, furnizate de un băcan prieten, drept clasoare pentru hîrtii. În 1897, Federația avea 265000 de membri, în 1900 o jumătate de milion, pentru ca să ajungă în 1904 la un milion și jumătate.

Atunci cînd Bryan, care încercase în 1896 să pună mîna pe voturile sindicaliștilor, a promis că, dacă va fi ales, îl va numi pe Gompers ministru în cabinetul său, acesta s-a ridicat și a anunțat că nu va accepta niciodată „sub nici un motiv" o funcție politică. A refuzat să permită ca Federația americană a muncii să proclame greva în sprijinul lui Bryan și al populiștilor, fiindcă, așa cum a spus el, „aceste probleme ale clasei mijlocii" abăteau muncitorimea de la propriile sale interese, care se rezumau la sindicat, și la nimic altceva.

Atunci cînd puterea lui s-a mărit, și-a ras mustățile de morsă, a adoptat ochelarii fără brațe, vestonul model Prinee Albert și jobenul și, la fel ca John Burns, a început să se bată cu plăcere peste burtă cu cei mari și să negocieze cu Mark Hanna și cu August Belmont. Cu toate acestea, n-a căutat niciodată să facă avere, astfel că avea să moară sărac. Deși respingea lupta de clasă, continua să aibă, totuși, o înaltă conștiință de clasă. „Eu sînt muncitor. Prin toți nervii, prin toate fibrele și prin toate aspirațiile mele sînt de partea celor care vor să promoveze interesele tovarășilor mei de muncă".

Sarcina sindicaliștilor era aceea „de a ne organiza pe o scară și mai largă, de a ne uni și mai strîns, de a ne unifica forțele, de a ne educa și pregăti în vederea apărării intereselor noastre, astfel ca să ne ducem la urne să ne dăm voturile ca cetățeni americani cu drepturi depline, uniți și hotărîți să salvăm țară din actuala dezordine politică și industrială, să o smulgem din mîinile tîlharilor plutocrați și să o predăm în mîinile poporului".

De fapt, acesta nu era decît socialism practic. Tot socialism practic denotă cu 15 ani mai tîrziu reacția lui cînd, cu ocazia unei excursii făcute în Europa, a văzut niște vizitatori uitîndu-se îngroziți la niște ilustrații ce arătau condițiile de viață din mahalalele Amsterdamului. Gompers a înregistrat profunda lor surprindere că o ființă umană putea suporta acest „afront grosolan" pe care i-1 aducea civilizația.

„De ce să nu ne ridicăm pe o cale sau alta împotriva lui?" – a întrebat el. În esență, socialismul era mișcarea acelora care se simțeau îndemnați „să se revolte într-un fel sau altul împotriva unei nedreptăți", iar Gompers era – cum obișnuia să spună Morris Hillquit – socialist fără să știe.

În anul 1899, în rîndurile socialiștilor europeni a izbucnit un nou conflict atunci cînd Waldeck-Rousseau, căutînd să formeze un guvern pe bază largă pentru „lichidarea" afacerii Dreyfus, i-a oferit un loc în guvern lui Millerand, pe care acesta l-a acceptat. Niciodată nu se întîmplase ca un socialist să treacă

invizibilă barieră şi să pătrundă în tabăra burgheză ca să coopereze cu vreo parte a ei. Deşi Jaures îi îndrumase, îi îmboldise şi îi convinsese pe socialişti, sau o parte dintre ei, să se alăture grupurilor burgheze partizane ale lui Dreyfus, în bătălia pentru salvarea republicii, totuşi, intrarea într-un guvern burghez era o altă chestiune. Cazul lui Millerand ridică problema fundamentală a cooperării politice, care de atunci încolo deveni din ce în ce mai presantă datorită faptului că pe fiecare an ce trecea socialiştii jucau un rol din ce în ce mai mare în viaţa naţională. Dilema care li se punea era următoarea: să rămînă condamnaţi la o puritate ortodoxă, însă sterilă, aşteptînd prăbuşirea finală a capitalismului, sau să coopereze cu partidele burgheze de la stînga centrului sprijinindu-le împotriva reacţiunii şi îmboldindu-le spre reforme. Problema mai avea şi o altă implicaţie: nu era oare posibil ca în cele din urmă ţelurile socialiste să fie realizate numai prin reforme?

În timp ce cazul Millerand arunca socialismul francez într-o adîncă frămîntare, aceeaşi problemă se punea şi în Germania, însă nu în practică, ci – aşa cum le stătea bine germanilor – în teorie. Problema era ridicată de un om din cercul iniţiaţilor, protejat al lui Marx şi Engels, prieten şi tovarăş al lui Liebknecht, Bebel şi Kautsky şi membu al Congresului din 1889, care pusese bazele Partidului Social-Democrat. Gestul era tot atît de scandalos ca şi cînd unul din apostoli l-ar fi combătut pe Iisus. Numele omului care-şi permitea să-l revizuiască pe Marx era Eduard Bernstein, iar noua lui doctrina se numea pur şi simplu „revizuire", ca şi cînd n-ar fi avut suficientă îndrăzneala ca să-i dea un nume mai precis. Funcţionar de bancă în ultimii ani ai adolescenţei, Bernstein, care avea pe atunci 19 ani, se exilase în Elveţia, în 1878, anul în care Bismarck decretase legea antisocialistă, pentru ca să editeze acolo Der Sozialdemokrat, ziarul partidului, în condiţii atît de bune, încît şi-a atras laudele îui Marx şi preţuirea lui Engels, care numea publicaţia „cea mai bună pe care a avut-o vreodată partidul". În 1888, guvernul german i-a făcut cinstea de a exercita presiuni asupra elveţienilor ca să expulzeze personalul redacţiei. Bernstein s-a mutat la Londra, unde, ca şi maestrul lui, şi-a petrecut timpul în sala de lectură a lui British Museum şi nu a încercat să revină în Germania nici măcar după abrogarea, în anul 1890, a legii antisocialiste.

Deşi se mai afla încă sub acuzaţia de rebeliune, ar fi putut face, dacă ar fi vrut, apel contra sentinţei. Scria însă o carte despre revoluţia engleză privită în lumina doctrinei marxiste şi, în afară de aceasta, îi plăcea atmosfera londoneză, ceea ce explica oarecum frămîntările lui. În anii aceia a fost corespondent al lui Vorwärts, noul ziar al partidului, şi al lui Die Neue Zeit, revista lui Kautsky. Drept cartier general al socialismului german servea la Londra casa lui Engels din Regent's Park, unde exilaţii se adunau seara ca să discute în jurul unei mese încărcate din belşug cu sandvişuri şi cu bere, iar în anotimpul potrivit cu pudingul de Crăciun. În 1895, la moartea lui Engels, Bernstein şi Bebel au fost numiţi executori literari ai defunctului.

Ca şi cînd moartea lui Engels i-ar fi înlăturat reţinerile, în anul următor au început să apară primele articole eretice ale lui Bernstein. Era, în 1896, în vîrstă de 46 de ani, avea un aspect exterior modest şi respectabil cu ochelarii lui fără ramă şi cu părul care începea să se răărească şi făcea impresia unui om care fusese toată viaţa lui casier de bancă, cu perspectiva de a ajunge eventual director de sucursală.

Singura lui caracteristică mai remarcabilă era naşul lung, proeminent şi independent. Avea cunoştinţe printre fabieni (era, de fapt, prieten cu Graham Wallas), pe care îi ţinuse de rău vreme îndelungată pentru că acceptau cooperarea în cadrul ordinii capitaliste. Îl impresionă, în acelaşi timp, modul cum funcţiona guvernarea democratică a Angliei şi nu putea combate probele care îi arătau ca într-un fel sau altul capitalismul nu se afla în faţa unei prăbuşiri iminente. În pofida inegalităţilor bătătoare la ochi în materie de avere şi a „pauperizării crescînde" prezise de Marx, sistemul se dovedea, în mod incontestabil şi paradoxal, puternic şi chiar agresiv. Fără nici un motiv aparent, lumea părea antrenată pe o spirală ascendentă de prosperitate, iar rezultatele acestui fenomen se infiltrau în economie ca să contracareze „pauperizarea crescîndă" printr-un grad mai înalt de folosire a forţei de muncă.

Ca un om ce începe să pună la îndoială povestea biblică a creaţiei, Bernstein era asaltat de spaimele pe

care le provoacă pierderea credinței. Deveni posac și irascibil și la un moment dat solicită chiar o slujbă la o bancă din Transvaal.

Eleanor Marx îi scrise lui Kautsky ca Bernstein era abătut și că-și făcea dușmani. Însă curajul intelectual învinse pînă la urmă. Între anii 1896 și 1898 a publicat în Die Neue Zeit o serie de articole asupra „Problemelor socialismului" care au provocat imediat strigăte de indignare și o ploaie de injurii.

Lumea socialistă germană fu prăvălită într-o orgie de controverse, care s-a intensificat cînd Bernstein și-a concentrat ideile într-o adresa trimisă Congresului Partidului Social-Democrat German întrunit în octombrie 1898 la Stuttgart, idei pe care le-a expus apoi mai pe larg în lucrarea Premisele socialismului, publicată în martie 1899.

În locul economiei marxiste, Bernstein propunea o economie de tip capitalist capabilă de o expansiune nelimitată și avînd posibilitatea de a se regla singură, astfel ca să evite prăbușirea așa-zisă inevitabilă. În acest caz, ordinea existentă urma să se mențină. Bernstein declara că, în cazul cînd clasa muncitoare renunță la țelurile revoluționare, ea putea obține sprijinul burgheziei ca să-și realizeze reformele în cadrul ordinii existente.

Pentru „millerandism", implicațiile ideilor lui Bernstein erau clare. În definitiv, dacă nimic nu impunea ca oamenii să facă o alegere rigidă între capitalism și socialism și dacă societatea urma să-și continue existența luînd cîte ceva din cele două sisteme, atunci nu era nici un motiv ca socialiștii să se excludă pe ei înșiși de la posibilitatea de a juca un rol în guvernare.

De fapt, revizionismul însemna abandonarea luptei de clasă. Era o teapă înfiptă în inima socialismului. Însă Bernstein nu înțelegea să dea înapoi. Lucrătorii – afirma el cu cinism – nu erau, așa cum presupunea Marx, o „clasă" omogenă și coerentă, conștientă că formează „proletariatul" sau în stare să capete această conștiință.

Kautsky i-a combătut toate argumentele în cartea Bernstein și programul social-democrat, destinată să-l lichideze pe deviaționist, fără să fi reușit însă. Controversa s-a extins și a răzbătut în toate întrunirile, ziarele și comitetele politice.

Acuzat că nu cunoaște țelul ultim al socialismului, Bernstein a dat următorul răspuns jignitor: „Mărturisesc că mă interesează prea puțin ceea ce este numit în general țelul final al socialismului. Țelul acesta, oricare ar fi el, îmi este perfect indiferent. Mișcarea (pentru progresul social) este totul". În fața acestor atacuri, se hotărî să se-ntoarcă în patrie ca să se apere personal. Prietenii intervenira pentru el pe lîngă guvern, iar cancelarul von Bülow, apreciind că prezența lui Bernstein va mări și mai mult discordia, a aprobat ca acuzația ce i se aducea să fie considerată stinsă. Reîntors în Germania în 1901, Bernstein a fost ales deputat în Reichstag printr-o alegere parțială din 1902. A devenit editorul unei reviste revizioniste și oracolul grupării revizioniste care a încolțit în cadrul partidului.

Cam în aceeași vreme, certurile dezlănțuite în lumea socialistă franceză de „cazul Millerand" ajunseseră mai îndîrjite și mai pline de vrajbă decît cele din Germania. Cu toate că acceptarea de către Millerand a funcției ministeriale îl mîhnise profund pe Jaures, totuși, atunci cînd a fost obligat să ia poziție, a sprijinit colaborarea, preferînd-o lipsei totale de colaborare. La Congresul Partidului Socialist Francez care s-a ținut la Paris în decembrie 1899, Jaures a tăgăduit că, colaborarea va duce la corupție personală. Fiindcă era imposibil să se prevadă cînd va veni prăbușirea capitalismului – argumentă el –, se impunea necesitatea ca socialiștii să lucreze pentru reforme, pregătind astfel calea spre țelul final. „Nu trebuie să luptăm de la o distanță ineficace – a spus el –, ci din inima citadelei". Această declarație a făcut ca sală să răsune de replicile violente ale adversarilor săi. „Înalt, slab, descărnat, cu ochii arzînd ca un foc negru", Guesde predica puritatea marxismului și îl cita tocmai pe Liebknecht, cînd un ministerialist, așa cum erau denumiți, sprijinitorii lui Millerand, strigă: „Jos cu Liebknecht!". După cum a istorisit un delegat mai tîrziu, la auzul acestor vorbe, pe feţele adepților lui Guesde a trecut un fior de indignare, de parcă cineva ar fi strigat „Jos cu Dumnezeu!" în catedrala Notre Dame. După trei zile de zarvă intensă a fost pusă la vot întrebarea: „Lupta de clasă permite

sau nu ca un socialist să intre într-un guvern burghez?" Votul a fost negativ, însă a fost urmat imediat de altul care admitea preluarea unor funcţii ministeriale în împrejurări excepţionale. În urma insistentelor lui Jaures de a se ajunge la unitate, congresul se încheie adoptînd o formulă de mîntuială, care lăsa nerezolvat antagonismul de bază.

Drept consecinţă, Partidul Socialist se împărţi în două: Guesde, Vaillant şi Paul Lafargue, ginerele lui Marx, au format Partidul Socialist al Franţei, care se obliga „să nu facă nici un compromis cu vreo fracţiune a burgheziei" şi să lupte pentru distrugerea capitalismului, în timp ce Jaures, Millerand, Briand şi Viviani formau Partidul Socialist Francez, care se angaja să pună în aplicare un program de reforme „imediat realizabile".

Pretutindeni în lume, în toate sediile partidelor socialiste, precum şi în sălile lor de întrunire, în care steagul roşu stătea prăfuit într-un colţ, revizionismul şi „cazul Millerand" continuau să amplifice vechile schisme. Internaţională a lI-a s-a întrunit la Paris pentru cel de-al cincilea Congres în septembrie 1900, în toiul expoziţiei. Fiindcă oraşul era plin de vizitatori şi se afla în centrul atenţiei mondiale, liderii socialişti şi-au dat toată silinţa să evite o ruptură deschisă.

Kautsky a redactat o rezoluţie care, deşi refuza să aprobe acţiunea lui Millerand, nu o condamna totuşi. Fiindcă era atît de elastică, delegaţii au numit-o rezoluţia „de cauciuc".

Fărîmiţată în decursul dezbaterilor şi ciopîrtită prin scrimă oratorică plină de patimă a lui De Leon, rezoluţia a ocupat aproape întreaga durată a congresului. La un moment dat, delegatul german, Erhard Auer, şi-a exprimat aproape fără voie regretul că nu era probabil ca o ocazie cum era aceea a „cazului Millerand" să se ofere şi socialiştilor germani.

Observaţia aceasta, care expunea un fapt fundamental al vieţii politice din ţara lui, a provocat o salvă de aplauze, huiduieli şi discuţii violente pe coridoare. Pînă la sfîrşit, sub călăuzirea expertă a lui Jaures, care înclina, ca întotdeauna, spre unitate, rezoluţia lui Kautsky a fost votată, trecîndu-se peste capetele minorităţii intransigente. Ca şi la propriul său congres, tema pe care a susţinut-o Jaures era ca „toţi sîntem buni revoluţionari, să precizăm acest lucru şi să ne unim".

Fiindcă războiul cu burii, războiul din Filipine şi răscoală boxerilor erau în plină desfăşurare, delegaţilor nu le-a venit prea greu să cadă de acord asupra unei rezoluţii propuse de Rosa Luxemburg, prin care se afirma că, în urma acestor evenimente, capitalismul se va prăbuşi, nu atît din cauza condiţiilor economice, cît a rivalităţilor imperialiste.

Rezoluţia, care recomanda partidelor socialiste să acţioneze împotriva războiului, organizînd şi educînd tineretul ca să continue lupta de clasă, votînd contra bugetelor militare şi ţinînd întruniri de protest antimilitariste, a fost votată în unanimitate împreună cu o altă rezoluţie prin care recenta Conferinţă de la Haga, care avusese loc cu puţin timp în urmă, era denunţată drept o înşelătorie.

Singura realizare concretă a congresului a fost hotărîrea de a se înfiinţa o organizaţie permanentă sub forma unui Birou la Bruxelles, avînd ca preşedinte pe Vandervelde şi ca secretar pe Camille Huysmans, tot un belgian. Biroul urma să adopte rezoluţii provizorii, să pregătească ordinea de zi a congreselor şi să convoace, dacă erau necesare, întruniri extraordinare, la care naţiunile membre puteau să trimită fiecare cîte doi delegaţi. Fiindcă fondurile ce i se alocaseră erau derizorii, Biroul n-a reuşit să cîştige cu trecerea timpului un prestigiu prea mare şi nici să capete puteri executive.

În vremea aceasta, revizionismul continua să facă ravagii.

Deşi Jaures susţinea colaborarea, pe care o socotea o realitate a vieţii politice, totuşi, refuza să accepte revizuirea, propusă de Bernstein, a teoriei. În controversa dintre Bernstein şi Kautsky – a spus el în 1900 la o conferinţă a studenţilor socialişti –, „eu sînt cu totul de partea lui Kautsky". Bernstein n-are dreptate atunci cînd susţine că proletariatul şi clasa burgheză se contopesc spre marginile lor. Între clasa care posedă mijloacele de producţie şi clasa care nu le posedă „este o linie precisă de demarcaţie", deşi, firește, pot exista şi anumite nuanţe intermediare. Luîndu-şi din nou un aer profesoral, Jaures se lansă cu iscusinţă pe aripile

dizertației filosofice. „Se poate trece de la alb la negru, de la purpuriu, 1a roșu și de la noapte la zi prin tranzițiile acelea imperceptibile care i-au permis lui Heraclit să spună că în zi există întotdeauna și ceva noapte, iar în noapte o urmă de zi… Într-adevăr, caracteristica extremelor este aceea că se apropie unele de altele prin nuanțe intermediare…"

Jaures continua să planeze pe înălțimi, ținîndu-și sub vraja ascultătorii, pentru ca apoi să revină dintr-o dată înapoi la problemă. Oricît de „fundamental de antagoniste" sînt clasele, a continuat el, aceasta nu înseamnă că între ele nu pot exista contacte și cooperare. A încheiat cu un apel la unitatea socialistă, „în aplauzele puternice, aclamațiile prelungite și strigătele de Vive Jaures! ale asistenței".

Ca unul din cei patru vicepreședinți ai Camerei, după realegerea lui în 1902, Jaures practică zi de zi cooperarea și deveni conducătorul de fapt al blocului de stînga, compus din partidele care sprijineau guvernul în lupta lui împotriva armatei și a ordinelor religioase. Lua parte la recepțiile în aer liber date de Ambasada britanică și la un banchet la palatul Elysee oferit, în 1903, în cinstea regelui și reginei Italiei. La congresul pe care partidul sau l-a ținut în același an la Bordeaux a susținut că statul nu era, așa cum pretindea Guesde, un bloc impenetrabil, care urma sau să stea în picioare, sau să fie răsturnat, ci o masă în care se putea pătrunde prin reforme. Realizîndu-le una cîte una, se va constata într-o bună zi că statul muncitorilor a înlocuit pe neașteptate statul burghez și „ne vom da seama că am pătruns în zona socialismului așa cum navigatorii trec în zona unei noi emisfere, deși de-a curmezișul oceanului nu-i întinsă nici o coardă ca s-o marcheze". Recunoștea, totuși, că problema concilierii colaborării cu lupta de clasă era „complicată". La Congresul lor de la Dresda care s-a ținut în același an, socialiștii germani urmau să constate cu durere că această afirmație a lui Jaures era adevărată.

Pentru ei, criza în legătură cu problema colaborării s-a declarat în marea dezbatere asupra „pantalonilor scurți".

Social-democrații cîștigaseră tocmai atunci o victorie electorală în care obținuseră peste trei milioane de voturi, care le-au dat putința să ocupe 81 de locuri în Reichstag. În aceste condiții – argumentă Bernstein –, rămînerea în izolarea marxistă rigidă era o stupiditate. Insistă, de aceea, că partidul să-și revendice prerogativele ce-i erau conferite de puterea lui, adică să accepte unul din locurile de vicepreședinte al Reichstagului, la care avea dreptul. Lucrul acesta impunea ca vicepreședintele desemnat să facă, îmbrăcat în costum de curte, o vizită oficială kaiserului, problemă ce a constituit timp de cîteva zile subiectul unor discuții aprinse. „Închipuiți-vă un socialist îmbrăcat în pantaloni scurți, cu ciorapi și pantofi cu catarame!" – îi zeflemisea Bebel. Pretenția ca Partidul Socialist să devină hoffähig[232] era o insultă adusă clasei muncitoare.

Dezbaterea asupra revizuirii doctrinei a durat trei zile și la ea au participat 50 de vorbitori. Excluderea lui Bernstein a fost cerută de un grup condus de Rosa Luxemburg, al cărei trup mic și firav era lăcașul unei pasiuni pentru revoluție.

Născută în Polonia, în anul 1870, ca fiică a unui evreu negustor de cherestea, Rosa Luxemburg nu putea fi considerată o femeie drăguță, dacă se exceptau ochii ei negri și frumoși. Șchiopăta, avea un umăr strîmb, un intelect formidabil și o voce limpede și puternică. Deși își păstra ușorul ei accent polonez, era o vorbitoare extraordinară, a cărei elocvență l-a entuziasmat în atare măsură pe un inspector de poliție postat la una din întrunirile ei, încît l-a făcut să uite de poziția lui oficială și să aplaude cu putere.

Rosa i-a trimis o notă în care îi spunea: „Este păcat că un om cu atîta bun simț ca d-ta este în poliție, dar ar fi un păcat și mai mare dacă poliția ar pierde un exemplar atît de uman. De aceea, nu mai aplauda".

Împreună cu Karl Liebknecht, fiul lui Wilhelm Liebknecht, Rosa Luxemburg reprezenta aripa stîngă, revoluționară și militantă, a partidului, care avea centrul la Leipzig și al cărei organ era Die Leipziger Volkszeitung, editat de Franz Mehring. Fiindcă partidul își mărea numărul membrilor, precum și influența, iar scriitorii și adepții lui frecventau, cum era și normal, cercurile burgheze, Rosa Luxemburg conducea rezistența față de tendința spre respectarea din ce în ce mai strictă a formelor exterioare.

---

232 Să îndeplinească condițiile pentru frecventarea Curții imperiale.

Față de revizionism sau față de „cretinismul parlamentar și sindicalist", cum îl numea ea, cu „confortabila lui teorie a trecerii pașnice de la o ordine economică la alta", Rosa Luxemburg n-avea decît un dispreț profund. Credea în instinctul revoluționar și în energia revoluționară creatoare a maselor neorganizate, care vor trebui să erupă spontan atunci cînd istoria o va cere. În așteptarea crizei istorice, sarcina partidului – așa cum o vedea ea – era să educe, să călăuzească și să însuflețească masele, și nu să le slăbească impulsul revoluționar prin reforme.

Consiliul general al partidului arbitra între radicali și revizioniști, menținînd echilibrul fără prea mari dificultăți.

Așa cum spunea unul dintre conducători, Georg Ledebour, partidul se compunea din 20% radicali, 30% revizioniști și din 50% care „se îndreaptă încotro merge Bebel".

Compromisul obișnuit a fost aranjat de el. Congresul de la Dresda nu l-a exclus pe Bernstein, însă i-a respins moțiunea de cooperare și a votat o rezoluție prin care se reafirma politica luptei de clasă, „pe care am urmat-o victorioși pînă acum". Se respingea, de asemenea, „cu hotărîre" orice politică sau tactica de „acomodare la ordinea existentă". În felul acesta, cel mai mare bloc socialist din Europa păstra pe hîrtie fidelitatea față de Marx.

În timp ce germanii se certau la Dresda, revizionismul provoca o schismă istorică în rîndurile social-democraților ruși, care-și țineau în același an, la Londra, congresul cu participarea a 60 de membri. Deși la orizontul lor nu se întrezărea vreun „caz Millerand" și nici o problemă în legătură cu pantalonii scurți, totuși, social-democrații ruși s-au divizat în bolșevici și menșevici pe chestiunea colaborării în viitor cu alte partide. Primii puneau accentul pe revoluție și pe trecerea dintr-un singur salt la dictatura proletariatului, fără nici o colaborare intermediară, în timp ce ceilalți socoteau că revoluția nu putea fi realizată pînă cînd Rusia nu va trece mai întîi prin stadiul burghez al guvernului parlamentar, în decursul căruia socialiștii trebuiau să colaboreze cu partidele liberale.

Ca membru al Internaționalei a II-a, Partidul Social-Democrat Rus era reprezentat permanent la congresele internaționale de către Gheorghi Plehanov, unul din fondatorii lui, care trăise o vreme atît de îndelungată în exil, încît pierduse contactul cu treburile interne din propria sa țară. Cu excepția lui, ceilalți ruși aflați în exil aveau un contact redus, sau n-aveau nici unul, cu socialiștii din țările în care trăiau. Absorbiți de violentele lor discordii interne, social-democrații ruși își țineau separat congresele și nu jucau decît un rol redus în Internațională.

În timp ce lupta dintre capital și muncitorime continua să se desfășoare cu aceeași înverșunare ca și mai înainte, clasa muncitoare își extindea, prin partidele socialiste, reprezentarea în toate parlamentele europene. În Italia, unde uniunile țărănești și cooperativele agricultorilor erau animate de puternice sentimente socialiste, Partidul Socialist a trecut de la 26000 de voturi și 6 locuri în Parlament în 1892 la 175000 de voturi și 32 de locuri în Parlament în 1904. În Franța, partidul lui Jaures, urmărit de afuriseniile lui Guesde și ale aderenților acestuia, juca un rol important în viața politică a țării, iar Jaures era considerat drept conducătorul real, dacă nu și oficial recunoscut, al majorității guvernamentale din Camera Deputaților. În lumea socialistă, el a fost acela care s-a angajat să înfrunte dominația marelui monolit german la următorul congres al Internaționalei, ce urma să se țină la Amsterdam în august 1904.

Duelul dintre Jaures și Bebel a făcut ca, Congresul de la Amsterdam să rămînă în memoria tuturor celor prezenți drept cea mai animată dintre toate întrunirile Internaționalei a II-a. Participau 500 de delegați, dintre care aproximativ 200 înțelegeau de fiecare dată limba vorbitorului. Tribuna era acoperită cu un postav roșu avînd imprimată pe el o monogramă aurită formată din inițialele I.S.C.[233]. Deasupra tribunii, un drapel purta în limba olandeză deviza la care putea adera toată lumea: *Proletaariers van alle Landen. Vereinigt U!*[234]

---

233 Internațional Socialist Congress (Congresul socialist internațional).

234 Proletari din toate țările, uniți-vă!

Erau prezențe o mulțime de grupări. Din Anglia veniseră patru delegații, reprezentînd Partidul Laburist Independent, condus de Keir Hardie, Federația social-democrată, în cap cu Hyndman, Comitetul reprezentativ al muncii, condus de Shackleton, precum și gruparea fabienilor. Franța avea trei delegații, iar S.U.A. două, una din ele fiind reprezentată de inevitabilul De Leon, care își împrăștia disprețul asupra tuturor. Dezaproba aspectul „social și de picnic" al congresului, faptul că delegații fosneau hîrtiile, discutau și se plimbau în timpul cuvîntărilor, făcînd vizite prietenilor din străinătate, prezentîndu-se unul altuia, venind, plecînd și trîntind ușile. Îl considera pe Jaures o „pacoste incalificabilă a mișcării socialiste", pe Bebel drept „geniul rău al socialismului", pe Adler drept „absurd", pe Vandervelde „un comedian", pe Hyndman „prea tîmpit" ca să înțeleagă cele ce se întîmplau, pe sindicaliștii britanici drept „siniștri", pe Shackleton ca pe un „învîrtit capitalist", iar pe Jean Allemane un „palavragiu mieros și viclean". Singurul partid care nu trăda clasa muncitoare prin „baliverne revizioniste" era partidul sau, a cărui atitudine era permanent aceea a „sabiei trase și a luptei pînă-n pînzele albe".

Problema care urma să fie rezolvată de congres era aceea a cooperării cu alte partide și fusese introdusă pe ordinea de zi la cererea lui Guesde. Scopul lui Bebel era să impună Internaționalei rezoluția de la Dresda a Partidului Social-Democrat German. Ea oferea socialiștilor – a spus el – un îndreptar corect, permanent și pentru orice împrejurare, fiindcă afirma antagonismul fundamental dintre proletariat și statul capitalist. A profitat de ocazie ca să amintească și despre puterea crescîndă a partidului german. Jaures i-a replicat că, dacă socialiștii ar fi tot atît de puternici și în Franța, ei „ar face să se întîmple ceva". Între puterea aparentă a partidului german și influența lui reală – a continuat el, lansînd o ofensivă majoră – există un contrast surprinzător. De ce? Fiindcă „muncitorii voștri nu au o tradiție revoluționară. Ei nu și-au cucerit dreptul de vot universal urcîndu-se pe baricade, ci l-au primit de sus". Toți deputații din Reichstag erau lipsiți de autoritate, fiindcă însuși Reichstagul n-avea nici o putere. Tocmai această neputință le-a dat socialiștilor germani posibilitatea să ia o poziție intransigentă în legătură cu doctrina. Ceea ce apăsă cel mai greu în momentele acelea asupra Europei nu era încercarea îndrăzneață a socialiștilor francezi de a juca un rol în viața lor națională, ci „tragica neputință a social-democrației germane". Și a continuat apărîndu-și cu pasiune teza lui principală: fără să-și abandoneze principiile, socialiștii trebuiau să fie „prima linie de bătaie" a progresului democratic, colaborînd, dacă era necesar, chiar cu partidele burgheze.

„Desigur că Germania este un stat reacționar, feudal și polițienesc și cea mai prost guvernată țară din Europa", cu excepția Turciei și Rusiei – a replicat Bebel –, „însă noi n-avem nevoie ca cineva din afară să ne spună cît de deprimante sînt condițiile în care trăim". Politica lui Jaures – a continuat el – va corupe proletariatul, iar rezoluția de la Dresda este singurul îndreptar de nădejde. Cu vocea ei stridentă, Rosa Luxemburg l-a acuzat pe Jaures că este „*der grosse Verderber*"[235], pentru că apoi, cînd Jaures s-a ridicat ca să-i dea replica și a întrebat cine vrea să-i traducă cuvintele, ea să-i răspundă: „Eu, dacă sînteți de acord, cetățene Jaures". Privind în jurul lui cu un surîs larg, Jaures a exclamat: „Vedeți, cetățeni, ca și în luptă există colaborare".

Refuzînd să renunțe la principiul luptei de clasă, majoritatea a votat pentru rezoluția de la Dresda și împotriva lui Jaures, împăcînd – așa cum a spus Vandervelde – dușmănia doctrinală cu simpatia personală. Congresul a adoptat o ultimă rezoluție care afirmă „necesitatea absolută" ca de atunci înainte să nu mai existe în fiecare țară decît un singur partid socialist. Toți cei care revendicau numele de socialist trebuiau să lucreze pentru unitate, în interesul claselor muncitorești ale lumii, în fața cărora urmau să răspundă de „consecințele funeste ale continuării dezbinărilor".

O problemă care nu constituise încă o preocupare principala a socialiștilor și-a făcut la Amsterdam un fel de apariție de probă. Fiindcă ecourile războiului ruso-japonez continuau să le răsune în urechi, delegații au pus în discuție răspunderea clasei muncitoare față de societate în cazul izbucnirii unui nou război, precum și posibilitatea organizării unei greve generale. Simpla pronunțare a acestor cuvinte a făcut ca ardoarea

235 Marele corupător.

germanilor să se potolească. Una era să se vorbească despre greva generală, şi cu totul altceva să se oblige sindicatele să intre în acţiune. Pentru sindicatele germane, „greva de masă politică", aşa cum o numeau ele, era o adevărată blestemăţie. Dacă patria va fi atacată – a spus Bebel –, cu toată vîrsta lui înaintată, va pune mîna pe armă şi va lupta ca să-şi apere ţara şi acelaşi lucru îl vor face toţi ceilalţi social-democraţi. În drumul lor spre ieşire, Jaures i-a spus cu o mînă foarte gravă lui Vandervelde: „Cred, prietene, că am să mă apuc să studiez problemele militare".

La înapoierea lui acasă, ca socialist loial care se supunea deciziei de la Amsterdam, Jaures a revenit asupra ultimei lui poziţii pentru a putea ajunge la o apropiere cu Guesde, reunind în anul următor cele două partide într-un singur partid socialist, cunoscut, în general, sub numele de Secţiunea Franceză a Internaţionalei Muncitorilor, sau, pe scurt, după iniţialele franceze, S.F.I.O., care declara că „nu este un partid al reformelor, ci partidul luptei de clasă şi al revoluţiei" şi repudia verbal colaborarea.

Pentru alţii însă, cooperarea s-a dovedit a fi, din punct de vedere politic, un mijloc de corupţie. În 1906, adică în acelaşi an cînd Partidul Laburist Independent a pătruns în Camera Comunelor, iar John Burns chiar în cabinetul britanic, socialiştii francezi obţinură în alegeri 880000 de voturi, care le-au permis să trimită 54 de deputaţi în Cameră. Lui Briand, care acţionase în problema etatizării şcolilor clericale, i s-a oferit funcţia de ministru al educaţiei, pe care el a acceptat-o, pentru ca, în urma ranchiunelor provocate de gestul lui, să părăsească partidul. Peste cîteva luni, Viviani a intrat şi el în guvern ca ministru al muncii. Începînd de atunci, Briand şi Viviani, împreună cu Millerand, care se denumea socialist independent, au deţinut rînd pe rînd un şir de funcţii ministeriale. După trei ani, Briand a ajuns prim-ministru, iar cu cinci ani mai tîrziu a fost urmat în aceeaşi funcţie de către Viviani.

În anul 1905, marele eveniment marxist, revoluţia, a izbucnit dintr-o dată.

Oamenii din întreaga lume s-au îngrozit de faptul că muncitorii care se îndreptau spre Palatul de Iarnă cu petiţia lor către ţar au fost ucişi de către cazaci. Cînd ştirea despre „diabolicul masacru" a ajuns la congresul sindicatelor, care se ţinea la Liverpool, prima reacţie a fost să se colecteze un fond de 1000 de lire sterline pentru familiile celor ucişi, iar cînd protestul muncitorilor ruşi s-a transformat în greva generală din octombrie, forţînd guvernul rus ca în spaima lui să acorde o constituţie, evenimentul a produs o impresie profundă şi a fost considerat drept un triumf al clasei muncitoare. În ţările occidentale muncitorii ţineau mitinguri de masă, aclamau şi fluturau steaguri roşii. „Trăiască revoluţia rusă! Trăiască socialismul!" – strigau ţăranii italieni, aflaţi la o distanţă de 2500 km de St. Petersburg. Însă scînteile focului rusesc n-au reuşit să provoace un incendiu general. Mult aşteptata răscoală spontană se produsese, însă nici una din clasele muncitoare occidentale nu era încă pregătită să răstoarne capitalismul, cu excepţia agerilor socialişti austrieci, care au folosit exemplul ca să înteţească la culme campania lor pentru dreptul de vot universal.

Fiindcă nu voia să piardă prilejul de a folosi frica intrată în conducători în urma evenimentelor din Rusia, Viktor Adler declara la Viena, pentru ziua de 28 noiembrie, greva generală, la pregătirea căreia lucrase timp de o lună întreagă. Un membru de partid n-a reuşit să-i convingă pe lucrătorii nesocialişti dintr-o fabrica să se alăture grevei: nici unul din ei nu voia să vorbească despre revoluţie, despre greva în perspectivă sau să „atingă un subiect politic măcar de departe". Totuşi, demonstraţia a avut un mare succes.

Mariahilfestrasse din Viena era neagră de mii de demonstranţi, atît de înghesuiţi unii în alţii, încît le-a trebuit o oră ca să parcurgă distanţa de trei sferturi de kilometru pînă la Ringstrasse, unde cortegiul s-a îngroşat cu o mulţime încă şi mai mare, care venea din alte sectoare ale oraşului.

Zgomotul de paşi al mulţimilor, pumnii strînşi şi steagurile roşii făceau să renască viziunea doamnei Hennebau din Germinal. Înspăimîntat de demonstraţie, guvernul austriac a promis că va acorda dreptul de vot pentru bărbaţi, care a fost introdus începînd din anul 1907.

Social-democraţii germani au organizat şi ei demonstraţii pentru ca să obţină reforma sistemului electoral din Prusia, bazat pe rolurile de impunere fiscală. Mulţimea de mici contribuabili din clasele de jos, care plăteau o treime din totalul impozitelor, adică tot atît cît treimea plătită de clasa de mijloc, mai mică ca

număr, și treimea plătită de cei foarte bogați, care erau și mai puțini, n-avea dreptul să aleagă mai mult de o treime din numărul total al reprezentanților locali.

În alegerile germane din 1907, alegătorii din clasa de mijloc, reprezentați de Partidul Progresist, care mai înainte, atunci cînd fuseseră obligați să aleagă între mai multe alternative, îi sprijiniseră pe social-democrați, preferîndu-i partidelor reacționare, au votat de data aceasta pentru candidatul conservator. Erau influențați de intensa propagandă făcută de Liga navală și de Liga pangermană, care doreau ca rezultatul acestor alegeri să reprezinte un mandat copleșitor în favoarea naționalismului și a imperialismului.

În alegerile „hotentote", numite astfel din cauza războiului în curs din coloniile germane din Africa, socialiștii au pierdut, pentru prima oară din 1890 încoace, un număr de locuri în Parlament.

În timpul acesta, războiul industrial nu dădea nici un semn de domolire. După anul 1905, muncitorimea începu să acorde din ce în ce mai multă atenție învățăturii sindicaliste a acțiunii directe. Sursa și influența ei erau foarte puternice în Franța, unde anarhiștii denunțau viguros, de multă vreme, metoda parlamentară ca o farsă menită să abată mișcarea muncitorească de la țelurile revoluționare spre problemele politice și să favorizeze conducerea de către intelectuali. În ochii sindicaliștilor, politicienii socialiști deveneau – în calitatea lor de membri ai Parlamentului național –o parte intrinsecă a lumii burgheze, preluîndu-i regulile de comportare și pierzînd contactul cu clasa muncitoare. Sindicaliștii susțineau că lupta de clasă era de natură economică, și nu politică, astfel că trebuia dusă prin greve, și nu prin discuții. Odată cu infiltrarea crescîndă a anarhiștilor, mișcarea sindicalistă franceză a adoptat, la congresul C.G.T. din 1906, drept doctrină oficială, sindicalismul revoluționar și acțiunea directă. Acțiunea directă împotriva patronilor consta în greve, încetinirea lucrului, boicot și sabotaje, iar aceea împotriva statului în propagandă, demonstrații de masă, precum și în rezistența față de militarism și patriotism, care nu era decît o înșelătorie întreținută de capitaliști ca să-și perpetueze puterea. Orice cîștig realizat de muncitori trebuia considerat ca întărindu-i pentru bătălia finală, precum și pentru acțiunea supremă și ultimă a luptei de clasă, adică pentru greva generală sau „revoluția brațelor încrucișate", care, paralizînd lumea burgheză, urma să emancipeze clasa muncitoare și să aducă în stăpînirea ei mijloacele de producție.

În Italia, unde reprimarea de către poliție și armată a mișcărilor muncitorești fusese vreme îndelungată extrem de brutală, iar prăpastia de ură și de frică reciprocă dintre clase era adîncă, s-a încercat de două ori, în 1904 și 1906, sub conducerea sindicalistă și cu prețul unor lupte sălbatice și al vieții mai multor muncitori, să se declanșeze greva generală.

În Franța, înfrîngerile succesive ale grevelor ce au avut loc pe vremea guvernului radical al lui Clemenceau, adică între anii 1906 și 1909, au dezvăluit distanța ce exista între dorința sindicaliștilor de a provoca greva generală și puterea reală a muncitorilor. Muncitorimea din Franța continua să fie ocupată în majoritate în agricultură, iar o mare parte a industriei era constituită din întreprinderi mici, ai căror lucrători nu erau sindicalizați. Membrii C.G.T. nu reprezentau o proporție însemnată din totalul muncitorilor industriali, astfel ca – reflectînd vechiul antagonism dintre anarhiști și socialiști – această organizație era de cele mai multe ori în conflict cu partidul, și nu unită cu el, ca să se sprijine reciproc.

La eforturile C.G.T.-ului de a organiza noi sindicate, patronii răspundeau cu brutalitate, prin concedieri și lock-outuri, fiind susținuți adesea de trupe, care, după afirmațiile lui Clemenceau, erau necesare ca să împiedice violentele împotriva lucrătorilor negreviști. Guvernul a trimis trupe împotriva grevei din 1906 a minerilor din nordul Franței, a grevei din 1907 a docherilor din Nantes, a grevei muncitorilor viticultori, precum și a grevei din 1908 a muncitorilor din construcții, iar de pe urma încăierărilor cu armata muncitorii au avut 20 de morți și 667 de răniți. Greva lucrătorilor poștali și aceea a învățătorilor au fost înăbușite prin amenințarea cu concedierea definitivă pe motivul că funcționarii civili n-aveau dreptul să se organizeze sau să între în grevă împotriva statului, iar reprezentanții C.G.T.-ului care le organizaseră au fost arestați sub acuzația de instigare la rebeliune. Cu toată rezistența îndîrjită a patronilor, a fost promulgată totuși, în 1900, legea prin care ziua de munca era limitată la maximum 11 ore, iar în 1906 legea care introducea odihna

duminicală şi pensiile de bătrîneţe. Măsurile aspre luate de guvern în sprijinul patronilor şi împotriva valului de greve de pe vremea lui Clemenceau erau un reflex al maximei lipsite de sentimentalism a acestuia: „Franţa este întemeiată pe proprietate, pe proprietate şi iarăşi pe proprietate".

Intervenţia statului întreţinea mînia şi dezamăgirea. Faptul că guvernul radical a recurs la violenţă – a spus Jaures în 1909 –, precum şi „nereuşită lui în acţiunea de reformare a societăţii au produs apatia publică, un murmur înăbuşit de enervare, un curent subteran de nemulţumire…" în acelaşi an, în Anglia, nemulţumirea similară faţă de guvernul liberal crea acelaşi climat de ostilitate.

Contraofensivă patronilor din S.U.A. se intensifică şi ea, sprijinită fiind de deciziile tribunalelor care foloseau legea Sherman, îndreptată împotriva trusturilor, ca să trateze drept ilegale pichetele de grevă, boicotul şi grevele înseşi, sub pretextul că puneau piedici liberei concurente. Ca şi oamenii de pe timpuri, care aprindeau focuri pe vîrful dealurilor ca să semnalizeze primejdia, tot aşa şi sindicalismul european şi-a trimis peste Atlantic mesajul, a cărui flacăra s-a aprins în America odată cu înfiinţarea, în 1905, a Uniunii muncitorilor industriali din toată lumea (I.W.W.)[236]. Creată de Debs şi „Big Bill" Haywood de la Federaţia de vest a minerilor printr-o alianţă bizară cu De Leon, I.W.W. era, după normele europene, o combinaţie neverosimilă de sindicalism şi socialism. În timp ce Uniunea predica doctrina acţiunii directe, Debs, eroul ei, îşi ducea campania electorală în calitate de candidat socialist la preşedinţia Statelor Unite.

Fiindcă n-avea reprezentanţi în Congres şi nu juca un rol în guvernarea ţării, nici măcar la nivel municipal, socialismul american era ferit, ca şi cel rus, de ispitele colaborării. Deocamdată, Debs îmbrăţişase fără nici o reticentă doctrina luptei de clasă duse pînă la ultimele ei consecinţe. Muncitorii trebuiau să fie revoluţionari, şi nu nişte oameni ce fac compromisuri cu ordinea existentă. Ţelul lor nu era acela de a-şi mări salariile, ci de a desfiinţa complet sistemul muncii salariate, şi de aceea Debs socotea că sindicalismul trebuia să-şi însuşească spiritul revoluţionar al socialismului iniţial, care oferea mijloacele pentru realizarea ţelului făgăduit prin metodele sindicaliste în care Debs crescuse. Printr-o scrisoare adresată în decembrie 1904 unui număr de 30 de conducători sindicalişti, îi invită să ia parte la o discuţie privind „căile şi mijloacele prin care muncitorii Americii să cadă de acord asupra principiilor revoluţionare juste". La prima ei adunare, care a avut loc la Chicago la 27 iunie 1905 şi la care au participat uniunile minerilor, muncitorilor forestieri, feroviarilor şi berarilor, precum şi alte uniuni industriale şi grupuri socialiste, I.W.W. s-a declarat a fi „Congresul continental al clasei muncitoare", care va reuni muncitorii calificaţi şi necalificaţi într-o mare uniune industrială, avînd scopul de a răsturna capitalismul şi de a constitui societatea socialistă. Declarîndu-se adept al armei de bază a sindicalismului, I.W.W. şi-a ales ca lozinca: „O Uniune mare şi o grevă mare". După cele spuse de Haywood, un uriaş chior de-un ochi şi „un pachet de instincte primitive", I.W.W. trebuia să coboare în lumea celor decăzuţi, pentru ca să ajungă pînă la „vagabonzi" şi la muncitorii nomazi, pe care să-i ridice, împreună cu întreaga masă a muncitorimii, la „un nivel decent de viaţă". Disprețuind tratativele colective, acordurile şi acţiunile politice, Uniunea trebuia să lucreze prin propagandă, boicot, sabotaj şi grevă. Guvernul, politica şi alegerile erau doar nişte şarlatanii: ţara trebuia guvernată de sindicate.

Respingerea de către I.W.W. a acţiunii politice a provocat o serie de schisme şi de sciziuni care au făcut ca diferitele grupuri şi grupuleţe să se desprindă de pe corpul Uniunii ca aşchiile sub tăişul toporului. Debs era atacat violent de unii dintre tovarăşii săi socialişti fiindcă dezbina mişcarea muncitorească. De Leon s-a desprins şi el din rînduri în 1908, continuînd de la avanpostul lui, micşorat acum, să lupte pentru principiile de altădată. Pentru Debs, ţelul era totul şi, de aceea, considera că orice metodă ce putea duce la realizarea lui, fie calea politică, fie acţiunea directă, trebuia acceptată. În pofida principiilor sindicaliste ale I.W.W., el şi-a prezentat din nou, în 1908, candidatura la preşedinţia statului ca reprezentant al Partidului Socialist. La adunările pe care le ţineau de la un capăt la altul al ţării, Haywood şi alţi tovarăşi de-ai lui strîngeau bani de bronz şi nichel ca să închirieze o locomotivă şi un vagon de dormit pentru transportul lui Debs în timpul campaniei electorale.

236 Industrial Workers of the World.

Mecanicii de locomotivă întîlniți pe parcurs acționau fluierele atunci cînd trenul roșu special, cu steaguri roșii desfășurate pe acoperiș și pe platforma din urmă a vagonului, trecea pe lîngă ei. Debs avea un fel al lui caracteristic de a-i face pe oameni să creadă în posibilitatea realizării socialismului. N-avea nevoie nici de fanfara, nici de difuzare: vocea, zîmbetul și brațele lui întinse erau suficiente. „Crede, într-adevăr, că poate exista ceea ce se cheamă frățietatea oamenilor", spunea un organizator trecut prin ciur și prin dîrmon, care a mărturisit că se supără atunci cînd cineva îl numea „tovarăș". „însă cînd Debs îți spune «tovarășe», totul e în regulă. O spune sincer". Familii încărcate în căruțe cu steaguri roșii înfipte în locașul biciului parcurgeau mile întregi de-a curmezișul preriilor ca să salute trenul roșu special în punctele de oprire de pe calea ferată.

Marșurile cu torțe din orașe, mitingurile de masă, copiii cu buchete de trandafiri roșii creau o iluzie în care începea să creadă și Debs. „Aici, socialiștii sînt mulți ca lăcustele", fermierii „sînt revoluționari sută la sută, copți și pregătiți pentru acțiune", iar plutocrații aveau să se cutremure la numărătoarea voturilor, îi scria el unui prieten. Însă totalul lor se dovedi dezamăgitor: 400 000, adică nu mai mult decît în 1904.

În anul 1910, pe valurile mișcării de reforme generale din Statele Unite, Victor Berger, primul socialist care a cucerit un loc în Congres, a fost ales din partea orașului Milwaukee, odată cu un procuror socialist, un revizor financiar socialist, doi judecători socialiști, precum și 21 de consilieri municipali socialiști din totalul de 35. În 1911, în orașul Schenectady a fost ales un primar socialist, iar pînă în 1912 Partidul Socialist alesese primarii din 56 de municipalități. Victoriile acestea fuseseră repurtate însă de revizioniști, iar candidații reușiți erau intelectuali, adică avocați, redactori și pastori, iar nu lucrători. Cele două aripi sindicaliste extreme, I.W.W. și A.F.L., nu acceptau să intre în politică. În 1912, anul în care cele trei mari partide s-au angajat în lupta triunghiulară pentru președinție, Debs și-a prezentat iarăși candidatura. Așa cum scria Victor Berger în The Leader din Milwaukee, se părea din nou că socialismul era regimul viitorului, „spre care ne îndreptăm cu viteza accelerată a unei locomotive". În timp ce făcea turul mahalalelor din partea de răsărit a New Yorkului, Debs sta în picioare într-un autocamion care „își deschidea încet calea prin oceanul tumultuos de oameni ce se-ntindea cît vedeai cu ochii în susul și în josul întunecatelor străzi locuite de muncitori". A obținut de data aceasta 900000 de voturi, de două ori mai mult decît ultima oară, însă numai 6% din total.

În același an, I.W.W. a cîștigat cea mai mare victorie a ei la Lawrence, statul Massachusetts, unde organizase greva lucrătorilor textiliști împotriva unei reduceri de salarii. Timp de două luni, Uniunea a hrănit și a sprijinit un oraș întreg de muncitori și familiile lor și a obținut mărirea salariilor. Însă curînd după aceea a venit înfrîngerea amară și brutală a grevei de la întreprinderile Paterson, care a marcat începutul declinului sindicalismului american.

În Germania, dogma grevei generale n-a prins decît foarte puțin teren. Ca și celelalte organizații germane, sindicatele erau mult prea disciplinate ca să se lase atrase de o măsură care însemna negarea ordinii și a datoriei. Clasa muncitoare, pe care Kuno Francke o lăudase, în 1905, ca fiind „bine educată", împărtășea și ea atașamentul față de autoritate și tendința spre supunere, sentimente ce păreau supradezvoltate în Germania, ca și cînd, fără protecția lor, ceva din sălbăticia teutonică sau vreun hun ascuns în sufletul german ar fi putut să iasă la iveală.

Față de greva generală, socialiștii germani aveau o atitudine realistă. Bebel se opunea folosirii ei în scopuri politice fiindcă – după cum spunea el – greva generală nu putea fi organizată decît în situații extraordinare și în prezența unei stări de spirit revoluționare a muncitorilor. După cum își dădea însă prea bine seama, deocamdată o asemenea stare de spirit nu domnea printre concetățenii săi. De aceea, atunci cînd la Congresul din 1906 de la Mannheim radicalii din partid au propus organizarea unei Massenstreik[237] în caz de război, Bebel a respins ideea ca neserioasă.

La Mannheim s-a dat o luptă crucială, deși pașnică, pentru putere, care a avut consecințe hotărîtoare asupra socialismului german și, prin intermediul lui, asupra socialismului mondial. Kautsky a propus o rezoluție destinată să pună sindicatele sub ordinele partidului în problemele politice. Sarcina sindicatelor,

237 Greva de masă.

după cum a definit-o el, era să apere muncitorii şi să le îmbunătăţească soarta pînă la instaurarea definitivă a socialismului. Fiindcă sarcina partidului era realizarea acestui ţel maximal şi de perspectivă, hotărîrile lui trebuiau să prevaleze.

În decursul decadei ce trecuse, numărul de membri ai sindicatelor germane se ridicase de la 250000 la 2500000 şi în aceeaşi proporţie crescuseră şi fondurile. Spre deosebire de francezi, sindicaliştii germani ţineau o legătură strînsă cu partidul şi erau principala lui sursă de voturi. Cu ocazia călătoriei făcute prin Europa în 1909, Sam Gompers a fost impresionat de indemnizaţiile băneşti pe care sindicatele le plăteau muncitorilor în timpul grevelor şi lock-outurilor, de organizarea şi disciplina lor, de condiţiile îmbunătăţite de viaţă şi de salariile mărite pe care le încasau. Lucrătorii necalificaţi cîştigau trei mărci pe zi, iar cei calificaţi şase mărci, adică aproape 36 de şilingi sau opt pînă la noua dolari pe săptămînă. Orele de masă erau reglementate, amenzile şi pedepsele aduse la cunoştinţă prin panourile de afişare, dreptul de organizare era recunoscut de către guvern pentru toţi muncitorii, cu excepţia servitorilor şi a lucrătorilor agricoli, angajarea copiilor sub 13 ani era interzisă, iar pentru cei în vîrstă între 13 şi 14 ani munca era limitată la şase ore pe zi. Încîntat de aceste progrese, Gompers s-a simţit îmboldit să ridice un imn optimist stării muncitorilor germani, care, după cum i se părea lui, trăiau într-o epocă de „producţie maximă, extremă bogăţie, grad foarte înalt de inteligenţă generală şi avînd pentru viitorul clasei lor cele mai îndreptăţite motive de speranţă pe care istoria lumii le-a înregistrat vreodată”. Ceea ce a inspirat rezoluţia lui Kautsky, conform căreia sindicatele erau subordonate controlului politic al partidului, a fost teama ca ele să nu se retranşeze prea mult în ordinea existentă.

La Mannheim, propunerea lui a fost respinsă cu hotărîre de către majoritate, de frică să nu supere sindicatele. Nu era nimic de obiectat contra faptului că gînditorul Kautsky să-şi formuleze teoriile, însă atunci cînd era vorba de probleme practice, Comitetul General al partidului ţinea, în primul rînd, seama de realităţi. De fapt, respingerea rezoluţiei însemna izbînda sindicatelor. Fiindcă analiza lui Kautsky fusese corectă, ea mai însemnă, în acelaşi timp, ca în ţara în care influenţa socialistă era cea mai puternică, ordinea existentă era preferată ţelului final. După Congresul de la Mannheim, activitatea de fiecare zi a partidului deveni din ce în ce mai practică şi mai revizionistă.

Însă odată cu valul crescînd de revizionism se apropia şi naţionalismul. În ziua de 25 aprilie 1907, cu puţin înainte de începerea Conferinţei de la Haga, un deputat socialist, Gustav Noske, a exprimat limpede, în Reichstag, această tendinţă printr-un discurs care a făcut senzaţie.

Presupunerea că toţi socialiştii cred în dezarmare este o „iluzie burgheză”, a declarat el. Deşi ne aşteptam ca pacea să domnească şi în viitor, totuşi, conflictele economice internaţionale sînt în prezent prea înverşunate ca să permită dezarmarea. De aceea, socialiştii se vor opune tot atît de viguros ca şi domnii făcînd parte din partidele de dreapta oricărei încercări de a pune Germania cu spatele la zid. „Am cerut întotdeauna să avem o naţiune înarmată”, a spus el în mijlocul exclamaţiilor de uimire ale colegilor săi şi al aplauzelor dreptei încîntate şi tot atît de uimite. Declaraţia lui a fost respinsă cu indignare de către Kautsky, care a afirmat cu deosebit curaj că, în caz de război, social-democraţii germani se vor considera în primul rînd proletari şi de-abia în al doilea rînd germani. Cu toate acestea, Noske şi-a găsit un număr destul de mare de aderenţi.

În Germania, ca şi în Anglia, tema viitorului conflict dintre cele două ţări intrase în domeniul discuţiilor de fiecare zi, mai ales că era agitată de lozinci ca: „Războiul se apropie!", „Anglia este duşmanul nostru!". „Anglia a plănuit să ne atace în 1911!" ale Ligii navale, acompaniate de „Lumea aparţine Germaniei!" a Ligii pangermane. Pe măsură ce atmosfera se întuneca pretutindeni din cauza zvonurilor despre război, luau proporţii şi sentimentele patriotice.

În dezacord violent cu sentimentul patriotic, se ridică în Franţa o voce care exprimă o tendinţă opusă aceleia a lui Noske din Germania. Era vocea socialistului Gustave Herve.

„Vom răspunde ordinului de mobilizare prin revoltă! – strigă el. – Războiul civil este singurul război

care nu-i stupid". Şi-a exprimat aceste sentimente printr-o rezoluţie pe care a prezentat-o atît la Congresul din 1906 al Partidului Socialist Francez, care s-a ţinut în toiul crizei marocane, cît şi la Congresul din 1907. În sprijinul său s-au adunat toţi intelectualii sindicalişti, adepţi ai lui Sorel, Bergson şi Nietzsche, oameni care cultivau „mitul" grevei generale, fără să fi fost însă şi cei ce urmau s-o pună în practică, fiindcă aceştia nu erau prezenţi. C.G.T.-ul nu participa la congresele S.F.I.O. şi, în orice caz, intenţiona să folosească greva generală pentru scopurile revoluţiei, şi nu pentru prevenirea războiului.

Guesde conducea opoziţia faţă de Herve, susţinînd că, deoarece războiul este inerent sistemului capitalist şi predecesor al agoniei acestuia, lupta pentru prevenirea lui este lipsită de sens şi contrară intereselor socialismului.

Jaures, în calitatea lui de prima personalitate a partidului, avea sarcina să îndrumeze congresul spre o anumită atitudine. În credinţa lui ca oamenii aveau posibilitatea să realizeze o societate mai bună, socotea războiul drept un fenomen aducător de dezastre, nu ca un prilej favorabil ce se oferea clasei muncitoare, ci drept inamicul muncitorului.

Prevenirea războiului a devenit, de aceea, în anii ce au urmat ţelul său principal. Susţinea de multă vreme că, dacă nu era bine organizată, atît ca mijloace, cît şi în privinţa scopului final, greva generală nu rămînea altceva decît „romantism revoluţionar", deşi reprezenta, totuşi, singura cale prin care clasa muncitoare îşi putea face simţită puterea ca să împiedice un război iminent, înclină, pe de altă parte, să sprijine această acţiune, fiindcă pentru păstrarea unităţii precare a S.F.I.O.-ului era obligat să facă concesii aripii cu tendinţe sindicaliste. Deşi cunoştea viaţa tot atît de bine ca şi Bebel, Jaures rămînea, totuşi, un idealist, astfel că trata problema grevei generale căutînd să se convingă că, dacă războiul se va contura cîndva la orizont, atunci, pe o cale sau alta şi fără vreo plănuire sau organizare anterioară, masele se vor lăsa cuprinse de înflăcărarea necesară şi se vor ridica spontan şi eficient ca să protesteze. Tocmai în acest domeniu crucial, Jaures s-a apropiat cel mai mult de felul lui de a „gîndi cu barba". Din aceste motive, s-a declarat de acord cu o rezoluţie mai puţin categorică decît aceea a lui Herve, însă care obliga socialismul francez să folosească toate formele de agitaţie împotriva războiului, inclusiv acţiunea parlamentară, întrunirile publice, protestele populare şi „chiar greva generală şi răscoală".

Totul nu era decît retorică, însă Jaures credea sau îşi imagina că „acţiunea necontenită" o putea face să devină realitate. Nu se mulţumea însă numai să spere, ci făcea agitaţie la mitingurile de masă socialiste şi în decursul călătoriilor de propagandă care-l purtau prin toată Franţa.

Începînd de pe vremea aceea, la Toulouse, Lille, Dijon, Nîmes, Bordeaux, Guise, Reims, Avignon, Toulon, Marsilia şi, firește, la Carmaux, „în fiecare staţie de cale ferată din Franţa, după cîte se părea, Jaures cobora din cînd în cînd din tren, cu geamantanul în mînă, ca un mare comisionar al păcii". De asemenea, în afara Franţei, la Londra, la Bruxelles sau în alte capitale străine, vocea lui se făcea auzită continuu, ca şi cînd ar fi încercat ca prin prezenţa lui fizică să insufle ascultătorilor ardoarea ce se putea transforma în acţiune dacă avea să se ivească cîndva necesitatea. Cu ocazia unei călătorii în Anglia, făcută în tovărăşia lui Vandervelde, cei doi au vizitat castelul Hatfield, căminul familiei Cecil, care, după cum spunea Jaures, îi interesa mai mult decît Oxfordul.

Începînd de pe vremea aceea, socialismul a fost dominat de problema războiului, precum şi de sforţările pentru împăcarea poziţiilor extreme ale lui Herve şi Noske. Criza s-a declarat curînd, şi anume la congresul următor, întrunit pentru prima dată pe pămînt german, în august 1907. Deşi clasa muncitoare din Berlin era bastionul socialismului, totuşi, conducătorii partidului german nu cutezau să ţină congresul în capitală, sub nasul kaiserului. Locul ales de ei a fost Stuttgartul, capitala Wurttembergului, un oraş din sudul Germaniei. În cea mai mare sală de spectacole a oraşului s-au adunat 886 de delegaţi reprezentînd 26 de naţiuni sau naţionalităţi. Printre ei se aflau Ramsay Macdonald, venit din Anglia, De Leon şi Big Bill Haywood din S.U.A., Plehanov, Lenin, Troţki şi Alexandra Kollontai, care reprezentau diferite grupări ruseşti, doamna Kama din India, „fecioarele roşii", Rosa Luxemburg şi Clara Zetkin, iar printre translatorii poligloţi,

Angelica Balabanov, sosită din Italia în tovărășia unui „tînăr îndărătnic, cu fața întunecată și care protestă într-una cu violență", purtînd numele de Benito Mussolini. Ca dovadă a puterii socialiste, s-a organizat în ziua începerii congresului, care cădea într-o duminică, o demonstrație pe cîmpia din afara orașului. Din toate împrejurimile s-au strîns muncitori însoțiți de familiile lor, care au ocupat străzile ce duceau spre cîmpia unde fuseseră ridicate mai multe tribune drapate în roșu, destinate vorbitorilor. Se auzeau sunînd fanfarele, iar societățile corale cîntau imnuri socialiste, în timp ce, vigilentă, poliția supraveghea din două baloane captive cele ce se întîmplau pe pămînt. Pînă la ora două după-amiază se adunaseră 50000 de oameni ca să asculte „cu un entuziasm extraordinar, dar fără nici o dezordine", cuvîntările celebrităților socialiste. În discursul său, Bebel a felicitat proletariatul englez pentru recentul și strălucitul lui succes în alegeri, remarcînd, poate cu o umbră de invidie, că, deși guvernul procedase în mod înțelept făcînd din John Burns un membru al cabinetului, totuși, spera ca prin acest fapt nu reușise să modifice tactica de luptă a partidului. Cu aclamații puternice a fost salutată cuvîntarea lui Jaures, ținută în limba germană. Deși a fost în stare să memorizeze traducerea în germană a cuvîntării lui după ce o citise o singură dată și putea să recite pe de rost lungi pasaje din Goethe, totuși, Jaures nu stăpînea suficientă germană uzuală ca să rețină o cameră de hotel.

Mai tîrziu, în timp ce se aflau în sală, bucurîndu-se de admirabilele pregătiri ale germanilor, cei prezenți au avut tot timpul impresia că deliberează sub ochii poliției, fiindcă Harry Quelch, un delegat englez, s-a referit în mod ireverențios la Conferința de la Haga, ce se ținea tocmai atunci, denumind-o „cina pungașilor", cancelarul von Bülow, care nu era nici el personal prea respectuos față de conferință, a făcut presiuni asupra guvernului wurttemburghez ca să-l expulzeze. Deși foarte stingherit, Bebel n-a îndrăznit măcar să protesteze. În timpul ședințelor următoare, scaunul gol al lui Quelch a fost ținut ocupat cu buchete de flori.

Congresul s-a împărțit, ca de obicei, în comitete: al dreptului de vot, al femeilor, al minorităților, al imigrației, al colonialismului, precum și în comitete care se ocupau de alte probleme. În focarul atenției se afla însă comitetul care trata problema antimilitarismului. Datoria clasei muncitoare în fața militarismului în creștere și a amenințării războiului, problema introdusă pe ordinea de zi la propunerea delegaților francezi, a declanșat o dezbatere de cinci zile.

Printr-o tiradă inițială, Herve a propus din nou nesupunerea în masă la mobilizare, adică, de fapt, rebeliunea. Fiindcă rebeliunea se putea transformă în revoluție, propunerea a fost sprijinită de radicalii germani, conduși de Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, în timp ce oamenii cu influență din partid, începînd de la vechii marxiști, ca Bebel și Kautsky, și pînă la noii naționaliști, din specia lui Noske, s-au deplasat în unanimitate spre dreapta. Fiindcă dezbaterile aveau loc, „ca să spunem așa, în raza auditivă a celor de la Wilhelmstrasse", cum s-a exprimat Vandervelde, germanii își atenuau obișnuitele lor vijelii verbale, însă nu numai din discreție, de această dată schimbarea de atitudine fiind ideologică. În timp ce unii recunoșteau lucrul acesta pe față, iar alții căutau să-l justifice prin diferite pretexte, ei se aliniau, de fapt, la starea de spirit națională. „Nu-i adevărat că muncitorii n-au patrie – declară Georg von Vollmar, un revizionist fruntaș. – Dragostea de oameni nu ne împiedică să fim buni germani". El și grupul lui – spunea el – nu vor accepta un internaționalism antinațional. La rîndul lui, Jaures a propus o rezoluție similară aceleia ce fusese adoptată tocmai atunci de congresul socialiștilor francezi, prin care se punea accentul pe „agitație" și se prevedea greva generală drept ultim mijloc de luptă.

Speranța că o grevă generală putea să dea rezultate fără pregătire și fără organizare era echivalentă cu credința că o armată putea fi pusă în mișcare fără comenzi, cantonamente, depozite de provizii, mijloace de transport, hrană și muniții. Chiar dacă Internațională a II-a ar fi putut cădea de acord asupra grevei generale, ea n-avea nici o putere să dea ordine componentelor ei naționale, astfel că fiecare din ele ar fi trebuit să-și organizeze separat greva oamenilor săi.

Așa cum releva într-una Guesde, greva generală putea fi eficace numai dacă era făcută de cele mai bine organizate și mai disciplinate forțe de muncă. Dacă avea succes și nu era internațională, singurul ei rezultat

ar fi fost să expună țările mai avansate înfrîngerii militare din partea țărilor înapoiate.

Dilema era teribilă și insolubilă. Jaures a căutat să tergiverseze lucrurile, fiindcă socotea greva generală mai mult o idee capabilă să însuflețească masele decît o posibilitate reală.

În timp ce se plimba cu Bernstein prin unul din parcurile Stuttgartului, Jaures cauta să-l convingă de valoarea stimulativă a unei declarații în favoarea grevei. „Toate obiecțiile mele se refereau la imposibilitatea punerii ei în practică – a spus mai tîrziu Bernstein –, în timp ce Jaures revenea într-una la efectul moral al unei asemenea angajări".

Așa cum urma să spună cu mult după aceea Clemenceau, soarta lui Jaures a fost să „propovăduiască frățietatea națiunilor cu o convingere atît de nestrămutată…, încît nu se înspăimînta de realitatea brutală a faptelor".

Bebel s-a opus grevei generale fiindcă o socotea cu totul irealizabilă. Legat de sindicate (ceea ce nu era cazul Partidului Socialist Francez), Partidul Socialist German privea greva din punct de vedere sindicalist. Sindicatele n-aveau poftă să-și piardă fondurile datorită unui gest nesăbuit îndreptat împotriva puterii statale. N-aveau la dispoziție rezerve financiare ca să susțină o grevă generală nici măcar în timp de pace. Împotrivirea față de nevoile apărării patriei într-o țară cuprinsă de febră războiului – spunea Bebel – i-ar fi pus pe socialiști într-o poziție imposibilă. Chiar și Kautsky s-a declarat de acord cu acest punct de vedere. Greva era imposibilă fără consimțămîntul sindicatelor, a arătat el. Însă în particular, atît el, cît și prietenii săi, însuflețiți de aceleași convingeri, se consolau, ca și Jaures, cu credința că, dacă izbucnea războiul, muncitorii „înfuriați" se vor ridica împotriva lui.

Chiar dacă Bebel continua să fie papa socialismului, torţa morală trecuse la Jaures, „cea mai mare speranță a Internaționalei a II-a", după cum spusese Vandervelde în cuvîntarea de deschidere. Avea o energie nestăvilită, ducea o campanie înverșunată împotriva războiului și era încîntat că este în Germania. Apucînd, într-o berărie în aer liber de la țară, o uriașă cană de bere împodobită de spumă, a strigat cu un entuziasm juvenil, pe care însoțitorul lui l-a găsit irezistibil: „Bere! Vandervelde! Bere germană!" După ce s-a întors într-o seară dintr-o plimbare făcută prin medievalul Tubingen, a ținut să iasă numaidecît în ploaia ce cădea cu găleata și în întunericul care nu lasa să se vadă nimic pentru ca să mediteze în faţa ilustrei universități a orașului.

Bebel cauta să folosească prestigiul partidului său împotriva unei angajări categorice în favoarea grevei generale, nu atît din cauză că era convins de imposibilitatea ei, ci fiindcă se temea de represaliile guvernului german sau poate chiar de aplicarea din nou a legii antisocialiste. Ajuns la maturitate și trecînd din succes în succes de cînd ascultase de avertismentul lui Engels: „Legalitatea ne omoară", partidul său n-avea nici o poftă să reintre în ilegalitate. În afară de faptul că era obligat să lupte împotriva rezoluțiilor franceze ce se băteau cap în cap, mai trebuia să facă față radicalilor din propriul său partid, care se bucurau de un sprijinitor formidabil. Arătîndu-1 unui prieten, Rosa Luxemburg i-a spus: „Acesta-i Lenin. Uită-te la craniul lui îndărătnic și voluntar". Atît ea, cît și tovarășul ei erau hotărîți să facă în așa fel încît orice rezoluție asupra militarismului aprobată de congres să reamintească clasei muncitoare datoria ei de a transforma războiul în revoluție. Lenin a dus pe această temă, în ședințe secrete, negocieri prelungite cu Bebel, care susținea într-una ca „în rezoluții nu trebuie să apară nimic ce-i putea da procurorului din Berlin posibilitatea să scoată partidul în afara legii". După ce redactarea textului a fost modificată de mai multe ori și după discuții pe care Lenin le-a socotit mult prea îndelungate, însă bogate în dialectică, a fost elaborată o formulă satisfăcătoare, ce a fost introdusă în rezoluția principală.

Redactată de un comitet aflat sub conducerea lui Bebel, rezoluția finală reușea să împace toate punctele de vedere, cu excepția grevei insurecționale a lui Herve, iar forma ei era astfel calculată încît nici să nu-l alarmeze pe procurorul din Berlin și nici să nu înstrăineze vreun grup mai important al congresului. Bebel reuși să-și impună punctul de vedere, astfel că greva generală nu fu menționată în rezoluție. Ea reafirma principiul luptei de clasă, considera războiul ca fiind inerent capitalismului și cerea ca armatele regulate să

fie înlocuite cu miliţii populare, dar declara că „Internaţională nu este în situaţia de a prescrie o formă rigidă a acţiunii ce trebuie întreprinsă de clasa muncitoare împotriva militarismului". Recomanda, de asemenea, obişnuită „agitaţie necontenită" şi se declara în favoarea arbitrajului şi a dezarmării. Codicilul, ai cărui chezaşi erau Lenin şi Rosa Luxemburg, angaja clasele muncitoare şi pe reprezentanţii lor parlamentari să facă tot ce le era posibil ca să împiedice izbucnirea războiului, „folosind mijloacele ce li se vor părea cele mai eficace", iar dacă războiul se va declanşa totuşi, să acţioneze ca să se termine cît mai repede, „exploatînd între timp din toate puterile criză, pentru că în felul acesta să accelereze abolirea capitalismului".

În anul 1909, muncitorimea unui oraş s-a ridicat pe neaşteptate, intrînd în grevă împotriva războiului, cu rezultate tragice. Nu era o mişcare organizată, ci, la fel cu revoluţia rusă din 1905, o izbucnire spontană. În săptămîna roşie de la Barcelona, numită de spanioli *la semana tragica*[238], s-a declanşat un protest de masă împotriva recrutării soldaţilor pentru campania din Maroc, considerată de muncitori drept un război dus în interesul proprietarilor de mine din Riff. Greva, începută de Federaţia muncii din Barcelona, s-a transformat peste noapte într-o manifestaţie a întregii populaţii, în special a femeilor, împotriva războiului, a conducătorilor, reacţiunii, bisericii şi a tuturor elementelor regimului de opresiune. Răzmeriţa a fost înăbuşită cu focuri de armă şi în sînge şi a provocat mînia socialiştilor din cauza judecării şi executării unui om, Francisco Ferrer, fără să fi dat însă naştere vreunei preocupări în legătură cu problemele şi tehnica revoluţiei.

În acelaşi an, în Suedia, Federaţia naţională a muncii a declarat greva generală ca protest împotriva folosirii de către patroni într-o măsură din ce în ce mai mare a lock-outurilor.

Greva, la care au luat parte aproape 500000 de muncitori şi care a durat o lună, a fost înfrîntă în urma ameninţării guvernului ca greviştii vor fi concediaţi definitiv şi că vor pierde pensiile, precum şi datorită succesului repurtat de clasele superioare prin organizarea brigăzilor însărcinate să menţină în activitate serviciile esenţiale, lucru care dovedea că activitatea era mai uşor de organizat decît inactivitatea braţelor încrucişate.

În acelaşi an, umbra războiului s-a apropiat din nou, atunci cînd Austro-Ungaria a anexat Bosnia şi Herţegovina printr-o acţiune provocatoare pe care Rusia, care nu-şi revenise încă din zbuciumurile ei, a trebuit s-o înghită, şi aceasta cu atît mai mult cu cît kaiserul, în „armura lui sclipitoare", luase poziţie de partea aliatului sau. Die Arbeiterzeitung, ziarul socialist din Viena, a publicat cu această ocazie o serie de articole şoviniste, care au făcut ca presa burgheza din Serbia să-şi exprime bucuria maliţioasă.

În Anglia, valul antigerman l-a antrenat cu el şi pe Blatchford, care, cu tot socialismul sau şi în calitatea lui de vechi soldat, sprijinise războiul cu burii, iar acum conducea împreună cu Hyndman, prin ziarul Clarion, campania în favoarea serviciului militar obligatoriu. Înfierîndu-i pe amîndoi ca trădători ai socialismului, Keir Hardie continua să creadă, „fără cea mai mică îndoială, că muncitorimea organizată nu va mai lua parte niciodată la altă vărsare a sîngelui muncitorilor". Sam Gompers, fiu al clasei muncitoare ca şi Hardie, care se ocupase toată viaţa lui de muncitori şi de treburile lor, era stăpînit şi el de această mistică. După ce venise în Europa, în 1909, ca să ia parte la un congres internaţional al sindicatelor, s-a întors acasă cu impresia de căpetenie a „realităţii solidarităţii care domina astăzi gîndurile maselor europene". Continuînd să fie socialist fără s-o ştie, era convins că lupta muncitorilor pentru drepturile lor va avea precădere „faţă de războaiele dintre naţiuni, în care muncitorii n-au nici un interes să se amestece". Ştia – şi a declarat acest lucru cu altă ocazie – că greva generală era „imposibilă în stadiul actual al organizării muncitorimii". Cu toate acestea, era sigur de „hotărîrea adînc înrădăcinată" a clasei lui de a refuza să execute ultima măsură a datoriei militare, adică să-şi ucidă tovarăşii de muncă. Spiritul congreselor sindicaliste internaţionale, la care delegaţii discutau şi luau masa împreună – scria el –, se va răspîndi prin intermediul rapoartelor lor printre toţi muncitorii organizaţi, care îl vor înţelege şi vor refuza să se ucidă unii pe alţii. „Chiar muncitorii neorganizaţi" vor citi dările de seamă, îi vor asculta pe delegaţii reîntorşi acasă şi se vor lăsa cuprinşi de acest spirit al refuzului. Oamenii de stat ştiau foarte bine că viitorul lor ordin, „Spre front!", va fi urmat de

238 Săptămîna tragică.

„demonstrații de masă pentru pace". Totuși, Gompers nu cuteza să vorbească despre „nesupunere în masă". „Toată lumea împărtășește părerea – a conchis el – că obstacolul final în fața unui război dintre națiunile europene îl constituie astăzi atitudinea hotărît ostilă a muncitorilor din diferite țări".

Gompers era un om tot atît de practic și de realist ca toți oamenii de pe vremea lui, însă epoca în care trăia era sentimentală. Faptul că putea crede, ca și Jaures, într-un „Stai!" decisiv, comandat prin „demonstrații de masă", arăta măsura în care ideea despre clasa muncitoare văzută prin prisma eroică prinsese teren.

Scopul venirii lui în Europa era afilierea A.F.L.-ului la Federația internațională a sindicatelor. Dacă se dorea ca acțiunea muncitorimii organizate împotriva războiului să fie simțită, aceasta era singurul organism capabil s-o facă, presupunînd, bineînțeles, că avea atît voința, cît și mijloacele necesare. Din păcate însă, F.I.S. n-avea nici una, nici alta.

Înființată în 1903, la propunerea sindicatelor engleze și franceze, însă combătuta de cele germane, F.I.S. reprezenta 27 de federații sindicale naționale din 19 țări, care aveau în total peste șapte milioane de membri. Însă cifrele erau mai impunătoare decît atribuțiile ei reale, care se rezumau în special la secretariat. Ținea la curent sindicatele membre cu situația din fiecare sindicat în parte și făcea tot ce-i stătea în putință ca să zădărnicească eforturile patronilor de a recruta spărgători de grevă străini. Pentru a cîștiga încrederea marilor și bine finanțatelor sindicate germane, cartierul general al Federației era în Germania, iar Carl Legien, conducătorul Federației germane a sindicatelor, era secretarul ei. Problemele politice și sociale, puse în discuție, de obicei, de către francezi la congresele ei bienale, nu erau privite cu simpatie. În anul 1909, Federația a colectat un fond de 2700000 de mărci pentru susținerea grevei generale din Suedia, care a fost oferit în majoritate de către sindicatele germane și scandinave și într-o foarte mică măsură de cele engleze, franceze și americane. Ar fi fost greu de afirmat că solidaritatea sindicalistă era totală. Din cauza influenței puternice a sindicatelor germane și a orientării ei apolitice, Federația nu era un organism pe care să-l intereseze ideea grevei generale internaționale.

Una din cele mai puternice organizații era pe vremea aceea Federația internațională a muncitorilor din transporturi, care-i cuprindea pe marinari, docheri și feroviari, înființată în 1896, Federația reprezenta 42 de sindicate din 16 țări și avea 468000 de membri. Aceasta era organizația în care Keir Hardie, interesat în mod deosebit de problemele războiului, ca și Jaures, își punea speranțele că putea declara o grevă internațională în caz de pericol. Era convins că, dacă muncitorii din transporturi, singuri sau împreună cu organizația internațională a minerilor, întrerupeau lucrul, puteau stăvili războiul. Și în acest caz, problema care se punea era aceea a acțiunii simultane în toate țările.

Ardoarea lui Hardie l-a făcut să treacă peste acest aspect, astfel că și-a prezentat propunerea la următorul congres socialist, care s-a ținut la Copenhaga în august 1910.

În calitatea ei de gazdă a Internaționalei în 1910, Copenhaga era simbolul însemnătății pe care o căpătase socialismul. Partidul Socialist Danez, unul din cele mai puternice partide din țările mici, controla administrația municipală a capitalei. Comitetul partidului, hotărît să impresioneze lumea cu organizarea și activitatea lui, a oferit recepții grandioase, iar primarul socialist a ținut cuvîntarea de bun-sosit. Răspunzînd cu o voce „plină de sonoritate, ce făcea să vibreze inimile", Vandervelde a exprimat sentimentul delegaților că trăiesc o împrejurare măreață, în care „o populație liberă, stăpînă pe primăria ei, urează bun sosit Internaționalei roșii". Numărul alegătorilor socialiști se ridicase acum, în toată lumea, la opt milioane. Socialiștii francezi repurtaseră de curînd, în luna mai, o mare victorie electorală, obținînd peste un milion de voturi și mărindu-și numărul deputaților de la 54 la 76. Deși nu era un motiv de mare mîndrie pentru ei, Briand, care continua să se numească socialist independent, era prim-ministru.

Socialismul părea că ajunsese la stadiul de a reprezenta efectiv „teribilă conștiință" a umanității.

Conștiința aceasta a avut drept purtător de cuvînt pe Keir Hardie, care, împreună cu francezul Edouard Vaillant, a prezentat o rezoluție recomandînd ca „partidele afiliate și organizațiile muncitorești să ia în considerație oportunitatea și posibilitatea organizării grevei generale, în special în industriile care livrează

material de război, drept una din metodele de prevenire a războiului, urmînd ca la următorul congres să se ia măsuri în această privinţă". Prezentînd rezoluţia, Hardie a recunoscut că muncitorii nu erau pregătiţi să intre în grevă împotriva războiului, însă el continua să nutrească speranţa că vor fi gata atunci cînd va veni vremea. „Noi trebuie să le trasăm măreaţa cale", a spus el. Rezoluţia lui a fost sprijinită de Vandervelde şi Jaures, care era cu atît mai mult dispus să se solidarizeze cu Hardie cu cît se află tocmai atunci în toiul acţiunii de apropiere a Confederaţiei generale a muncii de S.F.I.O., al cărei rezultat depindea în parte de acceptarea ideii grevei generale. În afară de aceasta, neliniştea pe care i-o provocau tendinţele birocratice ale partidului german îl făcea să ia din ce în ce mai mult în considerare necesitatea unei tactici de masă.

Germanii şi austriecii opuneau, şi unii şi alţii, rezoluţiei lui Hardie acelaşi argument că mai înainte, şi anume că a preconiza greva în cazul unui război putea duce la acuzaţia de trădare şi la confiscarea fondurilor. Deşi Bebel, bolnav şi bătrîn acum, nu era de faţă, totuşi, şi fără el, presiunea germană a făcut ca votul să fie negativ. Ca o concesie, rezoluţia a fost transmisă Biroului de la Bruxelles pentru a fi pusă din nou în discuţie la următorul congres. Pe germani îi îngrijora însă chiar simpla înregistrare a acestei hotărîri în procesul-verbal de şedinţă, astfel că s-au lăsat convinşi să-şi dea acordul numai în urma argumentului lui Vandervelde, că, dacă refuzau, englezii şi francezii puteau face propunerea fără să ţină seama de părerea lor. A fost adoptată, de asemenea, o rezoluţie antimilitaristă, de fapt, aceeaşi ca la Stuttgart, cu adaosul că muncitorimea organizată din ţările membre urma „să analizeze dacă în caz de nevoie nu trebuia proclamată greva generală în scopul prevenirii războiului".

În luna octombrie, primul-ministru Briand a înăbuşit greva generală de la căile ferate de stat şi particulare chemîndu-i sub drapel pe muncitori pe o perioadă de trei săptămîni şi calificînd lipsa de la locul de muncă drept dezertare militară. Luînd drept pretext apărarea naţională, Briand şi-a justificat acţiunea ca fiind dictată de conştiinţă patriotică. Şi totuşi, conştiinţa lui de vechi socialist nu-i dictase să facă presiuni asupra administraţiilor de cale ferată în scopul măririi salariilor, cerută de feroviari.

Istoria omenirii ajunsese la anul 1910. Transferul puterii către nouă clasă, ale cărui semnale Balfour le întrezărise în alegerile generale engleze din 1906, era un proces în curs de devenire, fără să se fi transformat încă în realitate. Acţiunea internaţională era o iluzie.

Şi totuşi, pe timpul acela s-a făcut o încercare veritabilă de acţiune internaţională a clasei muncitoare. În timp ce socialiştii discutau la Copenhaga o eventuală grevă generală în industriile ce lucrau pentru război, muncitorii din Federaţia internaţională a transporturilor îşi ţineau şedinţele în acelaşi oraş. Odată, în timpul războiului cu burii, sindicaliştii olandezi, care ţineau cu coloniştii, stăruiseră să se aplice un boicot internaţional împotriva vaselor engleze.

Propunerea a fost însă respinsă în mod categoric de către conducătorii I.T.F. pe motivul că în stadiul acela muncitorii nu puteau fi convinşi să ia parte la o mişcare internaţională cu scopuri politice. Lucrurile se prezentau însă cu totul altfel atunci cînd era vorba de scopurile imediate ale sindicatelor.

De aceea, acum, în 1910, se hotărîră să declare în anul următor o grevă internaţională în propriul lor interes, şi anume ca să înlăture nedreptăţile pe care le sufereau din partea armatorilor.

Iniţiatorii activi ai acestei greve erau delegaţii englezi Ben Tillett şi Havelock Wilson. Delegatul german, Paul Müller, se opunea însă cu toată energia, după cum compatrioţii săi se opuneau propunerii făcute de Keir Hardie la congresul socialist. O grevă a marinarilor declarată în clipele acestea – spunea Müller – ar fi „curată nebunie" şi s-ar termină cu siguranţă în mod dezastruos. Patronii vor triumfa, conducătorii sindicatelor îşi vor pierde influenţa, iar oamenii vor ajunge muritori de foame şi vor fi obligaţi, pînă la urmă, să ceară pace în genunchi. Datorită faptului că greva în transporturile navale, ca şi aceea împotriva războiului, va acţiona în folosul comerţului maritim al ţărilor în care sindicatele vor rămîne pasive şi fiindcă germanii şi englezii erau rivali în materie de navigaţie, principiul grevei internaţionale era esenţial. Totuşi, în urma presiunilor puternice exercitate asupra lui, Müller a fost constrîns să-şi schimbe părerea, astfel că congresul s-a declarat în unanimitate în favoarea grevei marinarilor îndreptate împotriva refuzului „brutal

şi dur" al armatorilor de pretutindeni de a discuta cererea sindicatelor de a se înfiinţa comisii de arbitraj. Toţi delegaţii s-au declarat de acord că greva „va trebui să fie şi va fi internaţională".

La întrunirile următoare ale comitetului marinarilor, care au avut loc la Anvers în luna noiembrie a aceluiaşi an şi în lună martie a anului următor, delegaţii englezi au declarat că vor intra în grevă cu siguranţă în 1911, iar delegaţii belgieni, olandezi, norvegieni şi danezi i-au asigurat de sprijinul lor. Germanii, care pretindeau acum că n-au nici un motiv să intre în grevă, s-au eschivat. Data începerii grevei a fost stabilită pentru ziua de 14 iunie. Între timp, danezii şi norvegienii s-au retras, primii fiindcă reuşiseră să încheie cu armatorii un acord favorabil pe termen de cinci ani, iar ceilalţi fiindcă cererile le fuseseră respinse şi se simţeau prea slabi ca să le impună cu forţa. Fără să ţină seama de aceste defecţiuni, marinarii englezi au început acţiunea, care s-a extins apoi, transformîndu-se în marea grevă a transporturilor din vara încoronării. Belgienii şi olandezii li s-au alăturat, însă acţiunea lor a fost pusă în umbră de dramatică luptă a englezilor. Federaţia internaţională a muncitorilor din transporturi a organizat greve de simpatie şi în alte porturi continentale, care au împiedicat recrutarea spărgătorilor de grevă şi i-au ajutat pe marinarii englezi să-şi satisfacă revendicările. În general însă, solidaritatea grevistă, aşa cum fusese înţeleasă ea la început, n-a fost realizată.

Totuşi, cu un curaj de nestrămutat, socialismul continua să se bazeze, în eventualitatea unui război, pe „revolta" muncitorilor din întreaga lume. În această credinţă, el urma tendinţa epocii de a înveşmînta realitatea în haine sentimentale.

În Germania, la alegerile generale din 1912, social-democraţii dobîndiseră 4250000 de voturi, realizînd astfel uluitorul procentaj de 35% din total, precum şi 110 locuri în Reichstag. Partidul creştea atît de repede şi părea atît de puternic, încît ceilalţi socialişti aveau impresia că este „irezistibil" şi că se apropie în mod sigur momentul cînd mişcarea socialistă din Germania „va include majoritatea poporului şi va sfărîma cătuşele statului feudal-capitalist".

Existenţa în ţară a unui număr atît de mare de social-democraţi trebuia să aibă drept urmare creşterea proporţională a numărului lor în forţele armate, astfel că avea să vină, desigur, vremea cînd conducătorilor le va fi imposibil să folosească armata împotriva muncitorilor.

Însă discrepanţa dintre mărimea şi influenţa lui reală, pe care Jaures o scosese la iveală cu ocazia Congresului de la Amsterdam, continua să subziste, ba chiar devenea din ce în ce mai evidentă pe măsură ce partidul îşi mărea numărul aderenţilor. De aceea, felul în care parlamentarii socialişti germani au ştiut să profite de triumful lor electoral din 1912 n-a avut darul să impresioneze pe nimeni. Atunci cînd guvernul şi-a mărit în acelaşi an forţele militare cu trei corpuri de armată, socialiştii au votat împotriva legii respective, însă n-au cutezat să voteze şi contra impozitului ce trebuia plătit în acest scop. Alegerea socialistului Philipp Scheidemann ca prim-vicepreşedinte al Reichstagului a dezlănţuit o nouă versiune a dezbaterilor în legătură cu pantalonii scurţi atunci cînd acesta a anunţat că n-are să participe la vizită oficială ce trebuia făcută kaiserului. Au luat parte la discuţii toate partidele, nu numai socialiştii.

Problema esenţială era aceea dacă Scheidemann va face, totuşi, vizita protocolară în cazul cînd cel de-al doilea vicepreşedinte nu va putea veni şi dacă Bebel ar fi fost sau nu de acord ca socialiştii să participe la aclamaţiile obişnuite cu care era întîmpinat suveranul. Pînă la urmă, alegerea lui Scheidemann a fost anulată din cauza principiilor sale, preîntîmpinîndu-se astfel ridicarea şi a altor probleme la fel de serioase.

În colectivitatea social-democrată, revizionismul ţinea pasul cu naţionalismul din ce în ce mai puternic al ţării, însuşi succesul lui făcea ca socialismul să-şi abată privirile de la programul maximal la programul minimal şi posibil. Zorile roşii ale revoluţiei îşi amînau într-una apariţia. Credincioşii mai continuau să repete cu aceeaşi ardoare nedomolită formulele marxiste, însă convingerea reală trecuse la cei care mai erau încă „în ilegalitate", adică la ruşi.

Pentru Jaures, sarcina de la care nu se putea abate era aceea de a imagina şi impune o politică pentru prevenirea războiului care să fie capabilă să satisfacă atît apărarea Franţei, cît şi credinţa în socialism. Şi în ţara lui, naţionalismul, dorinţa de revanşa şi spiritul războinic deveneau din ce în ce mai puternice. Presiunea

Germaniei era resimțită în toate domeniile, iar umbra Sedanului creștea într-una. Pentru extremiștii ce judecau logic, de felul lui Guesde, pacea și interesele clasei muncitoare nu erau în mod necesar echivalente. Nu aceeași era însă și credința lui Jaures, care era convins că singura cale compatibilă cu socialismul pentru înfruntarea amenințării războiului era crearea unei armate compuse din gărzi civile. Atunci cînd întreaga națiune va fi o armată de rezervă, cu cetățeni supuși timp de șase luni unei instruiri de bază și cu ofițeri proveniți din rîndurile acestei armate, națiunea nu va mai putea fi împinsă spre aventuri militare în interesul aţîţătorilor la război capitaliști.

Campania lui Jaures nu se rezuma însă numai la retorica. Așa cum făcuse prin Les Preuves, cu ocazia afacerii Dreyfus, el căuta să demonstreze caracterul practic al propunerii sale, studiind și elaborînd într-un interval de trei ani mijloacele de reorganizare a instituției militare.

Rezultatele acestei munci au fost concentrate într-un proiect de lege supus Camerei Deputaților în luna noiembrie a anului 1910, precum și într-o carte de 700 de pagini intitulată L'Armee Nouvelle[239] și publicată în 1911. În timp ce-și propovăduia neobosit cauza în Camera Deputaților, în l'Humanite, ziarul socialist pe care îl întemeiase și pe care îl conducea, precum și prin întruniri și conferințe, era insultat cu o extremă violentă ca „trădător", filogerman și „pacifist" de către toate cohortele dreptei și în special de injurioasa lor publicație, L'Action Frangaise.

Balcanii, regiunea în care se ciocneau interesele Rusiei și Austriei, erau, așa cum știa toată lumea, butoiul de pulbere al Europei. Atunci cînd, în octombrie 1912, Liga Balcanică, formată din Serbia, Bulgaria, Grecia și Muntenegru și sprijinită de Rusia, a declarat război Turciei, toată lumea a avut impresia că îngrozitorul moment sosise. Pentru a demonstra unitatea muncitorilor de pretutindeni împotriva războiului, Biroul din Bruxelles a convocat pentru 24 și 25 noiembrie un congres extraordinar la Basel, orașul de la frontiera elvețiană învecinat cu Franța și Germania. Din 23 de țări, s-au grăbit să plece spre Basel 555 de delegați. A fost votată în unanimitate declarația redactată dinainte de către Birou prin care se afirmă că socialiștii „sînt gata la orice sacrificii" ca să împiedice războiul, fără să se specifice însă la ce anume. Seria cuvîntărilor ținute de Keir Hardie, Adler, Vandervelde și de cei mai elocvenți oratori ai socialismului a culminat cu discursul lui Jaures, recunoscut încă de pe atunci în mod tacit drept cea mai influentă personalitate a mișcării.

Deși prezent, Bebel era în declin și – după cum s-a dovedit mai tîrziu – își făcea ultima lui apariție pe scenă internațională.

Jaures a vorbit din amvonul catedralei, pus la dispoziție de către autoritățile ecleziastice, în pofida temerilor exprimate de burghezi că faptul acesta putea să aibă consecințe „periculoase". Sunetul clopotelor catedralei, a spus el, îi aducea aminte de motoul poemului „Cîntecul clopotelor" al lui Schiller: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*[240].

Aplecîndu-se într-o atitudine stăruitoare peste marginea amvonului, s-a adresat oamenilor care-și îndreptau de jos privirile spre el: „Le cer celor vii să se apere de monstrul care apare la orizont. Îi plîng pe nenumărații morți care putrezesc acum pe cîmpiile Răsăritului și voi înfrînge fulgerele care amenința să cadă din ceruri!"

În martie 1913, Franța a luat măsuri să-și mărească armată, prelungind termenul serviciului militar activ de la doi la trei ani, acțiune în opoziție totală cu campania dusă de Jaures, care și-a aruncat toată energia în lupta împotriva acestei măsuri și în favoarea națiunii armate, în următoarele șase luni. Legea celor trei ani a fost faptul dominant al vieții politice franceze. Promulgarea legii deveni strigătul de raliere al naționalismului, iar rezistența față de ea simbolul stîngii. În Cameră, Jaures denunța măsura drept „crimă împotriva republicii" și atrase o mulțime compusă din 150000 de oameni ia o întrunire de protest în aer liber. Faptul că se afla în fruntea opoziției îl desemnă drept cel mai marcant purtător de cuvînt al păcii, iar în această calitate deveni ținta unor noi acuzații că este pacifist și filogerman. La 7 august, după șapte săptămîni de dezbateri

239 Armată nouă.

240 Îi chem pe cei vii, îi plîng pe cei morți și înfrîng fulgerele.

furibunde, legea a fost promulgata. Perseverînd în acțiunea lui – așa cum făcuse în cei șase ani de luptă înverșunată după procesul de la Rennes pînă ce Dreyfus și Picquart au fost reintegrați în funcțiile lor –, Jaures prelua acum conducerea mișcării pentru abrogarea legii.

În același an, Bebel muri la vîrsta de 73 de ani. Într-o procesiune care a durat trei zile, lucrători și socialiști din numeroase țări defilară prin fața sicriului, înconjurat de sute de coroane și de mănunchiuri de flori roșii. La conducerea partidului a venit urmașul ales de Bebel, Hugo Haase, jurist și deputat din Konigsberg. În august 1913, în prezența lui Andrew Carnegie și a reprezentanților celor 42 de state afiliate la Curtea permanentă de arbitraj, a fost inaugurat la Haga, în „împrejurările cele mai fericite", așa cum le-a numit Times, Palatul Păcii.

În timpul acesta, puterea clasei muncitoare continua să crească. Numărul sindicaliștilor se ridicase, pînă în 1914, în Germania și Anglia la cîte trei milioane, iar în Franța la un milion. Socialiștii Danemarcei formau cel mai mare partid din țară. În Italia, socialiștii își ridicaseră numărul locurilor din Parlament de la 32 la 52 după alegerile din 1913, iar în Franța, după alegerile din aprilie 1914, de la 76 la 103.

Socialiștii belgieni, în afara celor 30 de deputați și șapte senatori pe care îi aleseseră, mai aveau și 500 de consilieri municipali. Înfrînți vreme îndelungată de rezistența înverșunată a clasei conducătoare în lupta lor pentru obținerea dreptului de vot egal, se simțeau, în sfîrșit, suficient de puternici ca să-și impună revendicarea prin grevă generală. Împotrivindu-se radicalilor nerăbdători, care doreau să se treacă imediat la acțiune, Vandervelde și adjuncții lui insistau asupra necesității unei pregătiri îndelungate și minuțioase. Totuși, chiar în aceste condiții și cu toate că la grevă au participat 400000 de muncitori, care nu s-au prezentat la lucru timp de două săptămîni, ei n-au putut birui, iar greva a eșuat.

Data celui de-al X-lea Congres al Internaționalei a II-a, ce urma să se țină la Viena, era fixată în luna august a anului 1914, pentru ca să comemoreze cea de-a 50-a aniversare a creării Internaționalei I și cea de-a 25-a aniversare a Internaționalei a II-a. Credința în intențiile și țelurile ei continuă să fie puternică. În luna mai, un comitet franco-german de deputați socialiști, printre care erau Jaures și Hugo Haase, s-a întrunit la Basel ca să discute măsurile pentru apropierea dintre cele două țări. Deși intenția lor era frumoasă, totuși, comitetul n-a făcut altceva decît să se mărginească la discuții.

În Anglia, în timp ce ținea o cuvîntare la Conferința din luna aprilie a Partidului Laburist Independent, Keir Hardie s-a întors brusc cu fața spre un șir de copii de la școala de duminică a socialiștilor, care stăteau pe bănci în spatele tribunii. Adresîndu-li-se direct, le-a descris cît de frumoasă putea deveni în viitor lumea și viața oamenilor, le-a arătat că războiul și sărăcia puteau fi înlăturate, că încercase să le lase moștenire o lume mai bună și că, deși el și tovarășii lui nu reușiseră să facă acest lucru, ei, copiii, mai puteau încă să îl realizeze. „Chiar dacă acestea ar urma să fie ultimele mele cuvinte, vi le-aș spune totuși: trăiți pentru ziua aceea mai bună".

La sfîrșitul lunii iunie, știrea că un patriot sîrb îl asasinase pe arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austriac, într-un orășel obscur din teritoriul anexat al Bosniei a produs o senzație de felul acelora cu care Europa se obișnuise și care a circulat fără să provoace o alarmă publică exagerată. Și apoi, cu o lună mai tîrziu, la 24 iulie, se răspîndi cutremurătoarea știre că Austria prezentase Serbiei un ultimatum de o asemenea „brutalitate", încît, după cuvîntul lui Vorwärts, ziarul socialiștilor germani, „poate fi interpretat numai ca o încercare deliberată de a provoca războiul".

Sub picioarele Europei izbucnise o criză majoră.

Urma să fie oare una ca aceea de la Agadîr sau a războiului balcanic, clocotind de provocări și de manevre diplomatice, dar care pînă la sfîrșit putea fi calmată? Oamenii așteptau răspunsul cu o speranță plină de teamă. „Ne bizuiam pe Jaures", scria cu mult după aceea Stefan Zweig, sperînd că îi va organiza pe socialiști ca să oprească războiul.

Liderii socialiști se consultau. A aștepta organizarea la Viena peste o lună a unei demonstrații putea fi prea tîrziu. În atmosferă se simțea pregătirea și intensificarea spiritului războinic. Biroul din Bruxelles con-

voca pentru 29 iulie o întrunire extraordinară a membrilor fruntaşi: Jaures, Hugo Haase, Rosa Luxemburg, Adler, Vandervelde, Keir Hardie şi reprezentanţii partidelor socialiste italian, elveţian, danez, olandez, ceh şi maghiar, precum şi ai mai multor grupări ruseşti, aproape 20 în total. Ce puteau ei face? Cum puteau afirma voinţa clasei muncitoare? Şi care era de fapt această voinţă? Nimeni nu a pus această întrebare, fiindcă nici unul din ei nu se îndoia că oamenii doreau pacea. Întrebarea căpătase, totuşi, un răspuns cu două zile mai înainte, la Bruxelles, şi anume la congresul sindicatelor, la care luaseră parte Leon Jouhaux, liderul C.G.T.-ului, şi Carl Legien, şeful sindicatelor germane. Îngrijorat, Jouhaux a încercat să afle ce aveau de gînd să facă sindicatele germane. Francezii, a spus el, vor declara grevă dacă germanii vor face acelaşi lucru. Însă Legien n-a dat nici un răspuns, iar reuniunea s-a terminat fără să se fi luat vreo măsură.

Toată săptămîna, presa socialistă de pretutindeni a tunat şi a fulgerat împotriva militarismului, îndemnînd clasa muncitoare a tuturor naţiunilor să „stea umăr la umăr", să „se unească şi să-i biruie" pe militarişti şi să facă „agitaţie continua", aşa cum preconizase Internaţională.

La Bataille Syndicaliste, organul sindicatelor franceze, afirma: „Muncitorii trebuie să răspundă declaraţiei de război printr-o grevă generală revoluţionară". Muncitorii se îndreptau în valuri spre întrunirile de masă, ascultau imboldurile, mărşăluiau şi vociferau, fără să dea însă vreun semn al dorinţei lor de a intra în grevă, după cum nici conducătorii lor nu fuseseră în stare să elaboreze un plan.

Într-o zi ploioasă, conducătorii socialişti s-au întrunit la Bruxelles în sala mică a Casei Poporului, noua şi mîndră clădire a mişcării muncitoreşti belgiene, care cuprindea un teatru, birouri, săli de şedinţe, o cafenea şi prăvăliile cooperativelor. Întîlnindu-se acolo, au aflat că Austria declarase război Serbiei, dar că nici o altă naţiune nu se angajase încă pe drumul războiului. Singurul lucru ce le mai rămînea era speranţa că muncitorii vor interveni totuşi pe o cale sau alta, pe acea „cale sau alta" de care se agăţaseră de atîta vreme. Fiecare delegat spera că vecinul său va aduce ştirea unei mari răscoale spontane din ţara lui, care să exprime acel „Nu!" al muncitorilor. Cuvîntarea lui Adler n-a dat nici o speranţă în legătură cu o răscoală în Austria.

Haase, prea agitat ca să poată sta locului pe scaun, a relatat despre protestele şi mitingurile de masă din Germania, asigurîndu-şi tovarăşii că „împăratul nu doreşte războiul, nu din dragoste pentru omenire, ci din laşitate: îi este frică de consecinţe". Jaures dădea impresia „unui om care, pierzîndu-şi orice speranţă într-o rezolvare normală, se bizuie pe o minune". Hardie părea sigur că muncitorii din transporturi vor declara grevă, însă încrederea lui era prefăcută. Într-adevăr, cu cîteva săptămîni mai devreme scrisese: „Numai contopirea sindicatelor cu mişcarea socialistă va da muncitorilor posibilitatea să controleze guvernele, punînd astfel capăt războiului". Singura ţară în care se produsese o asemenea contopire era Germania.

Delegaţii au discutat toată ziua, însă singura hotărîre la care au ajuns a fost să avanseze data congresului pentru ziua de 9 august şi să-i schimbe locul de la Viena la Paris, pentru ca să reia acolo discuţiile.

În seara aceea s-a ţinut un miting de masă la Cirque Royal, la care s-au îngrămădit muncitorii din toate părţile oraşului şi din suburbii. În timp ce conducătorii socialişti se urcau la tribună, Jaures îl ţinea pe Haase de umeri, de parc-ar fi vrut ca prin gestul lui să dezmintă existenţa vreunei duşmanii între Germania şi Franţa. Cînd a luat cuvîntul, în partea culminantă a întrunirii, vorbele lui se avîntară pînă cînd sala începu să se zguduie de forţa glasului său. „Jaures tremura, atît de intensă îi era emoţia, teama şi dorinţa de a evita conflictul ce se apropia". După ce a terminat, mulţimea entuziastă s-a revărsat în stradă ca să formeze un cortegiu; Purtînd placarde albe pe care scria „*Guerre a la guerre*"[241], demonstranţii cîntau „Internaţionala" şi apoi strigau lozinca, lucru pe care l-au repetat tot timpul marşului.

A doua zi, în timp ce delegaţii plecau, Jaures, luîndu-şi rămas bun de la Vandervelde, căuta să-l liniştească: „Au să fie, la fel cum s-a întîmplat cu Agadîrul, suişuri şi coborîşuri, însă e imposibil ca lucrurile să nu se aranjeze. Vino. Mai am cîteva ore pînă la tren. Hai să mergem la muzeu ca să-i vedem pe primitivii flamanzi". Însă, Vandervelde, care pleca la Londra, n-a putut să se ducă şi nu l-a mai văzut niciodată pe Jaures. În tren, în timp ce se întorcea la Paris, Jaures, istovit de încordarea prin care trecuse, a adormit. Un

241 Război războiului.

tovarăș de-al său, Jean Longuet, uitîndu-se la „fața lui minunată”, a fost „copleșit dintr-o dată de impresia… că murise. Am înghețat de frică”. Totuși, după sosirea trenului, Jaures s-a dus la Cameră ca să discute cu deputații și apoi la biroul ziarului l’Humanite ca să scrie un articol pentru a doua zi.

Angelica Balabanov și alți delegați care plecaseră din Bruxelles cu alt tren își luau a doua zi dimineață micul dejun la restaurantul gării Basel, cînd doi tovarăși din Comitetul Central german trecură în grabă prin fața lor, în prada unei emoții evidente. „Nu mai există acum nici o îndoială în legătură cu războiul – le-a spus unul din delegați, care vorbise afară cu germanii. – Au venit ca să pună în siguranță fondurile partidului german”. În aceeași zi, la Berlin, cancelarul Bethmann-Hollweg îl asigură pe ministrul de stat prusian că „nu-i nimic deosebit de temut din partea social-democraților” și că „nu va fi vorba nici de greva generală și nici de sabotaje”.

La Paris, la 31 iulie, ziua ultimatumului german adresat Rusiei și a declarării în Germania a situației de Kriegsgefahr[242], care implică mobilizarea prealabilă a trupelor, toată lumea stătea încordată, fiindcă știa că Franța se afla în pragul războiului. Consiliul de Miniștri era în ședința permanentă. La Ministerul de Externe, ambasadorul german venea și pleca, dînd loc la presimțiri sinistre, iar țara trăia într-o așteptare înfrigurată. Jaures a condus o delegație socialistă care s-a prezentat primului ministru, fostul lui tovarăș Viviani, și s-a întors apoi la Cameră ca să organizeze acțiunea partidului. La ora 9 seara, extenuat de griji, a părăsit biroul ziarului l’Humanite ca să ia masa cu un grup de colegi la Cafe Croissant, ce se afla după colț, pe Rue Montmartre. În timp ce mînca și vorbea, stînd cu spatele spre fereastra deschisă, un tînăr care-l urmărea încă din seara precedentă a apărut în stradă, în fața cafenelei. A îndreptat pistolul spre „pacifist” și „trădător” și a tras două focuri.

Jaures s-a prăbușit într-o parte și apoi a căzut de-a curmezișul mesei, pentru că după cinci minute să moară.

Știrea s-a răspîndit în Paris ca o flacără. Mulțimea s-a adunat atît de repede pe stradă din fața restaurantului, încît poliția a avut nevoie de 15 minute ca să deschidă o trecere pentru ambulanță. Atunci cînd corpul celui mort a fost scos afară, asupra străzii s-a lăsat o tăcere adîncă. În timp ce ambulanța se îndepărta sunînd din clopot și escortată de polițiști pe biciclete, mulțimea scoase un strigăt brusc, de parcă ar fi vrut să dezmintă adevărul morții: „Jaures! Jaures! Vive Jaures". Pretutindeni, oamenii stăteau uluiți, toropiți de durere. Mulți plîngeau pe stradă. „Mi se frînge inima", a spus Anatole France cînd a auzit știrea. Informați de asasinat în timpul ședinței de noapte de către un funcționar cu fața albă de groază, membrii Consiliului de Miniștri au rămas buimăciți și înfricoșați. Prin mintea miniștrilor se perinda imaginea revoltei muncitorești și a luptelor de stradă în ajunul războiului. Primul ministru a făcut un apel public la unitate și calm. Trupele au fost puse în stare de alarmă, deși a doua zi dimineață, în fața pericolului național, singurul lucru ce putea fi constatat era mîhnirea adîncă și liniștea profundă. La Carmaux, minerii încetară lucrul. „A fost doborît un stejar puternic", a spus unul din ei. La Leipzig, un socialist din Spania care studia la universitate a rătăcit orbește ore-ntregi pe străzi. „Aveam impresia că totul luă culoarea sîngelui”, a spus el.

Știrea despre moartea lui Jaures a apărut în ziare sîmbăta 1 august. În după-amiaza acestei zile, Germania și Franța au mobilizat. Încă înainte de a se fi lăsat seara, grupuri de rezerviști purtînd boccele și buchete de flori se îndreptau în marș spre stațiile de cale ferată, în timp ce civilii își fluturau batistele și îi aclamau. Entuziasmul și emoția erau la fel de mari în toate țările. În Germania, la 3 august, deputații socialiști s-au întrunit în ședința restrînsă ca să hotărască dacă urmau să voteze sau nu pentru împrumutul de război. Doar cu cîteva zile mai înainte, Vorwärts luase în derîdere pretenția că Germania se afla în fața unui război defensiv. Acum, guvernul vorbea de pericolul rusesc și de agresiunea Franței. Bernstein, cel ce încerca să-l revizuiască pe Marx, asigura că guvernul intenționa să clădească „o punte de aur” pentru socialiști și aducea ca dovadă faptul că ministrul de externe le prezentase condoleanțe oficiale pentru marea pierdere pe care o suferiseră prin moartea lui Jaures. Din cei 111 deputați socialiști, numai 14, printre care erau Haase, Rosa

242 Pericol de război.

Luxemburg, Karl Liebknecht și Franz Mehring, s-au opus împrumutului. Pînă la urmă s-au supus însă și ei severei discipline a majorității. A doua zi, social-democrații au votat în unanimitate, alături de ceilalți deputați ai Reichstagului, în favoarea împrumutului de război.

În aceeași zi, kaiserul a anunțat: „De acum înainte nu cunosc partide. Cunosc numai germani". În Franța, domnul Deschanel, președintele Camerei, făcînd elogiul lui Jaures în fața Adunării, care stătea în picioare, a spus: „Nu mai exista adversari aici. Există numai francezi". Nici un socialist din vreun parlament oarecare n-a contestat aceste declarații de loialitate primară. Leon Jouhaux, președintele C.G.T.-ului, a declarat: „în numele organizațiilor sindicaliste, în numele tuturor muncitorilor care s-au prezentat la regimentele lor și al celor ce pleacă mîine, printre care sînt și eu, declar că plecăm pe cîmpul de bătaie hotărîți să respingem agresorul".

Înainte de a se fi terminat luna, Vandervelde a intrat în guvernul belgian de coaliție, constituit pentru timpul războiului, iar Guesde în guvernul de „uniune sacră" din Franța.

În Anglia, unde sentimentul pericolului național era mai slab decît pe continent, Keir Hardie, Ramsay MacDonald, precum și cîțiva liberali s-au declarat pe față împotriva hotărîrii de intrare în război.

Jaures a fost înmormîntat la 4 august, ziua în care războiul s-a generalizat. Pe deasupra capetelor sunau, pentru el și pentru toată lumea, clopotele pe care le invocase la Basel: „îi chem pe cei vii și îi plîng pe cei morți".

Postfață

Cei patru ani care au urmat au fost, așa cum a scris Graham Wallas, „anii celui mai intens și mai eroic efort pe care-1 făcuse vreodată omenirea". Însă atunci cînd efortul s-a terminat, iluziile și avînturile pe care oamenii putuseră să le aibă pînă în 1914 s-au prăbușit încetul cu încetul, sub un noian de dezamăgire globală. Pentru prețul pe care-1 plătise, cîștigul principal al omenirii a fost priveliștea penibilă a propriilor sale limitări.

Trufașa citadela clădită de-a lungul marii epoci a civilizației europene era o construcție făcută din grandoare și pasiune, din bogății și frumusețe, precum și din hrube întunecate. În comparație cu timpurile ce au urmat, locuitorii ei trăiau cu mai multă încredere în propriile lor puteri, cu mai multă cutezanță și cu mai multă speranță, într-un fast mai mare și cu mai multă extravaganţă și elegantă, într-o mai mare pace sufletească și cu mai puține griji, în mai multă veselie și găsind o plăcere mai mare în tovărășia și conversația altora, însă într-o atmosferă de mai multă nedreptate și ipocrizie, în mai multă mizerie și în lipsuri mai mari, cu mai mult sentiment, dar și într-o sentimentalitate falsă, tolerînd mai puțin mediocritatea, punînd mai multă demnitate în muncă, bucurîndu-se mai mult de natură și făcînd totul cu mai mult entuziasm.

Indiferent ce vom fi cîștigat de-atunci încoace, lumea veche a avut, totuși, și părți bune care au rămas pierdute.

În anul 1915, Emile Verhaeren, poetul socialist belgian, privind înapoi la această lume veche, și-a dedicat astfel volumul sau de versuri:
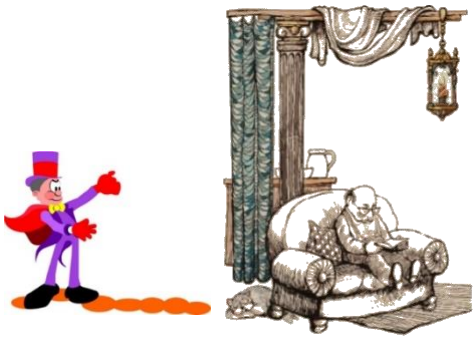
„Cu emoție, omului care am fost".